

ПОЛЯ БИТВ

Боротьба за захист вільного світу

Герберт Макмастер

*Зі спеціальною передмовою автора
до українського видання*

Перекладачка Надія Коваль

НАШ
формат

Дякуємо, що купуєте електронний контент! Віримо, що Ви не надсилатимете його іншим. Адже кожна гривня — це оплата праці не тільки автора чи перекладача, а й цілої команди людей, які працювали над цим виданням!

Якщо ж ви отримали цю книжку безкоштовно, знайте, що за Кримінальним кодексом України стали співучасником злочину, адже свідомо користуєтеся краденим! І це ваш особистий внесок у беззаконня!

Ніколи не пізно виправити цю прикрість і придбати книжку:

[«Поля битв. Боротьба за захист вільного світу»](#)

«Наш Формат» — це будувати цивілізовану Україну, де поважають закон.

Герберт Макмастер

Поля битв

Боротьба за захист вільного світу

*Переклала з англійської
Надія Коваль*

«Наш Формат» · Київ · 2023

Анотація

«Поля битв» — це новаторська переоцінка зовнішньої політики США та НАТО стосовно Росії, Китаю й інших країн та організацій, що прагнуть підірвати мирний порядок у світі. Макмастер пропонує змістовний аналіз сучасних методів гібридної війни, економічних, енергетичних і кіберзагроз, внутрішньої та зовнішньої політики ключових світових гравців. Для того щоб пояснити витoki сучасних протистоянь, автор робить важливі екскурси в історію, а досвід радника президента США з національної безпеки дозволяє зазирнути всередину міжнародних перемовин найвищого рівня.

ISBN 978-617-8120-15-3 (електронне видання)

Перекладено за виданням: Н. Р. McMaster. Battleground: The Fight to Defend the Free World (New York, HarperCollins Publishers, 2020, ISBN 978-0-06-289946-0).

Усі права застережено. All Rights Reserved

© 2020 by Н. Р. McMaster

© maps by Springer Cartographics LLC, 2020

© cover design by Milan Bozic

© cover photograph by Ray Katchatorian

© Коваль Н., пер. з англ., 2023

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

Кетрін, Колін і Карі — справжнім детективам ККК,
які надихнули мене не лише на вечірні казки,
а й на значно більше речей, серед яких і ця книжка

Передмова до українського видання

Я дуже щасливий, що ця книжка доступна в Україні. У грудні 2017 року я, на той час радник з питань національної безпеки США, просив президента Дональда Трампа дати вказівки передавати і продавати Україні озброєння для підсилення її обороноздатності. Я нагадав голові держави, як він сам критикував рішення адміністрації Барака Обами надавати цій країні тільки нелетальну допомогу після російського вторгнення 2014 року. Я усвідомлював, що чимало працівників адміністрації остерігаються, щоб Володимир Путін не потрактував надання чи дозвіл на продаж Україні протитанкових ракет «Джавелін» як провокацію, однак сказав Трампу, що насправді все навпаки. Якщо ми не докладемо зусиль, щоб допомогти Україні в посиленні її оборони, імовірність поновлення російського нападу зросте. Президент ухвалив правильне, на мою думку, рішення. Адже слабкість провокує.

У лютому 2022 року стало до болю очевидно, що Україна, Сполучені Штати та їхні західні партнери зробили недостатньо, аби переконати Володимира Путіна, що той не досягне своїх цілей в Україні шляхом нового брутального вторгнення. Президент Сполучених Штатів Джо Байден та європейські лідери, як і їхні попередники, доклали всіх можливих зусиль, аби задобрити російського президента та запевнити його у своєму прагненні розвивати стабільні відносини. Байден кинув виклик Конгресу, відмовившись накласти санкції на газогін «Північний потік — 2», в односторонньому порядку продовжив виконання з боку США умов нового Договору про скорочення стратегічних озброєнь (Росія аналогічного кроку не зробила) і вже під час своєї першої закордонної поїздки вшанував Путіна двостороннім самітом. Поки російський лідер накопичував війська на кордонах України, Байден вивів військово-морські сили США із Чорного моря, відмовився відправити Україні додаткове озброєння, перелічив усе, чого Сполучені Штати й Організація Північноатлантичного договору

не робитимуть для захисту України, евакуював з неї працівників посольства США та військових радників. Якщо брати ширше, адміністрація Байдена запропонувала серйозні скорочення військового бюджету, взялася зменшити роль ядерної зброї в оборонній стратегії Америки, обмежила виробничі потужності держави в нафтовій, газовій і нафтопереробній галузях, які дали б змогу замінити постачання з Росії. Як видавалося, вона ігнорувала російську та китайську агресію в обмін на пустопорожні обіцянки співпраці в глобальних питаннях на кшталт зміни клімату. Намагання американської влади погрозами відплати стримати російське вторгнення в Україну не сприймалися всерйоз після здачі Афганістану терористичній організації та принизливого відступу з Кабула в серпні 2021 року.

Спроможність запобігти наймасштабнішій у Європі війні із часів закінчення Другої світової підупала через стратегічний нарцисизм — американську схильність розглядати міжнародні виклики суто у власному контексті й ігнорувати те, як інші впливають на майбутнє, як вони визначають перебіг подій. Із часу закінчення Холодної війни Вашингтон, переконаний, що ринкова економіка, нормальні торговельні відносини та хвиля демократизації живитимуть повсюдний розвиток ліберальної демократії, намагався розвивати, розуміти і збагачувати Росію та Китай, своїх колишніх супротивників. Він залучав Москву і Пекін до західних інституцій — від Світового банку до Міжнародної космічної станції, від Світової організації торгівлі до Паризької угоди. Іншими словами, Вашингтон включав їх до світопорядку, який раніше саме від них і захищав. Прагнучи партнерства з Москвою і Пекіном задля глобального добробуту та миру в усьому світі, США скорочували свої збройні сили та військові спромоги.

Триває жорстока неспровокована війна в Україні, а Китай створює загрози для миру в регіонах від Тайваню до Південно-Китайського моря й аж до гімалайського кордону з Індією. У цей час є очевидним, що ігнорування таких загроз привело вільний світ до краю глибокої прірви, до загрози цілого каскаду криз. Висновок, якого я дійшов, пишучи цю книжку, видається ще актуальнішим: Україна, Америка й ліберальні демократії-однодумці повинні підвищити власні стратегічні

компетенції та зміцнити взаємну довіру, оскільки противники намагаються використати те, що вони сприймають як притаманну всьому вільному світові слабкість. Шість ключових уроків з повторного вторгнення Росії в Україну та пов'язані з ними висновки повинні керувати втіленням нових політик і стратегій, спрямованих на відновлення та збереження миру, поширення процвітання й побудову кращого майбутнього для українців і громадян вільних країн на своїй планеті.

По-перше, чергове жорстоке вторгнення в Україну в лютому показало, що немало представників вільного світу прикипіли до своїх надміру оптимістичних припущень про світ після Холодної війни. Наприклад — припущення, що логіка історичного процесу нібито гарантує перевагу вільних і відкритих демократичних суспільств над закритими авторитарними системами. Західні політики вирішили, що протистояння великих світових потуг залишилося на смітнику історії. Проте голова Сі Цзіньпін і президент Владімір Путін мали іншу думку. Виголошена двома диктаторами напередодні Олімпійських ігор у Пекіні спільна заява, хоч і сповнена дезінформацією, безкінечною підміною понять та орвеллівським перекручуванням правди, усе-таки доносила чітку позицію. Вони націлилися перехопити глобальне лідерство в демократій, які вважають розділеними, ослабленими та занепалими. Висновок із цього уроку — у тому, що партнери-однодумці у всьому вільному світі мають визначити нові способи ефективно протистояти Росії та Китаю. Єдина альтернатива цьому — пристати на візію майбутнього Владіміра Путіна та Сі Цзіньпіна.

По-друге, ми зрозуміли, що тристороння дипломатія, яку практикували президент Річард Ніксон і державний секретар Генрі Кіссінджер у 1970-х роках, прагнучи зробити відносини США окремо з Росією і з Китаєм тіснішими, ніж ці дві держави мали між собою, просто неможлива у світі, де дві реваншистські потуги запряглися, що «дружба між двома державами не має обмежень». Китай підтримав цю дану перед Олімпійськими іграми 2022 року клятву одіозною «дипломатією воїна-вовка», яка зумисне посилювала дезінформацію Кремля та намагалася пом'якшити фінансові й економічні збитки від впроваджених більшістю вільного світу санкцій. Ідея, щоб Китай і Росія стримували одне одного, чудова, проте наші

противники координують спільні дії проти вільного світу. Ці дві країни почергово відіграють ролі то палія, то пожежника в конфліктах повсюди — від Сирії до Пакистану, від Північно-Східної Азії до залив засідань ООН. Із цього можна зробити висновок, що, замість розділяти Сі й Путіна, вільний світ має розглядати двох диктаторів як єдине ціле. І не лише тому, що вони один одного варті, а й тому, що вигоди від партнерства Росії та Китаю великою мірою посилюються завдяки змозі прикривати одне одного в заплутуванні, перешкоджанні, примушуванні й саботуванні.

По-третє, російська агресія та українська відвага засвідчили, що, хоча війна і не є бажаним способом розв'язання суперечок, вона буває єдиним способом зробити так, щоб хтось інший не розв'язав їх замість вас. Висновок із цього уроку, якщо перефразувати вислів британського теолога та філософа Гілберта Кіта Честертона, полягає в тому, що потреба зміцнити колективну оборону, щоб відновити політику стримування і підготуватися до реакції на агресію, уже перезріла. Сполучені Штати, країни НАТО та держави з-поміж їхніх однодумців на кшталт Японії мусять без зволікань посилити не лише власні військові спромоги, а й також допомогти зміцнити оборону Тайваню з урахуванням того, що можна було зробити до 24 лютого 2022 року, щоб допомогти Україні запобігти новому російському вторгненню.

По-четверте, покладатися на авторитарні режими у справі енергоносіїв є фатальною помилкою. Для Німеччини стрибок до невідновлюваних джерел енергії в поєднанні з відмовою від ядерної енергетики став стрибком у прірву об'ємів РФ. Залежність від російської нафти та газу на перших порах послабила реакцію Німеччини на чергове жорстоке вторгнення Росії в Україну, змусила її спалити більше вугілля та створити більше викидів вуглецю, щоб в оселях не згасло світло. Звідси висновок: нам потрібні нові політики, які поєднуюватимуть енергетичну безпеку з національною, а також із політикою скорочення вуглецевих викидів.

По-п'яте, навіть поодинокі розриви в ланцюжках постачання, які контролюють агресори, підривають суверенітет і ускладнюють реагування на агресію. Прикладом є не тільки залежність Європи від російських нафти та газу, а й залежність Індії від російської зброї. Сі Цзіньпін зробив із цього уроку висновки. Він розбудовує економіку

«подвійної циркуляції», яка, з одного боку, мало залежить від закордонних ринків, фінансів і технологій, а з іншого — посилює залежність інших держав від китайських товарів, базових складників і матеріалів. Наприклад, Китай намагається домінувати в ланцюжках постачання, критично важливих для переходу до чистих джерел енергії. Висновок: настав час для влади і бізнесу співпрацювати, інвестувати в зменшення ризиків розриву ланцюжків постачання, підтримувати конкурентні переваги в розробці та втіленні критично важливих технологій.

Очільники Кремля спостерігали за добре поставленою хореографією військового параду на «День Перемоги» 9 травня 2022 року, тим часом як погано керована, недонавчена і недисциплінована російська армія зазнавала поразок в Україні. Тим часом китайська компартія з подвійним запалом продовжувала саморуйнівну політику «нульового Covid». У такі часи ми зрештою маємо усвідомити, що авторитарні режими мають вигляд сильніших, ніж є насправді. Авторитарні режими хисткі. Демократичні ж — стійкі. Отже, люди в Україні, Сполучених Штатах та в усьому вільному світі мають зберігати віру в себе, бо їхній голос має значення.

Мої думки й молитви нині з українцями у сподіванні на їхню перемогу над російським агресором і на відновлення миру. Маю надію, що сміливість і рішучість цього народу захистити свої права надихатиме цінувати власні свободи громадян інших демократичних країн, які надають матеріальну та психологічну підтримку тим, хто захищає фронтір волі. Я написав цю книжку, щоб подолати токсичні партійні дискурси і посприяти розумінню найважливіших викликів для безпеки, свободи та процвітання. Сподіваюся, що ця праця надихне на вдумливі й цивілізовані дискусії про способи захистити вільний світ в Україні та за її межами у прагненні збудувати краще майбутнє для наступних поколінь.

Герберт Макмастер,
Стенфорд, Каліфорнія,
липень 2022

Передмова

Це зовсім не та книжка, якої від мене очікувала більшість. Друзі, агенти, редактори і навіть родина просили написати всю правду про мій досвід роботи в Білому домі, щоб підтвердити їхню думку про президента Дональда Трампа. Прихильники останнього хотіли, щоб я зобразив його неординарним лідером, який, незважаючи на свій зухвалий стиль, ухвалював рішення та провадив політику, яка відповідала американським інтересам. Противники президента жадали дістати свідчення на користь свого судження, що це нарцис-фанатик, непридатний для посади. Усі також бажали, щоб я написав книжку негайно, аби вона вплинула на результат президентських виборів 2020 року. Хоча створення її могло б принести прибуток, я не вважав, що вона буде корисною чи цікавою більшості читачів. Поляризація є руйнівною для політичної сфери Америки й інших вільних і відкритих суспільств, тож я хотів написати книжку, яка сприяла б подоланню в'їдливості заангажованого політичного дискурсу й допомогла б читачам краще зрозуміти найважливіші загрози безпеці, свободі та процвітанню. Я сподівався, що краще розуміння зможе надихнути на змістовну дискусію і рішучі дії, потрібні для подолання цих проблем.

Вступ

Можна вкласти чимало розумових зусиль у незнання, якщо мати глибоку потребу в ілюзіях.

Сол Беллоу

У п'ятницю 17 лютого 2017 року я прямував своїм рідним містом Філадельфією до аналітичного центру — Інституту досліджень зовнішньої політики. Там планували обговорити результати дослідження, яке я замовляв, про анексію Росією Криму та її вторгнення в Україну 2014 року. Як заступник генерального директора інституту з дивною назвою Центр інтеграції військових можливостей я працював над проектуванням армії майбутнього. Щоб виконати це завдання, намагався зрозуміти, як Росія поєднує конвенційні та неконвенційні військові засоби з кібератаками й інформаційною війною і перетворює їх на те, що в сукупності ми йменуємо «російською війною нового покоління» (РВНП). Дослідження містило рекомендації про те, як підвищити здатність майбутньої армії стримувати, а за потреби — й перемагати будь-які сили, що застосовуватимуть такі можливості проти США чи наших союзників. Зразком для цієї праці стало дослідження генерала Донна Старрі про арабо-ізраїльську війну 1973 року.

Висновки Старрі сприяли відродженню армії після війни у В'єтнамі: змін зазнали бойова доктрина, навчання та підготовка командирів. Я не мав сумнівів, що в Росії, Китаї та інших країнах вивчали армію Сполучених Штатів після її розгромної перемоги над збройними силами Саддама Хусейна у війні в Перській затоці 1991 року, успішних спочатку військових кампаній США під час вторгнення в Афганістан 2001 року та в Ірак 2003-го.

Як професійний історик і солдат я вважав хибною стару істину: військо завжди готується до попередньої війни. Якщо із самого початку протистояння армії зіткнулися з величезними труднощами, то своє недавнє минуле вони вивчали поверхово¹. На мою думку, якщо американські військовики хотіли зберегти конкурентні переваги над потенційними ворогами, важливо було вивчити уроки історії. Я мав

намір розпочати дискусію в інституті з опису того, як саме РВНП поєднує дезінформацію, заперечення відповідальності та руйнівні технології психологічного й фізичного впливу.

Президент Росії Володимир Путін і його генерали хотіли досягти своїх цілей, не заходячи за межу, за якою їх могла чекати збройна відповідь США та країн Організації Північноатлантичного договору (НАТО). РВНП, як здавалося, успішно працювала, і я вважав, що її застосування розширюватиметься. Ставки були високі. За останнє десятиліття російська агресія набула різноманітних форм: кібератак, політичних диверсій, убивств і застосування військової сили, такого як вторгнення 2008 року до Грузії. Уперше з кінця Другої світової війни Росія змінила кордони в Європі. Здавалося ймовірним, що осмілений позірним успіхом Путін у майбутньому поводитиметься ще агресивніше.

Як на лютій було тепло. Я насолоджувався прогулянкою по Волнат-стріт, аж тут задзвонив мій телефон, і на екрані з'явився частково прихований номер у Вашингтоні (округ Колумбія). То виявилася Кеті Волш, заступниця керівника апарату Білого дому. Вона запитала, чи міг би я в ці вихідні приїхати у Флориду на співбесіду з президентом Трампом про посаду його помічника з питань національної безпеки. Я сказав «так» і, минаючи останній квартал, зателефонував дружині, яку теж звали Кеті. Вона звикла до телефонних дзвінків, які раптово змінювали наше життя. Цей був якраз із таких.

Перед заходом я мав заплановану зустріч із Труді Рубін, репортеркою газети Philadelphia Inquirer. Труді завжди краще за інших аналітиків розуміла складні аспекти близькосхідної проблеми. Наші розмови про регіон були для мене корисні. Вона передбачила багато труднощів, з якими Сполучені Штати зіткнулись у другій Іракській війні, і схарактеризувала нашу неготовність до них як «навмисну сліпоту»². Ми сходилися на тому, що, хоча більшість переважно дискутувала на тему, чи треба було США вторгтися в Ірак, краще ставити запитання так: а хто думав, що це вийде легко, і чому? Труді якраз збиралася повернутись до Сирії, щоб писати про гуманітарну катастрофу, пов'язану з громадянською війною в цій країні та посиленням у ній і в Іраку терористичної групи Ісламська Держава, або ІДІС/ІДІЛ³. Ми погоджувалися, що найскладнішою частиною цієї кампанії стане

пошук способу досягти стійкого політичного розв'язання в Сирії та Іраку, яке посприяє тривкій поразці ІДІЛ і покладе край гуманітарній катастрофі на Близькому Сході. Я конфіденційно розповів їй про щойно отриманий несподіваний телефонний дзвінок. Вона відповіла, що сподівається на це моє призначення. Труді не була прихильницею президента Дональда Трампа, але його обрали і треба було працювати. Нам здавалося, що за останні роки баланс сил і переконливості змінився не на користь Сполучених Штатів та інших вільних і відкритих суспільств. Ми вважали, що великою мірою відповідальність за це лежала на нас самих через нездатність в усій повноті зрозуміти нові виклики для американської безпеки, процвітання та впливу.

Військова служба дала мені можливість пліч-о-пліч із відданими й сміливими чоловіками та жінками в наших збройних силах, спецслужбах і дипломатичному корпусі реалізовувати політику та стратегії, розроблені у Вашингтоні. Незабаром мав розпочатися тридцять четвертий рік моєї офіцерської служби, і я вже подумував про вихід на пенсію. Вважав свій досвід, особливо на командирських посадах, привілеєм. Провів майже половину своєї кар'єри за кордоном і понад п'ять років виконував бойові завдання. Озираючись назад, із приємністю пригадував величезні нематеріальні переваги служби, передусім те, що я був частиною чогось значно більшого за мене та ставав членом команд, які перетворювалися фактично на сім'ї, у котрих чоловік або жінка поруч із вами були готові віддавати за вас усе, навіть власне життя. Я не надто хотів виходити на пенсію, бо відчував обов'язок перед своїми колегами — військовослужбовцями та військовослужбовицями, багато з яких усе ще несли службу на закордонних бойовищах.

Бойовий досвід був цінний, але водночас і важкий, а часом і сповнений розчарувань. Важкий, бо ти на свої очі бачив жахи війни та жертви юнаків і дівчат, які мужньо та самовіддано борються за нашу державу й одні за одних. Розчарування траплялося через значний розрив між гіпотезами, на яких ґрунтувалися деякі стратегії та політики, і реальністю ситуації на місцях в Іраку й Афганістані. Посада радника з національної безпеки могла б дати мені можливість допомогти новому, відверто неординарному президентові кинути

виклик цим гіпотезам і подолати прірву між реаліями віддалених країн та фантазіями у Вашингтоні. Труді знала, що я людина аполітична; наслідуючи приклад генерала Джорджа Маршалла (архітектора перемоги в Другій світовій війні), я навіть ніколи не голосував. Якби мене обрали, я виконував би свій обов'язок під керівництвом президента Трампа, як робив це і в командах п'яти інших президентів.

* * *

Я вважав, що ми наближаємося до початку нової ери. Наприкінці минулої епохи Сполучені Штати та інші вільні й відкриті суспільства мали підстави для впевненості в собі. Холодна війна завершилася перемогою над комуністичним тоталітаризмом. Радянський Союз розпався. Америка створила широку міжнародну коаліцію під час війни в Перській затоці 1991 року й продемонструвала фантастичну військову перевагу, перемігши армію Саддама Хусейна і звільнивши Кувейт. Але після закінчення Холодної війни Америка та інші вільні й відкриті суспільства забули, що треба боротися за збереження свободи, безпеки та процвітання. США й інші країни свободи були впевнені в собі — і то надміру. Самовпевненість породила самозаспокоєння. Я став безпосереднім свідком зростання цієї самовпевненості.

У листопаді 1989 року наш механізований полк у Західній Німеччині патрулював поблизу Кобурга — міста, де в XVI столітті Мартін Лютер переклав німецькою мовою Біблію. Тоді я був капітаном 2-го бронетанкового полку і необхідність боротися вважав самоочевидною. Наш полк патрулював ділянку «залізної завіси», що розділяла в Європі демократії та диктатури⁴. Це справді була залізна конструкція, призначена для утримання підкорених народів усередині, а свободи — зовні. Вона починалася з триметрової міцної сталевий огорожі, обтягнутої дротом під напругою, досить далеко на схід від фактичного кордону між двома Німеччинами. За огорожею лежала дорога, якою їздили своїми джипами східнонімецькі прикордонники, видивляючись обабіч сліди на ґрунті. Транспортів потенційних утікачів не давав прорватися крутий рів.

За ровом тягнулися ще два паркани, між якими було мінне поле завширшки 30 метрів. Ті, хто зміг оминати міни, мусив перетнути 100 метрів нейтральної зони. Дехто з наших сержантів бачив, як східнонімецькі вартові розстрілювали там беззбройних цивільних. То була неймовірна система. Але нежиттєздатна. Несподівано 9 листопада 1989 року вона розвалилася. Розгублений член східнонімецького політбюро оголосив, що його співвітчизники можуть скористатися всіма пунктами перетину кордону, щоб «назавжди покинути» державу. Коли біля воріт поблизу Кобурга почали збиратися люди, вартові відійшли вбік і відчинили. Сотні, потім тисячі, потім десятки тисяч східних німців потоком ринули на інший бік. Розвідникам з «Орлиного загону», які патрулювали того дня, дісталася незліченна кількість обіймів, букетів і пляшок вина. Лилися сльози радості. Тим часом берлінці святкували, розтягуючи на шматки стіну, яка розділяла їх з 1961 року. Мур упав. Східнонімецький уряд випарувався. Радянський Союз розпався. Ми виграли Холодну війну.

А тоді далеко від «залізної завіси» розпочалася війна «гаряча». У 1989 році в Іраку завершилося перше десятиліття диктатури Саддама Хусейна. Він мав би відчувати втому. У 1980-му Саддам розпочав катастрофічну восьмирічну війну з Іраном, через яку загинуло понад 600 тисяч людей. З моменту захоплення влади в 1979-му диктатор застосовував сталінську модель репресій і вбив ще приблизно мільйон співвітчизників у 22-мільйонній країні, серед яких — орієнтовно 180 тисяч курдів у кампанії геноциду з використанням отруйного газу для винищення невинних чоловіків, жінок і дітей цілими селами. Але в 1990-му Саддам почувався не так утомленим, як недооціненим. Хіба ж не він захищав сунітський мусульманський та арабський світ від напасті іранської шіїтської ісламістської революції? Хіба Кувейт, Саудівська Аравія й інші арабські держави не мають йому дякувати — а також давати гроші, щоб відшкодувати витрати на війну?

У липні 1990 року танки Хусейна гуркотіли по Іраку в напрямку південного кордону. А 2 серпня, коли посол США в цій країні перебував у Лондоні, перший із понад 300 тисяч іракських вояків вторгся в Кувейт, щоб зробити цю маленьку, але багату державу дев'ятнадцятою провінцією Саддама. Президент Джордж Буш і його

команда зібрали коаліцію з тридцяти п'яти країн, лідери яких домовилися, що ця анексія «не триватиме довго».

Ті самі військовики, які патрулювали кордон між Східною та Західною Німеччиною в листопаді 1989 року і спостерігали падіння «залізної завіси», майже рівно через рік прибули до Саудівської Аравії. Ще через три місяці «Орлиний загін» очолив так званий лівий гак, масовану атаку-охоплення, щоб розчавити Республіканську гвардію Саддама та пробити прохід до Кувейту ударом із західної пустелі.

Коли 26 лютого наш підрозділ рушив, густий вранішній туман уже розвіявся. На зміну йому прийшов сильний вітер і піщана буря. Видимість упала. Наші гелікоптери-розвідники мусили залишатися на землі. Годинник недавно показав 16:00. Ми просувались у бойовому порядку. Один розвідувальний підрозділ, а саме 1-й взвод лейтенанта Майка Печека, ішов попереду на шістьох бойових броньованих машинах «брєдлі», кожна з яких везла команду розвідників і була озброєна 25-міліметровим скорострільним кулеметом та важкою керованою протитанковою ракетою TOW. Інший розвідпідрозділ, 3-й взвод лейтенанта Тіма Готьє, просувався вздовж нашого південного флангу. Наші танки рухалися позаду розвідників клином з дев'яти машин, мій ішов у центрі. Ліворуч від мене перебував 2-й взвод лейтенанта Майка Гамільтона, праворуч — 4-й взвод лейтенанта Джеффа Дестефано. Усі наші 132 вояки були добре навчені, впевнені у своєму озброєнні й один в одному: чоловіки, пов'язані взаємною довірою, повагою та прихильністю.

Я був 28-річним капітаном і з гордістю керував цією надзвичайною командою. Військо було не надто високотехнологічним за мірками ХХІ століття. Ми мали три нові пристрої, які називалися системами глобального позиціонування, або GPS. Але з огляду на те, що працювали вони дуже епізодично, ми орієнтувались у пласкій безликій пустелі переважно шляхом зчислення. Оскільки в загону не було карт, його командири не знали, що рухалися паралельно з дорогою, яка вела в Кувейт через невелике занедбане село. Ми також не знали, що заходимо на старий іракський полігон, який нещодавно зайняла бригада Республіканської гвардії та бронетанкова дивізія. Їхня місія була зупинити нас.

Майор Мохаммед, командир іракської бригади, добре знав місцевість. У 1980-х роках він навчався на просунутому курсі офіцерів піхоти у Форт-Беннінгу (штат Джорджія). Тоді Америка непродумано розвивала стосунки з Іраком, щоб схилити на свій бік баланс сил проти Ірану. Оборона Мохаммеда була раціональною.

Він укріпив село зенітними гарматами та виставив свою піхоту на захищені позиції. Скористався малопомітним підйомом місцевості, перпендикулярним до дороги, що вела зі сходу на захід селом, і облаштував оборону на «зворотному схилі». Підготував дві зони бойових дій, або «смертельні мішки», на східному боці пагорба, замінував поля, а з тилу пагорба окопав приблизно сорок танків і шістнадцять БМП російського виробництва. Його план полягав у тому, щоб знищити нас по одному, коли ми перетинатимемо пагорби. Сотні іракських піхотинців зайняли бункери й окопи поміж бронетехнікою. Він розмістив резерв із вісімнадцяти танків Т-72 і свій командний пункт уздовж ще однієї лінії пагорбів далі на схід.

О 4:07 «бредлі» штаб-сержанта Джона Макрейнольдса проїхав над іракським бункером раннього попередження. З нього вийшли і здалися двоє ворожих солдатів. Напарник Макрейнольдса, сержант Моріс Гарріс, саме вдивлявся в напрямку села крізь піщаний вітер, коли його «бредлі» потрапив під обстріл. Гарріс відкрив вогонь у відповідь зі скорострільного кулемета, а лейтенант Гютьє висунувся вперед і випустив протитанкову ракету TOW. Так почалися двадцять три хвилини лютого бою.

Коли наші танки одночасно випустили по селу дев'ять фугасних снарядів, ми дістали дозвіл просунутися до 70-го Істингу⁵ — лінії, яка перетинала карту з півночі на південь. Перебудувались у порядок з танками на чолі. Я наказав 2-му і 4-му взводам «прямувати за мною», і ми проминули «бредлі» розвідників. Коли мій танк підійшов до хребта того непомітного підйому, ми з нашим навідником, сержантом Крейгом Кохом, одночасно ідентифікували ворога: вісім танків Т-72 були просто перед нами на підготовлених позиціях. Кох оголосив: «Танки прямо попереду». Екіпаж діяв як одна людина. Гармата дала віддачу, її казенна частина опустилася. Танк ворога вибухнув, як величезна вогняна куля. Рядовий першого класу Джефрі Тейлор зарядив антитанковий піддон, який викидає зі ствола 14-

кілограмовий дротик зі збідненим ураном зі швидкістю два кілометри за секунду. Він зарядив гармату і крикнув: «Вогонь!», водночас відкинувшись до стінки башти, щоб уникнути віддачі. Наша команда знищила перші три танки ворога приблизно за десять секунд. Решта вісім наших танків, щойно здолавши підйом, долучилися до атаки. Приблизно за хвилину все, що перебувало в зоні досяжності наших гармат, запалало. Водій нашого танка, спеціаліст Кріс Хеденског, повідомив мені: «Сер, ми щойно пройшли мінне поле». Він знав, що небезпечно було зупинятися посеред ворожого «смертельного мішка» — району, на якому могли зосередити вогонь усі танки супротивника. Ми мали вікно можливостей, щоб шокувати ворога, скористатися першими завданими йому ударами і перетворити фізичну перевагу на психологічну. Тож наші танки об'їжджали протитанкові міни, а «брєдлі» й інші машини їхали за нами. Ми наїжджали на протипіхотні міни, але ті, вибухаючи, не завдавали пошкоджень. Наші навчання дали свої результати. Як згадував Макрейнольдс, «нам не треба було казати, що робити, усе виходило природно».

Щойно ми зачистили західні оборонні позиції, старший помічник командира Джон Гіффорд передав по радіо: «Знаю, що не хочете цього чути, але ви досягли межі просування; ви на 70-му Істингу». Я відповів: «Скажіть їм, що ми не можемо зупинитися. Скажіть, що треба продовжувати цю атаку. Скажіть, що я перепрошую». Зупинка дала б ворогові змогу відновитися. Я відчував, що ми маємо перевагу і мусимо швидко закінчити битву. Культура моторизованих військ спонукає до ініціативи, і ставка була занадто великою, щоб не скористатися сильним ударом, якого ми щойно завдали.

Ми взяли другий підйом і ввійшли в круговий периметр резервів. Командири іракських танків намагалися розвернутися проти нас. Було запізно. Ми знищили всі вісімнадцять танків з близької відстані. Потім зупинилися. Стріляти вже не було по чому. Наш офіцер вогневої підтримки, лейтенант Ден Девіс, завдав потужного артилерійського удару трохи далі на схід — по запасах пального і снарядів. Були ще деякі зіткнення, але основна атака тривала двадцять три хвилини.

«Орлиний загін» без втрат знищив значно більші сили противника, які мали всі переваги оборони. Ми здобули розгромну перемогу й у

масштабнішій битві та у війні загалом. Через зростання самовпевненості після успіху в Перській затоці аналітики не зважали на тодішню якісну перевагу американських сил і вузькість політичної мети в тій війні — просто повернути Кувейт кувейтцям. Вони припускали, що наступний супротивник повторить помилку Саддама, намагаючись боротися зі збройними силами США та коаліції на наших умовах, а не асиметрично. А розмірковуючи про перемогу над Радянським Союзом у Холодній війні, багато хто ще й забував, що Сполучені Штати та їхні союзники і партнери вели боротьбу, чітко розуміючи свого ворога, ставки в тій боротьбі та довгострокову стратегію, яка мала гарантувати їм безпеку, сприяти їхньому процвітанню та поширювати їхній вплив.

* * *

Озираючись назад, можна стверджувати, що досвід згаданих механізованих підрозділів у Кобургу (Німеччина) й участь у тому, що стане відомим як «битва на 73 Істинг» в іракській пустелі, — усе це позначило кінець епохи⁶. Саме тоді, у 1990-х, охоплені радістю перемоги в Холодній війні та війні в Перській затоці американські лідери забули, що США мають змагатися на міжнародній арені. Кобург, окрім того, був батьківщиною Ганса Морґентау, який 1937 року втік від нацистів у США і став одним з родоначальників міжнародних відносин як навчальної дисципліни. У 1978 році у своєму останньому есе «Коріння нарцисизму», написаному в співавторстві з Етель Персон, Морґентау нарікав на зосередженість США в зовнішній політиці на собі, що призводило до відчуження від інших держав і до формулювання прагнень за межами можливостей. Саме там, у Кобургу, недалеко від місця народження Морґентау, американська самовпевненість зростала, поки закінчувалася Холодна війна і світ входив у те, що політичний аналітик Чарльз Краутгаммер назвав «періодом однополярності». Статус єдиної наддержави заохочував американський нарцисизм, зосередженість на собі та пов'язане із цим нехтування впливом інших гравців на перебіг подій. Американці почали оцінювати світ лише з погляду власних прагнень і бажань⁷.

Надмірний оптимізм і замкнутість на собі надихнули на три хибні гіпотези про нову еру після Холодної війни. По-перше, багато хто засвоїв тезу, нібито перемога Заходу в Холодній війні означала «кінець історії» й те, що політичний філософ Френсіс Фукуяма йменував «універсалізацією західної ліберальної демократії як остаточної форми людського врядування»⁸. Хоча Фукуяма попереджав про неостаточність ідеологічного консенсусу на користь демократії, багато хто припускав — мовляв, ця кульмінація історичного процесу гарантує владу вільних і відкритих суспільств над авторитарними та закритими суспільствами, домінування капіталізму вільного ринку — над авторитарними та закритими економічними системами. Ідеологічне змагання завершилося.

По-друге, багато хто припускав, що старі правила міжнародних відносин і конкуренції більше не мають значення в тому, що, як сподівався президент Джордж Буш-старший, стане «новим світовим порядком — світом, де поведінкою держав керує верховенство права, а не закон джунглів». Після Холодної війни світ став однополярним. Коли розпався Радянський Союз, у Росії панував безлад. Економічне диво в Китаї тільки зароджувалося, а лідери компартії в цій країні дотримувалися вказівок верховного лідера Дена Сяопіна приховувати власні можливості та використовувати свій час. Формувалося співтовариство держав, у якому зникла необхідність конкурувати; усі мали разом, із допомогою міжнародних організацій працювати над розв'язанням найгостріших проблем світу⁹. Конкуренція великих держав залишилася в минулому.

По-третє, багато хто стверджував, що американська військова звитяга, продемонстрована під час війни в Перській затоці 1991 року, позначила революцію у військовій справі, яка дасть американській армії змогу досягти «повного спектру домінування» над будь-яким можливим ворогом. Якщо котрийсь противник необачно кине виклик технологічному домінуванню американської армії, війна завершиться швидкою та рішучою перемогою США¹⁰. Військова конкуренція себе вичерпала.

Ці три гіпотези, що лежали в основі американської політики, не тільки були надмірно оптимістичні, але й призвели до самозаспокоєння та зарозумілості. Зарозумілість, відповідник

давньогрецького терміна «гібрис» — надзвичайної гордості, що призводить до надмірної самовпевненості, — часто стає джерелом нещастя. У грецьких трагедіях герой марно намагається вийти за межі людських можливостей і нерідко ігнорує застереження, які віщують йому згубу. У випадку з новою епохою після Холодної війни ті застереження, що могли поставити під сумнів три викладені вище гіпотези, залишилися поза увагою занадто багатьох представників управлінських, політичних і військових кіл у США.

По-перше, авторитаризм повертався. На кінець 1990-х років проринкові реформи в Росії зазнали невдачі, у результаті чого президентом обрали Владіміра Путіна — маловідомого керівника Федеральної служби безпеки Росії (ФСБ, спадкоємиці КДБ). Девід Вінстон, стратегічний радник керівництва Конгресу, у квітні 2000 року у своєму тексті в «Гуверівському дайджесті» попереджав, що новообраний російський президент «матиме сильну спокусу повернутися до традиційних інструментів самодержавства й етатизму» та що він «може розглядати долю і Росії, і свого правління крізь традиційну призму військової доблесті та завоювань». Але авторитаризм насправді нікуди й не зникав. Попри численні прогнози неминучого краху або розвалу зсередини, деспотичний режим у Північній Кореї пристосувався до втрати допомоги від зниклого Радянського Союзу, пережив спустошливий голод, витребував гроші й товари із Заходу та Південної Кореї в обмін на слабку ядерну угоду і передав диктатуру від Кім Ір Сена, відомого з 1948 року як Великий Вождь, до його сина Кім Чен Іра, Великого Лідера. Тим часом в Ірані було задушено в зародку рух за реформи, а ісламістські революціонери посилили контроль над своєю теократичною диктатурою.

По-друге, зароджувалася нова конкуренція великих держав. Китай уважно стежив за війною в Перській затоці 1991 року й був глибоко збентежений кризою в Тайванській протоці 1996-го, під час якої США відповіли масованою демонстрацією сили на китайські погрози використати ракети для залякування Тайваню. Дві групи американських авіаносців, які зійшлись у протоці, показали слабкість військово-морських сил Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) проти флоту Сполучених Штатів. З розвитком економіки Китаю вдосконалювалась і НВАК. А відтак Китай починав грати м'язами. 1

квітня 2001 року пілот Ван Вей агресивно маневрував своїм винищувачем ВМС НВАК J-8 над Південно-Китайським морем, намагаючись залякати екіпаж сигнального розвідувального літака EP-3 американських ВМС. Після двох проходів перед чужим літаком він неправильно оцінив своє зближення, і його машина зіткнулася з носом і гвинтом супротивника. J-8 розбився на частини, а американський літак здійснив аварійну посадку на острів Хайнань. Знайти тіло Ван Вея так і не вдалося. Китайці заарештували на одинадцять днів 24 членів американського екіпажу¹¹. Демонстрація військової звитяги США у війні в Перській затоці та під час Тайванської кризи, а також посилення напруженості в Південно-Китайському морі підштовхнули Китай до найбільшої в історії розбудови армії в мирний час.

По-третє, поки Китай починав кидати виклики так званому американському військовому домінуванню, дедалі потужніші джихадистські та фінансовані Іраном терористичні організації асиметрично атакували, обходячи військову силу американців і використовуючи їхні слабину. Рух терористів-джихадистів розвинувся після Афганської війни 1980-х років і війни в Перській затоці. Його очільники поклалися на збочену інтерпретацію сунітського ісламу, щоб надихати новобранців і зраціоналізувати насильство проти «дальніх ворогів» — США та Європи — і «ближніх» — Ізраїлю й арабських монархій. Головною тактикою було масове вбивство беззахисних. Рамзі Юсеф, пакистанський терорист, який народився в Кувейті та тренувався в навчальному таборі «Аль-Каїди» в Афганістані, 26 лютого 1993 року разом зі своїм йорданським співником заїхав у гараж під Північною вежею Світового торгового центру в Нью-Йорку. Перед тим у своєму помешканні в Джерсі-Сіті вони зібрали 500-кілограмову бомбу й завантажили її в жовтий фургон «Райдер». Унаслідок вибуху шестеро людей загинули та понад тисячу дістали поранення. Юсеф сподівався, що його вибух зруйнує Вежу 1, яка потім упаде на Вежу 2 і вб'є всіх, хто перебував в обох будівлях — за його розрахунками, приблизно 250 тисяч людей. Через три роки, у 1996-му, терористи «Хезболли» (за підтримки Ірану) атакували збройні сили США, розквартировані в «Баштах Хобар» у Дахрані (Саудівська Аравія), після чого 19 американців загинули, а

372 було поранено. У квітні 1998 року «Аль-Каїда» зі свого безпечного афганського сховку випустила фетву (ухвалу з певного питання в ісламському праві), у якій закликала повсюдно вбивати американців і євреїв. Потім, у серпні того року, ця терористична організація перейшла від слів до діла, одночасно підірвавши посольства США в Найробі (Кенія) та Дар-ес-Саламі (Танзанія), унаслідок чого загинули 224 людини та пораненими виявилися понад 5000. Дванадцятьоро загинув у Кенії були громадянами США. Проте «Аль-Каїда» на цьому не зупинилася. Есмінець ВМС США «Коул» 12 жовтня 2000 року пришвартувався в Адені (Ємен), щоб заправитися паливом. Приблизно об 11:18 навантажений вибухівкою С4 склопластиковий човен стрімко зблизився з кораблем і після удару вибухнув, пробивши отвір 18 на 27 метрів у борті та вбивши 17 моряків¹². На рубежі століть пророчим видавався коментар адмірала Джеймса Вулсі, директора центральної розвідки в 1993 році: «Так, ми вбили великого дракона, але зараз живемо в джунглях з неймовірним розмаїттям отруйних змій»¹³.

Але у XXI столітті вільні та відкриті суспільства зіткнулися і з драконами, й зі зміями¹⁴. І ті, й ті провісники нового геополітичного ландшафту, що значно відрізнявся від ідеалізованого майбутнього світового порядку, мали б надихнути на докорінну переоцінку зовнішньої політики США та стратегії національної безпеки й посягти сумнів у гіпотезах, що лежали в основі оптимістичного погляду на світ після Холодної війни. Але цього не сталося. Натомість президент Білл Клінтон у передмові до звіту про Стратегію національної безпеки від грудня 2000 року написав:

Ми входимо в нове тисячоліття як благословенні громадяни країни, що насолоджується безпрецедентним процвітанням, позбавлена глибоких внутрішніх розбіжностей, надзвичайних зовнішніх загроз за кордоном і має наймогутнішу армію в історії. Американці попередніх епох могли хіба що сподіватися колись жити в країні, здатній похвалитися хоча б одним із цих благословінь. Напевно, мало хто сподівався застати їх усі, а ще менше — усі водночас¹⁵.

Тому на зламі століть Сполучені Штати були приречені на brutальне пробудження, схоже на катастрофу. Як і Ікар з давньогрецької легенди, американські лідери нехтували застереженнями від надмірного оптимізму та самозаспокоєння. Батько Ікара наказував

йому не літати ні занадто низько, щоб його крил не пошкодила морська волога, ні зависоко, щоб їх не розтопило сонячне тепло. Але той полетів дуже близько до сонця, його крила розтанули, він упав у море й потонув. У період до масових убивств 11 вересня 2001 року Америка летіла занадто високо.

У новому столітті американську впевненість підірвали три потрясіння, три розчарування. По-перше, тектонічним струсом стали масові вбивства «Аль-Каїди» в Нью-Йорку, Вашингтоні та на полі в Пенсильванії 11 вересня 2001 року. Втратили життя майже 3000 невинних, плюс багато людей отримали фізичні та психологічні травми. Лише матеріальних збитків напади завдали на приблизно 36 мільярдів доларів, але, якщо врахувати загальний вплив атак на американську та світову економіку, сума втрат була значно більша¹⁶.

По-друге, неочікувані довготривалість і складність війн в Іраку й Афганістані, а також ціна цих війн, сплачена кров'ю та грішми, повільно накочувались як відлуння катастрофи 11 вересня. По-третє, вплив фінансової кризи 2008 року скидався на цунамі після землетрусу. Воно почалося з підземного гуркоту від субстандартних іпотечних кредитів і нерегульованого використання деривативів (контрактів, що базувалися на переоцінених будинках і надто довірливих кредитах). Коли вдарила припливна хвиля, настала найбільша економічна катастрофа від часів Великої депресії 1929 року. Ціни на житло впали дужче, ніж тоді, — на 31 відсоток. Казначейство США виділило для стимулювання економіки майже 450 мільярдів доларів банкам і приблизно 360 мільярдів — іпотечним агенціям «Фредді Мак», «Фанні Мей» та AIG¹⁷. Криза минула, але через два роки рівень безробіття все ще перевищував дев'ять відсотків, невідома кількість розчарованих робітників припинила шукати роботу.

* * *

За сім років після нападів 11 вересня оптимізм і впевненість вивітрилися, а після 2008 року почали поступатися місцем песимізму та байдужості. У 2009-му новий президент почав запроваджувати зовнішню політику, яка ґрунтувалася головно на його опозиції до

війни в Іраку та надихалася світоглядом, скептичним до участі США в процесах за кордоном і до активної зовнішньої політики. Президент Барак Обама в промові у червні 2013 року, коли він оголосив про заплановане виведення 33 тисяч військовослужбовців з Афганістану, покликався на ціну війни та «зростання боргу й складні економічні часи», які настали після фінансової кризи. Він заявив, що «хвиля війни відступає» і що «час зосередитися на розбудові держави тут, удома»¹⁸. Розглядав війну в Іраку як частину ширшої історичної моделі втручання США. Після ретроспективного інтерв'ю з Обамою в останні дні його другого терміну репортер The Atlantic Джефрі Голдберг зазначив, що президент «послідовно покликається на те, що вважає провалами активності Америки за кордоном у минулому, як на чинники стримування американської віри у власну непогрішність». Президент і багато його працівників дослухались інтерпретації зовнішньої політики нових лівих, яка вважає основною причиною світових проблем так званий західний капіталістичний імперіалізм. «У нас є історія, — сказав президент Обама. — Ми маємо історію в Ірані, маємо історію в Індонезії та Центральній Америці. Тож мусимо пам'ятати про свою історію, коли починаємо говорити про втручання, і розуміти джерело підозр інших людей»¹⁹. Одна з основних ідей інтерпретації історії новими лівими є те, що надто потужна Америка частіше стає джерелом, ніж частиною розв'язання світових проблем. Повертаючись до аналогії з Ікаром, за адміністрації Обами ми почали літати занадто низько.

Стратегія зовнішньої політики та національної безпеки США, яку реалізовували багато адміністрацій, постраждала від ідеї, яку можемо зустріти в есе Морґентау «Стратегічний нарцисизм», — тенденції розглядати світ лише відносно Сполучених Штатів і припускати, що подальший перебіг подій залежить насамперед від рішень або планів Америки. Наслідком стратегічного нарцисизму є надмірна самовпевненість і відстороненість, обидва налаштування пов'язують результати майже виключно з рішеннями США та недооцінюють ступінь впливу інших гравців на майбутнє. Надмірний оптимізм, який надихав зовнішню політику Сполучених Штатів за часів адміністрації Джорджа Буша-молодшого, призвів до недооцінення таких ризиків, як вторгнення в Ірак у 2003 році. Песимізм щодо ефективної участі

США в закордонних процесах, що вплинув на зовнішню політику адміністрації Барака Обама, призвів до недооцінення ризиків бездіяльності, зокрема повного виведення американських збройних сил з Іраку у 2011-му або рішення відмовитися від збройної відплати за масові вбивства сирійських цивільних, які вчинив режим Асада за допомогою хімічної зброї у 2013-му.

Обидва різновиди стратегічного нарцисизму базувалися передусім на видаванні бажаного за дійсне та визначенні проблем бажаним чином, щоб уникати жорстких реалій. Я відчув наслідки стратегічного нарцисизму на собі, адже часто опинявся на вістрі непродуманих планів, ніяк не пов'язаних із проблемами, які вони нібито мали усунути. Це тому, що стратегічний нарцисизм веде до політики та стратегій, заснованих на тому, чого прагне їхній автор, а не на тому, до чого спонукає ситуація. Гіпотез, які лежать в основі цієї політики та стратегій, часто ніхто не спростовує, оскільки вони дають переконливе обґрунтування для безумства.

Сідаючи на літак до Палм-Біч (штат Флорида), щоб пройти співбесіду з людиною, якої ніколи раніше не зустрів, я розмірковував: якщо мені дадуть таку можливість, спробую допомогти відновити стратегічну компетентність Америки. І подумав, що першим кроком до коригування стратегічного нарцисизму може стати концепція стратегічної емпатії історика Закарі Шора. Вона визначає стратегічну емпатію як «розуміння, що спонукає і стримує дії супротивника»²⁰. Під час інтерв'ю в Мар-а-Лаго здавалося — президент Трамп погоджується з моїм твердженням, що останніми роками Сполучені Штати конкурували неефективно і що в результаті міць рішучих суперників зросла, а наші сила та вплив зменшилися. Як зазначала експертка з питань оборони Надя Шедлоу у своєму есе 2013 року «Конкурентне залучення», «успіх у боротьбі потребує знання та розуміння і своїх конкурентів, і самого себе»²¹. Я почав виконувати ці заповіді, заступивши на посаду радника з національної безпеки лише за три дні після дзвінка, який прийняв у Філадельфії. Попросив Шедлоу приєднатися до мене на посаді старшого директора з питань стратегії національної безпеки для розробки варіантів дій, які посилять здатність Америки конкурувати ефективніше, змістять

шальки терезів знову на користь Сполучених Штатів та інших вільних і відкритих суспільств.

Роботи було багато. Через два дні після прибуття до Вашингтона я провів зустріч з усіма працівниками Ради національної безпеки, на якій поділився своїм баченням: національна стратегічна компетенція частково погіршилася через нарцисичний підхід до зовнішньої політики та стратегії безпеки. Наша робота полягала в тому, щоб надати президенту варіанти та комплексні стратегії, що поєднуюватимуть елементи державної влади із зусиллями партнерів-однодумців для досягнення прогресу в чітко окреслених цілях. Праця, однак, має починатися з визначення проблем і бачення їх як таких очима «іншого». Я попросив нашу команду не лише скласти карти інтересів конкурентів, супротивників і ворогів, а й зважити на емоції, прагнення та ідеології, які рухають ними і стримують їх. Якщо варіанти дій, які ми розробимо, будуть схвалені, вони перетворяться на комплексні стратегії. Я наполягав, що в цих стратегіях треба вказувати не лише цілі, а й наші гіпотези — особливо щодо ступеня свободи волі та контролю над ситуацією, на який ми та наші партнери можемо розраховувати, щоб мати прогрес у досягненні цих цілей. Стратегії мали бути логічними стосовно використовуваних засобів і бажаних цілей. Ми також наполегливо попрацюємо, щоб описати, що саме поставлено на карту, і пояснити, чому досягнення цих цілей варте ризиків і потенційної ціни в грошах, а особливо — у пролитій крові. Потім я виклав те, що, спираючись на тридцять років своєї військової служби та вивчення національної безпеки як історик, вважав чотирма категоріями викликів для національної та міжнародної безпеки. Вони стануть нашими пріоритетами в розробці комплексних стратегій для президента.

По-перше, конкуренція великих держав повернулася і прагнула крові, що показали анексія Криму з боку Росії, її вторгнення в Україну, втручання в Сирії, тривала кампанія політичних диверсій проти Сполучених Штатів і Заходу. І коли Народно-визвольна армія прискорила будівництво островів у Південно-Китайському морі, посилила контроль над населенням власної країни й розширила дипломатичні, економічні та військові впливи своєї держави на

міжнародному рівні, стало зрозуміло, що Китай за правління Сі Цзіньпіна більше не приховує своїх можливостей і не тягне часу.

По-друге, загроза з боку транснаціональних терористичних організацій стала масштабнішою, ніж 10 вересня 2001 року. Групи бойовиків підвищували свою технологічну вправність і смертоносність. Вони також зростали кількісно завдяки майстерному вербуванню, тривалому конфліктові навколо двох осередків бойових дій в Афганістані та через війну в Сирії.

По-третє, зростала небезпека з боку ворожих держав — Ірану та Північної Кореї. Новий диктатор у Пхеньяні агресивно просувався в напрямку розробки власної ядерної зброї та ракет великої дальності. Старий диктатор у Тегерані розширив підтримку терористів і міліції на Близькому Сході та за його межами таким чином, що затягував руйнівні війни й посилював загрози для Ізраїлю, арабських держав і близькосхідних інтересів США.

По-четверте, виникали нові безпекові виклики на складних аренах конкуренції в космосі, кіберпросторі, інформаційних війнах із використанням кіберзасобів і нових руйнівних технологій. Ба більше, низка взаємопов'язаних довгострокових проблем, як-от довкілля, кліматичні зміни, енергетика, продовольча та водна безпека, потребували комплексних зусиль.

Ми почали аналізувати ці виклики як перший крок у розробленні комплексних стратегій і приділяли особливу увагу розвитку своєї компетентності. Ми наголошували на важливості історії. Незнання чи зловживання нею часто призводили до нехтування уроками, здобутими дорогою ціною, або спричиняли використання спрощених аналогій, які маскували вади політики чи стратегії. Розуміння історії того, як поставали виклики, допомагало б нам ставити правильні запитання, уникати помилок минулого та передбачати, як може відповісти «інший».

Припущення про майбутнє слід починати з розуміння того, як минуле породжує сьогодення. Політика та стратегія мають базуватися на визнанні того, що суперники й вороги впливатимуть на подальший перебіг подій. Те, як реагуватимуть «інші», частково залежатиме від їхнього тлумачення історії. Як зауважив колишній державний секретар і радник з питань національної безпеки Генрі Кіссінджер, усі

держави «вважають себе втіленнями історичних сил... Те, що насправді сталося, часто менш важливе, ніж те, що таким вважають»²². А понад дві з половиною тисячі років тому китайський військовий теоретик Сунь-цзи писав: «Якщо ви знаєте ворога і знаєте себе, вам не потрібно боятися результатів сотні битв»²³. Отже, щоб подолати стратегічний нарцисизм, нам треба прагнути зрозуміти погляд наших конкурентів на історію, як власний.

А проте розвиток нашої стратегічної компетенції не принесе користі, якщо Сполучені Штати та наші партнери не матимуть упевненості в потребі долати нові великі загрози для нашого вільного, відкритого суспільства. Щоб відновити й підтримати цю впевненість, треба чітко заявляти, що стоїть на кону, та описувати, як запропоновані стратегії сприятимуть досягненню сталих результатів за прийнятну ціну. Саме це британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль окреслював як «усеосяжний погляд, що представляє початок і кінець, ціле і кожну його частину, одне миттєве враження, яке чітко й невтомно утримується в пам'яті»²⁴. Жодний з описаних у цій книжці конфліктів не матиме швидкого розв'язання; стратегії треба підтримувати протягом певного часу, залишаючи їх гнучкими й здатними пристосуватися до мінливих умов. Тож послідовність і воля є важливими вимірами стратегічної компетентності.

Але наша воля ослаблена. Коли зовнішня політика Америки перемкнулася з надмірного оптимізму на відстороненість, політика ідентичності почала взаємодіяти з новими формами популізму. Ця взаємодія розділила нас і зменшила довіру до наших демократичних принципів, інституцій та процесів. Ми можемо застосувати емпатію до себе так само, як і до інших, і, обговорюючи виклики, з якими стикаємося, шукати порозуміння та працювати разом, щоб гарантувати свободу і процвітання майбутнім поколінням. Я сподіваюся, ця книжка посприє таким дискусіям.

Частина перша

Росія

МАСКІРОВКА... · Я зміг зазирнути в його душу; це глибоко віддана своїй країні людина... · **ВБИТО РОСІЙСЬКУ ЖУРНАЛІСТКУ, ЩО КРИТИКУВАЛА ЧЕЧЕНСЬКУ ВІЙНУ...** · **ІНТЕРНЕТ ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА ПОЛЕ БИТВИ У РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКОМУ КОНФЛІКТІ...** · Ми відповіли лише після того, як 150 російських танків увійшли на грузинську територію і почали відкриту агресію... · **ПЕРЕГРУЗКА...** · **РОСІЙСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ ВИЗНАЧАЄ «ІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ» ЯК ФОРМУ ВІЙНИ...** · Путін грає в шахи, а ми кульки катуємо... · **ПРОТИСТОЯННЯ В КРИМУ...** · **НЕ МОЖНА ПОВЕДИТИСЯ У ДВАДЦЯТЬ ПЕРШОМУ СТОЛІТТІ ТАК, НАЧЕ НА ДВОРІ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЕ, І ВТОРГАТИСЯ В ІНШУ КРАЇНУ...** · МН17 збито зенітною ракетною установкою російської армії... · **ПУТІН КАЖЕ, ЩО РОСІЯ ПОВИННА ЗАПОБІГАТИ «КОЛЬОРОВИМ РЕВОЛЮЦІЯМ»...** · **США НАМАГАЮТЬСЯ ЗАБЛОКУВАТИ РОЗГОРТАННЯ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В СИРІЇ...** · Пожежний шланг брехні... · **ЗААРЕШТОВАНО КРИТИКА КРЕМЛЯ НАВАЛЬНОГО...** · **Але я просто запитав його ще раз, і він сказав, що жодним чином не втручався у наші вибори...** · Трамп розширює санкції проти Росії через Скрипалів... · **СПІЛЬНІ НАВЧАННЯ: ВОСТОК...** · **Німеччина споруджує трубопровід до Росії, завдяки якому Німеччина платитиме Росії мільярди доларів за енергоносії...** · Росія слідом за США виходить зі знакового договору про ядерну зброю... · **ОПУБЛІКОВАНО ЗВІТ МЮЛЛЕРА...** · **Ми вважаємо, що існує постійна загроза з боку ГРУ та інших російських спецслужб...** · Російська поліція заарештувала сотні протестувальників у Москві... · **ПОСТПУТІНСЬКА РОСІЯ ЗАРОДЖУЄТЬСЯ СЬОГОДНІ...** · **Путін пропонує радикальні зміни до російської конституції...** · Довіра до Путіна падає разом зі стагнацією російської економіки... · **ТРАМП ВІДЧИТАВ НАЧАЛЬНИКА РОЗВІДКИ ЗА ЗВІТ ПРО ТЕ, ЩО РОСІЯ ХОЧЕ ЙОГО ПЕРЕОБРАННЯ...**

Розділ 1

Страх, гонор та амбіції: як Путін намагається зарізати корову західного сусіда

Перемогти могутнішого супротивника можна тільки за якнайбільшого напруження сил і за неодмінного, щонайретельнішого, дбайливого, обережного, умілого використання всякої, хоч би й найдрібнішої «тріщини» між ворогами.

В. І. Ленін

Женева — ідеальне місто для конфіденційної дипломатичної зустрічі. Там легко змішатися з натовпом. Щороку в місті проводять понад 3000 офіційних зустрічей за участю загалом понад 200 тисяч делегатів. В аеропорту один за одним сідають і злітають урядові літаки. Кортелі чорних лімузинів і позашляховиків перетинають місто в усіх напрямках. Посадовці дружніх і не надто дружніх держав прибувають до консульств один одного, тиснуть руки й розсідаються один навпроти одного за довгими конференційними столами. Мою зустріч із Нікалаєм Патрушевим, секретарем Ради Безпеки РФ, у місії США при ООН та інших міжнародних організаціях у лютому 2018 року можна категоризувати як не надто дружню.

Патрушев зробив запит на зустріч зі мною невдовзі після того, як я на початку 2017 року обійняв посаду радника з питань національної безпеки. Я погодився зустрітись. Для мене було важливо відкрити робочий канал зв'язку між Білим домом і Кремлем, нижчий за рівнем, ніж зв'язки між президентами Владіміром Путіним і Дональдом Трампом. Безперечно, з ядерною державою на кшталт Росії краще мати напружені відносини, аніж не мати жодних, — хоча б для того, щоб запобігати непорозумінням, які можуть збільшити ймовірність війни. Питань для обговорення не бракувало.

У 2017 році вже було очевидно, що Росія провадить агресивну підривну стратегію стосовно США й інших західних демократій. Її

кібератаки та інформаційні війни, спрямовані на вибори в Європі й на президентські вибори 2016 року в Сполучених Штатах, були лише частиною різноспрямованих спроб поглибити розколи в європейському та американському суспільстві за допомогою пропаганди, дезінформації і підривної політики. Тимчасом як соціальні медіа почали поляризувати суспільства в США й інших західних країнах, протиставляючи між собою різні спільноти, російські агенти здійснювали кібератаки та оприлюднювали чутливу інформацію. І, хоча очільники Російської Федерації незмінно заперечували свою відповідальність, цією хитромудрою кампанією, за наявними даними, керував Кремль²⁵. Росія також використовувала кібератаки та зловмисні кібервтручання, щоб створити проблеми в критичній інфраструктурі, зокрема в енергетичному секторі. Скажімо, на початку 2018 року Сполучені Штати дізналися, що Росія провела кібератаку NotPetya, яка спочатку заразила українські державні установи, енергетичні компанії, системи управління метрополітеном і банки²⁶. Згодом вона поширилася на Європу, Азію й Америку, завдавши збитків на 10 мільярдів доларів по всьому світу²⁷.

Багато років я вивчав еволюцію «російської війни нового покоління» (РВНП), тож нетерпляче очікував розмови з Патрушевим, щоб краще зрозуміти мотивацію цієї згубної форми агресії, що поєднує військові, політичні, економічні, кібернетичні та інформаційні засоби. Наступного дня після нашої з ним зустрічі я виступив із промовою на Мюнхенській безпековій конференції, пообіцявши, що «США викриватимуть тих, хто використовує кіберпростір, соціальні мережі й інші засоби для просування дезінформаційних, диверсійних і шпигунських кампаній, та протидіятимуть усьому цьому». Протягом мого річного перебування на посаді радника з національної безпеки ми наполегливо працювали над тим, щоб Росія поплатилася за свої дії. Я сподівався переконати Патрушева, що подальша реалізація з їхнього боку стратегії, яка підштовхує дві наші держави до погіршення відносин і до потенційного конфлікту, є джерелом небезпек.

Потенціал конфлікту з Росією наростав. Особливе занепокоєння викликала громадянська війна в Сирії. У березні 2019 року російський генерал Валерій Герасимов назвав її успішним прикладом російського втручання для «захисту та просування національних інтересів за

межами Росії»²⁸. Війна вилилась у гуманітарну катастрофу. Росія підтримувала сирійський режим Башара Асада із самого початку конфлікту в 2011 році. У серпні 2013-го сирійський режим використав отруйний газ, щоб убити понад 1400 невинних цивільних, серед яких були сотні дітей. А втім, це використання хімічної зброї не було для Асада ні першим, ні останнім. Із грудня 2012-го по серпень 2014 року сирійський режим застосовував її проти цивільного населення щонайменше чотирнадцять разів. Незважаючи на заяву президента Барака Обами 2012 року про те, що використання цієї мерзеної зброї для вбивства цивільних осіб стане червоною лінією, США нічим не відповіли. Президент Путін, вочевидь, дійшов висновку, що Америка не реагуватиме на агресію. До кінця весни 2014 року осмілілий лідер РФ анексував Крим і вторгся в Східну Україну. А згодом, у вересні 2015-го, Росія безпосередньо втрутилась у громадянську війну в Сирії, щоб урятувати смертоносний режим Асада. Після чергового масового вбивства нервово-паралітичним газом у Хан-Шейхуні у квітні 2017 року президент Трамп наказав американським військовикам завдати ударів по сирійських наземних об'єктах і літаках 59 крилатими ракетами²⁹. У 2018 році проасадівські сили за підтримки Росії наблизилися до загонів, які підтримували США та які воювали з терористичним угрупованням ІДІЛ. На час моєї зустрічі з Патрушевим небезпека безпосереднього зіткнення між росіянами й американцями в Сирії вже була не ймовірністю, а реальністю³⁰.

За тиждень до зустрічі в Женеві, 7 лютого 2018 року, російські найманці й інші проасадівські сили за підтримки танків і артилерії на північному сході Сирії атакували сили Сполучених Штатів, а також курдських та арабських ополченців, яких консультували американці. Найманці представляли компанію російського олігарха Євгенія Пригожина, відомого як «кухар Путіна». Спеціальний прокурор США Роберт Мюллер висунув Пригожину звинувачення, а адміністрація Трампа наклала на нього санкції за його роль у поширенні дезінформації під час президентських виборів 2016 року в США³¹. Атака росіян була невдало спланована і паскудно виконана. Американські сили та їхні партнери із Сирійських демократичних сил убили понад 200 російських найманців, не зазнавши втрат³². Прагнучи напередодні президентських виборів приховати негативні новини, про

кількість жертв Кремль брехав. Путін хотів перемогти на виборах з максимально можливим відривом. Цьому аж ніяк не могла посприяти новина про нищівну поразку, до якої призвела потреба Росії профінансувати відбудову країни, до руйнувань якої сама доклалася. Кінцевою метою атаки під російським проводом було захоплення контролю над старим нафтозаводом Сопосо, котрий, як очікували, приносить дохід і покриватиме витрати на війну та відбудову. Жодної подібної сутички між росіянами й американцями раніше не траплялося, навіть у розпал Холодної війни.

Минув рік відтоді, як Патрушев запропонував нам зустрітися. Я відкладав цю зустріч із поваги до державного секретаря Рекса Тіллерсона, який першим хотів особисто оцінити наміри Росії. Тіллерсон сподівався, що його зв'язки з президентом Путіним і міністром закордонних справ Сергеем Лавровим, які він започаткував ще на посаді виконавчого директора ExxonMobil, зможуть дещо поліпшити американсько-російські відносини. Він хотів запропонувати Путіну «з'їхати» з України та Сирії з огляду на припущення, що ціна цих втручань, зокрема запроваджені проти Росії економічні санкції США та Європи, спонукатиме Лаврова до переговорів про можливий вихід Росії з конфлікту. Було неясно, чи міг би той прийняти таке рішення, навіть якби з'явилася можливість покращити відносини.

Лавров сповідував старий радянський підхід до зовнішньої політики — антизахідний на рівні рефлексів і підозріливий до нових ініціатив. Він незмінно звинувачував США та Захід у підбурюванні Революції троянд 2003 року в Грузії, Помаранчевої революції 2004-го в Україні та Революції тюльпанів 2005-го в Киргизстані, а також широкомасштабних акцій протесту в Росії 2011 року. Схоже було, що Лавров не мав ні інтелектуальної свободи, яка дала б змогу знайти рішення, ні свободи таке базове рішення прийняти. На початку 2018 року стало зрозуміло, що хвацькі спроби Тіллерсона знайти сфери співпраці з Росією провалилися. Уже було запізно встановлювати прямий канал зв'язку між Білим домом і Кремлем поза нерегулярними телефонними дзвінками й зустрічами Трампа і Путіна. Оскільки російський президент централізував владу в спосіб, безпрецедентний навіть для країни з довгою історією авторитаризму,

важливо було зав'язати стосунки з кимось близьким до нього особисто. Патрушев, права рука Путіна, займав у Росії пост, еквівалентний раднику з питань національної безпеки, тож був ідеальним кандидатом³³.

У нашій команді ніхто не вірив, що зустріч у Женеві вирішить наші проблеми з Росією. Події наступного місяця це підтвердили. Невдовзі після нашої зустрічі Росія застосувала заборонений нервово-паралітичний газ, намагаючись убити офіцера розвідки в Солсбері (Велика Британія), а Путін виступив із бравурною промовою, в якій анонсував розроблення нової ядерної зброї. Однак ми сподівалися, що цей новий канал зв'язку між Білим домом і Кремлем зможе закласти основу для двосторонньої міждержавної взаємодії з Росією з дипломатичних, військових і розвідувальних питань. Переговори між працівниками Ради національної безпеки США та секретаріатом Ради Безпеки РФ відбувались і за попередніх адміністрацій. Ми могли б посприяти спільному трактуванню інтересів кожної держави й усвідомленню того, де ці інтереси розходяться чи сходяться. Потім дві країни могли б урегулювати свої розбіжності та знайти певні сфери для співпраці. Окреслення наших інтересів могло б стати першим кроком до уникнення протистоянь, які спричиняють втрати, чи небезпечних інцидентів, як-от нещодавня сутичка в Сирії. Щоб подбати про сприятливі для себе результати, ми щонайменше могли б ретельніше готуватися до зустрічей президента з Путіним.

Мене супроводжували докторка Фіона Гіл, старша директорка Ради національної безпеки з питань Європи та Росії, і Джо Ванг, директор з питань Росії. Під час нашого тривалого польоту на «великому синьому літаку», як називали ВПС Boeing 757, ми обговорили Владіміра Путіна, російську політику та людину, з якою я мав незабаром зустрітись, — Нікалая Патрушева. Фіона є однією з провідних експерток з Росії путінських часів. У своїй книжці Mr. Putin («Пан Путін»), написаній у співавторстві з Кліффордом Гедді, вона зазначила, що російський лідер «думає, планує і діє стратегічно». Однак також зазначила, що «в розумінні Путіна стратегічне планування — це планування на випадок непередбачених критичних ситуацій. Він не розробляє покрокових планів». Інший наш супутник, Джо, талановитий чиновник Державного департаменту з десятирічним

стажем, вважав, що перспективи швидкого поліпшення американсько-російських відносин є туманними головно через те, що Путін потребує зовнішнього ворога, щоб поборювати внутрішню опозицію. Така потреба відвертати увагу російського народу від внутрішніх проблем породжує дедалі агресивнішу зовнішню політику, тоді як потреба в підтримці такої політики посилює риторичку загрози від зовнішнього ворога. Під час свого виступу в березні 2018 року, в якому Путін анонсував створення нової ядерної зброї, він навіть продемонстрував «анімоване відео із зображенням» падіння ядерних боеголовки на штат Флорида.

У літаку я пригадав усе, що знав про Патрушева. З Путіним він мав багато спільного. Обидва почали працювати в КДБ у 1970-х роках. Патрушев був наступником Путіна на посаді директора ФСБ з 1999 по 2008 рік. Путін, Патрушев та інші колишні старші офіцери КДБ, які здобули впливові посади в Кремлі після виборів президента Росії 2000 року, вважали себе втіленням патріотизму. Шеф довіряв Патрушеву й покладався на нього. Вони обидва розуміли, що знання — це сила, а в Росії тим паче. Їхня база даних допомогла їм сформувати систему «кришування», яка винесла Путіна до вершин влади й підтримувала його там більш як два десятиліття. Кар'єрний підйом майбутнього президента Росії розпочався наприкінці 1990-х років, коли він був начальником Головного контрольного управління — органу, завданням якого було розкриття шахрайства та корупції в урядових і федеральних структурах. Він використав цю позицію, щоб зібрати матеріали на російських олігархів — могутніх бізнесменів, які накопичили величезне багатство в епоху російської приватизації 1990-х років. Путін був детально обізнаний з їхніми фінансами і господарськими операціями. Він назбирав бруду на кожного. Оскільки з верховенством права в Росії не склалося, олігархи розглядали його як арбітра, переконливість якого ґрунтувалася на тому, що він тримав їх у заручниках. Путін запобігав міжусобицям, які могли зруйнувати корупційну систему та знищити всіх. Коли в липні 1998 року він став головою ФСБ, то призначив Патрушева керівником нового Управління економічної безпеки. Потім вони з ним використовували свої навички слідчих КДБ, щоб зібрати інформацію та монополізувати доступ до неї. Путін очікував, що в обмін на повагу до власності та

дозвіл накопичувати багатство олігархи діятимуть як його агенти, використовуючи свою бізнесову діяльність для просування російських інтересів за кордоном, а також виконуватимуть його вказівки як куратора та захисника³⁴.

Ми з Фіоною та Джо приземлились у Женеві рано-вранці 16 лютого 2018 року. Там нас зустрів Тед Аллегра, тимчасовий повірений у справах місії США в Женеві, досвідчений дипломат і люб'язний господар. Ми провели інформативну відеоконференцію з послом США в Росії Джоном Гантсманом. Цей досвідчений державний діяч, політик і бізнесмен, колишній губернатор штату Юта, посол США в Сінгапурі та — попереднє його дипломатичне призначення — посол США в Китаї щоденно працював у проблемному й вороже настроєному оточенні. Посол схвалив ідею зустрічі з Патрушевим і відкриття каналу між його секретаріатом та працівниками Ради національної безпеки. Гантсман розповів, як за останні місяці з боку росіян посилювалися переслідування працівників посольства. Однак він розглядав американсько-російські відносини в довгій перспективі та вважав, що маємо закласти фундамент для їх покращення. Я зустрів пана Патрушева біля консульства США. Він виходив з лімузина, випромінюючи самовпевненість, якої від старого кадебіста можна було сподіватися. Його супроводжували двоє високих чинів з його команди — заступник секретаря Ради безпеки і старший помічник, відповідальний за відносини США та Росії — разом зі штабним офіцером, який нотував під час зустрічі.

Після взаємних представлень я запропонував делегації Патрушева каву — ніхто з її членів не торкнувся напоїв, які були під рукою, — і ми сіли один навпроти одного. Я привітав делегацію і, згадавши про свою зацікавленість російською історією та літературою, виклав мету зустрічі та тривкого діалогу, який вона мала започаткувати, — досягти взаєморозуміння щодо наших інтересів. Я попросив пана Патрушева розпочати. Він говорив майже годину. Його версія кремлівського бачення світу оберталася навколо трьох основних моментів. По-перше, він схарактеризував анексію Криму та вторгнення в Україну як зусилля для захисту етнічно російського населення від того, що він називав українськими ультраправими екстремістами й спробами США та Європи сконструювати проєвросоюзівський, а отже, антиросійський

уряд у Києві. По-друге, як небезпеку він представив розширення числа країн НАТО та ротацію сил альянсу на територіях, які Росія вважала своїми традиційними сферами впливу. По-третє, він стверджував, що Сполучені Штати, їхні союзники та партнери посилюють терористичну загрозу на всьому Близькому Сході через свої недолугі втручання в Афганістані, Іраку та Лівії³⁵. Нарешті — можливо, намагаючись випередити мої коментарі, — він категорично заперечував атаки на президентські вибори в США 2016 року та намагання підірвати західні демократії зсередини. Усе, що сказав Патрушев, було цілком очікуваним, і я не хотів витратити час на спростування його тверджень або відмовок. Натомість спробував підняти рівень дискусії, щоб виробити спільне розуміння наших життєво важливих інтересів у чотирьох сферах.

По-перше, я зазначив, що обидві наші країни зацікавлені уникнути прямого воєнного конфлікту. Російська анексія Криму та вторгнення на схід України були особливо небезпечними для миру не лише тому, що вперше після Другої світової війни кордони в Європі було змінено силоміць, а й тому, що подальше застосування з боку Росії неконвенційних сил в Україні чи деінде в Європі могло загострити конфлікт³⁶. Однією з історичних паралелей до вторгнення Росії в Україну був напад Австро-Угорщини на Сербію 1914 року, який спричинив Першу світову війну. Аналогія з Першою світовою потужна, оскільки ніхто з її учасників, якби вони знали ціну тієї війни в грошах, а надто в пролитій крові, у неї не вступив би. Багато людей хотіли війни, але для жодного вона не пішла так, як її уявляли. І в Москві, й в Вашингтоні треба було усвідомити ризик того, що наступна російська спроба може породити збройне протистояння, навіть якщо РФ намагатиметься не перейти лінії, за якою можлива військова відповідь НАТО. Я хотів, щоб Патрушев подивився на санкції США та Європейського Союзу проти Росії за вторгнення в Україну й анексію Криму ширше, ніж на каральні заходи. Вони мали стримувати РФ від подальших дій, здатних призвести до руйнівної війни. Я припускав, Патрушев може погодитися, що ми перебуваємо в небезпечному перехідному періоді. Проговорювання життєво важливих інтересів Сполучених Штатів і наша рішучість протистояти російській агресії мали б позбавити кремлівських керівників від шкідливого

переконання, що вони можуть використовувати гадану американську поблажливість і вести війни нового покоління без ризику.

Я також хотів, щоб Патрушев зрозумів, що Сполучені Штати усвідомлюють загрози «путінської методички», зокрема РВНП. Російські дії в Криму та Східній Україні повністю вписувались у давню російську військову стратегію, відому як «маскіровка», або використання тактичного обману та маскуванню. Відповідно до принципів «маскіровки», «методичка Путіна» поєднувала дезінформацію з відкиданням відповідальності за агресію. Для підсилення конвенційних і неконвенційних військових засобів у нову «методичку» додали нові руйнівні технології та використання кіберпростору. І всюди, де можна, Кремль плекав економічну залежність, щоб тиснути на слабкі держави та обмежувати реакцію на агресію. Паралелі з попередніми небезпечними періодами, не лише XIX, а й, особливо, XX століття, вражали. Останніми роками Росія діяла агресивно, розраховуючи на американську благодущність, що ґрунтувалася на самообмані в тому, що ніби конкуренція великих держав є реліктом минулого. Візьмімо коментар держсекретаря Джона Керрі: «Не можна поводитись у двадцять першому столітті так, наче надворі — дев'ятнадцяте, і вторгтися в іншу країну»³⁷. Я вважав важливим повідомити Патрушеву, що ми готові до протистояння й більше не уникатимемо бою.

По-друге, обидві держави прагнули зберегти свій суверенітет, тобто здатність розбудовувати власні зовнішні відносини та здійснювати внутрішнє управління. Тривала російська кампанія дезінформації, пропаганди та підривної політичної діяльності становила пряму загрозу нашому суверенітету й суверенітетові наших союзників. Я припустив, що в інтересах Кремля припинити цю діяльність, оскільки дії Росії можуть об'єднати американців та інші західні суспільства супроти неї. Нещодавні її спроби вплинути на результати виборів зазнали невдачі або не дали результатів. Наприклад, російська дезінформація, спрямована проти Еммануеля Макрона під час президентських виборів 2017 року у Франції, збільшила підтримку кандидата і, ймовірно, допомогла Макрону здобути президентський пост. Іншим прикладом провалу силової тактики Росії став невдалий переворот у жовтні 2016-го в Чорногорії, який мав запобігти вступу

цієї країни до НАТО. Втручання насправді прискорило входження цієї держави до альянсу та подання заявки на членство в Європейському Союзі. Зрештою провалилися й намагання Росії переконати адміністрацію Трампа скасувати у 2017 році економічні санкції, адже адміністрація наклала їх на понад сто осіб і компаній у відповідь на продовження окупації Криму та агресії на сході України. Ще більше санкцій додасться в межах «Глобального закону Магнітського» про відповідальність за порушення прав людини³⁸. Під час нашої розмови з Патрушевим я пожартував, що завдяки зусиллям Росії розділити американців і втрутитись у наші вибори запровадження суворих санкцій проти неї стало єдиною темою, яка об'єднала Конгрес. І справді, першим великим законодавчим актом у сфері зовнішньої політики, який пройшов через американський Конгрес після заступлення президента Трампа на посаду, був законопроект про санкції проти Росії — «Про протидію супротивникам Америки шляхом санкцій», який прийняв Сенат співвідношенням голосів 98 проти 2 після стрімкого проходження документа через Палату представників з результатом 419 до 3³⁹. На це Патрушев витиснув посмішку, мабуть, визнавши, що ми обидва дуже добре усвідомлюємо диверсійну діяльність Росії.

По-третє, обидві держави мають захищати своїх громадян від джихадистських терористичних організацій. Ось чому складалося враження, що надавати зброю талібам в Афганістані або поширювати дезінформацію про те, що США підтримують терористичні угруповання, не відповідає довгостроковим інтересам Росії. Такі дії зміцнювали організації, які становили спільну загрозу для обох наших країн. Понад те, російська підтримка Ірану, проіранського ополчення та сил Башара Асада в їхній жорстокій кампанії в Сирії не лише продовжила гуманітарну кризу і кризу біженців, а й підживила ширший міжконфесійний конфлікт, який зміцнив терористів-джихадистів на кшталт ІДІЛ і «Аль-Каїди». Ці терористичні організації черпають силу зі страху, який підтримувані з боку Ірану ополченці-шиїти викликають серед сунітських громад, що, своєю чергою, дає їм змогу зображувати себе покровителями та захисниками цих громад. Я сподівався, Патрушев зрозуміє, що російська підтримка Ірану лише

зактивізувала вербування та посилила підтримку терористів-джихадистів серед мусульман-сунітів.

Нарешті, я порушив тему того, як Росія нібито рефлекторно діяла проти США, навіть коли її інтересам відповідала співпраця. Як приклад використав обходження санкцій ООН проти Північної Кореї. На додаток до прямої загрози північнокорейських ядерних ракет для самої Росії тоталітарна держава з такою зброєю може спонукати сусідні країни, наприклад Японію, зробити висновок про необхідність власної військової ядерної програми. Ба більше, Північна Корея намагалася продати зброю всіх видів, які коли-небудь розробляла. Вона вже пробувала допомогти Сирії з ядерною програмою за фінансування Ірану, і ту спробу зірвав лише ізраїльський удар у вересні 2007 року по реактору, який будували поблизу Дайр-аль-Заура (Сирія). За наявними даними, унаслідок удару вбито десять північнокорейських науковців⁴⁰. А якби Північна Корея продала ядерну зброю терористичним організаціям? Яка держава була б тоді в безпеці?

Патрушев слухав, але не проявив помітної реакції. Після перерви ми домовилися доручити своїм командам окреслити наші інтереси й підготувати матеріали для презентації президентам Трампу та Путіну до їхньої найближчої зустрічі. Я поїхав із Женеви, переконаний у важливості нашої роботи. Однак розумів, що відносини навряд чи поліпшаться через мотивацію Путіна, його цілі та стратегію, якої він дотримувався.

Заступивши на пост президента на рубежі століть, Путін працював над зміцненням системи, яка його туди привела. Його головною метою було повернути Росії статус великої держави. Він проявив терпіння, підрахувавши, що країні знадобиться п'ятнадцять років, щоб набратися сили, перш ніж вона буде готова кинути виклик Заходу⁴¹. Справді, приблизно через півтора десятиліття він анексував Крим, вторгся в Україну та втрутився в громадянську війну в Сирії.

* * *

Наші зусилля окреслити інтереси Росії та США як спосіб управління нашими відносинами стосувалися лише одного аспекту виклику, що

стояв перед нами. Це тому, що Путіним, Патрушевим і їхніми колегами в Кремлі емоції керують не менше, ніж розрахунки та інтереси. Як стверджував дві з половиною тисячі років тому афінський історик і генерал Фукидід, страх і гонор породжують конфлікт нарівні з інтересом⁴². Президента Путіна та людей штибу Патрушева, яких він привів із собою в Кремль, глибоко вразив розвал Союзу Радянських Соціалістичних Республік (він же СРСР, він же Радянський Союз), і вони побоювалися можливості «кольорової революції» в Росії. Це горді люди, почуття гонору яких уразила перемога Заходу в Холодній війні й існування яких залежало від радянської системи. Путін описав розпад імперії та кінець радянської влади в Росії як «найбільшу геополітичну катастрофу століття», що не тільки стала «справжньою драмою» для тих, хто раптово опинився за межами Росії, а й спричинила проблеми, що «заразили саму Росію»⁴³. Розпад обернувся для Москви втратою половини колишнього радянського населення та майже чверті його території. На піку радянського панування російський вплив поширювався на захід Європи аж до Східного Берліна. Після розпаду СРСР Росія втратила контроль майже над усією Східною Європою. Етнічні росіяни були розпорошені по нових незалежних державах — спадкоємицях СРСР, як-от Україна, Грузія та Естонія. Росіяни, які пам'ятають радянську велич, зокрема Путін, Патрушев та їхні колеги з КДБ, спостерігали, як їхні колишні васальні держави, вирвавшись із-під авторитарного комуністичного контролю, лібералізувалися та охоче приєднувалися до інших вільних і відкритих суспільств під проводом Європейського Союзу й Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Радянський Союз мав справді глобальні засяги й проник в Азію, Африку та Латинську Америку. В усіх комуністичних державах росіян часто сприймали як старших братів в ідеологічній війні — чи принаймні саме так багато росіян уявляли свій образ в очах побратимів-комуністів. Але згодом люди на зразок Путіна і Патрушева стали свідками того, як їхня могутня імперія, одна з двох глобальних наддержав, розвалилася й перетворилась на проблемну регіональну силу, — і це їм пекло. Після того, як Путін здобув пост президента, він узявся відновлювати втрачену велич Росії. Цей процес триває досі. Понад усе Путін боїться внутрішньої загрози для

клептократичного політичного порядку, який він побудував з олігархами та своїми товаришами-кадебістами. Щоб придушити страх і відновити гонор, він зміцнив свою владну базу всередині країни і пішов у наступ на Європу та США.

На той час, коли Путін став президентом, захват, пов'язаний з перспективою перетворення пострадянської Росії на успішну державу з розвинутою економікою, змінився розчаруванням. У 1990-х роках намагання перейти на ринкові рейки не спромоглися подолати повний крах комуністичної системи. Жадібні апаратники, члени радянського бюрократичного політичного апарату, після цього краху зміцнили свої позиції. Оскільки ринкові реформи були загрозою для їхнього перебування при владі, російські політики очолили атаку на реформаторів вільного ринку. Неспроможність створити адекватну законодавчу базу або викоринити радянську бюрократію додатково ускладнила перехід до ринкової економіки. Останньою краплею стала фінансова криза 1998 року, коли російський рубль утратив дві третини своєї вартості. Невдача ринкових реформ і зростання сили олігархів створили систему, яка була не тільки крихкою, а й ідеальною для консолідації влади Путіна і тих, хто зберіг політичний контроль у період пострадянського переходу. Як зазначила журналістка (а згодом і міністр закордонних справ Канади) Христя Фріланд, Росія була «раєм для колишнього офіцера КДБ». В уряді Бориса Єльцина силовики (непоступливі службовці радянського Міністерства внутрішніх справ, Радянської армії та КДБ) становили тільки 4 відсотки. В уряді Путіна їхня частка зростає до 58,3 відсотка. Страх утратити владу в епоху руйнування пострадянської економіки та соціальної структури привів цих людей до влади. А Путін, Патрушев і їхні колеги-силовики хотіли, щоб Росії знову боялися⁴⁴.

Путін, Патрушев і силовики в пострадянський період не розглядали допомогу США в очікуванні для американців способів. Сполучені Штати хотіли допомогти Росії під час травматичного переходу, пом'якшити небезпеки та складнощі. Відповідно до закону «Про підтримку свободи», Америка прагнула посилити безпеку через утилізацію ядерної зброї за допомогою програми спільного зменшення загрози, надання продовольчої допомоги та підтримки трансформації Росії через виділення коштів і технічної допомоги на 2,7 мільярда

доларів. Однак Путін і силовики розглядали допомогу США як приниження російського суверенітету й намагання використати слабкість Кремля. У їхній інтерпретації колишній ворог зверхньо використав перемогу над росіянами в Холодній війні й наполіг на реформах, які довели їхню державу до економічного краху. У своїй промові 2015 року перед очільниками ФСБ Путін заявив, що «західні спеціальні служби продовжують намагатися використовувати державні, неурядові та політизовані організації для досягнення власних цілей, насамперед для дискредитації влади та дестабілізації внутрішньої ситуації в Росії»⁴⁵.

Президентство Путіна мало потужний початок. Усвідомлюючи зв'язок між зовнішньою політикою та внутрішньою популярністю, він вів безжальну війну в Чечні проти сепаратистів і терористів, які вчинили серію атак на російських цивільних. Ця війна, що між 1999 і 2002 роками стала причиною приблизно 25 тисяч смертей цивільного населення, здобула загальне схвалення в Росії та викликала слабкі заяви про несхвалення з боку Заходу. Але страхи й побоювання Путіна щодо заворушень і опозиції посилювалися після того, як він став свідком так званих кольорових революцій у Грузії 2003 року, в Україні 2004 року і в Киргизстані 2005-го, які скинули недемократичні режими і призвели до обрання нових президентів. Він пообіцяв, що такі протести ніколи не вдарять по РФ: «Для нас це урок і попередження, і ми зробимо все, щоб у Росії цього ніколи не трапилося». Але це трапилося. У 2012–2013 роках його тривога, імовірно, досягла максимуму під час широкомасштабних акцій протесту, спричинених сфальсифікованими виборами, на яких, за даними російських ЗМІ, він набрав 63,6 відсотка голосів⁴⁶. Протести, що знову розпочалися у 2017 та 2018 роках, стосувалися корупції та підвищення пенсійного віку. Потім, улітку 2019-го, у Москві вибухнули масові акції протесту після вилучення опозиційних кандидатів з виборчих списків на виборах до столичної думи.

Хоча кольорові революції та протести в Москві ґрунтувалися на прагненні населення до свободи та досконалішого врядування, Путін бачив за ними руку Америки та Європи⁴⁷. Страх і почуття втраченого гонору взаємно підсилювались і надалі керували його амбіціями в зовнішній політиці. Щоб захиститися від внутрішньої опозиції та

повернути Росії велич, Путін воскресив націоналістичну місію країни. Він зображує свій народ як безстрашний і розробляє зовнішню політику, яка має залякати сусідів і похитнути західні демократії.

* * *

РВНП стала «путінською методичкою» з виживання через послаблення конкурентів. Росія недостатньо сильна, щоб безпосередньо змагатися зі США та їхніми союзниками в Європі й Азії. За всіма економічними показниками Сполучені Штати і європейські країни Росію перевершують. У 2017 році сукупний валовий внутрішній продукт (ВВП) Євросоюзу та США становив 36,5 трильйона доларів, ВВП Росії — мізерні 1,5 трильйона. Російський ВВП на душу населення 2017 року сягав приблизно 10 750 доларів, що становить приблизно шосту частину цього показника в США і є нижчим, ніж у набагато менш потужних країн, як-от Чилі, Угорщина чи Уругвай. Російська економіка також страшенно недиверсифікована: нафтові й газові продукти становлять 59 відсотків усього експорту, що зробило її уразливою перед річними коливаннями вартості нафти 2014 року, коли ціни на сирець зменшилися на 48,1 відсотка. Того самого 2014 року російський рубль упав на 45,2 відсотка відносно долара США. Незважаючи на те, що за часів Путіна стан російської економіки виправився, а реальні доходи між 1999 і 2006 роками зросли вдвічі (великою мірою завдяки зростанню цін на нафту), економічному розвитку та модернізації заважали створені Путіним інститути й система утримання його монопольного контролю. Не посприяли їм і санкції у відповідь на російську агресію. Але найбільшою перешкодою для інвестицій та економічного зростання залишається корупція — за «Індексом сприйняття корупції» РФ посідає 135 місце у світі⁴⁸.

Несприятливими для Росії є й демографічні тенденції. Через падіння рівня народжуваності за останні три десятиліття населення країни скоротилося зі 148 мільйонів у 1991 році до 144 мільйонів у 2018-му. На додаток до проблем з народжуваністю, попри державні стимули, такі як виплати матерям і дитячі садки, послаблення імміграції теж спричинювало скорочення населення. Очікується, що до 2050 року кількість жителів Росії зменшиться до 132,7 мільйона. Стан здоров'я в

росіян поганий через поширеність шкідливих звичок, зокрема пияцтва та паління. У 2019 році середня тривалість життя в країні становила 72 роки, а кожен четвертий її мешканець помирає, не досягнувши 55. Це відповідає тривалості життя в країнах, що розвиваються, як-от Непал чи Бутан⁴⁹.

А втім, відповідно до своїх кадебістських звичок, Путін і Патрушев цікавляться не так розбудовою Росії, як підривом інших держав. У старому російському анекдоті селянин, який має лише одну корову, ненавидить свого сусіда, у якого їх дві. Чаклун пропонує заздрісному селянину виконати будь-яке його бажання. «Убий одну з корів мого сусіда!» — вимагає той⁵⁰. Можемо розглядати президента Путіна як селянина з однією коровою. Щоб звести зі світу сусідську худібку, він розробляє складні стратегії, спрямовані на досягнення цілей, розташованих майже на межі, переступання якої здатне викликати узгоджену відповідь або держави-мішені, або, скажімо, її союзників по НАТО.

Замість того щоб відновити панівні позиції Росії через її розбудову, Путін прагне занапастити інших, послабити держави-суперниці та зруйнувати союзи, які створюють для цих держав стратегічні переваги. У статті 2013 року Валерій Герасимов, начальник Генерального штабу Росії (російський еквівалент голови Об'єднаного комітету штабів США), стверджував, що «змінилися самі “правила війни”». Він додав, що «зросла роль невоєнних способів досягнення політичних і стратегічних цілей, які в окремих випадках значно перевищують силу зброї за своєю ефективністю [sic]»⁵¹. Ці твердження стали відомі як «доктрина Герасимова». «Методичка Путіна», яку також називають російською війною нового покоління (РВНП), доктриною Герасимова чи гібридною війною, поєднує дезінформацію та заперечення власної відповідальності з використанням руйнівних технологій, за допомогою яких Росія атакує сильні сторони цільових держав і грає на їхніх слабкостях. Доктрина також передбачає культивування економічної залежності, особливо від енергоносіїв, які постачає Росія, усіляку браваду, а також використання вдосконалених, неконвенційних, конвенційних і ядерних воєнних засобів. Використовуючи «методичку», Путін прагне вбити корову сусіда й відновити відносну силу Росії.

* * *

Щоб зрозуміти складність стратегії Кремля, варто уважніше розглянути одне з питань, яке я порушив у розмові з Патрушевим, — втручання Росії у внутрішню політику інших держав. Зусилля, спрямовані на підрив демократії в Україні, Чорногорії та Сполучених Штатах у 2016 році, продемонстрували цілий спектр передбачених «методичкою Путіна» дій.

Російську пропаганду якось описали як «потік брехні», що несе оперативну, безперервну та повторювану дезінформацію⁵². Зазвичай успішні дезінформаційні та пропагандистські кампанії ставлять на перше місце логічність викладу. Однак Росія часів Путіна відмовилася від цього, оскільки її мета — не змусити аудиторію повірити в щось нове, а поставити під сумнів майже все, що та знала. Треба зруйнувати, розділити й послабити спільноти, які Путін вважає суперниками. Для досягнення цієї мети Кремль використовує багато інструментів, наприклад пряму фінансову підтримку радикальних політичних партій, розташованих на протилежних кінцях політичного спектру. Через маніпулювання в соціальних мережах і використання фальшивих ідентичностей російська дезінформація має похитнути віру громадян у їхню спільну ідентичність, їхні демократичні принципи, інститути та процеси. Росія також використовує засоби масмедіа, як-от телевізійна мережа RT (раніше — Russia Today) та інформагенція Sputnik, щоб транслювати безперервний потік дезінформації. Щорічний бюджет RT на багатомовну трансляцію пропаганди, яка має вигляд звичайних новин, становить 300 мільйонів доларів. Мережа має більше підписників на YouTube, ніж американські канали Fox News, CBS News або NBC News^{53; 54}. RT та інші ЗМІ, які спонсорує Кремль, наголошують на теоріях змови, щоб викликати сумнів у правдивості реальної журналістики, а також у доброчесності й ефективності демократичного правління. Крім певних механізмів впливу, відомих як «активні заходи», самі російські лідери часто роблять відверто неправдиві заяви, щоб підсилити дезінформацію. Повторюваність наративів має на меті зобразити певний погляд на речі як загальноприйнятий. До того ж така інформація більше не

націлена лише на внутрішню аудиторію чи на країни Заходу, а поширюється й на регіони на зразок Африки в намаганні зробити Росію глобальною супердержавою через підтримування якнайширшого впливу⁵⁵.

Підтасовування виборів теж є частиною ширших зусиль, спрямованих на те, щоб убити корову довіри до демократичних процесів та інституцій. Після десятирічних спроб сфальсифікувати результати виборів Кремль і його розвідувальні органи, Головне розвідувальне управління Генерального штабу Збройних Сил (ГРУ) та Служба зовнішньої розвідки (СВР) змінили й удосконалили свої цілі та підходи. У 2004-му російська підтримка кандидатури Віктора Януковича в Україні передбачала не тільки фінансування обсягом понад 300 мільйонів доларів, а й, імовірно, отруєння його головного опонента Віктора Ющенка. Під час другого туру виборів за участю цих двох кандидатів серед інструментів допомоги Януковичу були викидання бюлетенів і перевезення виборців автобусами з однієї дільниці на іншу, щоб ті голосували по кілька разів. ГРУ та СВР спромоглися подарувати Януковичу перемогу на виборах, але їхні нахабні дії вилились у те, що стало відомим як Помаранчева революція. Українці протестували проти сфальсифікованих виборів. Верховний Суд України визнав результати другого туру недійсними, і Ющенко, який усе ще страждав від болю та спотворення зовнішності отруєнням, обрали в додатковому турі, що пройшов під пильним оком понад 13 тисяч іноземних спостерігачів⁵⁶.

П'ять років по тому, у 2009-му, Кремлю вдалося досягти чергової піррової перемоги в Молдові для антиєвропейської партії⁵⁷. Однак ця політсила не змогла сформувати уряд, і пізніше того самого року на нових виборах перемогли проєвропейські партії. А проте ГРУ продовжувало відточувати свої методи. Знову взявшись за Україну 2010 року, Росія зрештою спромоглася допомогти Вікторові Януковичу здобути перемогу на виборах президента України. Але влаштувати його переобрання у 2014-му їй не вдалося⁵⁸, незважаючи на масштабні зусилля, які поєднували в собі операції впливу на вибори та кібервійну (включно зі скоординованими кібератаками з метою підробити загальні підсумки голосування та зараження виборчих серверів)⁵⁹. На тлі українських протестів на межі громадянської війни Януковича

було скинуто, що Кремль засудив як «переворот». Після цього на позачергових виборах переміг проєвропейський кандидат Петро Порошенко. Після 2015 року Росія пішла в широку атаку на демократичні вибори в країнах НАТО та Європейського Союзу, а у 2016-му — на вибори президента США. Хоча Кремль часто не досягав бажаних результатів, зусилля з підриву демократичних процесів у Великій Британії, Німеччині, Нідерландах, Чорногорії, Італії, Болгарії, Австрії, Іспанії, Мальті, Франції та Чехії сприяли його головній меті — зниженню довіри громадян і поляризації суспільств⁶⁰.

Кремль навчився пристосовувати дезінформаційні кампанії до цільової країни. У дрібніших і менш спроможних протистояти зусиллям Росії державах, таких як Чорногорія — країна із 640 тисячами мешканців на узбережжі Адриатичного моря, Москва намагалася нав'язати результат виборів у зухвалий спосіб. У великих і віддаленіших країнах, як-от США, вона віддавала пріоритет підриву довіри до демократичних інститутів і процесів. Кампанії з дезінформації та саботажу виборів у Чорногорії й США, які відбулися 2016 року, показують, як Кремль підлаштовує свої кампанії до можливостей, ризиків і здатності цільової країни чинити опір та завдавати удару у відповідь.

«Чим менші ми, тим уразливіші», — зазначив президент Чорногорії Міло Джуканович. У 2016 році Кремль застосував широкий спектр військових можливостей нового покоління, щоб завадити Чорногорії вступити в НАТО та Європейський Союз. Ця країна мала стати останнім елементом пазлу для контролю альянсу над узбережжям Адриатичного моря. Напередодні жовтневих парламентських виборів російські державні структури надавали кошти партіям, які протистояли кандидатурі пана Джукановича. Росія поширювала в соціальних мережах дезінформацію, влаштовувала кібератаки проти уряду та новинних вебсайтів. У Чорногорії, невеликій країні з великою слов'янською етнічною меншиною⁶¹, схильною відчувати спорідненість із етнічними росіянами, агенти РФ почувались особливо розкуто. Якби результати виборів не відповідали цілям Кремля, вони були готові зініціювати насильницький переворот, убити Джукановича та створити проросійський уряд. І ось у день

оголошення результатів виборів останній очікувано виявився переможцем⁶².

Путч не вдався. Напередодні ввечері влада Чорногорії заарештувала двадцятьох громадян Сербії та Чорногорії. Після цього сербський прем'єр-міністр Александр Вучич виявив, що правоохоронні органи його держави розкрили змову та передали інформацію чорногорській владі⁶³. Незабаром Вучич прийняв розлюченого Патрушева. Очікувалося, що Сербія підтримає дії Росії на Балканах. У 2017 році Верховний суд Чорногорії засудив чотирнадцятьох підозрюваних, зокрема двох членів ГРУ — заочно. Силевий підхід Росії не зміг ані визначити результат виборів, ані завадити тому, щоб Чорногорія подала заявку на вступ до НАТО. Хоча проросійські опозиційні партії спалювали натовські прапори, парламент Чорногорії проголосував (46 — «за», 0 — «проти») за те, щоб стати двадцять дев'ятим членом альянсу, офіційно приєднавшись до нього в червні 2017-го. А 9 травня 2019 року суд визнав усіх чотирнадцятьох співучасників, серед яких і два агенти ГРУ, винними в підготовці державного перевороту⁶⁴.

Російське втручання продовжувало просуватися на захід. Почала з'являтися інформація про російських агентів, які використовували соціальні мережі для впливу на референдум у Великій Британії в червні 2016 року про вихід з Європейського Союзу. Більшість аналітиків дійшла висновку, що того самого року Росія також намагалася вплинути на результат президентських виборів у США. Але, визнаючи обмеженість своїх спромог, зосередилася насамперед на поляризації американського політичного життя та підриві довіри до демократичних принципів, інституцій та процесів. І це їй удалося.

Умови в Сполучених Штатах дозріли до поляризації. Багато американців були розчаровані політиками, котрі, як видавалося, не розуміли ні їх, ні їхніх проблем. Трансформації світової економіки залишили багатьох без роботи. Хоча 2016 року в США було майже на 9 мільйонів робочих місць більше, ніж 2007-го, вигоди від цього в американському суспільстві розподілялися нерівномірно. Багато білих американців, 700 тисяч із яких за ці дев'ять років утратили роботу, були невдоволені своїми економічними перспективами. Ба більше, дехто досі бідував унаслідок житлової та фінансової кризи 2008–2009 років. Декого обтяжували студентські борги. Багато виборців були

втомлені тривалими безрезультатними війнами за океаном або розчаровані тим, що урядові рішення щодо певних проблем, наприклад доступу до медичної допомоги, утілювалися не так, як це рекламували. Мешканці районів, знелюднілих після закриття робочих місць на виробництві, стали уразливими перед злочинністю та наркоманією, особливо перед дедалі гострішою опіоїдною кризою. Деякі райони перетворилися на «продовольчі пустелі», оскільки підприємства закривались, а люди втрачали доступ до недорогої та поживної їжі^{65; 66}. Ті, хто залишився на узбіччі процесів, обурювалися через наростання нерівності в доходах та отриманні послуг, зокрема освітніх. В Америці настала криза довіри, і Росія скористалася нею на повну.

Дональд Трамп із Республіканської партії та Берні Сандерс із Демократичної звернулися до розчарованого електорату, який шукав кандидатів-іконоборців. Сандерс, самопроголошений демократичний соціаліст, мав нетрадиційні погляди. Як найпрогресивніший кандидат у перегонах, він виступав за загальнодоступну систему охорони здоров'я, підвищення податків для багатих, безкоштовну освіту в університетах і законодавство про зміну клімату. Його погляди подобалися молодим виборцям, які не мали ілюзій щодо власних перспектив працевлаштування та наростання студентського боргу. На президентських праймериз 2016-го Берні Сандерс набрав на 29 відсотків голосів більше серед осіб до 30 років, ніж Дональд Трамп або Гілларі Клінтон⁶⁷.

Трамп становив загрозу для еліт Республіканської партії, як Сандерс — для еліт Демократичної. Хоча багатьох відштовхувала його риторика й поведінка, інші виборці знайшли в Трампі те, що, на їхню думку, було потрібно країні, — кандидата з-поза кола традиційних політичних еліт, із цілком нетрадиційними поглядами, який говорив що думав. Їм подобалося, що він «здатний сказати будь-що будь-кому будь-коли і будь-де»⁶⁸. Коллін Келлі, доцентка риторики, зауважила: і демократичний соціаліст із Вермонту, і мільярдер із Нью-Йорка взяли голоси депривілейованих виборців, які втомилися від традиційних політичних еліт і вважали останніх корумпованими, відірваними від життя та некомпетентними.

Партійні еліти демократів і республіканців виступили проти обох нетрадиційних кандидатів. На початку виборчого процесу багато республіканців, збентежених перспективою висунення Трампа кандидатом у президенти, підписували листи «Тільки не Трамп». На республіканському з'їзді делегати, які підтримували рух «Тільки не Трамп», спробували переглянути правила цих зборів, щоб заблокувати висунення такого кандидата. Аналогічно керівництво Демократичного національного комітету (ДНК) чинило перешкоди Сандерсу, щоб розчистити шлях до висунення колишньої першої леді, сенаторки та державного секретаря Гілларі Родем Клінтон. Члени ДНК підкреслювали менш симпатичні риси Сандерса, зокрема його релігійні переконання, прихильність до соціалістичної політики та симпатію до комуністичних диктаторів. Очевидними були розбіжності не тільки між Республіканською та Демократичною партіями, а й усередині кожної з них, і Кремль швидко почав це використовувати.

За два роки до того Кремль почав інтенсивніше використовувати інтернет для посилення політичного та соціального розбрату в США. Він відпрацював навички на попередніх спробах, і 2016 року склались ідеальні умови для його відточених кампаній впливу за допомогою кіберзасобів. Агенція інтернет-досліджень (АІД), ширма ГРУ, розгорнула винайдену в США екосистему соціальних мереж проти американського народу, його демократичної системи та спільної ідентичності. АІД використовувала фейсбук (разом з інстаграмом), твіттер, гугл (з ютубом, гугл+, джимейлом і гуглвойсом), реддіт, тамблр, мідіум, вайн і мітап для розміщення певної інформації або розкрутки осіб, яких не існує. Російські агенти навіть використовували музичні програми й ігри на кшталт Pokémon Go, щоб підсилити певні теми та повідомлення. АІД максимально розкрила потенціал опцій фейсбуку, включно з «рекламою», «сторінками», «подіями», «месенджером» і навіть «наліпками». Сукупно Агенція інтернет-досліджень охопила 126 мільйонів людей у фейсбуку, розмістила 10,4 мільйона повідомлень у твіттері, завантажила понад 1000 відео на ютуб і сконтактувала з понад 20 мільйонами користувачів в інстаграмі⁶⁹.

АІД працювала наполегливо та різнобічно. Вона використовувала уразливі місця інформаційної екосистеми США, щоб зіграти на

розділеності суспільства. Фейсбук та інстаграм стали ідеальними платформами для постійних повідомлень, що наголошували на спірних питаннях. Агенти культивували міцні зв'язки в групах соціальних мереж за допомогою націленого на схвалення контенту. Вони також розміщували там контент, призначений для приведення груп до крайніх позицій, іноді викликаючи протистояння учасників між собою або із членами інших груп. Деякий контент, створений АІД, мав зорганізувати підтримку сприятливої для Росії політики США, наприклад виведення американських військ із Сирії чи Афганістану. Російські агенти вербували свідомих і несвідомих американських користувачів.

АІД та її куратори за допомогою «ферм кліків» у твіттері спрямовували реакції на поточні події так, щоб популяризувати радикальні ідеї, привертати до них увагу. Для критично важливих питань АІД творила «медійні міражі» — пов'язані між собою екосистеми, які оточували аудиторію какофонією маніпульованого контенту. ГРУ використовувало найефективніші практики цифрового маркетингу, періодично оновлюючи логотипи й оформлення сторінок⁷⁰.

Російські маніпуляції ефективно працювали завдяки бізнес-моделям власників соціальних мереж, їхній сліпій жадібності та вузькому фокусові на функціональних можливостях без особливої уваги до того, як їхню платформу можна використовувати з нечесливою метою. Оскільки технологічні компанії віддають пріоритет утриманню уваги користувачів, щоб показувати їм якнайбільше реклами, алгоритми соціальних мереж не пріоритетизують правду чи точність, а натомість допомагають поширювати фальшиві новини та дезінформацію. Алгоритми, що визначають порядок показу контенту в соціальних мережах, заохочують подальшу поляризацію та радикальні погляди. Наприклад, алгоритми ютубу, які пропонують відео для перегляду, спрямовують користувачів до чимраз екстремальнішого, поляризаційного контенту. Люди, які взаємодіють на мережевих платформах, самостійно об'єднуються в однорідні групи, члени яких поділяють переконання щодо спірних питань, як-от контроль над зброєю, зміна клімату та імміграція. Ліберали взаємодіють з лібералами, а консерватори — з консерваторами. Найбільш

конфліктогенні та емоційні теми посилюють відмінні, а не спільні погляди. Отже, інтернет і соціальні медіа надали ГРУ недорогий і простий спосіб розділити й послабити Америку зсередини²¹.

Російські зусилля для дискредитації Клінтон на користь її суперника-демократа Сандерса та республіканця Трампа були пов'язані із загальною метою послабити американське суспільство через поляризацію думок навколо расових, релігійних і політичних питань. Хоча російська дезінформація демонструвала явну симпатію до Дональда Трампа та узгоджені зусилля щодо дискредитації Гілларі Клінтон, більшість матеріалів концентрувались на конфліктних соціальних питаннях, таких як імміграція, контроль над зброєю та расові проблеми. Головним для АІД було розпалювати міжрасове протистояння, що вона робила, акцентуючи на контенті про загони самооборони білих, одночасно створюючи контент для темношкірої аудиторії, який підкреслював жорстоке поводження поліції з чорношкірими американцями. Для цього у вересні 2015 року АІД почала створювати відео. З 1107 сюжетів на 17 каналах більшість контенту, неймовірні 1063 відео на 10 каналах, були пов'язані з кампанією Black Lives Matter (BLM, «Життя чорних мають значення») та із жорстокістю поліції²².

АІД навіть намагалася скористатися расовими й антиімміграційними настроями для підтримки маргінальних груп, які виступають за відокремлення Техасу і Каліфорнії від Сполучених Штатів, застосовуючи ту саму методичку, якою російські агенти користувалися для підтримки руху за Brexit (кульмінацією котрого став вихід Великої Британії з Європейського Союзу). Цілком імовірно, що ГРУ видобуло цю методичку з архівів КДБ. У 1928 році очолюваний СРСР Комінтерн (Комуністичний інтернаціонал) — організація, заснована для поширення комуністичних революцій у всьому світі, — планував вербувати чорношкірих Півдня виступати за «самовизначення в Чорному поясі». У 1930 році Комінтерн зініціював операцію з популяризації ідеї про створення окремої держави чорношкірих на Півдні, яка поширила б комуністичні революційні настрої на Північну Америку²³.

Для конспірації АІД використовувала фальшиві самоназви, запозичені з уже наявних назв організацій, і створювала сторінки

начебто як відгалуження реальних груп, як-от «Об'єднані мусульмани Америки» та «Чорна зброя має значення». Кремль докладав усіх зусиль для досягнення своїх цілей, навіть вербував американців для просування повідомлень, які підтримувала Росія, у соціальних мережах та для фізичної участі в політичних мітингах. Коли Демократичний національний комітет оголосив, що його сайт зламали, АІД створила віртуальну особу на ім'я Guccifer 2.0, «самотнього румунського хакера», щоб опублікувати викрадені документи в блозі на платформі WordPress. Щоб приховати свою діяльність, АІД використовувала мережу комп'ютерів, розташованих за межами Росії, зокрема в США, й оплачувала рахунки за допомогою криптовалюти. Щоб ускладнити ідентифікацію ворожих сторінок, вона часто використовувала елементи популярних мемів або місцеві новини та модифікувала контент відповідно до своїх цілей²⁴.

Зниження довіри до авторитетних джерел інформації, таких як американські мейнстримні ЗМІ, полегшило ГРУ маніпуляції з використанням кіберінструментів. АІД піддавала сумніву професіоналізм і добросовісність журналістів у всіх суспільних групах, одночасно створюючи позитивний образ для WikiLeaks (організації, яка через анонімні джерела публікує витіки інформації). Хоча кандидат Трамп і так знизив довіру до основних ЗМІ криками про «фейкові новини», росіяни створили цілі сайти фальшивих повідомлень. Наприклад, щонайменше 109 акаунтів АІД у твіттері маскувалися під новинні організації. Щоб іще дужче зменшити довіру до інформації, російська агенція використовувала теорії змови. Ці теорії, популярні у фейсбуці й інстаграмі, охоплювали такі теми, як здоров'я Гілларі Клінтон і хакерські атаки на Демократичний національний комітет. Серед найрадикальніших була історія про Pizzagate, вигадану педофільську організацію, якою нібито керували Гілларі Клінтон і керівник її кампанії Джон Подеста з піцерії у Вашингтоні (округ Колумбія). Зрештою, New York Times і Washington Post мусили розвінчувати цю сміхотворну історію, яку поширили та підживлювали любителі теорій змови, розміщуючи її на сторінках соціальних мереж. ГРУ просувала й інші фантастичні вигадки на сайтах і лівого, і правого політичного спрямування. А втім, мейнстримні ЗМІ часто сприяли російській дезінформації, навіть коли репортери намагалися

розвінчати теорії змови: фейки, про які розповідали, ставали фейками, у які вірили⁷⁵.

Поглиблення суспільних розколів і зниження довіри до джерел інформації доповнили атаку ГРУ на добросовісність виборчого процесу в США. Системи, які атакувала АІД, виявилися так само уразливими перед фізичними маніпуляціями, як і американська політична спільнота — перед емоційною поляризацією. У березні та квітні 2016 року дванадцять офіцерів ГРУ зламали сайти президентської кампанії Клінтон, Демократичного національного комітету (ДНК) та Виборчого комітету демократичного конгресу (ВКДК). Це було легко. ГРУ моніторило комп'ютери працівників ВКДК та ДНК, імплантувало шкідливий комп'ютерний код («шкідливі програмні засоби»), викачувало електронні листи й інші документи. Шкідливі програмні засоби дали російським агентам змогу відстежувати комп'ютерну активність працівників, красти паролі та зберігати доступ до мережі. Коли ВКДК і ДНК в травні 2016 року виявили атаку, ГРУ застосувала контрзаходи, щоб уникнути викриття та зберегти доступ до мережі⁷⁶.

За тиждень до національної конвенції Демократичної партії в липні 2016 року ГРУ використало два домени, DCLeaks та WikiLeaks, щоб опублікувати 19 254 електронні листи та 8034 вкладення. Значна частина їхнього вмісту була ганебною й викривала зусилля ДНК на просування кандидатури Клінтон і послаблення популярності Сандерса, що спричинило відставку голови ДНК пані Деббі Вассерман Шульц та інших найвищих посадових осіб. Повідомлення, створені АІД у фейсбуці й інстаграмі, посилювали страх перед фальсифікацією виборів, стверджуючи, що певні штати допомагали держсекретареві Клінтон перемогти. Один сайт заявив, що краще громадянська війна, ніж несправедливі вибори. Інші безпідставно повідомляли, що на виборчих дільницях розгортає свої порядки народна міліція, щоб запобігти шахрайству, і закликали приєднуватися до неї. Брехливі повідомлення стверджували, що на виборчих дільницях у Техасі й інших штатах були надмірно представлені «нелегали» або що вони за сприяння Демократичної партії голосували по кілька разів. На сторінці «Бути патріотом» відкрили «гарячу лінію» з порадами у разі різних фальсифікацій на виборах. Здається, ГРУ, як і більшість американців, не очікувало перемоги Дональда Трампа, воно було

готове роздмухати невдоволення та поглибити розкол заявами про фальсифікацію виборів на користь Гілларі Клінтон. Після несподіваного результату в день виборів в орієнтованих на правих виборців розповідях про фальсифікації звучали припущення, що, якби не фальсифікації, Трамп здобув би абсолютну більшість голосів по цілій країні. Трамп додав цим заявам ваги, стверджуючи, що мільйони людей проголосували незаконно²⁷.

Після виборів росіяни активізували зусилля з дезінформації, і АІД, як і раніше, таргетувала групи правого й лівого політичного спрямування. Публікації та твіти відстоювали ліквідацію колегії виборників. Багато з них закликали до вуличних акцій і маршів протесту проти результатів виборів. Марші допомогли російським агентам перейти з кіберпростору в реальний світ — так це було перед виборами в Г'юстоні, де зіткнулися протести, які спровокувала АІД, використовуючи соціальні мережі як зброю. У післявиборчий період агенти намагалися дискредитувати осіб та інституції, які відстоювали потребу жорсткої реакції на російську агресію в Європі та на Близькому Сході й ведення в США інформаційної війни з використанням кібертехнологій. Напади на консервативні аналітичні центри та особисті атаки проти мене й працівників РНБО посилювалися наприкінці літа 2017 року. Напади післявиборчого періоду застосовували тактику, аналогічну до тієї, яку використали проти Гілларі Клінтон у кампанії 2016-го. Спроби ГРУ здискредитувати спеціального прокурора Роберта Мюллера тривали майже весь час його розслідування атаки Росії на вибори у 2016 році.

Президентські кампанії обох партій хибно оцінювали ситуацію, і це спростило Кремлю завдання підірвати довіру до виборчого процесу. Наприклад, коли російська розвідка намагалася скомпрометувати кандидата Трампа та його оточення через потенційно вигідні операції з нерухомістю, трампівська компанія намагалася домовитись про будівництво Trump Tower у Москві, пропонуючи надати Путіну в цій вежі пентхаус вартістю 50 мільйонів доларів. Без сумніву, Кремль знав, що ця пропозиція створює для кандидата в президенти ризик порушення закону «Про корупційну діяльність в іноземній державі». Коли російські агенти звернулися до кампанії Трампа з твердженням, що мають викривальні дані про Гілларі Клінтон, Дональд Трамп-

молодший відповів: «Мені це подобається»⁷⁸. Тож агенти надали обіцяний «бруд». А політична консалтингова фірма Cambridge Analytica, яку найняв штаб Трампа, щоб впливати на потенційних виборців мікротаргетованими повідомленнями на основі даних понад 87 мільйонів користувачів фейсбуку, поширила переконання, що інструменти роботи із соцмережами спотворили результати виборів⁷⁹.

Кампанія Клінтон теж сприяла зусиллям ГРУ, переглядаючи зливи, щоб отримати від агентів російської розвідки викривальну інформацію про Трампа. Марк Еліас, адвокат пані Клінтон, найняв опозиційну дослідну фірму Fusion GPS для підготовки «досьє Стіла», названого на честь відставного британського офіцера МІ6 Крістофера Стіла, якого Fusion GPS найняла для пошуку обґрунтування звинувачень Трампа в неправомірних діях. Стіл використав нерозкриті джерела російської розвідки для укладення фантастичного звіту, який опублікували за десять днів до інавгурації президента Трампа.

Отже, незалежно від результатів виборів Кремль мав усі можливості підірвати не лише віру американців у демократичні процеси та інституції своєї країни, а й довіру громадськості до чоловіка чи жінки, які переможуть на виборах. Партійні політичні ігри посилили вплив кампанії Кремля та уразливість Америки перед «методичкою Путіна». Проте ГРУ дало обом сторонам рівні можливості втрапити в пастку *компромату*, тобто використання компрометаційного матеріалу для негативного розголосу, шантажу або, в цьому випадку, для зниження довіри американців до своїх лідерів, демократичних процесів та інституцій.

Уряд США та обидві президентські кампанії не були готові до спроб Росії скомпрометувати кандидатів і демократичний процес. А мали б бути готові. Девід Коен, колишній заступник директора Центрального розвідувального управління (ЦРУ), зазначив: «Ми спостерігали втручання Росії в Європі протягом останніх десяти років. Бачили ідентичні прийоми: крадену інформацію, дезінформацію — усе це в різних країнах... і те, що ми зробили не так добре, як мали б, — це вдарили на сполох... Ми недостатньо добре попрацювали, щоб краще підготуватися, щоб сказати: “Росіяни зробили це там, тому немає підстав думати, що вони не збираються робити те саме тут”»⁸⁰.

* * *

Критично важливим елементом російської дезінформації та диверсійних дій є заперечення власної відповідальності. Коли накопичилося чимало доказів атаки Путіна на вибори в США та його постійних зусиль поляризувати американське суспільство, він заявив, що «російська держава ніколи не втручалась і не збирається втручатись у внутрішні американські справи, зокрема у виборчий процес»⁸¹. Заперечення відповідальності часто створює можливість тим, хто не бажає протистояти діям РФ, демонструвати показне незнання. Кампаніям Клінтон і Трампа було зручно заплющувати очі на російські диверсії. Демократичний національний комітет збентежили документи, які свідчили про його намагання під час праймериз схилити шальки терезів на користь Гілларі Клінтон, і він не хотів привертати зайвої уваги до своїх дій. А кандидат Трамп тримав у фокусі критики те, що для доступу до високосекретних матеріалів і їх передавання державний секретар пані Клінтон користувалась особистим незахищеним обліковим записом електронної пошти. Кампанія Трампа навіть додатково заохочувала російських хакерів. На мітингу в Доралі (штат Флорида) у липні 2016 року кандидат Трамп закликав росіян знайти 30 тисяч зниклих особистих листів, які Клінтон видалила за час перебування на посаді державного секретаря. Адміністрація Обами не відповіла узгоджено після того, як їй стало відомо про зламування. Пізніше Дональд Трамп, який пов'язував атаки Росії на вибори з легітимністю їхніх результатів, здавалося, повірив на слово Владіміру Путіну, коли колишній кадебіст заперечив свою причетність. Ще в липні 2018 року президент Трамп продовжував ставити під сумнів спільний висновок усіх американських спецслужб і правоохоронних органів про те, що у 2016-му Росія справді втручалася в американські вибори. А 16 липня 2018 року на пресконференції з президентом Путіним у Гельсінкі (Фінляндія) Трамп заявив: «Вони сказали, що вважають, ніби це Росія; я говорив із президентом Путіним, який щойно сказав — це не Росія. Я скажу так: не бачу жодної причини, чому б це мала бути вона»⁸².

Дезінформація уможливлює заперечення відповідальності з боку Росії. Щоб заплутувати й сіяти сумнів, Кремль маніпулює новинами.

Пітер Померанцев, колишній російський телепродюсер, визначив мету всього цього як створення середовища, у якому «люди починають відмовлятися від фактів»⁸³. Особливо кричущий приклад з'явився після того, як британська розвідка встановила особи двох російських агентів, котрі намагалися вбити Сергея Скрипаля та його дочку Юлію нервово-паралітичним газом у Солсбері, піддаючи ризику понад 140 людей, серед яких були й діти. Пізніше одна британка померла, потримавши баночку з нервово-паралітичним препаратом. Росія стверджувала, що ті двоє агентів приїхали до Солсбері оглянути собори, і натякала на те, що це гей-пара, яка подорожувала по Великій Британії. Через засоби масової інформації й акаунти у твіттері російські чиновники поширювали десятки побрехеньок і теорій змови про замах на Скрипалів. Газета Washington Post порівняла зусилля Кремля з «хитромудрою машиною, яка напускала туману, щоб сховати в ньому справжній злочин». Російські вигадки скидали все на розлив токсичних речовин, на українських активістів, агентів ЦРУ, британського прем'єра Терезу Мей і самого Скрипаля⁸⁴.

У відповідь на отруєння Скрипалів президент Трамп санкціонував рішучі дії, зокрема вислання 60 незадекларованих офіцерів російської розвідки і закриття консульства цієї держави в Сан-Франциско (штат Каліфорнія)⁸⁵. Він зробив це після спільних зусиль урядових інституцій США для з'ясування фактів і координації глобальної відповіді зі Сполученим Королівством та іншими союзниками. Я проводив багато годин на телефоні, намагаючись підштовхнути кількох пасивних союзників і партнерів до рішучих дій. Зо два десятки країн приєдналися до США та Великої Британії, засудивши напад і виславши принаймні деяких російських агентів (у всьому світі їх випровадили 153), проте деякі союзники розчарували. Зусилля Кремля з дезінформації виявилися принаймні частково успішними. Відповідь на інцидент зі Скрипалями показала, що європейський консенсус, який виник після шоку від російської анексії Криму та вторгнення в Україну, розмивається. Навіть перед лицем жорсткої атаки із застосуванням забороненого нервово-паралітичного газу, який міг спричинити сотні жертв у країні, члени НАТО, деякі союзники США в Європі не бажали рішучих дій проти Путіна. Вони пояснили атаку як зведення рахунків з перебіжчиком. Їхню рішучість послабила

«методичка Путіна». Коли я сказав президентові Трампу, що з Німеччини та Франції вислали замало агентів, він розлютився: він вважав, що європейським державам треба взяти на себе більше відповідальності за власну безпеку. І мав рацію.

Заперечення відповідальності завдяки дезінформації допомагає Путіну уникнути буквально відповідальності за вбивства. Росія геть непереконливо відкидає звинувачення у злочинах: замаху, ліквідації окремих осіб і масових убивствах. У 2006 році її агенти вбили в Лондоні полонієм — радіоактивним матеріалом, який спричиняє повільну і болісну смерть, — перебіжчика Олександра Литвиненка. У 2009-му Сергія Магнітського, російського податківця, який забагато знав про президента Путіна та його олігархічне оточення, замордували в московській в'язниці. У 2015-му опозиційного політика Бориса Немцова вбили на мосту біля Кремля. А 2017 року Дениса Вороненкова, емігранта, критика Путіна, колишнього депутата Державної Думи, нижньої палати Федеральних зборів РФ, розстріляли в Києві. Кремль убивав і журналістів, і політиків. Показово, що у 2006 році він позбавив життя Анну Політковську, яка прославилася своїм висвітленням чеченських воєн⁸⁶.

Кремль заперечував незаперечне використання хімічної зброї та невибіркових бомбардувань з боку режиму Асада для масакри невинних у Сирії. Проте Москва не лише заперечувала ці події, а й продукувала і поширювала дезінформацію про них. Коли війська Асада 7 квітня 2018 року вбили нервово-паралітичними речовинами понад 70 невинних людей, Росія ще до нападу почала стверджувати, що має розвідувальні відомості про хімічну атаку, яку планують ісламістські угруповання бойовиків. Пізніше Кремль запевняв, ніби напад був підставною операцією, яка мала на меті перекласти відповідальність на Росію⁸⁷.

РФ так і не визнала власної відповідальності за вбивство 298 осіб унаслідок збиття рейсу МН17 авіакомпанії Malaysia Airlines над Україною 17 липня 2014 року. Фото та відео траєкторії ракети, зафіксовані в соціальних мережах, як і свідчення її запуску, а також докази на місці падіння є незаперечними, але на запитання про роль Росії Путін відповів: «Про який літак ви говорите?»⁸⁸.

Дезінформація створює плутанину з тим, у що вірити. Заперечення відповідальності у випадку Кремля формує відчуття безпорадності та викликає страх перед тим, що Росія може зробити, націлившись на США й інші вільні та відкриті суспільства. Як зазначав філософ і математик Бертран Рассел, ті, «хто живе в страху, уже на три чверті мертві». «Методичка Путіна» породжує руйнівний цикл. Страх зжирає співчуття та сприяє поляризації й ослабленню атакованого суспільства.

* * *

РВНП призначена для досягнення цілей Кремля без великого збройного конфлікту. Але для залякування слабких сусідів і стримування сил США та НАТО від реакції на російську агресію важливою є конвенційна військова потуга. Тут Путін стикається з викликом: Росії бракує оборонного бюджету, щоб конкурувати зі США та їхніми союзниками по НАТО і в передовій конвенційній зброї, й у здатності проводити інтегровані сухопутні, аерокосмічні, морські та кіберпросторові операції — у тому, що американські військовики називають спільними можливостями ведення війни. Але подібно до того, як інтернет і соціальні медіа дали нове життя «маскіровці» (тактичному обману та маскуванню), Росія інтегрувала у своє військо підривні технології, щоб використати гадані уразливі місця США та НАТО.

З моменту заступлення на посаду Путін проводив амбітну програму військової реформи, яка інтегрувала нові технології, підвищувала дисципліну та реорганізовувала збройні сили. Роботи було багато. Війна за відновлення російського контролю над територією Чечні, яку задумували як коротку і легку, протривала з грудня 1994 року по серпень 1996-го й закінчилася принизливим виведенням російської армії. Чеченська війна стала страхіттям для погано навчених, недоготованих, незадовільно споряджених і недисциплінованих російських солдатів, які іноді здавалися ворогу без бою або продавали зброю чеченцям в обмін на їжу, наркотики й алкоголь⁸⁹.

Реформи російської армії, проведені у 2000-х роках, не були спрямовані на досягнення можливостей США та НАТО. Замість

могутніх сучасних систем Росія інвестувала в дешеві комбінації ППО, наступальну кібер- та електронну війну, безпілотники, ракети великої дальності та масивну артилерію. Здається, що такий підхід виправдав себе. Під час анексії Криму та вторгнення в Україну 2014 року російські військовики встановили домінування в повітрі із землі за допомогою розгалуженої протиповітряної оборони, а не дорогих винищувачів-стелсів. Зреформована російська армія часів Путіна посміливішала.

Наступними роками після вторгнення в Україну Росія регулярно проводила масштабні військові навчання в Балтійському морі та на найзахіднішому своєму кордоні, під самим носом у НАТО, а також спільні з китайцями навчання на Далекому Сході. Морські та повітряні судна Росії здійснювали небезпечні перехоплення американських, союзних і партнерських літаків та суден, зокрема в Північно-Балтійському регіоні. Щорічні масштабні навчання «Запад» («Захід») успадкували свою назву від стратегічних військових навчань, призначених для демонстрації сили учасників Варшавського договору під час Холодної війни вздовж «західного фронту» Радянського Союзу. Як і у випадку з РВНП, традиційні сили, які Росія демонструвала за допомогою цих навчань і розгортання ракетних комплексів, здатних запускати ядерні боєголовки, мали справити психологічний вплив на НАТО.

І все ж, зважаючи на конвенційну військову тактику США та обмежений російський оборонний бюджет, традиційної військової реформи було недостатньо, щоб посяяти страх і відновити національний престиж Росії. Путін твердо вирішив розширити свій ядерний арсенал і проголосити ядерну доктрину, призначену для залякування країн НАТО й послаблення альянсу. Його доктрина «контрольованої ескалації» спонукала до погроз випереджувального застосування ядерного удару по Європі, щоб поставити Сполученим Штатам ультиматум: ризикуйте ядерним Голокостом або шукайте миру на вигідних для Росії умовах. Розвиваючи здатність утілити свою доктрину, Кремль порушив договір 1988 року «Про ядерні сили середньої дальності».

Погрожуючи ядерною війною, Росія також продемонструвала, що її наступальні кіберможливості можуть учинити зі Сполученими

Штатами та їхніми союзниками. До атаки на вибори в Америці 2016 року Росія здійснювала зловмисні кіберпроникнення, націлені на критичну інфраструктуру США²⁰. Кремль уже продемонстрував свої можливості за кордоном. Напередодні Різдва 2015 року в Східній Україні згасло світло, що торкнулося понад 200 тисяч людей. Це вперше кібератака вимкнула електромережу цілого регіону. Коли росіяни вимикали світло в Україні та зламували сервер Демократичного національного комітету, вони вставляли в системи шкідливий код, а раніше намагалися зробити те саме на атомних електростанціях США²¹. Як і ядерна стратегія «контрольованої ескалації», російські кіберзагрози для інфраструктури мають залякати США та інших союзників по НАТО й застерегти їх від відповіді на російську агресію проти члена альянсу.

* * *

Економічний примус через залежність від російських енергоносіїв — ще один потужний інструмент Путіна, який посилює загрози від російського традиційного, ядерного та кібернетичного потенціалу. Країни, які здобули незалежність від радянського контролю після падіння Варшавського договору та розвалу СРСР, особливо уразливі, оскільки успадкували залежну від Москви транспортну й енергетичну інфраструктуру. У Білорусі, Україні, Вірменії, Таджикистані та Киргизстані Кремль продемонстрував, що обмежить доступ до енергоносіїв або використовуватиме ціноутворення на них для примусу цільових країн. У 2010 році Росія змусила Україну на 25 років продовжити термін оренди для бази Чорноморського флоту РФ у Криму — однієї з тих, яку потім використала для силової анексії Криму. Москва застосувала економічний примус, щоб переконати Киргизстан і Вірменію приєднатися до Євразійського економічного союзу — організації, створеної заради конкурування з Європейським Союзом і зміцнення впливу Росії на колишню радянську територію²².

Навіть Німеччина зробила себе уразливою через політичний вибір, який усунув альтернативні до російського природного газу джерела енергоносіїв. Тут свою роль зіграла безсоромна корупція. У 2005 році, в останні місяці перебування на посаді канцлера, Герхард Шредер

домігся схвалення спільного з російською державною компанією «Газпром» багатомільярдного проєкту трубопроводу «Північний потік» для транспортування газу з Росії до Німеччини. Невдовзі після того, як залишив свою посаду, Шредер став головою комітету акціонерів газогону. У квітні 2017 року компанія Nord Stream II AG, розробник проєкту, підписала угоду про створення другого трубопроводу під Балтійським морем — «Північний потік — 2», що подвоїть кількість газу, транспортованого між цими двома країнами через Балтику. Трубопровід не лише поглиблює залежність Німеччини, а й карає Україну, яка втрачатиме до 2 мільярдів доларів на рік як можливі транзитні збори, або 1,5 відсотка від свого ВВП. Також трубопровід відмовляє в транзитних зборах іншим членам НАТО та Європейського Союзу, таким як Польща, Словаччина й Угорщина. Польський уряд визнав газогін «гібридною зброєю» Москви, покликаною розділити Європейський Союз і НАТО²³. Намагаючись «зупинити будівництво», Конгрес США на початку 2020 року запровадив санкції проти компаній, що завершують «Північний потік — 2». Однак було запізно, оскільки будівництво трубопроводу наближалось до завершення. Успіх санкцій полягав насамперед у псуванні відносин між США та Німеччиною.

* * *

Німеччина — найуспішніша та наймогутніша держава в Європі, що робить її особливо привабливою мішенню для Путіна: послаблення ЄС є пріоритетом у його зусиллях розвалити встановлений після Холодної війни порядок і відродити Росію як велику потугу. Справді, континент залишається основною ареною протистоянь, на якій РФ поєднує дезінформацію, заперечення відповідальності, руйнівні технології та культивування залежності, щоб сіяти незгоду та послаблювати волю окремих європейських держав, ЄС і НАТО.

Пишучи про період між двома світовими війнами, дипломат та історик Джордж Кеннан зауважив, що радянська дипломатія залежала не від «сили їхніх ідей», а «від слабкості самої західної спільноти — від духовного виснаження західних людей»²⁴. Хоча виклики, з якими зіткнулася Європа у 2000-х роках, блякнуть порівняно з травмами

Першої світової війни, їх було досить для духовної втоми, якщо не духовного спустошення. Наприкінці Холодної війни Європа святкувала свободу від радянського панування та комуністичного тоталітаризму. Але звільнені народи стикалися з такими практичними проблемами, як неефективне сільське господарство та слабка промисловість. Тож солідарність, заснована на новій свободі, поступово поступалася місцем економічним проблемам і тенденції сприймати свої права як належне²⁵.

Щоб зменшити довіру до Європейського Союзу, Кремль використовував окремі події, роздуваючи такі кризи, як світова фінансова у 2008 році; європейська фінансова криза 2015 року, яка створила напруженість у зоні євро; криза біженців, що триває з 2011 року й пов'язана з громадянською війною в Сирії та насильством від Афганістану до Північної Африки; референдум у Великій Британії у 2016 році про вихід з Європейського Союзу; рух *gilets jaunes* («жовтих жилетів») у Франції 2019 року; підйом за кілька років нативістських, сепаратистських і євроскептичних політичних партій в Іспанії, Угорщині, Італії та Польщі²⁶. Ослаблення Європи, однак, почалося задовго до зламу століть. Економічний інтернаціоналізм 1990-х років вплинув на цю частину світу не менше, ніж на США. Заводи перемістилися на ринки дешевої робочої сили, і багато громадян залишилися на узбіччі через трансформацію світової економіки та зростання нерівності доходів²⁷. Оскільки обіцянки капіталізму вільних ринків наприкінці Холодної війни стикалися з реаліями втрачених робочих місць і нерівності доходів, скептицизм щодо Європейського Союзу зростає. ЄС швидко розширювався, вирісши між 1995 і 2013 роками від дванадцяти країн до двадцяти восьми. Запровадження євро забрало в держав важелі монетарної політики, а бюрократія та регулювання ЄС наростали, тож по всьому континентові поширилися переконання, що «безликі» чоловіки й жінки в Брюсселі, серед яких і 732 обрані депутати Європарламенту, узурпують національний суверенітет. Скептицизм щодо європейської спільноти і глобалізації породив популістські партії, які поляризували європейську політику й створили можливості для Росії послабити НАТО та Європейський Союз.

Ще більше можливостей для Росії створили напружені трансатлантичні відносини між США та Європою. Значну частину епохи після Холодної війни Північноатлантичний блок плив за течією. Хоча Європа підтримала США після терактів 11 вересня 2001 року, чимало європейців виступили проти вторгнення в Ірак 2003-го, і опозиція до цієї війни надалі зростала. Коли президент Барак Обама продовжував виводити основну частину американських збройних сил з Європи і коли насильство, утілене передовсім у розростанні ІДІЛ і громадянській війні в Сирії, розповзлося по Близькому Сходу в широкому сенсі цього географічного терміна, — тоді деякі європейці звинуватили США, які стрімко вийшли із цього регіону, у зміцненні Росії та загостренні кризи. Обама заявив про своє бажання повернутися до Азії, і багато європейців дійшли висновку, що він відвертається від семи десятиліть трансатлантичного партнерства. Згодом, у 2016-му, кандидат у президенти від Республіканської партії Дональд Трамп висловив глибокий скептицизм щодо НАТО, припустивши, що альянс «застарів». Він описав Європейський Союз як конкурента, а не як соратника й однодумця, який поділяє демократичні принципи. Після того, як президент Трамп у січні 2017 року заступив на посаду, його відродження гасла «Америка передусім», здавалося, провіщало відхід від Європи та відмову від американського проводу в повоєнному міжнародному порядку. Несподіване рішення Трампа у жовтні 2019-го вивести сили спеціальних операцій США з північного сходу Сирії здивувало союзників по НАТО і поставило їхні війська в уразливе становище. Ці союзники розглядали відсутність відповідних консультацій як приклад ослаблення прихильності США до Північноатлантичного альянсу та Європи. Невдовзі після цього президент Франції Еммануель Макрон визнав, що Європейський Союз перебуває на «краю прірви», сказавши, що поєднання майбутнього виходу Великої Британії із Союзу та внутрішніх поділів ЄС може змусити це об'єднання «зникнути геополітично». Він також частково звинуватив Трампа у складнощах Євросоюзу, зазначивши, що президент США «не поділяє нашої ідеї європейського проєкту». Наприкінці 2019 року, започаткувавши нову дипломатичну ініціативу з Росією, Макрон заявив, що НАТО переживає «смерть мозку», і риторично запитав, як

Туреччина може залишатися членом альянсу й досі купувати сучасні оборонні системи в Росії²⁸.

Звичайно, Путін скористався напруженістю між європейськими державами і між США та Європою. Справді, у перші два десятиріччя XXI століття російського лідера не вдалося стримати через відсутність єдності між цими союзниками, слабшання довіри між ними та їхню нездатність покласти на Кремль витрати, достатні для того, щоб змусити Путіна відмовитись від його «методички». Путінське сприйняття Європи як слабкої вкупі з недотриманням червоної лінії в Сирії 2013 року майже напевне сприяло його рішенню анексувати Крим і вторгнутися в Східну Україну 2014-го. Уявлення про європейське безсилля й американську нехіть, імовірно, сприяли й іншим рішенням Кремля, таким як атака на вибори в Європі та США, отруєння Скрипалів у Великій Британії та підтримка використання Асадом хімічної зброї для масових вбивств у Сирії. Незважаючи на санкції проти режиму Путіна та російської оборонної промисловості, «Північний потік — 2» став нагадуванням про те, як Росія, попри грубі порушення міжнародного права та європейських норм, може розширити в Європі свій вплив. Підкорюючи цю частину світу політично, Росія отримала фінансову винагороду і вплив через економічний примус.

Проте видимість російської сили страждала через суттєві слабкі місця в економіці країни, її демографічних показниках, охороні здоров'я та соціальному захисті. Як зауважила колишня державний секретар США Мадлен Олбрайт, путінська Росія добре зіграла поганими картами²⁹. США та їхні союзники, особливо в Європі, погано зіграли, маючи на руках значно кращий розклад. Або, як сказала мені Кетрін Стоунер, професорка міжнародних відносин Стенфорду, розуміння гри важливіше за номінальну вартість карт у гравця. Розуміння стратегії Кремля, а також страху, почуття втраченої честі й амбіцій, які зумовили його дії, є першим кроком до подолання «методички Путіна» і захисту нашого вільного та відкритого суспільства.

Розділ 2

Побороти «путінську методичку»

Країна, яка не поважає прав своїх громадян, не поважатиме прав своїх сусідів.

Андрій Сахаров

США та Європа виявилися погано підготовленими, щоб протидіяти отруйному поєднанню Росією дезінформації, заперечення відповідальності, культивування залежності та руйнівних технологій. Реакції на послідовні диверсійні кампанії Кремля не лише були повільні та неадекватні, а іноді навіть допомагали й заохочували тих, хто сів незгоду і розкол. У своїх свідченнях перед Комітетом Палати представників з питань розвідки 21 листопада доктор Фіона Гілл зазначила, що «ми не можемо боротись із цими зовнішніми силами, коли нас охоплює партійний розбрат, адже вони прагнуть розділити нас і налаштувати одне проти одного, принизити наші інституції та знищити віру американського народу в нашу демократію»¹⁰⁰. Застереження Гілл — оптимальна точка відліку для розмірковувань про найкращий спосіб протидіяти російській агресії. Путін прагне розділити нас, тож американцям і європейцям не треба розділяти себе самим. Путін використовує дезінформацію, тож американці та європейці мають відновити надійні джерела інформації. Путін культивує залежності від Росії, тож американцям і європейцям варто більше залежати один від одного та країн-однодумців. Путін використовує підривні технології, щоб компенсувати слабкі сторони Росії, тож американцям та європейцям слід протидіяти цим зусиллям і зберігати свої значні конкурентні переваги. США та державам Європи конче потрібна впевненість у собі.

Під час моєї зустрічі з Патрушевим у Женеві впадало в око, що страх у ньому поєднується з ураженням гонором. Він виглядав суворо, але це була суворість, породжена гірким розчаруванням, у його випадку — розчаруванням у системі, яку він захищав усе своє життя. Радянський

Союз був корумпований до мозку кісток, але Патрушева навчили відвертатися від нерівності в системі, що сповідувала егалітаризм, від жорстокості, яка викривала облудність радянської концепції соціальної справедливості для трудящих, від цинічного патріархату за сталіністських порядків, коли під час і після Другої світової війни вбили 6 мільйонів осіб, а ще приблизно мільйон посадили у варварські в'язниці, де немало людей загинуло¹⁰¹. Витягнуте обличчя Патрушева виказувало його розчарування і гнів через крах корумпованої системи, задля якої він так багато працював. А з 2000 року вони з Путіним почали спроби відтворити цю систему — хоча й не в усіх аспектах. Разом із силовиками вони відмовилися від удаваного егалітаризму, замістивши його подвійною дозою націоналізму та гордості за «Росію-матушку». А ще вони додали добрячу порцію жадоби, адже й Путін, і Патрушев особисто на верхівці своєї корумпованої системи збагатилися. Звинувачувати Сполучені Штати у власних невдачах стало звичкою, тож змагання зі США та Європою було необхідним, щоб відвернути увагу російського народу від невдач. Воно й зрозуміло. Путін, Патрушев і силовики визначають себе та свою систему так само, як у часи Холодної війни, — відштовхуючись від уявної західної загрози¹⁰².

Допоки Путін перебуватиме при владі, базова мотивація Кремля навряд чи зміниться, тож США, їхні союзники та партнери-однодумці мають поборювати «путінську методичку» і, зокрема, її найважливіші складники: дезінформацію, заперечення відповідальності, культивування залежності та використання руйнівних технологій. Оскільки Кремль ставить собі за мету розколоти й послабити Сполучені Штати і Європу зсередини, протистояння вигадливій стратегії Путіна потребуватиме стратегічної компетенції та узгоджених зусиль, щоб відновити довіру до демократичних принципів, інституцій і процесів.

Агресивна поведінка Путіна й жорсткість манер Патрушева маскують внутрішню уразливість Росії і зменшення її сили порівняно зі США та Європою. У 2019 році ВВП Росії був приблизно еквівалентним ВВП штату Техас і меншим за італійський¹⁰³. Після російської анексії Криму та вторгнення в Україну країни НАТО нарешті збільшили видатки на оборону. За винятком Сполучених

Штатів, їхній спільний військовий бюджет у 2019-му становив 299 мільярдів доларів — порівняйте з російським, який на 2018 рік мав обсяг 61,4 мільярда доларів. Самий лише оборонний бюджет США був водинадцятіро більшим і у 2019-му сягав 685 мільярдів¹⁰⁴. Але, хоча Європа й Америка мають величезні переваги перед Росією, поборювання «путінської методички» спонукає до мобілізації цих переваг та усунення уразливих місць, які використовує Кремль.

* * *

Після двох десятиліть правління Путіна сама по собі російська агресія може бути найефективнішим інструментом відновлення довіри до демократичних принципів та інституцій. Як у 2019 році зауважив історик і публіцист Тімоті Гартон Еш, Європа усвідомлює, що перед нею постала екзистенційна загроза розпаду, «яка зосереджує мислення подібно до потенційної смерті»¹⁰⁵. Зосередженість мислення може привести до відмови від хибних припущень, які в минулому маскували зростання загрози. Через такі хибні припущення США та їхні європейські союзники, попри добрі наміри, допускали й часом заохочували російську агресію.

Тут я повертаюся до ідеї стратегічного нарцисизму, оскільки саме він відповідальний за провал намагань Америки розробити ефективну відповідь на російську агресію. Та насамперед він відповідальний за схильність видавати бажане за дійсне: начебто після розпаду Радянського Союзу російські лідери приймуть статус-кво. Численні американські адміністрації нехтували емоційними причинами вчинків Путіна. Навіть після того, як оприявилася схема російських атак і політичного підриву європейських країн, надмірний оптимізм щодо можливих змін у російській політиці відтягував ефективну протидію.

Майже за вісім років до того, як я зустрівся з Нікалаєм Патрушевим у Женеві, державний секретар Гілларі Клінтон там само зустрілася зі своїм колегою, міністром закордонних справ РФ Сергеем Лавровим. Минуло лише сім місяців з моменту вторгнення Росії в Грузію — першого в історії війн, у якому кібератаки поєднувалися з наступом армії та тривалою дезінформаційною кампанією. Клінтон подарувала панові Лаврову «кнопку перезавантаження», яка символізувала новий

початок відносин¹⁰⁶. Свою спробу перезавантаження вона описала як «дуже ефективно взаєморозуміння», котре, сподівалася переговорниця, може призвести до «більшої довіри, передбачуваності та прогресу»¹⁰⁷. Оптимізм щодо політики перезавантаження зростав разом із просуванням роботи над новим договором про скорочення Стратегічних наступальних озброєнь (СНО-III), який зменшував кількість стратегічних ядерних ракетних установок наполовину та обмежував комплекс розгорнутих стратегічних ядерних боєголовок. Також позитивним було й те, що Росія підтримувала нові санкції проти Ірану та розширення Північної мережі постачання американських військ в Афганістані. У березні 2012 року журналісти випадково підслухали Барака Обаму, який прошепотів над увімкненим мікрофоном російському президентові Дмитрію Медведєву (Путін повернеться на цю посаду з поста прем'єр-міністра через два місяці), що він зможе проявити «більшу гнучкість» після президентських виборів у США в листопаді цього року. Обама мав на увазі потенціал укладення нової угоди про озброєння, але його коментар також повідомляв Медведєву про готовність в інтересах прогресу в цьому й інших пріоритетних питаннях закривати очі на порушення Росії¹⁰⁸. Сім місяців по тому, під час кампанії за своє переобрання, Обама насміхався зі свого опонента, сенатора Мітта Ромні, за те, що той описував Росію як геополітичного ворога: «На зв'язку 1980-ті, вони наполягають на поверненні своєї зовнішньої політики. Але Холодна війна вже двадцять років як скінчилася»¹⁰⁹.

Надмірний оптимізм призвів до самозаспокоєння, а адміністрація Обами провадила політику щодо Росії з огляду на свої сподівання співпрацювати з Кремлем, а не на потребу стримувати російську агресію та захищатися від неї. Ці надії незабаром випарувалися, коли Росія анексувала Крим, вторглася в Україну, втрутилась у ситуацію в Сирії, хакнула кампанію Клінтон і Демократичний національний конгрес, атакувала президентські вибори 2016 року. У 2000-х, коли російська загроза ставала дедалі складнішою та комплекснішою, Сполучені Штати помилково припускали, що цілі Росії відповідають їхнім цілям. Вони вважали, що дипломатичними зусиллями можна вивести Кремль з ізоляції, щоб він долучився до спільноти відповідальних країн і відмовився від своєї руйнівної поведінки.

Психологи визначають упередженість оптимізму як схильність тих, хто починає лікування, вірити в його успіх, навіть якщо впевненості в результаті немає. Президент Обама та державний секретар Клінтон не були першими з тих, хто піддався упередженості оптимізму та схильності видавати бажане за дійсне у своєму прагненні покращити відносини з Росією, і не стали останніми.

Улітку 2001 року президент Джордж Буш зустрівся з президентом Владіміром Путіним і повідомив: «Я подивився цій людині в очі. Я побачив, що це дуже пряма і варта довіри людина. Між нами відбувся дуже хороший діалог. Я зміг зазирнути в його душу; це глибоко віддана своїй країні людина. А я дуже ціную відвертий діалог»¹¹⁰. Талант Путіна до обману й маніпуляцій наочно проявився, коли він розповів президентові Бушу вигадану історію про те, як урятував від пожежі на дачі заповітний російський натільний православний хрест, який йому подарувала мати. Він намагався зробити Бушеві послугу, улаштувавши на вигідну роботу в російській нафтовій компанії одного з його друзів, а пізніше аналогічно діяв у ситуаціях з Фондом Клінтонів і компаніями Трампа¹¹¹. До кінця другого терміну президентства Буш мусив переглянути свою оцінку Путіна. У серпні 2008 року, коли обидва були в черзі гостей, щоб привітати лідера КНР Сі Цзіньпіна на відкритті Олімпійських ігор у Пекіні, російські війська вторглись у Грузію.

Дональд Трамп теж проявив схильність президентів США вважати, що вони можуть покликатися на взаємні інтереси, розбудувати особисті стосунки з Путіним, поліпшити відносини між Вашингтоном і Москвою та змінити стратегічну поведінку Росії. Трамп часто заявляв — мовляв, налагодження відносин з Росією «було б доброю річчю, а не поганою». Кандидат високо оцінив лестоці Владіміра Путіна, заявивши в грудні 2015 року: «Коли люди називають тебе блискучим, це завжди добре, особливо коли така людина очолює Росію»¹¹². Трамп підійшов до деяких найнахабніших злочинних дій Путіна з позицій поблажливості та моральної рівноцінності. Наприклад, під час інтерв'ю для телеканалу Fox News у 2017 році, відповідаючи на запитання Білла О'Райлі, чи поважає він Владіміра Путіна, попри те, що, як заявив О'Райлі, «він убивця», президент відповів: «Убивць багато. Ви вважаєте нашу країну такою безвинною?»¹¹³. Президент

Трамп у своїх публічних заявах і до, і після обрання не виказував повної рішучості в притягуванні Росії до відповідальності, незважаючи на політичні рішення переважно у формі санкцій, які посилили оборону Європи та завдали значних збитків Путіну і його оточенню. Справді, здавалося, президент часом сприяв поширенню російської дезінформації та заперечуванню відповідальності. Наприклад, після того, як американські спецслужби однозначно визначили, що 2016 року відбулась атака Росії на президентські вибори в США, Трамп описав свою розмову з Путіним так: «Він сказав, що не втручався. Я запитав його ще. Скільки разів можна питати одне й те саме? Але я просто запитав його ще раз, і він сказав, що абсолютно не втручався в наші вибори. Він не робив того, що, вони кажуть, він зробив». Розкриваючи цю тему далі, у Гельсінкі (Фінляндія) в липні 2018 року, після особистої зустрічі з російським лідером, Трамп заявив: «Я дуже довіряю своїм розвідникам, але скажу вам, що президент Путін сьогодні надзвичайно переконливо й енергійно заперечував свою причетність»¹¹⁴.

Дехто припускав, що президент Трамп іноді здавався апологетом Росії та пана Путіна, бо Кремль шантажував його небезпечними доказами бізнесових порушень або непристойної особистої поведінки. Проте надмірний оптимізм Трампа в поліпшенні відносин з Росією відповідає шаблонові упередженості оптимізму й видавання бажаного за дійсне, властивому двом попереднім адміністраціям¹¹⁵. А односторонні зусилля для поліпшення відносин з Путіним зробили президентів США уразливими перед кадебістськими підступами. На запитання репортера на пресконференції в Гельсінкі 2018 року, чи має він компромат на Трампа, Путін не дав прямої відповіді. Він мовив: «Шановний колего, дозвольте сказати вам, що, коли президент Трамп приїжджав у Москву, я навіть не знав про його там перебування. Я ставлюся до президента Трампа з надзвичайною повагою, але тоді, коли він був приватною особою, бізнесменом, мені ніхто не повідомляв, що він перебував у Москві... Ви думаєте, що ми намагаємося збирати компромат на кожного з них? Ну, важко уявити більшу нісенітницю, ніж це. Будь ласка, ігноруйте такі питання і більше про це не думайте»¹¹⁶. Путін ніколи не збирався бути другом Дональда Трампа. Він використав саміт у Гельсінкі, щоб похитнути

позиції президента США та підживити чутки про наклепницький вміст досьє Стіла.

Підґрунтя Трампового стійкого оптимістичного упередження, навіть у ситуаціях, коли Путін публічно підривав його репутацію, мало додатковий вимір. Для деяких самопроголошених стратегів з оточення президента Трампа прагнення поліпшити американсько-російські відносини, незважаючи на кремлівську агресію, що триває, базувалося насамперед на двох чинниках: по-перше, на нерозумінні історії та пов'язаної з нею ностальгії за альянсом з Радянським Союзом у Другій світовій війні, а по-друге, на своєрідному почутті спорідненості та симпатії до російських націоналістів.

Це останнє пояснення базується, по-перше, на гаданій спільності інтересів у протистоянні ісламістському тероризмові та, по-друге, захисті того, що трампівські стратеги вважали здоровою, переважно західною, європеоїдною й християнською культурою, від розчинення в полікультурній, багатоетнічній і багатоконфесійній імміграції¹¹⁷. В інтерв'ю Такерові Карлсону з Fox News у липні 2018 року президент Трамп заявив, що характеризувати Росію як супротивника — це «нечувано» через її величезні жертви під час Другої світової війни. «Росія втратила 50 мільйонів¹¹⁸ людей і допомогла нам виграти війну», — сказав президент. Деякі американці та європейці розглядають Росію як хранителя чистішої версії християнства, а в часи Путіна — і як бастион консерватизму, який захищає західну цивілізацію від постмодерних ідей, котрі є анафемою для деяких консерваторів¹¹⁹.

Але обидва резони принципово хибні. Співка з Радянським Союзом у Другій світовій була «альянсом необхідності». У розпал цієї війни Росія спочатку намагалася не входити в конфлікт, підписавши цинічний пакт Молотова — Ріббентропа, що обернувся жорстоким розчленуванням Польщі та неминучою анексією Радянським Союзом трьох країн Балтії. Лише коли нацистська Німеччина напала на своїх спільників, радянці несподівано почали боротися на боці західних союзників, зокрема США (після атаки на Перл-Гарбор у грудні 1941 року). Радянський диктатор Йосиф Сталін намагався уникнути такого альянсу, він вороже ставився до урядів і народів Заходу¹²⁰. Єдиним чинником, який поєднував вимушених союзників, був Адольф Гітлер. І хоча СРСР справді поніс найбільші людські жертви в боях, після

закінчення війни «альянс необхідності» розпався й поступився місцем Холодній війні.

Незважаючи на бажання США розглядати Росію як колишнього союзника, вдячного за пролиття американської крові за спільну справу та за допомогу від США обсягом 11,3 мільярда доларів у межах політики лендлізу, пам'ять Росії про союз у Другій світовій війні не викликає в очільників Кремля теплих почуттів¹²¹. Деякі росіяни розглядають зволікання США та Великої Британії з відкриттям другого фронту у Франції як навмисну спробу дозволити радянцям і німцям знекровити одне одного на Східному фронті. І вважають, що виключення їх зі спільних американсько-британських зусиль у створенні атомної бомби було частиною плану панування над Радянським Союзом і повоєнним світом. Якщо перспектива поліпшити відносини з Путіним спиратиметься на природну спільність інтересів у Європі або на російську ностальгію за альянсом часів Другої світової війни проти нацистської Німеччини, то ця перспектива примарна.

Незнання історії в поєднанні з фанатизмом породило ще одне джерело маячні в уявленнях про путінську Росію. Деякі американці стали легкими мішенями для російської дезінформації, бо відчували спорідненість і культурну близькість із Росією як захисницею суспільного консерватизму та християнства. Таке підґрунтя оптимізму щодо покращення відносин із Кремлем було характерним не лише для Сполучених Штатів, ще поширенішим воно стало в деяких частинах Європи. Наприклад, угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан висловив прихильність до Росії, заявивши, що його країна «порве з догмами та ідеологіями, які прийняв Захід», щоб побудувати «нову угорську державу». Дехто вважає Путіна сучасним хрестоносцем, який захищає християнство від ісламістських терористів після того, як втручання США на Близькому Сході зробило світ менш безпечним. Російська православна церква, що виступає в ролі руки Кремля та російських спецслужб, високо оцінила втручання Путіна в Сирії як «боротьбу з тероризмом» і «священну війну». Росія активно культивує почуття расової та релігійної спорідненості для подальшої поляризації й послаблення рішучості Заходу протистояти агресії Кремля¹²².

* * *

Якщо ми відкинемо зовні пристойні резони для поліпшення відносин як самоціль, то зможемо розробити послідовну стратегію не лише захисту від поточної російської кампанії та стримування подальшої агресії — ми розробимо план дій зі встановлення для постпутінської ери таких умов, у яких кремлівські очільники усвідомлять, що вони можуть найкраще просувати свої інтереси за допомогою співпраці, а не конфронтації із Заходом. І державний, і приватний сектори мають відіграти в цьому важливу роль. Оскільки «методичка Путіна» дуже залежить від дезінформації та заперечення відповідальності, оборона починатиметься з викриття спроб Кремля посіяти розбрат усередині держав та між ними.

Уряди мають потужні інструменти, щоб виявляти зловмисних кібергравців і протистояти їм. Доведено ефективними є законне покарання й накладання санкцій на осіб та організації, які влаштовують політичні диверсії. Оскільки більшість доказів, що обґрунтовують звинувачення та санкції, є публічними, результати розслідування правоохоронних органів, такі як доповідь Мюллера в США, становлять особливу цінність для розвінчання російської інформаційної війни з кіберпідтримкою. Звіт за результатами дворічного розслідування атаки Росії на президентські вибори 2016-го, відомий за ім'ям автора, спеціального прокурора Роберта Мюллера, викривав рівень втручання Росії в президентську кампанію та її загальні намагання розколоти американців за допомогою інформаційної війни з кіберпідтримкою¹²³. Адміністрація Трампа, озброєна розслідуванням Мюллера й іншими джерелами інформації, 15 березня 2018 року застосувала санкції проти російських осіб і компаній, зокрема пов'язаних з АІД та ГРУ¹²⁴. Міністерство юстиції США також оголосило кримінальні провадження проти двадцяти шести громадян Росії та трьох російських компаній¹²⁵.

У поборюванні «методички Путіна» важливу роль відіграють громадяни та їхні представники в органах влади. Як зазначила Фіона Гілл, щонайменше вони можуть вирішити не бути найгіршими ворогами самим собі. Реакція президента Трампа, його прихильників та опонентів на доповідь Мюллера продемонструвала, як політичне

розділення може замаскувати те, із чим мали б погодитися всі сторони: що Росія атакувала вибори в США, що атаки тривали й після виборів і мали на меті розділити американців та зменшити довіру до демократичних принципів, інституцій і процесів. Дехто затушовував цей пункт згоди або щоб слідом за президентом Трампом схарактеризувати це розслідування як «полювання на відьом», або щоб стверджувати, що звіт недостатньо доводив будь-яку «змову» між кампанією Трампа та росіянами чи перешкодження правосуддю з боку президента. Як зазначала Гілл у своїх свідченнях перед слідчим комітетом щодо імпічменту в листопаді 2019 року, метою Росії було поставити президента США «під підозру», незалежно від того, хто виграв би вибори. Вона застерігала, що ті, хто підтримує вигадані наративи, підсилюють кампанію Кремля.

На жаль, спостереження Гілл, як видавалося, влетіло в одне вухо, а вилетіло з іншого. Дізнавшись у лютому 2020 року про те, що Росія використовувала дезінформацію для посилення виборчих позицій Берні Сандерса та Дональда Трампа, президент Трамп звільнив виконувача обов'язків директора національної розвідки Джозефа Магвайра, заперечуючи тривале підважування росіянами демократичного процесу Америки і називаючи це «містифікацією». Тим часом деякі демократи струсили пил з уже розслідуваних тверджень, нібито Трамп був якимось залучений до змови з Кремлем. Сам Путін не міг би написати кращого сценарію. Соціальні медіа залишались улюбленою зброєю Кремля¹²⁶.

Стримування російської агресії в кіберпросторі потребує не лише суто урядової реакції. Хоча Агентство національної безпеки США (АНБ) має дуже широкі можливості визначати, хто стоїть за певними діями в кіберпросторі, воно часто робить це неохоче, щоб не розкривати своїх інструментів і методів. Масштаби проблеми спонукають до зусиль і державного, і приватного секторів. Соціальні медіа й інтернет-компанії мають продовжувати розпочату після виборів 2016 року роботу, щоб викривати дезінформацію та пропаганду і протидіяти їм. Мережа «Фейсбук», яку найбільше критикували за створені її системою уразливі місця, виявила й видалила російських ботів і в самому фейсбуку, і в інстаграмі. Вона також змусила Cambridge Analytica (фірму, яка базується у Великій

Британії та яка збирала дані з мільйонів облікових записів людей у фейсбуку без їхньої згоди) видалити зібрані у фейсбуку дані та поглибити обізнаність користувачів з тим, як посилити захист конфіденційності. Твіттер теж виявив і повидаляв ботів. Але російські боти та тролі адаптувалися, намагаючись діяти на випередження проти тих, хто захищає інфраструктуру, викриває дезінформацію чи бореться із запереченням відповідальності. Ба більше, ці захисні дії належно не вирішували питання захисту персональних даних, які російські чи інші злочинці можуть використовувати в інформаційній війні з кіберпідтримкою, не усували проблеми економічних стимулів, які схиляють користувачів до споживання радикального контенту.

Оскільки компанії-власники соціальних мереж мають економічні стимули збирати й використовувати персональні дані для отримання доходу (насамперед завдяки рекламі), може знадобитися державне регулювання. Зняття маски анонімності для деяких користувачів (наприклад рекламодавців), захист персональних даних окремих осіб, притягнення до відповідальності компаній зі сфери інтернету й соціальних мереж за зловмисні маніпуляції даними або за відверте зловживання своїми платформами — усе це в поєднанні може призвести до зміни стимулів розвитку галузі на користь захисту від дезінформації та від заперечення відповідальності. Регулювання також може допомогти з тим, щоб ці компанії не перетворилися на арбітрів свободи слова в демократичних суспільствах.

Зусилля приватного сектору можуть бути особливо цінними для протидії Росії, оскільки вони не підлягають утаємниченню й можуть бути розкриті для ЗМІ, громадськості та правоохоронних органів. Наприклад, визначити відповідальних за замах на Сергея і Юлію Скрипалів у Солсбері (Велика Британія) допомогла приватна компанія. Міжнародний дослідно-розслідувальний колектив Bellingcat вивчив ситуацію на основі відкритих даних, проідентифікував нападників і визначив їхні посади в ГРУ¹²⁷. Консолідація державних і приватних зусиль протидіє російському запереченню відповідальності й у фізичному, й у кібернетичному світі. Зусиллями приватного сектору можна створити «потік істини» на противагу кремлівському «потокі брехні». Однак жодне об'єднання зусиль приватного та державного секторів для викриття РВНП й заради захисту від неї не

вирішить проблему раз і назавжди. Як стало зрозуміло з атак на президентські вибори 2020 року, щоб уникнути викриття, обійти захист і розпочати нові наступи, російські агенти постійно адаптуватимуться.

Протидіючи кібератакам з викрадення даних або пошкодження систем, треба вийти за межі «кругової» або навіть «глибоко ешелонованої оборони», відповідно до якої по всій системі інформаційних технологій створюють чимало рівнів контролю безпеки. Оскільки сильні держави-гравці, такі як Росія, можуть здолати вигадливий захист, якщо матимуть достатньо часу і ресурсів, оборона потребує ефективної атаки. Організації на зразок АНБ в США постійно проводять розвідку у віртуальному просторі, щоб виявити атаки та запобігти їм, перш ніж станеться проникнення за периметр системи. Крім того, створення у 2010 році Кіберкомандування США ознаменувало вирішальні зусилля на «спрямування, синхронізацію та координацію планування й операцій у кіберпросторі для захисту і просування національних інтересів у співпраці з вітчизняними та міжнародними партнерами»¹²⁸. Кіберкомандування вирішує проблеми інтеграції та масштабування можливостей відповідно до розмірів загрози за концепцією «підвищення стійкості, проактивного захисту й постійного контакту із супротивником»¹²⁹.

Ця форма активного захисту виявилась успішною під час проміжних виборів до Конгресу США у 2018 році. Згідно з доктриною Кібернетичного командування про постійну взаємодію та створення проблем для супротивників до їхнього проникнення в наші системи, за наявною інформацією, оператори заблокували доступ АІД до інтернету в день виборів¹³⁰. У майбутньому участь в активному захисті братимуть, найпевніше, приватні фірми. Визначення відповідальних за скоєне та покарання після атак залишатимуться важливими, але вони виявились недостатніми для боротьби з атаками на критично важливі системи чи інфраструктуру, шантажем жертв або веденням інформаційної війни за допомогою кібератак. Посилений обмін інформацією та досвідом усередині уряду, між урядом і приватними компаніями має допомогти в захисті доменів типу .com, .gov та .mil.

Подібно до того, як ГРУ та СВР здобули досвід у своїх перших спробах похитнути західні демократії, Сполучені Штати й інші

держави могли б дечого навчитись у країн на російському прикордонні, по яких уже пройшла «путінська методичка». У 2007 році Естонія зазнала тривалої кібератаки, що включала дезінформацію, заперечення відповідальності та хакерські напади на інфраструктуру. Її незгода з Росією щодо переміщення монумента Другої світової війни обернулася наступом, який розпочався DDoS-атаками й потоком інтернет-трафіку для перевантаження серверів і закриття доступу до вебсайтів. Естонці виявились відрізаними від новин, урядових сторінок і банківських рахунків. Російські ЗМІ спричинили кризу дезінформацією, наприклад фейковими повідомленнями про те, що знищують могили радянських солдатів. Росія підтримувала цю стійку кампанію дезінформації та пропаганди понад десять років¹³¹. Визнаючи, що їй потрібні вдосконалені та стійкі засоби захисту, Естонія під керівництвом президента Тоомаса Гендріка Ільвеса сформувала цивільний підрозділ кіберзахисту, досягла високого рівня безпеки через наскрізне шифрування та двофакторну автентифікацію, а також постійно моніторила системи на предмет потенційних загроз. Невелика країна продемонструвала, що чітке розуміння проблеми, рішуче керівництво, усеохопна стратегія та тісна співпраця державного й приватного секторів можуть успішно захистити від зловмисників. Нині кібербезпека Естонії — це електронний уряд з високоефективною інфраструктурою, цифрова ідентифікація, обов'язковий базовий рівень захисту, централізована система виявлення атак і реагування на них. Для оцінювання та зменшення ризику перевіряють приватних постачальників послуг. Президент Ільвес нагадував, що участь громадян та приватного сектору надзвичайно важлива для ефективної оборони і що запорукою успіху є стимулювання заходів онлайн-безпеки, реалізація державних освітніх програм з кібербезпеки, постійний моніторинг кіберпростору й електромереж¹³².

У Фінляндії уряд намагався долучити своїх громадян до відстежування кібератак, боротьби з ними та запобігання їм. Обов'язкове кібернавчання має на меті «підтримати Фінляндію як інформаційне суспільство» і зробити внесок у кібернетичні дослідження. Національний центр кібербезпеки доступний для всіх. Він надає інформацію, вказує на уразливі ланки та проводить

«навчання» з модельованими кібератаками, щоб підвищити обізнаність зі слабкими місцями та мотивувати організації захищатися. Мета — досягти всебічної безпеки¹³³.

Малим країнам, таким як Естонія та Фінляндія, складно докладати зусилля в масштабах, на які здатні держави розмірів США, однак їхні приклади демонструють потенціал для співпраці уряду не тільки з промисловістю, а й із науковими колами та громадянським суспільством.

Карен Едвардс із Кремнієвої долини — топменеджерка, яка допомогла створити бренд однієї з найкращих інтернет-компаній Yahoo, — усвідомлювала, що для протидії російській дезінформації захисних заходів недостатньо. Вона була обурена тим, що відбувається з її країною, оскільки росіяни й екстремістські групи поляризували суспільство і створили кризу довіри до демократичних процесів та інституцій. Едвардс мала стосунок до першого буму Кремнієвої долини в 1990-х і ще тоді мала й ентузіазм щодо майбутнього інтернету, і настороженість щодо можливих зловживань з боку негідників. Два десятиліття по тому ця випускниця Стенфордського університету та Гарвардської школи бізнесу придумала, як можна вийти за межі захисту з хорошою атакою в подачі відомостей і випередити елементи інформаційної війни з допомогою кіберзасобів. Едвардс і її бізнес-партнер Радж Нараян заснували компанію Soap AI в Пало-Альто (штат Каліфорнія). Фірма базується на інноваційному рішенні, яке поєднує позитивний потенціал інтернету й новітні технології штучного інтелекту, щоб здолати тих, хто застосовує дезінформацію та пропаганду для поляризації американського суспільства. Діагностувавши проблему як перевантаження інформацією, недовіру до ЗМІ та брак різноманітності поглядів, Едвардс, Нараян і їхня команда розробили платформу машинного навчання, яка дає користувачам змогу краще зрозуміти, що відбувається у світі, надаючи їм доступ до перевірених джерел інформації, зменшуючи пов'язаний із клікбейтом безлад і пропонуючи доступ до різних поглядів¹³⁴. Soap AI використовує «цикл очищення», у якому штучний інтелект сортує історії з перевірених джерел, представлених із кількох позицій. Компанія представляє кілька поглядів на події чи історії, щоб читачі могли самі зробити висновки

на основі коректно поданої інформації¹³⁵. Динамічна комбінація атакувальних, захисних і запобіжних рішень проти дезінформаційного аспекту «путінської методички» могла б перетворити на силу те, що Кремль та інші авторитарні режими вважають слабким місцем, — притаманну Америці децентралізацію та спротив авторитарним вказівкам із центру¹³⁶.

Освіта життєво важлива не лише для того, щоб громадяни розпізнавали небезпеки російських дезінформаційних кампаній, а й щоб відновилася довіра до демократичних принципів, інституцій і процесів. Російське прислів'я описує знання як світло, а незнання — як темряву. Громадськість стане менш уразливою до маніпуляцій, якщо буде поінформована про виклики для національної безпеки та про проблеми, які противники використовують для створення розбіжностей у питаннях раси, контролю над зброєю, імміграції тощо. Освіта робить суспільству щеплення проти спроб розпалювати ненависть і підбурювати до насильства на основі расової, релігійної, політичної, статевої чи будь-якої іншої ідентичності.

Нарешті, якщо поєднати освіту з відновленням цивілізованості в публічному дискурсі, то можна зменшити їдкий сарказм, що створює тріщини в суспільстві, які використовують Росія та інші. Постійне зосередження уваги на громадянській освіті в США та інших західних суспільствах важливе для стримування російських кампаній дезінформації й заперечення відповідальності та для перемоги над ними. Пам'ятаючи про значення самокритики, навчальні програми для громадян у західних державах можуть наголосити на перевагах їхніх вільних, відкритих і демократичних суспільств. Наприклад, визнаючи, що американський експеримент неповний і має певні вади, навчальні програми в США мали б гарантувати, що громадяни оцінять шляхетність безпрецедентних багатовікових зусиль у відстоюванні демократії, особистих прав, рівних можливостей і свободи для всіх. Політичні лідери та засоби масової інформації життєво важливі для всього цього, так само як і громадяни, котрі можуть вирішити, що коли вони обговорюють спірні питання, то приділятимуть принаймні такий самий час і пунктам згоди. Сінді Маккейн, удова сенатора Джона Маккейна, зініціювала програму сприяння цивілізованості в публічному дискурсі. Удосконалення

освіти й відновлення громадянського дискурсу, як і галузь кіберзахисту, потребуватимуть широкого залучення громадськості.

Усі ці зусилля особливо важливі для європейського континенту, який залишається у фокусі агресивних амбіцій Путіна. Сполучені Штати, європейські та інші демократичні країни мають визнати, що поборювання «методички Путіна» потребує рішучих колективних дій. Першим кроком є відновлення поваги не тільки всередині окремих націй, а й між вільними та відкритими суспільствами.

Європі потрібно відновити і психологічну, і матеріальну силу. Європейський Союз буде потужним, якщо такими будуть його члени. Більші європейські держави могли б і мусять очолити процес; найближчими десятиліттями особливу вагу для сили Європи та трансатлантичного союзу мають Німеччина та Франція. Те саме стосується держав, які виборили свободу після падіння «залізної завіси». Чи збереже європейська культура спільну ідентичність, без якої не може сформуватися воля до самозахисту? Кремль робить ставку на відповідь «ні». У 2019 році Путін заявив, що лібералізм «застарів»¹³⁷. Європейські очільники та їхні громадяни мають довести, що він помиляється.

* * *

Сполучені Штати, НАТО й інші держави протистоять російським зусиллям, які не переходять ліній, що спонукають до військової реакції, проте цим союзникам не слід недооцінювати небезпеку військових конвенційних і ядерних можливостей Росії. Конвенційна та ядерна сила НАТО залишається важливим фактором стримування подальшої агресії, оскільки зухвалий Кремль може схитити в діях і спровокувати катастрофічне збройне протистояння. Саме із цієї причини держави-члени НАТО мають виконати взяте на саміті у Вельсі 2014 року зобов'язання інвестувати 2 % свого ВВП в оборону. Після закінчення Холодної війни військова сила Європи атрофувалася через переконаність, що конкуренція великих держав стала пережитком минулого. Оскільки Путін намагається розвалити Північноатлантичний альянс, то він здатний, допускаючи брак рішучості в країнах НАТО, створити кризу в Балтії чи деінде. Він може

очікувати, що держава-жертва пошлеться на статтю 5 Статуту НАТО, де сказано, що «збройний напад на одну або кілька з них у Європі чи Північній Америці вважатимуть нападом на них усіх», і тоді Росія спробує переконати країни блоку не визнавати факту нападу. Така невдача завдала б серйозного психологічного удару по альянсу.

Сполученим Штатам і їхнім союзникам по НАТО також треба розвивати та розгортати засоби, які протистоятимуть руйнівним військовим технологіям Росії, зокрема її новій ядерній зброї. Сполучені Штати і НАТО відстають у створенні належної протидії російській радіоелектронній військовій техніці, багаторівневій протиповітряній обороні та низці інших руйнівних засобів, спрямованих на подолання прогалів у сфері передових військових технологій¹³⁸. Важливими конвенційними засобами є протиракетна оборона, системи дальнього високоточного вогню та ППО проти безпілотників.

Вихід США з Договору про ядерні сили середньої дальності 1988 року у відповідь на порушення Росії був необхідним для подальшого стримування в Європі та унаочнення того, що безвідповідальна російська доктрина контрольованої ескалації може призвести лише до катастрофи для всіх сторін. І якщо РФ та інші країни, скажімо Китай, погодяться на переговори про договір, що обмежить або усуне деякі типи зброї середньої дальності, як це передбачав ДРСМД в 1988-му, або про продовження нового договору про стратегічне наступальне озброєння (СНО), підписаного у квітні 2010 року (як продовження СНО-1, що зменшив кількість стратегічних ядерних ракет удвічі й установив режим інспекції та перевірки), — у такому разі Сполучені Штати мають залишатися готовими до укладення угод, виконання яких можна перевірити і які обмежуватимуть масштаб та сферу застосування найруйнівніших видів зброї. Коли Сполучені Штати й НАТО інвестуватимуть у військові системи майбутнього, їм слід пам'ятати про російські контрзаходи та розробляти простіші й дешевші системи, які не можуть вийти з ладу одразу, а не про складні дорогі системи, піддатливі до катастрофічних збоїв.

Поєднання дій, ініціатив і можливостей для поборювання «методички Путіна» має стримувати Росію через супротив, тобто через переконування Кремля в неможливості досягти його цілей

згубною агресією, військовою силою чи ядерним шантажем відповідно до доктрини «контрольованої ескалації». Якщо російська агресія триватиме або посилюватиметься, Сполученим Штатам і країнам-однодумцям слід бути готовими вдарити по численних уразливих місцях Кремля. Серед таких місць — особиста вразливість Путіна та силовиків перед публічними розслідуваннями, дедалі більше прагнення російського народу брати участь у врядуванні та слабкість економіки, переобтяженої корупцією, самоізоляцією й демографічною бомбою уповільненої дії.

* * *

Правда і прозорість є важливою наступальною та захисною зброєю, здатною перемогти кремлівську брехню та замітання слідів. Нахабні дії Путіна на міжнародній арені виказують його слабкість і страх втратити владу. Його розтягнуте фіктивними виборами правління занепадає. Коли він повернувся на пост президента після паузи на посаді прем'єр-міністра, яка мала створити ілюзію його поваги до конституції, то зіткнувся з масовими протестами. Частина людей обурилася тим, що Путін підвищив пенсійний вік, тоді як більшість росіян усвідомила: він став мультимільярдером лише завдяки грабуванню країни¹³⁹. До 2019 року протести в російських містах стали регулярним явищем, популярність Путіна падала. На регіональних виборах у вересні того року Алексей Навальний, антикорупційний активіст і юрист, розробив «стратегію розумного голосування». Склавши список кандидатів з усієї країни, які, на його думку, можуть перемогти висуванців путінської партії «Єдина Росія», він закликав опозиційно налаштованих громадян голосувати за тих, хто входить до переліку. Ця стратегія привела до перемоги рекордних 160 опозиційних кандидатів по всій країні¹⁴⁰ й показала, що, незважаючи на контроль Путіна над засобами масової інформації та на обмеження для опозиції, вибори в Росії все ще мають значення¹⁴¹. Показ особистих статків Путіна та багатства силовиків з його оточення може підбадьорити російський опозиційний рух, який вижив, незважаючи на жорстокі кремлівські репресії та абсолютний контроль над ЗМІ, парламентом, судами і спецслужбами. Підтримка опозиційних груп,

антикорупційних організацій та журналістів-розслідувачів, які вижили в Росії, є адекватною протидією «путінській методичці» й способом надати підтримку російському народові паралельно з протидією кремлівській агресії.

Цілком імовірно, що, коли Путін вступить у своє третє десятиліття при владі, опозиція до нього зростатиме. У січні 2020 року російський президент запропонував зміни до конституції, які продовжували б його правління після 2024 року. Вони позбавили певних повноважень президента та надали їх парламенту й Державній раді. Прем'єр-міністр Дмитрій Медведєв подав у відставку. Він отримав нову посаду, якої раніше не існувало, — заступника голови Ради безпеки. На зміну Медведєву прем'єр-міністром Путін поставив Михайла Мішустіна — технократа, якому раніше доручали модернізувати Федеральну податкову службу. Мішустін не має власної політичної бази і вочевидь не заважає путінському режимові. Справді, такий вибір загалом розглядають як спосіб дозволити Путіну фактично зберегти владу, можливо, з веденням політики через нещодавно посилену Державну раду.

Путін дуже чутливий до правди, передусім про своє особисте життя і статки. Коли невеличка московська газета повідомила, що він розлучився й заручився з відомою гімнасткою, він цей ЗМІ закрити. Коли 2016 року великий витік даних, відомий як «Панамські документи», показав, як президент укладав вигідні для своїх друзів угоди в обмін на відкати, він відвернув увагу від цього, звинувативши Гілларі Клінтон у підбурюванні протестів у його країні¹⁴².

* * *

Російська економічна залежність від енергетичного сектору є ще однією ключовою слабкою ланкою, і європейські країни мають нею скористатися. Зменшення залежності від російських нафти та газу дає можливість завдати Путіну й охопленій стагнацією російській економіці більше збитків, ніж вони здатні витримати. І оскільки цілком можливо, що, зіткнувшись із економічною стагнацією, Путін спровокує чергову кризу, щоб підживити російський націоналізм і відвернути народ від невдоволення внутрішньою політикою,

залежність від російської енергетики може перетворитися на уразливе місце в безпеці й економіці Німеччини та інших європейських держав.

Нарешті, попри висловлену 2020 року пропозицію Путіна змінити конституцію та створити посаду, на якій він може й надалі правити, США, Європа та інші країни-однодумиці мають розглядати постпутінську Росію всебічно. Важливо визнати, що суспільство там усе ще переживає травматичний перехідний період розпаду Радянського Союзу, народження нової російської держави, зміни кордонів і трансформації економічної та політичної систем. Як зауважила колишня державний секретар США Кондоліза Райс, йому просто «занадто багато треба було прийняти»¹⁴³. Захід матиме обмежений вплив на процес переходу від правління Путіна до нового порядку й на те, як цей новий порядок вирішуватиме питання викликів і можливостей, що стоять перед Росією. Однак Сполучені Штати й інші країни можуть уже сьогодні готуватися до своєї майбутньої ролі помічників.

Щоб зуміти надати таку підтримку, треба скористатись уроками невдалого перехідного періоду в Росії. Постпутінський уряд матиме три варіанти дій: репресії, серйозні реформи або некомпетентне виконання перших двох опцій одночасно. Заходу треба зробити крок назустріч постпутінській Росії й запросити її до євроатлантичної системи безпеки, яка спрямована на збереження миру та сприяння процвітанню. Якщо створена Путіним «вертикаль влади» (тобто її рецентралізація президентом і федеральним центром) розсиплеться, Америці й іншим державам слід підтримати демократичний та інституційний розвиток Росії, не забуваючи досвіду провальних зусиль у 1990-х¹⁴⁴. Підготовка може розпочатися з розширення низових програм, обмінів і освітніх програм (таких як стипендія Фулбрайта), що обходять репресії Путіна проти громадянського суспільства й безпосередньо стосуються російського народу. Невдалі зусилля в просуванні реформ у Росії 1990-х років мають призвести також до визнання, що трансформування країни залежатиме від її народу. Проте, як зазначила секретар Райс, «Росія не Марс, а росіяни не наділені якоюсь унікальною антидемократичною ДНК»¹⁴⁵.

Однак Заходу варто усвідомлювати можливість того, що новий уряд не спроможеться відмовитись від агресивної політики Кремля й

захоче увічнити «методичку Путіна». Кремль путінської епохи побоюється втратити владу *всередині країни*. Поспіх з угамуванням російських побоювань щодо Заходу був би безглуздим. Стримування має залишатися пріоритетом для Сполучених Штатів і НАТО, щоб тому, хто стане наступником Путіна, було зрозуміло: подальша експансія та диверсійні заходи обійдуться занадто дорого.

* * *

Останнім часом Путін і Росія підтримують «усебічне стратегічне партнерство» з головою Сі Цзіньпіном і Комуністичною партією Китаю. Президент Путін назвав Китай своїм «стратегічним партнером». Голова Сі відповів взаємністю: «Нам удалося підняти наші відносини на найвищий рівень в історії». Крім того, він назвав Путіна своїм «найкращим другом і колегою»¹⁴⁶. Два авторитарні режими підтримують один одного у спробах зруйнувати повоєнний політичний, економічний і безпековий порядок¹⁴⁷. У 2017 році спільні військові навчання в Балтійському морі ознаменували перед світом початок цього нового партнерства. У 2018-му Китай уперше долучився до щорічних військових навчань Росії в Сибіру. Наступного року до навчань «Восток» також запросили долучитись Індію та Пакистан. Окрім того, у 2019 році сотні російських і китайських військових літаків порушували повітряний простір союзників США від Балтійського до Японського морів. Бомбардувальники під час спільного російсько-китайського польоту 23 липня 2019 року увійшли в зону ідентифікації ППО Південної Кореї та Японії, спровокувавши перехоплення винищувачами обох країн¹⁴⁸. У грудні 2019-го російські та китайські кораблі приєдналися до іранського флоту для навчань в Індійському океані й Оманській затоці. Також набагато зросли обсяги торгівлі між Росією та Китаєм — від 69,6 мільярда доларів у 2016 році до 107,1 мільярда у 2018-му. До того ж ця дедалі інтенсивніша торгівля відбувалась у власних валютах країн, що є кроком до послаблення залежності від долара¹⁴⁹.

Свого часу потепління у відносинах між двома країнами оживили тристоронню дипломатію між адміністрацією Ніксона, Радянським Союзом і Китаєм. За задумом, Сполучені Штати мали налагодити

тісніші стосунки окремо з кожною нацією, ніж ті мали між собою. Однак за часів Путіна та Сі перспективи поліпшення відносин неясні. Великий союз Росії з Китаєм неприродний, оскільки РФ буде в ньому другорядною і слабкою стороною. «Методичка Путіна» чітко показала, що змагання великих держав — не пережиток минулого. Його та Сі тягне один до одного й через те, що вони обоє — авторитарні лідери, рішуче налаштовані підірвати вільні та відкриті суспільства. Попри небезпечну агресію Путіна проти США, Європи і решти вільного світу, загроза з боку комуністичної партії Сі Цзіньпіна більша з огляду на масштаб виклику та згубний характер китайської стратегії. Незважаючи на всі зухвалі атаки Путіна на нашу країну, саме Китай багато в чому являє собою масштабнішу і складнішу небезпеку для США.

Частина друга
Китай

НОВА КИТАЙСЬКА КОНСТИТУЦІЯ НАГОЛОШУЄ НА ЕКОНОМІЦІ, А НЕ НА ІДЕОЛОГІЇ... • **Приховуйте свою силу, чекайте свого часу...** • Війська проходять через Пекін, щоб придушити протестувальників... • КИТАЙ ЗАСТЕРІГАЄ США, ЩОБ ТІ ТРИМАЛИСЯ ПОДАЛИ ВІД ТАЙВАНСЬКОЇ ПРОТОКИ... • **Світ, де поведінкою держав керує верховенство права, а не закон джунглів...** • Заворушення в Китаї: кровопролиття на площі Тяньаньмень... • В'ЄТНАМ БУРИТЬ НАФТОВІ СВЕРДЛОВИНИ У СЕКТОРІ, НА ЯКИЙ ПРЕТЕНДУЄ КИТАЙ... • **Нам потрібно переконати Китай стати відповідальним гравцем у системі...** • Сполучені Штати є тихоокеанською державою... • ПРЕЗИДЕНТ КИТАЮ ЗАЯВЛЯЄ, ЩО СПІРНІ ОСТРОВИ НЕ БУДУТЬ МІЛІТАРИЗОВАНІ... • **Трибунал дійшов висновку, що немає жодних правових підстав для історичних претензій Китаю на ресурси...** • Висунуто звинувачення двом китайським хакерам, пов'язаним з міністерством державної безпеки... • ПІСЛЯ ТОГО, ЯК ЦІ ЛЮДИ БУДУТЬ ЗВІЛЬНЕНІ, ЇХНЄ НАВЧАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ МАЮТЬ ПРОДОВЖИТИСЯ... • **Фронти окреслено: повноцінна торговельна війна між Америкою та Китаєм...** • Я отримую багато грошей з тарифів, вони приносять мільярди... • ГОЛОВНУ ФІНАНСОВУ ДИРЕКТОРКУ HUAWEI АРЕШТОВАНО В КАНАДІ ДЛЯ ЕКСТРАДИЦІЇ В США... • **Свобода можлива лише тоді, коли цей «вірус» буде викорінено з їхнього мислення і вони одужають...** • Лідери Гонгконгу відкинули протестні вимоги... • ЯКЩО ЯКАСЬ ЗІ СТОРІН ПРОГРАЄ, ТО ЦЕ БУДЕ НБА... • **Трампа та Китай підписують перший етап торговельної угоди...** • Угода працюватиме, якщо Китай захоче, щоб вона запрацювала... • КИТАЙ ЗАМОВЧУЄ КРИТИКУ ЩОДО СМЕРТЕЛЬНОЇ ВІРУСНОЇ ХВОРОБИ... • **Тайвань показує світу, наскільки ми дорожимо своїм демократичним способом життя...** • Китайські правителі розглядають коронавірус як шанс посилити свій контроль...

Розділ 3

Одержимі контролем: Комуністична партія Китаю як загроза свободі та безпеці

Хто контролює минуле, той контролює майбутнє. Хто контролює теперішнє, той контролює минуле.

Джордж Орвелл, «1984»

Я вперше ступив на китайську землю разом із президентом і його делегацією 8 листопада 2017 року. Китай був головним зовнішньополітичним пріоритетом з мого першого дня на посаді в Білому домі й залишався ним ось уже дев'ять місяців. Політика США щодо цієї країни була визначальною особливістю президентської кампанії Трампа. Після теплого та успішного візиту прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе вже через три тижні після інавгурації Трампа китайці дуже хотіли зорганізувати саміт двох президентів у Мар-а-Лаго. Китай став важливим складником найнагальнішої, за визначенням президента Обами, проблеми для адміністрації Трампа: що робити з ядерною та ракетною програмами Північної Кореї¹⁵⁰. Я вважав першорядним завданням окреслити довгострокову стратегію щодо Китаю ще перед запланованим на квітень 2017 року самітом у Мар-а-Лаго, щоб уже перші переговори між двома лідерами та двома основними робочими групами (одна — з питань безпеки, інша — з питань торговельно-економічних відносин), які швидко зініціював державний секретар Рекс Тіллерсон, керувались уявленням про загальні та конкретні цілі нашої політики.

У березні Комітет керівників відомств Ради національної безпеки зібрався затвердити рекомендації щодо порядку денного та цілей саміту в Мар-а-Лаго. На початку зустрічі я сформулював базову гіпотезу, що лежить в основі відносин США з Китаєм відтоді, як у 1978 році верховний керівник Ден Сяопін започаткував ринкові реформи та політику відкритості: після прийняття Китаю в міжнародну політичну та економічну спільноту він

дотримуватиметься правил, відкриє свої ринки та приватизує економіку¹⁵¹. І що багатшою ставатиме країна, то більше влада Китаю поважатиме права свого народу та лібералізуватиметься. Я зауважив, що наміри, політика та дії компартії в цій країні яскраво демонструють хибність такої гіпотези. Китайська сторона не має наміру грати за правилами, що діють у міжнародному праві, торгівлі та комерції. Вона є загрозою для вільного та відкритого суспільства, оскільки її політика активно пропагує закриту авторитарну модель як альтернативу заснованому на правилах порядку. Це важливо, оскільки Комуністична партія Китаю (КПК) прагне досягти своїх цілей коштом інших країн. Зокрема, її стратегія має на меті перетягнути на себе від США лідерство в глобальній економіці та геополітичних союзах. Я вважав, що давно настав час здійснити одне з найзначніших у новій американській історії зрушень у зовнішній політиці та стратегії національної безпеки.

Більшість моєї кар'єри пройшла в Європі та на Близькому Сході. Я був трохи обізнаний з китайською історією, але мав ще багато що опанувати. Моїм «професором» став Метт Поттінджер, старший директор РНБ з питань Азії. Метт вивчав китайську в середній школі у Бостоні, а потім два роки навчався за кордоном — у Пекіні та на Тайвані. Він не лише вільно володів мандаринською мовою, а й глибоко знав китайську історію та літературу. Вісім років висвітлював події в Китаї як журналіст, зокрема як репортер Wall Street Journal. Коли Метт писав про руйнівне цунамі 2004 року в Південно-Східній Азії, його вразила ефективність, дисциплінованість і чуйність морських піхотинців США, які надавали гуманітарну допомогу. Він вирішив попросити про виняток з вікових обмежень і приєднатися до Корпусу морської піхоти як офіцер. У віці тридцяти двох років, після дев'яти місяців інтенсивної фізичної підготовки, він подався до Офіцерської школи у Квантіко (штат Вірджинія). Подальші призначення офіцером розвідки в Іраку й Афганістані переконали Метта в тому, що Сполучені Штати мають колосальні можливості, але не завжди їх добре використовують. Американські лідери часто не розуміли природи складнощів у боротьбі з ворогами та суперниками. Метт привернув увагу тоді ще генерал-майора Майкла Флінна. У 2010 році вони спільно з Полом Бечелором написали монографію

«Налагодити розвідку» (Fixing Intel). У 2015 році, коли Дональд Трамп заявив, що балотуватиметься на пост президента, Флінн уже звільнився з армії в ранзі генерал-лейтенанта, а Поттінджер покинув Корпус морської піхоти і працював у інвестиційній фірмі в Нью-Йорку. Після обрання Трампа призначений радником з питань національної безпеки Флінн запросив Поттінджера приєднатися до РНБ. Я був вдячний за можливість служити разом з Меттом. Він невтомно працював над запровадженням обґрунтованої політики і стратегії не тільки в Китаї та Північній Кореї, а й у всьому Індो-Тихоокеанському регіоні. Його почуття гумору додавало такої жаданої легкості у важку та ненормовану в часі роботу працівників РНБ.

За задумом, обговорення в Мар-а-Лаго мали серед іншого донести думку про значну зміну в політиці США. Ми повідомили своїм співрозмовникам, що нас особливо турбують агресивні дії Китаю в Південно-Китайському морі, де Народно-визвольна армія будує острови, щоб висунути претензії на 3,6 мільйона квадратних кілометрів моря, через які щороку проходять потоки торговельних обмінів вартістю три трильйони доларів. Та головною темою саміту були несправедливі торговельно-економічні практики Китаю, що їх ми описали як форму економічної агресії, якої США більше не могли терпіти. Обговорення відбувались у дружній атмосфері. У мене склалося враження, що наші гості чули такі заяви раніше і вважали, ніби час на їхньому боці, а також сумнівались в нашій готовності підкріпити своє занепокоєння заходами. Проте, коли майже сім місяців по тому в Пекіні сів «Борт номер один», нову політику щодо КНР було значною мірою запроваджено. Урядова бюрократія залишила в дії підхід, який розглядав зростання сили Китаю за рахунок Заходу як неминуче явище, до якого краще пристосовуватися, ніж кидати йому виклик. Нова політика визнавала, що ми з КНР конкуруємо, — і США програвали цю конкуренцію через нерозуміння емоцій, ідеології та прагнень, що визначали рішення Комуністичної партії Китаю. Від 1990-х років політика Сполучених Штатів щодо Китаю виказувала всі елементи стратегічного нарцисизму: видавання бажаного за дійсне, дзеркальне приписування опонентам власної логіки, схильність шукати підтверджень для власних поглядів і віру в те, що інші діятимуть відповідно до розробленого США сценарію.

Китай сприяв цьому самообманові, оскільки КПК використовувала кооптацію¹⁵² та примус, щоб посилити контроль усередині держави й поширити власний вплив на міжнародному рівні, приховуючи свої справжні наміри. Ці два дні в Пекіні посилили моє відчуття нагальної необхідності доповнити наш підхід до Китаю суттєвою дозою стратегічної емпатії.

Щонайперше треба було зважати на вплив історичної пам'яті на комуністичних лідерів Китаю. Джон Фейрбанк, хрещений батько американської синології, зазначив у першому виданні своєї основоположної книжки «Сполучені Штати та Китай» у 1948 році, що для розуміння політики та дій китайських лідерів «історична перспектива є не розкішшю, а необхідністю»¹⁵³. Протягом візиту голова Сі Цзіньпін і його радники послуговувались історією, щоб донести свої позиції президентові Трампу, китайському народові та всьому світові. Вибіркове використання історії — і тієї, на яку вони покликались, і тієї, згадок про яку уникали, — показувало емоції та світогляд, які керують цілями КПК. Державний радник Ян Цзечі, посада якого в Китаї відповідала моїй, вирішив zorganizувати неймовірно величний «державний візит плюс» і показати нам три пам'ятки, розташовані компактно в центрі Пекіна: Заборонене місто (резиденцію китайських імператорів протягом п'яти століть), Велику народну залу (величезну будівлю, завершену 1959 року до святкування десятої річниці заснування комуністичного Китаю) і площу Тяньаньмень (місце розташування мавзолею Мао й осердя масових протестів проти правління Комуністичної партії, які в 1989 році жорстоко придушила Народно-визвольна армія).

* * *

Нас приймали державний радник Ян, міністр закордонних справ Ван Ї, посол КНР у США Цуй Тянькай і віцеміністр закордонних справ Чжен Цзегуан. До нашої делегації увійшли державний секретар США Рекс Тіллерсон, старший радник президента Джаред Кушнер, посол США в Китаї Террі Бренстад, пресекретарка Білого дому Сара Гакабі Сандерс, торговий представник США Роберт Лайтгайзер, а також директор із соціальних мереж і помічник президента Ден Скавіно.

Голова Сі та його дружина, відома співачка Пен Ліюань, привітали президента і пані Трамп біля воріт Забороненого міста. Лідери та їхні дружини рухалися попереду нашої делегації. Коли ми проходили в Західні ворота слави, я втратив з очей Метта Поттінджера, який ішов позаду. Пізніше дізнався, що охорона заборонила йому доступ. Метт забагато знав. Наші господарі були люб'язними, але явно мали намір використати візит у Заборонене місто, щоб донести свої позиції, не обтяжуючи себе присутністю людини, яка могла б скептично та прискіпливо ці позиції оцінити.

Основна теза Сі Цзіньпіна узгоджувалася з його ж промовою, виголошеною лише за два тижні до цього на XIX Національному конгресі у Великій народній залі: Комуністична партія невпинно прагне «великого відродження китайської нації». Заборонене місто стало ідеальним тлом для того, щоб голова Сі висловив свою рішучість «зайняти у світі центральне місце та зробити більший внесок на благо людства» в історичній перспективі¹⁵⁴. Візит зображував це велике відродження як неминуче повернення до ери, коли імперський Китай був могутнім Серединним царством. Заборонене місто побудоване за часів династії Мін, яка керувала Китаєм 276 років (з 1368-го по 1644-й). Цей період вважають одним із золотих віків Китаю, коли його економіка, територіальний контроль і культура досягли небувалих висот. Саме за правління цієї династії Чжен Хе, адмірал флоту Мін, здійснив сім подорожей навколо західної частини Тихого та Індійського океанів за більш ніж пів століття до Колумба. «Кораблі скарбів» Чжена Хе, одні з найбільших дерев'яних суден за всю історію, привозили здобич із усіх частин відомого їм світу. Але, незважаючи на успіх тих експедицій, імператор дійшов висновку, що світ не має чого запропонувати Китаю. Покликаючись на високу вартість утримання флоту, він наказав затопити «кораблі скарбів» і закрити китайські порти. Сі розглядав XIX і XX століття як певне відхилення, протягом якого європейські нації та їхні колонії, а пізніше й США досягли економічного і військового панування¹⁵⁵. Візит 2017 року в Заборонене місто мав на меті представити дедалі активнішу зовнішню політику Китаю як повернення до природного порядку. Колись саме в цьому місці іноземці мали схилитися перед владою імператора, сплачувати

данину і просити про привілеї, які володар Піднебесної імперії міг їм надати.

Сі хотів, щоб його відвідувачі визнали неминучим, що китайська сила стане фундаментом міжнародної системи, в якій китайські лідери надаватимуть привілеї в обмін на визнання китайської вищості. Візит президента США та першої леді певною мірою став продовженням «вечірки з нагоди виходу в світ», яка оголошувала про повернення могутнього Китаю та розпочалася 2008 року з неймовірної церемонії відкриття Олімпіади в Пекіні. Подібно до того, як ця подія разом із церемонією закриття ігор помістила сучасні технологічні інновації в контекст п'яти тисячоліть китайської історії, наша екскурсія містом і захоптиві вистави за мотивами трьох традиційних опер перед вечерею нагадували про те, що в центрі землі стоять китайські династії та що імператори цієї країни були гарантами гармонії на землі й арбітрами між справами земними і небесними.

Послання товариша голови було спрямоване на китайський народ так само, як на президента Трампа та нашу делегацію. Ми йшли слідами незліченної кількості іноземних посольств, на кшталт британської місії на чолі з лордом Джорджем Макартні, яка відвідала імператора Цяньлун з династії Цін у 1790-х роках. Рухаючись від порту до Забороненого міста, британці виявили, що обабіч маршруту розміщено стяги з великими ієрогліфами, які повідомляли, що європейці прийшли «скласти шану великому імператорові». Під час візиту Трампа прямий ефір державного телебачення виконував аналогічне завдання — показати китайському народові іноземну державу, яка визнає владу Китаю та голови Сі. І Цяньлун, і Сі вважали, що наратив національної величі потрібний для підтримання внутрішнього порядку¹⁵⁶.

Хоча картинка, яку транслювали із Забороненого міста на Китай і весь світ, мала на меті засвідчити впевненість Комуністичної партії Китаю, насправді вона демонструвала глибоке відчуття незахищеності. Як і голова Сі, імператори, котрі проживали в Забороненому місті, практикували віддалений та автократичний стиль правління, уразливий перед корупцією і внутрішніми загрозами. Після падіння династії Хань у 220 році нашої ери головними провінціями Китаю лише половину часу правила сильна центральна влада. Навіть

тоді, коли імперією керували могутні уряди династій Хань, Тан, Сун, Мін або Цін, вона зазнавала внутрішніх потрясінь та іноземних вторгнень. Позірна впевненість Сі, як і його попередників, маскувала передчуття, що його може спіткати доля, схожа на жереб правителів давнини¹⁵⁷. Кілька місяців по тому, у 2018 році, голова Сі позбувся обмеження строків перебування при владі й продовжив своє правління на невизначений час.

Навіть архітектурний ансамбль Забороненого міста, як видавалося, відображав контраст між упевненістю лідерів перед світом і їхніми побоюваннями внутрішніх загроз. Екскурсовод провів нас трьома великими залами в центрі міста: Тайхедянем — Залом верховної гармонії (де імператор керував церемоніями), Чжунхедянем — Залом центральної (повної) гармонії (де чиновники вклонялися імператорові перед церемоніями в Тайхедяні) і Баохедянем — Залом збереження гармонії (де імператори влаштовували бенкети, розважаючи глав держав, своїх родичів і міністрів). Ці грандіозні споруди мали не лише справляти враження, а й захищати від потенційних загроз із самого міста чи з-поза його мурів. Для безпеки імператор мешкав у самому центрі обгородженого комплексу і постійно був оточений охоронцями. Сидячи на розкішному престолі в Залі центральної гармонії, володарі приймали рішення, що назагал ґрунтувалися на страху та тривозі.

Прикладом може бути імператор Чжу Ді, який правив під девізом «Юнле» («Вічне щастя») і побудував Заборонене місто. Він, скинувши свого племінника заради влади, був набагато дужче стурбований внутрішніми небезпеками, аніж можливістю чергового вторгнення монголів. Щоб виявляти та усувати опонентів, імператор створив розгалужену шпигунську мережу. Аби попередити опір науковців і бюрократів, він наказував страчувати не тільки самих підозрюваних у нелояльності, а й усю їхню родину включно з жінками та дітьми. Серед його жертв було четверо вчених мужів, що стали відомі як «четверо мучеників». Один із тих науковців, Фанг Сяору, коли йому погрожували вирізати його дев'ять родинних ліній, зухвало відповів: «Та хоч і десять». Було вбито всіх його кровних родичів, учнів і колег — загалом 873 людини. Через кілька століть схожу тактику застосувала Комуністична партія Китаю¹⁵⁸.

Я весь час думав про контраст між величчю міста й відчуттям незахищеності його вельможних мешканців. А втім, мистецький і архітектурний стилі відтворювали провідний принцип суспільного віровчення Конфуція про поєднання і взаємну залежність ієрархії та гармонії. Наш гід пояснив, що стилі зодчества відповідають «Трактату про архітектурні методи», посібникові XI століття, який визначав особливості будівництва для кожного рангу в китайській суспільній структурі. Коли ми увійшли в Зал верховної гармонії, найбільшу будівлю в Забороненому місті, гід зауважив, що така двошарова конструкція даху була можлива лише в імператорській будівлі. Великий трон оточено шістьма величезними золотими колонами з вигравіюваними на них драконами, що символізували вищу владу імператора. Розташовані за престолом різьблена позолочена ширма та камильниці у формі єдинорогів означали підпорядкування йому всіх інших царств. Після падіння династії Мін у 1644 році нові правителі династії Цін зберегли архітектуру попередників, але змінили назви деяких будівель. Зал Імператорського верховенства став Залом верховної гармонії. Відповідно до конфуціанського вчення, основним обов'язком людини є «знати своє місце», тож імператори пропагували повагу до ієрархії (і китайського народу, і васальних держав) як шлях до гармонії. Але їхні спроби зберегти ієрархічний порядок і контроль аж ніяк не сприяли гармонії для тих, хто зазнавав їхньої жорстокості. Коли на землі Китаю ступили маньчжурські війська, Чунчжень, останній імператор династії Мін, залишив свій трон із різьбленими зображеннями драконів та єдинорогів і повісився на дереві на Мейшані, пагорбі з краєвидом на палац.

З розповіді нашого гіда про будівництво Забороненого міста стало зрозуміло, що прагнення правителів зберегти ієрархічний порядок і захиститися від внутрішніх загроз віщувало китайському народові випробування, а не гармонію. Чжу Ді змобілізував на будівництво міста сто тисяч ремісників і мільйон простих робітників. Вони звели комплекс лише за чотирнадцять років. Селяни тягали великі різьблені камені сімдесят кілометрів від кар'єру до будівельного майданчика. По п'ятдесят робітників працювали з кожною брилою на морозі. Вони везли камені на санях, перед якими розливали воду, щоб створити крижану поверхню і не волочити по нерівній землі. Наймогутніший

символ ієрархії та покори, якої очікували китайські правителі, був не в архітектурному стилі Забороненого міста, а в жертвах, які китайський народ приніс для його побудови. Будівничі палаців, як і ті, хто за вісімдесят кілометрів звідси зміцнював Велику китайську стіну для захисту від чергової навали монголів, перебували в не вигідній позиції у системі панування й підпорядкування, що лежали в основі ієрархічного порядку.

Коли ми йшли містом, голова на перший погляд видавався надзвичайно впевненим у собі. Він хотів, щоб його сприймали як безальтернативного правителя дедалі могутнішої і, здавалося б, гармонійної країни. Проте пишність посади і Сі, і його попередників маскувала глибоку невпевненість, а гармонія приховувала жорстокі репресії. Після екскурсії Забороненим містом я подумав про стосунки між імператором і китайським народом у попередні епохи як про аналогію до панування над усіма аспектами сучасного політичного та суспільного життя Китаю, якого прагне Комуністична партія. Сі й інші керівники КПК очікують такої самої поваги до ієрархії та колективних зусиль для досягнення «китайської мрії». Голова визначив останню як процвітання Китаю, колективні зусилля, соціалізм і національну славу. Зі зростанням сили країни зростали невпевненість і страх її лідерів. Небезпека проявляється в багатьох формах. Уся історія китайських імператорських династій демонструє цикли процвітання, за якими йде збільшення чисельності населення, зростання корупції, якась комбінація стихійного лиха, голоду, повстання чи громадянської війни, політичний та економічний занепад і, зрештою, колапс. «Тридержав'я», один із класичних текстів Китаю, попереджає: «Після тривалого розколу трапиться єдність; після тривалої єдності трапиться розкол». Лідери Комуністичної партії та їхні прабатьки з давніх династій вважали контроль через автократичну ієрархію найкращою запорукою гармонії й захисту від хаосу. Контроль тоді та сьогодні спонукав захищати Китай не тільки від внутрішніх впливів, які могли б кинути виклик ієрархічному порядку, а й від загроз на довжелезному кордоні країни. (Сьогодні Китай межує своїми 22 тисячами кілометрів кордону з 14 країнами, серед яких Росія, Індія, В'єтнам і Північна Корея.)

Наш гід показав місце, де під час Республіканської революції 1911-го у віці п'яти років був позбавлений влади останній імператор, що мешкав у Забороненому місті, — Пуї. До 1924 року він жив у старих імператорських покоях у задній частині палацу. Пуї зрікся престолу в розпал «століття приниження», періоду китайської історії, про який голова Сі розповів президентові Трампу й тим, хто приєднався до двох лідерів за вечерею в Мар-а-Лаго за пів року до того. Століття приниження було смутною епохою, коли Китай зазнав значної внутрішньої роздробленості, програв війни, пішов на великі поступки іноземним державам і витримав жорстоку окупацію. Приниження почалося з поразки від Великої Британії в Першій опіумній війні 1839–1842 років. Закінчилося воно перемогою союзників і китайців над імперською Японією в 1945 році та перемогою комуністів у громадянській війні в Китаї у 1949-му¹⁵⁹.

Після екскурсії я ще більше переконався, що наш кардинальний зсув у політиці необхідний і давно назрів. Заборонене місто мало передати впевненість у національному відродженні Китаю та поверненні його як Серединного царства. Але, як на мене, воно викрило страхи та грандіозні амбіції, які зумовлюють зусилля Комуністичної партії поширити вплив КНР у межах власних кордонів і поза ними та повернути втрачену за «століття приниження» честь. Партія була одержима контролем: він був потрібний, щоб угамувати її страхи й задовольнити її амбіції.

* * *

Історія, яку наші китайські господарі замовчували, була не менш показовою за ту, яку вони пропагували. Двоє лідерів і їхні дружини першими зайшли до Майстерні культурних реліквій у Національному палацовому музеї. Поки ми спостерігали, як майстри відновлюють артефакти, стало зрозуміло: Сі воскрешає те, що Мао намагався знищити, — історичну пам'ять про імперське минуле Китаю. Мао був іконоборцем — Сі плекав ностальгію. Мао зруйнував порядок і посіяв хаос безперервної революції — Сі покликався на конфуціанський моральний порядок для збереження контролю та заохочення до конформізму.

Неможливо не помітити півторатонного портрета Мао Цзедуна, що висить над Воротами небесного миру і дивиться на площу Тяньаньмень. Але наш гід не звернув на нього уваги. Він також не згадав про самого Мао, хоча площа займає простір між цим великим портретом і мавзолеєм, де стоїть кришталева труна із забальзамованим тілом вождя. Саме біля Воріт небесного миру 1 жовтня 1949 року Мао оголосив про заснування Китайської Народної Республіки (КНР). Він і його колеги-революціонери вважали, що державу треба розвалити, щоб її врятувати. Більшовицька революція в Росії видавалася їм життєздатною моделлю. На момент промови Мао в 1949-му китайський народ пережив чотирнадцять років жорстокої японської окупації після вторгнення в Маньчжурію 1931-го та громадянську війну, яка тривала з 1945 по 1949 рік і завдала відчутних втрат.

Сі не раз говорив про жорстоку японську окупацію Китаю та представляв Комуністичну партію як рятівницю, що звільнила китайський народ від чужинців-гнобителів. Навіть коли ми дивилися на площу Тяньаньмень, наші господарі старалися представити «національне відродження» як триумф партії після століття приниження. Та коли я дивився на сірі простори площі, у моєму мозку зринали тільки образи фанатичних хунвейбінів часів Культурної революції Мао 1966 року й танків, які криваво придушували студентські демонстрації 1989-го.

Голова Сі зосереджується на «столітті приниження» з іншої причини: щоб замовчати ще гірші перші десятиліття партійного правління після цього періоду. Майже тридцять років застосування маоїстської теорії між громадянською війною 1949-го та смертю Мао вбило десятки мільйонів китайців через погане управління, політично зумовлений голод і чистки серед інакодумців, не кажучи вже про натхненні маоїзмом катастрофічні революції в інших частинах світу.

Через шість років після того, як радник з питань національної безпеки Генрі Кіссінджер організував у 1972-му візит президента Ніксона до Китаю, Ден Сяопін, який пережив чистку під час Культурної революції й мусив працювати на тракторному заводі, змінив Мао на посаді верховного лідера. Ден поступово демонтував маоїстську політику. У 1978–1989 роках він зосереджувався на

економічному зростанні, стабільності, освітньому поступі та прагматичній зовнішній політиці. У 1981-му, через п'ять років після смерті Мао, партія заявила, що Культурна революція «винна в колосальному регресі та найбільших утратах, яких зазнали партія, держава і народ від моменту заснування Народної Республіки»¹⁶⁰. За часів Дена Сяопіна та його наступників, таких як Цзян Цземінь (1989–2002) і Ху Цзіньтао (2002–2012), відмова від маоїстської економічної політики й політичних перегинів була явною. Проте, коли Сі Цзіньпін у 2012 році обійняв посаду прем'єр-міністра, стало інакше.

Щоб освоїти минуле заради свого майбутнього, Сі заохочував доброзичливіше тлумачити історію Комуністичної партії Китаю, яка базується на трьох фазах поступу. Перша — Мао Цзедун поклав край «століттю приниження». Друга — Ден Сяопін та його наступники досягли багатства. І третя фаза — Сі Цзіньпін повернув Китаю велич. Коли Сі представляє Мао як рятівника, а не як тирана, то за цим стоїть дещо більше, ніж маніпулювання історією, а саме — витіснення особистих травм. Під час Культурної революції Сі та його сім'я зазнали фізичного і психологічного насильства. Його батька, Сі Чжунсюня, високого партійного чиновника, ветерана революції, ув'язнили й піддали тортурам. Хунвейбіни пограбували будинок його дитинства, і сім'я мусила тікати. Одній із сестер Сі це принесло смерть. Хлопець постав перед глумливим натовпом під час «сесії боротьби», принизливого ритуалу часів Культурної революції, під час якого його зреклася власна мати. Як і багатьом його сучасникам, котрі нині займають найвищі партійні пости, Сі довелося працювати на селі. Він рідко говорить про зло, якого завдали його родині в 1966–1968 роках, на початку Культурної революції. Натомість пропагандистський апарат зображує сім років його тяжкої праці як піднесену історію дозрівання, що пояснює його стійкість, а також викликає співчуття до труднощів, яких зазнали не дуже щасливі люди сільського Китаю. Небажання Сі критикувати Мао та Культурну революцію є чимось більшим, ніж різновид стокгольмського синдрому, коли в жертв виникають позитивні почуття до викрадачів і розуміння їхньої справи. Сі не хоче відмовлятися від епохи Мао насамперед тому, що розуміє: будь-яке підважування минулого Комуністичної партії може перетворитися на скептицизм і протидію сьогоднішній КПК. Роздуми

про невдачі періоду маоїзму можуть викликати сумнів у здатності партії здійснити «китайську мрію» за допомогою абсолютного контролю. Утрата влади над минулим є для автократів першим кроком до втрати влади над майбутнім¹⁶¹.

* * *

Маніпулювання колективною пам'яттю китайського народу вимагає від Сі дедалі більших зусиль цензури та націоналістичної освіти. Реформи Дена Сяопіна принесли процвітання, але й спровокували ідеологічну неузгодженість. Через тридцять років після того, як Ден сказав: «Хай деякі люди спочатку збагатяться» та «Збагачуватися — це славно», суперечності між комуністичною ортодоксією та глибоко глобалізованою економікою стали вираженішими, ніж будь-коли раніше¹⁶². Авторитарний капіталізм створив широкі можливості для корупції та породив численніший клас буржуазії, ніж у будь-якій іншій самопроголошеній комуністичній країні. Коли Сі 2012 року перейняв керівництво партією, він був рішуче налаштований підсилити ідеологічну основу правління КПК, але загорнув її в риторику китайського шовінізму та національної долі. У своїх виступах він дав нове життя твердженню з «Маленької червоної книжечки» Мао (цитатника з 267 афоризмами диктатора) про те, що «об'єктивний закон, незалежний від волі людини [полягає в тому, що] соціалістична система із часом замінить капіталістичну». На додаток він пропагував Спільноту єдиного майбутнього для людства, прагнення глобального лідерства. Це дуже перегукується з історією його династичних попередників, які стояли на ідеї, що Китай панує над тянь-ся — «усім, що є під небом».

Сі обрали очільником партії у 2012 році на основі консенсусу як достойного представника «когорти княжичів», як її назвав австралійський журналіст Джон Гарнаут. «Княжичів», тобто прямих нащадків партійних старійшин, які воювали й перемогли в революції 1949 року, об'єднує екзистенційна тривога, що їх може поглинути історичний цикл, який знищив усі попередні династії. Для Сі й сучасних йому вищих партійних чинів КПК збереження контролю та

досягнення національного відродження можуть стати питаннями життя і смерті¹⁶³.

Протест на Тяньаньмень підсилив такі настрої. У травні 1989 року сотні тисяч демонстрантів зібралися на цій столичній площі, вимагаючи демократичного управління, свободи слова та вільної преси. Протягом тижня багато протестувальників почали голодування. Китайський уряд оголосив воєнний стан і відправив до міста механізовані підрозділи НВАК. Уночі проти 3 червня армія оточила центр Пекіна, стріляючи бойовими патронами в натовпи людей на вулицях. Армія штурмувала площу 4 червня о першій годині ночі. Оцінки жертв серед цивільного населення коливаються від кількох сотень до десяти тисяч. Це масове вбивство викликало всесвітнє обурення. Оглядаючи площу Тяньаньмень, я згадав цю історію і ще раз подумав про парадокс зростання сили та крихкості Китаю.

Для лідерів КПК урок Тяньаньмень полягав у тому, що нізащо не можна послаблювати свій владний контроль. Сі та партія сприймають 1989 рік як момент, коли Комуністична партія Китаю могла розпастися разом з Радянським Союзом. Подібно до Путіна та російських силовиків, тутешнє парткерівництво вважало Михайла Горбачова слабким. Радянський лідер, який на тлі протестів на площі Тяньаньмень відвідав Пекін, щоб відсвяткувати сорокову річницю відносин СРСР з комуністичним Китаєм, утратив віру у верховенство партійних еліт і пішов на компроміси. Сі та його когорта вважають, що спроби Горбачова зробити КПК «партією всього народу» були хибні й призвели до розпаду Радянського Союзу.

КПК одержима партійною чистотою, дотриманням порядку в державі й має намір розвивати свою систему авторитарного капіталізму за кордоном, щоб поширити владу і вплив Китаю на країни, які дотримуються демократичних принципів та економічних практик вільного ринку. Уранці на другий день нашого візиту ми стояли на сходах Великого народного залу, поки американські та китайські лідери, яких прохолодний осінній вітер змусив надягнути пальта, оглядали почесну варту Народно-визвольної армії. Збоку стояв натовп китайських і американських школярів, які підстрибували й захоплено розмахували прапорами двох країн. Діти, яким зарано

сказали демонструвати захват, уже помітно втомилися, коли перед ними пройшли два лідери, щоб попрямувати до Великої зали і розпочати переговорний день. Поттінджер (якому другого дня не заважали відвідувати зустрічі) схилився й прошепотів мені на вухо: «Діти рано починають набирати свої соціальні бали». Завдяки таким гумористичним експромтам наш інтенсивний графік видавався стерпним — але якомусь китайському блогерові вони коштували б свободи.

Церемонія та екскурсія Забороненим містом справили таке враження, ніби лідери партії вважають, що мають короточасне вікно стратегічних можливостей зміцнити своє правління та переглянути міжнародний порядок на свою користь. Щоб скористатися цією можливістю, КПК поєднує внутрішньо- та зовнішньополітичні зусилля задля розширення своєї всеосяжної національної влади. У внутрішньополітичному розрізі реалізація «китайської мрії» потребує безпрецедентного економічного розвитку, низової підтримки національного відродження й жорсткого контролю над населенням. У зовнішньополітичному розрізі практичне втілення наративу про національне відродження неминуче потребує стрімкого розширення економічного, політичного та військового впливу Китаю. Стратегія КПК спирається на кооптацію і примус у впливі на власне населення, інші країни та міжнародні організації, щоб ті діяли в її інтересах. Партія також намагається приховати свої наміри та дії, щоб запобігти конкуренції. Ця стратегія кооптації, примусу і приховування передбачає цілу низку культурних, економічних, технологічних і військових зусиль. Потужною й небезпечною не лише для Сполучених Штатів і вільного світу, а й для громадян Китаю, яких розглядають як загрозу для амбіцій партії, цю стратегію робить комплексний характер зусиль КПК в усіх сферах: урядовій, промисловій, науковій і військовій.

* * *

Щоб зберегти свою владну монополію в постмаоїстський період, партія намагалася виправдати дедалі більші очікування населення переважно через збільшення економічних можливостей. Після

реформ Дена Сяопіна китайський народ досяг приголомшливих темпів економічного розвитку, що вивело з бідності понад 800 мільйонів людей. За перші десять років XXI століття середній клас країни зріс на 203 мільйони осіб. Китай став другою за обсягом економікою світу та найбільшим на планеті експортером. Нові інфраструктурні й будівельні проекти змінили китайські гавані, аеропорти, залізниці та дороги, об'єднавши народ і безпрецедентно зблизивши його зі світом. На початок 2000-х років половина будівельних кранів світу зводила блискучі хмарочоси в китайських містах, що швидко розрослися. Метою партії було подвоїти рівень доходів від 2010 до 2020 року. Це виявилось недосяжним. Від 2015-го Китай щороку досягав менше за 7 відсотків зростання, і до 2020-го його лідери побачили, як економічний поступ, ключ до їхньої легітимності, тріщить по швах. Політика підтримання високих темпів розвитку спричинила довгострокові перекося в економіці¹⁶⁴. Величезний борг стимулював неефективне зростання, але не давав фінансових вигод. Надмірне інвестування в окремі сектори призвело до створення зайвих потужностей і завдало збитків. До початку 2020-го економічний поступ сповільнився до найнижчих темпів за двадцять дев'ять років, оскільки капіталовкладення китайських компаній скоротилися. Щоб стимулювати економіку, яка уповільнювалася, Китай знизив резервні ставки банків для вивільнення 126 мільярдів доларів на кредити. Але тоді, на початку 2020 року, спалах нового коронавірусу й пов'язані з ним карантин та обмеження на поїздки охопили майже половину населення Китаю, і це ще дужче стримало китайську економіку. Здавалось, економічна політика країни, покликана зберегти виключний контроль партії над владою і дозволити країні наздогнати Сполучені Штати, може вилитись у найстрашніший для лідерів партії ризик — внутрішнє невдоволення через її нездатність виправдати дедалі вищі людські очікування.

Логічним способом продовжити економічне зростання, розпочате реформами Дена Сяопіна у 1980-х роках, була б подальша трансформація ринків, повна свобода підприємництва та менший акцент на великих і неефективних державних компаніях, які не мають стимулів підвищувати продуктивність і впроваджувати інноваційні

технології. Натомість за часів Сі партія підняла пріоритетність державних підприємств. Хоча вони неефективні та є основним джерелом розтрат і корупції, проте мають вирішальне значення для збереження партійного контролю над економікою та залучення населення у свої ряди. Державні підприємства також є ключовими для планів партії переорієнтуватись на високоякісне виробництво та вийти на домінування в найважливіших секторах нової глобальної економіки. Сі перейшов до «зміцнення, оптимізації й розширення» державних компаній, спрямувавши понад 1 мільярд доларів на їхнє злиття для розбудови національних галузей-чемпіонів, як-от залізниця, металургія, гірничовидобувна промисловість, судноплавство та ядерна енергетика¹⁶⁵.

* * *

Відповідно до партійної стратегії кооптації, примушування та приховування, авторитарна система Китаю стала всепроникною. Щоб гарантувати собі контроль над владою, навіть якщо не вдасться підвищити якість життя в країні, партійні лідери пропагують необхідність прискорити розбудову безпрецедентної держави тотального нагляду, яка втручається в приватне життя більше, ніж міг уявити Джордж Орвелл із його романом «1984». Партія винайшла термін «промивання мізків», а її сьогоднішні зусилля кореняться в русі за реформу думок, започаткованому Чжоу Еньлаєм у 1951 році та вдосконаленому КПК під час Культурної революції. Промивання мізків XXI століття осучаснилося завдяки новим технологіям. Для 1,4 мільярда китайців урядова пропаганда — невіддільна частина повсякденного життя. Новини телебачення дотримуються незмінного порядку денного: десять-п'ятнадцять хвилин — про голову Сі та інших лідерів КПК, п'ять-десять — про досягнення економіки Китаю і п'ять-сім — про невдачі решти світу. Традиційно говорять про бажання Сполучених Штатів тримати Китай у підпорядкованому становищі. Студенти в університетах і середніх школах мають пройти уроки «Думки Сі Цзіньпіна про соціалізм із китайськими особливостями для нової ери» й засвоїти філософію голови в чотирнадцяти пунктах, яка наголошує на «орієнтованому на людей» підході партії до управління

та на численних перевагах верховного керівництва КПК в усіх сферах. Думки Сі Цзіньпіна є темою найпопулярнішого в Китаї застосунку «Вивчай сильну країну», що вимагає від користувачів заходити в нього зі своїх мобільних номерів під справжніми іменами, а тоді заробляти навчальні бали, читаючи статті, щоденно коментуючи і проходячи тести про мудрість та інші чесноти політики партії¹⁶⁶.

Бали соціального кредиту є одним із багатьох способів привчати населення до конформістської поведінки та примушувати до неї непоступливих. Партія використовує контроль над інтернетом і всіма комунікаційними інструментами, поєднуючи це з технологіями штучного інтелекту, щоб стежити за діяльністю та розмовами користувачів. Отримані бали дають право на майже всі соціальні послуги, зокрема на отримання кредитів, доступ до інтернету, роботу в урядовому секторі, освіту, страхування, користування транспортом.

Як і династичні правителі минулого, партійне керівництво особливо стурбоване інакодумством у прикордонних регіонах Китаю. Найагресивніше воно ставилося до представників етнічних меншин і до мешканців територій, приєднаних до країни останніми. Наприклад, у Західному Сіньцзяні, де етнічна більшість уйгурів переважно сповідує іслам, КПК почала систематичні репресії, щоб змусити людей відмовитися від своєї релігійної та культурної ідентичності на користь націоналістичної партійної ідеології. На 2019 рік щонайменше мільйон уйгурів перебував у концтаборах, де їм систематично промивали мізки. Уйгурські сім'ї зобов'язані поселяти в себе вірних членів партії, щоб ті могли стежити за їхнім прогресом у перевихованні. Стародавні мечеті було зруйновано. Етнічних ханців примусово переселяли в Сіньцзян, щоб розбавити уйгурську культуру. Сіньцзян став випробувальним полігоном для методів підтримання ідеологічної чистоти, психологічного й культурного контролю. У концтаборах регіону в'язні починають день із церемонії підняття прапора, співають комуністичних пісень і вихваляють партію та Сі Цзіньпіна, вивчаючи китайську мову, історію та право. На міжнародну критику КПК реагувала запереченням цієї репресивної тактики, але докази накопичувалися. У листопаді 2019 року New York Times оприлюднила приголомшливий архів документів, який нібито таємно передав член китайської компартії. Понад чотириста сторінок розкривали

настанови з придушення опозиції в усіх меншинах, відправлення більш як мільйона людей у концтабори, промивання мізків і контроль над культурою. Документи містили неопублічні промови товариша Сі з наказами для чиновників не проявляти «жодного милосердя», розправляючись із меншинами. Голова вимагав від однопартійців обмежувати сповідання ісламу й в інших частинах Китаю. Місцевих чиновників, які чинили опір партійному наказові, було вичищено — наприклад, голова одного з округів на півдні Сіньцзяну потрапив до в'язниці за тихе звільнення понад семи тисяч ув'язнених¹⁶⁷. КПК діє репресивно, хоча й тонше, у Тибеті, постійно підважує місцеву автономію та права людини на колишніх колоніальних територіях — у Гонконгу й Макао.

У Тибеті, де більшість буддистів вважає своїм духовним провідником далай-ламу, партія поєднала кооптацію із примусом у межах кампанії «підтримки стабільності». Щоб мати вигляд благодійниці, КПК відремонтувала, а не зруйнувала храми й історичні пам'ятки. Однак, як і в Сіньцзяні, функціонери контролюють кожне село, наглядають за політичною освітою та керують кожним релігійним закладом. Завдяки новим технологіям партія має намір ретельно перевіряти повсякденну поведінку, щоб виявляти та швидко карати інакодумство. Вона також претендувала на право схвалювати те, які саме «лами-перевтілення» обиратимуть майбутнього далай-ламу — верховного лідера «жовтошапкової» школи тибетського буддизму.

У червні 2019 року спроби Комуністичної партії посилити контроль над населенням Гонконгу породили протести, які тривали й у 2020 році. Спочатку бунти стали реакцією на закон, що дозволяв місцевій владі видавати втікачів-злочинців, яких розшукують на материку. Демонстранти вимагали скасувати не лише цей документ, а й інші інструменти для викорінення демократії в автономії Гонконгу. У відповідь партія провела послідовну пропагандистську кампанію, щоб здискредитувати протестувальників, і застосувала заходи примусу проти компаній та осіб, які підтримували акції непокори. Грандіозна перемога демократичних кандидатів на виборах у листопаді 2019 року засвідчила широку підтримку протестного руху та напіваавтономного статусу Гонконгу. Демонізація інакомислення та звинувачення

іноземних сил відповідали тактиці, застосованій після розправи на площі Тяньаньмень тридцять років тому. Коли президент Трамп підписав законопроект на підтримку протестувальників та авторизував санкції проти окремих фізичних і юридичних осіб, які застосували проти невдоволених силу, тисячі людей зібралися перед ратушею Гонконгу на проамериканський демократичний мітинг¹⁶⁸. КПК провела глобальну пропагандистську кампанію, щоб зобразити протести як «кольорову революцію», яку підтримали іноземці та яка має дестабілізувати Китай.

Усю країну охоплюють партійні зусилля, спрямовані на запобігання інакодумству і на збереження контролю через кооптацію та примус. Релігія є однією з уявних загроз партії, оскільки може зайняти порожнечу, залишену після провалу маоїзму. Мао атакував релігію як «відсталі забобони», але його спроби замінити духовність комуністичною ідеологією та власним культом особи зазнали невдачі. Католицька церква і протестантські релігії, що швидко розвиваються, бентежили Сі та партію, хоча їхня кампанія проти християнства була менш нахабною, ніж проти ісламу. Наприклад, 2018 року партія спробувала привернути на свій бік Католицьку церкву, надавши Ватикану право вето кандидатури на єпископство в обмін на визнання Римом єпископів, призначених партією. Незважаючи на ці зусилля, приблизно половина з 10 мільйонів католиків у країні продовжувала збиратися підпільно та відкидала церкви, якими керує держава. Коли виявилось, що протестантські конгрегації складно контролювати через їхню різноманітність, партія познімала хрести з храмів, а деякі церкви навіть зруйнувала для застереження тих, хто не пройшов державної реєстрації. Щоб запропонувати альтернативу християнству й ісламу, Сі та партія відродили конфуціанський моральний кодекс із акцентом на повазі до ієрархії та збереженні гармонії як формі народної релігії: це мало зміцнити владу КПК. Партія також значно посилила підтримку буддизму і даосизму як «китайських» альтернатив тому, що вона вважає чужинськими системами вірувань¹⁶⁹.

Придушення релігії перетекло в придушення ідей, пов'язаних із західним лібералізмом. Треба було усунути будь-які принципи чи цінності, які могли б похитнути абсолютний контроль партії.

Особливо небезпечними вважали матеріали, які прославляли особисті права, зокрема свободу вираження поглядів, представницьке управління та верховенство права. Наприклад, у 2019 році Міністерство освіти наказало здійснити загальнонаціональну перевірку всіх університетських підручників з конституційного права. За кілька тижнів популярну працю, яку написав професор Пекінського університету Чжан Цяньфан, вилучили з книгарень у всій країні. В одному з інтерв'ю Чжан зазначив, що «конституційне право як навчальна дисципліна не має бути політизованим». Матеріал зник невдовзі після того, як був розміщений в одній із соціальних мереж¹⁷⁰.

* * *

Спроби партії придушити свободу людини та поширити авторитарний контроль не обмежуються кордонами Китаю. Ця держава поєднує кооптацію та пропаганду для просування своєї політики і світогляду. Дедалі більший глобальний вплив Китаю, який науковці та політики називають «Тянь-ся» («Піднебесна»), виходить за межі мирного розвитку нового міжнародного порядку, сприятливого для китайських інтересів.

Лідери країни прагнуть створити сучасну версію системи залежностей, яку імператори колись використовували для встановлення влади над васальними державами. За тих порядків сусідні володіння могли торгувати та насолоджуватися миром з Китайською імперією в обмін на свою покірність¹⁷¹. Якщо Комуністичній партії вдасться створити певну версію системи залежностей у XXI столітті, світ стане менш вільним, менш безпечним і матиме гірший добробут. Китай має намір створити цю систему шляхом надзвичайних зусиль у межах трьох взаємопов'язаних напрямів політики: «Зроблено в Китаї — 2025», «Один пояс — один шлях» і «Військово-цивільна інтеграція».

«Зроблено в Китаї — 2025» назагал означає здобути для КНР незалежність у сфері наукових і технічних інновацій. Для досягнення цієї мети партія створює всередині країни високотехнологічні монополії і позбавляє іноземні компанії інтелектуальної власності через крадіжки та примушування передавати технології. Державні

підприємства та приватні компанії спільно працюють над досягненням партійних цілей. У деяких випадках іноземним структурам ставлять вимогу або змушують їх організувати спільні з місцевими компаніями підприємства, щоб ті могли продавати в Китаї свою продукцію. Ці компанії здебільшого мають тісні зв'язки з партією і передбачають рутинну передачу інтелектуальної власності та технологій виробництва партнерам, а отже, і китайському урядові. Тож іноземні компанії, що виходять на китайський ринок, часто в короткостроковій перспективі отримують величезний прибуток, але після передання своєї інтелектуальної власності та виробничих ноу-хау бачать, що їхня частка на ринку скорочується, оскільки китайські виробництва, які користуються державною підтримкою та дешевою робочою силою, випускають товари за низькою ціною і демпінгують на глобальному ринку. У результаті багато міжнародних комерційних структур втрачають свою частку ринку і навіть припиняють діяльність. «Зроблено в Китаї — 2025» має на меті стимулювати економічний поступ за допомогою великої кількості переданих технологій і зрештою почати домінувати в секторах нової світової економіки, що дасть військові й економічні переваги державі.

Міжнародні зусилля партії щодо національного відродження та втілення «китайської мрії» поєднуються в межах ініціативи «Один пояс — один шлях» (ОПОШ), яку пізніше перейменували на «Пояс і шлях» (ПШ), щоб замаскувати перед іноземними аудиторіями її китаєцентричний характер. ОПОШ передбачає понад трильйон доларів інвестицій в інфраструктуру в Індо-Тихоокеанському регіоні, на Євразійському континенті й за їхніми межами. Хоча інші держави спочатку сприйняли ініціативу захоплено, побачивши можливість і для економічного зростання, і для задоволення своїх потреб з покращення інфраструктури, уже 2018 року багатьом із них стало зрозуміло, що інвестиції КПК пов'язані із численними пастками — передусім неприйнятним рівнем заборгованостями та поширенням корупції. Відповідно до цілісної стратегії КПК, економічні мотиви і стратегічні задуми є нероздільними. Проекти ОПОШ мають на меті здобути вплив на цільові уряди та розмістити колишнє Середнє царство в центрі маршрутів і мереж сполучення. Нові або розширені сухопутні чи судноплавні маршрути спростять надходження потоків

енергоносіїв і сировини в Китай та китайської продукції — на експорт. Збільшення кількості шляхів значно зменшить ризик того, що Сполучені Штати чи інші країни зможуть перекрити ці потоки в критично важливих вузьких морських проходах, таких як Малакська протока (основний судноплавний канал між Індійським і Тихим океанами)¹⁷². Для отримання контролю в ключових географічних пунктах КПК використовує інвестиції та заборгованість як основу для відносин сервілітету між Серединним царством і сучасними васальними державами. ОПОШ є значною мірою кампанією кооптації та примусу в колоніальному стилі.

Попри партійне визначення ОПОШ як конструювання Спільноти єдиного майбутнього для людства, ця ініціатива натомість створила знайому модель економічного клієнтелізму, яку охоче експлуатує Комуністична партія Китаю¹⁷³. КПК залучає насамперед країни, які беруть у китайських банках величезні кредити під високі відсотки. Щойно вони стають боржниками, партія змушує їхніх очільників діяти відповідно до китайських зовнішньополітичних пріоритетів задля витіснення впливу Сполучених Штатів і їхніх ключових партнерів (наприклад Японії, Австралії, Індії та європейських країн). Хоча китайські лідери часто зображують ці угоди як «взаємовигідні», багато проєктів ОПОШ виявилися платними шосе з одностороннім рухом, які дають доступ Китаю до енергоносіїв і сировини країни-клієнта, створюють штучний попит на китайську продукцію та китайську робочу силу, дають змогу контролювати критично важливу фізичну й комунікаційну інфраструктуру. Ці угоди можна описати радше як ексклюзивний «потрійний вигравш» Китаю: його компанії та працівники за кордоном переспрямовують гроші назад у китайську економіку, його банки насолоджуються виплатами під високі відсотки, а його уряд здобуває потужний вплив на економічні й дипломатичні відносини держави-жертви. Для економічно уразливих країн, що розвиваються, ОПОШ розставляє нещадні боргові пастки. Коли ті не можуть обслуговувати кредити, Китай іноді обмінює борг на активи, щоб здобути контроль над портами, аеропортами, греблями, електростанціями або мережами зв'язку держави-боржника. Список країн, для яких Китай створив боргові пастки, розкриває проникливу стратегію контролю над важливими для торгівлі та свободи

судноплавства шляхами. У 2020 році зростав ризик боргової кризи в 33 країнах з фінансуванням у межах ОПОШ, а 8 бідних держав (Пакистан, Джибуті, Мальдіви, Лаос, Монголія, Чорногорія, Таджикистан і Киргизстан) уже мають неприйнятно високі заборгованості¹⁷⁴.

Тактика Китаю змінюється залежно від відносної сили чи слабкості лідерів та інституцій у цільових державах. Зіткнувшись із масштабними інвестиційними проєктами, країни зі слабкими політичними інституціями часто піддаються корупції, що робить їх ще уразливішими перед стратегією Китаю. Наприклад, у Шрі-Ланці тодішній президент Махінда Раджапакса набрав боргів значно більше, ніж могла виплатити його держава. Він погодився на позику під високі відсотки на китайське фінансування будівництва порту, незважаючи на відсутність нагальної чи очевидної необхідності в новій гавані для цієї маленької острівної держави. Пізніше Раджапакса зазнав поразки на виборах, але велика заборгованість уряду Шрі-Ланки нікуди не поділася. Після комерційного провалу порту Шрі-Ланка мусила віддати його китайському держпідприємству в оренду на 99 років. Хоча чиновники Китаю оголосили, що гавань не використовуватимуть з військовою метою, у 2014 році, напередодні візиту до країни прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе, у доках пришвартувалися два китайські підводні човни.

Ще однією привабливою ціллю стали Мальдіви, невелика острівна держава біля узбережжя Індії з населенням 400 тисяч людей. Вона контролює морську територію з високим стратегічним значенням, утричі більшу за Сполучене Королівство. Коли Китай звернувся до цієї держави й уклав угоду з президентом Абдуллою Яміном (який разом з іншими чиновниками отримав велику вигоду від завищеної вартості контрактів), Мальдіви набрали боргів і гарантованих позик на суму понад 1,5 мільярда доларів, що становило понад 30 відсотків їхнього ВВП (якщо зважити на таємні гарантії, загальний обсяг позик може сягати 3 мільярдів доларів). У 2018 році спроби Китаю вплинути на президентські вибори на Мальдівах зазнали невдачі через негативну реакцію на корупцію, заборгованість і пов'язану з цим втрату суверенітету¹⁷⁵.

Малайзія, другий за обсягом отримувач фінансування в межах ОПОШ після Пакистану, стала ще однією важливою мішенню для КПК через своє стратегічне розташування в центрі Азії, 4500 кілометрів берегової лінії та безсоромно корумпований уряд. Після того, як прем'єр-міністр Наджиб Разак разом зі співучасниками вкрав 4,5 мільярда доларів з Фонду національного добробуту — 681 мільйон надійшов на особистий банківський рахунок Наджиба, — Китай поспішив унести за нього заставу. А ще профінансував проєкт малайзійської залізниці на суму 16 мільярдів доларів, що вдвічі перевищує її фактичну вартість, — таку схему схвалив особисто голова Сі. Через п'ять місяців Наджиб прилетів до Пекіна, щоб підписати угоду. Від середини 2017 року почали надходити такі жадані грошові потоки з китайських державних банків, що допомогло президенту третьої за багатством країни в Південно-Східній Азії покрити кошти, які він розтратив¹⁷⁶.

Проєкт залізниці в Кенії для сполучення портового міста Момбаса зі столицею Найробі приніс набагато менший дохід, ніж очікували, і збільшив державний борг до небезпечного рівня. Кенійський економіст Девід Ндії жорстко описав цю залізницю як провісницю «нової ери східного колоніалізму». Коли Ндії побачив, як чиновники кенійського уряду «повзають на колінах» перед китайцями й виправдовуються за перегини, наприклад за жорстоке поводження з кенійськими працівниками, це нагадало йому про «вождів, які продали власний народ у рабство... і віддали свої землі європейським імперіалістам за ковдри та випивку»¹⁷⁷.

Новим передовим загоном КПК є делегація банкірів і партійних чиновників, озброєних повними готівки рюкзаками. Корупція уможливорює нову форму колоніального контролю, що виходить далеко за межі стратегічних морських шляхів в Індійському океані та Південно-Китайському морі. Китай профінансував велику греблю біля підніжжя активного вулкана в джунглях Еквадору. Угода на 19 мільярдів доларів дала йому змогу отримувати 80 відсотків експорту еквадорської нафти за зниженою ціною; Китай продає нафту з націнкою для отримання прибутку. Через два роки після відкриття греблі у 2016-му в її устаткуванні з'явилися тисячі тріщин, а водосховище забилося мулом і гіллям. Під час першого ввімкнення

турбін стрибок напруги закортив загальнонаціональну електричну мережу¹⁷⁸.

У Венесуелі Китай отримував прибутки від корумпованого авторитарного режиму Ніколаса Мадуро попри те, що диктатор знищував економіку країни. У 2018 році могутній партнер штучно підтримав його режим кредитною лінією на 5 мільярдів доларів, а натомість гарантував собі нафту зі знижкою та перепродавав її з націнкою, отримуючи прибуток, поки народ Венесуели зубожів¹⁷⁹. КПК також сприяє іншим диктатурам через нові технічні засоби для кооптації й примусу, зокрема за допомогою технологій спостереження, розпізнавання облич та обмеження доступу до інтернету.

«Військово-цивільна інтеграція» є найтоталітарнішою з трьох напрямів китайської політики. Вона відверто показує, як далеко Сі відійшов від траєкторії ринкових реформ Дена Сяопіна. Влада Сі змусила державні підприємства та приватні компанії діяти за вказівками партії. Спочатку 2015 року, а потім знову в червні 2017-го КПК заявила, що всім китайським компаніям слід співпрацювати у зборі розвідувальної інформації. «Усі організації та громадяни, — ідеться в статті 7 закону «Про національну розвідку Китаю», — зобов'язані підтримувати національну розвідку в її зусиллях, допомагати їй і співпрацювати з нею, а також берегти таємниці національної розвідки, якими вони володіють». Китайські компанії працюють разом з університетами та дослідними підрозділами Народно-визвольної армії не тільки для досягнення своїх економічних цілей, а й для розширення китайського міжнародного впливу. Компанії стали зброєю партії, оскільки вона домінує над ключовими галузями світової економіки, лідирує в розвитку технологій подвійного використання та модернізує НВАК. Залучення приватних структур у межах системних зусиль через ініціативу «Зроблено в Китаї — 2025» допомагає партії приховувати свій намір випередити розвинутіші країни (наприклад США), які є лідерами в технологіях економічного та оборонного застосування. Китайські компанії крадуть інтелектуальну власність або примушують її передавати, сприяють партії в підкупі та зборі компромату на іноземних політичних і

бізнесових лідерів, створюють фінансові й інфраструктурні уразливі місця, щоб сприяти шпигунству або розвідувальним операціям¹⁸⁰.

Але «Військово-цивільна інтеграція» виходить за межі використання китайських компаній і передбачає різноманітні, комплексні та нестандартні зусилля. На додаток до шпигунства за допомогою традиційних каналів, як-от кіберкрадіжок Міністерства державної безпеки або незадекларованого персоналу розвідки в дипломатичних представництвах Китаю, роздобувати технології партія доручає деяким китайським студентам, науковцям американських та інших зарубіжних університетів, дослідних лабораторій. Після цього багато науковців повертаються в Китай, де їх приймають у якомусь із понад 150 «Новаторських парків для китайських учених за кордоном» у зонах розвитку високих технологій, де проводять фактично розвідувальні допити¹⁸¹. Особливо ефективними в цьому сенсі є китайські компанії, що позиціюються як неурядові наукові, технологічні організації та адвокаційні групи. Заснована 2015 року «Китайська радикальна інновація — 100» («KPI-100»), яка базується в Шеньчжені, визначає себе як некомерційну платформу розвитку, що орієнтується на інноваційні центри за кордоном, такі як Кремнієва долина та Бостон у США, Тель-Авів в Ізраїлі. «KPI-100» пишається «новою міжнародною кооперативною моделлю інновацій», яка, по суті, полягає у виокремленні та пересиланні результатів найсвіжіших досліджень, проведених в університетах і лабораторіях США, за допомогою утворених за кордоном осередків, таких як Радикальний бостонський центр інновацій. У 2019 році «KPI-100» включила в перелік партнерів Массачусетський технологічний інститут, Мічиганський університет, Університет Карнегі-Меллона та Оксфорд. Понад 85 відсотків членів розташованої в Бостоні Північноамериканської китайської асоціації науки та технологій мають докторські ступені найкращих університетів США і працюють у провідних дослідних лабораторіях корпоративної Америки. Також із «KPI-100» пов'язана Китайська асоціація інженерів Кремнієвої долини, яка налічує приблизно 6000 осіб і надає «канали, що допомагають членам долучатися до стрімкого економічного розвитку Китаю»¹⁸².

«Військово-цивільна інтеграція» швидко передає Народно-визвольній армії надані та викрадені технології в таких сферах, як мореплавство, космічна галузь, кібертехнології, біологія, штучний інтелект і енергетика. Цей напрям політики також заохочує державні підприємства та приватні компанії до придбання компаній або значущого міноритарного пакету в компаніях з передовими технологіями, щоб ті можна було використати для досягнення не лише економічних, а й військових і розвідувальних переваг. Відомо, що в Китаї понад десяток організацій спрямовують загальнонаціональні зусилля на отримання доступу до іноземних технологій і залучають іноземних науковців та інженерів для роботи в Китаї. Прикладом може служити програма «Тисяча талантів» для вербування професорів і дослідників з доступом до передових технологій. У січні 2020 року професора Чарлі Лібера, голову кафедри хімії Гарвардського університету, який мав місячну платню 50 тисяч доларів, 150 тисяч доларів щороку на проживання та понад 1,5 мільйона доларів за програмою спеціальної лабораторії в Уханьському технологічному університеті, слідчий ФБР заарештував за брехню. Іноді високоорганізовану діяльність КПК з передачі технологій фінансують із коштів національної оборони США¹⁸³. Науковці, пов'язані з Народно-визвольною армією, працювали над проєктами, які фінансують Міністерство оборони та Міністерство енергетики Сполучених Штатів. Один із багатьох прикладів — група компаній «Куанг-Чі», що базується в Шеньчжені й яку ЗМІ Китаю описують як «військово-цивільне підприємство». Група здебільшого спеціалізується на дослідженнях метаматеріалів коштом ВПС США в Університеті Дюка. Компанії застосовують ці дослідження в роботі з космічними розвідувальними платформами Народно-визвольної армії¹⁸⁴.

У системі «Військово-цивільної інтеграції» найціннішим інструментом КПК для промислового шпигунства є так звані приватні компанії в галузі телекомунікацій. Використовувати інфраструктуру зв'язку для шпигунства не є для Китаю лише теоретичною можливістю, її вже реалізують і нарощують масштаби. Наприклад, у 2018 році представники Африканського Союзу звинуватили Китай у шпигуванні протягом п'яти років за мережевою системою штаб-квартири організації в Аддис-Абебі. Будівлю штаб-квартири

побудувало китайське держпідприємство в подарунок Африканському Союзові.

Китайське кібершпигунство зумовило те, що колишній директор АНБ генерал Кіт Александер назвав «найбільшою передачею багатства в історії». Дослідження Ради економічних радників США підрахувало: фактичний збиток для економіки Сполучених Штатів від шкідливої кібердіяльності лише у 2016 році міг сягнути 109 мільярдів доларів¹⁸⁵. Правоохоронні органи Великої Британії викрили китайську хакерську операцію величезних масштабів і тривалості. Міністерство державної безпеки КНР використовувало групу хакерів, відому як АРТ10, що фокусувалася на американських компаніях у галузі фінансів, телекомунікацій, побутової електроніки й медичної промисловості, а також на дослідних лабораторіях НАСА та Міноборони. АРТ10 зламала ресурси провайдерів інтернет-послуг у США, Великій Британії, Японії, Канаді, Австралії, Бразилії, Франції, Швейцарії, Південній Кореї, інших країнах та отримала інтелектуальну власність клієнтів і конфіденційні дані. Наприклад, хакери видобули особисту інформацію, включно з номерами соціального страхування понад 100 тисяч службовців військово-морських сил США¹⁸⁶.

Крадіжки та розвиток найсучасніших технологій є основоположними для програми модернізації китайської армії. Партійний наратив про національне відродження віддає пріоритет розвитку потужної армії, здатної захищати глобальні інтереси КПК, що дедалі розширюються. НВАК використовувала вкрадені технології для збільшення військового потенціалу, такого як надзвукові ракети, протисупутникове озброєння, лазерна зброя, сучасні кораблі, винищувачі-невидимки, електромагнітні гармати та безпілотні системи¹⁸⁷. Китайці розбудовують сили, здатні в майбутній війні подолати США. Велика частина необхідних для цього технологій мають подвійне військово-цивільне призначення. Венчурні та приватні інвестиційні компанії Америки допомагають НВАК досягти її цілей, надаючи значну частину капіталу китайським компаніям, які ведуть дослідження та розробки в галузях квантових обчислень, штучного інтелекту й інших технологій.

Деякі передачі даних від американських компаній допомогли військовій промисловості Китаю не тільки розвинути власні

можливості, а й витіснити недорогими аналогами оборонну індустрію США з міжнародного ринку озброєнь. Наприклад, китайська компанія з випуску безпілотників DJI у 2018 році контролювала понад 70 відсотків світової частки ринку завдяки надзвичайно низьким цінам. Безпілотні системи цього виробника навіть були найпопулярнішими серед комерційних в Армії США, поки їх не заборонили з міркувань безпеки¹⁸⁸.

Китайське шпигунство успішне частково тому, що КПК залучає до збору інформації окремих осіб, компанії та політичних лідерів і закриває очі на їхню діяльність. Партія вербує в Сполучених Штатах та інших країнах лояльних агентів, приваблюючи їх швидкими прибутками. Компанії зі США та інших країн вільного ринку часто не повідомляють про крадіжку своїх технологій, оскільки бояться втратити доступ до китайського ринку, знизити ціни на власні акції, зіпсувати відносини з клієнтами, зазнати професійного приниження чи спровокувати розслідування на федеральному рівні.

Кооптація перетворюється на примус, коли КПК вимагає від компаній дотримуватися світогляду партії та відмовитися від критики її репресивної й агресивної політики. Наприклад, коли менеджер сторінки готельної компанії Marriott у соціальних мережах 2018 року «вподобав» протибетський твіт, вебсайт і додаток готельної компанії заблокували в Китаї на тиждень, а менеджера звільнили після тиску з боку уряду КНР. Того самого року німецький виробник автомобілів Mercedes-Benz мусив вибачитися перед китайцями за цитування далай-лами в інстаграмі. Наприкінці липня 2019 року молодого пілота авіакомпанії Cathay Pacific Airways під час протесту заарештувала поліція Гонконгу. Після суворої догани компанії від КПК за те, що не надто швидко вживала заходів проти працівників, причетних до акції громадянської непокори, генеральний директор і головний комерційний директор Cathay подали у відставку. Інші провідні гонконгські компанії поспішили засудити протести¹⁸⁹.

Яскравий приклад примусу щодо американських компаній з боку Китаю стався в жовтні 2019 року, коли Деріл Морі, генеральний менеджер баскетбольної команди «Г'юстон Рокетс», висловив у своєму твіттері підтримку протестувальникам Гонконгу. Надзвичайно чутливе до будь-якого натяку на втручання у внутрішні справи країни

державне телебачення Китаю скасувало трансляцію ігор «Рокетс». НБА втратила контракти на загальну суму приблизно 100 мільйонів доларів, а китайські чиновники вимагали від ліги вибачень. Партія також погрожувала припинити надзвичайно прибутковий потік доходів з Китаю, якщо американці не триматимуть при собі думку про Гонконг. Провідні діячі НБА, включно із зірковими гравцями Джеймсом Гарденом і Леброном Джеймсом, тренером «Голден Стейт Ворріорз» Стівом Керром, одразу ж послухалися, розкритикувавши генерального менеджера «Рокетс» за висловлення його думки. Таке зовнішньополітичне застосування методів, характерних для внутрішнього контролю — на зразок балів соціального кредиту, — досягло успіху з орвеллівською ефективністю.

Ідея балів соцкредиту блискуча, бо чинить примус через соціальні зв'язки між людьми. Якщо, наприклад, громадянин Китаю протестує проти уряду в спосіб, який вважають загрозливим, знизяться не тільки бали протестувальника (що не дасть йому змоги купувати залізничні квитки, орендувати квартиру, брати кредити тощо), а й бали всіх його друзів і родичів, які з ним спілкуються. Тож це спонукає близьких «відфрендити» або соціально ізолювати протестувальника і, можливо, публічно засудити його антидержавну, «антисупільну» поведінку. Так Комуністична партія Китаю залучила своїх громадян до застосування та посилення державних заходів примусу. У моторошно подібний спосіб КПК залучила й НБА, використавши просту погрозу позбавити доступу до прибуткового китайського ринку.

Стримана міжнародна реакція на утиски громадян у Китаї та примус стосовно його сусідів свідчать про ефективність партійної кампанії політичної й економічної кооптації. Китай використовує іноземні інвестиції та доступ до свого ринку, щоб заохочувати країни й іноземні компанії діяти в його інтересах і займати сприятливі позиції із чутливих питань. Партія розробляє широкий спектр стимулів та інструментів впливу для маніпулювання політичними процесами в цільових країнах і веде сприятливу для китайських інтересів політику. У 2018 та 2019 роках Австралія, Нова Зеландія та Сполучені Штати викрили комплексні кампанії впливу КПК, які збільшили економічну вагу Китаю через задобрення науковців в університетах, підкуп

політиків і тиск на представників китайської діаспори, щоб ті стали адвокатами політики КПК¹⁹⁰.

Зусилля КНР із впливу спрямовані й на просування «китайської моделі» як альтернативи ліберально-демократичному управлінню та економіці вільного ринку. Китай використовує відкритість вільних суспільств для просування прихильних до КПК поглядів і політики. Кампанія впливу добре організована та комплексна. Відповідно до давнього маоїстського гасла «Ми маємо друзів по всьому світу», Асоціація дружби китайського народу з іноземними країнами розвиває відносини з місцевими чиновниками через зв'язки між містами-побратимами, штатами і провінціями. Ці відносини ґрунтуються на «принципах», що відповідають зовнішній політиці Китаю. Хоча деякі зв'язки є позитивними у фінансовому та культурному планах, багато з них мають на меті кооптувати чиновників і впливати на них, щоб вони займали позиції, які посилюють ініціативи КПК та підривають політику США.

Оскільки Сі зактивізував зусилля з контролю над власним населенням та залучив або змусив іноземні організації підтримувати його політику, КПК згорнула чи припинила багато давніх діалогів між китайськими організаціями й американськими аналітичними центрами та університетами. Китайські архіви і бібліотеки закрилися. А втім, КПК продовжувала працювати за програмами за участю установ США, які просували її інтереси й надавали їй доступ до ключових технологій і водночас обмежували можливості американських дослідників. Китайські аналітичні центри й університети вимагали централізовано затверджувати теми доповідей на конференціях та погоджувати кандидатури іноземних учасників. Аналітичні центри працюють як зброя КПК і дотримуються директиви Сі Цзіньпіна про «потребу глобалізації» та просування китайського наративу. Один науковець із великим досвідом роботи в Китаї зауважив, що тамтешні співрозмовники «мало що можуть сказати за межами катехізису Сі». Замість вимагати взаємності, деякі американські аналітичні центри й університети обрали самоцензуру, оскільки боялися зовсім утратити доступ до Китаю через критику таких практик КПК, як створення держави тотального нагляду, ув'язнення інакодумців, інтернування мусульманського населення

Сіньцзяну в таборах перевиховання, залякування Тайваню задля його приєднання¹⁹¹.

* * *

Одержимість Комуністичної партії Китаю контролем та її прагнення до національного відродження поєднуються в питанні Тайваню — острівної території, що здобула автономію як останній бастион Китайської Республіки після поразки від комуністів під час громадянської війни 1945–1949 років. Тайвань становить особливу небезпеку для самодержавства й авторитарної капіталістичної економічної системи материка, оскільки являє собою демократичну альтернативу вільного ринку. У 1960-х роках Тайвань лібералізував свою економіку, а в 1980-х провів політичні реформи, перейшовши від однопартійного правління до багатопартійної демократії. Величезний успіх регіону демонструє китайцям систему, яка процвітає і без слів розвінчує часто повторюване твердження КПК про те, що китайцям геть не підходять представницький уряд і права людини.

Розуміючи, що успіх Тайваню посилює фундаментальну невпевненість партії та підважує обіцянку «китайської мрії», КПК під керівництвом Сі активізувала риторику щодо остаточної анексії Тайваню. Китайська Народна Республіка нібито затьмарює Тайвань і географічно, й економічно, але деякі цифри малюють зовсім іншу картину. Наприклад, дохід у Тайвані на душу населення з погляду купівельної спроможності — 57 тисяч доларів США (вищий, ніж у Німеччини, Великої Британії чи Японії), а в Китаї — 21 тисяча доларів (нижчий, ніж у Казахстану, Мексики чи Таїланду). Тайвань є загрозою, оскільки подає невеликий, але потужний приклад успішної політичної й економічної системи, яка є вільною та відкритою, а не автократичною і закритою¹⁹².

Тайвань став об'єктом безупинної кампанії КПК із кооптації та примусу. Попри те, що встановлення дипломатичних відносин США з Китаєм у 1979 році супроводжувалося законом «Про відносини з Тайванем», який передбачав мирне визначення майбутнього статусу острова, КПК негайно розпочала там кампанію викликання політичних симпатій задля возз'єднання. Тактика кооптації

передбачала розширення інвестицій і торгівлі, щоб зробити острів залежнішим від материка. Уже 2000 року Китай став найбільшим експортним ринком Тайваню, на який припадає більш як чверть експорту до метрополії¹⁹³. Розширення торгівлі з Китаєм зробило Тайбей чутливішим до економічних важелів Пекіна¹⁹⁴. Наприклад, щоб покарати недружніх тайваньських політичних лідерів, КПК тимчасово припинила видавати індивідуальні дозволи на поїздки острів'ян до материкового Китаю безпосередньо перед парламентськими виборами 2019 року в Тайвані¹⁹⁵. Інші примусові заходи проти автономії передбачали дипломатичну ізоляцію, оскільки Китай зробив відмову від Тайваню умовою для іноземних інвестицій і доступу до свого ринку. Між приходом у 2012 році Сі Цзіньпіна до влади та 2018 роком Гамбія, Сан-Томе і Принсіпі, Панама, Домініканська Республіка, Сальвадор, Буркіна-Фасо припинили дипломатичні відносини з Тайванем в обмін на китайські інвестиції та доступ свого експорту до китайського ринку.

Напередодні президентських виборів 2020 року в Тайвані компартія зробила все можливе, щоб завдати поразки чинній президентці Цай Інвень і Демократичній прогресивній партії через їхню позицію про те, що Тайвань є незалежною країною. Через обмеження прав громадян у Гонконзі та загалом через силову тактику КПК ці зусилля досягли протилежного результату. Цай зібрала понад 57 відсотків виборчих бюлетенів і рекордні 8,2 мільйона голосів, набагато випередивши свого суперника Ханя Куою та його «гоміндан», або ж Китайську націоналістичну партію, яка виступає за тісніші зв'язки з Китаєм. Невдача, імовірно, посилить бажання Сі й надалі домагатись об'єднання. Міністр закордонних справ Китаю Ван І прокоментував після виборів, що «Тайвань є невід'ємною частиною території Китаю» і що «ті, хто розколює країну, приречені залишити по собі в історії тільки сморід на десять тисяч років»¹⁹⁶.

Ще більшу стурбованість викликає імовірність, що НВАК посилить підготовку до вторгнення в Тайвань через протоку. Після того, як Сі зняв обмеження строку свого президентства, що дало йому змогу керувати нескінченно, деякі припустили, що він зробив це, щоб нав'язати Тайваню об'єднання саме під час свого перебування на посаді. Заяви посадових осіб КПК за правління Сі були агресивні,

багато з них натякали на можливість воєнних дій. У 2019 році голова в промові сказав, що Тайвань «мусить і буде» возз'єднаний з материком. Підготовка Китаю до атаки через протоку передбачає швидку модернізацію й розширення військово-морського флоту та військово-повітряних сил, активніше патрулювання навколо Тайваню бомбардувальників, винищувачів і літаків спостереження¹⁹⁷.

Постійна кампанія кооптації та примусу, спрямована на Тайвань, указує на найнебезпечніше місце, де здатна спалахнути війна, але це лише перший пріоритет у набагато ширшій кампанії КПК, спрямованій на досягнення гегемонії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Від 1995 року, коли у межах виключної економічної зони Філіппін (ВЕЗ) Китай зайняв риф Місчіф, який з'являється з-під води під час відливів, КНР проводить у Південно-Китайському морі дедалі асертивнішу політику. Це море займає територію, удвічі більшу за штат Аляска, і лежить на схід від В'єтнаму, на захід від Філіппін і на північ від Брунею. Це життєво важливий водний шлях, яким проходить третина світового вантажного транспорту. Хоча з моменту свого заснування КНР висувала великі територіальні претензії на Південно-Китайське море, з 2012 року вона намагалася захопити контроль над цим районом за допомогою квазівійськового та військового розгортання, будівництва військових баз на рифах і штучних островах. Коли держави-сусідки протестували проти спроби Китаю «захопити землю», НВАК войовничо демонструвала силу. У 2016 році Постійний арбітражний суд у Гаазі визнав позов Китаю безпідставним. А проте в подальших епізодах озброєні до зубів патрульні судна берегової охорони Китаю погрожували розстріляти судна іноземних рибалок, що перебували в спірних водах. Економічний примус виявився ще ефективнішим, ніж військове залякування. Після судової ухвали в Гаазі президент Філіппін Родріго Дутерте заявив, що ігноруватиме рішення Постійного арбітражного суду й натомість налагодить партнерство з Китаєм у розвідці нафтових родовищ. Навзамін він дістав від КНР обіцянки інвестицій і кредитних ліній на 24 мільярди доларів. Пізніше вони зросли до 45 мільярдів і включили залізницю, мости та промислові вузли¹⁹⁸.

КНР продовжує розміщувати свої військові системи по периметру Південно-Китайського моря, Тайваню та Східно-Китайського моря,

поблизу японських островів Сенкаку. Військову стратегію Китаю в регіоні часто називають «заборонаю доступу та закриття території», або A2/AD (anti-access and area denial). Ця стратегія, спрямована на встановлення виключного контролю, використовує крилаті та балістичні ракети, засоби протиповітряної оборони. НВАК модернізувала свої сухопутні, морські й повітряні системи, щоб поширити військовий контроль на «другий ланцюг островів», що охоплює японські Огасавару та Вулканічні острови, американські Маріанські острови. Вона також демонструє здатність завдати втрат повітряним і військово-морським силам США в разі їхньої спроби втручання під час конфлікту. Китай сподівається дістати змогу чинити примус стосовно країн і територій у регіоні шляхом демонстрації не лише військової майстерності, а й економічного тиску, інформаційної війни та використання морської поліції. Його зусилля у створення областей виключної першості в Індо-Тихоокеанському регіоні є особливо проблемними, оскільки це компоненти «тотальної конкуренції», яка є «мирним еквівалентом тотальної війни»¹⁹⁹.

* * *

Спільною для китайської кампанії кооптації, примусу, приховування та для «методички Путіна» є мета зруйнувати вільний, відкритий і заснований на правилах порядок, який встановили Сполучені Штати та їхні союзники після Другої світової війни, — порядок, що, на думку багатьох, після розпаду Радянського Союзу та закінчення в 1990-х роках Холодної війни більше не мав альтернатив. Спільне між російською анексією Криму та КНРівським захопленням територій у Південно-Китайському морі є стратегічна поведінка зондування. Історики А. Весс Мітчелл і Якуб Грігель описують зондування як використання агресивної дипломатії, економічних заходів і воєнних дій, щоб перевірити готовність США та їхніх союзників чинити опір витісненню американського впливу, а також щоб зрештою замінити вільний і відкритий порядок закритою авторитарною системою, прихильною до російських і китайських інтересів. Ревізіоністські сили Росії та Китаю дедалі частіше координують свої дії відповідно до того,

що вони визначили в червні 2019 року як «усеосяжне стратегічне партнерство нової доби».

У 2017 році, під час мого другого повного робочого дня в Білому домі, я провів зустріч з усією командою працівників РНБ та поділився своїм висновком: Китай і Росію заохочувало те, що вони сприймали як відступ і відсторонення американців з арен протистояння. Поїздка до Пекіна ще більше переконала мене, що давно назріла потреба повертатися на ці арени й конкурувати, щоб протистояти китайській кампанії кооптації, примусу та приховування.

Розділ 4

Перетворення слабкості на силу

Якщо імена неправильні, то слова не відповідають природі речей. А якщо слова не відповідають природі речей, то справи не можуть вершитися.

Конфуцій

Останню зустріч у Великій народній залі ми провели з Лі Кецяном, прем'єром Державної ради, номінальним главою уряду. Якщо в когось із нашої делегації, включно з президентом Трампом, ще залишались якісь сумніви щодо сприйняття Китаєм відносин зі Сполученими Штатами, довгий монолог прем'єра Лі мав би позбавити будь-яких ілюзій. Доповідач почав з того, що Китай уже розвинув свою промислову і технологічну базу, тож більше не потребує США. Лі відкинув занепокоєння Америки нечесними торговельними й економічними практиками, зазначивши, що її роль у світовій економіці майбутнього полягатиме в постачанні Китаю сировини, сільськогосподарських продуктів та енергоносіїв, які живитимуть виробництво найсучасніших промислових і споживчих товарів у світі. Президент Трамп трохи послушав, а тоді перервав прем'єр-міністра, подякував йому і встав, щоб закінчити зустріч.

Дорогою до готелю, де треба було підготуватися до державної вечері у Великій залі, ми з Меттом Поттінджером обговорили прямоту, з якою монолог прем'єр-міністра Лі проявив розрив КПК з настановою Дена Сяопіна часів відкриття Китаю та періоду реформ у 1990-х роках: «Приховувати власну силу і чекати свого часу, ніколи не намагатися взяти на себе лідерство і бути здатними чогось досягти»²⁰⁰. Після фінансової кризи 2008 року китайські очільники повірили в стійкість своєї економічної та фінансової моделі, тимчасом як західні економіки у своїй розчарувалися. Багато хто в Китаї вважав, що Сполучені Штати самі спровокували кризу через проблему іпотечного кредитування. Нездатність США регулювати власні банки спричинила

втрату довіри до західної капіталістичної моделі та підштовхнула до пошуку нової. Китайські лідери агресивно пропагували власну модель державної економіки в усьому Індо-Тихоокеанському регіоні та гучно заявляли про зростання своєї сили в глобальному масштабі. Вони також чітко дали зрозуміти, що прагнуть установити із сусідами відносини залежності. У 2010 році Ян Цзечі, який тоді був міністром закордонних справ Китаю, на засіданні Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) у Ханой (В'єтнам) сказав своїм колегам: «Китай — велика країна, а ви — країни маленькі»²⁰¹.

Наступного дня дорогою з Пекіна на конференцію Азійсько-Тихоокеанської економічної співпраці (АТЕС) у Данангу (В'єтнам) я відчував вдячність за надзвичайну гостинність і велич «державного візиту плюс». Однак ми з Поттінджером знали, що наші китайські колеги будуть розчаровані результатом. У Сполучених Штатах і країнах-однодумцях відбувався фундаментальний перехід від стратегічної співпраці з Китаєм до партнерства з елементами суперництва. Така корекція курсу була неминучою, оскільки надалі ігнорувати агресивну зовнішню та економічну політику Китаю, якій так довго ніхто не протистояв, було неможливо. Розмах дій КПК в межах китайської стратегії кооптації, примусу та приховування похитнув гіпотезу про те, що позитивна взаємодія з лідерами компартії переконає їх стати відповідальними учасниками міжнародного порядку, ґрунтованого на правилах. Починалася нова епоха, яка спонукала нас застосувати нову тактику, щоб переконати лідерів компартії, що в їхніх інтересах грати на міжнародній арені за правилами, частково послабити контроль, повернутися на шлях реформ і відкритості.

Політика США щодо Китаю страждала на стратегічний нарцисизм іще від часів Американської революції. Протягом двох століть бізнесмени, місіонери та дипломати були схильні сприймати цю країну, спираючись на економічні, релігійні та політичні сподівання, а не на реальність²⁰². Після періоду розриву стосунків унаслідок громадянської війни в Китаї та через Корейську війну, у 1970-х роках, КНР прихильно поставилася до ініціативи президента Ніксона, оскільки обидві країни мали спільного ворога. У роки Холодної війни Річард Ніксон і його радник з питань національної безпеки Генрі

Кіссінджер вели «тристоронню дипломатію», яка користалася взаємною настороженістю між КНР та СРСР, щоб налагодити ближчі стосунки з кожною комуністичною державою, ніж ті мали між собою. Навіть Мао перетворився на партнера-ентузіаста за принципом «ворог мого ворога — мій друг». «Раніше ми були ворогами, але тепер ми друзі», — сказав Мао Кіссінджеру в 1973-му. «Горизонтальна вісь США — Японія — Китай — Пакистан — Іран — Туреччина — Європа» здатна «дружно впоратися з паскудою» (тобто з Радянським Союзом)²⁰³. Але після розпаду СРСР у відносини США з КНР повернулася надія, що Сполученим Штатам вдасться змінити Китай.

Американські очільники й творці політики — від адміністрації Джорджа Буша-старшого аж до кабінету Обама — вважали, що економічна, політична та культурна взаємодія призведуть до лібералізації економіки і навіть авторитарної політичної структури Китаю²⁰⁴. Оптимістичні сподівання на реформи поглинули будь-яке бажання чинити опір несправедливим економічним практикам, крадіжкам технологій, жахливій ситуації з правами людини та чимраз агресивнішому військовому позиціюванню Китаю. Уже за рік після кровопролиття на площі Тяньаньмень президент Джордж Буш-старший заявив: «Оскільки вчинками людей рухають комерційні стимули, то чи в Китаї, чи в інших тоталітарних країнах рух до демократії стає неунікненним»²⁰⁵. Президент Білл Клінтон відстоював приєднання КНР до Світової організації торгівлі, незважаючи на ризик, що керована державою економіка може викривити міжнародні ринки на свою користь. Щоб переконати інших у необхідності членства КНР, Клінтон стверджував, що, «приєднуючись до СОТ, Китай не просто погоджується імпортувати більше нашої продукції, він погоджується імпортувати одну з найзаповітніших цінностей демократії — економічну свободу. Що більше Китай лібералізуватиме свою економіку, то повніше він вивільнятиме потенціал свого народу»²⁰⁶.

Хоча президент Обама проголосив «розворот» або «перебалансування» в бік Азії, його політика спиралася на залишки сподівань, що відносини співпраці з Китаєм зрештою сформується. У квітні 2012 року радник з питань національної безпеки Том Донілон вирізав з однієї промови уривок, що стосувався прав людини та

військової присутності США, а натомість додав фразу про «розбудову стабільних і конструктивних відносин з Китаєм»²⁰⁷. У листопаді 2013 року Сьюзен Райс, яка змінила Донілона на посаді радника з питань національної безпеки, заявила, що Сполучені Штати «прагнутимуть до запровадження нової моделі відносин між великими потугами»²⁰⁸. Голові Сі знадобилося небагато часу, щоб самому перейняти цю риторику, паралельно вживаючи низку заходів, які підважували американські інтереси. По-перше, КПК почала будувати острови в Південно-Китайському морі, кидаючи прямий виклик територіальним претензіям східноазійських країн. Потім вона в односторонньому порядку оголосила розпізнавальною зоною протиповітряної оборони простір над значною територією Східно-Китайського моря, включно з островами Сенкаку/Дяюйтай, які є територією Японії. Невдовзі після цього з'явилася новина про те, що КНР будує кілька військових баз на островах у Південно-Китайському морі. ВМС НВАК і морська міліція вторгались у територіальні води інших країн. У 2015 році, коли Сполучені Штати й інші держави виступили проти спроб висунути територіальні претензії, голова Сі пообіцяв, що штучні острови служитимуть лише для безпеки судноплавства та боротьби зі стихійними лихами.

У 2015 році президент Обама вимагав від Китаю припинити кампанію економічного кібершпигунства. Пізніше того самого року на спільній пресконференції в Трояндовому саду Білого дому голова Сі та президент Обама оголосили, що вони досягли «загального порозуміння» і жодний з двох урядів свідомо не підтримуватиме кіберкрадіжок корпоративних таємниць або ділової інформації. Але вже наступного дня китайці спробували провести масштабну кібератаку²⁰⁹. Після марних намагань замести свої сліди КПК перевела управління кібератаками з Народно-визвольної армії в Міністерство державної безпеки й почала застосовувати складніші методи²¹⁰. Дехто вважав, що, оскільки занепад Америки порівняно зі зростанням Китаю неминучий, потрібно замирювати КНР, щоб уникнути суперництва, яке може перерости в конфронтацію. «Нас має більше лякати ослаблений і загрожений Китай, ніж успішний і в розвитку», — якось заявив Обама²¹¹. Але відмова від конкуренції лише зміцнила

компартію. У кіберпросторі та в Південно-Китайському морі КНР стала агресивнішою.

Коли в липні 2016 року Постійний арбітражний суд ухвалив рішення проти позірних претензій Китаю на контроль і незаконну побудову островів у Південно-Китайському морі на підставі того, що ця діяльність порушує Конвенцію ООН з морського права (UNCLOS), ВМС НВАК ввели у ці води військові кораблі, таранили рибальські судна та безрозсудно курсували біля кораблів ВМС США. А у 2018 році стало зрозуміло, що Сі збрехав, адже супутникові знімки свідчили про будівництво китайських ракетних сховищ і радіолокаційних засобів. Пізніше НВАК установила там об'єкти протиповітряної оборони та протикорабельні ракети²¹². Наші марні сподівання допомогли КПК приховати її дії та наміри й водночас посилити свою здатність змушувати інші країни визнавати її претензії.

Адміністрація Обама не перша базувала свою політику щодо Китаю на переконанні, що схиляння на свій бік сприятиме співпраці, але вона мала стати останньою, як вважали ми з Поттінджером. Ми вирішили здобути двопартійну підтримку для найбільшого зрушення в політиці США з часів закінчення Холодної війни.

На той час, коли я й Поттінджер працювали над стратегією щодо Китаю, існували незаперечні докази, що КПК економічно не поводить за правилами і не йде очікуваним шляхом реформ. Ба більше, її політика активно шкодить інтересам США. Заохочуючи перехід Китаю до економіки вільного ринку та лібералізованого уряду через надання сприятливих умов для торгівлі, доступу до передових технологій, інвестицій і членства в міжнародних організаціях, США фактично допомогли наростити силу країні, лідери якої рішуче налаштовані не лише витіснити Сполучені Штати з Азії, а й просувати в усьому світі альтернативну модель економіки та врядування²¹³.

* * *

Наша з представниками Ради національної безпеки оцінка політики Китаю у 2017 році розпочалася з акценту на стратегічній емпатії. Ми мали знайти опору своєму підходові до цієї держави на кращому розумінні мотивів, емоцій, культурних упереджень і прагнень, які

керують діями КПК чи стримують їх. Визнання одержимості компартії контролем та її наміру досягти національного відродження за рахунок інтересів США й ліберального міжнародного порядку привело до прийняття нових припущень²¹⁴. По-перше, Китай не лібералізуватиме своїх економіки та форми правління. По-друге, він не гратиме за визнаними міжнародними правилами, а натомість намагатиметься їх похитнути і врешті-решт замінити новими, сприятливішими для його інтересів. По-третє, КНР продовжуватиме поєднувати свої форми економічної агресії, зокрема нечесні торговельні практики, з послідовною кампанією промислового шпигунства, щоб вийти на домінування в ключових галузях світової економіки та стати лідером у розробці й застосуванні руйнівних технологій. По-четверте, за своєю внутрішньою логікою агресивна позиція Китаю покликана надати йому контроль над стратегічними локаціями й інфраструктурою, щоб установити ексклюзивні зони домінування. Нарешті, за відсутності дієвішої конкуренції з боку США та їхніх країн-однодумців Китай стане агресивніше просувати свою контрольовану державою економіку й авторитарну політичну модель як альтернативи вільному ринку та демократичному правлінню. Поїздка до Пекіна стала для мене підтвердженням цих нових гіпотез і зміцнила мою віру в те, що Сполучені Штати й інші країни, інтереси яких зачіпає це змагання, не можуть надалі пасивно протистояти стратегії КПК. Ми більше не мали обстоювати свої нарцисичні позиції, які визначали цю країну через призму наших надій, малювали її як те, чим Китай міг би стати відповідно до сподівань Заходу.

Будь-яка стратегія зменшення загроз від агресивної політики КПК має ґрунтуватися на реалістичній оцінці того, наскільки на еволюцію Китаю впливають США та інші зовнішні сили. Можливості такого впливу структурно обмежені, оскільки партія не відмовиться від практик, які вважає критично важливими для збереження владного контролю. Незважаючи на всі зусилля КПК, Китай не є і ніколи не буде монолітним. Існують можливості для розширення взаємодії зі структурами, у яких партія не домінує, зокрема зі справжніми комерційними, академічними, релігійними утвореннями та громадськими організаціями. Але історичні, культурні й структурні обмеження впливу США та інших іноземних держав у Китаї не мають

бути виправданням пасивності в підтримці боротьби китайського народу з партійними утисками чи в протистоянні економічній і військовій агресії КПК на міжнародному рівні.

Під час розробки нової стратегії ми знайшли підстави для оптимізму. Повстання на площі Тяньаньмень у 1989 році, протести в Гонконзі три десятиліття по тому та квітуча демократія на Тайвані демонструють, що китайський народ не має культурної схильності до диктатури і не радіє втраті основних прав, включно з правом висловлюватися про те, як ним управляють. Попри свої обмеження, Сполучені Штати та партнери-однодумці володіли величезним прихованим потенціалом впливу на поведінку партії, однак на аренах протистоянь ми назагал були відсутні. Ті, хто працював над стратегією, відчували, що перехід від співпраці до суперництва вплине на багато поколінь. Підтримка ідеї конкурувати зростає в усьому політичному спектрі США й інших країн, у міжнародних корпораціях і академічних установах. Зростає усвідомлення загрози, яку політика КПК несе свободі та процвітанням.

На пресконференції, що відбулася наприкінці довгого дня зустрічей перед вильотом з Пекіна, президент Трамп підсумував висновки про несправедливу торговельно-економічну практику Китаю. Потім він поглянув на товариша Сі й сказав: «Я звинувачую не вас. Я звинувачую нас». Він мав на увазі, що для Сполучених Штатів і їхніх партнерів дивно було б залишатися пасивними, поки КПК підважувала демократію, ліберальні цінності та практику ринкової економіки за кордоном і водночас застосовувала репресії проти власного населення у внутрішній політиці. Але не варто розглядати суперництво як прямий шлях до конфронтації. Ми з Поттінджером вважали, що, якщо Сполучені Штати та наші союзники й партнери почнуть ефективно суперничати з Китаєм, можна буде перетворити на силу те, що КПК вважає слабкістю. Суперництво теж здатне породжувати впевненість у принципах, що відрізняють наше вільне та відкрите суспільство від закритої, авторитарної системи, яку просуває Китай. Ми вбачали конкурентну перевагу у свободі вираження поглядів, зібрань і преси, у свободі релігії, у свободі від переслідувань на основі віри, раси, статі чи сексуальної орієнтації, у свободі процвітання в нашій економічній системі вільного ринку, у верховенстві права та захисті, який воно надає життю та свободі, у

демократичному управлінні, яке визнає, що уряд служить людям, а не навпаки.

* * *

КПК розглядає свободу виражати погляди як слабкість, котру слід придушувати вдома та використовувати у своїх інтересах за кордоном. Проте вільний обмін інформацією та ідеями є чи не найбільшою конкурентною перевагою нашого суспільства. Маємо захищатися від китайських установ, що координують операції впливу за кордоном, таких як Міністерство державної безпеки, Робочий відділ Об'єднаного фронту, Асоціація студентів і науковців Китаю. Але також треба намагатися максимізувати досвід позитивної взаємодії з народом цієї держави. Китайці, що відвідують вільні країни і спілкуються з їхніми громадянами, найпевніше, повернувшись додому, ставлять під сумнів політику партії, передовсім у тій частині, у якій вона пригнічує свободу поглядів. Отже, людям, що керують академічними обмінами або відповідають за досвід китайських студентів, варто створювати умови, щоб ті користувалися такою самою свободою думки та самовираження, як й інші. Це зводитиме до нуля толерантність студентів до агентів КПК, які контролюють і залякують їх самих та їхні сім'ї на Батьківщині.

Іноземним студентам, незалежно від їхнього походження, в закордонних університетах слід поважати історію та форму правління країни, що їх прийняла. Коли виші й інші організації, що приймають таких студентів, дбають про їхні свободи, це сприяє протидії пропаганді та цензурі, яким цих молодих людей піддають у рідній країні. Мабуть, найважливіше, щоб китайські й інші іноземні молоді люди повністю інтегрувались у студентські організації, а отже, здобували максимально позитивний академічний і соціальний досвід.

Відстоювати можливості для студентів вільно висловлюватися мають і діаспорні громади. США й іншим вільним країнам варто розглядати емігрантські китайські спільноти як свою сильну сторону. Коли китайці за кордоном захищені від втручання та шпигунства КПК, то здатні робити власні висновки про її діяльність. Оскільки партія дедалі агресивніше контролює своє населення, щоб зберегти

владну монополію, китайські емігранти можуть ще повніше оцінити переваги життя в суспільствах, які дозволяють вільно виражати погляди. Наприклад, доцільно, щоб відкриті суспільства не лише позбавляли своїх китайських гостей від антизахідної пропаганди, а й створювали для емігрантів безпечний простір, де можна ставити під сумнів політику та дії КПК. Розслідування і депортації агентів Міністерства державної безпеки та інших подібних організацій мають бути спрямовані на захист не лише цільової для них країни, а й китайських емігрантів на її території.

Емігранти мають потенціал протистояти хижацьким діям партії в межах її ініціатив «Зроблено в Китаї — 2025», «Один пояс — один шлях» та «Військово-цивільна інтеграція». Комітет Сенату США з питань внутрішньої безпеки в листопаді 2018 року дійшов висновку, що Сполученим Штатам треба не тільки блокувати зусилля з вербування китайських емігрантів як шпигунів, а й надавати «більше стимулів, щоб високоосвічені талановиті китайці робили внесок в економіку США»²¹⁵.

Свобода виражати погляди та свобода преси відіграють ключову роль у розвитку якісного держуправління, здатного звільнити країни від не вигідних угод, укладених у межах ініціативи «Один пояс — один шлях» (ОПОШ). Прикладом того, як правоохоронні органи та журналістські розслідування разом протистояли хижацькій економічній поведінці Китаю і принесли користь США, може бути Уганда. У 2015 році уряд цієї країни погодився позичити 1,9 мільярда доларів у китайського банку на будівництво двох гребель. Розслідування 2018-го виявило на недобудованих об'єктах наслідки неякісних робіт, пізніше того самого року суд Нью-Йорка визнав представника китайської енергетичної компанії винним у виплаті хабарів африканським чиновникам. Тоді лідери Уганди попросили американський консорціум подати тендерну заявку на новий проєкт нафтопереробного заводу, і в цьому тендері той переміг²¹⁶. Уганда демонструє потенціал свободи преси, який робить можливою публічну відповідальність у системі верховенства права. Із часом викриття Китаю як ненадійного партнера та висунення альтернатив до його хижацької поведінки стимулюватимуть КПК змінити поведінку.

КПК вважає загрозою не лише свободу виражати погляди, а й толерантність до різноманітності. Саме в цій сфері Сполучені Штати та інші країни можуть зіграти на контрасті. Хоча дехто розцінює масову імміграцію з авторитарної держави як небезпеку, я вважаю, що Сполученим Штатам та іншим вільним і відкритим суспільствам слід розглянути можливість видавати більше віз і давати змогу отримати громадянство більшій кількості китайців, особливо тих, які зазнали утисків у своїй країні. Іммігранти з досвідом життя за авторитаризму часто найвідданіші демократичним принципам, інститутам і процесам та високо їх цінують. Вони також роблять величезний внесок у нашу економіку. Якщо КПК посилить примус власного народу в Гонконзі та інших місцевостях, наприклад у Сіньцзяні, або проявить жорстокість на кшталт масового вбивства на площі Тяньаньмень, Сполучені Штати й інші країни мають розглянути можливість надати візи або статус біженців тим, хто зможе втекти від репресій. Після кривавої розправи на Тяньаньмень президент Джордж Буш-старший видав розпорядження, завдяки якому китайські студенти діставали право залишатись і працювати в США. За наступне десятиліття понад три чверті високоосвічених молодих людей з материкового Китаю після навчання залишились у Сполучених Штатах. Багато китайських американців, які опинилися тут після подій на площі Тяньаньмень і стали громадянами, вийшли в авангард інновацій у Кремнієвій долині. Тож китайська діаспора через свої родинні зв'язки могла б створити значну противагу пропаганді й дезінформації КПК²¹⁷.

* * *

КПК вважає, що її державоцентрична економічна система дає переваги, зокрема здатність успішно координувати дії уряду, бізнесу, наукових і військових кіл. Вона також гадає, що децентралізовані вільноринкові економічні системи роблять Америку й інші країни неспроможними конкурувати з керованими з єдиного центру стратегіями Китаю, зокрема зі «Зроблено в Китаї — 2025», ОПОШ і «Військово-цивільною інтеграцією». Ось чому Сполученим Штатам та іншим вільним економікам потрібно, захищаючись від китайського хижацтва, демонструвати конкурентні переваги децентралізації й

необмеженого підприємництва. Тут важлива роль приватного сектору. Компанії та дослідні установи на передньому краї розробки й застосування нових технологій мають визнати, що Китай порушує правила і має зиск із наших відкритих суспільств та економіки вільного ринку. Першим кроком на шляху до збереження конкурентних переваг є боротьба з китайськими крадіжками наших винаходів. Хоча після перегляду національної безпеки іноземних інвестицій проведено значні реформи, ще одним ефективним засобом захисту могло б стати дотримання з боку американських компаній вимоги повідомляти про інвестиції від пов'язаних з Китаєм структур, про запити на передачу технологій і про участь в основних технологічних розробках КПК чи програмах модернізації НВАК²¹⁸.

Багато ще можна вдосконалити, щоб запобігти використанню Китаєм економічної відкритості США для просування не тільки його моделі державного капіталізму, а й для вдосконалення поліцейської держави. Чимало університетів, науково-дослідних лабораторій і компаній у країнах, де цінують верховенство закону й особисті права, є свідомими чи несвідомими спільниками у використанні КПК технологій для репресій проти власного населення та для нарощення можливостей НВАК. У сфері технологій подвійного використання приватному секторові треба укладати нові партнерства з тими, хто поділяє відданість вільноринковій економіці, представницькому урядові та верховенству права. Чимало компаній долучаються до спільних підприємств або партнерств, які допомагають КПК розробляти технології, корисні для внутрішньої безпеки, такі як нагляд, штучний інтелект і біогенетика. Інші погоджуються на китайські інвестиції, які дають КПК доступ до таких технологій. Один з багатьох прикладів — компанія зі штату Массачусетс, яка надала обладнання для відбору проб ДНК, що допомагало китайській компартії відстежувати уйгурів у регіоні Сіньцзян²¹⁹. Хакнувши Google, КПК використала це обладнання, щоб закрити доступ до інформації для китайців, а також відмовилася співпрацювати в питаннях штучного інтелекту з Міністерством оборони США. Зрештою має бути покарано компанії, що свідомо сприяють репресивним діям КПК проти китайського народу або розвитку

військового потенціалу, який одного дня хтось може використати проти їхніх-таки країн.

Посилення контролю за ринками капіталу в США, Європі та Японії теж допомогло б обмежити співучасть компаній у просуванні авторитарного порядку денного КПК. Багато американських комерційних структур, прямо чи опосередковано причетних до порушень прав людини в Китаї та до недотримання міжнародних угод, котируються на американських фондових біржах і отримують вигоди від американських та інших західних інвестицій. На Нью-Йоркській фондовій біржі котирується понад 700 китайських компаній, понад 60 включені до індексу NASDAQ Composite і понад 500 присутні на погано регульованому позабіржовому ринку²²⁰. Серед кандидатів на виключення зі списку котирувань — компанія Hikvision, відповідальна за технологію розпізнавання облич, яка ідентифікує етнічних уйгурів і контролює їхні пересування. Hikvision виробляє камери спостереження, якими всіяні стіни китайських концтаборів у Сіньцзяні. Разом з державною China Electronics Technology Group, своєю материнською компанією, Hikvision входить до списку Міністерства торгівлі США (який багато хто називає «чорним списком»). Вільноринкові економіки на кшталт нашої, контролюючи переважну більшість світового капіталу, мають значно більше важелів впливу, ніж використовують.

Проте захисних заходів недостатньо. Вільні та відкриті суспільства мають стати конкурентоспроможнішими завдяки реформам та інвестиціям. Китай має явну перевагу в запровадженні нових технологій. Його централізована система ухвалення рішень, державні субсидії, страхування ризиків, відносна відсутність регулювань і бюрократичних перешкод, властивих США й іншим демократичним країнам, відсутність етичних перепон (наприклад у галузі біоенетики та автономної зброї) — усе це сприяє швидкому застосуванню технологій у цивільному секторі та НВАК. Хоча Сполучені Штати й інші країни не мають іти на компроміс в етичних питаннях, багато їхніх слабких місць у китайському контексті мають внутрішню природу. Наприклад, інституції національної безпеки США страждають від хронічної бюрократичної інерції. Повільний, негнучкий характер оборонного бюджетування і закупівель у

Сполучених Штатах давно досліджено, але ефективних змін впроваджено мало. Сьогодні ставки занадто високі, щоб терпіти відсутність передбачуваних багаторічних закупівельних бюджетів, складність системи закупівель і відстроченість модернізації оборони.

Суттєві складнощі у веденні справ з Міністерством оборони відштовхують найінноваційніші малі компанії від роботи на обороноздатність та ускладнюють запровадження інновацій у життєвому циклі технологій. Стара модель багаторічних досліджень і розробок, що служить для створення та випробування певних можливостей, більше не працює. Міністерство оборони США та військові служби ризикують суттєво відстати від НВАК, оскільки вона розробляє нові можливості та контрзаходи, які нівелюють усталені американські військові переваги. Зменшення бар'єрів у співпраці між приватним сектором і галузями національної безпеки та оборони може вивільнити потенціал інновацій у цій критично важливій сфері.

Але навіть зраціоналізувати бюрократію недостатньо, щоб конкурувати з великими інвестиціями Китаю в новітні технології подвійного використання, які сприяють розвитку його економіки даних і військового потенціалу. Ось чому інвестиції уряду й приватного сектору в технології штучного інтелекту, робототехніки, доповненої та віртуальної реальності, матеріалознавства будуть вирішальними для Сполучених Штатів у збереженні диференціальних переваг перед дедалі спроможнішою та агресивнішою НВАК²²¹. Оборонна співпраця в усьому Індо-Тихоокеанському регіоні має розширитись і почати розвивати оборонні можливості майбутнього силами багатьох держав, щоб зрештою переконати КПК в неможливості досягти її цілей силовими методами. Міжнародна співпраця в розвитку можливостей у космосі та кіберпросторі теж здатна стримувати китайську агресію в цих сферах конкуренції. А оборонна здатність Тайваню має бути достатньою, щоб запобігти задумам Китаю про ймовірно дорогавартісну війну з потенціалом масштабного поширення в Східній Азії.

* * *

КПК вважає свободу наших ринків вадою. Як відносну слабкість вона сприймає і систему верховенства права в Сполучених Штатах та інших демократичних країнах. Компартія Китаю розглядає їх як неприйнятні обтяження. Так вона трактує й вимогу рівності всіх людей перед законом, і стандарт справедливості в застосуванні закону²²². Тут те, що китайці вважають слабкістю, знову ж таки, насправді є фундаментальною перевагою вільного та відкритого суспільства, яку нам потрібно використати в суперництві з КПК. Саме верховенство права і, зокрема, розслідування відповідно до закону (результати яких потім оприлюднюють) дають людям, компаніям та урядам інформацію, потрібну для протидії китайському шпигунству. Наприклад, у 2019 році, коли стало очевидно, що китайська комунікаційна інфраструктура в поєднанні з тривалою кампанією кібершпигунства становить серйозну загрозу економічній і національній безпеці, США, Австралія, Нова Зеландія, Японія й Тайвань вилучили зі своїх мереж китайську телекомунікаційну компанію Huawei та закликали інших учинити за їхнім прикладом²²³. У лютому 2020 року Міністерство юстиції США звинуватило Huawei та її дочірні компанії в рекеті й змові з метою крадіжки комерційних таємниць²²⁴. Розслідування правоохоронних органів продовжуватимуть бути важливими, але проникнення КПК в університети, науково-дослідні лабораторії та корпорації просто повсюдні, тож потрібні інші розслідування, зокрема й журналістські, щоб викрити весь спектр китайського промислового шпигунства.

Свобода виражати погляди, свобода підприємництва і захист відповідно до закону — взаємозалежні. Разом вони надають конкурентні переваги, корисні не тільки в протидії китайському промислому шпигунству та іншим формам економічної агресії, а й у подоланні кампаній впливу КПК, що глушать критику та організовують підтримку для політики партії. З 2018 по 2020 рік у зрілих демократичних країнах, серед яких Австралія, Німеччина, Японія та Сполучені Штати, дослідження китайського впливу розкрили методи, які КПК використовує для вирощування свідомих і несвідомих агентів у національних та місцевих урядах, промисловості, наукових колах, аналітичних центрах, організаціях громадянського суспільства²²⁵. Вільна преса в цих державах розвінчала методи

компартії, а агенти КПК постали перед судом у межах належного юридичного процесу. Співпраця між країнами-однодумцями збільшує конкурентну перевагу. Наприклад, у грудні 2018 року Сполучені Штати та їхні найближчі союзники викрили кіберагресію Китаю, що тривала 12 років у 12 країнах, застосували пакет відповідних санкцій і висунули низку звинувачень²²⁶.

* * *

Зміцнення демократичного правління всередині держави й за кордоном може стати найкращим способом для вільних і відкритих суспільств протистояти кампанії КПК із кооптації, примусу та приховування. Партія розглядає свій виключний і постійний владний контроль як перевагу в суперництві з плюралістичними демократичними системами. Однак накопичується дедалі більше доказів того, що участь громадян у демократичному процесі в країнах, на які націлена КПК, була ефективною в протидії хижачькій політиці в межах ініціативи «Один пояс — один шлях». Із 2018 по 2020 роки китайські «інвестиції» втратили популярність серед населення країн, які стали справжніми жертвами китайських «боргових пасток». У 2019 році новий (і колишній) прем'єр-міністр Малайзії Махатхір Мохамад пообіцяв переглянути або припинити укладені з Пекіном «нерівні договори» (термін має викликати в китайців асоціації зі «століттям приниження»). Нові уряди невеликих країн, як-от Шрі-Ланка, Мальдіви чи Еквадор, виявили, як сильно інфраструктурні проекти, котрі фінансував і будував Китай, загнали їх у борги та порушили їхній суверенітет²²⁷.

Зміцнення демократичних інститутів і процесів у цільових країнах може бути найпотужнішим засобом у протидії китайській агресії. Зрештою, громадяни хочуть мати право голосу щодо того, як ними управляють, і прагнуть захищати суверенітет своєї нації. Ван Ан мігрував до Сполучених Штатів з Китаю в 1950-х роках і заснував новаторську комп'ютерну компанію Wang Laboratories. Про свою нову батьківщину, Америку, він сказав таке: «Як держава ми не завжди діємо відповідно до своїх ідеалів, [...], але маємо структури, які дають змогу виправляти помилки, не вдаючись до революції». Ось чому

підтримка демократичних інститутів і процесів — це не лише вправлення в альтруїзмі. Демократія є практичним інструментом ефективною конкуренції з Китаєм та іншими суперниками, які намагаються просувати свої інтереси коштом інших націй за допомогою корупційних практик. Якщо зрілі демократії розпізнаватимуть хижацькі дії КПК і вживатимуть заходів, щоб лідери держави брали на себе відповідальність за захист від таких дій, партія зможе застосовувати вплив і примус лише до авторитарних режимів, для яких пріоритетом є багатство вождів і їхній винятковий владний контроль, а не добробут громадян.

* * *

Хороша атака, що ґрунтується на конкурентних перевагах нашого вільного та відкритого суспільства, потребує потужної оборони від вигадливих стратегій КПК. Приклад Huawei, китайського телекомунікаційного гіганта на вістрі намагань компартії здобути контроль над глобальною комунікаційною інфраструктурою та даними, які вона передає, — це приклад, який демонструє ефективність сміливих, агресивних заходів з боку Сполучених Штатів і незмінну важливість співпраці з нашими союзниками. Зовні Huawei видається дуже успішною компанією. Її заснував колишній військовий технолог НВАК Рен Чженфей 1987 року, і вона відібрала звання найдорожчої телекомунікаційної компанії у світі в Cisco, викравши в неї початковий код. У 2020 році Huawei контролювала приблизно 30 відсотків світового ринку телекомунікаційного обладнання. Вона також досягла величезного прогресу на шляху до своєї мети здомінувати мережі зв'язку п'ятого покоління, або ж 5G, на нових ринках. Протягом своєї експансії Huawei мала зиск від комплексної кампанії кібершпигунства та субсидій з боку КПК²²⁸. Вона й інші телекомунікаційні компанії, такі як ZTE, — незамінні для «Зроблено в Китаї — 2025» і «Військово-цивільної інтеграції», оскільки перебувають на передовій отримання технологій (наприклад мікросхем і систем накопичення енергії) та виробничих ноу-хау, вирішальних для самодостатності Китаю у високотехнологічних виробництвах. Вони також створюють базу для комунікацій, що дає

зможу вилучати дані, визначальні для світової економіки майбутнього. Так звана «економіка даних» — це нова глобальна цифрова екосистема, що складається з постачальників і користувачів даних. Той, хто контролюватиме дані, пов'язані з ними протоколи й аналітичні інструменти, оброблювані квантовими комп'ютерами, матиме величезну конкурентну перевагу. КПК зможе здобути великі розвідувальні, військові й економічні козирі, якщо створена нею компанія, що за законом має діяти як частина китайського уряду, матиме доступ до глобальних потоків даних²²⁹. Окрім того, компартія здатна пошкодити потоки комунікації та даних, життєво необхідні для нашої національної оборони, економічної й фінансової діяльності.

Сполучені Штати вжили захисних заходів, запровадивши 2019 року мита на китайський імпорт і заборонивши американським компаніям використовувати мережеве обладнання від Huawei. Раніше того самого року Міністерство юстиції США висунуло звинувачення головній фінансовій директорці Huawei Мен Ваньчжоу й заарештувало її в Канаді за звинуваченням в обходженні санкцій проти Ірану²³⁰. У відповідь КПК почала захоплювати заручників, без причини заарештувавши двох громадян Канади. Потім у результаті повторного суду протягом одного дня засудили на смертну кару ще одного громадянина Канади за злочини, пов'язані з наркотиками. Реакції компартії чітко продемонстрували, що Китай не можна вважати надійним партнером, а також викрили брехню, ніби Huawei є приватною компанією, не пов'язаною з політикою КПК.

Хоча багато країн приєдналися до США, обмеживши доступ Huawei до своєї комунікаційної інфраструктури, Франція вирішила дозволити цій компанії побудувати дві з трьох своїх мереж 5G. По суті, країна надала Міністерству державної безпеки Китаю легкий доступ до 67 відсотків телекомунікаційних мереж, а також до внутрішньої комп'ютерної мережі французьких компаній. Але найгірше насправді те, що система 5G, у сто разів швидша за 4G, проникне в усі аспекти особистого життя громадян, корпоративного світу, національної інфраструктури, транспорту, охорони здоров'я та оборони Франції. Схожу помилку за два десятиліття до того зробили американські політики, дозволивши China Telecom створити комп'ютерну мережу в Каліфорнії. Раціоналізація полягала в тому, що обмежений

географічний діапазон мережі знизить будь-які безпекові ризики. Сполученим Штатам знадобилося півтора десятиліття, щоб зрозуміти, якого величезного троянського коня вони впустили. Терабайти найчутливіших корпоративних, особистих та урядових даних було перенаправлено з усієї Північної Америки до Пекіна через представництва China Telecom у США й Канаді²³¹.

Будь-які подальші дискусії про необхідність захищатися від Huawei та про роль цієї компанії в апараті безпеки Китаю тепер недоречні. У 2019 році серія розслідувань виявила незаперечні докази серйозної загрози національній безпеці, пов'язаної з певними сегментами в широкому спектрі телекомунікаційних засобів Huawei. Незалежний дослідник з'ясував, що багато представників компанії одночасно працюють у Міністерстві державної безпеки Китаю та розвідувальному підрозділі НВАК. Окрім того, технічний персонал Huawei використовував перехоплені дані з мобільних телефонів, щоб допомагати лідерам авторитарних режимів Африки шпигувати, виявляти політичну опозицію і змушувати її мовчати²³². Те, як Китай використовує великі телекомунікаційні компанії для контролю мереж зв'язку й інтернету за кордоном, подібне до вулиці з одностороннім рухом: американські та інші західні компанії на китайському ринку практично відсутні. У світовому масштабі завдяки величезним субсидіям, незаконним методам фінансування та промислового шпигунству китайські компанії досягають монопольного контролю над галуззю. Це ще один приклад того, як нездатність захиститися від китайської економічної агресії може перетворити силу вільної ринкової економіки на слабкість²³³. Пріоритетним напрямком міжнародної співпраці має стати розвиток інфраструктури загалом і зв'язку 5G зокрема для розбудови надійних мереж, які захищають конфіденційні та закриті дані.

Сполучені Штати й інші вільні та відкриті суспільства мають разом захищатися від широкого спектру інструментів китайської економічної агресії, включно з нечесною торгівлею та економічною практикою. Адміністрація Обама намагалася протистояти несправедливій торговельній практиці Китаю через багатосторонню торгову угоду з одинадцятьма країнами, серед яких сім — з Азійсько-Тихоокеанського регіону. Однак після 2017-го транстихоокеанське партнерство не

пройшло б через адміністрацію ні Гіллари Клінтон, ні Дональда Трампа. У 2018 році трампівська адміністрація запровадила перші із цілої серії мит на імпорт із Китаю, які поступово зростали. Це був захисний захід проти надлишкових китайських промислових потужностей, перевиробництва й демпінгу на міжнародному ринку. Хоча обґрунтування для початкових мит на сталь і алюміній (та одночасне впровадження мит на ці самі товари, імпортовані з інших, зокрема союзницьких країн) із погляду національної безпеки спочатку здавалося сумнівним, подальша «торговельна війна» ознаменувала повернення Сполучених Штатів на арену економічної конкуренції з Китаєм. Наступні мита додали відчуття нагальності розширеним переговорам, які насамперед вели винятково обізнаний і рішучий торговий представник США Роберт Лайтгайзер та віцепрем'єр Китаю Лю Хе. Початковим результатом стала торговельна угода першого етапу, яку президент Трамп і віцепрем'єр Лю підписали в січні 2020 року. Важливішими за обіцянки Китаю купувати більше американських товарів стали обіцянки зменшити бар'єри для входу на китайський ринок, уникати валютних маніпуляцій і ухвалити новий закон про захист інтелектуальної власності та чутливих технологій. Однак торговельна угода ознаменувала лише завершення початкової фази того, що стане затяжним суперництвом США й інших країн ринкової економіки з одного боку проти Китаю та країн, які вибирають його модель державної економіки, з іншого. Скарги на несправедливу економічну практику КНР (наприклад, на державні субсидії державним підприємствам), імовірно, залишаться незадоволеними, оскільки партія не може вирішити ці проблеми, не послабивши свого владного контролю.

* * *

Оскільки Китай захищає та пропагує свою модель державної економіки, Сполученим Штатам і країнам-однодумцям важливо продемонструвати колективну рішучість. В іншому разі Китай застосує підхід «поділяй і володарюй». Міжнародна співпраця також буде життєво важливою для захисту недоторканності та корисності таких

міжнародних організацій, як СОТ, які КПК прагне похитнути і схилити до задоволення партійних інтересів.

Необхідність конкурувати в межах міжнародних організацій виходить за межі торгово-економічної практики. Китай систематично залучає до своєї політики чиновників, що займають ключові керівні посади в провідних міжнародних організаціях. Наприклад, у 2016 році він використовував посаду генерального секретаря Міжнародної організації цивільної авіації (ІСАО) для сприяння своїй кампанії дипломатичної ізоляції щодо Тайваню. Також Китай використовував Раду ООН з прав людини для просування норм КПК, які дають державам змогу виправдовувати зловживання заради національних інтересів.

Прикладом кричущого зловживання Китаю своїм членством у міжнародній організації є СОТ. Підписавши угоду про вступ до неї 2001 року, Пекін узяв на себе багато зобов'язань, які залишаються невиконаними ось уже два десятиліття. Серед порушень були відмова повідомляти про державні субсидії, якими користуються китайські фірми, та продовження практики змушування іноземних фірм передавати запатентовані базові технології як ціну за доступ на китайський ринок. Оскільки КНР загрожує економічною помстою, скарги до СОТ подає мало фірм. На додаток до залучення та примушування, КПК використала приховування, змінивши свої правила і зробивши передавання технологій «добровільним», хоча воно все ще є обов'язковим для доступу до китайського ринку. Країна і досі претендує на особливий статус як ринок, що розвивається, і, по суті, стверджує, що може користуватися доступом до світового ринку, не дотримуючись глобальних правил і стандартів. Сполученим Штатам та іншим державам, які віддані справі вільної, чесної та взаємної торгівлі, можливо, колись доведеться пригрозити Китаю виключенням зі СОТ, якщо він не реформує свої практики та не дотримуватиметься стандартів, за якими діють інші члени організації.

Між Китаєм і вільноринковими економіками відбувається природне економічне «розлучення», що ґрунтується не тільки на несправедливих економічних практиках, а й на зростанні ризиків ведення бізнесу з авторитарним режимом. Сполучені Штати можуть

сприяти тому, щоб це «розлучення» відбулося без уповільнення економічного зростання та зривів у глобальних ланцюгах постачання. Найефективніші заходи проти політики КПК може застосувати приватний сектор. Нечесна тактика і зловживання Китаю вже відомі, й компанії сумніваються, чи вартий виставленої ціни доступ до китайського ринку. Скорочення інвестицій на китайському ринку, виведення з Китаю виробництв та іншого бізнесу може виявитися єдиним способом переконати лідерів КПК в тому, що справжня економічна реформа відповідає їхнім інтересам.

* * *

Сполучені Штати й інші вільні та відкриті суспільства мають бути впевненими в собі. Існують можливості ефективно конкурувати, протидіяти агресії КПК та заохочувати внутрішні зміни. Поведінка Китаю викликає спротив у країн, які не хочуть бути васальними державами Середнього царства. Тим часом посилення контролю всередині Китаю викликає також протидію тих, хто в період реформ відчув перспективу лібералізації. Незважаючи на зовнішню впевненість Лі Кецяна й інших чиновників, багато китайських інтелектуалів, бізнесменів і політиків дедалі чіткіше усвідомлюють, що їм не вдалося розв'язати фундаментальні проблеми свого суспільства й економіки. Багато з них почуваються так, ніби сидять на пороховій діжці нестабільності. Цю реальність підкреслили протести 2019–2020 років у Гонконзі, уповільнення економічного зростання, обурення громадськості через промахи й нечесність урядової боротьби з коронавірусом. Навіть якщо говорити про сферу розробки та використання технологій за такими програмами, як «Зроблено в Китаї — 2025», неясно, чи стане успішною смілива спроба партії створити автаркічну економічну потугу. Одержимість КПК контролем не сумісна з академічною та підприємницькою свободою як основою інновацій і конкуренції на світовому ринку. Понад те, спроба партії реалізовувати соціальну інженерію через «політику однієї дитини», що діяла в період з 1979 по 2015 рік, призвела до стрімкого старіння населення і величезного гендерного дисбалансу. Наслідки цього

демографічного викривлення поки що неясні, але, напевно, виявляться глибоко негативними.

А проте важливішою, ніж визнання сильних аспектів західної системи порівняно з китайською, є наша рішучість захистити ці сильні сторони. Ми могли б засвоїти урок досягнень Китаю на шляху здобуття «всеосяжної національної сили». Зокрема, Сполучені Штати й інші країни мають нагоду використати конкуренцію з КНР, щоб стимулювати прогрес у галузях, у яких вони відстають. Ці ініціативи можуть включати реформу освіти, удосконалення інфраструктури та обґрунтований підхід до економічної політики, яка краще інтегрує державні й приватні інвестиції відповідно до принципів вільного ринку.

Деякі голоси стверджують, що конкуренція з Китаєм небезпечна, оскільки вона рівнозначна пастці Фуکیدіда. Мають на увазі високу ймовірність військового конфлікту між силою, яка зростає (Китай), і силою, яка занепадає (Сполучені Штати), що впливає з довгострокових структурних змін у глобальному балансі сил²³⁴. Спосіб уникнути пастки полягає в тому, щоб не тяжіти ні до війни, ні до пасивного пристосування, тобто до найекстремальніших із можливих варіантів, а натомість знайти серединний шлях. Під час спілкування з нашими китайськими колегами я пояснив, що нам треба чесно змагатися, і це буде найкращим способом уникнути конфронтації. Якщо Сполучені Штати залишатимуться поблажливими до КНРівських порушень міжнародного законодавства та національного суверенітету в Південно-Китайському морі (наприклад до подальшого висування територіальних претензій і мілітаризації), конфлікт стане імовірнішим. Якщо ми залишимося бездіяльними, тимчасом як Китай використовуватиме державних гравців для крадіжки ключових технологій США, то його таємні кампанії радше стануть агресивнішими, ніж утратять масштабність. Прозора конкуренція може запобігти надмірній ескалації між двома країнами й уможливить співпрацю в подоланні нагальних викликів там, де інтереси перетинаються. Конкуренція не має виключати співпрацю в таких галузях, як зміна клімату, охорона навколишнього середовища, продовольча і водна безпека, запобігання пандемії та реагування на неї, і навіть ядерні й ракетні програми Північної Кореї.

Але видається ймовірним, що економічне уповільнення посилить побоювання КПК і заохотить її вжити драконівських засобів для утримання виключного владного контролю й активізувати намагання звинуватити Сполучені Штати та інших у проблемах Китаю. Нездорова економічна політика, яку партія проводила, щоб наздогнати і випередити Сполучені Штати та вільний світ, може, хоч як це парадоксально, завадити її лідерам тріумфально втілити наратив, закладений у «китайську мрію»²³⁵. Не маючи ні здатності демократії, яка дає народові змогу застосувати коригувальні заходи всередині системи, ні толерантності до мирного вираження невдоволень, Китай може дочекатись активної опозиції щодо політики партії. Повільна реакція КПК на спалах коронавірусу на початку 2020 року, коли місцеві чиновники спочатку намагалися приховати проблему, а потім застосували жорстоку цензуру, щоб придушити критику партії, видали слабкості системи. В очікуванні потенційної опозиції КПК намагається вдосконалити свою поліцейську державу за допомогою технологій. Імовірно, вона ще активізуватиме ці зусилля. І, оскільки економічне зростання сповільнюється, а занепокоєння лідерів партії зростає, зовнішня політика та військова стратегія Китаю можуть призвести до небезпечної конфронтації в таких осередках, як Південно-Китайське море, Тайванська протока та острови Сенкаку. На такий випадок китайці мають приказку: ненароком вистрілити під час чищення зброї. Ось чому Сполученим Штатам і їхнім союзникам слід мати волю та військовий потенціал, щоб переконати КПК, що досягти поставлених цілей силою вона не може.

США й інші держави мають протистояти наративу компартії про те, що будь-які звинувачення мають на меті «загальмувати Китай» через політику стримування. Найкращим способом уникнути конфронтації вочевидь є ефективна конкуренція з КНР у дипломатичній, економічній та військовій площинах. У 2019 році на заході в посольстві Китаю посол Цуй Тянькай виступив з промовою, у якій описав новий підхід США до його країни як спробу зупинити її поступ і позбавити народ перспектив «китайської мрії». Метт Поттінджер мандаринською пояснив зміну термінів зі «співпраці» та «залучення» на «суперництво». Він зачитував доктрину Конфуція про виправлення

імен: «Якщо імена неправильні, то слова не відповідають природі речей. А якщо слова не відповідають природі речей, то справи не можуть вершитися»²³⁶. Суперництво має переконати голову Сі та решту лідерів партії в тому, що вони можуть достатньо досягти в межах своєї мрії не коштом прав свого народу й не за рахунок безпеки, суверенітету та процвітання громадян інших країн.

Частина третя
Південна Азія

СПОСТЕРІГАЄТЬСЯ НАРОЩУВАННЯ РАДЯНСЬКИХ СИЛ НА АФГАНЬКОМУ КОРДОНІ... • ЗІА ЗАПЕРЕЧУЄ СТВОРЕННЯ ПАКИСТАНОМ ЯДЕРНОЇ БОМБИ І ВИМАГАЄ ВІД США ВІДНОВИТИ ДОПОМОГУ... • ПРОВАЛ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО МИР У КАБУЛІ, ОБСТРИЛИ ПРОДОВЖУЮТЬСЯ... • **Зараз Індія є ядерною державою...** • Авіатрощі знищили вежі Всесвітнього торговельного центру... • ПОЧИНАЄТЬСЯ АМЕРИКАНСЬКИЙ НАСТУП... • **Афганський керівник складає присягу, просить допомоги з відбудовою...** • Якщо нам вдасться, це буде чудовий день. Якщо нам не вдасться, всі про це забудуть... • КРОВОПРОЛИТТЯ В МУМБАЇ... • **Америк, настав час зосередитися на національному будівництві тут, удома...** • Осаму бін Ладена вбито... • ОЧІЛЬНИКИ «АЛЬ-КАЇДИ» — БЛІДА ТІНЬ САМИХ СЕБЕ... • **Секрет успіху Афганістану? Його молоді лідери...** • Військова місія Америки в Афганістані завершилася у відповідальний спосіб... • 114 ТРУПІВ У РЕЗУЛЬТАТІ АТАКИ НА ШКОЛУ В ПЕШАВАРІ... • **«Ймовірно, найбільший» тренувальний табір Аль-Каїди знищено в Афганістані...** • Айман аль-Завахірі присягнув на вірність новому еміру Талібану... • Я НЕГАЙНО СКАСУВАВ ЗУСТРІЧ І ПРИПИНІВ МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ... • **На вимогу США Пакистан буде включено до списку держав, що фінансують тероризм...** • Індія — демократія; це в нашій ДНК... • РЕКОРДНО ВИСОКА КІЛЬКІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ ЖЕРТВ У АФГАНІСТАНІ... • **Країни не ведуть нескінченних воєн...** • Індія обстріляла Пакистан у відповідь на атаку кашмірських терористів... • ПРОТЕСТИ ПРОТИ ЗАКОНУ ПРО ГРОМАДЯНСТВО ОБ'ЄДНУЮТЬ ІНДІЙЦІВ НАВКОЛО ПРИНЦИПІВ, НА ЯКИХ ЗБУДОВАНА ЇХНЯ КРАЇНА... • **Ми виконали прохання Ганді...** • Угода між США і Талібаном залежить від зменшення насильства...

На основі мапи ООН

Розділ 5

Двадцять однорічних воєн: ілюзії Америки в Південній Азії

Кожна норма потребує передового загону, що її впроваджуватиме, нав'язуватиме її суспільству, виконуватиме неймовірно складні завдання та приносить великі жертви. «Аль-Каїда аль-Сульба» [«міцна основа»] є передовим загonom очікуваного суспільства.

Абдулла Аззам²³⁷

Коли в лютому 2017 року я тільки почав працювати в Білому домі, загальне небажання обговорювати Афганістан нагадувало мені нехить до обговорення В'єтнаму тридцять років тому, коли я був курсантом Вест-Пойнту. Урядові вакансії, пов'язані з відповідальністю за Афганістан, як здавалося, відображали втрату інтересу США до їхньої найтривалішої війни. Мало хто з американців розумів, що наші солдати досі роблять у цій віддаленій гористій країні без виходу до моря. Пріоритетнішими були інші проблеми, наприклад пошук рішення, що робити з ядерними та ракетними програмами Північної Кореї, або ж необхідність сформулювати стратегію щодо Китаю напередодні візиту голови Сі до Мар-а-Лаго. І чи був сенс пріоритетизувати Афганістан з огляду на налаштування президента Трампа вивести звідти війська? Прихильники виходу не бажали пропонувати президенту альтернативні варіанти дій. Прибічники виправлення вад нашої стратегії та подальшої підтримки афганських військ у їхній боротьбі з талібами й іншими терористичними організаціями боялися порушувати цю тему, щоб не спровокувати президента на підписання наказу про швидке виведення військ. Чи не краще було дозволити війні й надалі точитись, як і попередні шістнадцять років, аніж просити президента про рішення, яке могло б суперечити інтересам США?

Щоб допомогти президенту виконати обов'язок лідерства під час війни, ми мали розробити варіанти дій в Афганістані, які вписувалися б у комплексну стратегію щодо Південної Азії. У цьому регіоні розташовані дві ядерні держави — Індія та Пакистан, — які вважають одна одну ворогом. Індія, найбільша у світі демократія, є країною величезних можливостей. Проте Південна Азія залишилася найменш інтегрованим у світову економіку регіоном, і головною причиною цього став конфлікт між Індією та Пакистаном. У самих лише Афганістані й Пакистані діяли два десятки іноземних терористичних організацій²³⁸. Південна Азія поєднувала величезний потенціал, надсерйозні загрози та складні виклики, і всі вони були важливими для безпеки й процвітання Америки.

Десятиліття війни травмували афганське суспільство. Американські політики та стратеги недооцінили те, як затяжний конфлікт розділив і ослабив країну. Після військових успіхів 2001 року почалася різноспрямована боротьба: з талібами, які втратили владу, але не зазнали поразки, з невловимою «Аль-Каїдою», з новими терористичними групами та прихильниками цих терористичних організацій, зокрема підрозділами пакистанської армії, яку вважали союзником. Наші плани не брали до уваги політичних рушіїв насильства в Афганістані, особливо того, як ворожі організації можуть використовувати племінну, етнічну та релігійну ворожнечу. Налаштування на короткотривалу війну парадоксальним чином продовжувало конфлікт. Війна тривала майже два десятиліття, але Сполучені Штати та їхні партнери по коаліції не вели двадцятирічної війни. В Афганістані відбулося двадцять однорічних воєн.

У 2017 році збройні зусилля в Афганістані нагадували літак на автопілоті, який стрімко падає. Ніхто не звертав на нього уваги. Роки непослідовної політики та неефективної тактики зробили наші війська уразливими, тимчасом як «Талібан», «Аль-Каїда» й інші терористичні організації відродилися: деякі — за сприяння Пакистану. Я вважав відсутність дієвої стратегії в Афганістані не лише практичною проблемою: це була етична катастрофа. Як колись у В'єтнамі, солдати нашої країни ризикували і жертвували собою, не розуміючи, як саме ці ризики та жертви наближають гідний результат. Якщо метою було виведення військ, то чому солдати досі перебували в небезпеці? У XIII

столітті святий Тома Аквінський писав, що справедливій війні належить відповідати критерію добрих намірів — тобто її метою має бути відновлення справедливого миру²³⁹. З огляду на наші принципово хибні й постійно змінювані стратегії, Афганська війна, на мою думку, більше не відповідала цьому критерію. Я вважав, що важливо надати президенту варіанти дій до того, як США за замовчуванням цю війну програють.

Я запланував поїздку до Південної Азії на квітень, щоб почути оцінку ситуації та використати отриману інформацію для обґрунтування варіантів дій. Разом зі мною й працівниками РНБ поїхали представники відповідних департаментів і відомств — зокрема Управління національної розвідки, Державного департаменту, Міністерства оборони та Міністерства фінансів, — щоб сприяти співпраці та формуванню спільного розуміння проблем і можливостей у регіоні. Я щойно взяв на роботу нового старшого директора з Південної Азії. Це була експертка бездоганної репутації Ліза Кертис, яка мала приєднатися до нас на пакистанському етапі поїздки. Із плином часу я дедалі більше покладався на Лізу, яка мала у своєму доробку два десятиліття досвіду в Південній Азії як дипломата, офіцера розвідки й аналітика. Вона служила в Індії та Пакистані, де у віці двадцяти з чимось років познайомилась із Джалалуддіном Хаккані. Під час радянсько-афганської війни у 1980-х Сполучені Штати називали його борцем за свободу, а згодом він і його організація повстали проти США й афганського уряду. Виконувачем обов'язків старшого директора з Південної Азії та директором з Афганістану був Фернандо Лухан, офіцер армійського спецназу. Випускник Вест-Пойнту з гарвардським дипломом магістра публічної політики, Лухан мав і освіту, і досвід, доречні на цій роботі в період зміни президентських адміністрацій. Виконуючи обов'язки старшого директора з персоналу в Раді національної безпеки, Фернандо іноді конфліктував із чиновниками Міноборони, які передусім шанували ієрархію та обурювалися, коли підполковник скликав на зустрічі старших за статусом військових і цивільних чиновників. Фернандо збирався покинути Білий дім і вирушити до Афганістану, але я попросив його залишитися, поки Ліза почне виконувати свої обов'язки.

Від 2009 року адміністрація Обама та Державний департамент намагались домовитися з талібами про прийнятну мирну угоду, одночасно виводячи війська відповідно до своїх попередніх заяв. Читаючи в літаку документи, я дійшов висновку, що деякі чиновники у Вашингтоні самі переконали себе, ніби «Талібан» є порівняно прийнятною організацією, яку можна переконати відмовитися від підтримки терористів-джихадистів, якщо пообіцяти їй участь в управлінні Афганістаном. Це крайній випадок стратегічного нарцисизму, ґрунтованого на видаванні бажаного за дійсне, а також на хибному засновку, що таліби не пов'язані з терористичними організаціями і готові укласти угоду про розподіл влади за афганською конституцією. Як це зазвичай характерно для стратегічного нарцисизму, політики вигадали собі в Афганістані та Пакистані зручного ворога.

Ми вилетіли з військової авіабази «Ендрюс» 14 квітня 2017 року. Команда зібралася в задній частині літака, у великому кабінеті, який також слугував спальнею. Протягом нашої дискусії я схарактеризував «Талібан» як реакційну, нещадну, нелюдську та мізогінну організацію, тісно пов'язану з «Аль-Каїдою» й іншими організаціями терористів-джихадистів. Ставки були високі, бо терористична екосистема в Афганістані та Пакистані була здатна витворити потужні структури з доступом до прибуткової торгівлі наркотиками на порівняно важкодоступній території, де ті можуть опікуватися плануванням, ресурсами, організацією та тренуванням перед нападами. Наркаторгівля є для терористів джерелом сили і приносить їм сотні мільйонів доларів на рік. Але це також і джерело слабкості афганського уряду й інституцій, оскільки багато чиновників не можуть опиратися спокусі легких грошей. Я запропонував нам прислухатися до порад китайського філософа війни Сунь-цзи, який дві з половиною тисячі років тому зауважив: «Якщо ти знаєш свого ворога і знаєш себе, то не варто боятися за результат хоч би й ста битв. Якщо ти знаєш себе, але не ворога, то за кожною перемогою йтиме також і поразка»²⁴⁰.

Я швидко зрозумів, що деякі члени нашої команди так емоційно залучені в стратегію виведення військ і продовження переговорів, що ілюзії затьмарили для них реальність. Вони вигадали собі

зреформований «Талібан», який відмовиться від своєї мети — створення Ісламського Емірату, де пануватимуть жорстокі закони шаріату. Крім того, переговори з «Талібаном» стали предметом диванної експертизи, коли на питання воєнної дипломатії накинута науковці й аналітики. Але вони вели переговори з уявним ворогом, а не з терористами-варварами, які сприяли «Аль-Каїді» в убивстві майже трьох тисяч американців 11 вересня 2001 року та й далі чинили насильство над багатостраждальним афганським народом. Я сподівався, що наша поїздка посприє посиленню стратегічної емпатії до ситуації в Південній Азії та кращому розумінню наших ворогів і противників у регіоні. Забагато років після кожної здобутої перемоги ми зазнавали поразки.

Основою формування стратегії є готовність розкривати і ставити під сумнів початкові засновки. Я попросив команду використати дискусії в Кабулі, щоб кинути виклик чотирьом таким засновкам, які лежать в основі ілюзій Америки щодо Південної Азії.

- Перший засновок стверджував, що вузький, сфокусований на боротьбі з тероризмом підхід, який передбачав збір розвідувальної інформації для спрямування ударів і рейдів, є достатнім, щоб терористичні організації перестали бути загрозою для США.
- Другий засновок полягав у тому, що «Талібан» відокремлений і відмінний від «Аль-Каїди» й інших транснаціональних терористичних організацій, які загрожували безпеці Сполучених Штатів, їхніх союзників і їхніх громадян за кордоном.
- Третій стверджував, що «Талібан» сумлінно вестиме переговори та погодиться припинити свою насильницьку кампанію, хоча вже наростив власну силу, а Америка виводила війська.
- Останнє із цих суджень полягало в тому, що Пакистан припинить або різко скоротить свою підтримку «Талібану» й інших терористичних організацій з огляду на допомогу та дипломатичні запити США.

* * *

Коли наш літак сів у Кабулі, я відчув радість повернення, адже виїхав звідси п'ять років тому після двадцяти місяців служби. Коли генерала Девіда Петреуса призначили командувачем Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані, він попросив мене приєднатися до нього і допомогти подолати одні з найбільших перешкод для успіху в Афганістані — корупцію й організовану злочинність. Заради цього я покинув посаду начальника департаменту розробки концепцій і навчання для армії, на якій ретельно вивчав війни в Іраку й Афганістані. Два проведені тут роки підтвердили основний засвоєний мною урок: військовики США та їхні цивільні колеги не спромоглися спрямувати зусилля на досягнення стійких політичних результатів. Я був вдячний за можливість організувати роботу, у результаті якої могла б постати реалістична стратегія щодо Афганістану. Давно настав час діяти з використанням здобутих дорогою ціною уроків найтривалішої для Америки війни.

Хоча від аеропорту Кабула до посольства було лише чотири кілометри, ми сіли в гелікоптери й полетіли до місця приземлення в межах обширної безпечної зони, де розташовувалися наше посольство і штаб-квартира військової коаліції під проводом Сполучених Штатів. Місто стало занадто небезпечним для звичайного наземного переміщення американських чиновників, і прихильники виведення військ використовували цей факт як свідчення безнадійності війни, а не як наслідок дефективної стратегії. Коли «Чорні яструби» приземлилися, нас привітав Хуго Лоренс, тимчасовий повірений у справах США, найвисокоранговіший дипломат у Кабулі в період, поки президент не призначив нового посла. Ми разом пройшли до посольства. Хуго був нашим десятим повіреним в Афганістані з 2001 року.

Лоренс — досвідчений дипломат, який після тридцяти п'яти років роботи над відносинами США, переважно з державами Західної півкулі, вирішив піти на пенсію. Хуго був енергійним і виглядав набагато молодшим за свої шістьдесят два роки. За два тижні до цього у Вашингтоні він сказав мені, що його занепокоєння зростає. Найдужче посла турбували не масові вбивства, скоєні талібами в афганських містах, не їхні захоплення територій у сільській місцевості, навіть не масштабні наступальні дії на кшталт нападів на Кундуз у

вересні 2015 року або на Тарінкот у вересні 2016-го. Його бентежила відсутність чітко сформульованих цілей і неоднозначність стратегії США. Ця неоднозначність зміцнила «Талібан» і похитнула довіру до нас із боку афганського уряду та народу. Ба більше, сумніви щодо майбутнього заважали реформам, необхідним для посилення афганських інституцій, які своєю чергою підважили б можливість відродження «Талібану», — ці можливості ховалися по той бік гірського кордону з Пакистаном. Посла також непокоїло ослаблення волі США через нереалістичні очікування. Навіть якби тутешній уряд підкосив корупцію, що забирала в держави сили, Афганістан ніколи не перетворився б на Швейцарію, та й не мав цього робити.

Із часу свого першого візиту до цієї країни у 2003 році я відчував емоційний імпульс, який стояв за переходом в афганській політиці від надмірного оптимізму до відстороненості й навіть до поразництва. Хуго погодився, що нам потрібна реалістична стратегія, яка ґрунтуватиметься на чесній оцінці ситуації й тому ступені впливу, котрий можуть надати Сполучені Штати та їхні партнери, щоб Південна Азія ніколи більше не стала базою для терористичних організацій, здатних напасти на території США, наших союзників або наших громадян за кордоном. І ми потребували життєздатної стратегії, яку можна було б запроваджувати протягом певного часу ціною, прийнятною для американського народу. Як і у випадку осмислення викликів з боку путінської Росії та Китаю голови Сі, оцінювання сучасності й майбутніх потреб мало розпочатися з роздумів про недавнє минуле.

* * *

Поки ми йшли з будівлі посольства до військового штабу, я думав про історію місця, де вперше побував через сімнадцять місяців після того, як афганське ополчення й американські війська вигнали талібів з Кабула. У грудні 2001 року морська піхота США знову зайняла будівлю посольства, яку її попередники покинули в січні 1989-го, коли з країни вийшли останні радянські солдати. У зачиненому підвалі військовики знайшли складений американський прапор і записку від руки «до морської піхоти» від сержанта Джеймса М. Блейка, який

очолював останній загін. Афганські доглядачі зберігали старе посольство, мов капсулу часу, дбаючи про територію, але ніколи не заходячи в будівлю. У 2001 році Хамід Мамнун, один з тих, хто доглядав за будинком, згадував ту холодну зиму 1989-го. Він був «дуже незадоволений тим, що міжнародна спільнота забула про Афганістан». Сказав журналісту: «Тепер щасливий, бо міжнародне співтовариство з нами і більше нас не забуває»²⁴¹. У 2017 році скромну будівлю посольства епохи 1960-х затьмарили великі сьайливі споруди. Це нагадало мені класичну дитячу книжку Вірджинії Лі Бертон «Маленький будиночок». Комплекс посольства, на зведення якого витратили майже 8 мільйонів доларів, мав стати потужним символом того, що Америка доведе війну до кінця, Сполучені Штати більше не забудуть Афганістан. Натомість екстравагантна споруда відображала радше серйозні сумніви Америки щодо своєї місії в Афганістані та майже постійні заяви про неминуче виведення військ. Вона стала символом багатьох суперечностей у політиці США, які бентежили й американців, і афганців.

Безпечна зона, де розташовані посольство США, різноманітні штаби та президентський палац Арг, у якому з 1880 року проживають афганські лідери, є музеєм проблемної новітньої історії Афганістану. Коли 1989-го було виведено останні війська СРСР, а саме це державне утворення почало розпадатися, випарувалась і підтримка залежного від нього уряду в Кабулі. У 1992 році, після того як антикомуністичні загони моджахедів скинули останнього прорадянського лідера Мохаммада Наджибуллу, розпочалася жорстока громадянська війна. Наджибулла та його брат утекли з Аргу й дістали притулок у будівлі місії ООН. Під час громадянської війни афганський народ страждав, а воєначальники та бандити безкарно на ньому наживалися. Багато місцевих племен очолювали злочинці, які не тільки грабували населення, а й чинили вбивства, катування, зґвалтування та жорстоке насильство над дітьми. Привабливість «Талібану» корінилась у його обіцянці покласти край хаосу та злочинності. У 1996 році таліби за підтримки Пакистану взяли Кабул. Бойовики захопили палац Арг для свого лідера, одноокого клірика Мулли Омара. Після проголошення Афганістану «досконалою ісламською державою», в якій «запроваджуватиметься досконала ісламська система», Омар віддав

свій перший наказ — захопити Наджибуллу. Ескадрон смерті «Талібану» витяг його та брата з будівлі ООН, катував їх, убив і повісив їхні роздуті тіла на ліхтарному стовпі на перехресті біля стін Аргу²⁴². Афганський народ хотів порядку, але «Талібан» нав'язав йому нову форму жорстокості, заснованої на нещадних вимогах до чистоти віри.

Таліби взяли під свій контроль Кабул і більшу частину країни. Проте на півночі Ахмад Шах Масуд і тисячі бойовиків, переважно етнічних таджиків, узбеків і хазарейців, утримували контроль над територією та продовжували чинити опір спробам ісламістського режиму підкорити їх. «Талібан» і «Аль-Каїда» роками намагалися вбити Масуда. Але він надихав на небачену вірність. Його зображення досі можна повсюдно зустріти в Кабулі на білбордах, у таксі й державних установах. Осама бін Ладен знав: щойно сліди вбивць приведуть Сполучені Штати до безпечного прихистку «Аль-Каїди» в Афганістані, утвориться могутнє поєднання американських сил і Північного альянсу Масуда. Тож 9 вересня 2001 року двоє терористів «Аль-Каїди», видавши себе за журналістів арабського телебачення, увійшли в бетонне бунгало, яке слугувало офісом Північного альянсу, нібито щоб узяти в Масуда інтерв'ю. Терористи підірвали сховану у відеокамері вибухівку, завдавши смертельних поранень Масуду та серйозно поранивши його давнього політичного помічника Масуда Халілі²⁴³.

Але план бін Ладена зазнав невдачі. Замість нейтралізувати Північний альянс, мучеництво Масуда об'єднало бійців, рішуче налаштованих помститися «Талібану» та «Аль-Каїді». Через сорок дев'ять днів після прибуття агентів ЦРУ та солдатів спецназу США до табору Північного альянсу в долині Панджшер вони звільнили Кабул. Утрати в американців були невеликі. Здавалося, що спрацював підхід «легкого сліду», який передбачав поєднання спецназу й агентів ЦРУ з авіацією США та антиталібськими збройними формуваннями. Однак незабаром війна вступила в новий етап. Ще раз перефразовуючи Сунь-цзи: я можу зробити те, що залежить від мене; те, що залежить від супротивника, не може бути певним²⁴⁴.

Перша кампанія усунула «Талібан» від влади, але в грудні 2001 року Осама бін Ладен і приблизно 5000 терористів та бойовиків «Талібану»

втекли до Пакистану. Очільник Центрального командування США генерал Томмі Френкс і міністр оборони Дональд Рамсфельд вирішили здійснити швидку ощадливу кампанію, спрямовану на усунення талібів і знищення «Аль-Каїди». Їхнє небажання розгортати необхідну кількість військ ґрунтувалося на переконанні, що ширша присутність може вплутати Сполучені Штати у тривалі бойові дії. Однак це зробило можливим те, чого вони сподівалися уникнути. Бін Ладен, «Аль-Каїда» й «Талібан» почали відновлюватися за сприяння Міжвідомчої розвідки Пакистану (відомої з англomовної абрeвіатури ISI, Inter-Services Intelligence)²⁴⁵. Із 2001 по 2017 рік непослідовні й неадекватні стратегії США надали «Аль-Каїді», талібам та іншим джихадистським організаціям час і простір, необхідні для відновлення сили. Стратегії, які передбачали відрізання противника від джерел підтримки й водночас зміцнення Афганістану супроти відродження «Талібану», або мали недостатньо ресурсів, або від них передчасно відмовлялися.

Правду кажучи, Сполучені Штати із самого початку докладали недостатньо зусиль для стабілізації постталібського Афганістану. Практично не беручи до уваги історії попередніх військових втручань, американські планувальники не вважали пріоритетом надати заміну урядові як важливому крокові, що мав би запобігти новому перетворенню Афганістану на осідок терористів. Учасники конференції, що в грудні 2001 року проходила під егідою Організації Об'єднаних Націй у місті Бонн (Німеччина), говорили про новий конституційний лад і вибори в Афганістані. Лоя-Джирга, Великі збори представників з усього Афганістану, обрала тимчасовим президентом Хаміда Карзая. Під час формування нового уряду американські чиновники зосередили завдання місії в Афганістані лише на боротьбі з тероризмом: перебування військових сил США в країні передбачало полювання на лідерів «Талібану» й «Аль-Каїди»²⁴⁶. Поки ми їхали до військової штаб-квартири, я пригадував свій перший візит в Афганістан у 2003 році, одразу після того, як державний секретар Рамсфельд, головний архітектор підходу «легкого сліду», що надав командирам недостатньо військ для перекриття «Аль-Каїді» шляхів утечі, наказав продовжити скорочення військової присутності. У результаті менш ніж одну армійську бойову бригаду було розділено

між базами в Баграмі та Кандагарі. Рамсфельд разом з командувачем сил коаліції генералом Деном Макнілом і президентом Афганістану Хамідом Карзаєм оголосили: «Зараз ми перебуваємо в очевидній точці переходу від широких бойових дій до періоду стабільності та діяльності зі стабілізації й відбудови»²⁴⁷. Тоді в адміністрації Джорджа Буша більшу частину уваги займала розпочата за два місяці до того війна в Іраку. Вона заволоділа думками чиновників і завадила розробці ефективної стратегії в Афганістані та загалом у Південній Азії. Незважаючи на створення міжнародної коаліції, до якої в один момент часу входила аж 51 країна, війна в Афганістані у ті перші роки залишалася без достатніх ресурсів, попри відродження «Талібану» й «Аль-Каїди».

Але після млявих і розрізнених зусиль з відбудови в перші роки війни адміністрація Буша повністю змінила підхід і зніщувала масштабні програми й інвестиції, щоб сприяти створенню функціональної держави. Гроші надходили від незліченних національних, міжнародних і неурядових організацій, але нерівними темпами, які перевищували здатність економіки Афганістану їх освоїти. Значну частину допомоги розікрали або витратили даремно. Зусилля з розбудови державних інституцій виявилися хаотичними: різні країни НАТО спонсорували різні міністерства. Програми розвитку були непродумані, багато з них прагнули створити централізовані системи національного рівня, несумісні з традиційним для Афганістану децентралізованим управлінням²⁴⁸. Відсутність прозорості призвела до того, що криміналізовані патронажні мережі розкрадали допомогу, отримували прибуток від економіки воєнного часу й наживалися на афганському народі. Американські чиновники часто заплющували очі на злочинну діяльність, наприклад виписування зарплат на «мертві душі» солдатів чи поліціантів. Перенаправлення допомоги та експлуатація збагачували не лише корумпованих лідерів, а й талібів і терористичні організації. Без потужних сил безпеки та верховенства права багатьом афганцям не залишалося нічого іншого, як шукати захисту в могутніх воєначальників, ватажків кримінальних мереж і ополченців, ще дужче роздроблюючи суспільство, підриваючи зусилля з вироблення повоєнної афганської ідентичності та спільного бачення майбутнього.

Усі місцеві страхувалися на випадок повернення громадянської війни або «Талібану». Так само робили й деякі чиновники США.

Від літа 2010 року до весни 2012-го я стикався з багатьма американськими посадовцями, які вважали, що зусилля заради зміцнення державних інституцій Афганістану були непотрібні, надважкі й навіть контрпродуктивні. Як бригадний генерал армії, я командував міжнародною розвідувальною, правоохоронною та військовою оперативною групою. Її місія полягала в зменшенні загрози корупції та організованої злочинності до рівня, не фатального для держави Афганістан. Але американські чиновники в Кабулі та Вашингтоні схильні були вважати корупцію незмінно властивою Афганістану, а не розглядали її як продукт політичної конкуренції між фракціями та як наслідок слабкості інституцій. Цей погляд іноді скидався на дискримінацію під маскою культурної чутливості: своєю природою афганці зовсім не приречені на корупцію та злочинність²⁴⁹. Різниця в думках часто зводилася до хибного вибору між нереалістичними цілями і нічогонеробленням для заохочення поступових реформ. Повністю викоринити корупцію в Афганістані не видавалося можливим, але все ж реально було стримати злочинність, яка становила найбільшу загрозу для крихкої держави. Відсутність дій США в цьому плані часто непокоїла афганців. Деякі з них дійшли висновку, що американські чиновники або некомпетентні, або корумповані, або ж і такі, й такі водночас.

У словах агентів розвідки я відчув ностальгію за піднесеністю, властивою попереднім кампаніям. У 1980-х роках офіцери ЦРУ підтримували опір моджахедів радянській окупації — переважно через місцевого союзника, пакистанську Міжвідомчу розвідку. У 2001-му офіцери розвідуправління знову опинилися на передовій разом із Силами спеціальних операцій США, які консультували Північний альянс та інших ополченців, включно з міліцією Хаміда Карзая. Вони налагоджували тісні стосунки з групами моджахедів, підсилюючи їх грошима, зброєю, розвідкою й авіаційною підтримкою²⁵⁰. Багато років по тому деякі з тих самих офіцерів віддавали пріоритет близьким стосункам з лідерами збройних формувань перед стимулюванням реформ, необхідних для протидії корупції та для зміцнення афганської держави.

Це складна динаміка — коли антикорупційні заходи перетворюються на умову надання допомоги. Так можуть підпасти під загрозу відносини з тими групами, які могли б надати розвідувальну інформацію, що знадобилася б нам для боротьби з терористами в разі, якщо афганська держава таки розпалася б. На під'їзді до штаб-квартири я запитував себе, куди поверне наш діалог сьогодні від розмов п'ятирічної давності.

* * *

Штаб-квартира військової операції, відомої на той час як «Рішуча підтримка», містилась у будівлі з великими георгіанськими колонами, які нагадували про її історію в епоху останнього короля Афганістану — Мохаммеда Захір-шаха, який правив з 1933 року і якого скинули в 1973-му. Будівля слугувала армійським клубом. Офіцери збиралися в його добре обставлених салонах, де їх разом з родинами часто розважав військовий оркестр. Їхні діти плавали в басейні, який наповнили для водопостачання численних тимчасових будівель з алюмінієвою обшивкою, необхідних персоналу сил коаліції на чолі з американським генералом Джоном «Міком» Ніколсоном.

Ми зустріли Міка на сходах перед входом. То був мій давній друг і один з найкращих офіцерів, з якими я служив. Коли я тільки вступив у Вест-Пойнт як «плебе», тобто першокурсник набору 1984 року, Мік уже був «ферсті», тобто старшокурсником, і став «першим капітаном корпусу», здобувши найвищий можливий для курсанта ранг. Він відзначався невимушеною поведінкою та хорошим почуттям гумору. І не раз залишався незворушним, командуючи в осередках повстання талібів — від родючих сільськогосподарських низин Кандагару і Гільменду, населених переважно народом дуррані, або ж низинними пуштунами, до крутих гір і пишних долин східного високогірного регіону, де історично мешкали гільзаї, або ж високогірні пуштуни.

Мік знався на складному племінному вимірі боротьби за владу в Афганістані. Дуррані вважали себе законними правителями країни. Вони були плем'ям монархів із часів, коли в 1747 році емір Ахмад-шах Дуррані заснував сучасну афганську державу. Пуштуни-гільзаї, відомі переважно як майстерні воїни, ревно охороняли племінну автономію і

кидали виклик претензіям дуррані на лідерство. Розкол між цими територіями та між їхніми племенами обертався змінами в стосунках між урядом і талібами. Сутички між пуштунськими племенами й іншими етнічними групами, такими як таджики, узбеки та хазарейці, не були новою ознакою для афганського соціального і культурного ландшафту²⁵¹. Але це фракціювання посилювалось останніми десятиліттями, особливо коли в 1980-х роках для боротьби з Радянською армією Афганістан заповнили іноземні бійці, які принесли із собою радикальну ісламістську ідеологію із Саудівської Аравії та вчення школи Деобанді з Пакистану. Серед тих бійців був Осама бін Ладен, сімнадцятий син єменця, який емігрував до Саудівської Аравії та створив у королівстві будівельну компанію вартістю мільярд доларів.

Бін Ладен більше цікавився священною війною, ніж сімейним будівельним бізнесом. Його зірковим моментом у війні проти радянців стало використання будівельної техніки з родинної компанії для укріплення позицій партизан. Він брав участь в окремих битвах, щоб здобути собі репутацію *моджахеда*. Особливо вправно збирав гроші та надавав логістичну підтримку, і ці навички виявилися корисними, коли він разом з палестинським релігійним діячем Абдуллою Аззамом заснував у 1988 році угруповання «Аль-Каїда» («основа, база»)²⁵².

Та найголовнішим, мабуть, було те, що бін Ладен і його колеги-джихадисти принесли із собою радикальне та збочене тлумачення ісламу. У Пакистані екстремісти-проповідники знайшли прихильну аудиторію серед представників школи Деобанді — ортодоксальної течії, заснованої в Північній Індії XIX століття. Деобандисти долучилися до арабських джихадистів, щоб пропагувати релігійну нетерпимість і брутально нав'язувати закони шаріату. Чимдалі більша кількість афганських біженців у Пакистані й тих, хто жив у горах уздовж афгансько-пакистанського кордону, піддавалися їхній демагогії.

Бін Ладен побудував «Аль-Каїду» на ненависті до тих, хто не дотримувався її екстремістського тлумачення ісламу. Ненависть була спрямована на мусульман-сунітів, або «відступників», які не підтримували заохочуваної «Аль-Каїдою» жорстокості та мізогінії.

Пізніше, у часи «Аль-Каїди в Іраку» (AQI) та терористичних організацій на кшталт ІДІЛ, ненависть поширилася на християн і євреїв, або «невірних», на мусульман-шиїтів, або «заперечувачів», які першим справжнім наступником Магомета вважають четвертого халіфа Алі, а також на суфіїв, які відкидають насильство на користь самозаглибленості та духовної близькості з Богом. «Ближніми ворогами» організації стали уряди в країнах з мусульманською більшістю, яка не дотримувалася суворої форми шаріату. А «дальніми ворогами» вона обрала Ізраїль, Європу та США. Організація вважала, що представники цих груп мають лише два варіанти: або капітулювати й навернутися в іслам, або ж бути вбитими. «Аль-Каїда» мала стати авангардом ісламської революції, яка встановить халіфат.

Союз «Аль-Каїди» і «Талібану» був шлюбом, укладеним у пеклі. Місії та ідеології Мулли Омара й Осамі бін Ладена доповнювали одна одну, спільною для них була схильність до надзвичайної жорстокості. Бін Ладен закликав умму (мусульманську громаду) об'єднатися навколо Ісламського Емірату Афганістан («Талібан»), щоб посіяти «зерно» глобального джихаду. Після того, як у 2011 році американські «морські котики» вбили бін Ладена, його наступник Айман аль-Завахірі не раз присягав на вірність еміру талібів Муллі Омара. Аль-Завахірі заявив, що багато терористів «Аль-Каїди» прислухалися до заклику бін Ладена та «об'єдналися навколо цього Ісламського Емірату», щоб створити «міжнародний альянс джихадистів», що простягатиметься від Центральної Азії до Атлантичного океану. У серпні 2015-го, щойно виявилось, що Мулла Омар уже два роки як мертвий, аль-Завахірі присягнув на вірність його наступникові, муллі Ахтару Мохаммаду Мансуру²⁵³.

Мік провів мене до свого кабінету на особисту розмову та на відеоконференцію з очільником Центрального командування — генералом Джо Вотелом. Це було вже шосте відрядження Міка до Афганістану. У 2006 році він як командир бригади та його солдати на власні очі бачили жорстокість талібів у гірському прикордонному регіоні на сході²⁵⁴. А після служби на кордоні з Пакистаном вони знали, що Південна Азія є географічним центром наших намагань здолати терористичні організації, які загрожували США та світу. Мік висвітлив зв'язок між антитероризмом і потребою в достатньо

сильних афганських інституціях, щоб протистояти спроможності талібів відновлюватися. Вони з Вотелом сходилися на тому, що дистанційно боротися з тероризмом — проблематично. Коли терористи ховалися серед населення, доступ до розвідувальної інформації зникав, а відсутність тиску на їхні організації давала їм змогу планувати, організовувати, готувати та здійснювати напади, як це було перед 11 вересня 2001 року. Контроль терористів над наркоторгівлею давав їм фінансові засоби для розвитку організацій і використання дедалі сучасніших летальних методів. Без дієздатного уряду та сил безпеки Афганістану черговий масштабний теракт може змусити війська США й коаліції повернутися до цієї країни у великій кількості. Мік зазначив, що більшість бойових дій ведуть афганські війська, вони ж зазнають і найбільших жертв. Якби «Аль-Каїда» і «Талібан» скинули уряд Афганістану, вони контролювали б територію, яка має велике духовне значення, подібно до Родючого півмісяця на території Стародавньої Месопотамії. З нашої розмови чітко випливало, що обмежена стратегія боротьби з тероризмом, яка покладається на збір даних для дистанційного планування рейдів чи ударів, є хибною.

Ми пройшлися з кабінету Міка до командного центру, який за часів короля служив великою їдальнею. Тепер приміщення було заповнене плоскими моніторами, які транслиували відео з дронів і цифрові карти з накладеними військовими позначками. Різноманітність камуфляжних принтів уніформи в кімнаті вказувала на присутність офіцерів з багатьох із 39 країн — учасниць коаліції. З одного боку, ці уніформи символізували широку підтримку стабілізації Афганістану та боротьби з терористами-джихадистами, а з іншого, також відображали значну різницю в готовності членів коаліції ризикувати і брати участь у боях. Деякі країни із задоволенням навчали афганські війська, але не хотіли, щоб їхні представники разом з ними брали участь у бойових діях. Солдати багатьох інших мужньо воювали в складних умовах, але мусли покинути поле бою, коли їхні країни більше не були готові платити кров'ю. Непослідовність політики США зробила коаліцію ще строкатішою. Сумніваючись у стійкості Америки, її держави неохоче брали на себе довгострокові зобов'язання. Досвід Афганістану підтверджував спостереження Вінстона Черчилля про те,

що «гіршою за боротьбу разом із союзниками є лише боротьба без них»²⁵⁵.

Нашу команду були раді бачити. Присутні на зустрічі американці та члени коаліції сподівалися, що нова адміністрація надасть обґрунтовану та стійку стратегію і вдихне в справу нове життя. Деякі члени командування побоювалися, що про війну забули. Інформаційне висвітлення її в американських і європейських ЗМІ було мізерним за обсягом та поверховим за змістом. Бізнес-моделі медіа, включно з газетами, більше не сприяли професійному та послідовному висвітленню воєн. У телевізійних шоу в Сполучених Штатах рідко можна побачити врізки від іноземних кореспондентів в Афганістані чи Пакистані. Новинні програми кабельних мереж виявили, що можуть заощадити гроші та максимізувати прибуток, замінивши іноземних кореспондентів експертами, яким платять за сидіння за столами та діалоги (чи монологи) в студії — головним чином про інтриги Білого дому, партійну політику або популярну культуру.

Але американці так *ніколи* і не зрозуміли Афганської війни. Більшості було складно навіть назвати «Талібан» та інші терористичні угруповання, з якими ми там воювали, не кажучи вже про окреслення їхніх цілей і стратегій. Війна привертала увагу лише епізодично, зазвичай тільки після атаки противника, що могла вразити аудиторію. Подробиці про кількість розгорнутих військ або про зазнані втрати подавали поза контекстом: чого США та їхні союзники мають намагатися досягти в Афганістані, чому результат важливий та які стратегії могли б дати його за прийнятну ціну. Американських воїнів і солдатів коаліції масмедіа зображували пасивними об'єктами ворожих дій. Жертв оплакували, але бойової звитяги і здобутків на полі бою не відзначали. Афганський народ та афганські солдати, які боролися за збереження своєї свободи від утисків талібів, залишалися для американців невідомими. Деякі бачили джерело проблеми в упередженості засобів масової інформації, проте загалом про афганську війну було надзвичайно мало репортажів, і тому вона виявилася найменш зрозумілою війною в новітній історії.

Якби ж американці могли послухати, про що того дня йшлося на нараді підлеглих Ніколсона. Його агент розвідки розповів про глобальний засяг терористичної екосистеми в Пакистані. Станом на

2019 рік в афгансько-пакистанському регіоні діяло два десятки терористичних груп. Операції проти особливо жорстокої та добре навченої організації «ІДІЛ-Хорасан» (ІДІЛ-Х) продемонстрували, як ці об'єднання джихадистів перепліталися та процвітали в терористичній екосистемі Пакистану й Афганістану. ІДІЛ-Х — це відгалуження терористичної групи, яка влітку 2014 року здійснила вбивчий наступ у Сирії та Іраку, у результаті чого почала контролювати територію, більшу за штат Меріленд. Оскільки ІДІЛ утратила там контроль над своїми вілаєтами, або ж провінціями, для світового джихаду «ІДІЛ-Хорасан» набула більшого значення²⁵⁶. Хоча вона конкурувала з «Аль-Каїдою» і «Талібаном», усі ці організації мали спільні цілі та багато бійців.

Одним із потужних союзників ІДІЛ є «Техрік-е-Талібан Пакистан» (ТТП) — група, яка веде джихад проти пакистанського уряду. Приблизно у 2004 році ТТП почала поглинати частини тринадцяти терористичних організацій (багато з яких створила дирекція S пакистанської Міжвідомчої розвідки) для боротьби проти очолюваної США коаліції та афганських сил безпеки²⁵⁷. ТТП стала одним з «монстрів Франкенштейна» Міжвідомчої розвідки, який накинувся на свого творця і з 2007 по 2014 рік убив десятки тисяч пакистанців. А 16 грудня 2014-го група вчинила свій, мабуть, найогидніший акт: шість терористів ТТП напали на Армійську державну школу в Пешаварі (Пакистан), убили 149 невинних і поранили ще 114, переважна більшість із яких були школярами віком від восьми до вісімнадцяти років. Атака продемонструвала не лише жорстокість ТТП, а й те, як вона та інші групи утворили міжнародну мережу, що породжує терористів у прикордонному регіоні Пакистану й Афганістану. Серед убивць були чеченець, єгиптянин, саудит, марокканець і двоє афганців. ТТП й «Аль-Каїда» проводили в Пакистані спільні навчання. Це та інші угруповання ділилися ресурсами й досвідом у межах терористичної екосистеми на кордоні між Афганістаном і Пакистаном²⁵⁸.

Чимало угруповань з Південної Азії, якби мали можливість, учинили б масові вбивства в Сполучених Штатах. Наприклад, підготовлений ТТП Фейсал Шахзад, громадянин США родом з Пакистану, мав на меті підірвати начинений вибухівкою автомобіль на Таймс-сквер у

Манхеттені. 1 травня 2010 року бомба не спрацювала, що частково можна пояснити поверховістю навчання терориста в Пакистані. Успішний збір розвідувальної інформації та удари Сполучених Штатів по цілях в Афганістані змусили Шахзада та його поплічників шукати нових можливостей²⁵⁹. Ефективність розвідувального центру США в Хості стала причиною того, що 30 грудня 2009 року ТТП використала йорданського лікаря, який проник на базу, підірвав жилет смертника та вбив трьох контрактників служби безпеки, чотирьох офіцерів ЦРУ й агента йорданської розвідки.

Щоб терористи й надалі гарантовано переймалися власним виживанням, а не планували нападів на невинних, потрібні наполегливі дії проти цих рішучих, гнучких і нещадних ворогів. Підлеглі Ніколсона коротко розповіли про афганські операції проти ІДІЛ-Х у гірських провінціях Нангархар і Кунар за підтримки авіації, спецназу та рейнджерів Армії США. У результаті удару американського безпілотною 26 липня 2016 року загинув перший емір ІДІЛ-Х, громадянин Пакистану Хафіз Саїд Хан²⁶⁰. Його наступник Абдул Хасіб за кілька тижнів до мого візиту зорганізував жахливий напад на афганський військовий шпиталь у Кабулі, унаслідок чого загинули 30 беззахисних працівників і пацієнтів закладу та ще понад 50 зазнали поранень²⁶¹. Через два тижні після мого візиту афганські спецслужби й рейнджери Армії США вистежили Хасіба і знищили його.

Коли доповідачі описали екосистему, яка підтримувала ТТП, ІДІЛ-Х, «Аль-Каїду», «Талібан» та інші терористичні організації, оприявнилися хибні припущення наших політиків про ворога. Лідери США часто уявляли собі чіткі лінії поділу між терористичними групами — а таких ліній просто не існувало. Хоча «Талібан» і численні терорганізації в Афганістані й Пакистані іноді конфліктували між собою, вони частіше створювали союзи або ділилися ресурсами для досягнення спільної мети. Але бажання зробити війну простішою та коротшою поглиблювало самообман. І він став основою для південноазійської ілюзії Америки, зокрема для уявлення, ніби «Талібан» і «Аль-Каїда» — абсолютно окремі організації. Найрадикальніша версія цієї ілюзії, породжена за часів адміністрації Обами і спочатку розвінчана, але пізніше відроджена в адміністрації Трампа, плекала марні сподівання,

що примирення з талібами посприяє легкому виходу США з Афганістану. Хибні надії також базувалися на нездатності усвідомити, що терористична екосистема вздовж афгансько-пакистанського кордону не розвивалась органічно: її створювала пакистанська армія, щоб придушувати етнічних белуджі та пуштунів і стати на заваді їхнім прагненням до незалежності чи пошуку спільних цілей зі своїми родичами з протилежного боку «лінії Дюрана», яку провів британський дипломат і афганський емір Абдур Рахман-хан, — лінії завдовжки 2430 кілометрів, що окреслила британську й афганську сфери впливу. Парадоксально, але спроби примітивізувати ворога, щоб прискорити закінчення війни, не тільки приховували масштаб викликів в Афганістані та послабили необхідну для підтримки місії політичну волю, а й ускладнили і затягнули найтривалішу війну Америки.

Зустріч першого дня зміцнила мою віру в те, що антитерористичні зусилля, зосереджені виключно на «Аль-Каїді», недостатні для захисту США від терористів-джихадистів, які базуються в Афганістані та Пакистані. «Талібан», «Аль-Каїда» й інші терористичні організації в гірському регіоні вздовж афгансько-пакистанського кордону були ідеологічно і фізично взаємопов'язані.

Нарада також показала: незважаючи на заяву адміністрації Обама у 2014 році, що війна закінчилася, американські солдати разом з афганськими збройними силами все ще вели боротьбу з нещадними ворогами, які мали намір установити контроль над територією, людьми та ресурсами. Збоченою метою терористів було створити Ісламський Емірат на підґрунті спотвореного тлумачення релігії. Я розумів, що час спливає. Міністерство оборони втілювало політику адміністрації Обама щодо виведення військ. Чисельність американських вояків тут скоротилася від 100 тисяч осіб навесні 2011 року до 9800 наприкінці 2014-го й до приблизно 8400 у березні 2017-го²⁶². «Гранична кількість військ» ніяк не була пов'язана із цілями, яких вони мали досягти. Накладення обмежень на способи ведення бойових дій знижувало їхню ефективність і створювало можливості для «Талібану» та його союзників-терористів. Ба більше, військові й дипломатичні зусилля було повністю розмежовано. Із 2009 року

Державний департамент США намагався домовитися про прийнятну мирну угоду з талібами під час задекларованого виведення військ²⁶³.

Адміністрація Обама навіть заявила, ніби «Талібан» більше не є ворожою силою, що означало — американські військовики припиняють наступальні операції проти цієї організації й не можуть використовувати свої значні розвідувальні та авіаційні сили наступально, якщо проти них не застосовують насильницьких дій. Авіації за відсутності американських радників реагувати було складніше: спрямовані з віддалених контингентів бомби часто падали далеко від вибраних цілей, а іноді ненавмисно влучали в цивільних, затиснутих між афганською армією й талібами. Підбадьорені загони «Талібану» посилили атаки на сили національної безпеки Афганістану та США. «Атаки зсередини», під час яких талібські агенти проникали в місцини, нібито безпечні для американців і афганців, і відкривали вогонь по тих і тих, мали підірвати довіру між ними. «Талібан» і пов'язані з ним терористичні мережі також дедалі частіше вдавалися до атак заради масових убивств цивільних афганців, нерідко за сприяння Міжвідомчої розвідки армії Пакистану (ISI)²⁶⁴. У 2015 та 2016 роках афганські сили національної безпеки втратили щонайменше 13 422 убитими і 24 248 пораненими. За ці два роки таліби й інші терористичні організації позбавили життя 4446 невинних мирних мешканців²⁶⁵. Здобутки на полі бою, «атаки зсередини» та вбивства мирного населення мали на меті виснажити волю афганського народу й американської громадськості. Це спрацьовувало. Тим часом «Талібан» здобув контроль над більшою територією, інтенсифікував напади та завдав додаткових втрат американським військам, а ще більших — афганським силам і цивільному населенню.

Коли ми виходили зі штабу генерала Ніколсона, я був рішуче налаштований надати президенту варіанти дій — аж до стратегії, базованої на стратегічній емпатії, а не на нарцисизмі. Ефективні стратегії потребують об'єктивного знання ворога та узгодження цілей (або того, що має бути досягнуто) зі способами (методами й тактикою) і засобами (застосованими ресурсами) їх досягнення. Якщо наша мета полягала в тому, щоб Афганістан більше ніколи не давав прихистку терористам, які могли б атакувати Сполучені Штати та

шкодити нашим інтересам за кордоном, то в стратегії щодо Південної Азії не тільки існувала постійна невідповідність між цілями, способами та засобами, а й кожен із трьох складників містив сталі внутрішні суперечності.

* * *

Другий день у Кабулі розпочався рано — з поїздки знайомим маршрутом повз штаб-квартиру, а потім по обсаджений деревами дорозі до Аргу. Побудований наприкінці XIX століття палац розташувався за високими стінами на 83 гектарах у центрі афганської столиці. Територія містить сади, мечеть, офіси, офіційні та приватні покої президента²⁶⁶. Із червня 2010 року по березень 2012-го я багато разів відвідував палац, як і будівлю Ради національної безпеки. Часто супроводжував послів США (Карла Ейкенберрі, пізніше — Раяна Крокера), а також командувачів Міжнародних сил сприяння безпеці (спочатку генерала Девіда Петреуса, а згодом — генерала Джона Аллена) для зустрічей з тодішнім президентом Хамідом Карзаєм. Зустрічі зачіпали чутливі питання. На них розглядали те, як зменшити загрозу корупції та організованої злочинності для афганських установ і ключових галузей економіки.

Зазвичай настрої у Карзая був поганий. Ще 2010 року завершилися часи його дружньої співпраці з лідерами США. Стосунки постраждали від поєднання невмілої дипломатії, непослідовної стратегії, Карзаєвої втоми й успішної психологічної операції Міжвідомчої розвідки, яка перетворила Пакистан на незамінного посередника в зруйнованій війною країні²⁶⁷. До неефективних і непослідовних стратегій додалися брак довіри та схильність афганських і американських лідерів підозрювати один одного в найгірших речах. Відсутність довіри підсилювала хибні припущення, включно з тими, що «лише боротьба з тероризмом» є життєздатною стратегією, що «Талібан» можна легко відокремити від «Аль-Каїди», що він сумлінно вестиме переговори і дасть Сполученим Штатам легко вийти з війни.

Карзай із самого початку сумнівався в надійності Сполучених Штатів. Коли лише через три місяці після 11 вересня президент Джордж Буш-молодший зустрівся з ним в Овальному кабінеті, Карзай

сказав: «Найпоширеніше запитання, яке я чую від своїх міністрів та інших в Афганістані, — чи продовжать США працювати з нами?»²⁶⁸. Незважаючи на запевнення Буша, протягом наступних семи років Америка постійно створювала враження, що її сили ось-ось покинуть країну. Коли 1 травня 2003 року Рамсфельд оголосив про припинення великих бойових операцій в Афганістані, генерал Ден Макніл заявив, що невеликі американські сили кількістю 7000 солдатів надалі скоротяться і зосередяться виключно на навчанні афганської армії. Це був той самий день, коли на борту корабля «Авраам Лінкольн» президент Буш на тлі банера «Місію виконано» оголосив про завершення основних бойових операцій в Іраку. Звісно, ні «Талібан», ні іракські повстанці не підкорилися. Поки Рамсфельд виступав із промовою, таліби розпочали наступальні операції вздовж кордону²⁶⁹. Переважна більшість воєнних жертв і в Афганістані, і в Іраку була ще попереду. Зіткнувшись із відразою США до так званої «розбудови держави» та пов'язаним із цим запереченням необхідності консолідувати первісні військові успіхи в стійкі політичні результати, партнери Сполучених Штатів в обох країнах уживали заходів у разі відходу американців.

До 2006 року здобутки ворога посилили занепокоєння Карзая щодо тривалості й сили підтримки з боку американського союзника. У період із 2006 по 2009 рік «Талібан» здобув контроль над територією в південній частині Афганістану, включно з рідною провінцією Карзая — Кандагаром, який також був батьківщиною та духовним домом мулли Омара й «Талібанау». Сили НАТО, переважно представлені Канадою, Великою Британією та Данією, очікували виконання миротворчого обов'язку, подібного до операцій на Балканах у 1990-х роках. Натомість довелося брати участь у запеклих боях. У 2008 році безпекова ситуація в Кандагарі та сусідній провінції Гільменд стала критичною. Президент Буш, визнаючи, що надмірна самовпевненість, ґрунтована на перших успіхах у воєнних діях проти «Талібанау», «залишила нас без достатньої кількості необхідних ресурсів» для стабілізації Афганістану, і перед своїм відходом з посади схвалив збільшення чисельності військ до 45 тисяч²⁷⁰. Але його попередні заяви про виведення військ уже підірвали довіру Карзая, і що дужче

ускладнювалася безпекова ситуація на його племінній батьківщині, то гірше були його стосунки зі Сполученими Штатами.

Протягом 2010–2012 років я чітко бачив, як стрес Карзая посилив його сприйнятливість до теорій змови. Пакистанська Міжвідомча розвідка сповна скористалася можливістю вбити клин між президентом Афганістану й новою адміністрацією Обами. Під час моїх візитів у палац керівник апарату Карзая, Абдул Карім Хорам, невисокий гладкий непривітний чоловік, залишався в кабінеті президента на задньому плані. За часів Наджибулли Хорам був ув'язнений, а потім утік до Парижа, де здобув ступінь магістра міжнародного права та дипломатії. Складалося враження, що він перебуває під впливом Міжвідомчої розвідки Пакистану.

«Талібан» і Міжвідомча розвідка використовували Хорама й інших своїх агентів у палаці, щоб переконати Карзая, що Сполучені Штати мають приховані мотиви своїх дій в Афганістані на додаток до бажання перемогти терористів-джихадистів²⁷¹. Хорам та інші надавали президенту попередні, часто неточні дані про жертви серед цивільного населення від американських і афганських військ, одночасно пом'якшуючи інформацію про жорстокість «Талібану». Карзай із часом почав протидіяти операціям афганських сил і коаліції, особливо нічним рейдам, що мали мінімізувати ризики для американських та афганських військ, а також для мирних мешканців. У 2012 році стосунки було безнадійно зіпсовано. Командири, яких я супроводжував на зустрічі в палаці, генерал Петреус, а згодом і Аллен робили все можливе, щоб мінімізувати шкоду.

Сполучені Штати почали сприймати уряд Афганістану як частину проблеми, а не як суттєвий елемент її розв'язання. Лідери США погіршили й без того погану ситуацію. Президент Обама та державний секретар Гілларі Клінтон перевели Афганістан і Пакистан у зону відповідальності посла Річарда Голбрука — людини, яку багато хто вважав зарозумілою та зверхньою. Стосунки з Карзаєм сягнули дна²⁷². Голбрук активно виступав проти нього напередодні президентських виборів в Афганістані 2009 року. Після виборів Карзай запропонував провести другий тур, і це разом із чутками про фальсифікації призвело до двомісячних заворушень у післявиборчий період. У квітні 2010 року глава держави вибухнув: «Якщо ви та

міжнародна спільнота тиснутимете на мене дужче, клянуся, що приєднаюсь до “Талібану”»²⁷³. Коли я прибув до Афганістану, щоб створити антикорупційну архітектуру, Карзай розглядав американські нарікання на корупцію як чергову спробу похитнути його президентство.

Хоч як дивно, попри складність цієї теми, стосунки в нас із Карзаєм були хороші. Слухаючи афганців, я дізнався про внутрішні племінні, етнічні та політичні конфлікти, які живили корупцію й далі ослаблювали державу. Здавалося, Карзаю подобалися наші дискусії, засновані на взаєморозумінні того, що політичне врегулювання в Афганістані стало залежним від безконтрольної корупції та організованої злочинності. В обмін на лояльність еліт епохи моджахедів Карзай дав їм, зокрема деяким найбільш схильним до грабівництва полководцям, своєрідний дозвіл на грабунки. Вони збагачувалися, посилювали свій вплив у базових регіонах і контролювали державні установи та посади, часто наживаючись на громадянах у пунктах пропуску, на кордонах і в аеропортах. Ми обговорювали те, як безконтрольна злочинність ослаблює державу та узалежнює від міжнародної допомоги, водночас розчаровуючи донорів, менш готових брати на себе відповідальність за корумповані організації, які тринькають їхні гроші. Попри наші позитивні стосунки, ми з Карзаєм просунулися дуже недалеко. Я зробив висновок, що стабілізація Афганістану потребуватиме не лише поліпшення взаємин з афганськими лідерами, а й постійних зусиль, щоб переконати цих лідерів провести реформи, необхідні для виживання держави. Але погані стосунки з Карзаєм запевнили деяких людей у тому, що реформа афганських інституцій і зменшення загрози корупції є неможливими. Відсутність довіри до реформ підвищила популярність протилежної альтернативи — обмеженої стратегії боротьби з тероризмом та угоди з «Талібаном».

Пам'ятаю, як під час тих зустрічей з афганським керівництвом я думав, що Хорам грає роль підступного Яго, а Карзай — Отелло. Так само, як Яго переконав Отелло, що його найвірніший капітан має роман із його дружиною, Хорам (і пакистанські лідери) запевнили Карзая, що Сполучені Штати не є надійним партнером. Подібно до Карзая Отелло завойовує публіку на початку п'єси, але потім,

частково заплутавшись у павутинні брехні Яго, приймає невдалі рішення, які зрештою призводять до його поразки. В останньому акті Отелло вбиває свою дружину Дездемону. Карзай покинув пост президента, перш ніж убив партнерство зі США, НАТО й міжнародним співтовариством. Однак і після цього він продовжував підривати американсько-афганські відносини зі свого нового помешкання, що прилягало до території палацу²⁷⁴. Шко́да, якої він завдав, була значною, особливо від поширення серед американців хибних припущень про характер війни. Пізніше він посприяв відродженню цих припущень в адміністрації Трампа.

Саме у 2009 році наш стратегічний нарцисизм в Афганістані, здавалося, перетворився на стокгольмський синдром або принаймні на те, що психологи називають реактивним формуванням, — на позірне прийняття і перебільшення ідей та імпульсів, діаметрально протилежних власним. Розчарування в Карзаї та відчайдушне бажання знайти легкий вихід з війни призвели до дивного явища, коли «Талібан» вважали партнером у справі припинення війни. Після того як американські лідери припустили, що не «Талібан» є проблемою (хоча таліби й далі вбивали невинних мирних жителів і вояків Афганістану, США та коаліції), афганський уряд узяв на себе нову роль у практично шекспірівській трагедії — роль ворога. І щойно цей уряд подали як проблему, деякі американці почали сприймати війну як народний опір окупації США, а не як широкі міжнародні спроби підтримати представницьке керівництво держави в боротьбі з терористичною організацією, жорстокою до власного народу. У міру зростання розриву між урядами США й Афганістану ситуацію дедалі активніше використовував Пакистан.

Розчарування в Карзаї також сприяло тому, що адміністрація Обами засвоїла гіпотезу адміністрації Буша, нібито Пакистан змінить свою поведінку, якщо йому запропонувати перспективу довгострокових стосунків. У телефонній розмові 2009 року Карзай попередив Обаму, що «військові та політичні аспекти досягнення миру в Афганістані неможливо вирішити, якщо питання про притулок у Пакистані не буде чітко поставлене і не стане пріоритетом у новій стратегії»²⁷⁵. Але невдовзі після цього дзвінка обамівська Рада нацбезпеки навмисно злила пресі інформацію про «зміну мислення», покликану пояснити

меншу кількість військовослужбовців в Афганістані, ніж рекомендував генерал Стен Маккрістал, новий американський командувач у Кабулі. «Нове рамкування» стратегії війни в адміністрації містило самообман про те, що «Талібан» відокремлений від «Аль-Каїди», а та в Афганістані є слабкою, тому зусилля вирішили зосередити на «Аль-Каїді» в Пакистані, а не на «Талібані» в Афганістані²⁷⁶. Але адміністрація вивела самообман на новий рівень, припустивши, що Пакистан буде активним партнером в антитерористичній кампанії проти «Аль-Каїди», хоча його армія підтримувала не тільки талібів, а ще цілу низку терористичних організацій.

* * *

Багато аналітиків і бюрократів, які вважали талібів та армію Пакистану партнерами, а афганський уряд — ворогом, дотримувалися цієї химерної формули навіть після президентських виборів в Афганістані, що призвело до оскаржуваного, але мирного переходу влади у 2014 році від Хаміда Карзая до президента Ашрафа Гані. Вибори, позначені взаємними звинуваченнями в корупції між двома провідними опонентами, привели в Афганістан нового державного секретаря Джона Керрі для посередництва між Гані, гільзай-пуштуном із гористого південного сходу, та доктором Абдуллою, основним кандидатом від Північного альянсу й колишнім радником із зовнішньої політики Ахмада Шаха Масуда. Гані неохоче погодився призначити Абдуллу на безпрецедентну і позаконституційну посаду головного виконавчого директора. Надію покладали на створення хоча б примарної єдності між Північчю та Півднем, а також між пуштунами, таджиками й іншими етнічними групами.

Прагнучи врегулювати ситуацію шляхом переговорів, адміністрація Обама спонукала Катар підтримати відкриття політичного офісу «Талібану» в Досі, де були б представлені високопоставлені члени руху²⁷⁷. Завдяки цим переговорам адміністрація Обама насправді допомогла талібам зберегти гармонійну ідентичність замість того, щоб фрагментувати їх і послабити їхню організацію. Юристи адміністрації та Міністерства оборони встановили обмеження в тому, як

американські сили можуть атакувати керівництво та бійців «Талібану». Говорячи, що на чолі будь-яких потенційних переговорів стоятимуть афганці, та свідомо приховуючи ці переговори від афганського керівництва, очільники США дурили й місцевий уряд, і самих себе. У результаті ворог дістав свободу дій, а легітимність уряду в Афганістані було підірвано. Голбрук обійшов цей уряд, щоб налагодити контакт з Таїбом Агою, який очолював фінансову комісію «Талібану». Щоб встановити контакт з керівництвом руху, Голбрук залучив Барнетта Рубіна, політолога з Нью-Йоркського університету.

Після того як спроби переговорів провалилися, Сполучені Штати у травні 2014 року випустили п'ятьох затриманих талібів з американського ізолятора в затоці Гуантанамо на Кубі в обмін на звільнення дезертира Армії США. Подальші спроби використати так звану п'ятірку талібів для початку ефективних переговорів скидалися на акт відчаю²⁷⁸.

* * *

Коли ми проїхали в укріплену арку й опинилися на доглянутій внутрішній території, я подумав про історію Аргу і той факт, що до моменту передачі Карзаєм у вересні 2014 року влади Гані в Афганістані ще не траплялося демократичного, мирного переходу таких повноважень. Колишній прем'єр-міністр Мохаммед Дауд Хан ліквідував монархію в 1973-му, захопивши владу, поки його двоюрідний брат, король Мохаммед Захір-шах, перебував з візитом в Італії. П'ять років по тому десятилітні війни в Афганістані почалися з акту жахливого насильства в тому самому будинку, в якому тепер жив Гані. Дауд розпочав політику відкритості до Сполучених Штатів і їхніх союзників включно з Пакистаном, тож радянці та їхні афганські клієнти-комуністи вирішили, що його треба усунути.

Після захоплення контролю над аеродромом Баграма керівники перевороту стратили 30 офіцерів ВПС і захопили радянські винищувачі МіГ для підтримки танкового наступу на Арг. Охорона палацу здалася. Дауд зібрав 24 членів своєї сім'ї у вітальні в надії, що їх помилують. Цього не сталося. Солдати розстріляли Дауда й усю його родину, окрім семи осіб, а тоді перевезли тіла однією з палацових

вантажівок на територію, що оточує сумнозвісну в'язницю Пул-е-Чаркі за межами Кабула. Офіцер наказав своїм людям скинути трупи у викопану армійським бульдозером канаву²⁷⁹. Тіла відшукали та належним чином поховали тільки у 2009 році. Я подумав про те, як на Карзая і Гані мали тиснути накопичений стрес історичної пам'яті та сумніви в прихильності Америки.

На виході з Аргу я зустрівся з Ханіфом Атмаром, радником із національної безпеки Афганістану. Почесна варта у військовій формі вишикувалася вздовж дороги, що вела до входу в палац. Спокійна поведінка Атмара маскувала випробування бурхливого життя, у якому служба в урядах Карзая і Гані була лише останньою главою. Атмар народився в родині пуштунів у Лагмані (Афганістан) 1968 року. У 1980-х він служив в афганській таємній поліції КНАД. Безпековий радник ходив із тростиною і штовхав поперед себе протез правої ноги. Ному втратив на початку семимісячної битви під Джалалабадом у 1989-му, коли афганські війська розгромили спільний наступ моджахедів і пакистанської армії на це східне місто. Після виходу радянських військ він поїхав до Великої Британії, де здобув два дипломи в Йоркському університеті. Багато років був працівником норвезької неурядової організації з допомоги. У 2008 році Атмара призначили міністром внутрішніх справ і дали йому завдання реформувати міністерство, яке дехто вважає «найкорумпованішою з усіх урядових організацій»²⁸⁰. Я вперше зустрівся з ним, коли він подав у відставку з уряду Карзая 2010 року. Ми годинами обговорювали кухню афганської політики, серед іншого — й характерні для неї прояви жадібності, історичну ворожнечу, глибоку недовіру та зміну союзів.

Багаторічні дискусії з Атмаром, Гані, Абдуллою та іншими афганськими лідерами переконали мене, що наші політика і стратегія США в їхній країні були протилежними до необхідних. Афганістан потребував довгострокових зобов'язань, а США постійно оголошували свій графік виведення військ. Дипломатичні та військові зусилля потребували узгодження, натомість вони були суперечливі. Прикладом є оголошення президента Обами про виведення військ США під час переговорів з ворогом. Пакистан та інші регіональні гравці мали б виконувати менш деструктивну роль. Але США

подавали неоднозначні сигнали та збільшували допомогу Пакистанові, тимчасом як Міжвідомча розвідка цієї держави посилювала підтримку «Талібану» й іншим терористичним організаціям. Реформи для зміцнення афганських інституцій мали вирішальне значення, проте очікуване самоусунення США стимулювало корупцію, яка послабила ці інституції.

Ми з Атмаром проминули кордон солдатів, увійшли в будівлю і повільно піднялися сходами. Він залишить мене з президентом Гані, й того дня ми з паном міністром ще зустрінемося. Я нетерпляче чекав зустрічі з Гані. Ми з ним мали спільне розуміння того, як розвивалася війна, й усвідомлювали хибність припущень, які лягли в основу невдалої політики. Я сподівався, що наша дискусія зможе викристалізувати схему першої обґрунтованої, довгострокової та сталої воєнної стратегії.

Розділ 6

Війна за мир

Ми не прагнемо миру, щоб воювати, але йдемо на війну, щоб жити в мирі. Отже, будьте мирні, воюючи, щоб ви могли перемогти тих, проти кого боретесь, і привести їх до процвітання в мирі.

Святий Августин

Президент Гані привітав мене у своєму кабінеті. Ми годину говорили наодинці. Я познайомився з ним ще в перші дні американської війни в Афганістані. Ми часто разом жалкували за втраченими можливостями в уже майже двадцятирічному конфлікті.

Вони з Карзаєм були абсолютними протилежностями. Гані любив Америку, адже наша країна дала йому можливість уникнути жахів війни й досягти успіху як науковцю та експертові з розвитку. Він народився в багатій пуштунській родині 1949 року і здобув гуманітарну освіту в кабульській середній школі «Хабібія», а потім продовжив навчання в Американському університеті в Бейруті, де познайомився зі своєю майбутньою дружиною Рулою, християнкою з Лівану²⁸¹. Під час викладання в Кабульському університеті Гані отримав стипендію для здобуття ступеня магістра в Колумбійському університеті Нью-Йорка. Виїхав з Афганістану в 1977-му, лише за кілька місяців до того, як солдати розстріляли президента Дауда та його сім'ю, і лише за два роки до того, як до країни вторглися радянські війська. Вони хотіли утримати при владі дружній комуністичний уряд після вбивства Даудового наступника, президента Нур Мухаммада Таракі²⁸². Того, як і Дауда, убили в палаці, де згодом оселилися Гані та його дружина. Однак сім'ю пощадили, а саме вбивство не було таким кривавим: Таракі наказали лягти на ліжко, троє чоловіків задушили його подушками, а потім уночі таємно поховали. Саме в цей бурхливий період більша частина родини Гані

потрапила у в'язницю. Сам Ашраф залишився в Сполучених Штатах і здобув ступінь доктора антропології.

Гані сидів за своїм робочим столом у Вашингтоні, коли 11 вересня 2001 року пасажирський літак із шістьма членами екіпажу та вісімдесятьма пасажирами, включно з п'ятьма терористами «Аль-Каїди», врізався в Пентагон на протилежному березі річки від його офісу у Світовому банку. Гані знав, що незабаром у його рідній країні відбудуться кардинальні зміни. Імпульсивний чоловік, який під час обговорення майже будь-якої пов'язаної з розвитком теми вигукував: «У мене є публікація про це!», Ашраф Гані негайно розробив п'ятикроковий план політичних, соціальних та економічних перетворень в Афганістані. Два місяці після 11 вересня він працював разом із британською юристкою в галузі прав людини Клер Локгарт, розумною жінкою з приємним голосом. Їхня робота вплинула на формування афганського уряду після Боннської конференції. Гані приєднався до уряду Карзая, щоб спробувати зреалізувати свої ідеї на посаді міністра фінансів. Він застерігав від наділення повноваженнями місцевих князьків-ватажків, здатних лише й далі послаблювати державу та чинити беззаконня, унаслідок чого і виник «Талібан». Але так і не зміг переконати Карзая, чия доля залежала від догоджання тим самим князькам. У 2006 році Гані покинув Афганістан і разом з Локгарт заснував Інститут ефективності держави. Удвох вони написали книжку «Як полагодити неспроможні держави: план перебудови розколотого світу», у якій описали ключові функції, необхідні для зміцнення проблемних держав²⁸³. У 2011 році людина, котра буквально написала книжку про те, що треба зробити, повернулася в Афганістан, щоб допомогти президентові Карзаю та коаліції передати безпечні провінції під контроль уряду. А у 2014-му Гані балотувався на пост президента Афганістану як людина, здатна поєднати світи західного експерта з розвитку та традиційного пуштуна-гільзаї з афганського сходу. Він походив з клану поетів-воїнів Ахмадзаї, який тішився автономією і дотримувався пуштунвалі, традиційного пуштунського кодексу честі та гостинності.

Ніхто не сумнівався в рішучості Гані, однак декого турбувало, що його досвід науковця та працівника Світового банку зробив його надто педантичним, а також нетерпимим до тих, хто не міг зрозуміти

чи сприйняти його ініціативи щодо нерідко поспішних реформ. Багато із цих реформ були обґрунтовані та практичні, тоді як інші виявлялися мрійницькими, без чіткого шляху впровадження. У Гані траплялися перепади настрою, його вдача час від часу відштовхувала тих, кого він потребував для здійснення реформ, але він привів сильну команду і досяг прогресу. Наша розмова зосереджувалась на тому, що згодом ляже в основу стратегії президента Трампа в Південній Азії.

Ми сиділи в ледь повернутих один до одного кріслах, лише удвох у великій залі, яку зазвичай заповнювали міжнародні делегації та їхні афганські візаві. Гані, як і посла Хуго Лоренса, турбував психологічний аспект стратегії. Спільні дії мали викликати довіру в американського та афганського народів, а також у членів коаліції, і водночас продемонструвати нашу непохитність ворогам та їхнім поплічникам. Такі зусилля зміцнити Афганістан проти талібів «зсередини назовні» мали поєднуватися з постійними дипломатичними зусиллями «ззовні всередину», щоб переконати ключових регіональних гравців брати на себе позитивну чи принаймні менш руйнівну роль в Афганістані та всьому регіоні. Наше спілкування було схоже на багато попередніх розмов, які ми вели вдома у Гані в Кабулі п'ять років тому під час смачних вечер з баранини й афганського плову (рису басматі із сумішшю моркви, родзинок і цибулі).

Я відверто говорив з ним про найбільшу перешкоду для вкорінення довгострокового підходу до Афганістану та Південної Азії — про волю афганського й американського народів. Попросив у Гані та його уряду допомоги, щоб достукатися до аудиторії в Сполучених Штатах і пояснити їй головні виклики не тільки для афганців, а й для американців і всього людства. Ми з Гані вважали Афганістан сучасним фронтіром цивілізації та варварства, але мало хто з американців усвідомлював, що Південна й Центральна Азія є особливою екосистемою, де процвітало понад два десятки організацій, визначених США як терористичні²⁸⁴.

Ця екосистема виникла за таких ідеальних для себе умов, як слабкість держави, можливість вербувати молодих чоловіків, підтримка пакистанської Міжвідомчої розвідки, здатність ховатися на практично некерованих територіях, а також міжплеменна конкуренція, що давала терористам підтримку певних племен, доступ

до прибуткової наркоторгівлі й іншого кримінального бізнесу, а також змогу переміщувати гроші, зброю, людей і наркотики через діряві кордони. Географічно центральне розташування й порівняна недоступність афгансько-пакистанського прикордоння зробили його ідеальним місцем для базування джихаду. Звідси можна було запускати смертоносні кампанії в Індії, Центральній Азії, Росії, Китаї, Європі та на Близькому Сході. Ба більше, регіон був надзвичайно привабливим з ідеологічних міркувань через пророцтво в хадисах (записах про висловлювання та дії пророка Магомета) про те, що ісламська армія вийде з Хорасану під чорними прапорами і врешті-решт підкорить Єрусалим. Текст закликає мусульман «приєднатися до цієї Армії, навіть якщо вам доведеться повзти по льоду; жодна сила не зможе їх зупинити»²⁸⁵.

Гані знав, що президента Трампа обрали переважно люди, які не розуміли, що саме поставлено на кін у цій віддаленій місцевості, й скептично ставилися до того, що дедалі більше американців називає «вічними» або «нескінченними» війнами. Я попросив Гані пояснити світові, не приховуючи жахливих викликів, з якими стикається Афганістан, скількох позитивних речей досягли зусилля американців та зусилля і щоденні жертви сміливих афганців. Незважаючи на труднощі цієї тривалої війни, у 2017 році Афганістан уже був трансформованим суспільством. Після падіння талібів до країни повернулися сотні тисяч біженців. Населення Кабула зросло з одного мільйона до майже п'яти мільйонів²⁸⁶. Разом із поверненням мешканців розширився і спектр соціальних послуг. У жовтні 2018 року понад 45 відсотків афганських виборців проголосували за своїх кандидатів у парламент. На президентських виборах у вересні 2019 року загальна явка знизилася через побоювання нападів «Талібану». Але, незважаючи на погрози вбити кожного, хто піде на дільниці, проголосувало два мільйони людей — приблизно 27 відсотків зареєстрованих виборців²⁸⁷. І хоча надто багато шахрайства було навколо отриманої Афганістаном допомоги з розвитку, усі зусилля не були марними, хай би що там хто стверджував. Американці не в курсі, що Афганістан — це трансформоване суспільство, бо вони не знають про його здобутки із часу надзвичайних змін після поразки талібів у

2001 році. У сферах освіти, технологій, прав жінок контраст між тодішнім і сучасним Афганістаном є надзвичайним.

Стрімко розширювався доступ до освіти молоді, включно із жінками, яким за правління талібів навчатися забороняли. Підраховано, що до 2001 року початкову та середню освіту в Афганістані здобував менш як один мільйон дітей. У 2017-му ЮНЕСКО оцінила загальну кількість залучених в освітню систему дітей як 9,3 мільйона. Розширився також доступ до вищої освіти: станом на 2019 рік у приватних і державних університетах навчалось 300 тисяч студентів, третина з яких — жінки²⁸⁸.

Завдяки доступу до технологій та інформації Афганістан більше не ізолюваний від світу. Понад 80 відсотків його мешканців користуються мобільним зв'язком, а число афганців, що читають новини й знаходять інформацію в інтернеті, станом на 2018 рік було на 400 відсотків більше, ніж у 2013-му. Доступ до технологій допомагає протидіяти корупції завдяки впливу соціальних мереж, використанню мобільних платежів і банкінгу. Афганська преса найвідкритіша в усьому регіоні, й це різко контрастує із суцільним мороком часів «Талібану» та зі станом державних засобів масової інформації в інших країнах, зокрема Пакистані, Ірані та країнах Центральної Азії. Станом на 2019 рік у Кабулі було 96 телеканалів, 65 радіостанцій і 911 друкованих ЗМІ, а в інших провінціях — 107 телеканалів, 284 радіостанції та 416 друкованих медіа²⁸⁹.

За правління талібів жінкам забороняли здобувати освіту, їх жорстоко карали, якщо вони виходили за межі свого дому без супроводу родича чоловічої статі або ж розмовляли з чоловіками з-поза родини хоча б по телефону. Таліби застосовують ці каральні заходи в районах, які вони контролюють, — наприклад, 2018 року жінки були засуджені до покарання батогами за законами шаріату й талібського суду²⁹⁰. Навпаки, прогрес у питанні жіночих прав згідно з конституцією Афганістану є для регіону безпрецедентно великим. Право тут вимагає, щоб 25 відсотків депутатських мандатів припадало на жінок, тож у жовтні 2018 року досягнуто рекордного показника — 417 кандидаток у депутати парламенту.

Невдовзі після мого візиту Гані дав інтерв'ю журналові Time, у якому повідомив американцям, що «їхня безпека залежить від нас»²⁹¹. Тоді

він запевнив, що афганці й надалі нестимуть більшу частину тягаря, і нагадав, що чисельність залучених в Афганістані військ і вартість війни для США скоротилися на 90 відсотків. Він також висловив вдячність за жертви американців. Заявив, що менш ніж 50 солдатів США, убитих в Афганістані за останні вісімнадцять місяців, — це «все ще занадто багато», але попросив американців порівняти ці втрати з 2300 їхніми співвітчизниками, загиблими між 2001 і 2014 роками. Та американський народ потребував більше інформації від власних очільників про виклики й здобутки. І американці заслуговували на стратегію, яка надавала б їм захист за прийнятну ціну.

Ашраф Гані також добре усвідомлював, що тривкість американської рішучості потребувала впевненості в надійності та доброчесності партнерів США в Афганістані. Відповідно, Гані разом з послом Лоренсом і генералом Ніколсоном наполегливо працював над угодою між нашими країнами про встановлення чітких цілей і показників в оцінці ефективності інституційної реформи в Афганістані. На відміну від Карзая, Гані прагнув, щоб Сполучені Штати й інші донори визначали певні умови отримання допомоги. Ці умови мали стимулювати реформи та протидіяти опозиції еліт, що сформувалися в епоху моджахедів і прагнули зберегти свої патронажні мережі²⁹². Гані сказав мені, що його пріоритетом було посилити міністерства безпеки, оборони та внутрішніх справ, а також міністерство розвідки, відоме як Національне управління безпеки. Також життєво важливими він вважав інститути та функції, вирішальні для встановлення верховенства права.

Але Гані прагнув, щоб Сполучені Штати використали свій вплив. Американські дипломати та військові командири іноді неохоче впроваджували умови для надання допомоги, оскільки або недооцінювали серйозність проблеми, або були надмірно чутливими до того, що їх вважали неоколонізаторами в країні, яка провела чотири війни проти окупантів: три проти британців та одну проти радянців. Але вплив, здійснюваний у координації з виборними афганськими лідерами, сприяв зміцненню суверенітету Афганістану. Гані описав, як міністр оборони цієї держави працював з командою генерала Ніколсона над тим, щоб зменшити вплив криміналізованих

патронажних мереж і значно підвищити професійний рівень керівників Афганської національної армії.

Ми говорили про те, як Сполучені Штати й інші країни могли б посприяти намаганням Афганістану зменшити розбіжності всередині країни та сприяти її єдності. Це держава децентралізована, місцеві та племінні лідери в ній ревно бережуть свої автономії. Дилема Гані полягала в тому, як проводити реформи, не поглиблюючи розколів, що можуть послабити державу. Хоча її мешканці часто зазначають свою ідентичність саме як афганців, а не як представників певної етнічної групи, десятиліття війни і талібанський різновид пуштунського націоналізму в поєднанні з релігійним екстремізмом викликали обурення й страх перед пуштунським пануванням серед таджиків, хазарейців і тюркських меншин. Крах уряду Наджиба в 1992 році розпочав епоху змагань між конкурентними ісламістськими сектами. У період опору радянській окупації в 1980-х помірковані місцеві форми ісламу в Афганістані, ханафійський сунізм і суфізм, витіснили прийшли екстремістські секти. Розколи послабили волю народу до протистояння талібам і створили можливості для іноземних гравців, таких як Іран і Пакистан, які підтримували окремі сили в обмін на політичний вплив. У Сполучених Штатів і їхніх однодумців, як-от Велика Британія, Індія та скандинавські країни, що мають там усталені відносини, були можливості зменшувати ці розколи і сприяти взаємним поступкам між громадами Афганістану.

Афганістан стає дедалі урбанізованішим і згуртованішим суспільством. Громади фізично об'єднуються в містах, що стрімко розвиваються, а в електронній формі — в інтернеті та через соціальні мережі. Населення країни молоде: 63 відсотки його становлять люди віком до 24 років. Молодь Афганістану як ніколи раніше пов'язана не тільки зі світом, а й між собою. На рівнинах на північ від Кабула та в самому місті змішуються етнічні спільноти, серед яких і таджики, пуштуни та хазарейці²⁹³. Їхній світогляд більше не обмежується землями предків.

Ключовою дестабілізаційною зовнішньою силою в цьому процесі був Пакистан. Гані нагадав мені, що на початку свого президентства він пішов на значний політичний ризик, намагаючись залучити сусідню державу на свій бік і переконати її військоове керівництво відстоювати

свої інтереси в Афганістані дипломатично, а не через підтримування терористичних організацій на зразок «Талібану» та угруповання Хаккані. Це не спрацювало, і вже вкотре президент Афганістану обпікся.

У минулому, коли адміністрація Обама в боротьбі з «Аль-Каїдою» в Південній Азії обрала за пріоритет співпрацю з Пакистаном, той звернувся до зневіреного президента Карзая. Командувач пакистанської армії Ашфак Парвез Каяні у травні 2010 року, невдовзі після заяви про свою відданість американським партнерам, відправив до Кабула очільника Міжвідомчої розвідки Ахмада Шуджа Пашу, щоб запропонувати пакт за спиною Сполучених Штатів²⁹⁴. Карзай, який багато років закликав Америку протистояти Пакистану, здавалося, ладний був спробувати щось інше. Насправді Каяні прагнув послабити воєнні дії проти «Талібану», вбивши клин між США й Афганістаном. Пакистанці були улесливими, а Карзай — уразливим. У жовтні 2011 року в інтерв'ю пакистанському Geo Television афганський президент заявив: «Якщо, не приведи Господи, коли-небудь розпочнеться війна між Пакистаном і Америкою, ми станемо на бік Пакистану. Якщо Пакистан атакують і якщо його народ потребуватиме допомоги, Афганістан буде з вами. Афганістан — ваш брат»²⁹⁵. У рік примирницького візиту Паші до Кабула «Талібан» здійснив щонайменше шість масштабних нападів на цивільне афганське населення, що не мало воєнних цілей, і чотириста інших терактів по всій країні з використанням саморобних вибухових пристроїв і терористів-самогубць, що призвело до загибелі цивільних людей²⁹⁶. Уже 2017 року я дійшов висновку, що далі очікувати зміни поведінки Пакистану після незмінного двадцятирічного дворушництва було б вершиною глупоти.

Коли я прибув у Південну Азію, угруповання Хаккані готувало одне з найсмертоносніших масових убивств у новітній історії Афганістану — напад 6 червня 2017 року в Кабулі, унаслідок якого загине понад 150 людей. На той час Сполучені Штати були готові надати понад 6 мільярдів доларів військової й економічної допомоги. Уже давно назрів момент для впровадження іншого підходу до Пакистану.

Того дня я спілкувався з іншими афганськими високопосадовцями, серед яких і Ханіф Атмар та Абдулла Абдулла, які стануть

конкурентами Гані на президентських виборах у жовтні 2019 року. Увечері зустрівся з Амруллою Салехом, який згодом приєднається до Гані як співкандидат і кандидат на пост віцепрезидента. Свого часу він ледве врятувався від замаху талібів. Салех шість років працював головою Національного директорату безпеки Афганістану, аж поки вони з Атмаром не змогли більше витримувати Карзаєвих теорій змови. Той ображав багатьох американських співрозмовників своєю прямою, а іноді й різкою критикою ведення війни. Я цінував відвертість і пристрасну любов Салеха до своєї країни. Його непохитне протистояння «Талібану» та готовність викривати хибні засновки були ковтком свіжого повітря. Салех завжди чітко пояснював, що саме стоїть на кону.

Після розмов з афганськими лідерами мене охопили почуття надії та жалю. Я сподівався, що ми нарешті зможемо об'єднати зусилля не лише для боротьби з ворогом, а й для зміцнення Афганістану настільки, щоб він міг протистояти відродженню талібів. Я шкодував про втрачені можливості через короткострокові підходи, які ми роками застосовували до довгострокових проблем. Чи не завдали ми непоправної шкоди своїй рішучості? Чи не спізнилися? Якби тільки Сполучені Штати й інші країни із самого початку розглядали Афганістан у довгостроковій перспективі та не намагалися перетворити війну на щось непритаманне для самої природи війни, ми не опинилися б у цій ситуації. Я був сповнений рішучості надати президентові США варіанти дій для досягнення сталої безпеки в Афганістані та Південній Азії, але знав, що буде нелегко дістати схвалення цих опцій і подбати про волю, необхідну для їх реалізації.

* * *

Останню зустріч цього дня я провів зі студентами, які перебували на території кампусу Американського університету Афганістану 24 серпня 2016 року, коли бойовики «Талібану» підірвали укріплену стіну університету бомбою з вантажівки. Терористи тримали кампус в облозі майже десять годин. Вони вбили п'ятнадцятеро людей, серед яких студенти, викладачі, охоронці та рятувальники, і поранили ще десятки²⁹⁷. Коли через сім місяців університет знову відкрився, усі ці

студенти, крім одного, негайно повернулися. Той хлопець, якому паралізувало нижню половину тіла, приїхав уже після лікування в Німеччині. Наша розмова підкреслила для мене важливість освіти в довгострокових зусиллях з поборювання терористів-джихадистів. Ті безстрашні юнаки стали частиною когорти молодих афганців, які подолали обмеження етнічної ідентичності, відкинули ісламістський екстремізм і були сповнені рішучості побудувати краще життя для себе та майбутніх поколінь.

Терористи-джихадисти залежать від необізнаності людей. Десятиліття війни та жорстокість талібів забрали освіту в населення, і те стало сприйнятливим до демагогії «Талібану» й терористичних груп. Ці групи промивають молодим людям мізки і розпалюють ненависть, щоб надихати та виправдовувати насильство проти невинних. Вони полюють на найуразливіших — підлітків і молодих чоловіків (і дедалі частіше — жінок), які позбавлені прав або прагнуть самоствердитися. Багатьох молодих людей залучають до терористичних організацій джихадистів через сексуальні й інші форми насильства. Травма, якої вони зазнають, готує їх до систематичної дегуманізації, часто через участь у відрубванні голів або інших страхітливих актах насильства. Люди, які проповідують благочестя, не тільки вдаються до найжахливішого безчинства, а й керують величезним і прибутковим злочинним бізнесом, який збагачує його лідерів, що живуть у комфортних маєтках у Пакистані. Поки вони підривають школи для дівчаток в Афганістані, їхні діти ходять до приватних шкіл.

Після зустрічі з тими сміливими студентами мені хотілося, щоб більше американців змогли з ними познайомитись і дізнатися про уривчастий, але реальний прогрес у їхній країні. Мені також було цікаво подивитися на тих, хто виступає за розподіл влади з талібами. «Талібану» дозволять розвалити бульдозерами лише кожен другу школу для дівчаток? Музику й мистецтво заборонять лише в деяких частинах країни? Масові страти на стадіонах відбуватимуться лише кожної другої суботи? Нерозуміння ворога й афганського народу породило парадокс надмірної симпатії до талібів та ігнорування (або принаймні незацікавленості) мужніх афганців: солдатів, поліцейських, студентів, журналістів та урядовців, готових померти, щоб перемогти

нашого спільного ворога й подбати про краще майбутнє для своїх і наших дітей. Я пам'ятав про цих сміливих афганців, вирушаючи в наступний етап своєї подорожі — до Пакистану.

* * *

Після короткого перельоту ми приземлилися в аеропорту Ісламабада. Він був мені знайомий: протягом 2003 та 2004 років я кілька разів відвідував персонал штабу генерала Джона Абізаїда, очільника Центрального командування США. Центральне командування — це загальний військовий штаб, відповідальний за воєнні дії в Афганістані, а на той час — і в Іраку, та за військові операції на Близькому Сході в широкому плані. Нас зустрів наш посол у Пакистані Девід Гейл. Він приєднався до Міністерства закордонних справ приблизно в той самий час, коли я почав службу в армії, у середині 1980-х. Ми обидва провели багато часу на Близькому Сході: він — у посольствах США в Тунісі, Бахреїні й Саудівській Аравії, зокрема був послом у Йорданії та Лівані. Гейл не цурався важкої невдячної роботи; він був спеціальним посланником з питань миру на Близькому Сході з травня 2011 року по червень 2013-го. Але його робота в Ісламабаді, певно, виявилась найважчою з усіх. Це пояснюється тим, що політика, яку йому доручили реалізовувати, хибувала у своїй основі, а ще тим, що багато його співрозмовників були найлицемірнішими людьми на землі.

Багато років пакистанські чиновники вдало користалися суперечливими та непослідовними стратегіями США. Заступник держсекретаря США Річард Армїтедж 12 вересня 2001 року зателефонував главі пакистанської Міжвідомчої розвідки, генералу Ахмедові Махмуду, щоб поставити його до відома, що Пакистан «стоїть перед жорстким вибором: або він з нами, або проти нас». Махмуд заявив: він хоче «розвіяти помилкове уявлення», боцімто Пакистан «злигався» з терористичними організаціями, і пообіцяв свою та президента Первеза Мушаррафа повну й «безумовну підтримку»²⁹⁸. На цю обіцянку піддалися три адміністрації США. Пакистанські лідери виявилися напрочуд вправними у використанні проти американців їхніх-таки марнославства та наївності. Ми з Гейлом зійшлися на тому,

що попереднім підходам до Пакистану шкодило поверхове розуміння ситуації в поєднанні з надмірною інтелектуалізацією регіонального виміру проблеми терористів-джихадистів.

Розуміння було поверховим, оскільки американці часто пропускали повз вуха основні мотиви, цілі та стратегії талібів й інших терористичних організацій, а також пакистанської ІДІЛ. Надмірна інтелектуалізація почалася, коли ключові посадовці адміністрації Обама застосували хибну логіку, яка лягла в основу приреченої на провал стратегії. Ця логіка стверджувала: оскільки Пакистан важливіший за Афганістан (адже є ядерною державою з понад 212 мільйонами осіб), то політика США має ставити пріоритет відносин з ним вище від результатів війни в Афганістані²⁹⁹. Відповідно до цієї логіки, пакистанський провал матиме значно важчі наслідки, ніж афганський. Якби в Пакистані розвалилася безпека або ж ця держава повністю відійшла від Заходу, проблема терористів-джихадистів зросла б експоненційно. Ізольований і зневірений Пакистан міг би розпочати нову війну з Індією, а це загрожує ядерним спустошенням в одному з найгустонаселеніших регіонів світу. Тому найкращою стратегією було б пріоритезувати хороші відносини з Пакистаном, щоб запобігти найгіршому з можливих результатів.

Але такий підхід ґрунтувався на видаванні бажаного за дійсне і на сумнівному припущенні, що пакистанська армія та Міжвідомча розвідка готові зменшити свою підтримку «Талібану» й «Мережі Хаккані». Пакистанські лідери використовували ці групи, щоб тиснути на уряд Афганістану та запобігати закликам пуштунів-націоналістів змінити кордон. Міжвідомча розвідка також хотіла контролювати принаймні частини Афганістану, щоб мати «стратегічну глибину», потрібну, на їхню думку, щоб завадити Індії оточити Пакистан афганськими територіями на чолі з урядом, прихильним до Нью-Делі.

Пріоритет відносин з Пакистаном навіть за рахунок стабільності в Афганістані ігнорував взаємопов'язаний характер безпеки в цих країнах і заохочував пакистанських військовиків продовжувати самовбивчу підтримку терористичних організацій. Саме те, що підтримуваний Пакистаном талібський уряд надав терористам прихисток, мало своїм наслідком масове вбивство 2977 невинних 11 вересня 2001 року³⁰⁰. Небезпека та насильство в Афганістані б'ють по

Пакистану рикошетом, створюючи ту саму проблему, яку мало б усунути зниження пріоритету безпеки в Афганістані. Коли адміністрація Обама викреслила «Талібан» з переліку визначених ворогів, пакистанські лідери вирішили, що їхніх американських колег легко обдурити. Наскільки серйозно вони мали сприймати заклики американців активніше боротися з «Талібаном» та угрупованням Хаккані у своїй країні, якщо Сполучені Штати вже оголосили графік виведення своїх військ із Афганістану і, здавалося, відчайдушно прагнули задовольнити хоча б якісь талібські вимоги?

* * *

Пакистанська поліція розчищала маршрут для нашого кортежу, поки ми долали коротку відстань до урядової частини столиці. Тим, хто не знайомий з містами Південної Азії, Ісламабад може здатися хаотичним, оскільки на закоркованих бульварах між собою змагаються автомобілі, мотоцикли та вигадливо прикрашені автобуси-барбухайки. Але порівняно з іншими містами регіону Ісламабад упорядкований. Назва й амбітний план розбудови закладеної в 1960-х роках столиці відображали прагнення Пакистану стати другою Медіною — ісламською державою, подібною до міста, до якого в 622 році переїхав пророк Магомет. Ісламабад також мав символізувати єдність країни, що охоплювала різноманітні території та народи, включно з пенджабцями, пуштунами та синдцями.

Коли ми прибули до резиденції прем'єр-міністра Наваза Шаріфа, я сів якраз навпроти нього. У великі вікна з виходом на сад яскраво світило сонце. На той час Шаріф відбував третій зі своїх розкиданих у часі термінів прем'єрства. Він був на цьому посту з 1990 по 1993 рік, а тоді знову з 1997-го по 1999-й, коли в результаті безкровного перевороту його змінив колишній очільник армії Первез Мушарраф. Шаріф був майстром політичного виживання, але перебував під постійним тиском армії та політичних опонентів. Здавалося, він з розумінням сприйняв нашу головну тезу, що Сполучені Штати більше не можуть терпіти фундаментальної суперечності в наших відносинах, коли гаданий союзник сприяв нашим ворогам, підтримував насильство, а отже принаймні частково відповідав за загибель

солдатів коаліції та невинних цивільних осіб. Я сказав прем'єр-міністру, що терпіння вичерпується і незабаром ми, певно, більше не зможемо надавати економічну та військову допомогу. Сполучені Штати визнали, що ми, по суті, фінансуємо своїх ворогів через посередника: американська допомога дала пакистанській армії змогу виділяти більше грошей на вербування, навчання, спорядження й утримування «Талібану» та інших терористичних організацій.

Поки ми проходили повз доглянутий газон, а потім їхали вздовж обсаженого деревами проспекту, я думав про неймовірний контраст між зовнішніми атрибутами влади в кабінеті прем'єр-міністра та фактичним безсиллям посади й того, хто її обіймав. Незважаючи на багаторічні зусилля США, Великої Британії та інших держав з посилення цивільного уряду Пакистану, влада й авторитет досі зосереджувались у штаб-квартирі армії. Те, що Шаріф вислухав нас із розумінням, не мало практичних наслідків. Його самого й міністра фінансів його уряду незабаром звинуватять у корупції, пов'язаній з витоком панамських документів, і усунуть з посад. Члени партії Шаріфа пояснювали ці звинувачення тиском з боку військовиків³⁰¹. У 2018 році посаду прем'єр-міністра обійняв обраний армією Імран Хан, колись усесвітньо відомий гравець у крикет і славнозвісний плейбой, глибоко неприязний до Сполучених Штатів. Стало зрозуміло, що підхід США до Пакистану має базуватися на реальності, і якщо більшість країн володіє армією, то армія Пакистану володіє країною. Щоб перейти від стратегічного нарцисизму до стратегічної емпатії, нам доведеться звернути увагу на емоції, ідеологію та світогляд очільників пакистанського війська.

* * *

Із часу появи держави Пакистан у 1947 році визначальною для її армії була загроза з боку величезної сусідньої держави — Індії. Пакистан вів і програв чотири військові кампанії, включно з громадянською війною 1971 року (також відомою як Війна за незалежність Бангладеш), під час якої мусив поступитися 55 відсотками свого населення та 15 відсотками території на користь нової незалежної держави Бангладеш. Територіальні суперечки

тривали. У північно-західній частині Індійського субконтиненту, Кашмірі, індійські та пакистанські війська дуже ризикували високогірними сутичками. Учасники конфліктів часто доходили до погроз застосувати ядерну зброю, як було влітку 2002 року. Кашмір став одним з перших полігонів, де пакистанська армія використала джихадистський тероризм як інструмент державної політики, і цей край залишається гарячою зоною потенційного конфлікту між Пакистаном та Індією. Остання 2019 року скасувала напівавтономний статус штату Джамму та Кашмір, який той мав останні 65 років. Цей суперечливий крок може розпалити локальні воєнні дії в цих місцях подібно до того, як це відбулося наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років після сфальсифікованих виборів 1987-го³⁰².

Високопоставлені американські офіцери (генерали й адмірали) часом піддавалися на чари пакистанських колег, манери та ввічливість яких відповідали стандартам західної армії. Їхні озеленені гарнізони здатні викликати заздрість у будь-якого старшого прапорщика Армії Сполучених Штатів. Багато пакистанських офіцерів навчалися на полігоні британської армії в Сандгерсті. Інші здобували освіту в школах Армії США у Форт-Беннінгу в штаті Джорджія, Форт-Лівенворті в штаті Канзас і Карлайлських казармах у штаті Пенсильванія. Вони розмовляли британською англійською, грали в поло, вивчали громадянську війну в Америці й пили хороше віскі. Але кар'єри вони будували в організації, яка вважала себе арбітром національних інтересів і захисником ісламської ідентичності Пакистану. Армія володіла правом вето на зовнішню й економічну політику³⁰³. Генерали Пакистану не готові були відмовитися від, на їхню думку, одного з найефективніших своїх інструментів — використання терористичних організацій та ополченців, які давали їм змогу застосовувати насильство, водночас заперечуючи власну відповідальність.

Пакистанська армія почала практикувати джихад у 1947 році й ніколи не припиняла цього робити. У 1980-х і на початку 1990-х американську підтримку ісламістських угруповань, які воювали проти радянців в Афганістані, координувала потужна розвідслужба Пакистану — Міжвідомча розвідка (ISI). Вона керувала опором радянській окупації, створила умови для розростання «Талібану» і

знищила будь-які шанси на помірковану політичну еволюцію в Афганістані. Залучення Міжвідомчої розвідки до наркоторгівлі в сусідній країні надавало приховане фінансування для використання Пакистаном керованих терористів і розробки ядерної зброї.

Але створені Міжвідомчою розвідкою монстри Франкенштейна і породжені ними сини Франкенштейна, такі як «Техрік-е-Талібан Пакистан» та «ІДІЛ-Хорасан», накинулися на своїх господарів. Напади на кшталт потужних вибухів у готелі «Марріотт» в Ісламабаді у вересні 2008 року та в готелі «Перл-Континенталь» у Пешаварі в червні 2009-го — приклади того, як сильно проєкти Пакистану з поширення тероризму проти сусідів рикошетять по ньому самому³⁰⁴. Ці угруповання вбивали пакистанських цивільних і дедалі частіше нападали на релігійні меншини, такі як шиїти або мусульмани-суфії, ризикуючи породити такий самий руйнівний міжконфесійний конфлікт, як і той, що охопив Родючий півмісяць у долинах річок Тигр і Євфрат. У 2010-х роках напади більше не обмежувалися віддаленими прикордонними районами Пакистану, адже терористи почали діяти в округах Сват і Бунер. Вони навіть поширили свою вбивчу кампанію на пакистанську армію й почали нападати на сім'ї військовослужбовців.

Винятково страхотливий напад відбувся в грудні 2014 року. Семеро терористів у жилетах з вибухівкою та пістолетами увірвались у Пешаварську державну школу армії на північному заході Пакистану. Кількість жертв рвала душу: 141 загиблий, з них 132 — діти від восьми до вісімнадцяти років. Напад продемонстрував взаємопов'язаність терористичних угруповань. Відповідальність узяла на себе організація «Техрік-е-Талібан Пакистан», основний рушій антидержавного насильства в країні з 2007 року. Той факт, що серед злочинців були чеченець, три араби і два афганці, показав міжнародний характер проблеми та безпідставність думки, що ці групи можна легко утримати в певних географічних межах³⁰⁵.

У відповідь на атаку міністр оборони Пакистану Хаваджа Мухаммад Асіф заявив: «Усі таліби — погані таліби. Будь-який екстремізм — у думках, у діях, релігійний чи політичний екстремізм — це погано. Нам треба ліквідувати їх усюди, де виявимо»³⁰⁶. Він також пообіцяв регулювати релігійну освіту. Це був інцидент саме того штибу, який мав би переконати армію Пакистану припинити використовувати

терористичні організації як зброю в зовнішній політиці та почати переслідувати їх на своїй території. Але цього не сталося. Ось чому ми з послом Гейлом вважали, що будь-яка стратегія в Південній Азії має виходити із засновку, що пакистанська армія не змінить своєї поведінки.

* * *

Незважаючи на наше глибоке розчарування один в одному, зустрічі між офіцерами США та Пакистану супроводжувалися взаємною повагою, що ґрунтувалася на професійному армійському досвіді. Ми з Гейлом зустрілися з генералом Камаром Джаведом Баджвою, очільником армії, і генералом Навідом Мухтаром, генеральним директором Міжвідомчої розвідки. Я розмовляв з Навідом на його прохання за два тижні до того; ми мали спільний досвід у танкових військах і механізованій піхоті. Дізнавшись про його інтерес до історії Громадянської війни в Америці, я надіслав йому примірник книжки Вільямсона Мюррея «Дика війна». Дізнавшись про майбутнє весілля моєї дочки, Навід надіслав мені чудовий килим ручної роботи, який потрапив просто на склад уряду, оскільки його вартість значно перевищувала ту, з якою подарунок пристойно було б прийняти. Свій інтерес до Громадянської війни в Сполучених Штатах Навід розвинув під час навчання у Воєнному коледжі Армії США в Карлайльських казармах (штат Пенсильванія). У своїй дипломній роботі 2011 року «Афганістан: альтернативи для майбутнього та їхні наслідки» він написав:

Створення життєздатного контексту стабільності та безпеки в Афганістані спонукає залучити ключових регіональних і глобальних гравців. Із цією метою Сполученим Штатам необхідно вжити масштабних дипломатичних заходів, спрямованих на послаблення регіональної напруженості та запобігання тому, щоб зовнішні гравці цю стратегію зірвали³⁰⁷.

Він мав рацію, але міг би також написати, що Сполученим Штатам слід спробувати подолати проблему, яку створює Пакистан. Навід і його колеги часто висловлювалися так, ніби вони діагностували ситуацію в Південній Азії як безпристрасні сторонні спостерігачі,

навіть коли самі здебільшого спричиняли ті нестабільність і насильство, які аналізували.

Я розпочав зустріч, висловивши співчуття через більш ніж 8000 пакистанських солдатів, що втратили життя від рук терористичних угруповань після 11 вересня 2001 року, та понад 20 000 пакистанських цивільних, яких бойовики вбили відтоді³⁰⁸. Вивчивши нещодавню адаптацію пакистанської армії до потреб боротьби з повстанцями, я висловив захват від мужності її солдатів, особливо з огляду на те, що їхні сім'ї теж перебували в зоні ризику. Я сказав їм, що американці глибоко засмучені нападом на Пешаварську державну армійську школу. Мав намір частково викрити в цьому вступному слові суперечність, що збивала з пантелику: пакистанська армія вимагає від своїх вояків жертв у боротьбі з терористичними угрупованнями, тимчасом як одне з крил армії підтримує терористичні організації, пов'язані із цими угрупованнями. Я сказав генералам, що ми з послом Гейлом хотіли спочатку вислухати і зрозуміти їхній погляд, щоб узяти його до уваги, коли формуватимемо політику нової адміністрації щодо Пакистану та Південної Азії.

Генерал Баджва сповна скористався можливістю повернути члена нової адміністрації США до свого світогляду. Камар Джавед Баджва народився в Карачі у сім'ї військовослужбовців з Пенджабу і приєднався до пакистанської армії у 1978-му. Він пройшов навчання в Пакистанській військовій академії, Університеті національної оборони, Командно-штабному коледжі канадської армії та Військово-морській аспірантурі в Монтереї (штат Каліфорнія). Здавалося, його тези були завбачливо сформульовані так, щоб випередити те, що він очікував почути від мене: це були заклики «зробити більше» проти талібів та угруповання Хаккані, а також сподівання разом нарешті покласти край насильству в Афганістані. Як і його попередник, генерал Ашфак Парвез Каяні, Баджва хотів, щоб я змирився з основоположною суперечністю між відкиданням того, що таліби й інші терористичні організації користувалися безпечними прихистками в Пакистані, і запевненнями, що пакистанська армія може зробити більше проти цих прихистків за умови сталої підтримки США.

Розмова з Баджвою та Навідом відбувалася за типовим сценарієм, знайомий мені з 11 вересня 2001-го. Пакистанські воєначальники,

армійські командири та керівники Міжвідомчої розвідки блискуче маніпулювали прямолінійними американськими колегами. Як завжди, розмова розпочалася з безлічі скарг із боку армії Пакистану. Перша з них стосувалася того, що Сполучені Штати «полишили» їхню країну після закінчення радянської окупації Афганістану та подальшого розпаду СРСР. Потім ішлося про тимчасове припинення будь-якої допомоги від США у військовій сфері та допомоги з розвитку в 1979 році, а тоді знову — в 1990-му, коли вже неможливо було заперечувати докази існування ядерної збройної програми Пакистану³⁰⁹. Від цього моменту країну змальовували як жертву: жертву масового напливу біженців у часи втечі афганців від радянської окупації, від громадянської війни в Афганістані та від жорстокості талібів; жертву санкцій Америки, запроваджених через ядерну програму Пакистану; жертву того, що пакистанські генерали визначали як «війну США з тероризмом», у якій Пакистан виступав доброзичливим союзником, втрати котрого перевищили втрати Сполучених Штатів і всіх армій коаліції в Афганістані разом узятих; і, нарешті, як вічну жертву агресії з боку Індії, що мала реваншистські цілі в Кашмірі та намагалась оточити Пакистан через створення дружнього до себе Афганістану³¹⁰.

Потім виверт «Пакистан як жертва» змінювався історією про слабкість і облогу. Країна мала економічні складнощі й надто багато військових зобов'язань. Якби Сполучені Штати були терплячішими і надавали більшу допомогу, Пакистан поступово поширив би безпеку на регіони, де базувався «Талібан» та інші терористичні організації, включно з «Аль-Каїдою». Попри негласне визнання наявності безпечних терористичних прихистків на пакистанській території, пропозиції зробити ще більше в майбутньому чергувалися з категоричними запереченнями того, що тут надавали підтримку «Талібану», «Аль-Каїді» та їхнім ключовим спільникам, таким як угруповання Хаккані. Тим американцям, які залишалися скептично налаштованими, пакистанські офіцери шепотіли на вухо: імовірно, що відставні офіцери або ж пенсіонери Міжвідомчої розвідки за звичкою та у зв'язку з давніми стосунками продовжують консультувати деякі терористичні групи без відома командування, попри те, що Міжвідомча розвідка вертикально інтегрована в ланцюг управління

армії. Вирішальним аргументом була гра на его прибулого американського чиновника. Пакистанські лідери зазначали, що саме він переконає їх зробити більше для переслідування талібів, членів «Мережі Хаккані» та лідерів «Аль-Каїди». Сполученим Штатам просто треба запастися терпінням, активніше ділитись інформацією та надавати більше допомоги.

Типовою реакцією керівництва США було вважати, що їхні колеги з Пакистану прихильно ставляться до позицій Сполучених Штатів, але просто не в змозі провести зміни, особливо на часовому відрізку, якого очікували американці. Ці американці часто прилітали додому і як папути повторювали основні тези пакистанської армії: Ісламабаду потрібно більше часу і більше грошей. Тож Сполучені Штати виписували більше чеків і надавали більше зброї та припасів тим, хто підтримував і допомагав організувати війну проти самої Америки та її союзників. Така довірливість самовідтворювалася, поки змінювалися чиновники США на військових, розвідувальних і дипломатичних посадах, а пакистанські чиновники повторювали свої тези. Ми з Гейлом пожартували, що стосунки стали майже фарсовими, але сміялися ми й над самими собою. Давно наспів час для фундаментальної зміни політики, яка спонукала б пакистанських лідерів змінити свою поведінку і з плином часу спробувала б переконати їх, що в їхніх інтересах припинити підтримувати терористичні організації, які завдали стільки страждань не лише у Південній і Центральній Азії та на Близькому Сході, а й по всьому світу — від Лівії до Франції та Філіппін. І хоча Сполученим Штатам й іншим країнам слід і надалі заохочувати зміцнення цивільного врядування в Пакистані, реалістична політика має визнати, що саме пакистанська армія бере на себе важливі рішення і тримає стерно влади.

Я спробував вирватися з типового сценарію, не використовуючи тез, на які очікували Баджва та Навід. Сказав генералам, що нова адміністрація набагато більше уваги приділятиме справам, ніж словам, і пояснив, що президент Трамп як бізнесмен сприйматиме опосередковане фінансування наших ворогів через допомогу Пакистану як погану віддачу від інвестицій. Щодо скарги генерала Баджви на те, що Сполучені Штати завжди просять Пакистан зробити

більше, недооцінюючи його жертви та обмежений контроль над віддаленим прикордонням, я запевнив: ми припинимо просити його робити більше. Натомість просили б його, а особливо генерала Навіда, робити менше — надавати меншу підтримку організаціям, які вбивають афганських та американських солдатів і мордують афганських мирних жителів. Я сподівався принаймні переконати його в нашій рішучості не повторювати помилок минулого. Помітив, що відносини адміністрації США з Пакистаном зазвичай проходять цикл, який починався з розмов, подібних до нашої. Після пакистанських обіцянок реальної співпраці очікування американських чиновників зростали. Цикл завжди закінчувався жахливим розчаруванням. Я сказав, що залишатимусь у стані жахливого розчарування, поки не настане очевидна зміна поведінки.

Велика частина цього жахливого розчарування ґрунтувалася на нездатності пакистанської армії протистояти надзвичайно жорсткому збройному угрупованню моджахедів, які прагнули контролювати територію вздовж афгансько-пакистанського кордону, — угрупованню Хаккані. Ця мережа давала ще один переконливий приклад небезпеки, яку екосистема терористів у Пакистані становить для цієї країни та світу. Угруповання також ілюструє небажання пакистанської армії припинити використання терористів як зброї в пакистанській зовнішній політиці. Послідовники Хаккані за підтримки Міжвідомчої розвідки надають терористам безпечний простір. Угруповання на чолі з Сіраджуддіном Хаккані, який є також військовим командувачем талібів, поєднує Міжвідомчу розвідку, «Аль-Каїду», «Талібан» та інші локальні й глобальні терорганізації, багато з яких теж вороже ставляться до пакистанської армії та держави. Мережа цінна для всіх, бо здатна мобілізувати племена, залучати кошти на міжнародному рівні та через організовану злочинність, виступати в численних засобах масової інформації, а також розвивати й підтримувати високий рівень військового досвіду. Члени «Мережі Хаккані» надають «Талібану», як видається, невичерпний потік підлітків і молодих чоловіків із промитими мізками. Багато з них навчались у понад 80 медресе (релігійних школах), якими керує ця мережа в племінних районах Афганістану та Пакистану.

Роль угруповання Хаккані як військового інкубатора для «Аль-Каїди» й «Талібану» демонструє, наскільки є взаємопов'язаними різні терористичні та повстанські структури, розташовані переважно вздовж афгансько-пакистанського кордону, і як вони користуються захистом одна одної та прикриттям Міжвідомчої розвідки. І саме взаємозв'язок цих груп, а також мрія про те, щоб Хорасан став місцем їхнього майбутнього халіфату, роблять цей кордон географічним центром тяжіння для розгрому таких організацій³¹¹. Мережа зорганізувала напади на американські об'єкти, на посольство США в Кабулі 2011 року, на консульство США в Гераті 2013-го. Я сказав Баджві та Навіду, що не збираюся повторювати прохання незліченних командирів і дипломатів почати переслідування «Мережі Хаккані». Настав час відштовхуватися від припущення, що Пакистан так цього й не зробить, і нам не залишається нічого іншого, як змусити його заплатити³¹². На виході я передав генералу Баджві написаний від руки перелік заручників, яких утримує угруповання Хаккані, — громадян США та країн-союзників. Він запитав мене, чи хотів би я, щоб він щось із цим зробив. Я відповів: упевнений — він міг би, якби захотів, і підкреслив, що із цього моменту ми будемо чутливішими до дій, а не до слів. Ми попрощалися й покинули ошатну територію армійської штаб-квартири.

Ми з Гейлом обговорили безнадійну модель політики США щодо Пакистану після 11 вересня. Вона відповідала приписуваному Альбертові Ейнштейну визначенню божевілля: робити те саме знову й знову, але очікувати іншого результату. Багато дипломатів і вищих офіцерів, попри багаторічний негативний досвід, і далі вважали, що пакистанська армія буде з ними чесною й стане справжнім партнером у боротьбі проти терористів-джихадистів.

Коли я зустрівся з нашою командою, щоб підготуватися до фінального відрізка подорожі в Нью-Делі, ставало дедалі зрозуміліше, що потрібна стратегія, яка передбачить довгострокові наслідки. Я подумав про підтримку з боку США Мухаммада Зія-уль-Хака, який у 1977 році скинув, а згодом і вбив першого обраного прем'єр-міністра Пакистану — Зульфікара Алі Бутто. Одинадцять років правління Зії залишили армії та країні жахливу спадщину, після якої Пакистан так і не відновився. Під час війни проти радянської окупації Афганістану

Сполучені Штати ненавмисно допомогли Зії, який вважав, що виконує «дану Богом місію запровадити ісламський порядок у Пакистані», перетворивши країну на глобального зв'язкового для джихадистського тероризму³¹³. Я також пригадав, як після 11 вересня американська підтримка прем'єр-міністра Первеза Мушаррафа, колишнього командувача пакистанської армії, який засвоїв ненависть війська до Індії та прихильність Зії до бойовиків-ісламістів, посилила здатність Пакистану використовувати тероризм не тільки в Афганістані, а й проти Індії.

Коли ми сіли на літак, що прямував до Нью-Делі, стало зрозуміло, що з погляду армії Пакистану все в кінцевому підсумку сходиться на Індії. Дружній уряд в Афганістані надасть Пакистану «стратегічну глибину» в разі чергової війни зі східним сусідом. Підтримка Міжвідомчою розвідкою «Талібану» та «Аль-Каїди» залежала від масштабної терористичної інфраструктури армії Пакистану, створеної для утримання груп, які вона використовує як важіль у своїй зовнішній політиці щодо Індії. Одна з таких груп, «Лашкар-е-Тайба» (ЛЕТ), створена в 1987 році як спільна ініціатива Міжвідомчої розвідки і терористів, пізніше залучених до заснування «Аль-Каїди». Керівник ЛЕТ, Хафіз Саїд, чітко дав зрозуміти, що місією «Лашкар-е-Тайби» є «боротьба зі злим тріо — Америкою, Ізраїлем та Індією»³¹⁴.

* * *

Індія була найважливішим партнером США не тільки в боротьбі з тероризмом у Південній Азії, а й у протистоянні з Комуністичною партією Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні. Індія — країна величезних викликів і можливостей. У 1980-х роках вона була лідером Руху неприєднання (групи держав, що розвиваються, які формально не належали ні до радянського, ні до американського блоку) і тому опирається укладенню офіційних союзів, однак стало очевидно, що інтереси цієї країни та США збігаються. Прогнозують, що Індія до 2024 року забере в Китаю титул найнаселенішої країни світу. Її населення молоде, рівень заощаджень та інвестицій здоровий, а економіка розвивається. Але уряд має проблеми з наданням соціальних послуг, оскільки швидке економічне зростання в поєднанні

зі збільшенням кількості населення породжує серйозні взаємопов'язані проблеми в галузях енергетики, навколишнього середовища, продовольчої та водної безпеки. З 1990 по 2020 рік показники бідності в Індії скоротилися вдвічі, але понад 365 мільйонів людей досі живуть там в умовах бідності в широкому сенсі слова. Культурне розмаїття країни створює виклики для управління та збереження гармонійної національної ідентичності. Тут мешкає найбільше індуїстів (79,8 відсотка), друга за чисельністю у світі мусульманська громада (14,2 відсотка), а також християни та сикхи³¹⁵. У цій країні 22 мови визнано як офіційні, але розмовними є ще приблизно сотня, що підкреслює величезну географічну й етнічну різноманітність країни. Але Індія — держава функціональна. Її лідери зазвичай поділяють демократичні принципи Заходу і стурбовані кампанією просування Комуністичною партією Китаю авторитарної моделі держави.

Індія потрібна США та світу для загального успіху. Я сподівався знайти нові шляхи для розширення нашої співпраці у сферах дипломатії, економічного розвитку, безпеки, торгівлі та нових технологій. Країна уразлива і перед постійною підтримкою терористів з боку Пакистану, і перед екзистенційною загрозою пакистанської ядерної зброї.

Найбільшою прихованою небезпекою може бути потенціал етнічних або релігійних протистоянь. Насильницькі конфлікти між націоналістами-індуїстами та терористами-ісламістами можуть мати катастрофічні наслідки. Коли Нарендра Моді став прем'єр-міністром, були побоювання, що деякі групи з його партії «Бхаратія Джаната» розпалять вогнище міжконфесійного насильства проти мусульман. У 2002 році під час перебування Моді на посаді головного міністра штату Гуджарат відбулася серія заворушень після того, як у населеній переважно мусульманами зоні загорівся потяг, що перевозив паломників-індуїстів. Розпочалась оргія насильства: індуїсти тижнями переслідували мусульман і чинили масові звірства, у результаті чого загинуло до 2000 індійців, здебільшого мусульман. Моді звинувачували в тому, що він не спромігся загасити насильство. Хоча адміністрація Джорджа Буша спочатку заборонила йому в'їжджати до США, адміністрації Буша та Обама врешті-решт покращили відносини

з ним та Індією³¹⁶. На час, коли в лютому 2020 року президент Трамп відвідав цю країну, щонайменше 38 осіб загинуло від найгіршого міжконфесійного насильства за останні десятиліття, що свідчило про збереження напруженості.

Перед моїм візитом прем'єр-міністр Моді розвіяв побоювання, що він продовжуватиме виконувати програму індуїстських націоналістів (хіндутву). Але під час його другого терміну на посаді ці побоювання здавалися виправданими. У 2019 році він скасував напівавтономний статус переважно мусульманських територій Джамму та Кашмір. Тоді вирок Верховного суду дозволив індуїстам відбудувати в Айодх'ї мечеть Бабрі, зруйновану фанатиками-індуїстами в 1992-му. Наприкінці року відбулися масові протести через ухвалення закону, що дозволяє отримувати громадянство Індії людям із сусідніх країн усіх конфесій, окрім мусульман.

А втім, ці події тоді ще не відбулися, тож, знижуючись над Делі, ми з Лізою Кертіс підсумували недавню історію зміцнення американсько-індійських відносин. Джордж Буш-старший зробив зв'язки з Індією пріоритетом, скасувавши всі залишкові санкції, запроваджені проти неї ще після її ядерного випробування 1998 року. У 2005-му дві країни підписали угоду про розширення відносин у сфері оборони, а у 2008-му Сполучені Штати висунули ініціативу в межах Групи ядерних постачальників дозволити Індії доступ до співпраці у сфері мирного атома, попри те, що вона не підписала договору 1968 року про нерозповсюдження ядерної зброї. Опісля були формалізація оборонної співпраці й ініціатива ядерної співпраці. Адміністрація Обама розширила кооперацію з Індією в галузі оборони, кібернетичної та енергетичної безпеки. Я з нетерпінням чекав співпраці з радником із питань національної безпеки Індії Аджитом Довалом і тодішнім міністром закордонних справ Субраманьямом Джайшанкар, щоб максимізувати потенціал наших відносин. Мав зустрітися з Довалом і його командою за вечерею, а із Джайшанкар — за сніданком, після чого поїхати до резиденції прем'єр-міністра, щоб поспілкуватися з Моді.

Легко було здогадатися, що Довал у минулому — розвідник. Навіть на найневинніші теми він говорив тихо, злегка нахиливши голову праворуч. На відміну від нього, Джайшанкар був вишуканим

дипломатом, який давав стислий аналіз і тактовні, непрямі рекомендації про те, як Сполученим Штатам бути ефективнішими в Південній Азії та Індо-Тихоокеанському регіоні. Джайшанкар і Довал зблизька спостерігали, як Китай створює зони виключного впливу. Китайська загроза змінила позицію Індії на користь міжнародної співпраці. Наприклад, її відносини з Японією поліпшилися, відколи Китай спробував залякати останню морською міліцією на островах Сенкаку та контролювати морські шляхи через Індійський океан шляхом створення відповідних об'єктів на Шрі-Ланці та Мальдівах. Лідери Індії розглядали китайську ініціативу «Один пояс, один шлях» як вулицю з одностороннім рухом, що принесе їм збитки. А проте, маючи за плечима лідерство в Русі неприєднання під час Холодної війни, Індія не хотіла справляти враження, ніби вона вступає в офіційний союз.

Наші дискусії неминуче звернули до теми відкритої й назрілої небезпеки з боку терористів-джихадистів, яких підтримує Міжвідомча розвідка Пакистану. Події 2008 року закарбувались у пам'яті індійців не наслідками світової фінансової кризи, а ще руйнівнішими терористичними атаками, які розкрили регіональні та глобальні виміри загрози з боку Пакистану. Десять зловмисників з ЛЕТ здійснили серію скоординованих атак зі стріляниною та вибухами між серединою, 26 листопада, та суботою, 29 листопада 2008 року. Найбільшим був напад на готель Taj Mahal Palace у Мумбаї. Убито щонайменше 164 цивільних, серед яких 6 громадян США. Поранено понад 300 осіб. Єдиний нападник, який вижив, громадянин Пакистану, зізнався, що вони зі спільниками були учасниками ЛЕТ, прибули з Пакистану і перебували під контролем з нього. Ці болючі рани знову відкрилися, коли 2015 року Пакистан звільнив із в'язниці (під заставу) керівника нападів у Мумбаї — Закіура Рехмана Лахві. Він негайно зник, що додатково засвідчило пакистанську підтримку терористів³¹⁷.

Було видно, що Довал і Джайшанкар стурбовані питанням спроможності Сполучених Штатів вести послідовну зовнішню політику в Південній Азії. Під час наших розмов вони регулярно повторювали, що США треба залишатися долученими до процесів у цьому регіоні. Фінансова криза 2008 року та бажання президента

Барак Обама відмовитися від зобов'язань у далеких країнах і зосередитися на «розбудові держави тут, удома», яке переважно викликало розуміння в американській громадськості, у індійських лідерів породжували сумнів у тому, чи продовжуватиме Америка активну зовнішню політику³¹⁸. Передвиборча риторика президента Трампа не вгамувала їхнього занепокоєння. Індія, сформована здобуттям своєї незалежності від колоніалізму й історично критична щодо втручання Сполучених Штатів за кордоном, стала найбільше боятися їхнього відходу в той момент, коли посилювались і китайська агресія, і джихадистський тероризм. Джайшанкар і Довал вважали, що виведення американських військ з регіону посилить обидві загрози.

Індія матиме вирішальне значення для аспекту «ззовні-всередину» в стратегії щодо Південної Азії, тож я сказав співрозмовникам, що Сполучені Штати підтримають посилення її лідерства в регіоні та за його межами. Індія була впливовою на міжнародних форумах, як-от асоціація «Бразилія — Росія — Індія — Китай — Південна Африка» (БРІКС), і незабаром мала приєднатися до Шанхайської організації співробітництва, до якої входять Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан і Пакистан. Індійські лідери могли б використати давні стосунки з російськими керівниками, щоб переконати президента Путіна діяти в інтересах своєї країни та припинити підтримувати угруповання талібів, а натомість сприяти урядові Афганістану. І, можливо, разом з Росією Індія могла б допомогти переконати Китай натиснути на Пакистан, щоб той розправився з терористичними організаціями. Бойовики вже погрожували Росії та Китаю безпосередньо і могли перешкодити амбітним інфраструктурним проектам КНР у Пакистані та в Центральній Азії. Ба більше, Індія могла об'єднатись із США, щоб натиснути на такі країни Перської затоки, як Катар, Об'єднані Арабські Емірати й Саудівська Аравія, щоб ті припинили фінансувати терористів і пов'язали свою значну допомогу Пакистану з тим, що він більше не буде ланкою в ланцюгу терористів-джихадистів³¹⁹.

Останнього дня нашої подорожі Ліза Кертис, Мері Кей Карлсон (повірена у справах США та заступниця керівника місії в Нью-Делі) і я поїхали до Раштрапаті-Бхаван, офіційної резиденції прем'єр-міністра, де зустрілися з Моді. Він прийняв нас тепло. Було зрозуміло, що

поглиблення та розширення наших відносин має залишатися пріоритетом для обох країн. Моді висловив стурбованість чимраз агресивнішими намаганнями Китаю розширити свій вплив за рахунок Індії та зростанням його військової присутності в регіоні. Він гаряче підтримував ініціювання адміністрацією Трампа політики вільного і відкритого Індо-Тихоокеанського регіону, запропонував Сполученим Штатам, Індії, Японії та однодумцям-партнерам наголосити на інклюзивності концепції й дати зрозуміти, що вона не прагне виключити жодну державу. Наприкінці зустрічі прем'єр-міністр поклав мені руки на плечі й благословив. Перед поверненням нашої команди до Вашингтона я був радий будь-якій допомозі.

Ця поїздка переконала мене, що нам треба представити президенту варіант дій з виведенням військ та інші варіанти, базовані на реаліях регіону, а не на видаванні бажаного за дійсне, як це часто траплялося за попередньої політики. Довгостроковими цілями було подбати, щоб терористи-джихадисти не могли атакувати Сполучені Штати та їхніх союзників, запобігти потенційно катастрофічному конфліктові між Індією та Пакистаном, а також переконати Пакистан припинити саморуйнівну підтримку терористичних організацій і провести необхідні реформи, щоб не зруйнувалася його внутрішня безпека. Найближчим часом слід зосередитися на відрізання терористичним організаціям з явним глобальним засягом доступу до ресурсів, свободи пересування, безпечних прихистків та ідеологічного простору, необхідних для планування, організації та проведення нападів³²⁰. Ми базували б ці варіанти на такому новому наборі засновків.

- По-перше, дотримуватись обмеженої стратегії протидії тероризму стане неможливим, якщо в Афганістані трапиться безпековий колапс; саме афганці вели найжорсткіші бої. Цю державу потрібно зміцнити, щоб протистояти здатності «Талібану» відродитися, і держава ця має стати достатньо сильною, щоб контролювати критично важливу територію й ефективно діяти проти поєднання повстанських груп, наркотоєргових організацій і транснаціональних злочинних мереж³²¹.

- По-друге, «Талібан», «Аль-Каїда» й решта терористичних організацій були взаємопов'язані, як і багато інших небезпечних

груп, розташованих у прикордонній зоні між Афганістаном і Пакистаном; ми надто старалися «роз'єднати точки»³²².

- По-третє, не можна було довіряти талібам у переговорах, особливо в ситуації, коли вони вважали, що перемагають, а США якраз виводили війська.
- Нарешті, Пакистан не припинить і не скоротить у значній пропорції підтримку «Талібану», «Мережі Хаккані» та організацій терористів-джихадистів, як-от ЛЕТ³²³.

* * *

Ми воювали без стратегії. Коли я повернувся до Вашингтона, у кабінет, який під час загострення війни у В'єтнамі займав радник Ліндона Джонсона з питань національної безпеки Макджордж Банді, я відчув, що настав час визначитися, чого ми хочемо досягти в Афганістані та Південній Азії. Висловлювати співчуття солдатам і сім'ям загиблих або поранених під час безцільної війни здавалося найгіршою формою цинізму. У Південній Азії та у Вашингтоні треба було здолати низку перешкод. Це зайняло більше часу, ніж я сподівався. Між 20 квітня, днем завершення подорожі, й 18 серпня, коли президент Трамп у Кемп-Девіді ухвалив рішення про нову стратегію щодо Південної Азії, «Талібан» та угруповання Хаккані здійснили понад сотню смертоносних нападів на афганські сили безпеки і цивільне населення³²⁴. Наступного дня після того, як ми повернулись у Вашингтон, озброєні бойовики «Талібану» й терористи-смертники вбили понад 140 і поранили більш як 160 людей на базі афганської армії в північній провінції Балх. «Мережа Хаккані» здійснила чергову нищівну атаку 31 травня в Кабулі, на перехресті біля посольства Німеччини. Величезна начинена вибухівкою вантажівка забрала життя понад 150 людей і поранила більше ніж 400. Відкинувши страх, президент Гані шість днів по тому провів у столиці заплановану мирну конференцію.

Через кілька днів після зустрічей у Кемп-Девіді, 21 серпня, президент пояснив своє рішення та стратегію американському народові й світу в промові у Форт-Маєрі (штат Вірджинія). Щодо Афганістану — він визнав, що «американський народ утомився від

війни без перемоги», і заявив, що його «первісний інстинкт полягав у виведенні військ». Він підсумував небезпеки, пов'язані з передчасним виведенням, зокрема посилення терористичних організацій, таких як ІДІЛ та «Аль-Каїда», а також інших визначених США двох десятків іноземних терористичних організацій, що діють в Афганістані та Пакистані. Він згадав про наявність ядерної зброї в такій нестабільній зоні. Сказав про суперечності в політиці Пакистану, чітко заявивши, що ця країна пропонує безпечний притулок терористичним організаціям, і окреслив підхід, який забороняв би бойовикам контролювати територію, припиняв би їхнє фінансування й ізолював би їх від джерел ідеологічної підтримки. Нова політика визнала війну змаганням волю і мала на меті розгром організацій, які загрожували США. Штучних дедлайнів більше не буде, і Сполучені Штати вже не збиватимуться з ніг, намагаючись поговорити з талібами. Президент Трамп пообіцяв підтримувати уряд і армію Афганістану в їхній боротьбі з «Талібаном», водночас чітко покладаючи на цю державу завдання «взяти відповідальність за власне майбутнє, керувати своїм суспільством і досягти довготривалого миру»³²⁵. Наголос буде зроблено на вирівнюванні складників національної влади, включно з дипломатичними, економічними та військовими зусиллями. Після 16 років війни США сформулювали реалістичну й усталену стратегію. Я зустрівся з президентом і першою леді в резиденції 21 серпня 2017 року, а потім скочив у президентський кортеж для короткого переїзду через річку Потомак. Коли ми проїжджали Арлінгтонське національне кладовище і входили у ворота Форт-Маєру, я подумав, що це вдале місце для виступу президента, у якому вперше чітко сформульовано, як саме жертви молодих американських воїнів в Афганістані сприятимуть гідним цих жертв досягненням тієї країни та всієї Південної Азії.

* * *

Однак, як я й боявся, стратегія довго не протрималася. Ті, хто глибоко скептично ставився до тривалої війни Америки в Афганістані, переконали президента Трампа відмовитися від неї. Невдовзі після того, як у 2018 році я пішов з Білого дому, оточення, яке неправильно

розуміло природу тієї війни, недооцінювало загрозу і було ідеологічно схильне виходити з «вічних конфліктів», переконало президента, що постійні та стійкі військові зусилля в Афганістані беззмистовні й марні.

У липні 2019 року прем'єр-міністр Пакистану Імран Хан відвідав Вашингтон. Він мав виразний антиамериканський настрій, і пакистанська армія показово обрала його на роль номінального лідера країни. Коли президент Трамп публічно попросив у Хана допомоги в завершенні війни, здавалося, що ще один американський лідер піддався на самопрезентацію пакистанського колеги як партнера в боротьбі з тероризмом. Хан навіть дістав бонус, оскільки президент запропонував посередництво між Пакистаном та Індією щодо Кашміру. Трамп зайшов так далеко, що заявляв, ніби бути посередником його попросив прем'єр-міністр Моді. Але будь-який фахівець із Південної Азії знає, що Моді ніколи не зробив би нічого такого, оскільки Індія давно виступала проти посередництва в суперечці про Кашмір — насамперед тому, що попередні ініціативи ООН у цьому питанні виявилися їй не вигідними. У питанні Кашміру це держава — прихильниця статус-кво, тимчасом як Пакистан прагне послабити контроль Індії над тією територією. Мабуть, візит пройшов для Хана краще, ніж очікували, бо Пакистан повернувся до ролей палія та пожежника в Афганістані й Південній Азії.

Невдовзі після візиту Хана президент Трамп, перейнявши загальне хибне уявлення про війну, сказав: «Я міг би виграти цю війну за тиждень. Просто не хочу вбити десять мільйонів людей»³²⁶. Його заява свідчить про нерозуміння сутності конфлікту в Афганістані та Пакистані. Америка й широка міжнародна коаліція воювали не проти афганців, намагаючись підкорити волю народу, — вони боролися пліч-о-пліч із переважною більшістю мешканців країни, щоб запобігти насильницькому поверненню до влади невеликої, непопулярної меншини, яка керувала за допомогою терору та жорстокості. Народи Афганістану, як і Південної та Центральної Азії, Близького Сходу, стали головними жертвами талібів і терористів-джихадистів. Війна ХХІ століття в Афганістані та Пакистані мала очевидну відмінність від історичного опору Афганістану радянській окупації у ХХ столітті, від його боротьби в Першій і Другій англійсько-афганських війнах ХІХ

століття, та, попри це, зберігався популярний наратив щодо Афганістану як «кладовища імперій».

На жаль, заява президента знецінила не тільки жертви понад 58 тисяч афганських солдатів і поліцейських, які загинули, захищаючи свою країну та сім'ї від «Талібану», а й жертви понад 2300 американських військовослужбовців і військовослужбовиць, які теж поклали життя в цій війні³²⁷. Утрата рішучості підтримувати зусилля в Афганістані призвела до раціоналізації рішення про виведення військ і відновлення вад та суперечностей, які підривали політику США майже із самого початку.

У вересні 2018 року державний секретар Майк Помпео призначив Залмая Халілзада, колишнього посла в Іраку й Афганістані, спеціальним представником з питань примирення в Афганістані для переговорів про мирну угоду з талібами. Повернувся самообман: начебто «Талібан» відмовиться від будь-якого зв'язку з «Аль-Каїдою» та іншими джихадистськими терористичними організаціями. У січні 2019 року, того самого місяця, коли Халілзад заявив New York Times, ніби «Талібан» стримуватиме «Аль-Каїду», у доповіді ООН ішлося про те, що «Аль-Каїда» «й досі бачить в Афганістані надійний прихисток для свого керівництва», а американська розвідувальна спільнота у щорічній оцінці загроз зазначала: «Аль-Каїда» і далі надає підтримку «Талібанові». Інша доповідь ООН у червні попереджала, що таліби «продовжують залишатись основними партнерами для всіх іноземних терористичних груп, які діють в Афганістані»³²⁸. У липні, коли Халілзад сів за стіл переговорів з лідерами талібів у Досі (Катар), у результаті вибуху вантажівки в афганському місті Газні загинуло 12 і було поранено 179 осіб. В останній момент адміністрація США уникнула ганьби і не прийняла терористів-талібів у Кемп-Девіді для остаточної капітуляції та залишення своїх партнерів напередодні річниці нападів 11 вересня. Президент скасував заплановану зустріч через твіттер 7 вересня, дізнавшись про бомбову атаку «Талібану» на автомобіль, у результаті якої загинув один американський солдат і одинадцять вояків з інших держав. Надалі Трамп вимагатиме від «Талібану» припинення вогню та різкого скорочення насильства як передумови для відновлення переговорів. Хоча негайного виходу США не планували, Трамп чітко заявив про свої наміри, сказавши:

«Ми надто довго були там поліцейськими. [Афганський] уряд також має взяти на себе відповідальність або хоча б виконувати свої обов'язки, хай би якими вони були»³²⁹.

Пізніше того самого місяця першого еміра «Аль-Каїди» на Індійському субконтиненті (AQIS) Асіма Умара було вбито під час спільного афгансько-американського рейду на територію талібів у провінції Гільменд. Поруч із ним загинув Хаджі Махмуд, військовий командир «Талібану», начальник AQIS у Гільменді та посланець Умара до лідера «Аль-Каїди» Аймана аль-Завахірі. Міністерство оборони США затримало пресреліз, який мав оголосити про смерть Умара, злякавшись, що це «ускладнить подальші переговори», лише вкотре підкресливши цим взаємопов'язаність «Талібану» й «Аль-Каїди». Самообман повернувся цілком³³⁰.

Ситуація погіршилася. Халілзад відновив переговори з «Талібаном» і після «тижневого зниження рівня насильства», яке мало продемонструвати контроль талібів над своїми бійцями та терористами, підписав угоду про виведення американських сил за певних умов в обмін на поступове припинення безчинств й інші обіцянки «Талібану». Ці сумнівні обітниці містять зобов'язання талібів не приймати «Аль-Каїди» й подібних організацій, які загрожують Америці та її союзникам на своїй території, не співпрацювати з ними в широкому сенсі, не організовувати спільних навчань, не сприяти вербуванню для них бійців, не збирати коштів для терористів. Таліби також погодилися вжити негайних заходів проти загроз, які США вважають нагальними. Важко зрозуміти, як будь-який американець, знайомий із сутністю «Талібану», його ідеологією та історією, міг цим обіцянкам вірити.

Напередодні угоди New York Times надала редакційну сторінку заступнику еміра ісламського емірату талібів в Афганістані, спеціально визначеному (ФБР) глобальному терористові Сіраджуддіну Хаккані. Людина, яка очолює армію «Талібану», сприяє «Аль-Каїді» й має на руках кров, можливо, сотень тисяч невинних, звинувачувала Америку в розпалюванні війни, серед причин якої насправді було те, що його батько допоміг зміцнити відносини між двома названими угрупованнями. Запевнення автора, що жінкам дозволять здобувати освіту та працювати, були непереконливі. А його нездатність визнати

уряд або конституцію Афганістану в тексті договору чи в колонці свідчила про те, що «Талібан» не відмовився від своїх амбіцій повернути владу насильницькими засобами.

Особливо трагічним було те, що оголошена в серпні 2017 року стратегія адміністрації Трампа працювала. Основний удар прийняли афганці. Хоча кожна втрата США — це трагедія, кількість жертв скоротилася від максимуму 499 у 2010 році до менш ніж 20 за дванадцять місяців перед заявою президента про намір вивести всі сили³³¹. Щорічна вартість війни впала від високого показника 120 мільярдів доларів у 2011 році до приблизно 45 мільярдів на рік у 2018-му³³². Планували зменшити ці видатки ще вдвічі, оскільки більшу частину фінансового тягаря зобов'язувалися взяти на себе союзники. Афганістан не перетворився на Данію, але його урядові реформи, особливо в безпекових структурах, прогресували. Тимчасовим міністром внутрішніх справ став прагматичний лідер Амрулла Салех. Призупинення безпекової допомоги Пакистану в січні 2018 року означало принаймні те, що ця країна більше не могла грати обидві ролі, видаючи себе за союзника США та підтримуючи наших ворогів. «Талібан» перебував під значним військовим тиском і більше не міг просто чекати виведення американських військ. Ситуація в Афганістані була не дуже приємною. Там усе ще відзначали багато насильства, а воїни Афганістану, США та коаліції й далі ризикували та йшли на жертви. Проте Сполучені Штати виставили умови свого входження в майбутній переговорний процес із позиції сили, а не відчаю.

Вибори президента в Афганістані у вересні 2019 року пройшли не дуже красиво. Уряд провів їх під тиском. Таліби погрожували кожному, хто голосував. На додаток до взаємних звинувачень кандидатів у шахрайстві явка виборців була низькою. Через майже п'ять місяців переможцем з невеликим відривом оголосили Гані. Але вибори відбулися. Результат дав Сполученим Штатам та іншим націям обраний уряд і 82 відсотки афганців, які виступали проти повернення талібів, а також зміцнив волю тих, хто воював на сучасному кордоні між варварством і цивілізацією³³³. Та, схоже, адміністрація Трампа вирішила не скористатися ситуацією.

Халілзад продовжив переговори у 2020 році, можливо, щоб отримати якнайкращу угоду з огляду на бажання американського президента вийти з Афганістану. Але будь-яка домовленість, призначена насамперед для виконання цього бажання, неминуче спиралася на самообман у тому, що «Талібан» буде ефективним партнером у протидії терористичним організаціям. Така угода також розширить можливості талібів і послабить уряд Афганістану та сили безпеки після виходу США. Ось чому, навіть якщо буде вирішено вивести всі американські війська незалежно від того, що станеться згодом, краще робити це без угоди.

* * *

Проблема, що стоїть перед нами в Південній Азії, пов'язана з іншими безпековими викликами. Це регіон, у якому можлива співпраця з Росією та Китаєм, оскільки обидві країни постраждають від наслідків дедалі більшої терористичної загрози, що походить звідси. Росія, Китай та інші держави, як-от Саудівська Аравія, ОАЕ і члени Євросоюзу, мають змогу поставити лідерів Пакистану перед чітким вибором між ізоляцією як держави-парії та партнерством, яке дасть змогу скористатися величезним прихованим потенціалом регіону й розв'язати його серйозні проблеми у сферах енергетики, зміни клімату, навколишнього середовища, продовольчої та водної безпеки. Ці проблеми стосуються Пакистану, Індії, Бангладеш і більшості субконтиненту. Міжнародна співпраця з проблем Південної Азії важлива і для того, щоб переконати Іран відігравати менш руйнівну роль не тільки в цьому регіоні, а й на всьому Близькому Сході, де міжконфесійна громадянська війна створила гуманітарну катастрофу та цикл насильства, що зміцнило джихадистські терористичні організації в цілому світі.

Конфлікти змінюються зсередини через взаємодію з ворогами й інші чинники, такі як ослаблення суспільної підтримки та волі лідерів. У 2019 році стало очевидним, що людина, позиція якої є найважливішою для підтримки першої довгострокової стратегії щодо Афганістану та Південної Азії, не мала рішучості дати схваленому нею плану дій шанс на успіх. Президент Дональд Трамп, великою мірою

реагуючи на позицію головної групи своїх виборців, відмовився від психологічних здобутків, які зміцнили рішучість американських партнерів і ослабили волю ворогів — «Талібану» та його прихильників. Однак мантра «припинити нескінченні війни» відображала запит, який набрав популярності. Як людина, котра не тільки воювала в Афганістані та Іраку й стала свідком пережитих там жахів і принесених жертв, а й чия дочка та зять брали участь у тих самих конфліктах, я теж хотів, щоб вони припинилися. Але я також знав, що короткострокового вирішення довгострокових проблем у Південній Азії не існує. Те, чим ми були зобов'язані нашій нації, а також синам і донькам, які борються від нашого імені, — це довгострокова й здатна принести результат стратегія, яка гарантує безпеку нашій державі за прийнятну ціну.

Трагічно, що, коли в Афганістані починали службу американські солдати, які народилися вже після 11 вересня 2001 року, Америка все ще вела свою найдовшу однорічну війну. Але наслідки укладення угоди з «Талібаном» задля виходу Америки з найтривалішої війни, імовірно, будуть набагато гірші, ніж постійні зобов'язання згідно з обґрунтованою стратегією.

Частина четверта
Близький Схід

ТАК НЕ ПІДЕ... • Війна в затоці: США бомблять Багдад... • СУТИЧКИ КУРДІВ З ІРАКСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ... • **Безполітна зона в Іраку. Чому?**... • Безсумнівно, що тепер у Саддама Хусейна є зброя масового знищення... • **ВІЙНА ПОЧАЛАСЯ...** • **Військові операції заради роззброєння Іраку, звільнення його народу та захисту світу від серйозної небезпеки...** • Існує відоме знання... • ІСНУЄ ВІДОМЕ НЕЗВІДАНЕ... • ІСНУЄ ТАКОЖ НЕВІДОМЕ НЕЗВІДАНЕ... • **Захоплення Хусейна: напади повстанців тривають...** • Зрозуміло, що нам потрібно змінити нашу стратегію... • **ВОЄННІ ДІЇ АМЕРИКИ В ІРАКУ ЗАКІНЧАТЬСЯ...** • **Малікі дали 30 днів для створення іракського уряду...** • Ми залишаємо після себе суверенний, стабільний та самостійний Ірак... • У ТУНІСІ ІСКРА ОДНОГО ОВОЧАРЯ ЗАПАЛИЛА РЕВОЛЮЦІЙНУ ХВИЛЮ... • **ЄГИПЕТ ВЖЕ НЕ БУДЕ ТАКИМ, ЯК РАНИШЕ...** • Після рік пролитої іракцями й американцями крові здатний до самоуправління та самозабезпечення Ірак став реальністю... • **ХОСНІ МУБАРАК ЙДЕ У ВІДСТАВКУ...** • **Захопленого ворогами Каддафі спіткала жорстока смерть...** • Здавалося, що страх перед Каддафі поступився місцем надії на свободу... • 500 000 ЛЮДЕЙ ВТІКАЄ З ПІВНІЧНОГО ІРАКУ... • **Наша червона лінія — ми помічаємо, як починає переміщатися велика кількість хімічної зброї...** • Америка очолить широку коаліцію, щоб стримати цю терористичну загрозу... • США дійшли висновку, що Сирія використала хімічну зброю... • **Ви справді не здатні відчувати сором?**... • Мосул зустрічає ранок без іділ... • У ГРЕЦЬКИХ ТАБОРАХ БІЖЕНЦІВ НАЗРІВАЄ КАТАСТРОФА... • **Американські удари по Сирії...** • Нам час покінчити із цими жалюгідними нескінченними війнами... • **ТРАМП ПОГРОЖУЄ «СПУСТОШИТИ ТУРЕЧЧИНУ ЕКОНОМІЧНО», ЯКЩО ВОНА ЗААТАКУЄ КУРДІВ...** • **Загибель Багдаді демонструє непохитність Америки...** • Ми говоримо про пісок і смерть... • У БАГДАДІ ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ ШТУРМУЮТЬ ПОСОЛЬСТВО США... • **Сполучені Штати захищатимуть і оборонятимуть свій народ...** • Трамп висуває ініціативи для миру на Близькому Сході...

Розділ 7

А хто думав, що буде легко? Від оптимізму до зневіри на Близькому Сході

Боротьба з радикальним ісламізмом є тривалою війною в сутінках. Ми не можемо відігнати її думкою. Жодна стратегія завоювання сердець, жодна масштабна пропаганда не припинять цієї боротьби. Америка не може замирити цієї люті.

Фуад Аджамі

Рівно через місяць після того, як я почав працювати у Білому домі, 20 березня 2017 року, відбувся візит до Вашингтона прем'єр-міністра Іраку — Хайдера аль-Абаді. Я з нетерпінням чекав на зустріч із ним. Він був шанованим другом, чия країна потерпала від нестабільності. Ірак опинився в центрі боротьби з ІДІЛ, найновішою із сунітських джихадистських терористичних організацій, які завдали стільки болю і страждань не тільки на Близькому Сході, а й у всьому світі. Його країна також була ключовою для спроб Ірану поширити свій вплив на весь регіон. Зрештою, як і Сирія, Ірак опинився в осерді міжконфесійної громадянської війни між шиїтами та сунітами, що зміцнювала терористичні організації, ослаблювала держави та завдавала людських страждань у колосальних масштабах. Не вторгнення в Ірак 2003 року створило відцентрові сили, які розривали Близький Схід. Але це вторгнення, а також брак підготовки до повоєнного періоду та стрімке виведення військ з Іраку в 2011-му сприяли утворенню безпекового вакууму, який стрімко поширювався. Візит Абаді значив багато, оскільки стабільний і безпечний Ірак, який не є союзником Ірану, був ключовим фактором для подолання численних криз на Близькому Сході, й ми мусили краще зрозуміти, як Сполучені Штати можуть підтримати іракських лідерів, що поділяють наші цілі.

День візиту Абаді йшов за звичним сценарієм. Уранці відбулася традиційна нарада в Овальному кабінеті з президентом Дональдом Трампом, директором національної розвідки Деном Коутсом і директором Центрального розвідувального управління Майком Помпео. Потім, готуючись до прибуття іракської делегації о 15:00, я сів поговорити з послом США в Іраку Дугом Сілліманом. Із 2011 по 2013 рік, коли країна розвалювалася після виведення військ США, Сілліман був політичним радником і заступником керівника посольства в Багдаді. Він повернувся туди як посол наприкінці 2016 року, у розпал кампанії проти ІДІЛ — терористичного об'єднання, яке захопило значні частини Іраку та Сирії, щоб створити свій так званий халіфат.

Я повернувся в Овальний кабінет на звично поспішний брифінг перед візитом. Простежив, щоб президент, який завжди підкреслював, що партнери мають робити власний внесок, отримав інформацію: основний тягар битви проти ІДІЛ несуть іракці. З 2014 року вони втратили приблизно 26 тисяч солдатів. За той самий період у бойових діях проти ІДІЛ в Іраку загинуло 17 американських солдатів і морських піхотинців³³⁴. Президент був стурбований іранським впливом у цій країні. Я сказав йому, що прем'єр-міністр Абаді намагається зміцнити суверенітет Іраку та зменшити той злоякісний вплив. Абаді знав: якщо його уряд стане союзником Ірану, то з'явиться нове втілення ІДІЛ, яке представиться сунітським громадам як захисник від підтримуваних Іраном шиїтських міліцій. Я підкреслив, що позитивні довгострокові відносини з Іраком не тільки допоможуть розгромити ІДІЛ, а й урівноважать іранський вплив.

Іран прагнув, щоб Ірак залишався слабким і розділеним. Після поразки іракської армії у 2014 році та швидкого захоплення території силами ІДІЛ поглибилася залежність іракського уряду від шиїтських міліцій у підтриманні стабільності. Цими міліціями переважно командували агенти Ірану, що давало цій країні силову перевагу над урядом Багдада. До тих міліцій, так званих Сил народної мобілізації (СНМ), на які впливав іранський Корпус вартових ісламської революції (КВІР), входили угруповання, що вбивали американських солдатів³³⁵. Наприклад, групу «Асаїб Ахль аль-Хак» (ААХ), яка діяла в Іраку та Сирії, озброїв, профінансував і натренував КВІР. Молоді

ополченці-шиїти та їхні командири створили нове підґрунтя влади. Щоб ще дужче дестабілізувати ситуацію в Іраку, іранський КВІР і його міністерство розвідки та безпеки (МРБ) скористалися розколами всередині курдських спільнот, а також між курдами й арабами, і підтримали курдські фракції, що симпатизували Тегерану.

Коли державний секретар Рекс Тіллерсон і посол Сілліман приєдналися до нас в Овальному кабінеті, я якраз говорив, що двоє членів іракської делегації втілюють можливості та небезпеки Іраку. Абаді втілював можливості. Він працював з усіма іракськими спільнотами, щоб зменшити етнічні та міжконфесійні розбіжності, й поділяв бажання США створити сильний і незалежний Ірак. Абаді був лідером-об'єднувачем у країні, де складна мозаїка етнічних, племінних і релігійних громад постійно розсипалася від часів приходу до влади Саддама Хусейна в 1979 році. Натомість Ібрагім аль-Джафарі, міністр закордонних справ в уряді Абаді й колишній прем'єр-міністр, утілював небезпеки. Він підтримував шийтську громаду Іраку за рахунок інших громад, виконував указівки Ірану, сів розкол і затягував конфлікт.

Щоб проілюструвати цю думку, я розповів їм, як понад десять років тому Абаді підтримував полк під моїм командуванням у місті Таль-Афар, яке в мікрокосмі відображало всі складнощі Іраку та Близького Сходу. У 2005 році Таль-Афар був базою для навчань і старту операцій «Аль-Каїди» по всьому Іраку. Щоб зміцнити свої позиції в спільнотах, які потребували захисту, терористи використовували міжконфесійні чи релігійні конфлікти між туркменськими шиїтами та сунітами, а також етнічне протистояння між курдами, туркменами, езидами й арабами. У міру скорочення американських військ на півночі Іраку місто перетворилося на міжконфесійне поле бою між шийтською поліцією та терористами «Аль-Каїди». Під перехресний вогонь потрапили цивільні. Сунітські та шийтські сім'ї, які були друзями й сусідами, мусили обирати собі сторону. Звичне життя припинилося. Закрилися школи та ринки. Люди забарикадувались у своїх будинках. Поліція перетворилася на ескадрон смерті, який базувався в османському замку XVI століття в центрі міста і вночі вирушав убивати без розбору сунітів призовного віку. Поліція фактично допомагала терористам «Аль-Каїди» представляти себе захисниками та раціоналізувати впроваджувану ними жорстоку форму контролю.

Терористи змушували батьків віддавати юнаків і підлітків, щоб ті приєднувалися до їхньої організації. Так звані імами, які рідко мали освіту, вищу від початкової, проводили для молодих новобранців ініціації, часто із сексуальним насильством і системною дегуманізацією. Наприклад, в одному типовому для Таль-Афара випадку юного хлопця неодноразово гвалтували і доручали йому тримати ноги шиїтам або сунітам, які не бажали співпрацювати, коли тим відрубували голови³³⁶. Це були сцени з антиутопії.

Невдовзі після прибуття 3-го механізованого кавалерійського полку до Таль-Афара, у травні 2005 року, я зателефонував Абаді й попросив його допомогти розірвати коло насильства. Він тоді був депутатом іракського парламенту й мав великий вплив у потужній партії шиїтів «Дава» («Ісламський заклик»). Коли я сказав Абаді, що начальник поліції в Таль-Афарі розпалює насильство, він зорганізував його переведення в Багдад і розчистив дорогу арабському генералові-суніту, який перетворив поліцію з хижаків на захисників цивільного населення, незалежно від його конфесійної, етнічної або племінної ідентичності. Цей начальник, генерал-майор Наджим Абед Абдулла аль-Джибурі, був надзвичайно мужнім лідером і ефективним посередником. Після успішного антитерористичного наступу у 2005 році Джибурі сприяв порозумінню між етнічними та релігійними групами Таль-Афара і їхній спільній рішучості запобігти поверненню «Аль-Каїди». Місто знову ожило, відкрилися школи та ринки, забарикадовані будинки перестали бути нормою, а іракська армія та поліція не дали закріпитись «Аль-Каїді». Я хотів, щоб президент знав про те, що часто опускають у новинах про жахливе насильство та людські страждання в Іраку, — про завзятість таких лідерів-об'єднувачів, як Абаді та Джибурі, котрі прагнули створити краще майбутнє для всіх іракців будь-якої релігійної, етнічної чи племінної належності. Але не всі в партії Абаді були настроєні на примирення.

Я попередив президента, що деякі члени іракської делегації можуть мати грубуватий вигляд, але найжорсткішим з них був стрункий лисуватий лікар з короткою сірою борідкою. То був Джафарі, який керувався насамперед збоченим бажанням помститися колишнім членам партії «Баас» Саддама Хусейна. Він був ідеальним агентом Ірану, оскільки підживлював насильство, яке виснажувало Ірак.

Напередодні виборів в Іраку, у результаті яких Джафарі став прем'єр-міністром, Іран виділив мільйони доларів на створення локальних шіїтських політичних партій. Водночас США стояли осторонь і зробили недостатньо, щоб протистояти іранському впливу. Джафарі був прем'єр-міністром із травня 2005 року по травень 2006-го і свої політику та дії спрямував на те, щоб маргіналізувати іракських сунітів-арабів і туркменів, а також допомогти Ірану проникнути в іракські інституції.

Джафарі провів 1980-ті роки в Ірані як член Верховної ради Ісламської революції в Іраку — антисаддамівської організації, нацитуваної агентами іранських спецслужб³³⁷. Пізніше він переїхав у Лондон, де став речником партії «Дава». Джафарі був прихильником Ірану та противником США. Із 2007 по 2008 рік колишній прем'єр-міністр двічі приймав мене та на той час майора Джоела Рейберна у своєму будинку в зеленій зоні Багдада, укріпленому районі в центрі іракської столиці. Поки ми з Рейберном пили солодкий чай, лікар читав довгі лекції про численні вади Заходу. Джафарі подібно до іранських мулл сповідував дивну ідеологічну суміш марксизму-ленінізму та шіїтського міленаріанства з дрібною теорією американських лівих науковців. Час від часу він брав з полиць книжки й зачитував уривки, так ніби хотів обґрунтувати свої звинувачення проти Сполучених Штатів. Найулюбленишим його джерелом був лінгвіст Ноам Чомскі. Чомскі та Джафарі поділяли переконання, що всі недуги світу (та Іраку) кореняться в колоніалізмі й «капіталістичному імперіалізмі». Здавалося, Джафарі не усвідомлював, що, якби не американське вторгнення 2003 року, він цитував би Чомскі в еміграції.

Бувши прем'єр-міністром, Джафарі звинувачував Сполучені Штати, навіть коли допомагав шіїтській міліції «Бадр» здобути контроль над Міністерством внутрішніх справ Іраку³³⁸. Новий міністр Баян Джабр, який подібно до Джафарі був оманливо інтелігентним зовні, але безжальним у душі, використовував Національну поліцію для викрадення, систематичних тортур та іноді вбивств в'язнів-сунітів³³⁹. Його жертвами часто ставали колишні члени уряду Саддама, іракські льотчики, які бомбардували територію Ірану під час Ірано-іракської війни, або навіть викладачі університетів, критично налаштовані щодо

Іранської революції. За допомогою таких, як Джафарі, Іран розставляв в уряді Іраку нечестивих людей. Хороший приклад — Абу Махді аль-Мухандіс. У 2005 році американські чиновники виявили понад сотню постраждалих, яких іракська національна поліція незаконно заарештувала й напакувала в його підвал. Раніше Мухандіса засудили до смертної кари за терористичні вибухи 1983 року в Кувейті. Зрештою його було вбито після удару США в січні 2020 року, спрямованого проти командира іранських сил «Кудс» при КВІР Касема Сулеймані. Інший приклад — генерал Національної поліції Махді аль-Гарраві, у штабі якого солдати Армії США виявили камеру з 1400 в'язнями, які явно недоїдали та зазнавали систематичних тортур³⁴⁰. Джафарі захищав Мухандіса й Гарраві від прокуратури. Хоча Абаді вважав таких людей, як Гарраві та Мухандіс, корумпованими і шкідливими для Іраку, Джафарі сприяв їхнім спробам розпалити міжконфесійні громадянські війни, які спочатку допомогли породити «Аль-Каїду в Іраку» (АКІ), а пізніше її спадкоємця — ІДІЛ³⁴¹. Коли ми вже йшли вітати делегацію, я передбачив, що Джафарі проявить свою антипатію до Сполучених Штатів, вимагаючи надати більше допомоги. Він і подібні до нього, які діяли в інтересах Ірану, вважали американських лідерів простаками, яких можна обібрати, перш ніж повністю розвернути Ірак у бік Ірану та проти своїх колишніх покровителів.

Велика частина дискусій за довгим столом із червоного дерева в Залі засідань Білого дому була присвячена військовому поступові кампанії проти ІДІЛ. Лише за чотири місяці до того іракські війська звільнили від цього угруповання екстремістів стародавнє місто Сінджар, де в серпні 2014 року терористи вбили приблизно 5000 єзидів, катували і гвалтували в таборах тисячі дівчат і жінок та продавали їх як рабинь, змушуючи одружуватися з убивцями їхніх батьків і братів³⁴². Після того як Білий дім і Міністерство оборони зняли з Армії США впроваджені за часів адміністрації Обами недоречні обмеження — наприклад, як далеко мали право заходити в бою радники і скільки гелікоптерів могло бути в Сирії, — темп операцій проти ІДІЛ у Сирії та Іраку зріс³⁴³. Хоча попереду ще були важкі бої, успіх у відбиранні в Ісламської Держави контролю над територією та населенням здавався неминучим.

Наприкінці зустрічі президент запитав, чи хочу я щось додати. Я вважав, що ключові питання зводяться до того, як подбати про тривку поразку ІДІЛ і завадити Ірану поширити вплив в Іраку, Сирії та до кордонів Ізраїлю. Запитав у прем'єр-міністра Абаді, як ще ми могли б допомогти йому розірвати коло конфліктів. Він говорив про необхідність знову об'єднати травмоване суспільство Іраку та переконати всіх його членів, що уряд може подбати про їхню безпеку і краще майбутнє. Коли Джафарі у власному стилі закликав США надати більше допомоги, президент Трамп його проігнорував і завершив зустріч. Але перш ніж стіл спорожнів, а політики розійшлися, один із помічників прем'єр-міністра передав мені записку. Абаді просив мене про зустріч у його готелі в неробочий час.

Приблизно о дев'ятій того вечора я вирушив до Абаді. Було пізно, але вечірні зустрічі — це іракський звичай. Зі мною поїхав Джоел Рейберн. Ми багато разів перетиналися під час служби в Іраку й Афганістані. Джоел, полковник і старший директор апарату Ради національної безпеки, нещодавно написав чудову книжку, яка показала сучасну фрагментацію Іраку в історичній перспективі. Він також був редактором фундаментального критичного дослідження, що стосувалося досвіду Армії США в Іраку з 2003 по 2011 рік. Ми обидва викладали історію у Вест-Пойнті й поділяли переконання, що зрозуміти сьогодення можна, лише зрозумівши минуле. Дорогою до готелю, де зупинився Абаді, ми обговорювали, як прем'єр-міністр, що пройшов через трагедію Близького Сходу, якимось чином вийшов за межі релігійних міжусобиць у регіоні. Абаді дозволяв собі бути відвертим поза своєю делегацією, багатьом членам якої, зокрема Джафарі, не довіряв. Він міг би допомогти нам зрозуміти, що варто зробити США, щоб допомогти йому й іншим лідерам подолати десятиліття лиха на Близькому Сході.

* * *

Абаді народився 1952 року й досяг повноліття в постколоніальний період, коли зростала культурна чутливість арабських держав. Популярними тоді були соціалістичні ідеї, особливо щодо державного контролю над ресурсами на кшталт нафти як способу досягти

соціальної справедливості та рівномірного розподілу доходів. З виникненням нових політичних рухів у Єгипті, Сирії та Іраку владу здобули диктатори, що виплекали культи особистості за допомогою всепроникної пропаганди. У Єгипті 1956 року Гамаль Абдель Насер націоналізував Суецький канал і за підтримки Сполучених Штатів здолав європейські держави в кризі, яка після цього настала. Він побудував Асуанську греблю на Нілі, захищав інтереси Палестини та обіцяв соціальні реформи. З Іраку молодий Абаді спостерігав за панарабізмом (рухом за єдність арабського світу) і за соціалістичними експериментами в період міцніння націоналістичних та ісламістських ідеологій³⁴⁴. У 1958 році, коли Абаді почав ходити до початкової школи в Багдаді, Сирію й Ірак накрили хвилі націоналістичних настроїв. Низка слабких цивільних урядів, військові перевороти та контрперевороти привели до влади в Сирії партію лівого спрямування «Баас». Намагаючись створити єдину арабську державу, ця політсила уклала з Єгиптом союз, який протримався лише два роки.

В Іраку державний переворот поклав край хашимістській монархії, яку британці встановили 1921 року. Двадцятирічного короля Фейсала II, який саме готувався до весілля, а на престол зійшов у три роки, 14 липня 1958-го разом з іншими членами родини поставили до стінки у дворі палацу. Кулемет відкрив вогонь. Прошите кулями тіло короля повісили на ліхтарному стовпі. Абаді пам'ятав, як люди раділи падінню корумпованого уряду, але відчував докори сумління через жорстоке вбивство правителя та його сім'ї. І не забув, як після смерті короля почали зникати свободи, численні політичні партії та вільна преса. Протягом наступного десятиліття в арабському світі набували популярності авторитарні диктатури; передусім виділявся Насер, чия версія арабського націоналізму відзначалася сильними антиізраїльськими настроями. У 1967 році, коли Абаді навчався в Багдадській центральній середній школі, він став свідком того, як результат мотивованої цими настроями війни став подзвоном по арабському націоналізму.

Абаді пригадував великі сподівання, коли Єгипет, Йорданія та Сирія розпочали війну проти Ізраїлю, і шалене розчарування в усьому арабському світі, коли через шість днів ізраїльські сили оборони не тільки розгромили об'єднані армії, а й захопили єгипетський півострів

Синай, Сектор Газа, сирійські Голанські висоти та Західний берег Йордану. Квапливий пошук винних спричинив в арабських країнах і між ними конфлікти, які триватимуть десятиліттями. У Сирії міністр оборони Хафез аль-Асад, член соціалістичної партії «Баас» і представник невеликої секти алавітів, таємничого шиїтського відгалуження на перетині кількох релігій, звинуватив президента Салаха Джадіда в поразці та втраті території³⁴⁵. Коли позиції того ослабли, Асад активізував мережу своїх друзів і родичів. У 1970 році він здійснив безкровний переворот, а проте три наступні десятиліття виявились далеко не безкровними. Поразка в Шестиденній війні посилила ісламістів, які, щоб здобути підтримку, використовували релігійний бік ізраїльсько-арабського конфлікту. Входженню в силу ісламістів — конкурентів іракської «Баас» сприяла жорстокість цієї партії. У 1966 році Абаді зустрівся із засновником партії «Дава» Мухаммедом Бакіром ас-Садром. Той заснував її в 1957 році, щоб боротися зі світськими, арабськими націоналістичними, соціалістичними ідеями, пропагувати ісламські цінності й етику, підвищувати політичну обізнаність і зрештою створити в Іраку шиїтську державу.

Абаді пам'ятає, як його захопила харизма і вразила людяність імама. Аль-Садр представив іслам як альтернативу марксизму та капіталізму. Абаді приєднався до «Дави» в 1967-му, за рік до того, як партія «Баас» захопила владу в Іраку, і став частиною дедалі потужнішого ісламістського руху, що охоплював сунітських «Братів-мусульман», а також «Даву» й інші шиїтські групи. Освічена, благочестива шиїтська родина Абаді, як і багато інших, не сприймала світського уряду, яким керувала жадоба влади та грошей.

Абаді саме закінчував докторські студії в Лондоні, коли події в Ірані й Іраку занурили Близький Схід у нову еру конфліктів. У лютому 1979 року Великий аятола Рухолла Хомейні, син і онук мулл, повалив іранського шаха і став верховним лідером Ісламської Республіки. Абаді, який вибився в лідери організації «Дава» в Європі, покладав на це великі надії. Він думав, що якщо вдалося скинути всесильного шаха, те саме можна зробити в Іраку, Сирії та на Близькому Сході. Абаді й інші члени «Дави» зустрілись у кафе, щоб поговорити про перспективи повалення «Баас» в Іраку. Лише через чотири місяці там

відбулася зміна уряду, але не така, якої прагнули Абаді та «Дава». Саддам Хусейн, батько якого помер ще до його народження і якого покинула мати, здійснив переворот у Багдаді й оголосив себе президентом. Якщо в Ірані революціонери страчували вищих цивільних і військових посадовців шаха поступово, то в Іраку Саддам знищив сотні за тиждень. Перебивши або ж придушивши внутрішню опозицію, він обернувся до загрози, яку створювала для його світської націоналістичної диктатури Ісламська революція в Ірані. Через якихось чотири місяці після захоплення влади він віддав наказ про вторгнення в Іран, передбачаючи коротку війну проти країни, яка ще перебуває в стані революції. Подальше збройне протистояння протягом восьми років завдало великої шкоди обом країнам і закінчилося глухим кутом, забравши життя приблизно мільйона людей³⁴⁶.

Для родини Абаді то були важкі роки. Коли Саддам вторгся в Іран, він наказав жорстоко придушити «Даву» й інші шийтські опозиційні групи. У квітні 1980 року «Баас» заарештував засновника партії «Дава» і людину, яка надихала молодого Хайдера аль-Абаді, — Мухаммеда ас-Садра. Сорокап'ятирічного священнослужителя катували і змушували дивитися, як гвалтують його сестру. Потім агенти Саддама забили цвях у його череп³⁴⁷.

Аятола Хомейні вважав, що в Ірано-іракській війні на карту поставлено не лише захист територіальної цілісності Ірану — ця кампанія мала утвердити шіїзм і поширити Ісламську революцію. Ірано-іракська війна знову розпалила стародавню ворожнечу, вкорінену в історичній пам'яті про битву при Кербелі (Ірак) 680 року. Після того як пророк Магомет у 632-му помер, іслам розділився на шіїтів (тобто «послідовників Алі», які вважали, що Алі ібн Абі Таліб, двоюрідний брат і зять Пророка, був призначений наступником Магомета) і сунітів (тих, хто вважав, що Магомет не призначав наступника, і першим законним халіфом після Пророка називали Абу Бакра). Ці угруповання зійшлись у битві при Кербелі. Жорстока поразка шіїтів стала емоційною віхою їхньої історії, традицій, літератури та теології. Вони щороку вшановують цю битву протягом десяти днів, які завершуються Ашурою — днем жалоби та процесій, під час яких часто відбувається самобичування. Хомейні потужно

використовував шийтську ідентичність, особливо історичні травми, щоб надихати народні маси³⁴⁸.

В Ірано-іракській війні релігія слугувала виправданням звірств із обох боків. В Ірані аятола Хомейні відправляв на вірну смерть беззбройних підлітків з настановою взяти гвинтівку хлопця, який поліг перед ними. Ці юнаки носили червоні пов'язки з написом «Сар Аллах» («Воїни Бога»). Аятола давав їм маленькі металеві ключі, які допоможуть після мученицької смерті потрапити в рай, обіцяв він. Багатьох зв'язували мотузками, щоб запобігти їхньому дезертирству. В Іраку Саддам Хусейн представляв себе захисником не тільки своєї країни, а й усього арабського світу, від відродження іранського шіїзму та планів його поширення. Війська Саддама застосовували хімічну зброю і вели війну із цивільним населенням Ірану. Тільки в січні 1987 року його сили завдали понад двісті ракетних ударів по іранських містах, у результаті чого загинуло майже 2000 та було поранено більше ніж 6000 невинних. У тій війні загинуло понад 60 тисяч іранських мирних жителів³⁴⁹.

Абаді пощастило, і цей вир його не засмоктав. Він керував невеликою дизайнерсько-технологічною фірмою в Лондоні й продовжував приймати іракських емігрантів у популярному кафе. Коли його заклики до звільнення Іраку стали чутнішими, партія «Баас» скасувала його паспорт³⁵⁰. Тим часом на сім'ю Абаді в Іраку жорстко тиснули. За Саддама двох із п'яти його братів ув'язнили, і їхня доля залишалася невідомою.

Поза межами Ірану ісламісти здобули не надто багато. Диктатори-націоналісти в Сирії та Іраку жорстко репресували опозицію. У Сирії армія Асада облогою, вибухами й танковим штурмом придушила повстання ісламістів «Братів-мусульман» 1982 року в Хамі, місті з населенням приблизно 200 тисяч осіб. За двадцять днів там загинуло від 7 до 30 тисяч людей³⁵¹. Тих, хто вижив, ув'язнили в жахливих умовах, багатьох з них більше ніколи не бачили. Пролита кров зробила Сирію сприятливим ґрунтом для зростання майбутніх поколінь терористів-ісламістів. Хама стала передвістям майбутньої жорстокості в Сирії часів Асадового сина, офтальмолога Башара, який став диктатором і перевершив похмурі здобутки батька у вбивствах, ув'язненнях і катуваннях.

Спадщина Ірано-іракської війни та раніших повстань у Сирії виразно проглядається в міжконфесійних громадянських війнах, які охопили Близький Схід у першому десятиріччі XXI століття. Іран підтримував відносини з шіїтськими опозиційними групами та міліцією, які стали частиною політичного і військового ландшафту в Іраку. Під час Ірано-іракської війни Ібрагім аль-Джафарі та багато шіїтських однолітків Хайдера аль-Абаді втекли до Ірану в пошуках притулку. Там їм виставили свою ціну, залучивши молодих іракців до антисаддамівських угруповань на кшталт організації «Бадр». Іран використовував «Бадр» та інші структури для замовних убивств і партизанських нападів під час війни низької інтенсивності, яка тривала п'ятнадцять років після закінчення конвенційного конфлікту в 1988-му. Страшна ціна війни та історична ворожнеча, яку вона відродила, розкололи сунітів і шіїтів. Міжконфесійний розкол спровокував насильство й ускладнив спроби розвинути гармонійні національні ідентичності та легітимне врядування на Близькому Сході. І це посилює політичну та релігійну боротьбу за владу між Іраном, де більшість становлять шіїти, та Саудівською Аравією, де живе більше сунітів, одночасно створивши умови для міжконфесійної громадянської війни в Іраку після Саддама. Оскільки ісламизм постав з попелу арабського світського націоналізму, він приніс розбрат, а не єдність, прагнення до партикулярних, а не загальних інтересів, і схильність удаватися до насильства, а не до представницьких політичних процесів, щоб урегулювати розбіжності чи боротися за владу.

Деякі діячі, наприклад Абаді та Джибурі, вийдуть з тієї епохи миротворцями, що прагнуть подолати міжконфесійний розкол. Інші, наприклад Джафарі, поглиблюватимуть і розширюватимуть цей розкол та разом із сунітськими джихадистськими терористичними організаціями, такими як «Аль-Каїда в Іраку», пришвидшать руйнівне колесо насильства.

* * *

Ми з Рейберном прибули в готель і піднялися двома останніми сходовими прольотами повз кількох озброєних агентів Таємної служби

США на поверх прем'єр-міністра Абаді. Він прийняв нас у своєму номері, й ми почали неквапливу розмову. Я згадував про зустріч із ним свого першого дня в Багдаді у травні 2003 року. Тоді довелося закинути стипендію в Інституті Гувера при Стенфордському університеті, щоб служити в штабі генерала Джона Абізаїда, у передовому штабі Центрального командування США в Досі (Катар). Коли я летів з Абізаїдом із Дохи в Багдад, то познайомився з американцем іракського походження, який стане одним з помічників Абаді в новому уряді Іраку. Ми говорили про те, що після успішного наступу коаліції, який усунув Саддама від влади, постають найскладніші завдання. Пізніше, у пишному Республіканському палаці, який зайняли сили коаліції, я допоміг Абаді вчасно отримати бейдж, щоб він міг відвідати засідання комітету з безпеки.

Тепер у його номері люкс у Вашингтоні я почав з того, що розповів, як високо ціную його лідерство за найскладніших обставин. У 2014 році попередній прем'єр-міністр Іраку, Нурі аль-Малікі, під тиском припинив післявиборчі намагання залишитися на чолі держави і передав владу Абаді. Я запитав свого візаві про нашого друга, генерала Джибурі. Коли Абаді заступив на посаду прем'єр-міністра, то попросив Джибурі, який тоді жив і працював у Північній Вірджинії та мав невдовзі отримати громадянство США, повернутися до Іраку для участі в боротьбі з терористами, які захопили Фаллуджу та Мосул і погрожували взяти столицю. Мені Абаді сказав, що Джибурі сприяв примиренню розколотих громад, як ми робили це в Таль-Афарі більш як десять років тому. Абаді розповів сумну історію: коли терористи ІДІЛ дізналися, що Джибурі повернувся в Північний Ірак, вони зібрали членів його великої родини та його племені, катували і вбивали їх. Лише за кілька місяців до того бойовики ІДІЛ посадили шістьох членів сім'ї Джибурі в металеву клітку, прикували їх ланцюгами до нижніх прутків, занурили в басейн і тримали, поки вони потопилися.

Тоді наша розмова перейшла до регіональної динаміки, затягування конфлікту. Бувши свідком невдач арабського націоналізму й ісламізму, Абаді вважав, що лише представницькі уряди, які населення вважає легітимними, допоможуть людям уникнути страждань, пов'язаних із колом насильства. Міжконфесійна громадянська війна не закінчиться,

поки не згаснуть протистояння між релігійними, етнічними та племінними громадами. Проте зовнішні сили продовжують підливати оливу в полум'я конфліктів між спільнотами. За відсутності решти іракської делегації ми з Абаді обговорили іранське проникнення в уряд Іраку, а також у грізну міліцію, або ж Сили народної мобілізації (СНМ), або ж Аль-Хашд аш-Шаабі, які сформували й контролювали іранські агенти. Іранці тиснули на Абаді, щоб він призначив формального командувача СНМ, а на роль потужнішого його заступника призначив Мухандіса. Цей останній також командував антиамериканською терористичною організацією «Катаїб Хезболла», яку підтримував Іран. На додаток члени СНМ атакували дипломатичні й енергетичні об'єкти на місцях, використовували нальоти безпілотників у Саудівській Аравії та провокували авіаудари Ізраїлю, намагаючись посприяти розповсюдженню іранських ракет³⁵². Абаді знав, що Сполученим Штатам буде дуже складно підтримувати позитивні довгострокові відносини з Іраком в умовах іранського проникнення. Мені було зрозуміло, що США й нашим партнерам у регіоні потрібно зробити більше для зміцнення суверенітету Іраку та протидії зусиллям Ірану.

Абаді розповів, як саме громадянська війна в Сирії стала центром міжконфесійного насильства, від якого страждав регіон. Він виклав довгу історію режиму Асада, який спонсорував сунітські та шиїтські терористичні організації, включно з ХАМАС, «Хезболлою», «Аль-Каїдою в Іраку», «Палестинським ісламським джихадом» і терористичною організацією «Робітничча партія Курдистану» (РПК). Після вторгнення США в Ірак у 2003 році режим Асада спрямовував потоки іноземних бойовиків до «Аль-Каїди в Іраку», щоб боротися з американськими військами. Я додав, що в Сирії Асад діяв як агент Ірану, розпалюючи вогонь наймасштабнішої громадянської війни в регіоні, покликаної підтримувати слабкість і розділеність Іраку й арабського світу³⁵³.

Абаді згадав, як Асад за допомогою Ірану та Росії використав радикальних джихадистів-салафітів, щоб зобразити всі опозиційні групи як терористів, що прагнуть створити в Сирії ісламський халіфат. На початку 2011 року Асад випустив із сирійських в'язниць тисячі радикальних ісламістів, які згодом стали очільниками «Аль-Каїди» в

Іраку та ІДІЛ. На це я відповів: трагедія полягала в тому, що стратегія Асада, як здавалося, спрацювала. Спостерігаючи загострення війни, мій друг, покійний професор Фуад Аджамі, зазначив: Асаду вдалося переконати адміністрацію Обама, що його, Асадова тиранія — це краще, ніж прихід до влади опозиції³⁵⁴.

Ми обговорювали проблемну спадщину Арабської весни і те, як почалося повстання в Сирії у березні 2011 року, коли антиурядові протести поширилися на її територію з Тунісу, Єгипту та Лівії. Те, як режим Асада арештовував підлітків-демонстрантів та жорстоко поводився з ними, дев'ять днів по тому викликало заворушення по всій країні, найбільш насильницьке з яких відбулось у Хомсі. Так почався цикл наростання спротиву та жорстоких репресій³⁵⁵.

Ми обговорили, наскільки те, що ми разом робили в Таль-Афарі (Ірак), підходило для розв'язання ширшої проблеми, що поставала на всьому Близькому Сході. Сполучені Штати не збиралися розгортати механізованих кавалерійських полків в Іраку, Сирії та Ємені, однак Абаді наголосив, що загальна стратегія має допомогти розірвати коло насильства за допомогою дипломатії, а також військової й розвідувальної підтримки місцевих партнерів.

Джибурі й Абаді становили загрозу і для «Аль-Каїди», і для Ірану, оскільки були ефективними посередниками, справжніми гуманістами, а їхня емпатія давала їм змогу виступати посередниками між сторонами конфлікту. Але обидва не могли зайти надто далеко, не поставивши під загрозу своє життя та життя своїх сімей. Сполучені Штати використовують для впливу дипломатію та економічні стимули — Іран нарівні із цими інструментами застосовує вбивства.

* * *

Прибувши в Багдад у квітні 2003 року, Абаді з матір'ю негайно рушили до в'язниці, де сподівалися знайти його давно загублених братів. Пробігши повз в'язнів, які ринули з воріт, він обшукав покинуті в офісі картотеки. Там знайшов документ зі свідченням, що його братів стратили три десятиліття тому, невдовзі після арешту. За ці десятиліття мати Абаді пережила три війни. Перша з них, Ірано-іракська, убила приблизно 600 тисяч іракців³⁵⁶. Саддам знищив понад

чверть мільйона співвітчизників, включно з братами Абаді, у країні з населенням 22 мільйони людей. Друга війна розпочалася 1990 року, і її спровокувало переконання Саддама, що Кувейт, Саудівська Аравія й інші арабські держави винні йому вдячність і готівку, щоб погасити його воєнні борги. Саме гнів через їхню невдячність призвів до іракського вторгнення в Кувейт і анексії цієї країни в серпні того року. Коли адміністрація Джорджа Буша-старшого зібрала коаліцію з 35 країн і привела в Саудівську Аравію 750 тисяч військовиків, тридцять сім днів бомбардувань і стогодинна наземна війна розгромили армію Саддама й у лютому 1991 року викинули її з Кувейту. Третя війна, вторгнення США в Ірак у 2003-му, поклала край жорстокому правлінню Саддама, але не принесла миру травмованому суспільству.

Ми з Абаді не сходилися на тому, як мали розвиватися події після війни в Перській затоці 1991 року. Він вітав звільнення Кувейту, але хотів, щоб Сполучені Штати скинули Саддама й іракці замінили жорстоку диктатуру добродесним ісламістським урядом своїх мрій. Переважна більшість із 1,5 мільйона іракських біженців періоду війни в Перській затоці, 500 тисяч із яких перебували в Ірані, розглядали ту війну як можливість помститись ослабленому Хусейну та його партії «Баас». Ідеологічні розбіжності, однак, послабили опозицію в екзилі та в самому Іраку. Я став безпосереднім свідком тих протистоянь після війни в затоці й знову стикався із цим усі п'ять років своєї служби в Іраку, з 2003-го по 2008-й.

На відміну від Абаді, я не вважав, що Сполучені Штати в 1991-му мусили усунути Саддама. Після досвіду нашої кавалерійської частини в Ан-Насірії наприкінці війни в Перській затоці я написав колонку, в якій стверджував, що, «хоча будь-яка альтернатива Хусейну стала б покращенням, замінити його самостійно було б для нас проблематично». Я вказував на розкол між конкурентними етнічними, конфесійними та племінними групами в Іраку. У постсаддамівському суспільстві «справедливість і відповідальне національне лідерство залишалися б невловимими, якщо не недосяжними», і «ми узяли б на себе принаймні часткову відповідальність за створення нового уряду за цих умов». Тож ми неодмінно зіткнулися б зі збройним спротивом, і «новий уряд мусив би відбиватися від постійних атак» з боку завзятих баасистів та

ісламістів, які намагалися б викрити наші мотиви як «сіоністські» та «неоімперіалістичні». Я дійшов висновку, що усунення Саддама призвело б до «взяття на себе в постхусейнівську епоху зобов'язань неймовірних масштабів щодо проєкту невизначеної тривалості» без «гарантій успіху»³⁵⁷.

Після операції «Буря в пустелі» президент Джордж Буш-старший заохотив шиїтське повстання, щоб повалити Саддама, але потім вивів американські сили з півдня Іраку. Мухабарат Саддама та Спеціальна республіканська гвардія швидко завдали шиїтам великих втрат і послабили опозицію. Абаді назвав досвід 1991 року на півдні Іраку «моментом затоки Свиней», покликаючись на невдале вторгнення на Кубу за підтримки ЦРУ тридцять років тому. Ба більше, подальші санкції проти Іраку фактично зміцнили «Баас», коли той узяв під контроль контрабандні мережі, щоб обійти накладені обмеження. Санкції зробили більше іракців залежними від патронату Саддама, оскільки «Баас» урізав соціальні послуги громадам, яких вважав нелояльними. У розпал повстання та жорстоких репресій 1994 року батько Абаді втік до Сполученого Королівства, де менш ніж через два роки помер від серцевої недостатності. Мати Абаді родом з Лівану залишилася в Багдаді. Вона дожила до, здавалося б, неможливого після того, як бандити Саддама на її очах тягли трьох її синів до в'язниці в 1980-х роках: ще один її син, Хайдер, у 2014-му склав присягу прем'єр-міністра Іраку. Коли я вперше зустрів Абаді в Багдаді, жоден з нас не очікував, що ми працюватимемо разом в Іраку наступні кілька років, у розпал повстання та громадянської війни, не кажучи вже про зустріч у Білому домі майже чотирнадцять років по тому.

Абаді поділяв моє здивування відсутністю підготовки до амбітних зусиль реформувати Ірак. Кілька наступних років після вторгнення 2003-го, коли ціна і труднощі стабілізації Іраку стануть очевидними, американці без кінця дискутуватимуть, чи помилкою було збройне втручання США та Великої Британії. Значна частина цих дискусій зосереджувалась на тому, чи справді Саддам володів зброєю масового знищення, що виступила основним *casus belli*, який Сполучені Штати представили ООН. Та коли війна переросла в повстання, громадянську війну й тривалу антитерористичну кампанію, я подумав,

що кориснішим питанням для обговорення може бути: хто вважав, що «зміна режиму» в Іраку буде легкою, і чому вони так вважали?

* * *

Я познайомився з Абаді, коли служив старшим помічником генерала Абізаїда. Через два місяці той перейняв керівництво Центральним командуванням (Центкомом), і я став директором консультативної групи командувача. Ця невелика група допомагала очільникові краще зрозуміти складні виклики на Близькому Сході та як наші збройні сили в регіоні можуть найкращим чином сприяти досягненню політичних цілей США.

Я взяв із собою десяток примірників дослідження, яке нещодавно завершили полковник Конрад Крейн і професор Енді Террілл у Военному коледжі Армії США. Їхня доповідь застерігала, що «головна проблема, яка лежить в основі американських помилок у постконфліктний період... це національна відраза до державного будівництва, підсилена провалом у В'єтнамі»³⁵⁸. У дослідженні перелічено завдання, які після вторгнення в Ірак спочатку мали виконувати військовики, а тоді передати їх цивільній владі або новому урядові й силам безпеки Іраку. З моменту мого прибуття до Багдада було зрозуміло, що американські військовослужбовці та поспішно зібране цивільне Управління реконструкції й гуманітарної допомоги були катастрофічно неготові до цих завдань. Невміння розрахувати, що потрібно, щоб перетворити військові здобутки на амбітні політичні цілі, завдало чимало труднощів після вторгнення в Афганістан у 2001 році та в Ірак у 2003-му³⁵⁹. Поств'єтнамська емоційна відраза до довготермінових військових зобов'язань поєднувалася з вірою в американську технологічну доблесть, яка переважила історичний досвід. Останній свідчив, що консолідація військових здобутків — обов'язкова частина війни, але ще не вся війна. Однак уроки історії, які я взяв із собою, лежали без діла в цьому непрочитаному дослідженні. Адже ті, хто не був готовий до стабілізації в Іраку, неохоче, повільно і часто запізно реагували на обставини цієї складної, травмованої країни, надто відмінні від того, що вони собі уявляли.

Деякі з тих людей, здавалося, не підозрювали, які амбітні в них цілі: операція «Іракська свобода» полягала в тому, щоб звільнити народ від жорстокого режиму, зробити так, щоб ворожий диктатор не заволодів зброєю масового знищення, і створити демократичний уряд, який слугував би протиотрутою від екстремізму на Близькому Сході. Лідери оптимістично прямували до цих цілей, незважаючи на відсутність широкої міжнародної підтримки для запобіжних воєнних дій. Попередження про те, що державотворчі зусилля в Іраку будуть складні, дорогі й довгострокові, проігноровано. Оптимісти слухали не тих, а багато людей, до яких дослухалися, були іракськими емігрантами і мали власні цілі.

* * *

Як і в Афганістані, нехтування самою природою війни ускладнювало й без того непросту місію. Стратегічний нарцисизм породив мрію про легку перемогу в Іраку. Цей підхід не розглядав війни як продовження політики та глибоко гуманістичних зусиль з невизначеним перебігом подій. Коаліція й Тимчасова урядова рада прийняли запропоновані Організацією Об'єднаних Націй часові обмеження для політичного транзиту Іраку, однак правління через голосування було незнайоме для тих, хто мав досвід правління тільки за допомогою зброї. Коаліція перемогла уряд Саддама, але підпільна баасистська мережа та добре фінансована зовнішня баасистська організація пережили вторгнення. Те, що почалось як децентралізований, гібридний, локалізований опір проти окупації, із часом вилилось у добре зорганізоване повстання. Різні сунітські повстанські групи використовували розвідувальну інфраструктуру, яку Саддам спроектував для підкорення власного народу. Агенти колишнього режиму користалися підтримкою держав Перської затоки, а також мали вигідні стосунки з ісламістськими групами. Іноземні бойовики й терористи-смертники ринули через іракські кордони, які стояли без охорони³⁶⁰. Місія США була далека від здійснення.

Лідери Сполучених Штатів не брали до уваги ступеня травмованості народу в Іраку та суспільної структури в країні, пониженій жорстокістю режиму Саддама і спустошливими війнами. Молодь там

піддавалася вербувальникам терористичних організацій через свою погану освіту, а також через ініціативу Саддама «Повернення до віри», покликану спрямувати гнів громадськості проти Ізраїлю, США та грандіозної «змови сіоністів-хрестоносців» для придушення Іраку, арабського світу й ісламу. Під тиском санкцій ООН занепав середній клас, оскільки режим використовував корупцію та патронаж, щоб утриматися при владі. Після вторгнення коаліції інститути уряду Саддама розпалися. Поки мародери руйнували залишки іракської держави, вакуум заповнили злочинці та дедалі сильніші повстанці. Усунення Саддама за відсутності плану для забезпечення країни відпустило відцентрові сили міжконфесійного насильства, виростлого на руїнах арабського націоналізму, іранської революції, Ірано-іракської війни, наслідків війни в Перській затоці 1991 року та жорстокості диктатури партії «Баас».

Араби-суніти побоювалися шіїтських і курдських посягань, позасудової розплати. Ці побоювання посилювалися, бо Тимчасова урядова рада складалася переважно з шіїтів та емігрантів; сувора «дебаасифікація» позбавляла прав колишніх військовиків, урядовців і навіть учителів; існувала ймовірність відплати з боку курдських і шіїтських міліцій, що прагнули помсти. Дехто побоювався, що новий уряд просто розділить запаси нафти та найбагатші сільськогосподарські угіддя між курдами й шіїтами і залишить бідне сунітське населення у зубожілому краї. Багато арабів-сунітів дійшли висновку, що можуть захистити свої інтереси лише шляхом насильства; повстання посилювалося.

Іноді мені здавалося, що і ті, хто перебував у Вашингтоні, й новостворена Тимчасова адміністрація коаліції в Багдаді навмисне робили амбітну місію якомога важчою. На додаток до глибокої дебаасифікації рішення не призивати із запасу навіть частину іракської армії, обмеження кількості американських військ, подібні до запроваджених в Афганістані, відстрочене правосуддя для найбільших злочинців партії «Баас», а ще склад Тимчасової урядової ради, яку іракці вважали некомпетентною та корумпованою, — усе це викликало незадоволення й заважало дієвій реакції на повстання, що набирало сили.

Як і в Афганістані, очолювана США коаліція надто повільно адаптувалася до еволюції противника та його стратегії. Протягом першого року конфлікту повстанці спрямовували насильство переважно проти коаліції, зароджуваних інститутів безпеки та політичних лідерів. Перші атаки були не дуже ефективні, але повстанці навчилися застосовувати смертоносні придорожні й автомобільні бомби. Улітку 2003 року бунтівники також зруйнували інфраструктуру, щоб завадити розвитку та викликати незадоволення в суспільстві. Центральним у їхній стратегії був тероризм; орієнтовані на цивільних напади спрямовувались на підрив міжнародної підтримки коаліції, зокрема йдеться про бомбардування посольства Йорданії та штаб-квартири ООН у серпні 2003 року.

Як і в попередніх війнах, для стабілізації країни було недостатньо лише цивільного потенціалу. Установлення верховенства права, надання основних послуг і побудова місцевого самоврядування входили у сферу компетенції військовиків. Армійські підрозділи не були підготовлені ні до цих завдань, ні до боротьби з повстанцями — обсяги відповідальності багатьох приголомшували. Дехто надмірно реагував на наростання насильства і посилював ворожнечу через жорстку тактику та порушення дисципліни. Скандал із в'язницею в Абу-Грейбі та інші випадки зловживань коаліції посилили повстанську пропаганду — начебто іноземні війська є «хрестоносцями двадцять першого століття» чи «монголами», які збираються підкорити або знищити країну. Згодом посилювався рух опору баасистів, що залучив націоналістів і представників племен та уклав союз із пов'язаними з «Аль-Каїдою в Іраку» ісламістами. У 2004 році конфлікт перетворився на міжконфесійну громадянську війну.

Я був наочним свідком еволюції конфлікту, адже протягом першого року війни не раз їздив по всьому Іраку. У лютому 2004-го консультативна група командувача, якою я керував, підготувала аналітичну записку для генерала Абізаїда, яка починалася зі спостереження, що «привид громадянської війни бродить по Іраку». Через місяць лідер «Аль-Каїди в Іраку» Абу Мусаб аль-Заркаві запропонував для країни «афганську модель». Подібно до того, як Ісламський Емірат «Талібану» виник під час громадянської війни в Афганістані, емірат Заркаві підніметься з хаосу в Іраку. Заркаві

розпочне громадянську війну з нападів і масових убивств у шиїтських громадах, провокуючи відплату. Потім він використовуватиме напади месників на сунітів, щоб зобразити «Аль-Каїду в Іраку» захисницею від шиїтської міліції та здомінованих шиїтами сил безпеки. Зрештою Ісламська Республіка Ірак стане «джихадистською державою», яку «Аль-Каїда» зможе використовувати як стартовий майданчик для нападів на «ближніх ворогів» — Ізраїль та арабські монархії, а також на «дальніх» — Європу й Сполучені Штати³⁶¹. Новостворені повстанські організації потребували часу і простору, щоб набратися сили, поки безпековики або не знали про них, або не були здатні їх придушити. На жаль, наш стратегічний нарцисизм, наслідком якого стали брак підготовки, нездатність політично закріпити військові здобутки та погана адаптація до конфлікту, що розвивається, дав повстанцям в Іраку такий перепочинок.

* * *

Через рік, у лютому 2005-го, я повернувся до Іраку як командувач «Хоробрих гвинтівок», 3-го механізованого кавалерійського полку Армії США. Відвідав Абаді в Багдаді, коли наш полк отримав нову місію — провести операції проти повстанців і розвинути сили безпеки Іраку в провінції Ніневія, на території площею 22 тисячі квадратних кілометрів, що включала 220-кілометровий кордон із Сирією. У місті Таль-Афар і околицях наші військові переживуть у мікрокосмі проблеми, які домінуватимуть на наступній, найруйнівнішій фазі війни. Абаді мав друзів серед шиїтських туркменських племен у Ніневії. Він назвав цю ситуацію подібною до «афганської моделі» Заркаві, пояснюючи, як «Аль-Каїда» для розпалювання насильства скористалася міжконфесійним, племінним та етнічним поділом. Терористи використали хаос, щоб отримати контроль над територією, населенням і ресурсами. Саме тому місто з 250 тисячами мешканців, розташоване на стародавньому шляху, яким проходив Александр Македонський під час завоювання Персії, швидко перетворилося на основний полігон і базу підтримки Заркаві й «Аль-Каїди в Іраку».

Коли наш полк прибув до Ніневії, американські солдати разом з вояками іракської армії ізолювали «Аль-Каїду в Іраку» від джерел

підтримки в регіоні, перекрили потік іноземних бойовиків і припасів із Сирії та зліквідували райони підтримки бойовиків у навколишній сільській місцевості. Ми прагнули протистояти ворожій пропаганді й прояснювали свої наміри діями, невпинно переслідуючи ворога та захищаючи мирне населення. Важливо було також викрити нелюдність, злочинність і лицемірство терористів. Наш полк разом із 3-ю дивізією іракської армії, із силами спецоперацій США й Іраку зупинив коло міжконфесійного насильства, увійшовши в Таль-Афар і захищаючи населення. Після того як ми зняли покрив страху, що оповивав місто, наші солдати дістали доступ до розвідувальних даних. Місцеві мешканці змогли співпрацювати із силами США та Іраку. Терористам більше не вдавалося ховатись у всіх на очах, бо наші сили вистежували їх у Таль-Афарі й прилеглих районах. Наприкінці 2005 року, коли ворог був розгромлений, наша медіація відновила довіру між спільнотами Таль-Афара. Ті, хто повернувся в місто, знову довіряли реформованим органам місцевого самоврядування та поліції. Відкрилися школи й ринки. Абаді разом з Наджимом аль-Джибурі, який став мером Таль-Афара, допомагав досягати компромісів між сунітськими та шиїтськими громадами задля підтримання безпеки. Міжконфесійна громадянська війна, центром якої був Таль-Афар у 2004–2005 роках, стала передвістям того, що потім відбувалося по всій країні з 2006-го по 2008-й, а коло міжконфесійного насильства знов уразить регіон після 2011-го.

* * *

Свідоме ігнорування складнощів стабілізації в Іраку перед вторгненням переросло після тієї кампанії в заперечення дедалі виразніших повстанських настроїв, а згодом — у відмову визнати, що конфлікт еволюціонував у міжконфесійну громадянську війну. Стратегічний нарцисизм призводив до тих самих гнітючих ліній поведінки. Деякі лідери розбудовували стратегії з огляду на те, що вони вважали за краще робити, а не на те, до чого спонукала ситуація. Зберігався менталітет короткої війни; деяких генералів та адміралів, як здавалося, більше цікавило повернення до пріоритетів мирного часу, ніж перемога у війні. Уже 2005 року командувачі змінили

стратегію в Іраку на «транзит» оборони до іракських сил як самоціль. То був стрімкий біг до провалля, адже стратегія суттєво переоцінила здатність іракського уряду та сил безпеки взяти на себе повну відповідальність. Прагнення до «транзиту» навіть в умовах погіршення безпекової ситуації частково базувалося на раціоналізації: ніби збільшення чисельності військ коаліції насправді було частиною проблеми, а не її вирішення. Відповідно до цього способу мислення — чим більше військ, тим дужчу природну протидію дістають окупаційні сили Заходу. А проте «Аль-Каїда в Іраку» використовуватиме окупацію як інструмент вербування, доки в країні буде хоча б один загін коаліції, і цифри тут не матимуть значення. Попри явний поворот Іраку до громадянської війни й незважаючи на таль-афарський приклад необхідного підходу для запобігання такому повороту, стратегічний нарцисизм нікуди не подівся.

У лютому 2006 року «Аль-Каїда в Іраку» розбомбила мечеть Аль-Аскарі, або ж Золоту, у Самаррі, одне з найсвятіших місць шиїзму. До цього присутність сил коаліції та стриманість шиїтів діяли як гальма для сповзання країни в громадянську війну. А опісля почалися напади шиїтської міліції на сунітів. Ескадрони смерті почали чинити убивства щоночі. Формувалися сунітські міліції, які налагоджували зв'язки з «Аль-Каїдою». Змішані райони пережили етнічні чистки, коли та чи та група виїжджала добровільно або її до цього примушували. Тільки в березні внаслідок міжконфесійних сутичок загинуло понад 1300 іракців. До середини літа кількість жертв перевищувала вже 100 на день. Сили США й уряду не змогли стримати насильство навіть після вбивства в червні лідера «Аль-Каїди в Іраку» Абу Мусаба аль-Заркаві. До кінця 2006 року хаос громадянської війни посилив вплив спонсорованих Іраном шиїтських міліцій і розкрутив колесо насильства. Уряд Іраку не тільки не був спроможний знову сприяти зшиванню країни — він сам став полем битви між різними конфесіями й не мав волі зробити необхідне, щоб стабілізувати ситуацію.

Саме в цей період Рейберн придумав термін «Мійрак» (Mu-raq) для схильності цивільних і військових чиновників США описувати ситуацію в країні з назвою I-raq такою, якою вони хотіли б її бачити. Це кумедна гра слів, але в часи війни стратегічний нарцисизм

небезпечний і коштує дорого. Стратегія «транзиту» все ще мала вигідний вигляд у презентаціях. Слайди з маркованими списками щодо ситуації в Мійраку маскували провал стратегії в реальності. Показники вимірювали успішне виконання хибної стратегії. Зрештою стратегію щодо Іраку в Міністерства оборони відібрали, оскільки розрив між повідомленнями Пентагону та фактичною ситуацією неможливо було заперечити. До осені 2006 року у Вашингтоні зробили кілька спроб переоцінки.

Я взяв участь в одному з таких оцінювань, що стало відомим як «рада полковників». Голова Об'єднаного комітету начальників штабів (ОКНШ) Пітер Пейс зібрав нашу команду, щоб допомогти об'єднаним начальникам підготувати рекомендації для ширшої оцінки з боку Білого дому, яку проводив заступник радника з національної безпеки Дж. Д. Крауч. Генерал Пейс, надзвичайно доброзичливий джентльмен, не зміг відкинути своєї схильності та схильності ОКНШ базувати рекомендації на власних уподобаннях, а не на тому, чого потребувала ситуація в Іраку. Наші обговорення виявили, що ОКНШ та міністр оборони страждали на когнітивний дисонанс і не розуміли, що стратегія «транзиту» нітрохи не відповідає погіршенню ситуації в Іраку.

У вихідні до Дня ветеранів мої колеги попросили мене підготувати аналітичну записку для рекомендацій членам Ради національної безпеки від її голови. Я намагався показати керівнику й іншим колегам невідповідність між природою проблеми в Іраку та рекомендацією і надалі втілювати ту саму стратегію. В аналітичці я чітко окреслив ті припущення, на яких ми раніше базувалися несвідомо³⁶². Серед них були такі:

- Іракські сили безпеки були не лише достатньо сильними, а й мали легітимність в очах іракського народу для перемоги над повстанцями та створення умов сталої безпеки.
- Уряд Іраку був здатний надавати основні послуги, ігноруючи конфесійний чинник, і переконати сунітське арабське й туркменське населення, що воно може захищати свої інтереси через політичний процес, а не шляхом насильства.

Я завершив аналітичну записку зауваженням: головною перевагою рекомендованої стратегії є те, що вона не потребує жодних додаткових військ або ресурсів США. Коли особистий помічник генерала Пітера Пейса, Майк Роджерс, який згодом очолив Кіберкомандування й Агентство національної безпеки, приїхав у Пентагон, щоб прочитати чернетку, цей незмінно спокійний капітан ВМС був мною розчарований. Він хотів, щоб я переробив аналітику, але я стверджував, що в ній немає нічого, що не відповідає правді або не відображає обговорень начальників штабів. Його я попросив передати документ голові саме в такому вигляді. Я брав на себе повну відповідальність і, звичайно, вніс би будь-які правки або зміни за вказівками генерала Пейса. Він, офіцер, який прагнув дати найкращі військові поради, передав записку в Білий дім у первісному вигляді.

Тим часом віцепрезидент Дік Чейні зініціював власну переоцінку, щоб надати альтернативний до урядового погляд. Аналітичний центр Американський інститут підприємництва проводив воєнну гру й сесію планування під керівництвом докторів Фредеріка та Кімберлі Каґанів, моїх хороших друзів, колег-істориків і особливо проникливих критиків стратегії війни в Іраку. Я не брав участі в проєкті Каґанів, але те, що наш полк дізнався з досвіду роботи в Таль-Афарі, вони у своїй праці використали. Двоє офіцерів, які нещодавно пішли у відставку — заступник командира нашого кавалерійського полку полковник Джоель Армстронг та офіцер планування майор Ден Дваєр, — зорганізували воєнну гру та придумали варіант «великої хвилі», щоб адаптувати стратегію Іраку до розвитку характеру війни. Невдовзі після того, як я склав аналітичну записку для генерала Пейса, віцепрезидент Чейні запросив мене до себе додому. У відповідь на його запитання я описав, як нашу стратегію в Іраку із самого початку було відірвано від характеру конфлікту. На другу зустріч я приніс із собою написаний від руки перелік «Десяти причин, чому ми не заслуговуємо виграти війну в Іраку», який підкреслював наслідки стратегічного нарцисизму.

Коли на Різдво я повернувся додому в Лондон, де працював у Міжнародному інституті стратегічних досліджень, президент Джордж Буш здійснив у стратегії війни в Іраку кардинальні зміни. Менш ніж

через два місяці я знову приїхав до багатостраждальної країни. Разом з послом Девідом Пірсом і талановитою міждисциплінарною й міжнародною командою ми допомагали розробляти стратегію нового командувача в Іраку генерала Девіда Петреуса та нового посла США Раяна Крокера. Перед вторгненням у 2003 році Пірс, винятково обдарований і досвідчений дипломат, підготував назагал проігнороване дослідження Іраку, у якому передбачив багато труднощів, з якими ми зіткнулися після усунення Саддама. Пірс непомильно розпізнавав громадянську війну. До переходу на роботу в Державний департамент він був головним кореспондентом агенції United Press International на Близькому Сході під час громадянської війни в Лівані. Ми з Пірсом сходилися на тому, що нам потрібна політична стратегія для усунення причин насильства і досягнення того, щоб усі заходи, програми й операції в Іраку, а також дипломатичні зусилля в регіоні та за його межами було спрямовано на усунення цих причин.

* * *

Востаннє я бачив депутата Хайдера аль-Абаді в Таль-Афарі на початку 2006 року. Коли ми в Спільній групі стратегічного оцінювання, або J-SAT, розпочали нашу роботу в березні 2007-го, я позичив літак Петреуса і відвіз Абаді назад до Таль-Афара. Рейберн, який на той момент став моїм надійним помічником у цих проєктах, приєднався до нас. Місто процвітало. Незважаючи на всі зусилля «Аль-Каїди» перезапустити коло міжконфесійного насильства, мир утримався. Мешканці Таль-Афара не хотіли повернення жахів. Мер Джибурі був чудовим лідером і посередником, який підтримував відкриті комунікації між громадами та наполягав на створенні професійної поліції. Невеликі американські сили, менше від одного батальйону, продовжували надавати консультації та допомогу місцевим безпековикам. Іракські солдати та поліцейські мали хороші стосунки між собою і з населенням. Ми проходили кварталами, які два роки тому були полями битв. Але цього разу не треба було ні шоломів, ні бронезилетів. Ринки процвітали. У школах було багато щасливих дітей. Матері спостерігали, як їхні малюки разом граються в

міських парках і на дитмайданчиках. Люди вітали нас і дякували. Таль-Афар, колись охоплений жахливим насильством, тепер здавався оазою на тлі смертей і руйнувань у конфесійно змішаних районах Багдада, у долинах річок Тигр і Євфрат.

Таль-Афар був зразком того, чого потребував Ірак, — політичного компромісу між спільнотами. Щоб сприяти цьому компромісові, Сполучені Штати потребували не лише підкріплення — необхідні були докорінні зміни в стратегії. План дій мав продовжити «пробудження» сунітських племен проти «Аль-Каїди в Іраку», перемогти цю терористичну організацію та підтримувати локальні перемир'я. Ізоляція не тільки «Аль-Каїди в Іраку», а й шиїтських міліцій від підтримки населення потребувала переконання спільнот у тому, що вони можуть захистити свої сім'ї та свої інтереси через політичний процес, а не насильством.

Але політичним процесам важко закріпитися, коли фракції стріляють одна в одну. Військовий штаб в Іраку, 3-й корпус під командуванням генерала Раймонда Одієрно, уже скеровував свої сили, щоб фізично розірвати цикл насильства, установити безпеку та допомогти домовитися про перемир'я на місцевому рівні як про перший крок до примирення за принципом «знизу — вгору». Сили спеціальних операцій під командуванням генерал-лейтенанта Стенлі Маккрістала зосереджувалися на непримиренних угрупованнях серед ополченців «Аль-Каїди в Іраку» та шиїтських ісламістських міліцій. Ідея полягала в тому, щоб здатні до примирення групи, дізнавшись про долю атакованих, дістали стимул включитися в політичний процес. Тотальна жорстокість «Аль-Каїди в Іраку» допомогла. Заркаві й тих бійців, які стікалися в Ірак, щоб воювати на його боці, сунітське населення почало сприймати не як покровителів і захисників, а як чужорідний патоген, який треба вилучити³⁶³. Усі програми, від допомоги для розвитку до підтримування сил безпеки, були спрямовані на зменшення шкідливого конфесійного та іноземного (тобто іранського) впливу. Це спрацювало. Протягом року після повного розгортання військових сил «великої хвилі» насильство в Іраку впало до найнижчого рівня з 2004 року³⁶⁴.

Абаді, Рейбурн і я повернулися в Таль-Афар на початку 2008-го. Абаді вважав, що «велика хвиля» стримала Ірак перед прірвою

повного хаосу. Проходячи мирним Таль-Афаром, ми зрозуміли, що успіх «хвилі» був уразливим і оборотним. Для того щоб Ірак залишався стабільним і не підпав під вплив Ірану, потрібні були довгострокові військові, дипломатичні й економічні зусилля. На жаль, із цим не склалося.

* * *

У вирішальний момент у 2009–2010 роках нова адміністрація впроваджуватиме політику США, засновану на новій версії стратегічного нарцисизму, який, своєю чергою, базувався на песимізмі та прийнятті будь-якого результату в Іраку за умови, що Сполучені Штати виведуть війська. Кандидат у президенти Барак Обама висловився за вихід із країни протягом шістнадцяти місяців. Коли прем'єр-міністр Іраку Нурі аль-Малікі схвалив цей термін і Обама переміг на виборах, імпульс повного виходу виявився непереборним. Якщо надмірна впевненість адміністрації Буша призвела до недооцінки ризиків і витрат від інтервенції, то песимізм адміністрації Обами спричинився до недооцінки ризиків і витрат від виходу. Тимчасом як стратегію адміністрації Буша підвела самовпевненість — мовляв, рішення США у війні дадуть бажаний результат, — адміністрація Обами бачила головну причину проблем у самій нашій присутності в Іраку. Обом підходам бракувало стратегічної емпатії, оскільки вони не брали до уваги суб'єктності інших гравців, зокрема ворогів і суперників, щодо майбутнього розвитку подій. У грудні 2011 року президент Обама заявив: «Ми залишаємо після себе суверенний, стабільний і незалежний від нас Ірак із представницьким урядом»³⁶⁵. Подібно до оголошення про виведення американських військ із Афганістану, навіть коли у 2009 році там розгортали додаткові підрозділи, виведення свого контингенту адміністрація Обами прирівнювала до закінчення війни. Віцепрезидент Байден зателефонував президенту Обамі з Багдада, щоб сказати: «Спасибі за те, що ви дали мені можливість припинити цю кляту війну»³⁶⁶. Ключові чиновники з адміністрації Обами вважали вихід Америки не лише з Іраку, а й із Близького Сходу однозначним благом.

На жаль, дипломатичний і військовий вихід США з Іраку зняв гальма з найгірших інтенцій уряду прем'єр-міністра Нурі аль-Малікі та розчистив шлях для повернення масштабного міжконфесійного насильства, посилення іранського впливу на уряд і шиїтське населення країни, розростання нової версії «Аль-Каїди в Іраку» — ІДІЛ, найпотужнішої терористичної організації джихадистів в історії.

Покидаючи Ірак, Америка не спромоглася зупинити керовану Іраном спробу подарувати національні вибори в Іраку 2010 року прем'єр-міністру Нурі аль-Малікі, незважаючи на те, що в результаті загальнонаціонального голосування переміг світський шиїт, дуже популярний серед сунітської спільноти, Аяд Аллаві. Здавалося, Малікі робить усе можливе, щоб відновити громадянську війну. Його уряд звільнив сунітів з військових і ключових урядових посад, відмовився від обіцянки виплачувати сунітським племінним міліціям заробітну плату, натомість звільнив їх і тим надав «Аль-Каїді» добре навчених рекрутів, упевнених, що політичний процес не відповідає їхнім інтересам. Після свого переобрання Малікі заарештував віцепрезидента-суніта Таріка аль-Хашемі за звинуваченням у тероризмі на підставі силоміць здобутих свідчень, а 2012 року того заочно засудили на смертну кару. Навіть коли Малікі відвертався від арабів-сунітів і туркменів, він звільнив велику кількість в'язнів, які, повернувшись у рідні села та міста, викликали ворожість у тих, хто боявся нового приходу «Аль-Каїди». Відчуження сунітського населення, підрив державності Іраку з боку Ірану та наслідки громадянської війни в Сирії спровокували підйом Ісламської Держави і крах іракських сил безпеки під час наступу ІДІЛ у червні 2014-го³⁶⁷.

Кожен уважний спостерігач мав би побачити ІДІЛ або «Аль-Каїду 2.0» з відстані багатьох кілометрів (і років). Для тих з нас, хто знався на Іраку, катастрофа появи Ісламської Держави вже сталася, коли світ ще не почув її гуркоту. У 2011 році я був в Афганістані, коли ситуація в Іраку погіршувалася. Отримавши дзвінки й електронні листи від заклопотаних іракських друзів, котрі бачили, як руйнується компроміс між сунітським і шиїтським населенням, я прочитав звіт, у якому передбачалося, що саме станеться найближчими місяцями та роками. Продовження конфесійної політики уряду Малікі в поєднанні зі звільненням в'язнів «Аль-Каїди» призвело до того, що сунітські

громади знову вирішили, ніби вони можуть захистити свої інтереси лише за допомогою насильства. Нова версія «Аль-Каїди» вкотре представлятиме себе як захисника цих спільнот і повторюватиме наступ 2004–2006 років. Звіт передбачав, що ця нова атака знищить іракські сили безпеки, уже підточені конфесійними чистками.

Зі свого офісу в Кабулі я передав цей текст голові Об'єднаного комітету начальників штабів генералові Мартіну Демпсі в Пентагоні. Демпсі, який добре розумів Ірак і регіональну динаміку на Близькому Сході, вважав цей документ переконливим і розповсюдив його серед працівників ОКНШ та Міністерства оборони. Вищі чини розвідки відреагували прохолодно. Прогнози звіту не відповідали самообману лідерів США, начебто «Аль-Каїда в Іраку» зазнала поразки, а іракські сили є стійкими. Деякі американські військовики не хотіли вірити, що після десятиліття навчань іракські сили безпеки розпадуться. Стратегічний нарцисизм перетворює фантазію на уявлювану реальність, навіть якщо надати купу доказів протилежного. Менш ніж за тридцять місяців після церемонії «завершення місії», проведеної в грудні 2011 року для американського командування в Багдаді, упав Мосул, і Абу Бакр аль-Багдаді, якого звільнили у грудні 2004-го з в'язниці табору «Букка» в Іраку, піднявся сходами мосульської Великої мечеті аль-Нурі, щоб оголосити про утворення нового халіфату³⁶⁸.

* * *

Рік 2011-й став переломним не тільки для Іраку, а й для всього Близького Сходу. Через вісім літ після вторгнення в Ірак Сполучені Штати вивели свої сили із цієї країни і заявили про намір залишити проблемний регіон. Наприкінці 2010 року в Тунісі розпочалася так звана Арабська весна, коли тамтешній продавець фруктів на ім'я Мохаммед Буазізі публічно спалив себе на знак протесту проти соціально-економічної несправедливості та самодержавства в країні. Учинок Буазізі надихнув на серію антиурядових протестів, повстань і збройних заколотів у регіонах Близького Сходу з арабською більшістю. У таких країнах, як Туніс, Єгипет, Лівія та Сирія, протести підкреслили різючі відмінності між главами держав у їхній здатності контролювати владу і зрештою призвели до відставки туніського й

єгипетського президентів, повномасштабного лівійського повстання з поваленням уряду Муаммара Каддафі та громадянської війни, яка ледь не знищила сирійський режим Асада. Саме у відповідь на Арабську весну адміністрація Обама, виходячи з Іраку і таким чином остаточно відкидаючи вторгнення за Джорджа Буша-молодшого у 2003 році, втрутилася в ситуацію в Лівії з повторенням своєї фундаментальної дурості, зробленої в Іраку, — використання військової сили без плану вплинути на наступні події. Протести в Тунісі повалили президента Зейна аль-Абідіна Бен Алі, який правив країною з 1987 року. Політичне пробудження поширилося через твіттер і фейсбук по всьому Тунісу, а потім перемістилося на схід до Єгипту, країни з найбільшим у світі арабськомовним населенням — 86 мільйонів людей.

Єгиптом керував Хосні Мубарак, могутній президент, який заступив на посаду в 1981 році й утримував владу шляхом фальсифікації виборів та ув'язнення політичних супротивників. Збуджені самоспаленням Буазізі в Тунісі, 25 січня 2011 року єгиптяни вийшли на вулиці з протестом проти гнітючого режиму безпеки, який відмовляв їм у свободі слова та зібрань. 1 лютого Мубарак поступився протестному рухові. З'явившись на національному телебаченні, він оголосив, що піде у відставку, коли наприкінці 2011 року закінчиться його шестирічний термін повноважень. Цього було недостатньо, щоб задовольнити протестувальників, які відмовились розійтися, допоки він подасть у відставку. Мубарак зробив це 11 лютого 2011 року. Через вісімнадцять днів хвиля демонстрацій, що розхитувала Близький Схід, змусила наймогутнішого лідера арабського світу до відставки.

А 15 лютого протестний рух перекинувся через західний кордон Єгипту в Лівію, країну розміром зі штат Аляска із 6 мільйонами мешканців. З моменту приходу до влади 1969 року Каддафі утримував владу в Лівії за допомогою залізного кулака, контролю над доходами та розгалуженої патронатної мережі. На відміну від Єгипту та Тунісу, де президентів повалили з порівняно незначною кількістю загиблих, Лівія поринула в повномасштабну громадянську війну.

Після падіння Бен Алі, відставки Мубарака та повстань на Близькому Сході, натхненних Арабською весною, арабські диктатори, зокрема Каддафі, виявили, що вони мешкають не в палацах, а в

карткових будиночках. Арабські монархії, такі як Саудівська Аравія, Кувейт, Бахрейн та Об'єднані Арабські Емірати, нервували, коли багато хто в Сполучених Штатах і на Заході сприймав Арабську весну як неминучий вибух свободи народів, яких віддавна тримали в покорі. Порівняно нове середовище соціальних медіа вважали каталізатором протестів і змін влади, а також прославляли його за сприяння хвилі свободи на Близькому Сході.

* * *

Адміністрації Обама 17 березня 2011 року вдалося домогтись ухвалення Радою Безпеки ООН Резолюції 1973, що дозволила військове втручання в Лівії задля порятунку життя демонстрантів, які підтримували демократію, від військ диктатора. Крім того, Каддафі ставив під загрозу порив новонародженої Арабської весни. Як і перші вторгнення в Афганістан та Ірак, повітряну кампанію під проводом НАТО спочатку оголосили величезним успіхом.

За допомогою авіаційних сил НАТО лівійські повстанці протягом кількох місяців урешті-решт змогли скинути Муаммара Каддафі, якого 20 жовтня 2011 року виманили зі сховку. Над головами його кортежу, що мчав по ямкуватій лівійській трасі, знижувались американські винищувачі. Літаки випустили ракети «повітря — земля», які зупинили кортеж. Коли шок від вибуху минув, оточення Каддафі покинуло машини. Син диктатора поспіхом повів його через пустелю до укриття у водостічній трубі під дорогою. Невдовзі повстанці витягли Каддафі з канави й зірвали з нього сорочку. Двоє повстанців тримали його вертикально, а інший просунув гострий металевий штир через штани в задній прохід. Четвертий чоловік знімав содомію на відео, а глядачі насміхалися над насильством. Нарешті сімдесятирічного диктатора, скривавленого, у синцях та дезорієнтованого, повели до машини швидкої допомоги неподалік. Дані про те, що сталося потім, різняться, але Каддафі не залишив автомобіль живим³⁶⁹.

Наступного дня після смерті Каддафі президент Обама звернувся до світу у зв'язку з операціями США на Близькому Сході. Він не вводив у регіон додаткових наземних сил. Натомість заявив, що «решта наших

військ в Іраку повернеться додому до кінця року». Президент уточнив: «Протягом наступних двох місяців наші війська в Іраку, десятки тисяч, зберуть своє спорядження та вишикуються в колони, щоб рушити додому. Останні американські солдати перетнуть кордон Іраку з високо піднятою головою, пишаючись своїм успіхом і знаючи, що американський народ єдиний у підтримці своїх вояків. На цьому збройні зусилля Америки в Іраку закінчаться»³⁷⁰.

Завдяки успіху лівійської повітряної кампанії повернувся американський синдром заперечення. Нібито було отримано урок, щоб не повторити іракської помилки й не стати «чобітьми на землю» в Лівії. Але, не доклавши жодних зусиль для безпеки в північноафриканській країні після Каддафі, НАТО фактично в найрадикальнішій версії повторило помилки Афганістану та Іраку, знову ж таки нехтуючи самою природою війни як продовженням політики, якою рухають людські емоції. Виник хаос, зажеврив племінний конфлікт. У беззаконному середовищі процвітали ісламістські угруповання й терористичні організації. Через одинадцять місяців після смерті Каддафі філія «Аль-Каїди» відзначила річницю своїх нападів 11 вересня на Сполучені Штати одинадцять років тому нападом на консульство США в Бенгазі (Лівія). Відомий експерт із Близького Сходу та новопризначений посол у Лівії Крістофер Стівенс якраз прибув сюди у відрядження зі столиці цієї країни — Тріполі. Терористи напали на консульство та сусідній комплекс. Заходи безпеки були невідповідні — частково через бажання зберегти в Лівії «легкий слід». У консульстві вбили посла Стівенса та офіцера управління інформаційною службою США Шона Сміта. Агенти ЦРУ Тайрон Вудс і Глен Доерті загинули в будівлі уряду приблизно за милю звідти. Стівенс став першим з 1979 року послом США, якого вбили під час виконання службових обов'язків.

Лівія стала і джерелом, і перевальним пунктом для біженців, які відчайдушно прагнули дістатися безпечних європейських берегів. Тим часом громадянська війна в Сирії вибухнула какофонією насильства, а Мохаммед Мурсі в Єгипті сконсолідував владу, щоб замінити націоналістичну диктатуру Хосні Мубарака ісламістською диктатурою «Братів-мусульман». Пори року змінюються. Весна на Близькому Сході скінчилася.

* * *

Під час Холодної війни Іран і Саудівська Аравія слугували «опорами-близнюками» для спроб США стримати радянський вплив на Близькому Сході. Іранська опора впала під час революції 1979 року, а саудівська виявилася структурно слабкою, оскільки виробляла й експортувала вірулентний штам ісламу. Країни, що їх розглядали як джерела стабільності, створили умови для міжконфесійної громадянської війни, яка десятиліттями розвалюватиме регіон. Абаді й інші лідери країн Близького Сходу намагались об'єднати спільноти, але спадщина іранської революції, Ірано-іракська війна, жорстока диктатура та поява руйнівного релігійного збочення пересилили ті спроби.

Хай скільки розчарування приніс американський досвід на Близькому Сході після вторгнення в Ірак 2003 року, відхід США з регіону додатково погіршив і так погану ситуацію. Сполучені Штати й інші країни не збираються розв'язувати проблеми в цій частині світу, але сторонні гравці можуть підтримати лідерів на кшталт Абаді та Джибурі, рішуче настроєних, попри гігантські завдання, подбати про майбутнє, що дасть змогу вийти з низки провалів ХХ та початку ХХІ століття. Якщо вільні та відкриті суспільства світу відвернуться від регіону, це не убезпечить їх від проблем, які він породжує.

Розділ 8

Розірвати коло

Тероризм невіддільний від свого історичного, політичного та суспільного контексту, який має і локальний, і глобальний виміри.

Одрі Курт Кронін,
«Як закінчується тероризм»

У 2020 році на Близькому Сході, у регіоні, що лежить від Марокко на заході до Ірану на сході й охоплює країни від Сирії та Іраку на півночі до Судану та Ємену на півдні, ситуація залишалася водночас заплутаною і нестерпно жахливою. Нездатність Сполучених Штатів у співпраці з державами-однодумцями розробити та впровадити обґрунтовану й послідовну політику збільшила масштаби і тривалість катастрофи в регіоні та зменшила там вплив Америки. Політика адміністрацій президентів Джорджа Буша-молодшого, Барака Обама і Дональда Трампа відображала схильність Америки долучатися до справ регіону лише епізодично й шукати короткострокові рішення для довгострокових проблем³⁷¹. Як показав досвід Іраку, усунення симптомів, а не джерел насильства, затягує конфлікт і посилює загрози для національної та міжнародної безпеки. Наші зусилля на Близькому Сході мають зосередитися на припиненні міжконфесійної громадянської війни, яка є причиною гуманітарної кризи та загроз, що поширюються з регіону. Успіх таких зусиль потребує прийнятної ціни для американського народу.

Щоб американці не вважали Близький Схід халепою, якої слід уникати, наша стратегія має початися з роз'яснення, що саме поставлено на карту і наскільки наша стала залученість у процеси регіону важлива для безпеки та добробуту наших громадян. Як зауважив експерт із Близького Сходу Кеннет Поллак, ця частина світу важлива для американців, оскільки її проблеми не відповідають девізу міста Лас-Вегас³⁷² — тобто те, що відбувається на Близькому Сході, не

обмежується Близьким Сходом³⁷³. Наслідки Арабської весни, громадянської війни в Сирії та підйому ІДІЛ поширилися далеко за межі регіону. Сама лише сирійська війна з березня 2011 року по жовтень 2018 року спричинила загибель понад 500 тисяч осіб і вимушене переселення понад чверті 21-мільйонного населення країни³⁷⁴. Режим Башара Асада зорганізував насильницьке зникнення понад 98 тисяч чоловіків, жінок і дітей, а також на власний розсуд ув'язнив понад 144 тисячі осіб у жахливих сирійських в'язницях³⁷⁵. Ніхто не знає, скільки цивільних убив сирійський режим, але всі оцінки оперують сотнями тисяч.

Поки наростало насильство, президент Обама та союзники США в Європі самоусунулися з регіону й вирішили відкинути варіанти дій, що могли б обмежити масштаби криз у Лівії та Сирії. Наприклад, міжнародні сили безпеки в Лівії після падіння Муаммара Каддафі допомогли б запобігти фрагментації потенційно заможної країни, що географічно охоплює широку територію, але має населення менше ніж 7 мільйонів осіб³⁷⁶. У Сирії безпольотні та безпечні зони на кшталт тих, які створено для курдів Іраку після війни в Перській затоці 1991 року, могли б пом'якшити гуманітарну кризу, зупинити потік біженців, стримати вплив Ірану й Росії, перешкодити посиленню ІДІЛ та інших джихадистських терористичних організацій, натиснути на режим Асада і його спонсорів, аби домогтися припинення громадянської війни політичними методами³⁷⁷. Реалістичних способів вирішити проблеми Сирії з плином часу ставало дедалі менше: поміркована опозиція до режиму втратила свій вплив на користь ісламістів; Росія втрутилася, щоб запобігти падінню Асада у 2014 році; того самого року ІДІЛ здійснила масований наступ у Сирії та Іраку. Справді, активізація сирійської війни, масштабне міжконфесійне насильство, хаос у Лівії, а після 2014 року — і громадянська війна в Ємені створили ідеальні умови для розростання ІДІЛ і груп, пов'язаних з «Аль-Каїдою» (наприклад «Хаят Тахрір аль-Шам» і «Фронт Нусра»). Уже через рік після того, як Аль-Багдаді виголосив Мосульську проповідь, ІДІЛ зорганізовувала атаки або спонукала до них. Ідеться про масове вбивство парижан у листопаді, вибухи мечетей у Ємені, напади на туристів у Тунісі, вибухи смертників в Анкарі та Бейруті, знищення російського авіалайнера над Синайським

півостровом і грудневу стрілянину в Сан-Бернардіно (США). Три теракти смертників ІДІЛ 22 березня 2016 року було спрямовано на аеропорт і станцію метро в Брюсселі, у результаті чого загинули двоє цивільних. Тим часом тривало зовнішнє планування нападів ІДІЛ на цілі Заходу, зокрема авіаційні. Більш як сотня американців, які приїхали до Сирії, щоб приєднатися до терористичних угруповань, і тисячі європейців, які зробили те саме, створили нову небезпеку повернення бойовиків у Сполучені Штати чи країни з безвізовим режимом подорожей до Північної Америки³⁷⁸. Засяг ІДІЛ не обмежувався лише фізичним світом. Терористична організація опанувала інтернет і соціальні медіа, щоб вербувати членів і провокувати атаки. Стало очевидним: те, що відбувалось у халіфаті, не обмежувалося халіфатом.

Аргументом для втомлених війнами громадян США, а також країн НАТО та ЄС, які ділять тягар війни на Близькому Сході, є те, що запобігати посиленню терористичних організацій дешевше, ніж реагувати, коли ті перетворюються на неминучу загрозу. Коли американські військовики мусили повернутися в регіон, щоб підтримати іракську армію та переважно курдських ополченців в Іраку й на сході Сирії, подальша п'ятирічна кампанія, яка мала на меті відібрати в ІДІЛ територію розміром із Британію, коштувала значно більше у вимірі людських життів і фінансових видатків, ніж могли б обійтися подальша підтримка державності в Іраку та стримування масових звірств громадянської війни в Сирії. Інший аспект цього аргументу полягає в тому, що мудріше викоринити причини насильства, ніж продовжувати дорогу боротьбу з його проявами. Сирія створила найгіршу гуманітарну кризу від часів Другої світової війни та спричинила кризу біженців, яка стала надмірним тягарем для сусідніх Лівану, Йорданії та Туреччини й поширилася на Європу. У період із 2014 по 2018 рік приблизно 18 тисяч біженців, які у відчаї довірили своє життя злочинцям, потонули в Середземному морі, з них понад 24,3 відсотка — діти. До 2020 року біженці числом понад 1 мільйон потрапили до берегів Європи або перетнули її кордони з боку Туреччини. Кількість сирійських біженців у Лівані сягнула 900 тисяч, у Йорданії — 600 тисяч, у Туреччині — 3,6 мільйона³⁷⁹.

Статистика вганяла в ступор, але репортажі рідко висвітлювали реальний досвід жертв. Лише іноді видавалося, що американці чи європейці вражені людською ціною кризи. Наприклад, у вересні 2015 року поширилося фото, яке рвало душу, — тіло потонулого трирічного хлопчика Алана Курді (ім'я від народження — Айлан Шену) на турецькому пляжі. Або ж у серпні 2016 року з'явилося відео з Омраном Дакнішем — дитиною, яка постраждала від Асадового бомбардування міста Алеппо. На цьому відео шокований хлопчик із закривавленим обличчям сидить у задній частині автомобіля швидкої допомоги. З розгортанням війни загострювалася криза біженців. Наприкінці грудня 2016 року, розраховуючи на подальшу байдужість США та Європи, Росія ще активніше почала бомбардувати Алеппо, не обираючи цілей. У найгустіше населеному місті й культурному центрі довоєнної Сирії загинуло 30 тисяч сирійців³⁸⁰. Кампанія бомбардувань призвела до масових жертв серед цивільного населення: постраждали навіть лікарні та похоронні процесії. Потім була атака підтримуваних Іраном шиїтських міліцій. Пані посол США в ООН Саманта Павер 13 грудня риторично запитала росіян: «Ви не маєте сорому?». Але все це недостатньо зворушило президента Обаму та його адміністрацію, щоб вони змінили свою політику відстороненості від того, що вважали нездоланим безладом. У колонці, яку Стівен Саймон, старший директор Ради національної безпеки з питань Близького Сходу та Північної Африки, опублікував у *New York Times*, ішлося: «Правда в тому, що вже надто пізно для Сполучених Штатів заглиблюватися в сирійський конфлікт без ризику розпочати велику війну»³⁸¹. Традиційно американці вважали кризу на Близькому Сході затяжним епізодом масового смертовбивства десь на віддалених територіях, а отже, не розглядали її як американську проблему.

Біженці обтяжували фінансово, політично та фізично, послаблювали й без того крихкий політичний лад на Близькому Сході, а також підживлювали політичну поляризацію та зростання націоналістичних настроїв у Європі. У країнах, які приймали біженців, початкові прояви співчуття й готовності надати допомогу поступилися місцем бурхливим дебатам між тими, хто виступав за продовження підтримки, і тими, кого обурювало, що власне населення втрачає частину ресурсів. У Європі виникли побоювання: масовий наплив

мусульман змінить соціальний і релігійний характер їхніх держав, а в натовпи біженців проникнуть терористи-джихадисти.

Попри незліченні свідчення того, що кризи на Близькому Сході не залишаються в межах регіону, Сполученим Штатам виявилось складно вживати заходів, які зцілили б хворобу міжконфесійного конфлікту, хоча мільярди доларів гуманітарної допомоги від Америки все-таки надходили. Улітку 2019 року президент Трамп оживив ідею адміністрації Обама про те, що Сполучені Штати начебто можуть вийти з регіону і залишатись ізольованими від тамтешніх конфліктів. Коли він оголосив про виведення невеликих американських сил спецоперацій, які воювали на північному сході Сирії пліч-о-пліч із Сирійськими демократичними силами (СДС), у яких домінували Загони народної самооборони (ЗНС, відомі з англійської аббревіатури YPG), Трамп написав у твіттері, що настав час «вийти із цих безглузких “нескінченних війн”». Він казав, що Сирія — це не що інше, як «пісок і смерть»³⁸². Хоча пізніше президент заявив, що двісті-триста військовослужбовців залишаться охороняти нафту на сході Сирії, завдана авторитету і впливу США шкода посилила негатив від самоусунення з регіону в часи адміністрації Обама³⁸³. Потенційні наслідки виходу США включали відновлення низькоінтенсивного курдсько-турецького конфлікту, примирення ЗНС із сирійським режимом і його російськими й іранськими спонсорами, повернення ІДІЛ або його нової вдосконаленої версії, а також розширення впливу Ірану на всю Сирію в такий спосіб, який загрожує Ізраїлю та продовжує міжконфесійну громадянську війну. Хоч би якими жахливими були війни в Іраку, Сирії та Ємені, самовідсторонення США погіршило ситуацію.

Наприкінці 2019-го і на початку 2020 року режим Асада та його російські й іранські спонсори активізували свою вбивчу кампанію проти сирійського цивільного населення у північно-східній провінції Ідліб. Понад 900 тисяч людей, серед яких пів мільйона дітей, постраждали від невибіркових бомбардувань і жорстокого холоду. Подібно до того, яку відповідь викликало в адміністрації Обама знищення Алеппо у 2016 році, масове вбивство та вимушене переміщення невинних в Ідлібі спровокували тільки заяви про засудження, а не якісь безпосередні дії, навіть коли почали зазнавати

втрат турецькі збройні сили. Слабка реакція на масові звірства в Ідлібі показала, що й без того катастрофічна ситуація на Близькому Сході здатна погіршитися. Щоб переконати американців у потребі підтримувати постійну присутність у регіоні, слід почати з пояснень очільників, чому Близький Схід важливий для народу США.

Багато прихильників самовідсторонення від Сирії стверджували, що Близький Схід більше не має значення для безпеки та процвітання Америки, оскільки Сполучені Штати стали найбільшим у світі видобувником нафти та експортером енергії³⁸⁴. Але Близький Схід завжди був і залишатиметься ареною змагань, наслідки яких виходять далеко за його географічні межі. Там перетинаються і взаємодіють між собою боротьба з ревізіоністськими потугами, державами-паріями та терористами-джихадистами. Вороги й суперники часто діють паралельно, але вони також і співпрацюють, коли їхні інтереси збігаються. Наприклад, Росія та Іран підтримують і постачають убивчий режим Асада в Сирії. РФ використовувала кризу в регіоні як спосіб послабити Європу і представити себе незамінним сірим кардиналом, здатним розв'язувати проблеми, які сам і допоміг створити. Іран теж скористався регіональним хаосом, щоб отримати стратегічну перевагу перед своїми ворогами — Ізраїлем, Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Навіть Північна Корея доклалася до дестабілізації регіону, зробивши свій внесок у ядерну програму Сирії, і ці зусилля залишалися непоміченими до 2007 року³⁸⁵.

Окрім фізичних загроз, пов'язаних зі скупченням ревізіоністських потуг, ворожих держав і терористичних організацій, Близький Схід, так само як і історичний регіон Хорасан (до складу якого входили теперішні північ і схід Ірану, південь Туркменістану та більша частина Афганістану), є підґрунтям психологічної й ідеологічної сили терористів-джихадистів. Їхній план — відновити халіфат на теренах Родючого півмісяця, що простягається від Перської затоки через Ірак, Сирію, Ліван, Йорданію, Ізраїль та північ Єгипту. Їхня місія полягає в боротьбі за цілковите звільнення умми, або ж мусульманської спільноти, від того, що джихадисти вважають іноземним контролем. Ба більше, розвиток світової економіки досі залежить від вільного

транспортування нафти через Ормузьку протоку так само, як під час нафтового ембарго та кризи 1973 року і «танкерних війн» у 1980-х³⁸⁶.

* * *

Криза біженців і гуманітарні катастрофи регіону пов'язані з торгівлею наркотиками, іншими незаконними товарами й людьми. Мабуть, найголовніше — те, що криза породжує масштабну загрозу джихадистського тероризму для багатьох прийдешніх поколінь. У другому десятиріччі XXI століття ця загроза стала серйознішою, ніж 10 вересня 2001 року. Ветерани моджахедівського опору радянській окупації Афганістану в 1980-х роках розбудували «Аль-Каїду», оголосили війну США і здійснили серію атак ще до 11 вересня. Ветерани терористичних воєн у нинішньому столітті на порядок чисельніші за своїх попередників — учасників Афганської війни. ІДІЛ стала вдосконаленою версією «Аль-Каїди в Іраку», оскільки мала розгалужену пропагандистську машину, можливості вербування, мережу організованої злочинності та створила протодержаву. ІДІЛ залучила понад 30 тисяч бойовиків не тільки з Близького Сходу та арабського світу, а й з розвинених країн, зокрема членів ЄС, також США, Канади і Австралії. За два роки після свого утворення в осерді Близького Сходу ІДІЛ породила дочірні організації в таких країнах, як Алжир, Нігерія, Ємен, Сомалі й навіть Філіппіни³⁸⁷.

Терористичні організації XXI століття мають не лише глобальний масштаб — вони також застосовують технології та руйнівну зброю, яку раніше можна було уявити лише у володінні національних держав, зокрема хімічне, біологічне, радіологічне, ядерне озброєння та високопотужну вибухівку. Існує загальна згода в тому, що найгірший з можливих сценаріїв є таким: терористична організація заволодіває вкраденою, придбаною або отриманою від ворожої держави ядерною зброєю. Брудна бомба, яка поєднує звичайну вибухівку з високорадіоактивними матеріалами, здатна завдати набагато менших збитків і жертв, ніж ядерна, але її легше отримати. Вибух такого пристрою в якійсь густонаселеній місцевості викликав би страх у містах усього світу. Інші легкодоступні нові можливості для терористів — це наступальні бойові безпілотники із системою кіберконтролю, що

становлять загрозу для авіації та людей на землі³⁸⁸. Однак усе-таки найпотужнішою зброєю терориста, певно, є комп'ютер, камера та пристрій зв'язку, який кожен екстреміст носить у кишені. Зашифровані комунікації підвищують здатність бойовиків перешкоджати збору розвідувальної інформації та координувати свої дії. Крім того, терористи ХХІ століття виробляють і поширюють привабливу пропаганду, щоб залучити сприйнятливую молодь до своєї негідної справи.

* * *

У найкращому разі Сполученим Штатам знадобляться час і зусилля, щоб відновити вплив, утрачений через відсутність тривкої та послідовної політики на Близькому Сході. Супротивники вже почали просувати свої інтереси за рахунок Сполучених Штатів і їхніх традиційних партнерів, включно з Ізраїлем, Туреччиною, Королівством Саудівська Аравія, Йорданією, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Єгиптом, Кувейтом, Катаром і Бахрейном. У 2017 році я виявив, що ці партнери страхували свої ризики, працюючи ворогами США, щоб обмежити власну уразливість за чергової раптової зміни в американській політиці. Вони хапалися за порожні обіцянки Росії, які можна було б назвати потьомкінським планом миру від Путіна. В обмін на утримання Асада при владі та на гарантії для російських інтересів після сирійської громадянської війни РФ обіцяла нашим партнерам поступово послабити іранський вплив у Сирії. Навзамін Росія вкрай потребувала, щоб держави Перської затоки заплатили за відбудову стертих на каміння сунітських арабських міст і містечок, які зруйнували сам Путін, режим Асада й іранці. Російські обіцянки були брехливі, бо Асад уже значно більше покладався на іранську, ніж на російську підтримку. Але Ізраїль і країни Перської затоки приглушили недовіру, адже, якщо Сполучені Штати самоусунуться з регіону, вплив на Росію може стати життєво важливим для запобігання ще більшим іранським загрозам.

Туреччина приєдналася до Росії та Ірану в організації фіктивних мирних процесів у Сирії, які підірвали легітимні зусилля ООН для припинення війни. Через брехливі обіцянки РФ та її реальні спромоги

вплинути на ситуацію король Саудівської Аравії Салман у жовтні 2017 року прилетів до Москви і заявив про готовність придбати російські системи протиповітряної оборони³⁸⁹. Тим часом Йорданія закупила ще більше військової техніки РФ, а Ізраїль розширив високотехнологічне партнерство з її компаніями. Між 2017 і 2019 роками Тель-Авів удавав, ніби вірить Путіну, в обмін на те, що російські війська закривали очі, поки Сили оборони Ізраїлю завдали понад 200 ударів по іранських об'єктах та агентах Корпусу варткових Ісламської революції Ірану в Сирії³⁹⁰. Розігравши сирійську карту на два способи — як головного приятеля Ірану та як потенційно найкращого стримувача іранської гегемонії в регіоні, — Росія наростила свій вплив.

Коли я прямо вказував нашим партнерам на суперечність між їхньою серйозною стурбованістю щодо зростання іранського впливу в регіоні та поведінкою, яка сприяла основному посередникові Ірану — Росії, — вони протестували. Вони вказували на самоусунення адміністрації Обами з регіону та послаблення санкцій проти Ірану в контексті ядерної угоди з ним 2015 року і заявляли про необхідність мати певний вплив на Росію задля мінімізації збитків. Я намагався запевнити їх, що адміністрація Трампа розробила довгострокову стратегію того, як розірвати коло міжконфесійного насильства в регіоні, і вона із часом дасть результат, що відповідатиме не тільки американським, а й також їхнім життєво важливим партнерським інтересам.

Державний секретар Рекс Тіллерсон стисло виклав цю стратегію у виступі в Інституті Гувера Стенфордського університету в січні 2018 року. Спочатку він зазначив, що військова присутність і участь США у справах цього регіону були необхідні для стримування дій, які поглиблювали гуманітарну кризу. Тіллерсон нагадав, що у квітні попереднього року президент Трамп у відповідь на застосування Асадом нервово-паралітичного газу зарин проти невинних цивільних осіб завдав ударів, які знищили 20 відсотків асадівських ВПС. Потім він обґрунтував необхідність довгострокових зусиль, щоб завдати тривкої поразки ІДІЛ та іншим терористичним організаціям, які становлять «постійні стратегічні загрози для США».

Тіллерсон підкреслив необхідність протидіяти спробам КВІР установити контроль над шляхами з Ірану в Ліван і Середземномор'я,

а також потребу зменшити іранський вплив, щоб ця країна більше не могла розпалювати міжконфесійні громадянські війни в регіоні. Він запевнив союзників і партнерів, що президент не повторить помилки передчасного виходу з Іраку у 2011 році, й пообіцяв «продовжувати політику участі задля захисту наших інтересів національної безпеки». У результаті Сполучені Штати втілять у життя всеосяжну регіональну стратегію, спрямовану на те, щоб терористи-джихадисти не загрожували США та їхнім союзникам. Ця стратегія припинить громадянську війну в Сирії за допомогою політичного процесу ООН, стримає амбіції Ірану та подолає гуманітарну кризу в усьому регіоні, щоб біженці могли повернутися до безпечних місць і почати відбудовувати своє життя. Він визнав, що досягнення цих цілей потребуватиме довгострокових дипломатичних і військових зусиль, але запевнив усіх слухачів — наша військова місія в Сирії та інших регіонах базуватиметься на певних умовах³⁹¹.

Скептицизм наших партнерів розчаровував мене, але виявився виправданим. Вони знали, що навіть коли у 2016 році кандидат Трамп пообіцяв прискорити розгром ІДІЛ, він поділяв думку адміністрації Обами про те, що продовження воєнних дій на Близькому Сході є марним і марнотратним. Після серії заяв про свій намір вийти із Сирії та після скасування цього рішення 13 жовтня 2019 року Трамп наказав негайно вивести всі американські війська, зокрема щоб розчистити шлях для наступу Туреччини, що мав на меті взяти під контроль «безпечну зону» на південь від кордону із Сирією³⁹². Після виведення військ над колишніми базами США підняли прапори росіяни, а десятки тисяч підтримуваних Іраном ополченців зайняли на сході Сирії території, які раніше перебували під контролем ІДІЛ. Потік підтримуваних Туреччиною бійців попрямував у Північну Сирію. Багато з них учинили воєнні злочини проти курдських цивільних, серед яких і вбивство курдської політичної діячки Хеврін Халаф³⁹³. США залишили своїх курдських партнерів із Загонів народної оборони (YPG) та самоусунулися з північного сходу Сирії, чим виправдали насторожений підхід наших союзників на Близькому Сході. Регіональний компроміс із віссю Іран — Сирія — Росія був так само неприродним, як і огидним.

Мешканці регіону знають причину своїх страждань. У вересні 2019 року в східній сирійській провінції Дайр-ез-Заур спалахнули масштабні протести: араби-суніти вимагали вивести іранські міліції. На півдні Сирії тривали протести проти режиму Асада, а напади повстанців почастишали. У жовтні антиурядові протести в Іраку проти політичних лідерів країни переросли в повстання проти шиїтських політичних партій і посилення іранського впливу. Того самого місяця в Лівані відбувся найбільший протест із часів здобуття незалежності, а демонстранти, які вимагали політичних реформ і припинення корупції, змусили прем'єр-міністра Саада Харірі піти у відставку. Тоді у грудні понад 200 тисяч протестувальників в Іраку обурювались урядом країни та іноземним окупантом — не Сполученими Штатами, а Іраном, — скандуючи: «Вільний, вільний Ірак» та «Іране, забирайся, забирайся»³⁹⁴. Вони вимагали зняття прем'єр-міністра Аделя Абдула Махді. Він подав у відставку 30 листопада 2019 року, але залишався на чолі тимчасового уряду до лютого 2020-го, коли президент Іраку Бархам Саліх призначив главою уряду Мохаммеда Тауфіка Аллаві, колишнього міністра комунікацій за прем'єрства Малікі.

Наприкінці 2019 року з посиленням іракських протестів іранські проксі-сили³⁹⁵ інтенсифікували атаки на американські війська в Іраку. У результаті ракетного удару по базі Сполучених Штатів 27 грудня загинув американський підрядник Наврез Валід Хамід і поранено кілька солдатів³⁹⁶. Іранський КВІР відверто використовував іракську проксі-міліцію під командуванням Абу Махді аль-Мухандіса. Після того як США у відповідь завдали авіаударів по п'ятьох заставах міліції вздовж сирійського кордону, підтримувана Іраном шиїтська міліція спровокувала масові протести й атаку на посольство США в Багдаді. Видовище розлюченого натовпу 31 грудня нагадувало про напад Ірану на американське посольство в Тегерані сорок років тому. Водночас командувач сил «Кудс» при КВІР Касем Сулеймані координував ширші та потенційно смертельні атаки на об'єкти США в регіоні. Третього січня, приблизно о першій ночі, невдовзі після того, як Мухандіс забрав Сулеймані в аеропорту Багдада, щоб узгодити спільні подальші кроки, американська ракета поцілила в їхній автомобіль і знищила його разом з пасажирами. Президент Трамп вирішив, що відновити стримування Ірану та запобігти нападам, які планував Сулеймані,

можна лише діями. Хоча протестувальники-шиїти в Багдаді й інших містах із шийтською більшістю, таких як Басра, оплакували смерть Мухандіса та Сулеймані, а парламент Іраку з утриманням сунітських і курдських депутатів ухвалив необов'язкову резолюцію про виведення американських військ, іракці продовжували вимагати, щоб Іран забирався геть. На початку 2020 року той зробив усе можливе, щоб посилити тиск на Сполучені Штати в Іраку, зібравши марш із мільйонів людей і зорганізувавши фронт опору, який об'єднував міліції-суперниці. Іранський режим дедалі більше турбувало те, що протести в його власній країні, а також у Лівані та Іраку, поєднуючись із серйозними економічними проблемами, становлять величезну загрозу легітимності Ісламської Республіки. Іран намагався використати вбивства Сулеймані та Мухандіса, щоб кооптувати іракський протестний рух і придушити протидію своїм намаганням підірвати державність Іраку. Ця спроба зазнала невдачі, оскільки приєднання Іраку до Ірану було б неприродним, а переважна більшість іракського народу ототожнює сусідський вплив з корупцією та провальним управлінням. На початку 2020 року іракські протестувальники не визнали призначення Тауфіка Аллаві прем'єр-міністром і продовжували вимагати зупинення корупції, неефективного урядування та злочинного впливу Ірану.

Але, попри дедалі більший опір Іранові та його проксі-формуванням, перспективи стабілізації Іраку залишалися неясними через конфесійну роздробленість суспільства, послідовну підривну кампанію Ірану та вагання Америки між втручанням і самоусуненням. У 2020 році вплив США зменшився не тільки в Іраку, а й на всьому Близькому Сході через продемонстровану нездатність Сполучених Штатів розробити і зrealізувати послідовну довгострокову політику щодо цього неспокійного регіону.

* * *

Розробка довгострокової стратегії потребує неабиякої стратегічної емпатії та глибшого розуміння динаміки, що склалась у регіоні. Проблема Близького Сходу корениться в розвалі порядку через серію провалів колоніального правління, постколоніальних монархій,

арабського націоналізму, соціалістичних диктатур та ісламістського екстремізму, які не змогли подбати про ефективне врядування і сформувані спільну ідентичність для місцевих спільнот. Десятиліття конфліктів роздробили суспільства за етнічними, конфесійними та племінними ознаками й зробили безкінечними змагання за владу, ресурси і виживання. Насильство, яке із цього випливає, зміцнює терористів-джихадистів і посилює вплив Ірану.

Сполучені Штати та їхні партнери мають визначити, а потім посилити ті групи, які сприятимуть тривалому політичному врегулюванню, розірвуть коло міжконфесійного насильства і не дадуть терористам сформувані бази підтримки. Таль-Афарський досвід 2005 року та «велика хвиля» в Іраку є прикладами того, як сприяння політичному компромісові серед спільнот, реформування сил безпеки й місцевого самоврядування можуть ізолювати екстремістів від підтримки населення. Навпаки, боротьба адміністрації Обама з ІДІЛ у Сирії та заяви адміністрації Трампа про виведення військ зі Східної Сирії виявили неспроможність усвідомити, що військові зусилля є засобом досягти політичної мети. Усупереч переконанням декого у Вашингтоні — мовляв, не існує сунітських арабських партнерів, з якими можна було б працювати, — ефективна підтримка сунітської опозиції проти Асада на початку громадянської війни була б найкращим способом боротьби з «Аль-Каїдою», ІДІЛ та іншими джихадистськими терористичними організаціями. У січні 2014 року, за п'ять місяців до кампанії адміністрації Обама проти ІДІЛ у Сирії, сунітські арабські повстанці завдали Ісламській Державі нищівного удару. Опозиційні протестувальники та помірковані повстанці розпочали наступ і вигнали терористів ІДІЛ з Ідлібу, передмість Дамаска та значних частин провінції Алеппо. Ці арабські суніти, які виступали проти Асада, дуже постраждали від Ісламської Держави. Найбільшим масовим звірством ІДІЛ у Сирії стало жорстоке вбивство в серпні 2014 року приблизно тисячі представників антиасадівського племені Аш-Шаїтат протягом одного дня³⁹⁷.

Але програма адміністрації Обама з «навчання й оснащення» вартістю 500 мільйонів доларів, покликана підтримати арабські опозиційні сили, не брала до уваги особливостей політичної боротьби. Допомога була вузько зосереджена на операціях проти ІДІЛ, хоча саме

атаки армії Асада й іранських міліцій на сунітські арабські громади давали Ісламській Державі змогу зображувати себе як захисника. Бійці, які пройшли навчання й отримали допомогу, мали підписати договір, за яким зобов'язувалися воювати тільки проти ІДІЛ і не нападати на сирійські чи іранські війська, тобто на людей, які вигнали їх з домівок і вбивали їхні сім'ї та друзів³⁹⁸. Ніхто відтак не здивувався, коли програма провалилася. Небажання адміністрації Обама підтримувати сили, які теж перебували в опозиції до Асада та його іранських спонсорів, частково пояснювалося страхом зіпсувати переговори з Іраном про його ядерну програму. Визначення діяльності в Сирії, Іраку та всьому регіоні як вузької військової кампанії проти терористів-джихадистів ІДІЛ не залагоджувало міжконфесійного конфлікту, який зміцнює ці терористичні організації та допомагає Ірану розширити його вплив. Наприклад, коли у 2013 році Іран поставив ліванську «Хезболлу» в авангард наступу проти сирійських опозиційних сил на місто Аль-Кусайр, духовний лідер «Братів-мусульман» шейх Юсуф аль-Карадаві заявив, що джихад у Сирії проти алавітів і шиїтів тепер обов'язковий, і називав алавітів «гіршими невірними, ніж євреї або християни»³⁹⁹.

Приборкання іранського впливу потребує багатостороннього підходу та довгострокових зобов'язань. Одним із ключових способів обмежити цей вплив є дипломатична й економічна інтеграція Іраку, а також Сирії після падіння режиму Асада та Ємену — після завершення в ньому громадянської війни. Незадовго до того, як у березні 2017 року прем'єр-міністр Абаді відвідав Білий дім, він приймав у Багдаді міністра закордонних справ Саудівської Аравії Аделя аль-Джубейра⁴⁰⁰. У червні Абаді відвідав Ер-Ріяд. То були важливі візити, бо зміцнення дипломатичних та економічних відносин здомінованого шиїтами уряду Іраку з арабським світом зменшує здатність Ірану сіяти розбрат і розпалювати жорстокі конфлікти. Мир в Іраку залежить від зменшення іранського впливу, яке дасть змогу сунітам й іншим меншинам більше не почуватися маргіналізованими та оточеними. Подолання впливу з боку Ірану потребуватиме набагато масштабніших зусиль, ніж кілька точних ударів або навіть убивство Сулеймані й Мухандіса.

Хороші стосунки між Багдадом та Ер-Ріядом могли б переконати всі держави Перської затоки налагодити з Іраком міцні дипломатичні відносини, а не підтримувати сунітські міліції та терористичні організації, що нападають на уряд, більшість якого становлять шиїти. Дипломатична співпраця з арабськими державами, де живуть переважно шиїти (наприклад Бахрейн та Іраком), і країнами зі значними шиїтськими меншинами (як-от Саудівська Аравія та Кувейт) має підкреслювати важливість рівних законних прав, чутливого врядування і соціальних послуг на неконфесійній основі — усього необхідного для запобігання насильству й побудови спільної ідентичності для різних груп населення.

Восени 2019 року протести в Лівані й Іраку продемонстрували, що іранський вплив задля втілення нечестивих планів регіональної гегемонії є неприродним. А ще вони виявили, наскільки люди спрагли до компетентного, справедливого правління. У Лівані й Іраку громадяни вимагали представницького уряду, який задовольнив би їхні базові потреби і допоміг будувати краще майбутнє для дітей. Моделі постколоніального правління на Близькому Сході зазнали краху. Тому Сполученим Штатам та іншим країнам треба підтримувати розвиток представницького врядування, що відповідатиме культурі й традиціям регіону. Це передбачає сприяння реформам, необхідним, щоб установити верховенство права та підвищити чутливість держави до потреб усіх народів, незалежно від релігійної, етнічної чи племінної належності.

Хайдер аль-Абаді якось сказав мені, що після свого перебування в Сполученому Королівстві він хотів запустити в Іраку демократичні процеси, які давали б змогу передбачати й вирішувати проблеми до того, як ті переростатимуть у кризи. В арабських і північноафриканських державах, які пережили Арабську весну 2011 року, бракувало легітимних опозиційних партій чи організацій громадянського суспільства, тож після краху авторитарних режимів найсильніші позиції зайняли раніше підпільні ісламістські організації (наприклад «Брати-мусульмани»), злочинні організації (скажімо, транснаціональні мережі торгівлі людьми й організованої злочинності в Північній Африці та Магрибі), міліції (серед яких іранські проксі-сили в Сирії та Іраку, бойовики Халіфи Хафтара і різноманітні

місратанські ополченці у Лівії), терористичні організації (такі як ІДІЛ, «Хаят Тахрір аль-Шам» і «Фронт аль-Нусра» в Сирії), агенти іноземної розвідки (на зразок КВІР у Сирії та Іраку). Ось чому довгострокова стратегія припинення міжконфесійних і міжплемінних конфліктів у регіоні має починатися зі зміцнення системи врядування, демократичних інститутів та процесів.

Туніс став історією успіху, яка заслуговує на більшу увагу, оскільки тамтешня ісламістська партія «Аль-Нахда» після виборів мирно передала владу партії-суперниці. У таких країнах, як Єгипет, де авторитарний лідер-ісламіст змінив диктатора-націоналіста, а його наступником, своєю чергою, під час військового перевороту став генерал, довгострокова безпека та стабільність будуть неможливі, допоки уряд, який стверджує, що здійснює перехід до представницького управління, не заохочуватиме розвитку легальних опозиційних партій і організацій громадянського суспільства для участі в політичному процесі, замість перешкоджати йому.

Підтримувати на Близькому Сході секти, релігійні меншини й етнічні групи (такі як друзи та бахаї) теж важливо для миру в регіоні. Меншини часто сприяли терпимості та поміркованості, тож захист їх і долучення до політичних процесів, сил безпеки та роботи в державних установах може слугувати буфером проти екстремізму або сприяти компромісу між спільнотами, необхідному для припинення релігійної й етнічної війни. Від 1980-х років посилення ісламістської політики та відповідних партій, політична нестабільність, війна й активізація терористів-джихадистів спонукали корінні релігійні меншини Близького Сходу покидати регіон. Геноцидна кампанія ІДІЛ проти єзидів і масові вбивства християн у Сирії, Іраку та Єгипті занапали спільноти, які тисячоліттями жили поміркованість через різноманітність. Коли зруйнувалися традиції толерантності, такі меншини, як єзиди в Іраку, бахаї в Ірані, друзи в Лівані, зіткнулися з насильством. Сполучені Штати та їхні союзники мають заохочувати й стимулювати політику і дії, які захищатимуть меншини в усьому регіоні. Особливої уваги потребують 25–35 мільйонів курдів, які населяють північ Сирії, схід Анатолії, північ Іраку та північний захід Ірану. Переслідування курдів і поширення етнічного націоналізму серед їхніх різноманітних племен уже десятиліттями залишаються

джерелами конфліктів. Курди віддавна є жертвами зовнішніх репресій. Незважаючи на величезні успіхи цього народу в Іраку, перспективи створення його суверенної держави неясні через не лише протидію з боку країн, у яких проживає цей етнос, а і його племінні та ідеологічні розбіжності.

* * *

Розв'язати всі ці регіональні питання було б набагато простіше у співпраці з Туреччиною. Наше уривчасте самоусунення з Близького Сходу створило простір для дій Росії та Ірану з тим, щоб прискорити віддалення Туреччини від НАТО, Європи та Сполучених Штатів. Президент Реджеп Таїп Ердоган і його Партія справедливості та розвитку (ПСР) стають дедалі авторитарнішими й антизахіднішими, тому розвиток співпраці може виявитись неможливим. Отже, стратегія щодо регіону має знайти спосіб пом'якшити втрату Туреччини як союзника в процесі переходу до відносин, заснованих на розрахунку. Після невдалої спроби у 2016 році змістити Ердогана шляхом військового перевороту турецький президент зміцнив владу і ще віддалився від своїх союзників по НАТО. ПСР провела масові чистки серед військовиків, у судових органах і правоохоронних структурах, у засобах масової інформації та університетах. Більшість репресованих були прихильниками стовпів кемалізму — світогляду Мустафи Кемалю Ататюрка, засновника сучасної Туреччини, який полягає в секуляризмі, прозахідному курсі та націоналізмі⁴⁰¹.

Коли Ердоган звинуватив Сполучені Штати у співучасті в перевороті, стало зрозуміло, що ПСР та її лідер є ідеологічними противниками кемалізму. ПСР, яку 2001 року заснував сам Ердоган, має коріння в консервативній ісламістській ідеології, пов'язаній з «Братами-мусульманами», вона сформувала різновид антизахідного націоналізму. Турецький уряд навіть удався до своєрідного захоплення заручників, ув'язнивши за необґрунтованими звинуваченнями громадянина США, преподобного Ендрю Брансона, а також громадян Туреччини, які працювали в американському посольстві⁴⁰². Трамп намагався налагодити позитивні стосунки з Ердоганом, але розчарувався через непоступливість турецького президента, особливо

в справі преподобного Брансона. У серпні 2018 року адміністрація Трампа запровадила санкції та подвоїла мита на сталь і алюміній з Туреччини, унаслідок чого курс турецької ліри впав. Ердоган звільнив Брансона 12 жовтня 2018 року, але було зрозуміло, що відносини перетворилися на шлюб з розрахунку. Від союзу з Туреччиною, як здавалося, залишилася тільки назва.

Але розумніша стратегія США має визнати, що інтереси Туреччини природним чином не збігаються з інтересами Росії та Ірану. РФ не стане надійним партнером у спробах Ердогана зробити його країну частиною альтернативного світового порядку. Рішення про імпорт російської зброї та поглиблення залежності Туреччини від російських енергоносіїв дадуть Москві важелі впливу проти Анкари, що, імовірно, викличе обурення й оживить спогади про прикрий історичний турецько-російський досвід і гегемоністичні прагнення Ірану в регіоні. Наступ на початку 2020 року в сирійській провінції Ідліб, який підтримали Росія та Іран, забрав життя приблизно 60 турецьких солдатів і привів на турецький кордон майже мільйон біженців⁴⁰³.

Цікаво, чи Ердоган або хоча б його оточення відчули дрібку каяття за купівлю тих С-400, коли під час нападу за підтримки Росії загинули турецькі солдати? У короткостроковій перспективі Сполученим Штатам і Європі варто уникати повного розриву союзу з Туреччиною та розвивати відносини за межами ПСР, зокрема намагатися налагоджувати стосунки з турецьким народом без посередництва контрольованих державою засобів масової інформації. Дипломати можуть допомогти турецьким лідерам усвідомити, що їхні довгострокові інтереси суперечать прагненням Росії та Ірану. Хоча ПСР мріє про постзахідний міжнародний порядок, трансатлантична спільнота потрібна Туреччині, щоб та могла подолати грізні виклики для своєї економіки. Попри інституційні чистки Ердогана і його атаку на свободу преси й висловлювання поглядів, вибори в Туреччині все ще мають значення. Станом на 2020-й ПСР перебувала при владі вже вісімнадцять років і боролася за утримання цієї влади. Партія програла змагання за посаду мера Стамбула у 2019-му, навіть збільшивши відрив у повторному голосуванні, яке наказав провести Ердоган, невдоволений результатами першого волевияву.

Американцям та європейцям краще спробувати заохотити турецьких лідерів розвернути курс назад і відновити тісні зв'язки з ними, визнавши, що європейські й трансатлантичні відносини є життєво важливими для подолання гуманітарних, геополітичних та економічних викликів Туреччини.

* * *

Терористичні організації джихадистів залишаються головною дестабілізаційною силою в регіоні, і перемога над ними потребуватиме нового мислення та нових дій. Формування нашої стратегії слід починати з порушення широких питань. Наприклад, якою є ідентичність групи та як вона вписується в коло інших терористичних організацій? Які її загальні та конкретні цілі? У чому полягає стратегія? Які сильні сторони й уразливі місця? І нарешті, як інтегрувати розвідувальні, правоохоронні, військові, фінансові, інформаційні, кібернетичні й економічні заходи, щоб ізолювати організацію від джерел сили та вдарити по її слабких місцях? Нездатність поставити ці запитання і відповісти на них іноді призводить до поспішних, недостатньо скоординованих, чітко не пов'язаних із цілями дій.

Терористичні організації мусять шукати підтримку. Вони стають небезпечнішими, коли отримують кошти від держав, від контролю над територією, від незаконної діяльності або від багатіїв штибу Осамі бін Ладена. Ось чому важливими є комплексні розвідувальні, правоохоронні та фінансові дії, які обмежують можливості терористичних організацій у переміщенні й отриманні доступу до грошей. Стратегії мають гарантувати узгодження короткострокових заходів — наприклад розвідки, військових чи правоохоронних дій, переслідування лідерів терористів або їхніх посередників — із довгостроковими заходами, скажімо, розбудовою розвідувальних і правоохоронних можливостей на місцях, підтримкою освітніх та економічних реформ і розширення комунікаційних заходів, покликаних здискредитувати терористичні організації, особливо в громадах, з яких вони вербують нових членів.

Хоч урядові установи США та міжнародні ініціативи після 2001 року значно розширили співпрацю в боротьбі з тероризмом, усе ще залишаються можливості для вдосконалення. У системі американської бюрократії має бути одна особа, відповідальна за інтеграцію розвідки з усіма доступними для використання американськими та міжнародними інструментами проти визначених терористичних організацій. Психологічне налаштування цієї особи й усіх тих, хто бере участь у боротьбі, має бути наступальним через підступність супротивника і через те, що інакше захищатися від нього доведеться всюди.

Запобігання нападам та їх випередження якомога ближче до їхнього джерела — найефективніший підхід. Терористи, що перебувають під безупинним тиском, змушені пріоритетизувати власне виживання, перш ніж планувати і готувати атаки або розробляти нову, руйнівнішу зброю.

Лунають заклики повернути додому з «війн 11 вересня» американські війська, представників розвідки та правоохоронців, проте співпраця з партнерами за кордоном знижує витрати та підвищує ефективність невпинних наступальних зусиль, спрямованих на розкол терористів-джихадистів. Наприклад, війська Африканського Союзу в Сомалі доповнено невеликими силами США, які невпинно атакують не лише тамтешню філію «Аль-Каїди» — «Аль-Шаббаб», — а й «Аль-Каїду на Аравійському півострові» (АКАП), базовану в Ємені. АКАП має намір атакувати американців та інтереси США за кордоном. Із 2017 по 2019 рік від американських операцій загинули два лідери АКАП, а також експерт із виробництва бомб, причетний щонайменше до трьох планів зі знищення літаків США⁴⁰⁴. Військові операції за кордоном залишатимуться важливими не тільки для атак на терористських очільників у випадках, коли війська мають на це законні повноваження, а й для перешкоджання терорганізаціям в отриманні безпечного притулку та бази підтримки. Контроль над територією, населенням і ресурсами був важливим для психологічної та військової сили ІДІЛ. Ісламська Держава закріпила цей контроль не лише залякуванням, а й встановленням управління, надаванням базових послуг і запобіганням внутрішнім загрозам завдяки своїй розгалуженій організації внутрішньої безпеки — «Амніяту». ІДІЛ

отримувала дохід завдяки широкому спектрові злочинних дій, серед яких — незаконне постачання (переважно нафти), крадіжки та здирництво. Джихадистський тероризм є загрозою для багатьох поколінь. Пригадаймо, що саме в пакистанських прихистках ветерани опору радянській окупації в Афганістані отримали навички й індоктринацію, що згодом породило «Аль-Каїду». Загроза з боку ветеранів ІДІЛ на порядок вища. Важливо розбити халіфат воєнним шляхом, щоб знищити уявлення про його непереможність і зменшити здатність структури приваблювати новобранців.

Також треба неухильно концентруватися на запобіганні появі груп-наступниць. У жовтні 2019 року, коли президент Трамп оголосив про виведення американських військ із Сирії, а сили спеціальних операцій Армії США знищили лідера ІДІЛ Абу Бакра аль-Багдаді та його речника Абу Хасана аль-Мухаджира, після поразок на полі бою угруповання захиталося. Але ІДІЛ витримала. Звільнення деяких її прихильників з-за ґрат через непередбачене і нескоординоване виведення військ збільшило шанси на оновлення самої Ісламської Держави або організації-наступниці так само, як звільнення в'язнів «Аль-Каїди», утечі з тюрми в Іраку та звільнення Асадом терористів-джихадистів у Сирії стали основою відродження «Аль-Каїди», розростання ІДІЛ та інших терористичних організацій⁴⁰⁵. Ізоляція терористів від джерел сили неодмінно передбачає, що затяті терористи-джихадисти перебуватимуть у в'язниці з гуманними умовами, допоки припинять нести загрозу.

Довгострокова стратегія боротьби з тероризмом має пріоритетизувати відокремлення бойовиків від ідеології, яка приваблює до них людей. У 2017 році адміністрація Трампа поклала великі надії на Саудівську Аравію, де принца Мохаммада бін Салмана, також відомого як МБС, визначили як кронпринца, і він дістав доступ до влади. Тридцятиоднорічний МБС здавався реформатором. Він виступав за те, щоб жінки мали право працювати, керувати автомобілем і подорожувати без супроводу чоловіків. Ще обнадійливішими були заяви, які зменшували важливість ваххабізму та салафізму (пуританських інтерпретацій сунітського ісламу) та визнавали помилки, яких припустилося саудівське королівство, підтримуючи радикальні ідеології⁴⁰⁶. До того як король Салман змінив

плани щодо свого наступника й передав у травні 2017 року Мохаммаду бін Салману спадкоємство свого племінника принца Мухаммеда бін Наефа (МБН), президент Трамп здійснив свій перший закордонний візит саме до Саудівської Аравії. Саудити продемонстрували небачену гостинність, зігравши на самолюбстві нового президента і його любові до видовищ. Але поїздка була й змістовна. У присутності президента Трампа і короля Салмана підписано угоду про постачання озброєння на суму 110 мільярдів доларів на час підписання та 350 мільярдів доларів — протягом десяти років, а також низку контрактів з американськими компаніями на десятки мільярдів. Обидві країни пообіцяли співпрацювати з іншими державами Перської затоки, щоб припинити фінансування не тільки визначених терористичних організацій, а й екстремістських груп, які промивають мізки молодим людям і розпалюють ненависть до євреїв, християн чи будь-яких мусульман, які не дотримуються їхньої ідеології.

Співпраця із Саудівською Аравією мала вирішальне значення, оскільки протягом майже п'яти десятиліть королівство було основним спонсором мечетей і шкіл, які систематично викоринювали емпатію й усували перешкоди для застосування насильства проти невинних. Справді, поки ІДІЛ не розробила власної навчальної програми, це угруповання використовувало саме саудівські релігійні підручники, щоб проповідувати нетерпимість і ненависть до інших⁴⁰⁷. Екстремістська та джихадистська ідеологія є надзвичайно небезпечною, бо навчає нові покоління ненавидіти й раціоналізувати найжахливіші форми насильства. У 2019 році багатонаціональна Міжнародна група з протидії відмиванню грошей (ФАТФ), націлена на боротьбу ще й з фінансуванням тероризму, виявила, що зусилля Саудівської Аравії в боротьбі із цим явищем мізерні. Під час свого виступу на Ер-Ріядському саміті 2017 року король Салман заявив: «Нам треба об'єднатися, щоб боротись із силами екстремізму, незалежно від їхніх джерел». Він додав, що іслам є «релігією милосердя, терпимості та співіснування», а терористи неправильно тлумачать його істини. Росли сподівання, що Саудівська Аравія стане лідером протидії, а не розпалювання ісламістських ідеологій, основоположних для джихадистського тероризму.

Минув той час, коли Сполучені Штати вимагали більшого від Саудівської Аравії та інших держав Перської затоки, прагнучи ізолювати терористичні організації від джерел фінансової й ідеологічної підтримки. Страшна спадщина Іранської революції, експорт ваххабітської та салафітської джихадистської ідеології створили умови для жахів, що настали після того, як Іран передав свою революційну релігійну ревність шиїтським проксі-силам на зразок «Хезболли» в Лівані, міліцій в Іраку, повстанців-хуситів у Ємені та сирійській шиїтській проксі-армії, яка бореться за те, щоб Асад залишився при владі. Тим часом Саудівська Аравія й інші держави Перської затоки, зокрема ОАЕ і Катар, підтримували сунітські групи в Іраку, Сирії, Ємені та Лівії. За останні чотири десятиліття зростає підтримка радикальних елементів в обох ісламських конфесіях⁴⁰⁸. Занадто довго через важливість Саудівської Аравії для світової економіки, як це підкреслювали під час нафтового ембарго 1973 року, очільники США відвертали погляд від того, що королівство агресивно експортувало пуританську версію ісламу. Президент Дональд Трамп разом з першою леді Меланією Трамп стояв поруч із королем Салманом і президентом Єгипту Абделем Фаттахом аль-Сісі в Ер-Ріяді на відкритті центру протидії ісламістській ідеології, поклавши руки на кулю, яка сяяла й підсвічувала їхні обличчя, — ця сцена мала продемонструвати спільну відданість боротьбі з екстремістською ідеологією. Якщо відкриття центру справді було «чіткою заявою, що країни з мусульманською більшістю мають узяти на себе ініціативу в боротьбі з радикалізацією», як заявив у своєму виступі президент Трамп, перехід від сприяння екстремістським ідеологіям до боротьби з ними міг би започаткувати найперспективніші намагання відмежувати терористичні організації джихадистів від джерел їхньої ідеологічної підтримки⁴⁰⁹.

За зростанням надій настали й розчарування, які позначили межі американсько-саудівських відносин. Ідеться передовсім про відсутність спільних принципів, які пов'язують США з іншими союзниками, такими як Канада, європейські країни та Японія. Щоб консолідувати свою владу після того, як король Салман оголосив його кронпринцем, МБС зібрав потенційних опонентів і ув'язнив багатьох з них у готелі «Ріяд-Карлтон» на довгі місяці. У листопаді 2017 року

МБС затримав прем'єр-міністра Лівану Саада Харірі, бо вважав, що той надто м'яко ставиться до «Хезболли», — нелогічний висновок, зважаючи на те, що ця організація вбила прем'єрового батька, теж колишнього голову уряду Рафіка Харірі. Французи домоглися звільнення Саада та його поновлення на посаді. Уже через рік, у жовтні 2018-го, стало неможливо надалі ігнорувати жорстокість і недалекоглядність МБС. Тоді журналіста Джамалю Хашоггі, який на законних підставах проживав у США, убили в консульстві Саудівської Аравії в Стамбулі під час його спроби отримати документи для одруження. Не видавалося можливим, щоб це страхітливе вбивство — а Хашоггі розчленували медичною пилкою — було скоєно без безпосереднього відома МБС. Хоча Саудівська Аравія спочатку намагалася заперечити вбивство, доказів протилежного було безліч. Розвідка однозначно поклала провину на саудівських чиновників, а конгрес засудив цей інцидент. Однак президент Трамп не спромігся звинуватити МБС або накласти на саудівський режим будь-які значущі санкції⁴¹⁰. Підливаючи оливи у вогонь, королівство культивувало теплі стосунки з Владіміром Путіним, хоча в Сирії Росія продовжувала сприяти залятому ворогові Саудівської Аравії — Ірану. До вбивства Хашоггі король Салман відвідав Москву й зобов'язався закупити російську зброю, включно із системами протиповітряної оборони С-400. А після смерті журналіста з'явився відеозапис, на якому МБС і Владімір Путін привіталися, стукнувшись кулаками, на конференції G-20 в Аргентині. Дії МБС підкреслили, що, коли союзники чинять варварство, ваше мовчання не гарантує їхньої лояльності.

Партнери на Близькому Сході можуть бути не менш надокучливими, ніж супротивники, але постійна участь у справах регіону та готовність накласти санкції за порушення прав людини чи підтримку екстремістських і терористичних організацій є основоположними для довгострокової стратегії в цій частині світу. Першопричиною ісламістської зарази є розкол у світі ісламу — між нетерпимим, фундаменталістським і пуристським поглядом на релігію салафітів та конкурентним йому реформістським підходом, за яким в умовах сучасності іслам можна й потрібно постійно переоцінювати та переосмислювати. Зрештою мусульманському світу доведеться

довести це ідеологічне змагання до кінця. Ми маємо не стільки читати нотації чи засуджувати, скільки навпаки — артикулювати та відстоювати (не нав'язуючи) власні цінності й вступати в союзи з тими, чії погляди найкраще із цими цінностями узгоджуються.

* * *

Деякі з найскладніших проблем регіону, імовірно, залишаться нерозв'язаними, але без залучення США вони можуть вийти з-під контролю. Джерелом найбільших розчарувань є, звичайно, ізраїльсько-палестинський конфлікт, якого я тут коротко торкнуся. Спроможність Америки допомогти Ізраїлю та палестинцям на шляху до тривкої мирної угоди залежить від нашої репутації чесного й компетентного союзника, а також від нашої здатності зорганізувати регіональну підтримку та поступ до нормалізації відносин між Ізраїлем і всіма його сусідами. Хоча союзницька підтримка Ізраїлю була незмінною рисою нашої політики відтоді, як у 1948 році ця держава проголосила незалежність, сумніви в надійності Сполучених Штатів зросли на підставі досвіду часів адміністрації Обама, який ізраїльтяни вважали негативним. Підтримка Ізраїлю адміністрацією Трампа, наприклад довгообіцяний переїзд американського посольства в Єрусалим, схвалення постійної анексії Голанських висот (стратегічної території, що до 1967 року входила до складу Сирії) та заява про легальність ізраїльського поселення на Західному березі, засвідчили сприяння цій країні, але водночас усунули стимули, які могли мати вирішальне значення для укладення майбутньої угоди. У лютому 2020 року в Білому домі у присутності прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньягу було оприлюднено мирний план. Але він виявився мертвонародженим через брак участі Палестини в його розробці та через збереження найскладніших перешкод на шляху до миру: претензій палестинців на право повернути землі, утрачені з 1948 року; пов'язаної із цим долі ізраїльських поселень на Західному березі; також перспектив Східного Єрусалима з можливістю частині цього священного міста, за яке точиться боротьба, стати столицею майбутньої палестинської держави. Незважаючи на детально розписані положення про безпеку, багато ізраїльтян усе ще

побоюються, що мирне врегулювання зробить життя на Західному березі небезпечнішим і район перетвориться на осередок тероризму — на кшталт того, який існує в Секторі Газа. Останній контролюють групи, які прагнуть знищити те, що вони називають «сіоністським утворенням».

Але план «Від миру до процвітання», запропонований у лютому 2020 року, здатний у якийсь момент відновити можливість розв'язати конфлікт через утворення двох держав. Щоб концепція «двох держав, Ізраїлю та Палестини», які існують у мирі «поруч у безпечних і визнаних кордонах», стала реальністю, ізраїльський уряд та палестинська влада мають бути здатними не тільки пристати на угоду, а й запровадити її на своїх територіях і серед свого народу. Персоналізація та фрагментація ізраїльської політики, зміщення політичних настроїв праворуч разом зі зростанням кількості ультраортодоксального населення роблять проблематичним схвалення Ізраїлем дуже навіть сприятливого для нього плану «Від миру до процвітання». І відчуження Палестинської адміністрації від Сполучених Штатів, засноване на уявленні її керівників про те, що США не є чесним переговорником, робить малоімовірною згоду Палестини на змістовні переговори. Понад те, слабкість палестинської влади та її уразливість перед радикальними неконструктивними гравцями на кшталт ХАМАС, імовірно, залишатимуться нездоланими перешкодами. Проблisk надії можна шукати в спробах активізувати реальну підтримку з боку арабських держав, щоб вивести палестинське населення в Йорданії, на Західному березі та, зрештою, у Газі зі стану бідності й переконати палестинський народ, що його найбільше сподівання на безпеку і процвітання в майбутньому — це підтримка лідерів, які прагнутимуть миру, а не вічного протистояння. Розірвати коло міжконфесійного насильства можна лише одночасно з вирішенням ізраїльсько-палестинського конфлікту, оскільки терористичні організації (та їхні спонсори), які є учасниками громадянської війни на Близькому Сході, розпалюють свою лють тривалою боротьбою за контроль над Святою Землею і черпають у цьому силу.

Стратегія розриву кола насильства має містити багаторівневі зусилля, щоб тиснути на тих, хто затягує війни та ослаблює держави, і має завдавати їм збитків. Досвід Америки на Близькому Сході протягом перших двох десятиріч XXI століття дав уроки, які могли б скерувати її підхід до регіону на наступні десятиліття. Зрозуміло, що скидання в цих краях тиранів — чи то через іноземне вторгнення, як, наприклад, в Іраку 2003-го, чи то через народне повстання, як під час Арабської весни у 2011-му, — не дає автоматично свободи й освіченого управління. Ясно також, що самоусунення США може розв'язати руки відцентровим силам, які породжують не тільки більше насильства та людських страждань у регіоні, а й загрози далеко поза його географічними межами. Довгострокові проблеми Близького Сходу потребують сталої довгострокової опіки. Сполучені Штати та партнери-однодумці мають визначити пріоритети дій, ініціатив і програм, які із часом не тільки розірвуть коло насильства, а й повернуть надію через суспільне еволюціонування до толерантності, а не ненависті, до представницького уряду, а не авторитарного режиму, до бажання прилучитися до сучасного світу, а не відкинути його. Хоча перешкоди на шляху до миру та процвітання на Близькому Сході масштабні, промінчики надії залишаються. Зародження реформ у Саудівській Аравії та вимоги населення припинити корумповане правління в Лівані й Іраку відкривають нові можливості для співпраці у сфері освіти, інституційного розвитку і торгівлі.

Однак реалізація довгострокових можливостей потребуватиме зусиль, які запобігатимуть загостренню поточних криз і виникненню нових. Пріоритетом має залишатися підтримка нестабільних держав, як-от Ліван і Йорданія, які понесли тягар гуманітарної катастрофи через громадянську війну в Сирії. Так само слід намагатися підтримати урядову реформу, розвиток освіти й економічні можливості в Єгипті — країні з населенням 98 мільйонів людей. Однак найважливішим завданням на найближчу перспективу може бути протидія спробам Ірану розпалити міжконфесійне насильство, чим постійно ослаблювати арабський світ, витіснити Америку з регіону, загрожувати Ізраїлю та поширити свій вплив до Середземного моря.

Частина п'ята

Іран

ТЕГЕРАНСЬКІ СТУДЕНТИ ЗАХОПИЛИ ПОСОЛЬСТВО США І УТРИМУЮТЬ ЗАРУЧНИКІВ... · Мохаммед Реза Пехлеві, мерзенний зрадник, утік... · **ІРАНОМ ПРАВЛЯТЬ СИЛИ ХОМЕЙНІ...** · **НАВІЩО НАМ ВІДНОСИНИ З АМЕРИКОЮ?..** · Війна розпочалася: Ірак бомбить Іран... · **ШЛЯХ ДО ЄРУСАЛИМУ ПРОЛЯГАЄ ЧЕРЕЗ ІРАКСЬКЕ МІСТО КЕРБЕЛА...** · **РІЗАНИНА В БЕЙРУТІ...** · 241 загиблий американець: більше, ніж у будь-якому окремому інциденті у В'єтнамі... · Я НЕ ОБМІНЮВАВ ЗАРУЧНИКІВ НА ЗБРОЮ. ВТРАТИ КОРАБЛІВ У РЕЗУЛЬТАТІ ТАНКЕРНИХ ВІЙН СЯГНУЛИ 8 МІЛЬЙОНІВ ТОНН... · **ДОБРА ВОЛЯ ЗДАТНА БЕЗКІНЧНО САМОВІДТВОРЮВАТИСЯ ПО ВИСХІДНІЙ СПІРАЛІ...** · Начинена вибухівкою вантажівка вбила 19 американців на авіаційній базі в Саудівській Аравії... · ВИКОРИСТАННЯ НАВІТЬ ОДНІЄЇ ЯДЕРНОЇ БОМБИ НА ТЕРИТОРІЇ ІЗРАЇЛЮ ЗНИЩИТЬ УСЕ... · **Іран убив 608 американських військових під час іракської війни...** · Ми подамо вам руку, якщо ви готові розтиснути кулак... · **НАВІТЬ ІРАНЦІ ЗМУШЕНІ ВИЗНАТИ, ЩО ЇХНЯ ЕКОНОМІКА ЗРУЙНОВАНА...** · **Основні банки постраждали від найбільших кібератак в історії!...** · Це все ще можна вирішити дипломатичним шляхом... · **ДОСЯГНУТО ДОМОВЛЕНОСТІ ПРО ІРАНСЬКУ ЯДЕРНУ ПРОГРАМУ...** · **Америка — ворог номер один...** · «Гнилий протухла угода» з Іраном... · Народ Америки поруч з вами... · **ІРАН ГРАЄТЬСЯ З ВОГНЕМ...** · **Іран збиває американський дрон...** · Іран припустився помилки... · У **ФОРДО** **ВІДНОВЛЮЄТЬСЯ** **ЗБАГАЧЕННЯ** **УРАНУ...** · **Хезболла — терористи! Тут Ліван, а не Іран!...** · Протести прокотилися Багдадом і Бейрутом... · 1500 осіб загинули під час протестів від рук співробітників іранських служб безпеки... · **Вбито американського підрядника...** · Протестувальники штурмують посольство США у Багдаді... · **СМЕРТЬ АМЕРИЦІ!..** · **Це не попередження, це погроза...** · Ви ні чорта не здатні зробити... · **США вбили іранського генерала Касема Сулеймані...** · **Злочинців чекає #сувора помста...** · Іран готується до протестів, визнавши збиття літака... · **ДУХОВЕНСТВО ГЕТЬ!..**

На основі мапи ООН

Розділ 9

Погана угода: чотири десятиліття проксі-війн Ірану та провал політики примирення

Америка ні біса не здатна зробити.

Хомейні, 1979, та Хаменеї, 2020

Абревіатура СВПД (*англ.* JCPOA) була здатна спровокувати емоційну розмову з президентом Трампом. Ідеться про Спільний всеосяжний план дій, відоміший як Іранська ядерна угода 2015 року й укладений на міжнародному форумі за участю самого Ірану, п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН та Німеччини. Для президента Трампа цей документ став прикладом угоди, яку Сполучені Штати уклали з провальних переговорних позицій, за яким зробили забагато поступок і майже нічого не отримали натомість.

Я схвально ставився до заяви, яку кандидат Трамп багато разів виголошував під час своєї президентської кампанії, характеризуючи СВПД як «найгіршу з можливих угод». На мою думку, СВПД зміцнив супротивника і підважив інтереси США, оскільки мав фундаментальні вади у двох аспектах. По-перше, він створював практичні проблеми. В угоді, розробленій, аби запобігти тому, щоб Іран загрожував ядерною зброєю іншим країнам, не згадано неядерних потужностей, наприклад ракет, які можна використовувати для розгортання ядерної зброї. Договір також містив «положення про автоматичне припинення дії в разі не продовження», яке ослабить, а тоді скасує обмеження розвитку ядерних можливостей після 2025 року, що суперечить меті угоди⁴¹¹. По-друге, документ не брав до уваги природи іранського режиму, який за своєю суттю не вартий довіри і вороже налаштований до Сполучених Штатів. Неадекватність угоди та незмінна ворожість іранських лідерів, імовірно, призведуть до того, що СВПД зможе хіба надати прикриття таємній ядерній програмі, тимчасом як ослаблення санкцій дає іранським лідерам більше ресурсів для ведення проксі-війн проти США, Ізраїлю й арабських держав, які протистояли

їхньому прагненню поширити вплив на весь Близький Схід. Оскільки механізми моніторингу та правозастосування були доволі ненадійними, відсутність доказів про порушення угоди з боку Ірану не обнадіювала тих, хто віддавна знайомий з ворожістю та лицемірством його режиму.

Іранські лідери не надто приховували своїх намірів. Президент Обама заявив, що підписання «найпотужнішої з обговорюваних в історії угод про нерозповсюдження ядерної зброї» дасть Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ) «доступ куди потрібно і коли потрібно»⁴¹². Але на угоді ще не висохло чорнило, як речник Іранської організації з атомної енергії заявив, що «окреслена дорожня карта не містить дозволу на доступ МАГАТЕ до будь-яких військових центрів і науковців-атомників»⁴¹³. Лідери Ірану постійно суперечили своїм дипломатам, що мало б викликати сумніви, чи варто довіряти їм у дотриманні будь-яких положень угоди.

СВПД — це екстремальний приклад стратегічного нарцисизму, заснованого на видаванні бажаного за дійсне. Він призвів до самообману і зрештою — до обману американського народу. Видаванням бажаного за дійсне була віра в те, що відверто ворожий режим дотримуватиметься не лише букви, а й духу угоди. Самообманом було переконувати себе, що скасування санкцій проти Ірану здатне перетворити режим на відповідальну державу, яка більше не підтримуватиме терористичних організацій. І оманливим було позиціювати невдалу угоду як не пов'язану з руйнівною поведінкою Ірану в регіоні та як єдину альтернативу війні.

СВПД аж ніяк не переконав іранський режим відмовитися від фінансування міліцій і терористичних організацій, цей план мав протилежні наслідки. Угода негайно надала режиму 1,7 мільярда доларів готівкою і передбачила подальшу виплату приблизно 100 мільярдів у розморожених активах⁴¹⁴. Ще більше готівки режим отримав після зняття санкцій. Іран використав надзвичайну ситуацію для активізації своїх проксі-війн і поширення міжконфесійних конфліктів у регіоні⁴¹⁵. За словами генерала Джозефа Вотеля, колишнього очільника Центрального командування США, Іран став «агресивнішим уже через кілька днів [після] угоди»⁴¹⁶.

Хоча президент Трамп прагнув вийти із «жахливої угоди», я хотів запропонувати йому комплексні варіанти подолання широкого кола викликів, які іранський режим ставив перед безпековою та економічною сферами США. До того ж важливо було взяти до уваги можливі наслідки виходу з угоди. Наприклад, якби інші країни розцінили такий наш крок як невиправданий, це послабило б зусилля, спрямовані на те, щоб змусити іранський режим заплатити. Хоча саме лише повторне запровадження санкцій США завдало б значного фінансового удару, ми могли залишитися в угоді й накладати санкції на Іран за поведінку, яка виходила за межі договору, наприклад за розробку ракет і підтримку терористів. Перебування в СВПД, незважаючи на загальновідоме бажання президента Трампа з нього вийти, створило б для нас важелі й дипломатичної, і економічної ізоляції режиму. Учасник угоди може використати ці важелі, щоб змусити інших допомогти виправити огріхи документа, наполягти на ретельних інспекціях і застосувати додаткові санкції. Чому б не подивитися, як багато ми здатні досягти, перш ніж виходити?

Мене також турбувало те, що вихід може змусити США захищатися й відверне увагу від злочинності та жорстокості іранського режиму. Мохаммад Джавад Заріф, міністр закордонних справ Ірану, який здобув освіту на Заході, без сумніву, спробував би зобразити свою країну жертвою президента США, якого декотрі іноземні лідери, особливо в Європі, вважали зухвалим та імпульсивним. Корумповане іранське духовенство і чиновництво скористалися б виходом Америки, щоб перекласти відповідальність за занепад економіку країни із себе на Сполучені Штати. І навпаки, якби ми залишились у недосконалій угоді й наклали санкції за злочинну діяльність Ірану за кордоном, це дало б іранському народові зрозуміти, що справжніми авторами його проблем є іранські лідери, які розтринькують потенційне багатство нації на насильство та руйнацію за кордоном.

Саме з таких причин я попросив президента дати уряду час розробити варіанти загальної стратегії щодо Ірану, в яку вписувалися б рішення про СВПД, замість ізольовано розглядати питання «залишатися чи виходити» з угоди. Для цього я попросив нашого старшого директора з питань зброї масового знищення Андреа Голла та старшого директора з питань Близького Сходу Майкла Белла

активізувати роботу над окресленням пов'язаних з Іраном проблем. Вони працювали із заступницею радника з питань національної безпеки зі стратегії Діною Павелл, директором з планування політики Державного департаменту Браяном Гуком, з усіма відповідними департаментами й установами, щоб ідентифікувати пов'язані з Ісламською Республікою проблеми та скласти проєкти цілей, завдань і гіпотез, що ляжуть в основу нової стратегії щодо Ірану. У травні 2017 року я скликав засідання Комітету керівників за участю відповідних членів уряду, щоб переглянути наше колективне бачення викликів національній безпеці з боку Ірану й дати вказівки для розроблення варіантів дій. Після наради президент схвалив нашу оцінку. Усі погодилися, що основоположною проблемою є незмінна ворожість іранського режиму до США, Ізраїлю, його арабських сусідів і Заходу.

Але президент проявляв нетерпіння. Ще нетерплячішим його робило внутрішнє законодавство, яке Палата представників і Сенат, де більшість на той час становили республіканці, ухвалили 2015 року, щоб змусити очікувану адміністрацію Гілларі Клінтон публічно й послідовно протистояти вадам СВПД. Закон 2015 року про перегляд ядерної угоди з Іраном (INARA) вимагав від адміністрації що дев'яносто днів підтверджувати Конгресу, що договір «відповідає цілям США щодо нерозповсюдження ядерної зброї, не загрожує спільній обороні та безпеці», а також гарантує, що ядерна діяльність Ірану не «становитиме необґрунтованого ризику...»⁴¹⁷. Це була надмірна вимога, яка прямо суперечила президентській оцінці СВПД.

Перший дедлайн INARA настав у квітні 2017 року, менш ніж через два місяці після того, як я почав працювати радником з національної безпеки. Виявивши намір державного секретаря надіслати формальний лист із підтвердженням, що Іран дотримується правил, я знав: президент буде обурений. Наша команда співпрацювала з Державним департаментом та іншими інститутами, щоб запропонувати альтернативну мову, яка сертифікувала б угоду відповідно до вимог INARA й водночас чітко заявляла, що поведінка Ірану в регіоні, спровокована пом'якшенням санкцій відповідно до ядерної угоди, загрожує «спільній обороні та безпеці». Державний секретар Рекс Тіллерсон, який часом здавався противником пропозицій Білого дому на рівні рефлексів, відхилив цей варіант і

надіслав стислий сертифікаційний лист. Після того як президент відреагував сподіваним чином, ми разом з державним секретарем Тіллерсоном зійшлися в Овальному кабінеті на розмову. Пізніше він вніс у лист правки, зазначивши, що ядерна угода «не досягає мети неядерного Ірану, вона лише відкладає в часі його мету стати ядерною державою». Тіллерсон також заявив, що угода з Іраном «представляє той самий провальний підхід з минулого, який створив для нас нинішню гостру загрозу з боку Північної Кореї», і сказав журналістам: «Докази очевидні: провокаційні дії Ірану загрожують США, регіонові та світу»⁴¹⁸.

В очікуванні двох інших сертифікацій INARA у 2017 році, однієї в липні та іншої у жовтні, я попросив нашу групу пришвидшити роботу над стратегією тільки Ірану. Ми згадували серію обговорень перед дедлайнами як «подарунок, що незмінно тішить». Завданням було дати президенту варіанти дій, і щойно він обере якийсь із них, сприяти доцільному виконанню його рішення. Щоразу ми були готові або вийти з угоди, або залишитись у ній: мали два готові набори дипломатичних і комунікаційних відповідей, які відображали кожен варіант⁴¹⁹. Хоча рішення змінювалося майже після кожної розмови, зрештою президента переконали залишитися в угоді й просити інші країни приєднатися до нас у запровадженні санкцій, не пов'язаних із СВПД, і допомогти виправити огріхи угоди, хоча в кінцевому підсумку це виявилось безрезультатним. У липні, одночасно з підтвердженням від Державного департаменту, що Іран дотримується букви угоди, міністр фінансів Стівен Мнучін оголосив санкції проти вісімнадцяти іранських структур, які підтримували терористичні організації⁴²⁰.

А проте цієї ініціативи не вистачило, щоб угамувати критиків, які вважали вихід з угоди приблизно тим самим, чим чиновники адміністрації Обама насамперед вважали її підписання, — самоціллю. Частково відповідаючи цим критикам, президент Трамп сказав Wall Street Journal — він був би «здивований», якби через дев'яносто днів визнали, що Іран виконує умови угоди⁴²¹. На жаль, публічні дискусії навколо цієї країни надалі зосереджувалися майже виключно на тому, чи залишаться Сполучені Штати в угоді, чи вийдуть з неї, а не на широкому спектрі іранських дій, які підважували мир і безпеку на Близькому Сході та за його межами. Мало хто і в уряді, й за його

межами чітко формулював, як це рішення впишеться в загальну стратегію не лише блокування розробки в Ірані ядерної зброї, а й припинення його проксі-воєн.

Я попросив працівників Ради національної безпеки розробити варіанти стратегії щодо Ірану, щоб презентувати її президенту до наступного кінцевого терміну INARA у жовтні. Дональд Трамп схвалив нову стратегію на початку вересня, і ми розпочали роботу над президентським виступом, який мав би поінформувати американський народ і міжнародну аудиторію про іранську загрозу й нашу стратегію захисту інтересів США та союзників. Насувалася ще одна болюча розмова про сертифікацію INARA, але президент нарешті міг розглянути варіанти в контексті комплексного підходу до Ірану. У жовтні на додаток до бінарного вибору минулих сертифікацій ми надали президенту третій варіант дій у контексті INARA — відмовитися підтверджувати, що угода відповідає національним інтересам, але залишитися в ній умовно, щоб спонукати інші країни усунути її базові вади та приєднатися до санкцій США проти Ірану за його постійну підтримку терористів і міліцій. Він схвалив цей варіант. У своїй промові Трамп заявив, що, «незважаючи на свої тверді наміри, я ще не вивів Сполучених Штатів із ядерної угоди з Іраном. Натомість окреслив два можливі шляхи вперед: або виправити катастрофічні вади документа, або Сполучені Штати з неї вийдуть»⁴²².

Озираючись назад, розумієш, що пов'язувати промову про стратегію щодо Ірану з рішенням стосовно INARA було помилкою. Висвітлення в пресі зосереджувалося майже виключно на цьому вузькому питанні й не відображало значного зсуву в стратегії. Нам бракувало часу, щоб показати, чому перебування в СВПД, незважаючи на його вади, було найкращим способом досягти цілей нової стратегії. Майк Белл, Джоел Рейберн і Браян Гук, який згодом став головною особою з питань політики Ірану в Державному департаменті, відвідали Європу, щоб попросити союзників підтримати наші зусилля та продовжити міжнародний діалог і тиск на Іран. Співпрацюючи з європейськими підписантами, ми намагалися дістати підтримку в питаннях перманентного обмеження розробки в Ірані ракет і збагачення урану, замість дозволити цим обмеженням закінчитися згідно з угодою у 2025 році, — хоча я знав, що навряд чи це нам вдасться. У своїй

останній сертифікації угоди в межах INARA президент сказав: «Я відмовляюся від застосування деяких ядерних санкцій, але тільки щоб отримати згоду наших європейських союзників на усунення жахливих вад ядерної угоди з Іраном. Це останній шанс. За відсутності такої угоди Сполучені Штати більше не утримаються від санкцій, щоб залишитися в ядерній угоді з Іраном. І якщо я в будь-який час вирішу, що така згода недосяжна, я негайно виходжу з договору»⁴²³.

Ми створили вікно можливостей, щоб союзники продемонстрували доцільність подальшого перебування в угоді й водночас змушували Іран платити за його деструктивну поведінку на Близькому Сході. Це вікно можливостей закрилося невдовзі після того, як я покинув Білий дім. Моїм останнім днем на посаді помічника президента з питань національної безпеки стало 9 квітня 2018 року. Через місяць Трамп вийшов зі СВПД. Міжнародна реакція була саме такою, як передбачали: дискусія перейшла від засудження Ірану до роздратування Сполученими Штатами. Наступного року президент оголосив про намір визначити КВІР як іноземну терористичну організацію і визнати, що «Іран є не лише державою — спонсором тероризму, а й що КВІР активно бере участь у тероризмі, фінансує та пропагує тероризм як інструмент державного управління»⁴²⁴. Ізраїль і країни Перської затоки — ті, які безпосередньо постраждали від проксі-війн Ірану, — підтримали цю ініціативу. Хоча спочатку європейські союзники зреагували негативно, я був упевнений, що вони усвідомлять важливість санкцій проти Ірану. Залишалось тільки почекати, коли іранська агресія прояснить, що справжньою проблемою є панівний режим цієї країни: ми могли розраховувати на мулл у Тегерані, які неодмінно продемонструють свою ворожість до Заходу⁴²⁵.

* * *

У 2019 році Іран відчув тиск відновлених санкцій. Економіка скорочувалася ще швидше, ніж у 2018-му, коли ВВП впав від 3,7 відсотка річного зростання до 3,9 відсотка річного скорочення. Експорт сирої нафти, 2,3 мільйона барелів на день у 2018 році, впав до 1,1 мільйона в березні 2019-го. Інфляція зросла від 9 до 40 відсотків.

Іранські лідери мусили зробити вибір із трьох базових варіантів. По-перше, вони могли спробувати перечекати каденцію президента Дональда Трампа та співпрацювати з іншими країнами, щоб уникнути санкцій. Але економічний тиск був значним, тож, ставши перед вибором — вести бізнес або зі США, або з Іраном, — компанії та інвестори очікувано вибрали Сполучені Штати. Зусилля Європи щодо обходу американської фінансової системи у сфері торгівлі й інвестицій були недостатніми⁴²⁶. По-друге, режим міг би розпочати переговори зі Сполученими Штатами й іншими країнами про перегляд деяких пунктів угоди і про відмову підтримувати терористичні організації та міліції в обмін на послаблення санкцій. Але революціонери в Ірані, зокрема верховний лідер Алі Хаменеї та КВІР, не були схильні до примирення. Вони, зрештою, могли інтенсифікувати недружню діяльність проти Сполучених Штатів, Європи та держав Перської затоки, порушуючи умови угоди, щоб силою змусити США й інших зняти санкції.

Їхній вибір став очевидним 12 червня. Прем'єр-міністр Абе став першим за чотири десятиліття японським лідером, який відвідав Тегеран. Він зустрівся з президентом Хасаном Рухані в палаці Садабад. Японія хотіла уникнути переривань або скорочення надходжень нафти з Перської затоки, оскільки з усіх промислово розвинених країн вона мала найслабше внутрішнє виробництво порівняно зі своїми потребами. Через різкий спад продукування ядерної енергії після аварії на АЕС у Фукусімі 2011 року потреба Японії в дешевій нафті зростає. Оглянувши почесну варту військовиків, Абе та Рухані сіли на оздоблені золотом меблі в приватній залі засідань, прикрашеній квітами, заставленій іранськими та японськими прапорами. «Якщо ми бачимо певну напруженість, її корінь — це економічна війна США проти іранської нації. Щойно ця війна припиниться, ми станемо свідками дуже позитивних подій у регіоні та світі», — сказав Рухані. Це був початок спроби силового тиску. Під час наступної зустрічі з верховним лідером Абе передав послання президента Трампа. Хаменеї відмовився відповідати⁴²⁷.

Поки Рухані та Хаменеї приймали Абе, ВМС Корпусу вартових ісламської революції стежили за переміщенням японського нафтового танкера «Кокука Карейджес» в Оманській затоці на шляху до

Індійського океану. За кілька годин до того, як Абе мав зустрітися з верховним лідером Хаменеї, швидкісні катери КВІР під покривом темряви підійшли до танкера, і їхні команди прикріпили до нього міни. Щойно катери відпливли, вибух пробив правовий борт танкера, ударна хвиля сягнула містка і зробила півтораметрову діру в кормовій частині. З корпусу в океан полилася нафта, але перетинки корабля обмежили пошкодження. Розуміючи, що не всі міни вибухнули, нападники повернули свої катери. На той час екіпаж «Кокука Карейждес» уже евакуювався, ВМС США тримали танкер під наглядом, а американський літак записав відео, як агенти КВІР видаляли нерозірвані міни⁴²⁸. Японський танкер став другим кораблем, атакованим того ранку, — лише на годину раніше магнітна міна пошкодила норвезький танкер «Фронт Альтаїр». Очевидно, що КВІР розрахував час операції так, щоб образити не лише прем'єр-міністра Абе, а й усіх, хто мав намір донести до Ісламської Республіки послання про примирення. Напади стали ще одним нагадуванням для тих, хто вважав за краще відділяти переговори з Іраном від природи режиму й ідеології, що керує його агресивною поведінкою.

Оскільки стало зрозуміло, що Іран вирішив загострити конфлікт, Сполучені Штати оголосили про розміщення в регіоні додаткових збройних сил. Менш ніж через тиждень після обстрілу танкерів іранська ракета збила над міжнародними водами дистанційно керований літак спостереження США. Америка вже збиралася помститись, але президент Трамп скасував заплановані удари через передбачувану загибель іранського населення, вважаючи, що така відповідь буде непропорційною до провокації. Дехто схвалював це рішення як спосіб продовжити тривалішу гру дипломатичного, економічного та фінансового тиску, в якій перевагу мали Сполучені Штати, проте відсутність відповіді підбадьорила іранських лідерів. Складалося враження, ніби Дональд Трамп намагався дати іранцям можливість вийти з конфлікту. Американський президент сказав журналістам: «Важко повірити, що це зробили навмисно, якщо ви хочете знати правду... У мене є відчуття... що це була чиясь помилка»⁴²⁹. Коментарі Трампа, можливо, були цілком обґрунтовані, але видаються проявом тенденції американських лідерів розглядати

останній акт агресії ізольовано, а не в контексті проксі-війни, яку вже чотири десятиліття проти нас веде Іран.

* * *

Політика США щодо Ірану в шести американських адміністраціях страждала на брак стратегічної емпатії та на нездатність зрозуміти, як поведінкою іранського режиму керують історична пам'ять, емоції й ідеологія. Ефективна стратегія на цьому напрямку потребує стратегічної емпатії, а значить, відкидання і хибних припущень, які лежать в основі невдалої ядерної угоди, і неефективних та непослідовних стратегій, які ми використовуємо для протидії іранській ворожості з 1979 року.

Подібно до вкоріненого припущення, що процвітання Китаю призведе до лібералізації його економіки й уряду, президент Обама сподівався: Іран, «побачивши переваги послаблення санкцій», вирішить зосередитися «більше на економіці та своєму народі». Заступник радника Барака Обами з питань національної безпеки Бен Роудс, який рекламував угоду перед американським народом, пропонуючи хибний вибір між СВПД та війною, припускав, що угода викличе «еволюцію в поведінці Ірану», оскільки той стане «залученішим до міжнародних відносин»⁴³⁰. СВПД — не перший випадок, коли американські лідери вважали, що примирливі дії на кшталт послаблення санкцій пом'якшать поведінку іранських лідерів або змусять їх віддати перевагу інтересам над пристрастями й ідеологією. Надія на потепління відносин змусила декого ігнорувати тенденцію іранських лідерів від часів революції 1979 року спілкуватися зі Сполученими Штатами лише тоді, коли впливав страх або тисли обставини. У таких випадках вони використовували маску щирості, щоб приховати справжні наміри — чи то уникнути наслідків своїх терористичних актів, чи то зібрати більше ресурсів для фінансування руйнівних операцій.

Наприклад, у 1979 році адміністрація президента Джиммі Картера не усвідомлювала, як сильно антизахідні настрої надихали революціонерів в Ірані. Сподіваючись налагодити відносини з аятолою Рухоллою Хомейні й утримати Іран як опору Холодної війни

проти Радянського Союзу, чиновники адміністрації Картера пропустили повз вуха антиамериканські гасла революції та відвели погляд від панування терору, яке аятола накинув своєму народові. Під час візиту в Алжир 1 листопада 1979 року радник з питань національної безпеки Збігнєв Бжезінський на прийомі звернувся до прем'єр-міністра Ірану Мехді Базаргана і повідомив йому, що Сполучені Штати відкриті для відносин з новою Ісламською Республікою. Іранські газети опублікували фотографії двох чоловіків, які тиснуть один одному руки, паралельно з новиною про те, що поваленого шаха Мохаммеда Резу Пехлеві шпиталізовано в США. Іранські революціонери поєднали ці дві новини і припустили, що ЦРУ та військовики Сполучених Штатів готуються повернути шаха до влади. Іранці в Алжирі негайно припинили переговори, а обурені студенти в Тегерані захопили посольство США і взяли в заручники 52 американців. Це був початок 444-денної кризи, яка домінуватиме над рештою президентської каденції Джиммі Картера. А 20 січня 1981 року, через кілька хвилин після складання Рональдом Рейганом присяги президента, уряд Ірану звільнив заручників, що було сприйнято як примирливий жест доброї волі⁴³¹. Як першокурсник Вест-Пойнту я був частиною кордону радісних курсантів, які вишикувалися вздовж вулиці Теер-роуд, щоб привітати заручників з поверненням на американську землю: шість зелено-білих автобусів провезли їх дорогою через кампус на триденний перепочинок із сім'ями до готелю «Теер».

Режим звільнив заручників під тиском. Вторгнення Іраку в Іран у вересні 1980 року збільшило ціну дипломатичної та економічної ізоляції останнього. Перші етапи руйнівної війни вичерпали в Ірані запаси зброї. Оскільки Сполучені Штати розбудовували його армію, коли країни були союзниками, іранським чиновникам не залишалося нічого іншого, як звернутися по допомогу до нації, яку вони називали Великим сатаною.

Під час другого президентського терміну Рональда Рейгана і лише через два роки після нападу в Лівані на казарму морської піхоти, який Іран зорганізував у жовтні 1983 року та в результаті якого загинув 241 військовослужбовець, американські чиновники запропонували ракети в обмін на звільнення захоплених у ліванському інциденті заручників

зі США. Після того як іранці отримали потрібні їм боєприпаси, терористична група в Лівані, яку вони підтримували, узяла в заручники ще трьох американців. Радикальні революціонери в Ірані розкрили ганебний скандал зі зброєю в обмін на заручників, що занурило адміністрацію Рейгана в контрверсію протягом останніх двох її років при владі⁴³².

Попри те, що цей скандал заплямував його як віцепрезидента, президент Джордж Буш-старший покладав великі надії на співпрацю з Іраном і, зокрема, на звільнення дев'яти утримуваних у Лівані американських заручників. Новий президент США запропонував у своїй інавгураційній промові оливкову гілку миру і заявив, що допомога Ірану у звільненні заручників може змінити відносини: «Добра воля породжує добру волю. Добра воля здатна без кінця самовідтворюватися по висхідній спіралі...»⁴³³. Адміністрація Буша просила посередника ООН вирушити до Тегерана, щоб перевірити готовність Ірану до співпраці.

Цикл великих сподівань і розбитих надій тривав. У 1989 році, після смерті аятоли Хомейні, верховним лідером став аятола Алі Хаменеї, а президентом — Акбар Хашемі Рафсанджані, який домовлявся щодо угоди про зброю в обмін на заручників. Рафсанджані, бізнесмен, політик і священнослужитель водночас, налагодив міцні стосунки з базаром — іранським торговельним класом. Війна завдала економіці Ірану руйнувань. Інфраструктура була пошкоджена та зношена. Видобуток нафти скоротився. Адміністрація Буша запропонувала більше можливостей поліпшити відносини не лише на словах, розблокувавши 567 мільйонів доларів, які Вашингтон заморозив після нападу на посольство в Тегерані 1979 року⁴³⁴. Але Рафсанджані не мав ні повноважень, ні бажання проявляти добру волю. Він і торговельний клас були набагато слабкішими за Хаменеї та його консервативне духовенство, службу безпеки й союзників із КВІР.

Увесь цей час КВІР постачав терористичним осередкам у Європі зброю для нападів на їхніх політичних ворогів та для акцій проти інтересів Заходу. У 1989 році іранські агенти вбили у Відні видатного курдсько-іранського лідера опору Абдула Рахмана Гасемлу. Того самого року Хомейні опублікував фетву (вирок ісламського юриста) і наказав убити романіста Салмана Русді, книжка котрого «Сатанинські вірші»

містила уривки, які верховний лідер визнав блюзнірськими. Наступного року іранські «дипломати» застрелили в Женеві Казема Раджаві, брата співзасновника Організації моджахедів іранського народу Масуда Раджаві. У 1991 році, після невдалої спроби десятиліття тому, іранські агенти вбили в Парижі останнього прем'єр-міністра, шаха Шапура Бахтіяра. А в 1992-му підіслані Іраном диверсанти зліквідували трьох видатних ірано-курдських лідерів і їхнього перекладача у грецькому ресторані в Берліні⁴³⁵.

Поки президент Буш пропонував оливкову гілку миру, а Європа розширювала економічні зв'язки з Іраном, ліванське терористичне угруповання «Хезболла» за іранської підтримки набуло глобальних досягнень. Його напади по всьому світу включали невдалий вибух у Лондоні 1989 року в спробі вбити Рушді, обстріл ізраїльського посольства в Аргентині 1992 року, у результаті якого загинуло 29 осіб, вибух у 1994 році єврейського громадського центру в Аргентині, що забрав життя 85 людей⁴³⁶, а також обстріл рейсу 901 панамської авіакомпанії Alas Chiricanas на шляху з Колона до Панама-сіті, що знищив усіх пасажирів числом 21. У 1996 році «Хезболла» обстріляла комплекс «Башти Хобар» у Саудівській Аравії, жертвами якого стали 19 військовослужбовців ВПС США. Наступник Рафсанджані, Мохаммед Хатамі, як це завжди роблять іранські лідери, категорично заперечував, що його країна підтримує терористичні операції за кордоном. Він підживив сподівання на реформи в Ірані, описуючи внутрішньополітичну конкуренцію, в якій «одна політична тенденція», що «твердо вірить у перевагу логіки та верховенства права», бореться з «іншою тенденцією, яка вважає, що вона має право виходити за межі Закону»⁴³⁷. Можливо, цей новий іранський президент, який закликав до «діалогу між цивілізаціями», міг би покласти край використанню Іраном тероризму. Щойно стала очевидною відповідальність Ісламської Республіки за обстріл «Башт Хобар», саме можливість поліпшити відносини переконала Білла Клінтона відмовитися від відплати.

Стратегічний нарцисизм продовжував існувати, набувши форми постійного небажання протистояти іранській агресії. Коли на початку 2001 року почала роботу адміністрація Джорджа Буша-молодшого, усе ще була надія поліпшити відносини на основі уявленої сили

поміркуваних і реформаторських кіл в Ісламській Республіці. Трагедія нападів 11 вересня, як видавалося, створила можливість діяти разом проти спільних ворогів — «Аль-Каїди» й «Талібану». Після вторгнення США в Афганістан іранські та американські дипломати обговорили формування нового афганського уряду, але ця співпраця була обмеженою і нетривалою⁴³⁸. У своєму щорічному зверненні до Конгресу в січні 2002 року президент Буш назвав Іран разом з Іраком і Північною Кореєю частинами «осі зла». Іранці припинили дипломатичні контакти. Але більшою мірою, ніж образа на промову, наступну фазу конфліктних відносин США та Ірану сформувала комбінація економічної слабкості останнього, зростання обізнаності міжнародної спільноти про його програму створення ядерної зброї, інтенсифікація іранських проксі-воєн.

Так звані поміркувані кола в Ірані були поміркуваними переважно в уявленнях Америки та Заходу, але рідко — у своїй державі. У грудні 2001 року колишній президент Рафсанджані, людина, яка була втіленням західних марень про іранську поміркуваність до Хатамі, виступив із трибуни Тегеранського університету з офіційною щотижневою урядовою проповіддю. Він заявив: «Якщо колись ісламський світ теж буде оснащений зброєю, подібною до тієї, якою зараз володіє Ізраїль, то стратегія імперіалістів зайде в глухий кут, оскільки використання навіть однієї ядерної бомби на території Ізраїлю знищить усе». У серпні 2002 року група іранців в екзилі викрила існування в Натанзі таємного об'єкта, здатного збагачувати уран для використання і в ядерній зброї, і в промислових атомних реакторах⁴³⁹. Іранська бомба мала стати головною зброєю в проксі-війнах Ісламської Республіки, щоб та могла витиснути Сполучені Штати з Близького Сходу, запанувати над арабськими сусідами і знищити Ізраїль.

Навіть коли адміністрація Буша ініціювала програми, покликані сприяти зміні природи іранського режиму через телетрансляції перською мовою та підтримку певних груп громадянського суспільства, вона продовжувала співпрацю з Іраном проти «Аль-Каїди» — організації, яка, здавалося, ненавиділа іранських шіїтів так само, як американських християн і євреїв. У 2003 році, після того як військовики США та Великої Британії за кілька тижнів досягли того,

чого іранські колеги не змогли за вісім років після скинення Саддама, іранці розпочали дискусії, побоюючись, що можуть стати наступними в порядку денному Бушової зміни режимів. Але замість співпрацювати зі Сполученими Штатами проти, здавалося б, спільного ворога, КВІР та апарат безпеки Ірану надали безпечний притулок лідерам «Аль-Каїди» і допомогли їм атакувати Сполучені Штати й арабські монархії⁴⁴⁰. Іран також використав «Аль-Каїду», щоб розпочати міжконфесійну громадянську війну в Іраку, яка дала іранцям змогу розрахуватися з колишніми баасистами за старі борги, створити потужні проксі-сили та ввести своїх агентів в іракські органи влади. Неспроможність США закріпити здобутки в Іраку після вторгнення відкрила двері для КВІР, Міністерства інформації та національної безпеки, внутрішньої й зовнішньої шпигунських служб Ісламської Республіки, до яких належить багато представників колишньої таємної поліції шаха, відомої з аббревіатури САВАК. Іранські агенти та шпигуни вільно проникали через кордон, що стояв без охорони. Складнощі сил США та коаліції з подоланням дедалі масштабнішого повстання розвіяли страх Ірану перед конвенційними військовими потужностями Америки. КВІР і їхні союзницькі міліції в Іраку додали до переліку своїх цілей американських солдатів, активізувавши проксі-війну проти Сполучених Штатів.

Ці міліції почали вбивати та калічити американських військовослужбовців і військовослужбовиць за допомогою виготовлених в Ірані придорожних вибухових пристроїв з ударними ядрами, які називають «снарядами, що формуються під час вибуху заряду» (explosively formed penetrators, EFPs). Ці снаряди дуже прості й водночас смертоносні. Металева чи полівінілхлоридна труба, наповнена вибуховими речовинами й закрита вигнутим мідним або сталевим диском, підривається. Вибух перетворює диск на високошвидкісний розплавлений снаряд, здатний пробивати бронезахист автомобілів⁴⁴¹. EFP потребували складного виробництва на території Ірану. Щоб перевозити їх до місць застосування за кордон, режим розробив складні й інноваційні контрабандні мережі та методи.

Але Вашингтон реагував на іранську ескалацію війни повільно, незважаючи на заклики деяких цивільних і військових чиновників

протистояти агресії. Подібно до самообману адміністрацій Обама та Трампа, начебто «Талібан» відокремлений від «Аль-Каїди» в Афганістані та Пакистані, адміністрація Буша підтримувала неправдоподібну теорію — мовляв, лідери Ірану могли просто не знати, що їхні агенти в Іраку вбивають сотні американських солдатів. Коли президента Буша запитали про незаперечні докази постачання смертельних EFP з Ірану, він відповів: «Нам не відомо, чи наказали керівники Ірану підрозділам “Кудсу” зробити те, що вони зробили»⁴⁴². За два дні до того голова Об'єднаного комітету начальників штабів Пітер Пейс заявив: постачання зброї з Ірану не означає, що «іранський уряд сам по собі, однозначно і безпосередньо бере в цьому участь». Я читав ці заяви, перебуваючи в Іраку на посаді командира 3-го бронетанкового кавалерійського полку. Ні в мене, ні в наших солдатів не було сумнівів: більшість наших втрат у районі на південь від Багдада зумовлені засобами EFP іранського виробництва, доставленими через мережу, яку контролює «Кудс». Нападників навчали та скеровували сили «Кудс» Корпусу вартових Ісламської революції. Неможливо було, щоб іранські лідери не відали про вбивство понад 600 американських солдатів — а це понад 17 відсотків усіх смертей США в Іраку з 2003 по 2011 рік⁴⁴³. Примирювальні дії, які дійшли аж до того, щоб вигадати й поширити легенду-прикриття для Тегерана, не призвели ні до скорочення деструктивної активності Ірану, ні до посилення позицій його реформаторів. Зате відсутність рішучої реакції підбадьорила революціонерів.

Період 2005–2013 років, коли президентом Ірану був Махмуд Ахмадінежад, згадують як часи конфронтації. Підтримка Ахмадінежада та консерваторів зростала, як і доходи від нафти, а режим посилив не лише риторику, а й дії проти Ізраїлю, США, Саудівської Аравії та Сполученого Королівства. «Хезболла» 12 липня 2006 року викрала двох ізраїльських солдатів і розпалила війну, яка вийшла далеко за межі очікувань генерального секретаря цієї організації Хасана Насралли. Разом зі 158 ізраїльтянами загинули 1200 ліванців, серед яких і понад 270 бійців «Хезболли». Після війни Ахмадінежад значно посилив підтримку «Хезболли» та палестинських терористичних угруповань «Хамас» і «Палестинський ісламський джихад». Із 20 січня 2007 року представники Тегерана в Іраку стали

зухвалішими в прямих діях проти американських сил. Каїз аль-Хазалі очолив бойовничу групу «Асаїб Ахл аль-Хак», що напала на Провінційний об'єднаний координаційний центр у Кербелі. Щоб пройти повз іракських охоронців, бойовики надягли американську форму. Вони вбили одного американського солдата і взяли ще чотирьох заручників, усіх згодом холоднокрівно вбили. Сили «Кудс» навіть планували зухвале вбивство й теракт у Сполучених Штатах. Представники американського уряду зірвали замах на посла Саудівської Аравії в США Аделя аль-Джубейра 11 жовтня 2011 року. Запланована атака в улюбленому ресторані дипломата у Вашингтоні вбила б і багатьох перехожих. Через півтора місяця, 29 листопада, іранські протестувальники увірвались і захопили британське посольство в Тегерані, скандуючи «Смерть Англії!», а також розграбували приміщення й забрали важливі матеріали, що там зберігалися. Ці заворушення відбулися після того, як Велика Британія оголосила нові санкції проти іранського режиму, і виявилось, що саме він і спонсорував заворушення⁴⁴⁴.

Але Іран розплачувався за активізацію своїх проксі-війн і гонитву за ядерною зброєю. В Іраку, незважаючи на небажання Вашингтона покладати відповідальність за напади на очільників Тегерана, американські військовики реагували на наростання насильства з боку шіїтських міліцій. У січні 2007 року сили спеціальних операцій США напали на консульство Ірану в Ербілі, котре, як підозрювали в Сполучених Штатах, було базою КВІР. Через два місяці, у березні, сили спецоперацій коаліції також атакували терористичний осередок у Басрі, відповідальний за загибель п'яťох американських солдатів у січневій атаці в Кербелі. Серед полонених були Аль-Хазалі, лідер цієї атаки, його брат, а також мулла Алі Мусса Дакдук — радник ліванської «Хезболли», який працював з іранцями над створенням іракської версії цієї структури. Коаліція також підтримала 2007 року «Напад лицарів» прем'єр-міністра Нурі аль-Малікі проти армії Махді на півдні Іраку після того, як Малікі розкрив спробу замінити його кимось, хто повністю підпорядковується Ірану, на кшталт Ібрагіма аль-Джафарі чи Ахмеда Чалабі. Посилена реакція американських військовиків застала шіїтські міліції та КВІР зненацька. Командувач сил «Кудс» Касем Сулеймані був особливо стурбований захопленням п'яти своїх

офіцерів у консульстві в Ербілі й, побоюючись схожих інцидентів у майбутньому, зменшив інтенсивність операцій і чисельність КВІР в Іраку⁴⁴⁵.

Від 2005 року адміністрація Буша та європейські союзники посилювали тиск на Іран у вигляді економічних санкцій та (за деякими даними) підпільних операцій у відповідь на розробку Іраном ядерної зброї⁴⁴⁶. Тиск тривав і за адміністрації Обами, тож із 2012 року економіка Ірану серйозно постраждала. Тоді у 2014-му впали ціни на нафту, що посилювало наслідки нарощування санкцій і привело економіку Ірану на межу краху⁴⁴⁷. Країна зазнавала втрат і зовні, й усередині. Сирійський союзник іранців Башар Асад видавався ходячим мерцем.

Ірану потрібен був вихід. У 2013 році нові лідери, президент Хасан Рухані та міністр закордонних справ Джавад Заріф, озброїлися шармом і навіть імітували дружній підхід до Ізраїлю. Якщо президент Ахмадінежад заперечував Голокост, то міністр закордонних справ Заріф описав кампанію нацистського геноциду проти євреїв як «жахливу трагедію» і навіть припустив — якщо Ізраїль і палестинці досягнуть мирної угоди, Тегеран може визнати Ізраїль⁴⁴⁸. Знову і знову західні лідери ладні були повірити, що цього разу у відповідь на жест примирення Іран справді поводитиметься поміркованіше.

Але Іран інтенсифікував свої проксі-війни, посиливши підтримку сирійського режиму, «Хезболли», іракських міліцій і ополченців-хуситів у Ємені. Наприклад, у лютому 2014 року він відправив у Сирію сотні «військових спеціалістів», командувачів сил «Кудс» і військ КВІР, щоб посилити режим Асада. Дивізія «Фатеміюн» — афганське шиїтське ополчення, яке створив і очолював КВІР, — зросла до приблизно 20 тисяч бійців. Протягом 2014 року Іран також таємно збільшив підтримку талібів в Афганістані — і матеріально, і живою силою⁴⁴⁹. Тим часом мулли просувались із ядерною програмою. Поки іранські лідери вели переговори із західними дипломатами, верховний лідер Хаменеї оголосив, що Іран використовуватиме 190 тисяч центрифуг, а не 10 тисяч, про які йшлося у переговорах. А проте адміністрація Обами, як і її попередниці, вирішила послабити тиск на іранський режим, сподіваючись на примирення. Коли під час демонстрацій Зеленого руху в 2009 році іранські протестувальники звернулися до західних демократій, адміністрація виступила з

беззубою промовою, щоб не засмучувати режиму і не втратити можливості налагодити відносини. У 2012 році Білий дім швидко відхилив план директора ЦРУ Девіда Петреуса розширити підтримку сирійської опозиції⁴⁵⁰. Рішення не реагувати на перетин червоної лінії в Сирії після застосування хімічної зброї для вбивства мирного населення частково було поступкою Тегерану. Адміністрація навіть зобразила Ісламську Республіку Іран як партнера в спробах вилучити хімічну зброю з арсеналу сирійського режиму⁴⁵¹.

Великі надії адміністрації на зароджувану Іранську ядерну угоду змусили її скасувати багатообіцяльну ініціативу зі стримування агресії з боку цієї країни. З 2008 по 2016 рік проєкт «Кассандра» руйнував здатність Ірану фінансувати його закордонні проксі-сили, включно з міжнародною терористичною мережею ліванської «Хезболли». Але, як пізніше згадувала посадовиця Міністерства фінансів Кетрін Бауер, «розслідування зупинили через страх розхитати човен відносин з Іраном і поставити під загрозу ядерну угоду»⁴⁵².

І щойно угода набула чинності, адміністрація Обама рішуче налаштувалась уникати конфронтацій, які могли б призвести до скасування досягнутих домовленостей. Оскільки в Іран потекли американські гроші, а іранський експорт потроївся, фінансування терористичних організацій та операцій КВІР у всьому регіоні зросло. «Хезболла» отримувала додаткові 700 мільйонів доларів на рік, ще 100 мільйонів перепадало різним палестинським бойовикам і терористичним групам. СВПД зміцнив іранський режим і психологічно, й фінансово. У преамбулі угоди передбачалося, що підписанти «сумлінно й у конструктивній атмосфері виконуватимуть цей СВПД» та «утримуватимуться від будь-яких дій, що суперечать букві, духу, намірам» угоди, — але всупереч цьому КВІР посилив операції в Сирії, Іраку, Лівані, Ємені та на сході Саудівської Аравії. Наприклад, у жовтні 2015 року, лише через кілька місяців після підписання СВПД, протягом десяти днів сотні іранських військовиків прибули в Сирію для посилення наступальних операцій в Ідлібі та Хамі. КВІР також продовжив серію випробувань балістичних ракет, що порушили резолюції Ради Безпеки ООН. Від моменту підписання угоди до лютого 2017 року випробувано 17 ракет, серед яких і балістичну ракету дальньої дії під виглядом запуску супутника. Хоча

деякі з тих запусків зазнали невдачі, іранці прогресували. У відповідь на теракт у Тегерані в червні 2017 року та для демонстрації своїх нових можливостей Іран зі своєї території запустив над Іраком шість ракет, щоб завдати удару по підконтрольній ІДІЛ території в Дайр-ез-Заурі (Сирія)⁴⁵³.

Адміністрація Обама вивела примирення з Іраном на новий рівень. Безпосередньо перед тим, як улітку 2015 року ця країна підписала угоду, Державний департамент США доставив дерев'яні палети з євро та швейцарськими франками в Женеву, де їх візками повантажили на іранські літаки, що прямували до Тегерана. Того самого дня Іран звільнив чотирьох американців, які фактично були заручниками. Ця операція нагадувала домовленості про зброю в обмін на заручників за часів адміністрації Рейгана. Лідери Ірану розцінили ледь прихований викуп заручників за готівку як ознаку слабкості, а не як метафоричну «простягнуту руку» примирення, за словами з промови Обама, виголошеної у червні 2009 року в Каїрі. Брехня про те, що виплата готівки не пов'язана зі звільненням заручників, заохочувала давню практику Ірану, який використовував захоплення людей, щоб силою вимагати виконати вигідні для нього умови. А революціонери в Тегерані представили викуп як визнання вини та слабкості США. Хосейн Неджат, заступник директора розвідки КВІР, розцінив виплати так: «Американці самі кажуть, що вони не в змозі атакувати Іран»⁴⁵⁴. Через кілька місяців після викупу режим похвалився своїми ядерними запасами на додаток до численних запусків ракет, нагородив медаллю командувача КВІР, на руках якого була кров американців, і захопив два судна ВМС США, заарештувавши десять моряків і провівши їх маршем перед камерами, перш ніж через п'ятнадцять годин відпустити. Іран навіть не зміг утриматися від захоплення нових заручників, затримавши у 2016 році докторанта Принстонського університету Сіюе Вана, який досліджував династію Каджар і вивчав фарсі, щоб здобути науковий ступінь у галузі історії Євразії. Як і в минулому, примирення призвело до загострення з боку Ірану, а не до його поміркованості.

* * *

Попри повторювані сподівання Сполучених Штатів на поміркованих лідерів і реформаторський уряд Ірану, за поточної внутрішньополітичної динаміки в цій країні реальні реформи там є малоімовірними. Багато років скромні зусилля для лібералізації преси, стимулювання економіки та скорочення кількості позасудових убивств постійно гальмувала коаліція консерваторів і верховного лідера Хаменеї.

Попри свій ореол доброчесності, консервативні мулли, які домінують у Раді вартових і впливають на весь уряд, зберігають владу завдяки моральній і фінансовій корупції. Переважно для цього використовують боньяди — релігійні фонди, що надають прикриття розгалуженим патронажним мережам, із яких отримують прибуток аятоли та урядовці. Боньяди контролюють підприємства, отримують державні контракти, відмивають гроші, працюють без будь-яких зовнішніх перевірок і не сплачують податків. Керівників боньяд призначає верховний лідер. Багато з них є дітищами впливових мулл. Найбільша боньяда режиму, «Астан Кудс Разаві», контролює понад сотню підприємств у різних сферах — від виробництва автомобілів до сільського господарства, видобутку нафти та газу і фінансових послуг.

Корупція поширюється за межі духовенства і проникає в служби безпеки та Революційну гвардію. КВІР отримує прибуток від контрабанди та обігу наркотиків. Корумповані мережі також гальмують політичні реформи, щоб зберігати контроль над урядом та економікою. Наприклад, конституційно вповноважена Рада вартових, яка складається з кліриків і юристів, сфальсифікувала вибори в меджліс 2004 року й змаргіналізувала реформаторів на президентських виборах 2005-го, щоб посприяти перемозі тегеранського мера-популіста Махмуда Ахмадінежада над колишнім президентом Акбаром Хашемі Рафсанджані⁴⁵⁵. Наймасштабніша фальсифікація відбулася на президентських виборах 2009 року. Найчастіше Рада вартових просто виключала з виборчих перегонів кандидатів-реформаторів, як, наприклад, у лютому 2020-го, коли вона відмовила в участі у виборах понад 7 тисячам потенційних кандидатів у меджліс⁴⁵⁶.

Парадоксально, але орієнтовані на примирення політики Заходу часто сприяли намаганням революціонерів задушити реформи.

Наприклад, у 2004 та 2005 роках переговорники з Європейського Союзу не помітили виборчих порушень, які призвели до перемог консерваторів на виборах у меджліс і до обрання Ахмадінежада. Уникнення конфронтації, на їхню думку, могло призвести до співпраці щодо ядерної програми Ірану. Натомість Ахмадінежад розпочав період агресії за кордоном, поки революціонери продовжували зміцнювати владу всередині держави.

Агресивні дії за кордоном коріняться в контролі революціонерів над владою всередині держави й залежать від нього. Високі прибутки від продажу нафти дали Ахмадінежадові змогу розширити можливості та збагатити сили «Кудс» — експедиційну організацію КВІР, відповідальну за здійснення зовнішніх терористичних операцій. Дедалі потужніше поєднання Корпусу вартових Ісламської революції та Міністерства розвідки і безпеки віддячило, сфальсифікувавши вибори 2009 року, на яких Ахмадінежад змагався з популярним кандидатом-реформатором Мір-Хоссейном Мусаві. Зелений рух Мусаві погрожував перетворитися на Зелену революцію, здатну скинути владу корумпованого духовенства. Коли люди вийшли на наймасштабніші з 1979 року вуличні протести, КВІР і напіввоєнізована організація «Басідж», змобілізована для наведення безпеки, жорстоко їх придушили⁴⁵⁷.

СВПД виявився неочікуваним щастям для верховного лідера Хаменеї, боньяд і КВІР: угода допомогла їм розширити свої патронажні мережі й активізувати проксі-війни в регіоні. Теоретично інтеграція Ірану у світову економіку мала зміцнити приватний сектор, послабити контроль уряду над комерційним сектором, розширити можливості поміркованих гравців і з часом створити менш ворожий іранський уряд. Але замість відкрити іранські ринки та лібералізувати країну, послаблення санкцій зміцнило революціонерів, особливо боньяди та КВІР. Як і боньяди, КВІР займає центральне місце в економічній системі Ірану. Він здобув неабиякий економічний вплив під час Ірано-іракської війни та контролює від 20 до 40 відсотків іранської економіки. Протягом перших вісімнадцяти місяців після виплати 1,7 мільярда доларів, відповідно до СВПД, підконтрольні державі компанії отримали щонайменше 90 зі 110 комерційних угод і приблизно 80 мільярдів доларів іноземних інвестицій⁴⁵⁸.

* * *

Переконання в тому, що послаблення санкцій змінить не тільки поведінку, а й саму природу режиму, ґрунтувалося на нарцисичному припущенні, що дії США є основним джерелом іранської позиції та поведінки. Політичну структуру Ірану недостатньо добре розуміли або ж ігнорували її. Венді Шерман, провідна переговорниця щодо ядерних домовленостей із цією країною, стверджувала, що «для укладення значущої угоди нам слід розглядати наших противників не як вічних ворогів або неважливих гравців, а практично як партнерів»⁴⁵⁹. Контрпродуктивна політика щодо Ірану була результатом самообману, браку експертизи, пов'язаного із цим нерозуміння історії, а також недооцінки емоцій та ідеології іранських лідерів.

Поверхове розуміння історії часто є оманливішим, ніж повне незнання. Адміністрація Обама засвоїла основоположний міф іранської революції — ніби переворот 1953 року, який повалив прем'єр-міністра цієї держави Мохаммада Мосаддека та зміцнив правління шаха, спланували і здійснили зовнішні сили. Для іранських революціонерів міф про переворот зміцнював їхній метанаратив віктимізації з боку західних колоніалістів. Для адміністрації Обама ця історія посилила тенденцію розглядати Сполучені Штати як ключовий визначник дій Ірану. Байдуже, що шах мав законне право відправити у відставку свого прем'єр-міністра і що відмова Мосаддека піти у відставку насправді була неконституційною та незаконною. Прем'єр, із яким носилися революціонери в Ірані та «нові ліві» історики в Сполучених Штатах, справді був шанованим патріотом, однак міф про Мосаддека ігнорував упертість героя і те, як його негнучкість підкосила іранську економіку, відкривши двері радикалам з обох кінців політичного спектру. Байдуже, що монархія і шах усе ще були популярними, а Мосаддек залишався монархістом. Хоча британські й американські спецслужби справді змовилися проти Мосаддека, ціла низка документів, опублікованих у 2017 році, продемонструвала, що їхні зусилля провалилися б без підтримки місцевих учасників. Урешті-решт коаліція шаха виявилася сильнішою за вузьку коаліцію

Мосаддека, що складалась із незадоволених інтелектуалів і лівих політиків⁴⁶⁰.

Але надміру спрощена історія перевороту була привабливою для тих, хто поділяв її інтерпретацію новими лівими, яка приписує сучасні недуги світу переважно капіталістичному імперіалізму та надмірно потужним Сполученим Штатам. Стандартне трактування перевороту в університетах США почасти є пізнім побічним ефектом протидії війні у В'єтнамі.

Хибне тлумачення перевороту Мосаддека сприяло схильності спокутувати уявлювані гріхи Америки як першому крокові на шляху до поліпшення відносин. У 2019 році «Техаський огляд національної безпеки» Техаського університету в Остіні опублікував випуск, автори якого міркували про те, чому адміністрація Ейзенгавера вирішила повалити уряд Мосаддека, — заздалегідь маючи на увазі, що США справді це зробили. Або ж погляньмо на заголовок на вебсайті NPR від лютого 2019 року: «Як ЦРУ за чотири дні повалило іранську демократію». У 2009-му, під час виступу в Каїрі про відносини Америки з мусульманським світом, президент Обама зазначив, що «в розпал Холодної війни Сполучені Штати відіграли певну роль у поваленні демократично обраного іранського уряду»⁴⁶¹. І хоча він продовжив і нагадав своїй аудиторії, що Іран також скоїв цілу низку злочинів проти американців, непряме покликання на переворот Мосаддека задумано як визнання вини, що могло б привести до потепління відносин. Незалежно від реальності 1953 року, важливо усвідомити, що міф про Мосаддека є і причиною, і симптомом глибокого обурення, почуття віктимності та жадання помсти, які зумовлюють і раціоналізують найогидніші вчинки іранських революціонерів⁴⁶². Держави, однак, не мають сприяти тому, щоб історією зловживали священнослужителі, попередники яких були значно більшою мірою відповідальні за загибель Мосаддека, ніж ЦРУ.

* * *

Тільки-но увійшовши в міжнародне співтовариство, Ісламська Республіка відразу перетвориться на силу стабільності на Близькому Сході — це припущення впливає з нарцисичної тенденції вважати

зовнішні дії важливішими за внутрішню динаміку у визначенні поведінки режиму. Хоча ворожість іранського уряду не пояснювалась історичними помилками, які можна було б виправити зняттям санкцій, дехто справді вітав регіональну гегемонію Ірану як потенційне джерело миру та стабільності на Близькому Сході, покликаючись на перські імперії від VI століття до нашої ери до XIX століття нашої. Але це була антиісторична фантазія.

Чинovníки адміністрації Обама зосередилися на тому, щоб «продати» угоду, а не аналізувати її. Формуючи тло для промоції, Бен Роудс заявив, що противники СВПД підтримували війну в Іраку. «“Помилялися тоді, помиляються зараз” стало нашою мантрою», — пригадував він. Цей рекламний слоган не тільки був відвертальним маневром, а й продемонстрував, наскільки протидія війні в Іраку домінувала в інших політичних ініціативах тієї адміністрації, незалежно від релевантності. Відвертальний маневр із прив’язкою до війни в Іраку призвів до хибної дилеми, неформальної помилки, коли щось неправомірно позиціонують як ситуацію «або/або», хоча насправді існує щонайменше один додатковий варіант. Роудс пишався тим, що створив хибну дилему між підтримкою СВПД та вступом у війну з Іраном. Президенту Обама вона теж сподобалася: він називав її своїм «найкращим аргументом» на користь угоди⁴⁶³. Було проігноровано варіант подальшого тиску на режим санкціями тоді, коли він був уразливий до тиску. Задовго до СВПД іранські лідери, стурбовані власною нездатністю запобігти опозиції до свого авторитарного врядування, почали говорити про «модель Китаю», в якій економічне зростання, започатковане скасуванням санкцій, вдовольнило б невдоволене іранське населення⁴⁶⁴. Послаблення санкцій згідно із СВПД надало режиму вливання готівки для припинення економічного спаду та девальвації валюти. Але, посиливши репресивний режим і КВІР, угода послабила, а не підсилила реформаторів. Що ще гірше, атмосфера примирення, яку застосовували для виконання недосконалої ядерної угоди, та запевнення американців у надійності іранського керівництва фактично позбавляли іранський народ можливості діяти й виступати потенційною силою поміркованості. Роудс дав указівки зробити так, щоб угоду висвітлювали тільки як розв’язання ядерної проблеми, бо

«ми не хочемо дозволити критикам затінити ядерну проблему іншими питаннями»⁴⁶⁵. Під «іншими питаннями» він мав на увазі тиранічні репресії режиму проти власного населення, підтримку терористів і подальше насильство на Близькому Сході.

* * *

Згодом ті, хто мав намір зберегти СВПД, стверджували, що вихід з нього був недалекоглядним. Але сам СВПД теж був недалекоглядним, бо відмежовував іранську ядерну програму не лише від поведінки режиму, а й від самої його природи. Це призвело до невтішного політичного результату, замаскованого під успішну дипломатію, адже передбачало зраду основних американських цінностей, перехід на бік репресивного режиму проти його власного народу та інших народів регіону. Однак припущення й ілюзії, які лежали в основі СВПД, були властиві не лише цій угоді й не тільки адміністрації Обами. Добра воля шести президентських адміністрацій Америки так і не породила доброї волі Ірану. Примирення так і не принесло поміркованості й не змінило стійкої ворожості іранських зверхників до США, Ізраїлю, Європи та арабських монархій. Хоча СВПД представили як великий поворот в американській політиці, насправді він уписувався в довгу історію помилок та ілюзій. виправлення невдалої політики минулого потребувало кращого розуміння іранського режиму і, зокрема, того, як його поведінкою керують ідеологія й емоції.

Розділ 10

Вимушений вибір

Той, хто скаже, що релігія відокремлена від політики, —
дурень;

він не знається ні на ісламі, ні на політиці.

Хомейні

Реалізувати політику щодо Ірану, анонсовану в промові президента Трампа у жовтні 2017 року, виявилось складніше, ніж мало б. Для всіх департаментів і відомств уряду США будь-яка зміна політики складна, особливо коли передбачає істотну зміну напрямку, як це було у випадку з Іраном. Деякі тертя під час реалізації були викликані незмінною симпатією до примирливої політики. Я вважав, що ми маємо змусити Іран вибирати: чи діяти як відповідальна держава й користуватися належними перевагами такої поведінки, чи потерпати від санкцій та ізоляції, продовжуючи вести дестабілізаційні проксі-війни. Але дехто й далі віддавав пріоритет уникненню конфронтації з Іраном, а не примусу до такого вибору, тримаючись за безнадійну віру в те, що одного дня іранські лідери, як сподівався президент Обама, розтиснуть кулак⁴⁶⁶.

Улітку та восени 2019-го, приблизно через рік після того, як Сполучені Штати вийшли із СВПД, а експорт іранської нафти та вартість іранської валюти досягли історичних мінімумів, Іран атакував саудівські, еміратські, японські та норвезькі нафтові танкери, завдавав ударів безпілотниками по нафтових потужностях Саудівської Аравії та збив американський дрон⁴⁶⁷. Ці дії мали засвідчити для Сполучених Штатів, що, поки природа режиму не еволюціонує, поти іранські лідери не відмовляться від своїх проксі-воєн. Їхня агресія могла б також звільнити союзників США, які все ще підтримують СВПД, від хибного переконання, що Захід може через залучення до співпраці й економічні стимули переконати режим відмовитися від агресії. Події, відомі згодом як криза в Перській затоці 2019 року, зміцнили

усвідомлення, що зовнішньополітичними діями Ірану керує ідеологія революції. Його революціонери не хочуть примирення, і тамтешня влада вважає, що може продовжувати подвійну гру: з одного боку — застосовувати позадержавне насильство для досягнення своїх цілей, а з іншого — очікувати, що до нього й надалі ставитимуться на міжнародному рівні як до відповідальної держави. Імовірно, до цього заохочує міжнародна реакція на ворожі дії Ірану, яка більше покладає вину на вихід США з ядерної угоди, ніж на рішення верховного лідера аятоли Хаменеї, Ради вартових або командувачів КВІР. «Америка змусила Іран це зробити» — надто часто такий підтекст відчувався в новинній аналітиці.

Але мовні конструкції режиму — «Великий сатана», «смерть Ізраїлю» та «смерть Америці» — це не просто порожні погрози. Ворожість до Сполучених Штатів, Ізраїлю й загалом Заходу є основою революційної ідеології Ірану, хоча вона має історичне коріння в подіях, які трапилися задовго до революції. Іранські лідери глибоко зневажають колоніальні та іноземні держави, вважаючи їх причиною розпаду Перської імперії та втрати суверенітету їхньої країни у ХІХ — на початку ХХ століття. Завдяки стратегічному розташуванню та покладам нафти Іран став ареною конкуренції у «великій грі» між Британією та Росією за владу і вплив у Центральній Азії. Але він у цій грі теж був активним гравцем. Наприклад, у 1930-х роках авторитарний правитель Реза-шах прагнув зміцнити свою владу і розвивав стосунки з фашистами в Німеччині, Італії та Туреччині. Перші перемоги Осі в Другій світовій війні, здавалося, створили можливість вигнати британців, яких Реза-шах терпіти не міг через їхні надмірні прибутки від іранських нафтових багатств, але він зробив ставку не на ту сторону. Після вторгнення радянських військ із півночі та британців з півдня Реза-шах відкріся від престолу на користь свого сина Мохаммеда Рези-шаха Пехлеві, який правитиме державою тридцять сім років. Іран оголосив війну Осі в 1943-му⁴⁶⁸. Конкуренція між Радянським Союзом і Заходом періоду Холодної війни ввела цього шаха в оновлену версію «великої гри», де Сполучені Штати замінили Британію як основний чинник зовнішнього впливу на політику й економіку Ірану. Обурення Америкою та Великою Британією через підрив іранського суверенітету, особливо під час

повалення Мосаддека в 1953 році, залишається головним емоційним визначальним чинником зовнішньої та військової політики Ірану майже сімдесят років по тому.

За кілька років до 1979-го противники шаха, зокрема аятола Рухолла Хомейні, здобули популярність, поширюючи антиамериканські настрої. Після вигнання з Ірану в 1964 році та депортації з Іраку в 1978-му Хомейні переїхав до Франції, де для поширення антиамериканської й антизахідної пропаганди сповна скористався свободами, які згодом придушуватиме в Ірані. У своєму котеджі в паризькому передмісті Нофль-ле-Шато в оточенні телефонів і касетних магнітофонів він дав понад 450 інтерв'ю, зображуючи шаха як маріонетку США. Коли 1 лютого 1979 року аятола повернувся в Іран, його вітав натовп людей, що скандували антизахідні й антиізраїльські гасла. Криза заручників, яка тривала 444 дні, теж дала Хомейні та його колегам-революціонерам можливість використати антиамериканізм, щоб зміцнити свій контроль над владою. Цю технологію режим використовує і донині⁴⁶⁹. У листопаді 2019 року, коли по всьому Ірану вибухнули протести у відповідь на оголошення уряду про квотування продажу бензину та підвищення ціни на газ на 300 відсотків⁴⁷⁰, КВІР скликав мітинг, щоб переспрямувати народне невдоволення з режиму на Сполучені Штати. Виступаючи перед натовпом, командувач КВІР звинуватив США в недавніх протестах, заявивши: «Ми ведемо велику світову війну, і в цей момент ви перемагаєте зарозумілі сили. Війна, розпочата нещодавно на наших вулицях, була міжнародною змовою»⁴⁷¹.

Хоча розуміння того, що стимулює та стримує іранських лідерів, має вирішальне значення для політики США, не менш важливо розуміти широкий спектр переконань і поглядів самого іранського народу. Пропонуючи 1998 року «діалог між цивілізаціями», президент Мохаммад Хатамі зауважив, що «треба знати цивілізацію, з якою ви хочете підтримувати діалог»⁴⁷². Він підтримував стратегічну емпатію. Ставлення іранського народу до Сполучених Штатів і Заходу не є ні монолітним, ні незмінним, саме тому революції передували тривалий період дружби між народами Америки й Ірану. Офіційні та приватні дискусії з іранськими колегами можуть сприяти усвідомленню і позитивних, і негативних аспектів переплетеної історії наших країн.

Можна згадати історію Говарда Баскервіля, молодого американця, який викладав у Тебризі англійську мову, історію і геометрію, а потім став мучеником Перської конституційної революції 1905–1911 років. Відомою є така його цитата: «Єдина відмінність між мною та цими людьми — моє місце народження, і відмінність ця невелика». Баскервіль загинув, командуючи 150 молодими конституціоналістами, які намагалися прорвати облогу російських царистських сил і доставити їжу населенню Тебриза⁴⁷³. Нам треба визнати різноманітність поглядів іранського народу і використати свою перевагу в спільнотах, яким близькі американська й західна література, кіно, музика, театральне мистецтво. Культурні та релігійні ідентичності багатьох іранських спільнот не сумісні з марксистською й ісламістською фундаменталістською ідеологією режиму⁴⁷⁴.

Хоча іранський режим неможливо змінити ззовні, взаємодія з іранським народом сприятиме зменшенню ефективності офіційної демагогії на виправдання зовнішньої агресії та внутрішніх репресій. Подолання чи обхід обмежень режиму задля налагодження відносин з іранцями може допомогти здолати його наративи. Хоча багато іноземних громадян іранського походження були незаконно ув'язнені в Ірані, спілкування і взаємні візити між представниками іранської діаспори на Заході та їхніми друзями й родинами на історичній Батьківщині є ефективним каталізатором протидії дезінформації⁴⁷⁵. Незабаром стануть доступними технологічні засоби для обходу іранської цензури. Супутниковий інтернет та інші технології, що розширюють можливості, ускладнять режиму блокування комунікацій і доступу до інформації.

Діалог також може посилити соціальний тиск на режим, зменшивши здатність іранських лідерів звинувачувати Великого сатану (США), Маленького сатану (Ізраїль) та інших у трагедії сучасної Ісламської Республіки. Сполучені Штати й інші країни не мають брати на себе відповідальність за занепад іранської економіки. Відповідальність мають узяти на себе ті іранські лідери, чиї корупція та мілітаризм перешкоджають нормальній економічній взаємодії та процвітанню країни. Іран — це трагедія не тільки через спричинені ним руйнування та страждання, а й через те, що його лідери не скористалися природними ресурсами країни та величезним потенціалом народу. За

час президентства Ахмадінежада клептократичний режим розтратив приблизно 800 мільярдів доларів, отриманих від продажу нафти⁴⁷⁶. Исторично в періоди нестабільності корумповані лідери країни накопичували ще більше статків, щоб зміцнити свої привілейовані позиції.

Сполученим Штатам та іншим країнам треба активніше працювати над викриттям лицемірства недолугої ідеології режиму та його претензій на чесноти. Легко провести паралелі між корумпованими муллами Ірану й тиранічними комуністичними тоталітарними режимами часів Холодної війни. У заяві, яку опублікували іранські революціонери, щоб пояснити масові страти в перші дні громадянської війни 1979 року, відлунює мова більшовиків, які раціоналізували червоний терор у 1918-му: «Знищувати і вбивати зло — це частина правди, й очищення суспільства від цих осіб означає прокладання шляху до об'єднаного суспільства, у якому не існуватиме класів»⁴⁷⁷. Теократична влада верховного лідера через концепцію *velayat e faqih*, або «правління юриста», у шиїзмі не є загальноприйнятною. Цю корумповану авторитарну систему під прикриттям релігії багато хто вважає еретичною. Журналісти й аналітики-розслідувачі мають оприлюднити суми, марно витрачені на проксі-війни Ірану, а також неймовірні багатства пов'язаних з боньядами урядовців і священнослужителів, щоб показати іранському народові, як розтрачують його надбання. У публічних заявах іноземним лідерам варто бути обережними і розрізняти іранський режим та іранський народ. Інакше режим надалі відводитиме критику від власної неспроможності скористатися величезними дарами країни: освіченим населенням, геостратегічним розташуванням і природними ресурсами.

* * *

Незважаючи на занепад економіки, іранські лідери осмілилися, бо вважають, що Сполучені Штати та Європа розділені, їм бракує рішучості. Успіхи КВІР пояснюються не тільки безсовісністю і талантом до обману його лідерів, а й браком послідовної реакції на

його дії. Хаменеї розцінив розбіжності та суперечки в США після президентських виборів 2016 року як ознаку політичного й морального занепаду, заявивши, що Сполучені Штати «стають порожніми зсередини, неначе їх вигризли терміти». Як і керівництво Комуністичної партії Китаю, він вважав фінансову кризу 2008 року ознакою слабкості, заявляючи, що американська економіка «останніми десятиліттями на диво занепадала», а «американська сила занепадала також і у сфері політики»⁴⁷⁸. Відсутність військової відповіді США на атаки Ірану в 2019-му збігалася з баченням лідерів режиму щодо схильності до слабкої реакції на їхні провокації. Європейський Союз дотримувався примирливої політики, навіть коли Іран загострював атаки, намагаючись обійти поновлені санкції після виходу США із СВПД⁴⁷⁹. Цілком можливо, іранські лідери дійшли висновку, що ні Сполучені Штати, ні європейські країни не хочуть доводити справу до збройного протистояння. У листопаді 2019 року командувач КВІР Саламі похвалився перед Сполученими Штатами: «Ви відчули нашу силу на полі бою, дістали потужний ляпас по обличчю й не змогли відповісти... Якщо ви перетнете наші червоні лінії, ми вас знищимо»⁴⁸⁰.

Удар США, у результаті якого 3 січня 2020 року в Багдаді загинули Касем Сулеймані та Абу Махді аль-Мухандіс, явно став несподіванкою. Безпосередньо перед цим верховний лідер, коментуючи перспективу відплати США за атаки іранських проксі-сил на американські бази та посольство в Іраку, знущався з президента Трампа, кажучи: «Ви нічого не можете зробити»⁴⁸¹. Режим явно мав підстави так вважати.

За відсутності очевидної американської рішучості завдати фізичних і фінансових втрат Ірану той активізуватиме свої проксі-війни. Здатність Ісламської Республіки модернізувати свою армію та вести бойові дії за кордоном частково залежить від успіху її економіки. Із 2008 по 2018 рік ця країна витратила майже 140 мільярдів доларів на свою армію та проксі-війни. Між 2017 і 2019 роками США наклали санкції приблизно на тисячу іранців та іранських організацій. У 2018-му вартість ріала порівняно з основними валютами впала вчетверо, а експорт нафти, який генерує для режиму більшість доходу, знизився до 1 мільйона барелів на день з максимального показника 2,5

мільйона. Санкції, зниження ВВП та висока інфляція призвели до скорочення військових витрат на 10 відсотків. Незважаючи на ці економічні обмеження, Іран продовжував залучати валютні резерви для фінансування своїх проксі-воєн⁴⁸².

Поки режим не відмовиться від ворожості до США, Ізраїлю, Заходу й арабського світу, Сполучені Штати та їхні партнери мають посилити захист від іранських зазіхань. Проксі-війни Ірану стали небезпечнішими, оскільки розширилися і географічно, і за кількістю учасників. Інші країни долучилися до конфліктів, щоб захистити свої інтереси в Сирії, Ємені, у водах Перської затоки та протоки Баб-ель-Мандеб. Із 2012 по 2020 рік Іран використав Левантійський повітряно-сухопутний міст, щоб посилити загрозу для Ізраїлю, і це спонукало сили оборони останнього втрутитись у ситуацію в Сирії⁴⁸³. У 2019 році Ізраїль посилив удари по Лівану й Газі, щоб знищити засоби та керівників «Хезболли», «Палестинського ісламського джихаду» і ХАМАС, а Іран продовжував підтримувати ці організації зброєю та готівкою. У період із 2015 по 2020 рік іранські проксі-сили в Ємені запустили понад 250 ракет по Саудівській Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратах і здійснили десятки нападів на кораблі в протоці Баб-ель-Мандеб⁴⁸⁴. У результаті Саудівська Аравія погрозувала помститися безпосередньо Ірану. В інтерв'ю в листопаді 2017 року принц Мохаммад бін Салман назвав верховного лідера Хаменеї «новим Гітлером Близького Сходу», а до того в травні заявив, що королівство подбає, щоб будь-яка майбутня боротьба між двома країнами «відбувалася в Ірані»⁴⁸⁵.

Проксі-війни небезпечні й через руйнівну зброю, яку Іран надає своїм міліціям. Повстанці «Хезболли» та хусити продемонстрували здатність уражати кораблі керованими ракетами. Використання кібератак і безпілотників, а також балістичних ракет є іранським попередженням для країн у регіоні та за його межами. Посилення оборонної співпраці США та Європи з державами Перської затоки в таких галузях, як протиракетна, протиповітряна оборона і вогонь великої дальності, може переконати лідерів Ірану в тому, що їм не досягти бажаних цілей через застосування сили. Що далі розширювались географічні засяги дій Ірану, то більше страждали його контроль і логістика. Багатосторонні зусилля мають використати вади

КВІР і його проксі-мережі, включно з широким географічним охопленням і граничним напруженням логістичних ресурсів.

Тим часом оборонні заходи в арабських країнах не мають обмежуватися військовими інструментами. Політичні та управлінські реформи для вирішення проблем і задоволення потреб громадян, що не належать до сунітів, зменшать іранський вплив і кількість охочих сприяти підривній діяльності Ірану, особливо в країнах із шиїтською більшістю, таких як Ірак і Бахрейн, та в країнах зі значними шиїтськими меншинами, як-от Кувейт, Ліван і Саудівська Аравія.

Зокрема, пріоритетом має стати зміцнення державної влади в Лівані та послаблення ліванської «Хезболли». Саме в цій країні почалася перша проксі-війна Ірану. Революційна гвардія скористалася жорстокою багатоконфесійною громадянською війною, розпочатою 1975 року, зобразивши себе покровителем пригнобленої шиїтської громади. Вона почала формувати та навчати шиїтські збройні формування, які після вторгнення Ізраїлю в 1982-му об'єднались у «Хезболлу». Члени цього й інших підконтрольних Ірану угруповань розпочали серію руйнівних терактів, зокрема обстріл посольства США в Бейруті 1983 року. У 1970-х налаштовані проти шаха іранці, які згодом стали лідерами Революційної гвардії, пройшли навчання та дістали підтримку в таборах Організації визволення Палестини в Лівані. Після революції новостворений КВІР підтримував стосунки з бойовиками.

Багато років Іран зміцнював зв'язки між «Хезболлою» та її шиїтською базою через надання їй соціальних послуг і політичної влади в уряді Лівану⁴⁸⁶. Угруповання вперше легітимізувалось як захисник ліванського шиїзму завдяки постійному опорі окупації ізраїльтянами ліванської території, а пізніше — розпочавши війну з військами Ізраїлю під час його вторгнення в Ліван 2006 року. Міжконфесійне насильство сунітських джихадистів дало «Хезболлі» змогу надалі зображувати себе захисником шиїтських мусульман і їхніх священних місць, наприклад воюючи з ІДІЛ у Сирії з 2013 року. Справді, «Хезболла» має засяги далеко не лише в Лівані, а стратегічні цілі — не тільки в Сирії та Ізраїлі: вона показала здатність влаштовувати теракти в Європі, Південній Америці й на Близькому

Сході. Іран використовує «Хезболлу», щоб його підривні зусилля в усьому регіоні мали «арабське обличчя»⁴⁸⁷.

Уряд США має докласти значно більше зусиль для подолання «Хезболли» й інших іранських проксі, використовуючи весь спектр своїх фінансових, військових і правоохоронних органів. Нам потрібно відстежувати пов'язані з «Хезболлою» компанії та боньяди, накладати на них санкції, підтримувати альтернативні сили в Лівані й співпрацювати з Європейським Союзом і регіональними партнерами⁴⁸⁸. Викриття корупції «Хезболли», розвінчання її як інструмента іранського режиму може сприяти об'єднанню ліванського народу проти цієї організації. Важливо розуміти глибину виклику, оскільки «Хезболла» сильна у військовому плані, а Ліван політично слабкий. Послаблення бойовиків потребує потужної підтримки ліванського народу. Страждання, яких «Хезболла» завдала сирійському населенню, і втрати ліванців від іранського режиму можуть посилити настрої проти угруповання. Понад 7000 бійців «Хезболли» було поранено і 1139 убито в Сирії з 2011 по 2019 рік, серед них понад 600 — переважно із шиїтського півдня Лівану⁴⁸⁹.

У жовтні 2019 року чаша розчарування ліванського народу його недієздатним урядом переповнилася. Велика частина гніву була спрямована на «Хезболлу» через її захист уряду та корумпований статус-кво, що заплямувало імідж партії, яка перебувала над протистоянням. Уже в листопаді сотні антиурядових протестувальників скандували «“Хезболла” — терористи!» і «Тут Ліван, а не Іран!», що засвідчило значний розрив з минулим⁴⁹⁰. На початку 2020 року фінансова система Лівану розвалилася, його уряд розпався. Як сказав мені колись Хайдер аль-Абаді, релігійний розкол і корупція нероздільні.

Ліван залишається основним фронтом Ірану в його проксі-війні проти Ізраїлю. Навіть незважаючи на розвал економіки, Ісламська Республіка продовжуватиме віддавати пріоритет агресії проти Маленького сатани. Не виключено, що, попри зусилля для стримування чергової війни, Іран використовуватиме «Хезболлу» для провокування кризи з Ізраїлем, як було 2006 року. Тодішня війна виявилася безрезультатною, але «Хезболла» заявила про «божественну перемогу» над Силами оборони Ізраїлю. Незважаючи на понесені

жертви, група пропагувала стійкий наратив про виживання, в якому її лідери вихвалялися своєю мужністю і зверталися до антиізраїльських настроїв. «Хезболла» надалі прагне «повного знищення» Ізраїлю, як і «Хамас» та «Палестинський ісламський джихад», ще дві організації з іранським спонсорством. Із 2017-го Ісламська Республіка фінансувала обидва угруповання на загальну суму 100 мільйонів доларів на рік. Подібно до того, як Іран збільшив постачання ракет для ХАМАС під час війни в Секторі Газа 2008 року, Хаменеї запропонував цій структурі зброю та збільшив її фінансування у відповідь на авіаудари Ізраїлю в липні 2019-го. Немає жодних підстав сумніватися в Ірані, коли він одночасно зміцнює ці сили та погрожує, — наприклад, у 2018 році заступник командувача КВІР попередив Ізраїль: «Послухайте! Будь-яка війна призведе до вашого знищення»⁴⁹¹.

* * *

На відміну від Китаю, де ідеологія «м'якого комунізму» та наратив про національне відродження мають на меті зберегти партію, іранська держава існує для поширення своєї ідеології. Лідери сил «Кудс» при КВІР — елемента, який керує нетрадиційною війною та розвідувальною діяльністю, — вважають, що вони захищають «чистоту революції». Зазнавши понад мільйон жертв і втративши майже 645 мільярдів доларів під час Ірано-іракської війни, ці лідери взяли участь в екстериторіальних операціях відповідно до теорії, що найкраща оборона — це хороша атака⁴⁹². КВІР зорієнтував свою систему «передової оборони» на двох головних ворогів — Саудівську Аравію та Ізраїль.

Ізраїль відреагував на погрози Ірану набагато сильніше, ніж країни Заходу. У 2019 році, коли той намагався добудувати свій Левантійський сухопутний міст через Ірак і Сирію та розмістити проксі-армію на кордоні Ізраїлю, ЦАХАЛ завдав ударів по вузлах іранської мережі в Сирії, Лівані та, як повідомляють, навіть в Іраку. Прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньягу натякнув, що ця атака — лише початок, заявивши, що «Іран ніде не має імунітету»⁴⁹³.

Перешкоди можуть залишатися нездоланими, але посередництво між Ізраїлем і палестинцями, а також між Ізраїлем і його сусідами

зменшило б здатність Ірану виставляти себе покровителем палестинців, коли він ставить собі за мету знищити Ізраїль. Багато факторів, що стосуються перспектив миру між Ізраїлем і палестинцями, залежать від палестинського народу, наприклад від того, чи з'явиться альтернатива ХАМАС у Секторі Газа, чи Палестинська адміністрація розвиватиметься в спосіб, який породжуватиме не лише поновлене бажання вести переговори про остаточний статус, а й можливість виконання угоди. Інші чинники залежать від ізраїльського народу, зокрема те, чи дасть змогу високоперсоналізований ізраїльський політичний ландшафт щиро домагатись угоди і згодом її затвердити. Прогрес також залежить від здатності Сполучених Штатів чинити тиск на Ізраїль і Палестинську адміністрацію або здійснювати посередництво між ними — ця здатність залежатиме від того, чи вважатимуть обидві сторони чесним посередником США.

* * *

Хоча деякі аналітики описували відносини між Саудівською Аравією та Іраном як Холодну війну, вони насправді є небезпечнішими та руйнівнішими, ніж Холодна війна, оскільки дедалі гостріша політична та релігійна боротьба породжує цикл міжконфесійного насильства в усьому регіоні. У 1987 році загроза Іранської революції та її ідеології для саудівської королівської родини досягла мети під час хаджу — щорічного паломництва до Мекки, яке, за очікуваннями, хоча б раз у житті має здійснити кожен мусульманин. Іранські паломники-шіїти зібралися на політичну демонстрацію, скандуючи: «Смерть Америці! Смерть Радянському Союзу! Смерть Ізраїлю!». У подальших зіткненнях із саудівськими спецназівцями загинуло чотири сотні людей⁴⁹⁴. У відповідь Хомейні заявив, що «ці мерзенні й безбожні ваххабіти — мов кинджали, які завжди пронизували серце мусульман зі спини». У 1991 році дві країни відновили дипломатичні відносини, але спроби налагодити їх зазнали невдачі. Напруженість зростає, оскільки Саудівська Аравія перейнялася впливом Ірану в Іраку та Ємені, а відносини знову було призупинено 2016 року, коли іранці штурмували посольство саудитів у Тегерані після страти в Ер-Ріяді

шиїтського священнослужителя, шейха Німра аль-Німра, за звинуваченнями в тероризмі⁴⁹⁵. Спроби посередництва між Саудівською Аравією та Іраном знову розпочалися на початку 2020 року. Хоча перспективи туманні, альтернатива їм похмура — продовження міжконфесійного насильства⁴⁹⁶.

Конфлікт, що триває чотири десятиліття, має тяглість, але нові технології породжують нові небезпеки. Наприклад, напад на нафтову інфраструктуру саудитів у 2019 році нагадував невдалу атаку командос 1987-го на нафтові родовища Саудівської Аравії та Кувейту з використанням флотилії швидкісних катерів — напад, який зупинили американські гелікоптери. Атака 2019 року досягла мети, оскільки в нечуваному ройовому нападі брали участь озброєні безпілотники. Ще одну успішну атаку 2012-го здійснено через кіберпростір, коли іранські хакери вимкнули 30 тисяч комп'ютерів і 10 тисяч серверів саудівської компанії Aramco, завдавши шкоди системі, на відновлення якої пішло п'ять місяців⁴⁹⁷. Розробка в Ірані балістичних ракет, його ядерна програма та хімічна зброя є неприйнятними для Саудівської Аравії, Ізраїлю й інших держав. Отже, наростає можливість превентивної війни, щоб завадити Ірану отримати ці руйнівні засоби. З огляду на потенціал ескалації до руйнівного конфлікту, життєво важливим є зниження напруженості між Саудівською Аравією та Іраном.

Сполучені Штати й інші країни не мають ставати на бік жодної зі сторін у конфлікті шиїтів і сунітів, але можуть заохочувати керівників цих конфесій ізолювати екстремістів, які підтримують насильство та підживлюють міжконфесійну громадянську війну. Таким країнам Перської затоки, як Саудівська Аравія, ОАЕ й Катар, треба припинити приватну та державну підтримку джихадистів, оскільки ці організації дають Іранові змогу стверджувати, що його підтримка хуситів у Ємені, різноманітних міліцій в Іраку та проксі-армії в Сирії є легітимною діяльністю в боротьбі з тероризмом, а не спробою поширити іранський вплив на весь регіон. Тривалі політичні компроміси між сунітським, шиїтським і курдським населенням у Сирії та Іраку, а також між шиїтами-заїдами й сунітами в Ємені є важливими кроками на шляху до стримування іранських планів у регіоні.

Викриття підтримки з боку Ірану джихадистських терористичних організацій, ворожих і шиїзму, і його власному народові, може

тиснути на верховного лідера, щоб той припинив свої цинічні зусилля для постійного послаблення арабського світу. Наприклад, Іран надавав притулок лідерам «Аль-Каїди» та полегшував пересування сунітських терористів-джихадистів. У листі, знайденому в сховку Осами бін Ладена, високопоставлений представник «Аль-Каїди» у 2007 році повідомляв, що Іран «запропонував деяким із братів у Саудівській Аравії... підтримати їх грошима, зброєю і всім необхідним, а також запропонував пройти навчання в таборах “Хезболли” у Лівані в обмін на удар по американських інтересах у Саудівській Аравії та Перській затоці». Пізніше того самого року бін Ладен критикував Абу Мусаба аль-Заркаві, лідера «Аль-Каїди в Іраку», за погрози на адресу Ірану: «Як вам відомо, Іран є нашим головним джерелом постачання коштів, особового складу та зв'язку, а також сприяння в справі заручників»⁴⁹⁸. Усі мають засудити терористичні атаки джихадистів проти Ірану, такі як напад самогубця на мечеть Чабахар 2010 року, у результаті якого загинуло 39 іранців, убивство 12 осіб 2017 року в Консультативній асамблеї Ірану (парламенті) й на могилі Хомейні та вбивство 2018 року 25 іранців на військовому параді в Ахвазі. Але важливо зазначити, що, як і Пакистан, Іран уразливий до цих нападів, оскільки покладання режиму на релігійне пригнічування породжує в країні міжконфесійне насильство.

Пакистан є для нас грізним попередженням. Іран може стати, як і ця країна сьогодні, ядерною державою, у якій терористи мають базу підтримки. Найбільша загроза людству найближчими десятиліттями може полягати у зв'язці тероризму та найруйнівнішої зброї на землі.

* * *

Ось чому блокування шляху Ірану до ядерної зброї має залишатися пріоритетом. Окрім можливого передавання такої зброї терористам, також існує ймовірність, що Саудівська Аравія й інші країни дійдуть висновку про доцільність і самим мати ядерну зброю, щоб стримувати Іран. Розвал руху нерозповсюдження на Близькому Сході збільшить потенціал апокаліптичної війни в регіоні, уже й так зануреному в безперервні політичні та релігійні конфлікти. Месіанська ідеологія іранських лідерів та їхній культ мучеництва породжують сумнів у

можливості ефективно стримувати ядерно озброєний режим, оскільки його проводирі можуть бути готові ризикувати великими жертвами серед власного народу. Рекламні щити, які іранські підлітки минали на шляху до своєї загибелі під час Ірано-іракської війни, промовисто проголошували: «Меч не приносить перемоги, її приносить кров»⁴⁹⁹.

СВПД не міг вирішити основної проблеми — ворожості іранського режиму до США, інших західних країн, Ізраїлю й арабських монархій. Угода фактично принесла Іранові подвійну вигоду. У результаті режим дістав ресурси й використав їх на активізацію своєї проксі-війни. Настав час змусити лідерів країни вибрати: або економічне руйнування та ізоляція, або угода, яка поєднає мирний договір про припинення проксі-воєн і надійну верифікацію обіцянок не розробляти ядерних озброєнь, ракет та інших засобів масового знищення⁵⁰⁰.

Сукупно з ефектом санкцій саме серйозна загроза воєнного удару по ядерній програмі Ірану змусила цю державу розпочати численні кола ядерних переговорів у період 2006–2015 років⁵⁰¹. Але після виходу США із СВПД іранський уряд, у якому домінують революціонери, навряд чи найближчим часом укладе іншу угоду. Оскільки Сполучені Штати й інші гравці намагаються вплинути на характер іранського режиму, було б розумно застосувати всі доступні заходи, щоб затримати та зірвати його програму. Об'єднаним розвідувальним, правоохоронним і кіберзусиллям треба мати підтримку всіх політичних сил. Так було після того, як президент Джордж Буш розповів новообраному президентові Бараку Обамі про цілий спектр дій США проти ядерної програми Ірану й сказав йому: «Ми хочемо, щоб ви досягли успіху»⁵⁰².

З посиленням тиску на Іран Сполучені Штати та інші країни мають бути готові до ескалації. Способи нагнітання напруженості в минулому дали нам певні уроки. У червні 2010 року низка комп'ютерних вірусів, включно з особливо елегантною кіберзловмисною програмою Stuxnet, знищила приблизно третину центрифуг на іранському збагачувальному заводі в Натанзі. Експерти з кібербезпеки вважають, що вірус створили ізраїльські й американські науковці⁵⁰³. Потім, у листопаді 2011 року, під час іранського випробування ракети стався великий вибух, у результаті якого

загинуло 17 членів Революційної гвардії, серед яких генерал-майор Хасан Могаддам, директор ракетної програми Ірану. Оскільки Ізраїль готувався до воєнних ударів по іранських ядерних і ракетних об'єктах, схоже, що його лідери додали до арсеналу своїх інструментів і таємні атаки. Між 2010 і 2012 роками вбито п'ятьох іранських атомників. Мотоциклісти зупинялися біля їхніх автомобілів, прикріпляли «липкі бомби» до дверцят і швидко тікали⁵⁰⁴. Тоді Іран намагався відплатити численними спробами вбивства, зокрема зухвалим замахом 2011 року на посла Саудівської Аравії в США Аделя аль-Джубейра у вашингтонському кафе «Міладо». Плани в разі надзвичайних ситуацій мають визначати діапазон потенційних ескалацій з боку Ірану та передбачати дії, до яких можна вдатися зараз, щоб запобігти їм або пом'якшити їхні наслідки.

* * *

Восени 2017 року я попросив працівників РНБ скоординувати урядові інституції, щоб розробити такі плани на випадок надзвичайних ситуацій. Як і у війнах в Афганістані та Іраку, перебіг подій в іранських проксі-війнах залежить від постійної взаємодії із затягим супротивником. Стратегія США щодо Ірану має бути гнучкою і намагатися передбачити реакції та ініціативи ворога. Деякі його потенційні кроки неважко вгадати, адже ми були свідками більшості з них протягом чотирьох десятиліть проксі-війн: мінування Перської затоки та Баб-ель-Мандебської протоки, обстрілу ракетами «берег — корабель» військових і комерційних суден США та інших країн, ракетних ударів по арабських країнах-партнерах з Ємену або по Ізраїлю з півдня Лівану чи з Гази, також убивств, викрадень і захоплення заручників, нападів на війська США в регіоні, обстрілів американських військових об'єктів, атак на нафтову інфраструктуру Саудівської Аравії. Навіть порівняно нові доступні Ірану інструменти, такі як удари безпілотниками й кібератаки, є доволі передбачуваними. Було б нерозумно не підготуватися до таких дій. Маючи час на обмірковування, можна краще зрозуміти і зменшити ризики, виявити й використати можливості. Важливо також співпрацювати з партнерами для формулювання міжнародних відповідей на агресію

Ірану. У 2020 році стало зрозуміло, що верховний лідер Хаменеї, який усвідомив неспроможність режиму користуватися перевагами іноземних інвестицій і міжнародної торгівлі, продовжуючи війни терору та підризу, вирішив активізувати проксі-війни Ірану, частково порушити СВПД й вимагати поступок. Зважаючи на поведінку режиму за останні сорок років, такий вибір не мав дивувати. Гордіня та обурення революціонерів, підкріплені їхнім ідеологічним коктейлем марксизму і шиїтського міленіалізму⁵⁰⁵, робили поступки неможливими. Через поєднання санкцій, падіння експорту, зниження цін на нафту, корупційних дій режиму економічний тиск був надто серйозним, щоб іранським владцям перечікувати Дональда Трампа.

Наростання атак верховного лідера та КВІР наприкінці 2019 року було передбачуваним, однак те, що США зліквідували Сулеймані та Мухандіса, мабуть, здивувало іранських лідерів. Оскільки режим заохочував масштабні протести в Іраку й Ірані та підігрівав антиамериканські настрої, також було передбачувано, що він муситиме відповісти. Хаменеї пообіцяв точно «помститися». 7 січня КВІР випустив 16 балістичних ракет по двох іракських базах з американськими військами⁵⁰⁶. Жертв не було, хоча солдати внаслідок атаки отримали черепно-мозкові травми.

Реакція союзників США на смерть Сулеймані та Мухандіса була неоднозначна. Деякі назвали удар ескалацією, але ці коментарі не беруть до уваги сорокарічної проксі-війни, яку Іран вів проти Сполучених Штатів, або належно не зважають на ескалацію цієї війни Іраном на його умовах без побоювання суттєвої відплати. Сулеймані був не тільки носієм смерті та страждань за межами батьківщини, а й бичем іранського народу. Під його керівництвом сили «Кудс» розтратили багатства країни, здобувши їй статус парії та спонсора терористів, що заслуговує на ізоляцію та санкції. Менш ніж за два місяці до смерті Сулеймані найпотужніші протести від часів революції 1979 року охопили 29 із 31 провінції Ірану. Протестувальники вигукували «Смерть Хаменеї!» та «Смерть диктатору!», грабуючи державні банки, що належать корумпованим лідерам. Режим кинув на своїх громадян сили державної безпеки. За оцінками, понад 300 людей було вбито, 2000 поранено і 7000 заарештовано⁵⁰⁷. Імовірно, Хаменеї

сподівався, що вбивство Сулеймані може відвернути гнів людей від нього та його корупційних порядків. Цього не сталося.

Гнів громадськості проти режиму знову спалахнув лише через вісім днів після смерті Сулеймані: іранські військовики збили комерційний авіалайнер зі 176 людьми на борту. «Вони брешуть нам про Америку, але наш ворог тут!» — кричав натовп, і протестувальники називали КВІР схожим на ІДІЛ⁵⁰⁸. Можливо, фінансове руйнування та заклики покласти край режиму загрожують іранським лідерам і змушують їх неохоче активізувати проксі-атаки або відновлювати програми створення ядерної зброї. Імовірніше, що вони накажуть продовжувати свої закордонні війни. Лідери Ірану майже напевно й надалі використовуватимуть зовнішній конфлікт як спосіб відвернути гнів громадськості від себе... і перевести на Великого та Маленького сатану.

* * *

У відчаї режим може використовувати для ескалації конфлікту комбінації старих тактик і нових спромог. Він може вирішити завдати масових жертв хімічною зброєю або брудною бомбою, яка поєднує вибухівку з радіоактивними матеріалами. КВІР, без сумніву, намагатиметься проводити ці атаки через проксі-сили, але всі знатимуть, хто за ними стоїть. Однак ще ймовірніше, що Іран знайде способи шкодити інтересам США та Європи за межами Близького Сходу, зокрема через кібератаки на критичну інфраструктуру.

І ці кібератаки можуть бути масштабнішими й ефективнішими, ніж колись. У 2012 році, тому самому, коли шкідливі програмні засоби вдарили по Saudi Aramco, іранські хакери націлилися на фінансові установи США, протягом 176 днів проводячи DDOS-атаки, подібні до тих, які Росія використовувала для нападу на систему Естонії 2007-го. У 2013 році, напевно, для репетиції кібератак на інфраструктуру США, іранські хакери проникли в систему управління греблею «Боумен-авеню» в Рай-Бруку (штат Нью-Йорк)⁵⁰⁹. Кібератаки стануть ще ймовірнішими, якщо іранські революціонери вирішать, що їм нема чого втрачати.

Після відплати з боку США, Саудівської Аравії, Ізраїлю або ж у міжнародному форматі конфлікт, розпочатий з іранської кібератаки, найпевніше, продовжиться. Іран міг би ще дужче ескалювати військові дії за допомогою ракет і снарядів, запущених проксі-силами або з власної території. Він нарощує свою спроможність завдавати ударів точними ракетами і снарядами по цілях в Ізраїлі, країнах Перської затоки, на водних шляхах цієї затоки та протоки Баб-ель-Мандеб. Тому доцільно розгорнути додаткову інтегровану систему протиракетної, протиповітряної оборони, спостереження, безпілотних літальних апаратів для запобігання іранській атаці, захисту від неї або реагування на неї. Не менш доцільно вивести з регіону американські війська, які є уразливими перед нападом і не роблять матеріального внеску у важливі місії. Обстріл французьких десантників і морської піхоти США в Лівані 1983 року та обстріл переважно авіаторів США в Саудівській Аравії 1996-го мають слугувати попередженнями.

А проте, незважаючи на всі зусилля передбачити дії та реакції Ірану, конфлікт легко може призвести до небажаних наслідків для обох сторін. Пригадаймо, як іранські заворушення в Мекці під час хаджу 1987 року призвели до військових зіткнень за участю Ірану, Саудівської Аравії, Кувейту і США, що спричинило загибель і невинних цивільних, і вояків. Мохсен Резаєй, голова Революційної гвардії, у відповідь на заворушення та саудівську реакцію наказав командос атакувати нафтові родовища Саудівської Аравії. Затоку патрулювали американські гелікоптери, оскільки, коли на порозі Кувейту вирувала Ірано-іракська війна, королівська родина цієї країни просила Сполучені Штати захистити судноплавство в Перській затоці від блокування з боку Ірану. Вертольоти знищили човни ВМС КВІР, змусивши решту нападників відступити. Наступного дня після провалу Революційна гвардія завдала удару по двох нафтових танкерах біля доку поблизу міста Кувейт ракетами китайського виробництва «Шовкопряд». Один з танкерів був судном США під іншим прапором, сімнадцять членів його екіпажу та капітан-американець дістали поранення. У відповідь ВМС Сполучених Штатів здійснили обстріл двох баз Революційної гвардії, розташованих на нафтових платформах, що служили для старту нападів на кораблі. Через чотири місяці ВМС КВІР заклали морські міни, і на одну з них

натрапив американський фрегат USS Samuel B. Roberts. Міна пробила діру в корпусі, поранивши десятьох моряків. США відповіли атаками на два іранські фрегати й на бази Революційної гвардії. Напади Ірану на кораблі нейтральних країн припинилися, але напруженість залишалася високою. 3 липня 1988 року ракетний крейсер ВМС США USS Vincennes під час спілкування з командами іранських катерів сплутав рейс 655 авіакомпанії Iran Air з іранським F-14 і збив лайнер над Ормузькою протокою, у результаті чого загинули екіпаж і 290 невинних пасажирів, серед яких 66 дітей. Сполучені Штати не визнали своєї провини, і плачевне рішення президента Рейгана нагородити капітана Vincennes медаллю поглибило спадщину взаємної недовіри та ворожнечі між Сполученими Штатами й Іраном⁵¹⁰. Серія подій продемонструвала, як взаємодія між Ісламською Республікою та об'єктами її проксі-війн може призвести до ескалації та непередбачуваних трагічних наслідків.

* * *

Позиції КВІР і мулл у Тегерані ослабли. Інфраструктура країни руйнується. Корупція боньяд і компаній під контролем КВІР додатково виснажує економіку. Іранці, які мають відповідні засоби та можливості, виїжджають за кордон, країна переживає масовий відтік мізків. Щороку емігрує приблизно 150 тисяч освічених іранців, що коштує країні до 150 мільярдів доларів на рік. Тиск на режим, щоб той зосередився на розбудові держави, а не на руйнації за кордоном, може посилитись, як це сталося під час масових демонстрацій 2018, 2019 та на початку 2020 року. Така реакція на переспрямування ресурсів до військовиків мала прецедент. Під час нафтового буму 1973–1974 років величезні витрати на військову техніку замість інвестицій у промисловість, сільське господарство й освіту призвели до обурення військовим оточенням шаха⁵¹¹.

Революція в Ірані може бути раптовою і насильницькою. Сьогоднішній режим цієї країни створив умови, аналогічні до тих, що були 1979 року. Тоді шаха скинули, зокрема, через падіння економіки, поширення корупції, надмірні витрати на військову сферу і придушення спроб розвивати політичні альтернативи його правлінню.

Шах вважав, що позбувся історичної небезпеки проникних кордонів, ворожих сусідів і внутрішніх розколів. Але він помилявся. Можна знайти й давніші історичні прецеденти сучасних проблем режиму. У XVII та на початку XVIII століть правителі династії Сефевідів, яка занепадала, керували своєю імперією за системою, яка балансувала їхню силу та силу військовиків із силою духовенства. Останнє іноді було лояльним до режиму, іноді — до торговельного класу. Сьогодні Верховний лідер опинився в становищі, подібному до становища його монархічних попередників. Зі спадом в економіці клірики й іранські громадяни посилюють критику. Хаменеї у відповідь посилюють контроль над священним для шиїтів містом Кум, що, своєю чергою, зміцнює священнослужителів його іракського міста-конкурента Наджафа, які дотримуються квієтистської традиції та виступають проти панування законників, яке лежить в основі влади Хаменеї. Він має запобігти внутрішній опозиції, захищатися від тих, кого спровокував, і продовжувати реалізацію свого месіанського бачення експорту революції. Парадоксально, але Хаменеї та його колеги-революціонери, можливо, створили політичні, економічні, соціальні та військові умови, подібні до тих, що призвели до загибелі й уряду, який вони скинули, й імперії, яку вони відчайдушно прагнуть відновити.

Напруженість між релігійною традицією та сучасною світською державою теж не нова. Те, що шах придушив шиїтську улему (знавців ісламського священного права та теології), спричинилося до його падіння. Жорстокі репресії революціонерів проти республіканців, які віддають перевагу світській представницькій владі перед теократичним авторитаризмом, теж можуть викликати зростання внутрішньої опозиції. Відмова Ради вартівих приблизно 7 тисячам кандидатів на парламентські вибори 2020 року дала зрозуміти, що революціонери більше не бажають надавати політичний простір реформаторам. Шах не зміг примирити традиційного із сучасним, релігійного зі світським, сільського з міським. Верховний лідер стикається з тими самими дилемами.

Іранський народ може втомитись і відкинути правління законників. Ця концепція не притаманна іранській культурі. Існують ознаки того, що шиїтські священнослужителі в іракському Наджафі й іранському Кумі, які дотримуються традицій квієтизму, дедалі більше критикують

клерикальне правління, і це надихає інших. Провідний марджа⁵¹² шіїзму, великий аятола Алі аль-Сістані, розміняв дев'ятий десяток, а аятола Хаменеї — восьмий, і незрозуміло, як зміниться правління духовенства в Ірані за їхніх наступників.

Цілком можливо, що іранський режим еволюціонуватиме й відмовиться від своєї незмінної ворожості до Ізраїлю, арабських сусідів, США і решти Заходу. Режим усе-таки не монолітний, хоча від 1979 року він постійно виказував цю ворожість, а революціонери досі на коні. Крім того, КВІР і режим особливо уразливі перед узгодженими міжнародними зусиллями, які змушують їх вибирати між продовженням своїх убивчих проксі-воєн і поведінкою відповідальної держави. Сполучені Штати й інші країни можуть спонукати іранських лідерів обрати останнє, якщо зреалізують довгострокову стратегію захисту від їхньої агресії та змусять їх зробити вибір.

Частина шоста

Північна Корея

США і Північна Корея погодилися розбудувати успіх ядерної угоди... · Видається, що Кім Чен Ір не хоче відкритості... · **ПОЛІТИКА СОНЯЧНОГО ТЕПЛА ЗІГРІВАЄ СТАРИХ СУПЕРНИКІВ...** · **Політичні ігри потопили ракетну угоду з Північною Кореєю...** · Північна Корея — це озброєний ракетами та зброєю масового ураження режим, який морить голодом власних громадян... · **ПЕРЕГОВОРИ ПРОВАЛИЛИСЯ, А З ПІВНІЧНОЮ КОРЕЄЮ НЕМОЖЛИВО ВЕСТИ ПЕРЕМОВИНИ...** · **За словами розвідки США, спостерігається активність навколо локацій ядерних випробувань...** · Північна Корея закриває реактор в обмін на допомогу... · **КІМ ЧЕН ІР...** · **Північнокорейське ядерне випробування викликало гнів, зокрема Китаю...** · Стратегічне терпіння Обама щодо Північної Кореї перетворюється на стратегічне забуття... · **ОТТО ВОРМБІР, ЗВІЛЬНЕНИЙ З ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ АМЕРИКАНСЬКИЙ СТУДЕНТ, ПОМЕР...** · **Північна Корея обіцяє «тисячократну помсту» США за санкції...** · Ми зустрінемо їх вогнем і люттям, яких ніколи не бачив світ... · **ПІВНІЧНА КОРЕЯ ЗАПУСКАЄ РАКЕТУ НАД ЯПОНІЄЮ...** · **Людина-ракета виконує місію знищити себе і свій режим...** · Змовницьке вбивство сина північнокорейського лідера в екзилі... · **НА ГАВАЯХ ЗНОВУ РОЗПОЧНУТЬСЯ ВИПРОБУВАННЯ СИРЕНИ ЯДЕРНОГО УДАРУ ЕПОХИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ...** · **Країна запустила 23 ракети, з кожним запуском удосконалюючи свої технології...** · 2017 рік став роком швидкого прогресу ракетної програми Північної Кореї... · **У МЕНЕ ТАКОЖ Є ЯДЕРНА КНОПКА, АЛЕ ВОНА ЗНАЧНО БІЛЬША...** · **Вони прагнули повного скасування санкцій...** · Іноді треба просто піти, і це був один з тих моментів... · **ПІВНІЧНА КОРЕЯ ХОТІЛА ЗНАМЕНИТИХ БАСКЕТБОЛІСТІВ В ОБМІН НА ЯДЕРНУ УГОДУ...** · **Мистецтво неукладання угоди...** · Трамп надсилає Кім Чен Іну вітання з днем народження... · **Я СПОДІВАЮСЯ, ЩО ПІВНІЧНА КОРЕЯ ПОВЕРНЕТЬСЯ ЗА СТІЛ...**

Розділ 11

Визначення божевілля

Якщо американські імперіалісти хоч трохи нас спровокують, ми не вагаючись завдамо їм превентивного ядерного удару. США мають обрати! Від вас залежить, існуватиме на цій планеті держава з назвою Сполучені Штати чи ні.

Північнокорейське пропагандистське відео
«Останній шанс», 2016

Форт-Леслі-Макнейр розташований поблизу злиття річок Анакостія та Потомак, у тихій місцині на півдні гамірної столиці США. Тут міститься Національний університет оборони разом з Національним військовим коледжем та цілою низкою навчальних і дослідних військових установ. Поки я у квітні 2017 року перебував у Південній Азії, моя дружина Кеті з доньками, які їй допомагали, переїхала до одного зі збудованих у період Першої світової війни офіцерських кварталів на березі Вашингтонського каналу, яким тече вода до та з водосховища Тайдал-Бейсін. Із цих будинків відкривається краєвид меморіалу Джефферсона та пам'ятника Вашингтону. Заходи сонця особливо вражають за Гейнс-Пойнтом, півостровом між каналом і річкою Потомак. Наш будинок стояв у місці, ідеальному для приймання працівників адміністрації та іноземних колег. Там точилися неспішні розмови, зазвичай більш творчі та продуктивні за ті, що відбувались у Західному крилі Білого дому. Кеті й наш сержант-ад'ютант Хуан Санчес завжди гостинно зустрічали відвідувачів.

Першим гостем став мій колега з Південної Кореї, посол Чон Йй Йон. Він і його помічник Пак Чан Хо зустрілися зі мною та Меттом Поттінджером у червні. Це сталося лише через кілька тижнів після того, як на позачергових президентських виборах у Південній Кореї переміг представник партії лівого спектру «Мінджу» (Демократична

партія) Мун Чже Ін. Ці вибори відбулися на дев'ять місяців раніше запланованого внаслідок падіння президентки Пак Кин Хе і завершення дев'яти років правління консервативної Партії свободи. Наші з послом стосунки матимуть важливе значення. Північнокорейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) стане одним з найактуальніших викликів для національної безпеки. Ми з Чоном відчували, що проблема ядерної та ракетної програми в цій країні є нагальною. Потрібний був вдалий старт відносин між адміністрацією Південної Кореї, яка працювала лише місяць, і чотиримісячною адміністрацією Трампа.

Загрози з боку Північної Кореї зростали, але новими вони не були. Щоб протистояти їм, необхідна була узгодженість дій Сполучених Штатів і Республіки Корея (Південної Кореї). Проте з плином часу наші дві країни частіше й частіше застосовували до Півночі протилежні підходи.

* * *

Чон добре знав історію відносин США й Республіки Корея. Після обрання до Національних зборів він працював над торговельною угодою між США та Південною Кореєю й спостерігав за взаємодією між президентами Джорджем Бушем і Но Му Хьоном. Два лідери мали теплі стосунки. Буш виголосив промову на похоронах Но після трагічного самогубства того у 2009 році. Але суперечливі підходи двох президентів до Північної Кореї породили розбіжності між союзниками, і Пхеньян цим із превеликим задоволенням скористався.

Ставки у 2002 році були високими. Під час візиту заступника державного секретаря США Джеймса Келлі до Пхеньяна один північнокорейський чиновник не заперечив, що Північна Корея таємно працювала над виробництвом високозбагаченого урану, нового джерела палива для ядерної зброї, попри Рамкову угоду 1994 року. За цим договором КНДР була зобов'язана заморозити програму розробки ядерної зброї та допустити міжнародних інспекторів на свої об'єкти. Натомість вона мала отримати допомогу від Сполучених Штатів в енергетичній сфері, яка включала постачання нафти та будівництво двох легководних ядерних реакторів. А втім,

імплементація слабкої угоди, яка не дістала схвалення Сенату США, від самого початку була проблематичною⁵¹³.

Після викриття північнокорейської програми зі збагачення урану Буш припинив надавати допомогу цій країні, яку він називав частиною «осі зла». Водночас уряд Південної Кореї під керівництвом Но впроваджував версію політики «сонячного тепла», яка прагнула досягти примирення через співпрацю з Північчю та відкритість до неї. Тож, коли у 2003 році адміністрація Буша зніщувала Шестисторонні переговори (за участі Сполучених Штатів, Китаю, Росії, Японії та двох Кореї) з метою підтвердженої денуклеаризації Корейського півострова, економічний тиск виявився беззубим, адже Сеул допомагав Пхеньяну. Економічна відкритість мала спонукати Північну Корею відмовитися від ядерної зброї, але навіщо Пхеньяну була ще й ця політика, якщо «сонячне тепло» і так надавало економічні вигоди?
⁵¹⁴

Політика «сонячного тепла» зберігала свою привабливість, хоча її початкові успіхи виявилися сфабрикованими. У 2000 році попередник Но, Кім Де Чжун, який здійснив неймовірне повернення до політичного життя після того, як був засуджений на смертну кару за роль в антиурядовому повстанні в місті Кванджу 20 років тому, здобув Нобелівську премію миру за відвідання Кім Чен Іра в Пхеньяні й «відкриття шляху до світлого майбутнього для всіх корейців та інших миролюбних народів світу». Однак напередодні історичного саміту адміністрація Кім Де Чжуна таємно видала диктатору 500 мільйонів доларів готівкою⁵¹⁵. Після викриття виплати відступних противники Кім Де Чжуна жартували, що його Нобелівська премія найдорожча в історії. Лише через кілька тижнів після саміту спортсмени Північної та Південної Кореї спільно марширували на церемонії відкриття Літніх Олімпійських ігор 2000 року в Сіднеї (Австралія). Деякі коментатори дали волю емоціям і пророкували швидке об'єднання. Але, як і у випадку із самітом Кім Де Чжуна, ця історія мала зворотний бік. Північна Корея вимагала й отримувала із Сеула таємні виплати⁵¹⁶. Вона також зажадала, щоб кількість спортсменів з Півдня не перевищувала кількості спортсменів з Півночі. У результаті багатьом південнокорейським спортсменам довелося дивитися церемонію з глядацьких місць. Це було не востаннє, коли спортивний або

культурний захід породив сподівання на разючі зміни у відносинах Північ — Південь і на досягнення стійкого миру на півострові. Після саміту також почалися міжкорейські бізнес-проекти та обміни: йшлося, зокрема, про туристичний регіон гори Кумганг, промислову зону Кесон та екскурсії містом Кесон. Для дуже голодного до готівки Пхеньяна ці проекти виявилися прибутковими, але не призвели до очікуваної відкритості чи поступового реформування Півночі. Згадані програми, особливо щодо промислової зони Кесон, робили можливою обмежену взаємодію між південно- та північнокорейцями — взаємодію, яка кинула виклик пропаганді Півночі про те, що народ Півдня страждає від бідності під управлінням жалюгідно некомпетентного уряду. Економічні проекти дали змогу південнокорейським компаніям працевлаштувати дешеву північнокорейську робочу силу, надавши Півночі таку необхідну іноземну валюту, адже зарплати робітників КНДР надходили безпосередньо режимові⁵¹⁷.

У 2007 році, попри несумісну політику Південної Кореї та США, сторони знайшли довгоочікуваний вихід із глухого кута в Шестисторонніх переговорах і підписали попередню угоду про роззброєння. У червні 2008-го Північна Корея зруйнувала градирні в Ядерному науково-дослідному центрі в Йонбйоні й навіть дозволила іноземним журналістам і дипломатам побачити руйнування на власні очі. У відповідь США вилучили Північну Корею зі списку держав — спонсорів тероризму та повернули Пхеньяну 25 мільйонів доларів. До того їх на прохання Сполучених Штатів заморозив уряд Макао на рахунку, який Північна Корея використовувала для відмивання грошей. Однак ця угода, як і Рамковий договір 1994 року, створила лише ілюзію прогресу. Через чотири місяці Північна Корея відмовилася від заходів перевірки й вигнала інспекторів МАГАТЕ з території Йонбйона⁵¹⁸. Шестисторонні переговори вмерли і більше не воскресали.

Після 2008 року політика «сонячного тепла» Південної Кореї згасла в бурі північнокорейської агресії. Наступник Но, президент Лі Мьон Бак, і його адміністрація вважали, що десятиліття масштабної допомоги не поліпшило життя бідних північнокорейців і не викликало жодних змін у безвідповідальній поведінці Пхеньяна. На

той час Північ відмовилася навіть імітувати співпрацю та поновила провокації, серед яких і випробування ракет далекого радіусу дії у квітні 2009 року, а також провела своє друге підземне ядерне випробування 25 травня, на День пам'яті США⁵¹⁹. У розпал випробувань режим Кіма взяв у заручниці двох американських журналісток, Юну Лі та Лору Лінг, які перетнули кордон з Північною Кореєю без віз. Навіть попри те, що вони працювали на телеканалі колишнього віцепрезидента Ела Гора Current TV, північнокорейське судилище винесло вирок — 20 років каторжних робіт. Хоча після серпневого візиту президента Білла Клінтона до Пхеньяна журналісток-заручниць звільнили, провокації тривали. У березні 2010 року північнокорейський підводний човен затопив корвет «Чхонан» південців, у результаті чого загинуло 46 моряків. Через вісім місяців Корейська народна армія випустила 170 артилерійських снарядів по південнокорейському острову Йонпхьондо, убивши 4 людей і поранивши 19⁵²⁰. Пізніше того самого року в Йонбйоні режим показав дослідникові-металургу Стенфордського університету Зігфрідові Гекеру, що перебував там з візитом, вочевидь цілком придатну установку для збагачення урану. Лідери Північної Кореї рішуче заперечували існування цього об'єкта протягом майже десятиліття⁵²¹. За серією провокацій крилися спроби Північної Кореї підвищити військову компетенцію Кім Чен Ина, визначеного наступника на чолі держави, щоб він зміг сконсолідувати владу та розпочати переговори з позиції сили⁵²².

Проте реакція Вашингтона залишалася слабкою: він продовжував спроби залучити режим до можливих переговорів, піддавшись хибному припущенню, що примирлива дипломатія може породити фундаментальний зсув у політиці Пхеньяна. Після затоплення «Чхонана» колишній президент Джиммі Картер відвідав Пхеньян, де закликав режим поновити діалог. Він повернувся до США разом із затриманим раніше американцем. Через два місяці Північна Корея провела артилерійський обстріл острова Йонпхьондо. А проте Картер у своїй колонці стверджував, що напади комуністів мали на меті «нагадати світу, що вони заслуговують на повагу в переговорах»⁵²³. Колишній президент попередив адміністрацію Обама, що без прямих

переговорів «північнокорейці уживатимуть будь-яких дій, які вважатимуть необхідними для самозахисту»⁵²⁴.

Адміністрація Обама вважала статус-кво кращим, ніж дії, які можуть перерости у збройний конфлікт. Коли президент Барак Обама приймав у Вашингтоні пана Лі Мьон Бака, президента Республіки Корея, під час державного візиту останнього у жовтні 2011 року, він заявив: «Якщо Північ відмовиться розробляти ядерну зброю і стане на шлях денуклеаризації, вона отримає більшу безпеку та можливості для свого народу. Це вибір, який стоїть перед Північною Кореєю». Адміністрація Обама сподівалася, що політика «стратегічного терпіння» зможе знешкодити провокації Півночі, оскільки Сполучені Штати ігнорували спроби Пхеньяна привернути увагу та вимагати поступок, а не реагували на них. Адміністрація припускала, що режим Кіма, за словами Віктора Ча, експерта з Північної Кореї, є неможливою державою, яка в кінцевому підсумку розвалиться через свою жорстокість, корупцію та дисфункційність⁵²⁵. Окрім того, хворого диктатора Кім Чен Іра незабаром мав змінити не дуже відомий двадцятисемирічний хлопець, який не здавався потенційним диктатором.

Коли ми із Чоном розмовляли за вечерею в моєму домі шість років по тому, було зрозуміло, що «стратегічне терпіння» Обама, як і політика «сонячного тепла» Но, зазнало невдачі. На першій і єдиній зустрічі з новообраним президентом Дональдом Трампом президент Барак Обама сказав, що КНДР стала його найактуальнішою проблемою⁵²⁶. Кім Чен Ін, який узяв собі псевдо Великого Наступника, у брутальний спосіб зміцнив контроль над владою і страчував кожного, кого вважав потенційним викликом для свого правління. Можна навіть сказати, що Кім Чен Ін реалізовував власну версію політики «стратегічного нетерпіння». У 2016-му вже п'ятий рік тривало правління Великого Наступника, який не любив, коли його ігнорували. Він активізував ядерну та ракетну програми Півночі: обидві просувалися швидше, ніж очікували. Оптимістичне сподівання, що диктатор у третьому поколінні не зможе втримати північнокорейський режим, згасло. США та Південна Корея опинилися на роздоріжжі, яке спонукало переосмислити політику щодо Північної Кореї.

Ми із Чоном дійшли згоди, що, впроваджуючи нову стратегію, Сполученим Штатам і Південній Кореї потрібно уникати ставити взаємовиключні цілі. Я запропонував, щоб ми зобов'язалися відкинути два хибні засновки, які зашкодили попередній політиці щодо Північної Кореї. Перший з них — уявлення стратегії «сонячного тепла» про те, що відкритість до Північної Кореї змінить характер режиму. Другий — базова позиція політики «стратегічного терпіння»: ніби режим нестійкий і перебуває на межі краху або принаймні впаде раніше, ніж Північна Корея стане ядерною державою. Останнє становить неприйнятний для США та їхніх союзників ризик.

Ми з Меттом Поттінджером підсумували стратегію, над якою він почав працювати ще до інавгурації. Сполучені Штати діятимуть спільно з іншими державами, щоб чинити стійкий, комплексний міжнародний тиск на режим Кіма. Ми вважали, що узгодження політики Південної Кореї, США та Японії щодо КНДР стане відправною точкою для того, щоб розгорнути широку міжнародну підтримку денуклеаризації. Ми потребували реалістичної стратегії, яка переконала б Пхеньян, що його ядерна та ракетна програми є для режиму Кіма радше небезпекою, ніж активом.

* * *

Ми з Чоном усвідомлювали, що наші зусилля простіше узгодити на словах, ніж на ділі. Уряд Муна розпочинав роботу в бурхливий час. У 2016 році в Сеулі вибухнув політичний скандал, який у кінцевому підсумку призвів до імпічменту, усунення, судового переслідування та ув'язнення попередниці Муна, президентки Пак Кин Хе⁵²⁷.

Оскільки Мун, який колись виконував обов'язки керівника апарату Но, став першим ліберальним президентом за десятиліття, багато хто вірив, що він відродить «політику сонячного тепла», тож південнокорейська преса не стримувалась і перейменувала її на «політику мунівського тепла⁵²⁸» щодо Півночі. Я відверто пояснив Чону, що «мунівське тепло» і наш «максимальний тиск» не поєднуються.

Також я сказав послу, що неузгодженість наших підходів може в неконтрольований спосіб закрутити ураган подій. Подібно до того, як тепле повітря із системи низького тиску стикається з холодним

повітрям із системи високого тиску, глибокий скептицизм «економічних націоналістів», що підтримують Трампа у сфері закордонних військових зобов'язань, може зіткнутися з тим, що лівонастроєні корейці, які підтримують Муна, бояться залежності від Америки. Таке зіткнення може не тільки підірвати спільний підхід до Північної Кореї, а й завдати непоправної шкоди нашому союзові. Деякі прихильники Трампа були ізоляціоністами. Деякі прихильники Муна підтримували те, як інтерпретували історію нові ліві, котрі звинувачували «капіталістичний імперіалізм» США у проблемах на Корейському півострові та за його межами. Незважаючи на те, що півострів цей розташований далеко поза зоною впливу американської могутності, він займає центральне місце в дискусіях про роль Америки у світі.

У Південній Кореї базувалося приблизно 30 тисяч наших військовослужбовців, і Чон знав, що Трамп був не першим президентом США, хто поставив під сумнів необхідність перебування там американських вояків. Під час президентської кампанії 1976 року, коли північнокорейські солдати в демілітаризованій зоні зарубали сокирами на смерть двох американських військовиків, які намагалися зрубати тополю, кандидат Джиммі Картер часто заявляв про своє бажання повернути наші війська додому⁵²⁹. Картера засмучувала корупція та порушення прав людини з боку Пак Чон Хі, колишнього генерала, що став політиком і займав посаду президента п'ять термінів поспіль, поки 1979 року його не вбив начальник власної розвідки. Із часом Південна Корея зміцнила свої демократичні інститути й пережила надзвичайний економічний успіх під час двох президентств представників родини Пак і тридцяти чотирьох років, які їх розділяли. Проте цей успіх дав деяким американським скептикам новий аргумент на користь виведення американських військ: мовляв, Південна Корея достатньо багата і сильна, щоб захистити себе. Той довід, що американські сили є життєво важливими для запобігання черговому серйозному конфліктові, який міг би бути ще більш руйнівним, ніж Корейська війна 1950–1953 років, не переконував цих скептиків, зокрема, через неможливість довести те, чого ще не сталося. Однак попередження про можливі наслідки можна знайти в історії.

Коли я познайомився ближче з послом Чоном і дізнався про його особисту історію, то усвідомив, що на час нападу Північної Кореї йому було чотири роки. Він мешкав у столиці Півдня — Сеулі, який під час війни чотири рази переходив з рук у руки. Його перші спогади — руїни цілих кварталів міста; мати, котра змушувала його та інших дітей носити саморобні шоломи, які зшила з подушок для сидінь, щоб захистити їх від осколків; його будинок, переповнений пацієнтами, які кричали від болю в очікуванні, коли його батько, лікар, обробить їхні рани. Пам'ятає макабричні сцени напівприкритих трупів на вулицях, де він грався. І пригадує страшенні труднощі: він пройшов пішки понад двісті кілометрів у лютий мороз, щоб утекти від атаки китайської армії на столицю 1951 року. Чон пам'ятає свій перший навчальний день у «класі» без стін і стелі, де єдиним приладдям була саморобна дошка для писання крейдою. Посол Чон знав, що мій батько, Герберт Макмастер, служив піхотинцем під час Корейської війни, тож Чон часто висловлював вдячність не тільки за його службу, а й за службу та жертви багатьох інших людей. Корейська війна забрала життя приблизно 37 тисяч американців, 200 тисяч солдатів Південної Кореї та ООН, 400 тисяч вояків Північної Кореї, 600 тисяч китайських військовиків і 1,5 мільйона цивільних осіб. Загалом орієнтовно 3 мільйони людей загинули безпосередньо в результаті війни, про перемогу в якій не могла заявити жодна зі сторін. Статистика приголомшувала, але Чон сприймав війну через власні спогади про жахіття, повторення яких ми твердо вирішили не допустити. Ми з ним дійшли згоди, що запобігти війні вигідніше, ніж воювати. Також зійшлися на тому, що і Корейській війні можна було запобігти.

Наприкінці Другої світової війни союзники звільнили Корею від японського контролю. Президент Гаррі Трумен відправив туди американських солдатів, щоб запобігти цілковитій радянській окупації, і Сполучені Штати й СРСР протягом кількох наступних років окупають по половині півострова кожен. Коли 1948 року термін дії схвалених ООН офіційних режимів опіки завершився, дві наддержави не змогли домовитися про те, як управляти об'єднаною Кореєю. Після загальнонаціональних виборів на Півдні урядування у військовиків США перейняв Лі Синман, який здобув ступінь доктора політичних

наук у Принстонському університеті. Тим часом радянці створили Корейську Народно-Демократичну Республіку (КНДР) і вибрали її лідером Кім Ир Сена, амбітного молодого лідера партизанів-комуністів, який справив враження на своїх радянських покровителів під час служби в Радянській армії на Далекому Сході⁵³⁰. Із самого початку дві ідеологічно несумісні Кореї намагалися похитнути уряд одна одної, кожна прагнула возз'єднання під власним контролем⁵³¹.

Незважаючи на очевидну перспективу війни на півострові, перший секретар оновленого Міністерства оборони США Джеймс Форрестал скептично ставився до подальшого розміщення там американських військ. Він розцінив розгортання як непотрібне «виснаження армійських ресурсів», описуючи службу там як «бездонне джерело безкінечних скарг від батьків військовослужбовців, які були нещасними, незадоволеними та нудьгували»⁵³². Сталін, котрий осмілів після скорочення американських військ, дав Кім Ир Сену зелене світло для підготовки широкомасштабного вторгнення до Південної Кореї⁵³³. Війна розпочалась о четвертій ранку 25 червня 1950 року, коли шість північнокорейських дивізій піхоти, підсиленої танками, посунули через 38-му паралель.

Це не мало стати несподіванкою. У лютому 1949-го цілком таємне дослідження ЦРУ передбачало, що виведення американських військ «імовірно, із часом спричинить вторгнення» і що «подальша присутність у Кореї середнього розміру американських сил не тільки перешкоджатиме загрозі вторгнення, а й підтримає волю та здатність південнокорейців протистояти будь-якому вторгненню в майбутньому»⁵³⁴.

Я описав Чону свою стурбованість новим типом американського ізоляціонізму, що ґрунтується на униканні закордонного втручання. Така схильність бере свій початок від самого заснування США. У своїй інавгураційній промові 1801 року Томас Джефферсон перерахував «мир, торгівлю та чесну дружбу з усіма державами, зобов'язальні союзи — з жодною» як «основоположні принципи нашого уряду». Скептики ХХІ століття щодо військового втручання США за кордоном, особливо війн в Афганістані, Іраку та Сирії, люблять цитувати президента Джона Квінсі Адамса про те, що Америка «не вирушає за кордон у пошуках монстрів для знищення», але в такому

разі вони опускають контекст незавершених зусиль молодій державі розширити експансію на Захід, заклопотаності конфліктами з корінними американцями на фронті й відсутності фінансових і військових ресурсів⁵³⁵. Глибокі маніфестації ізоляціоністських настроїв проявлялись у відмові Америки від членства в Лізі Націй після Першої світової війни та в її небажанні безпосередньо втручатись у Другу світову доти, доки Японія в грудні 1941 року напала на Перл-Гарбор. Той напад завдав серйозного удару не лише по флоту США, а й по ізоляціоністському руху в країні. Я попередив Чона про відродження американського ізоляціонізму, адже активістські кола виборців президента Трампа об'єдналися навколо будівництва стіни на кордоні, оборони Сполучених Штатів на березі океану та припинення довготривалих зобов'язань у віддалених країнах. Прихильники президента хотіли щонайменше, щоб інші гравці (особливо союзники) докладали власних зусиль. Багато хто вважав, що союзники «їдуть зайцями» під охороною дядька Сема, тимчасом як Сполучені Штати мало отримують взамін. Справедливий розподіл ноші не став новим американським занепокоєнням, але голоси прихильників такої думки було чути дедалі дужче.

Поки ми говорили, я зрозумів, що Чон — саме та особа в лівому уряді Муна, яка здатна запобігти урагану подій. Його тиха, спокійна впевненість впливала з багаторічного досвіду роботи дипломатом. Він був послом Південної Кореї в ООН та Ізраїлі, а також заступником голови місії з питань торгівлі та головою місії з економічних питань у Вашингтоні. Ставши депутатом національної асамблеї Південної Кореї, він очолив комітет із закордонних справ. На вигляд Чон був набагато молодшим від своїх сімдесяти років, попри виснажливий графік подорожей, здатний вимучити і значно молодшу людину. Чон також міг би допомогти із залученням міжнародної підтримки для стратегії щодо Північної Кореї, оскільки його поважали в Азії, Москві та Пекіні. Щоб надалі проводити узгоджену політику, нам довелося б наполегливо попрацювати — не тільки через несумісність внутрішньої політичної бази Трампа і Муна, а й тому що лідери Китаю зроблять усе можливе, щоб нас розділити.

Після вечері ми вийшли у внутрішній дворик, де я поділився своїми враженнями від саміту президента Трампа із Сі Цзіньпіном у Мар-а-Лаго за два місяці до того. Я вважав, що Китай, імовірно, опортуністично використовуватиме ситуацію в КНДР, щоб здобути панівний вплив у Північно-Східній Азії. У разі падіння Кімового режиму в єдиній Кореї домінуватиме Південь, з огляду на його значно більшу кількість населення (51 мільйон проти 25 мільйонів) та економіку, яку вважають у 88 разів потужнішою за північнокорейську⁵³⁶. Якщо режим Кіма зрештою приречений на провал, найкращим способом для Китаю запобігти поширенню сильного впливу США на північ від річки Ялу було вбити клин між Вашингтоном і Сеулом. Виштовхування американської армії з півострова зробить Південну Корею уразливою перед китайськими кооптацією і примусом, метою яких було б спонукати Сеул тісніше співпрацювати з Пекіном, ніж із Вашингтоном, й ізолювати найпотужнішого регіонального конкурента Китаю — Японію.

Стратегічний пріоритет Китаю, який полягає у виштовхуванні Америки з Північно-Східної Азії, пояснює, чому намагання США змусити КНР докласти більше зусиль до вирішення проблеми Північної Кореї так часто наштовхувалися на твердження китайських чиновників про моральну рівноцінність дій Північної Кореї, Південної Кореї та Сполучених Штатів. Після навіть найкричущіших актів агресії КНДР Китай незмінно закликав усі сторони зменшити напруженість. Щоб звільнити Китай від відповідальності за агресію Північної Кореї, його лідери наполегливо заявляли, що це проблема Сполучених Штатів і Північної Кореї.

Пекін намагається приховати очевидний вплив примусу, який він має над режимом Кіма. У Мар-а-Лаго президент Трамп сказав нашим китайським колегам, що вони могли б розв'язати проблему Північної Кореї, якби захотіли. І мав рацію. Понад 90 відсотків торгівлі цієї країни припадає на Китай, і практично весь імпорт її пального та нафти проходить через китайський кордон⁵³⁷. Неможливо запустити ракету без пального. Щоб представити себе чесним посередником після провокацій КНДР, таких як ядерні та ракетні випробування, Китай незмінно пропонував «заморожування в обмін на

заморожування». Малося на увазі, що Північна Корея припинить випробування в обмін на призупинення ініціатив альянсу Республіка Корея — США, наприклад спільних навчань. Проблема полягала в тому, що кожне «заморожування» підсилювало наратив, нібито дії Північної Кореї були оборонними, і вона закріплювала свої чимраз просунутіші можливості як нову норму. Однак у Мар-а-Лаго ми з Поттінджером помітили легку зміну тональності у висловлюваннях китайських лідерів про Північну Корею, що могло свідчити про готовність пом'якшити їхнє цинічне маніпулювання поведінкою КНДР для досягнення своєї довгострокової мети — гегемоністського впливу в Азії.

Китайським лідерам треба визнати, що ядерна зброя Північної Кореї — це погано і для Китаю, і для світу. Засоби масового знищення не тільки становитимуть пряму загрозу для КНР, а й спонукатимуть інші країни розглянути можливість створення власного ядерного потенціалу, щоб стримувати режим Кіма. До таких країн, безумовно, належать Японія та Південна Корея, але неважко уявити схожі дискусії й на Тайвані чи у В'єтнамі. Подібно до того, як Сполучені Штати відіграли певну роль у відверненні Південної Кореї та Японії від реалізації програм з розробки ядерної зброї, настав час Китаю зробити щось таке з Північною Кореєю.

Ми не очікували, що китайські лідери прозріють і з головою поринуть у денуклеаризацію, але принаймні перша реакція не розчарувала. Сі, у якого на той час не було стосунків з Кім Чен Ином — обидва лідери ще не зустрічались особисто, — відмовився від мови моральної рівноцінності. Не було й покликань на «заморожування в обмін на заморожування». Сі, здавалося, розумів, що єдиний прийнятний результат — повна, перевірена, незворотна денуклеаризація. Ми із Чоном обговорили, як, незважаючи на ці позитивні знаки, Китай продовжуватиме шукати способів похитнути альянс між США та Республікою Корея й використати історичну ворожнечу між Південною Кореєю та Японією, щоб ізолювати останню. Китай об'єднує з Кореєю глибоке обурення жорстокою поведінкою імперської Японії в Північно-Східній Азії. Вона тридцять п'ять років окупувала Корею, а крім того, вторглась у Маньчжурію, Шанхай і Нанкін. Особливо жорстокою була горезвісна різанина в

Нанкіні — кампанія вбивств, тортур і згвалтувань із грудня 1937 року по січень 1938-го, у результаті якої загинуло від 200 до 300 тисяч мирних мешканців. Беручи до уваги цю історію спільних жахів, Китай використовує ворожість до Японії з боку громадськості Південної Кореї та партії президента Муна.

* * *

Стратегічна емпатія застосовна до союзників так само, як і до противників. Я намагався зрозуміти погляд Чона та президента Муна на наш союз, а також на проблему Північної Кореї. Посол Чон був старшим за більшість чиновників уряду Муна і пережив не лише жахи Корейської війни, а й довгу історію агресії Північної Кореї після припинення вогню в 1953 році. Він закінчив Сеульський національний університет і отримав ступінь з дипломатії в 1968-му, коли активізувалася стратегія Об'єднаного фронту Північної Кореї з дестабілізації уряду Півдня та підриву його альянсу зі США. Того самого року, під час останнього семестру Чона в університеті, 31 північнокорейський спецназівець проник у Сеул з метою штурмувати Блакитний будинок (офіційну резиденцію глави південнокорейської держави) і вбити тих, хто в ньому був. Їх перехопили, і всі, крім двох, загинули під час стрілянини в центрі міста. Того самого місяця північнокорейські мисливці за підводними човнами й торпедні катери атакували розвідувальний корабель USS Pueblo поблизу узбережжя КНДР, убили одного моряка, захопили судно й 83 моряків, які зазнали жорстокого поводження та пробули в полоні понад рік. У жовтні 120 північнокорейських спецназівців напали з моря, висадились на східному узбережжі, окупували села та намагалися спровокувати комуністичну революцію. Окупанти спершу хотіли залучити мешканців села на свій бік, розповідаючи про народний рай на Півночі, а потім убили тих, хто був явно невпевнений, що під режимом Кіма на них чекає таке щастя. Південнокорейським військовикам знадобилося два місяці, щоб половити непереконливих бандитів⁵³⁸. Напади Північної Кореї тривали і в 1969-му. Того самого року, 15 квітня, два перехоплювачі МіГ ВПС Народно-визвольної армії

збили неозброєний літак спостереження ВМС США за 95 миль від східного узбережжя КНДР, загинув 31 американець.

Мун досяг повноліття набагато пізніше за Чона, у 1980-х роках, і був частиною нового політично активного покоління, прозваного «поколінням 386»: його представникам було за тридцять, вони навчалися в університеті у вісімдесятих і народились у шістдесятих роках⁵³⁹. Мікропроцесор Intel 386 на той час, у 1990-х, був найпоширенішим комп'ютерним чипом. Для старшого покоління війна в Кореї та відновлення Півдня — це періоди їхнього життя, під час яких США їх захищали, а тоді допомагали стати на ноги. Відтак їхні погляди були дуже антипівнічнокорейські та проамериканські. Для «покоління 386» визначальним досвідом стало повстання у Кванджу та уявлення про допомогу або згоду США, яка дала змогу південнокорейським силам жорстко придушити антиурядові демонстрації, що в кінцевому підсумку 1979 року привели на пост президента Чон Ду Хвана. Це викликало серед «покоління 386» сильні антиамериканські настрої.

Те покоління стало опорою демократичного руху, який у 1987 році припинив десятиліття авторитарного правління в Сеулі. Воно поклало початок ері демократичних реформ і дивовижного економічного зростання, що залишається одним з найбільших успіхів в історії демократії та капіталізму. Попри поширені думки про нездатність народу до управління, Південна Корея стала однією з найяскравіших демократій в Азії.

Я поділився із Чоном тим, що мене турбувала певна передвиборча риторика президента Муна. Існував ризик, що той відродить базові хибні засновки політики «сонячного тепла»: ніби відкритість до Північної Кореї через політичні поступки та беззастережну допомогу призведе до поступової зміни режиму, подібно до того, що відбулось у Китаї за часів Дена Сяопіна чи у В'єтнамі після економічних реформ у 1986 році. Буде складно максимально тиснути на Північну Корею, якщо Південна Корея та інші країни вважатимуть, що існує рішення, яке не потребує жорстких економічних заходів і об'єднаних дипломатичних зусиль для ізоляції Пхеньяна та військової підготовки до найгіршого сценарію. Будь-яке намагання Півдня примиритися з Північчю не тільки зменшить тиск на Пхеньян, а й заохотить Кіма

продовжувати провокації у сподіванні змусити до поступок, а не стримуватиме такі його спроби.

У 2017 році очевидною стала й хибність припущень, які лежали в основі «стратегічного терпіння». Диктатор третього покоління сім'ї Кімів, Великий Наступник Кім Чен Ин, не перетворить Північну Корею на відповідальну державу. Він довів, що може продовжувати жорстокі репресії проти північнокорейського народу. Під час переходу влади від Кім Чен Іра до Кім Чен Ина у грудні 2011 року легко було відчутти чорний гумор у самій природі цієї диктатури. Глядачі істерично ридали під час препишної похоронної процесії. Людина, яка її очолювала, видавалася комічною: це був двадцятисемирічний молодик, що навчався у Швейцарії й носив незвичну стрижку, щоб бути схожим на свого любого діда Кім Ір Сена. Навіть лідери Комуністичної партії Китаю, які не надто славляться своїм почуттям гумору, знущально називали Великого Наступника «Кім Товстун Третій»⁵⁴⁰. Наймолодший диктатор, як видавалося, підняв на небувалий, ще кумедніший рівень схильність своєї родини вигадувати байки про власні здібності, доблесть, людинолюбство та непомильність. У посібнику для вчителів середніх класів Кіма зображували вундеркіндом, який почав керувати автомобілем у три роки й одна за одною складав музичні партитури⁵⁴¹. Попри це, Кім Чен Ин був убивчо серйозним і зміцнював владу з безжалісністю, що відповідала довгій історії нелюдяності його родини.

Буквально за два місяці до моєї зустрічі із Чоном зведений брат Великого Наступника, відсторонений від успадкування Кім Чен Нам, помер жахливою смертю в Малайзії. То був азартний гравець, плейбой і завзятий алкоголік, який насолоджувався життям у найяскравіших містах Азії. Кім Чен Ин ніколи не довіряв своєму зведеному братові, оскільки саме життя того та підтримка його від Китаю означали, що керманичу є ймовірна заміна. Фатальною помилкою Кім Чен Нама стала його критика на адресу брата. У 2017 році, 13 лютого, звичайний на вигляд лисуватий сорокап'ятирічний чоловік пройшов людним терміналом міжнародного аеропорту в Куала-Лумпурі й збирався зареєструватися на рейс до Макао. Поки він був біля стійки, підійшли дві жінки. Перша, молода індонезійка, наблизилася ззаду, затулила йому очі, а потім провела руками згори вниз по його обличчю й роту.

Ці дії повторила в'єтнамська жінка. Обом нібито сказали, що вони беруть участь у телевізійному розіграші. Коли жінки втекли, Кім Чен Нам почав відчувати симптоми зараження забороненим у всьому світі нервово-паралітичним газом VX. М'язи чоловіка почали неконтрольно скорочуватися. Його відвели в медичну клініку аеропорту, й після приблизно п'ятнадцяти хвилин агонії він помер у кареті швидкої допомоги дорогою до лікарні⁵⁴².

Убивство підкреслило рішучість Кіма запобігти створенню опозиції. Південнокорейський аналітичний центр Інститут стратегії національної безпеки підрахував, що за перші п'ять років своєї диктатури Кім особисто наказав стратити щонайменше 340 осіб, 140 з яких були вищими військовими, урядовими чи партійними чиновниками⁵⁴³. Страти для Північної Кореї — не новина, але того, що правитель застосує їх до членів власної родини, ніхто не очікував. Кім Чен Нам став не першою жертвою в родині. За кілька років до того Кім Чен Ин наказав стратити свого дядька, чоловіка рідної тітки — Чан Сон Тхека. Вважали, що той зосередив справжню владу за спиною молодого диктатора, звинувачували його в різних правопорушеннях, зокрема в державній зраді та хабарництві⁵⁴⁴. Його розірвали пострілами із зенітних гармат перед курсантами військового вишу. Мабуть, ця сцена сподобалася Кіму, бо через два роки він використав той самий спосіб для страти начальника Генерального штабу Корейської народної армії, генерала Хьон Йон Чоля, чий правопорушення включали зраду, обтяжену засинанням на зустрічах з Великим Наступником⁵⁴⁵. Розстріл із зенітної гармати — можливо, не найекономніший спосіб страти, але, як і у випадку із застосуванням нервово-паралітичного газу проти Кім Чен Нама в людному аеропорту, молодий диктатор у драматичний спосіб застеріг кожного, хто міг би кинути йому виклик.

* * *

Посилення владного контролю Кіма нікого не здивувало. Більшість знала, що смерть його батька не вплине на здатність режиму наглядати за кожним аспектом життя в КНДР. Інформація з-за кордону заборонена. За кожним громадянином стежать, щоб

виявляти будь-які ознаки незгоди. Сім'я Кімів використовує в Північній Кореї систему політичних класів, яка ділить населення на три частини: лояльну, нестійку та ворожу. У нестійкій чи ворожій категорії без надії на просування опинилися 40 відсотків населення, а тим, хто перебуває на вершині, можна погрожувати скиданням униз⁵⁴⁶. Партія використовує інформаторів на місцях, які повідомляють про найменший натяк на нелояльність. Обвинувачені опиняються у виправних трудових колоніях Північної Кореї, де 200 тисяч «контрреволюціонерів» зазнають перевиховання, каторжних робіт, голоду, побиття та катування. Жінок гвалтують, змушують робити аборти, а іноді примушують спостерігати, як убивають їхніх новонароджених дітей. Деякі самі мусять убивати власних немовлят або себе. Організація Об'єднаних Націй і міжнародні слухання судів із прав людини дійшли висновку, що Кіма слід судити за злочини проти людяності⁵⁴⁷. Ядерна та ракетна програми Північної Кореї в контексті жорстокого режиму виявилися ще небезпечнішими. «Стратегічне терпіння» перестало бути життєздатною стратегією.

Той факт, що ядерні та ракетні програми Північної Кореї розвивалися швидше, ніж очікувала більшість, став ще однією причиною втрати нашого терпіння. КНДР 6 січня 2016 року оголосила про своє четверте випробування ядерної зброї, стверджуючи, що вперше підірвала водневу бомбу, хоча, з огляду на сейсмічні дані, експерти в цьому сумнівалися. Через місяць усупереч заборонам ООН Північна Корея запустила балістичну ракету далекого радіусу дії — як вона стверджувала, супутник спостереження за Землею. Протягом наступних восьми місяців відбулося вісім випробувань ракет середньої дальності. Незважаючи на те, що сім запусків виявились невдалими, стало зрозуміло: програма для Кім Чен Ина пріоритетна, північнокорейські науковці на цих невдачах навчаються. І лише за два місяці до президентських виборів у США 2016 року Північна Корея провела п'яте випробування зброї, яку сама визнала ядерною боєголовкою⁵⁴⁸.

Саме ті численні випробування 2016 року спонукали адміністрацію Обама й уряду пані Пак у Південній Кореї розгорнути на території Півдня пересувний протиракетний комплекс висотного заатмосферного перехоплення (THAAD). Система збиває балістичні

ракети короткої та середньої дальності на завершальній фазі польоту. Це здавалося логічною відповіддю на дедалі більшу загрозу для Південної Кореї та для приблизно 23 тисяч американських військовослужбовців і 130 тисяч наших цивільних, які мешкають у цій країні⁵⁴⁹. Але влітку 2017 року ТНААД погрожував викликати бурю між політичними прихильниками Дональда Трампа та Мун Чже Іна.

ТНААД був суперечливим для президента Трампа та його політичної бази через високу вартість і уявлення про те, що це черговий приклад, коли США захищають віддалену місцевість за рахунок американських платників податків. Скептиків військової присутності США за кордоном не хвилювало, що система повністю належить американській армії, яка її експлуатує, а також що для протиракетної оборони це рішення дешевше, ніж альтернатива розгорнути кілька батарей ППО Patriot. Вони підкреслено сумнівалися, що такі країни, як Південна Корея, не здатні себе захистити.

Партія президента Муна мала свої застереження щодо ТНААД. Китай уже економічно покарав Південну Корею за ракетну систему, серед іншого й фінансовими санкціями, обмеженнями для південнокорейських корпорацій у Китаї та різким скороченням туристичного потоку. Під час своєї кампанії Мун сказав, що питання протиракетного комплексу потребує додаткового вивчення та схвалення парламентом. Він також висловив розчарування, що рановранці перед виборами дві ракети й радар уже було розміщено на колишньому полі для гольфу, призначеному для ТНААД, а також що до Південної Кореї спішно прибули решта чотири ракети. Мун відчував, що поспіх у розгортанні пов'язаний з бажанням установити озброєння без згоди його нового уряду. Деякі південнокорейські критики повірили в безпідставні твердження керівництва китайської компартії про те, що ТНААД здійснюватиме радіолокаційне спостереження глибоко на території Китаю і збиватиме його, а не північнокорейські ракети. Розгортання ТНААД було особливо спірним рішенням для тих південнокорейців, які скептично налаштовані щодо військової присутності США і, попри провокації Півночі, схильні звинувачувати в усьому Америку, зокрема й у

каральних економічних заходах Китаю проти Півдня за розміщення протиракетної системи⁵⁵⁰.

Президент Трамп та інші американські лідери, найпевніше, розглядатимуть будь-які вагання Південної Кореї щодо застосування ТНААД як ознаку слабкості й реверанс перед Китаєм, а також як знак невдячності за допомогу США, попри зростання загрози з боку комуністичної Півночі. Проблеми із ТНААД поєднувалися з уявленням, що угода про вільну торгівлю між Америкою та Кореєю (KORUS) була для Сполучених Штатів не вигідною. Перед виборами президента Південної Кореї Трамп погрожував вийти з KORUS і змусити цю країну платити за ТНААД.

На нашій вечері Чон запропонував відкласти розгортання решти ракет та інших компонентів батареї ТНААД з тим, щоб детальніше проаналізувати це питання, отримати схвалення парламенту й завершити екологічне дослідження. Він намалював на серветці ту частину переробленого поля для гольфу, де розгорнуто дві ракети, поки інші готувалися до розміщення. Я сказав Чону, що його пропозиція може призвести до катастрофи. Президент Трамп, у минулому забудовник, вочевидь матиме внутрішньо негативну реакцію навіть на пропозицію екологічного дослідження. Він також збагнув би справжню причину — тактику затягування або, ще гірше, намагання відмовитися від спромог альянсу, щоб задовольнити Китай. Затримка розгортання ТНААД також дала б змогу правим скептикам щодо союзу з Кореєю в Сполучених Штатах зобразити уряд Муна як невдячний і зміцнити американські кола, які ставили під сумнів не тільки потребу в розгортанні ТНААД, а й у доцільності участі в KORUS і навіть у присутності американських сил на Корейському півострові. Я сказав йому, що не є алармістом, але затримка з ТНААД може стати першим кроком до розпаду альянсу, який запобігав війні понад шість десятиліть.

Я посунув серветку до себе й домалював решту чотири ракети на меншій площі поруч із двома першими. Запитав Чона, чому їх усі не можна розмістити в меншому просторі, щоб запобігти подальшій затримці розгортання. Так можна було б вільно провести екологічне дослідження, після чого розмістити ракети вже на більшій площі. Після того як Чон сказав, що він постарается це втілити, я передав

серветку Поттінджеру і сказав корейському співбесідникові, що, якщо вони з президентом Муном сприятимуть швидкому розгортанню ТНААД, ми візьмемо серветку в рамочку для нащадків.

Ми з Поттінджером вважали, що обід із Чоном удався. Разом ми не тільки почали зміцнювати дружбу, а й вирішили, що не підходитимемо до проблеми Північної Кореї за згаданим раніше визначенням божевілля: робити те саме знову і знову, очікуючи іншого результату. Ми вирішили підтримувати союз, намагаючись зламати історичну північнокорейську модель провокування, вимагання та переговорів, яка так добре вдавалася диктаторам з родини Кімів у минулому. І ми вирішили не сприймати наш альянс як належне.

* * *

Улітку 2017 року я вважав, що ми вдало розпочали заміну «стратегічного терпіння» «максимальним тиском». Нову стратегію президент Трамп затвердив у березні. Усі присутні на тому засіданні Ради національної безпеки погодилися: треба виходити із засновку, що режим Північної Кореї, імовірно, не впаде й не зреформується. Ми вирішили не повторювати невдалої моделі минулих спроб і підкреслили важливість того, щоб аналогічне рішення ухвалили інші країни.

Координація з Південною Кореєю йшла добре, і потенційні небезпеки для наших відносин відступали. Наприкінці червня президент Мун відвідав Вашингтон. Вони з президентом Трампом узгодили стратегію максимального тиску для досягнення денуклеаризації Північної Кореї. Але ми не мали жодних ілюзій, що цього буде легко досягти. Перевіряли тезу про те, що Сполучені Штати й інші країни можуть змусити Кім Чен Ина уявити майбутнє, в якому він продовжуватиме правити на дедалі квітучішій Півночі, і таким чином підштовхнути диктатора до висновку, що йому та його режимові безпечніше без ядерної зброї, ніж із нею.

Після візиту до Вашингтона президент Мун скасував своє попереднє рішення почекати екологічної експертизи і схвалив план, намальований на серветці в моєму домі. Я із задоволенням витримав

гнів президента Трампа за те, що Південна Корея не заплатить за ракетну систему, яка належала нашій армії і якою керували наші солдати. Тим часом торговий представник США Роберт Лайтгайзер, директор Національної економічної ради Гері Кон та я зайняли ту позицію, що і з економічного погляду, і з перспективи національної безпеки оновлення KORUS через переговори — це для американського народу краще, ніж вихід з угоди.

Але з наростанням тиску посилювались і спроби Північної Кореї повернути до життя провальну схему подій з минулого. Протягом 2017 року КНДР провела 17 ракетних випробувань, зокрема запуск міжконтинентальної балістичної ракети 4 липня, на День незалежності Америки. Усе це зміцнило підтримку нашої стратегії, яка здавалася найкращою можливою альтернативою й небезпечному та дороговартісному військовому зіткненню, і передчасним переговорам, які закріпили б статус-кво як нову нормальність, поки Північна Корея розвиватиме свою ядерну програму. Пані посол Ніккі Гейлі, постійна представниця США при Організації Об'єднаних Націй, майстерно домовилася про чотири нові резолюції Ради Безпеки ООН, які значно посилили економічний тиск на Північну Корею. Адміністрація працювала з Конгресом, щоб запровадити додаткові санкції. Державний департамент, Міністерство фінансів і Міністерство юстиції подвоїли зусилля, щоб посприяти імплементації цих санкцій і підірвати організовану й кібернетичну злочинність Північної Кореї.

Через наші хибні припущення та неузгоджену політику північнокорейський режим ніколи не відчував такого дипломатичного, економічного, фінансового чи військового тиску, щоб його лідери переконалися, що денуклеаризація відповідає їхнім інтересам. Навпаки, цикл із північнокорейської провокації, удаваного примирення, переговорів, вимог, поступок, оприлюднення слабкої угоди та неминучого порушення цієї угоди фактично заохочували агресію Півночі. Після того як 2017 року посилився тиск і держави всього світу, включно з Китаєм, почали застосовувати санкції, Північна Корея подвоїла свої зусилля, щоб повернутися за стіл переговорів. 3 вересня, у вихідні на День праці у Сполучених Штатах, Північна Корея провела ядерне випробування і знову заявила, що це була воднева бомба. За оцінками, руйнівна потужність вибуху

відповідала 140 кілотоннам тротилу, що вдесятеро перевищує «Літл бой» — атомну бомбу, скинуту на Хіросіму в 1945 році⁵⁵¹.

У нас залишилося багато роботи. Імплементация стратегій залежатиме від збереження єдності внутрішньополітичних зусиль і скоординованих з міжнародними партнерами дій. Але, незважаючи на багатообіцяльні спільні перші кроки, виявилось важко втримати відданість усіх виконанню стратегії. Деякі посадовці, які допомагали розгорнути кампанію «максимального тиску», почали натомість використовувати термін «мирний тиск». Легко було впасти в стратегічний нарцисизм і, зокрема, робити те, що видавалося кращим, а не те, до чого спонукала ситуація. Поттінджер, працівники РНБ і я наполегливо працювали над тим, щоб уникнути розбіжних і непослідовних підходів до Північної Кореї в усіх наших департаментах та агентствах. У певний момент у жовтні 2017 року, коли Державний департамент почав установлювати кілька каналів зв'язку з Пхеньяном, попри вказівки президента дати північнокорейцям спочатку відчутти на своїй шкурі наслідки їхніх дій, президент написав у твіттері державному секретареві Рексу Тіллерсону, що він «даремно витрачає час на спроби домовитися з Маленьким Ракетним Чоловічком»⁵⁵².

Коли ми готувалися до першого виступу президента Трампа перед Конгресом про стан держави — до однієї з трьох емоційних промов, у яких він критикував порушення прав людини в Північній Кореї, — ми отримали нагадування про важливість нашої роботи над викликами з боку КНДР. Я з Поттінджером і нашою директоркою з питань Кореї Еллісон Гукер приймав у своєму кабінеті сім'ю Отто Вормбіра перед її зустріччю з президентом Трампом в Овальному кабінеті. Отто, студент Вірджинського університету, дорогою на навчання в Азію приєднався до туру в Північну Корею. Прислужники злочинного режиму заарештували його і звинуватили в злочинах проти держави за нібито спробу вкрасти агітаційний плакат. Його засудили на п'ятнадцять років каторжних робіт. Хлопця замордували майже до смерті, й невдовзі після повернення до Сполучених Штатів він справді помер. Перед зверненням про стан держави зустріч із батьками Отто, Фредом і Сінді, його братом Остіном і сестрою Гретою, а також із втікачами з Північної Кореї зміцнила мою віру у важливість того, що в основі нашої стратегії мають лежати особливості режиму Кіма, його

викривлена ідеологія та глибока нелюдянність. Прикро, що після саміту в Сінгапурі 2018 року президент Трамп припинив критику порушення прав людини в Північній Кореї, применшив обізнаність Кім Чен Ина в поводженні з Отто, назвав Кіма «шановним» і людиною, яка «любить свій народ».

Розділ 12

Без неї він має почуватися безпечніше

Хоча голова Кім Чен Ин має теплі особисті почуття до президента Трампа, вони «особисті в прямому сенсі цього слова»... Уже ніколи не буде таких переговорів, як колись у В'єтнамі, де ми пропонували обміняти основний ядерний об'єкт країни на скасування деяких санкцій ООН, щоб хоч трохи зменшити страждання мирного народу.

Кім Ке Гван, речник Кім Чен Ина,
11 січня 2020 року⁵⁵³

У березні 2018 року я приймав у Сан-Франциско посла Чона та радника з питань національної безпеки Японії Шотаро Ячі. Сан-Франциско від середини XIX століття слугувало воротами Америки до Індо-Тихоокеанського регіону. Це була наша третя й завершальна тристороння зустріч менше ніж за рік. І саме місто, і конкретне місце наших зустрічей, готель «Меморіальний клуб морської піхоти» поблизу площі Єдності, чудово відповідали нашим цілям. Від часів піку каліфорнійської золотої лихоманки Сан-Франциско став домом для активних індо-тихоокеанських іммігрантських спільнот, зокрема китайських, тайванських, японських, в'єтнамських, індійських і корейських. Бурхливий розвиток економіки в Кремнієвій долині у 1990-х роках привабив туди з навколишнього регіону нову хвилю високоосвічених емігрантів, які сприяли перетворенню міста на глобальний центр технологічних і комерційних інновацій. Артефакти, виставлені в готелі «Меморіальний клуб морської піхоти», увічнювали роль Сполучених Штатів у визначенні історичної траєкторії Індо-Тихоокеанського регіону у XX столітті. Готель, заснований 1946 року задля прижиттєвого вшанування військовослужбовців і військовослужбовиць США, прикрашали зображення бойових дій у Тихому океані під час Другої світової війни — від нападу імперської Японії на Перл-Гарбор (Гаваї) 7 грудня 1941 року до скидання атомних

бомб на Хіросіму та Нагасакі 6 й 9 серпня 1945-го, а також сцени Корейської війни — від вторгнення північан на Південь 25 червня 1950 року до підписання перемир'я 27 липня 1953-го. Ці образи нагадували про ціну та жахи війни. Але також про те, як багато досягли нова наддержава, її колишній ворог і країна, що постраждала від цього колишнього ворога внаслідок тих війн, на шляху до побудови кращого майбутнього.

Під час нашої першої зустрічі в Білому домі у березні 2017 року Ячі висловив занепокоєння впливом зовнішньої політики «спочатку Америка» на відносини між Японією та США. Я запевнив його: хоча президент Трамп наполягатиме на взаємності, особливо у сферах торгівлі, доступу до ринків і розподілу витрат на оборону, усі в адміністрації розуміють, що міцний альянс між Сполученими Штатами та Японією є ключовим елементом у реалізації бачення «вільного і відкритого Індо-Тихоокеанського регіону». Ми з Ячі стали близькими друзями. Я був вдячний за можливість попрацювати з одним із найдосвідченіших і найшанованіших дипломатів Японії. Наростання загрози від ракетної та ядерної програми Північної Кореї стало для Ячі головним предметом уваги.

Ячі народився за рік до закінчення Другої світової війни і щиро підтримував міцний американсько-японський союз. Він був ще немовлям, коли шість мільйонів японських солдатів і цивільних осіб повернулися додому, у країну, спустошену тривалою кампанією бомбардувань, на завершення якої Америка використала найбільш руйнівну зброю в історії людства, щоб покласти край найкривавішій в історії світу війні. Ячі виріс у той час, коли японці сумнівалися, що їхня країна, територією зі штат Монтана та населенням понад 100 мільйонів людей, якій бракувало природних ресурсів, зможе коли-небудь відновитися після руйнувань. Але наступного дня після капітуляції в 1945 році Америка простягла Японії руку дружби, і острівний народ проявив стійкість та рішучість у відновленні й перебудові своєї держави. До восьмого дня народження Ячі, коли окупація союзників закінчилася, японська економіка майже відновила довоєнний рівень виробництва. І це був лише початок дивовижної історії успіху⁵⁵⁴. Це також був початок у майбутньому міцного і тривалого союзу між Японією та Сполученими Штатами. Хоча цей

союз інколи переживав складні періоди, наприклад у 1960 році, під час демонстрацій проти поновлення американсько-японського Договору про співпрацю та взаємні гарантії безпеки (відомого також за його японською аббревіатурою Апро), стосунки між державами — колишніми ворогами не лише принесли користь їхнім громадянам, а й також сприяли значному економічному розвитку, який вивів з бідності десятки мільйонів людей у Східній Азії. Сіндзо Абе, прем'єр-міністр Японії, який найдовше займав цю посаду (і сам був онуком прем'єра та сином міністра закордонних справ), називав альянс Японія — Сполучені Штати таким, що дав світові надію. Він риторично запитав: «Чи можна його назвати якимось інакше, ніж історичним дивом? Вороги, які так затято боролися між собою, стали друзями по духу»⁵⁵⁵.

Я хотів, щоб наші зустрічі в Сан-Франциско мали підтекст ушанування Сан-Франциської системи американських союзів у Східній Азії. Ця зіркоподібна відцентрова система двосторонніх союзів, що утворилася після Другої світової війни, містила низку політичних, економічних і військових зобов'язань щодо Японії, Південної Кореї, Філіппін, Таїланду й Австралії⁵⁵⁶. Чиновники США цінували взаємовигідну природу цих союзів, визначивши Японію як «наріжний камінь», а Південну Корею — як «стрижень» безпеки та процвітання в Північно-Східній Азії. Відносини між «наріжним каменем» і «стрижем» залишалися напруженими, і дід прем'єр-міністра Сіндзо Абе, Кісі Нобусуке, перебуваючи на посаді прем'єр-міністра наприкінці 1950-х років, цю напруженість посилив. Ушанування генерала Хідекі Тодзьо та шістьох інших воєначальників, яких Токійський трибунал засудив на смертну кару за воєнні злочини, — такими діями він просував післявоєнний націоналістичний ревізіонізм.

Як і Ячі, Чон став свідком надзвичайних змін у Південній Кореї після десятиліть війни та жорстокої окупації. Попри всі негаразди — зруйновану інфраструктуру, спустошену сільську місцевість, неписьменність і корумповане урядування, — народ Південної Кореї створив успішну демократію та п'яту за обсягом економіку в Азії. Між 1960 і 2020 роками економіка Південної Кореї зростає в 350 разів, очікувана тривалість життя в ній піднялася від 54 до 82 років, країна

пережила найстрімкіше підвищення рівня добробуту в сучасній історії⁵⁵⁷.

А втім, корейське диво закінчується на лінії перемир'я, що розділяє Північ і Південь. У другому десятиріччі XXI століття, лише за шістдесят із чимось кілометрів на північ від гамірних вулиць Сеула, менше ніж половина населення Північної Кореї має доступ до електрики, а сантехніку в помешканнях мають тільки представники вищого класу⁵⁵⁸. Серед дітей до п'яти років майже 30 відсотків недостатньо швидко ростуть через недоїдання⁵⁵⁹. Тим часом режим Північної Кореї розподіляє блага серед привілейованої меншості на основі уявлень про лояльність. Ті, хто демонструє найвищу вірність владі, живуть у відносному комфорті в Пхеньяні, а решта приречена на животіння в бідності й голоді. Армія, програми озброєння і навіть спорудження пам'ятників диктаторам з родини Кімів — усьому цьому режим продовжує віддавати пріоритет перед добробутом власного народу.

Південнокорейців і японців, незважаючи на їхній величезний успіх і спільну відданість демократичному ладові та верховенству права, розділяє складна історична пам'ять. Вона іноді проявлялась у тональності дискусій між двома чоловіками, життя яких почалося в розпал нищівних війн. Я був сповнений рішучості сприяти позитивним стосункам між нашими союзниками та між Чоном і Ячі особисто. Напруженість між Сеулом і Токіо піде на користь тільки їхнім і нашим спільним супротивникам. Пекін говорив про систему альянсів США в Азії як про нерелевантний пережиток Холодної війни. Висновок китайського нарративу полягав у тому, що Південна Корея та Японія мають скоритися дедалі більшій потузі Китаю⁵⁶⁰. Конфлікт між цими країнами допоможе Пекіну вбити клин між Сполученими Штатами та обома союзниками й дасть йому змогу позиціювати себе як посередника-благодійника, попри прагнення Китаю домінувати в Північно-Східній Азії. Брак єдності між нашими трьома країнами також послабив би спонуки Пекіна підтримувати денуклеаризацію і зменшив би побоювання Пхеньяна, що його ядерна та ракетна програми сприяють союзу трьох країн.

Зображення й артефакти в готелі «Меморіальний клуб морської піхоти» підкреслювали важливість пам'яті про нашу історію. Я

сподівався, це спонукатиме нас замислитися над нашими досягненнями та спільними цінностями, які лежать в основі тих досягнень. Подолання болісного минулого необхідне для подолання викликів сьогодення та побудови кращого майбутнього.

* * *

Ми з Меттом Поттінджером зустрілись окремо із Чоном, а потім з Ячі в суботу вдень. Директорка РНБ з питань Кореї Еллісон Гукер долучилася до нас на зустрічі з південнокорейською стороною, а директор РНБ з питань Японії Ерік Джонсон — з японською. Потім ми з Поттінджером приєдналися до Чона та Ячі з дружинами на спільній вечері в стейк-хаусі Leatherneck на верхньому поверсі готелю. Дивовижний краєвид обрив Сан-Франциско разом з хорошими стейками та каліфорнійським піно-нуар допоміг трохи розвіяти напруженість між Чоном і Ячі, що накопичилася після останньої зустрічі. Поновлені заклики Південної Кореї до спокутування та компенсацій за злочини японської окупації в 1910–1945 роках, включно з використанням корейських «жінок для комфорту» як секс-рабинь під час війни та для примусової праці в острівній промисловості, викликали захисну реакцію японських лідерів, які вважали, що спокутували злочини попередніх поколінь. Можна було покластися на Метта, завжди готового розповісти якусь веселу байку, щоб між присутніми скресла крига, тож вечеря допомогла нам дізнатися сімейні новини один одного та побудувати міцні особисті стосунки, важливі для подальшої роботи. Чон і Ячі були державниками. Вони поважали один одного і змогли подолати останні непорозуміння у відносинах Південної Кореї та Японії. Ми провели тристоронню зустріч наступного ранку, після чого я пішов, щоб Чон і Ячі могли поспілкуватися без мене.

* * *

Тристороння зустріч мала три основні цілі: по-перше, сприяти встановленню спільного розуміння безпосередньої ядерної загрози з боку Північної Кореї; по-друге, узгодити принципи, які ми вважали

необхідними для досягнення того, щоб режим Кіма більше не створював серйозної загрози для нашої безпеки; по-третє, визначитися щодо взаємодоповнюваних дій, яких наші лідери й уряди могли б ужити для просування колективних зусиль.

Важливо було, щоб ми з Чоном і Ячі дійшли спільної думки про мотиви та наміри північнокорейського режиму, оскільки розбіжності в поглядах щодо найкращого підходу до цієї країни впливали з відмінних уявлень про те, чому Кім Чен Ин хоче здобути ядерну зброю та сучасні ракети. Наприклад, ті, хто стверджував, що найменш ризикованим і витратним планом буде прийняти Північну Корею як ядерну державу, а потім стримувати застосування нею засобів масового знищення, припускали, що Пхеньян бажає отримати найруйнівнішу зброю на землі насамперед для оборонних цілей. Як писали Девід Лай та Алісса Блер у серпні 2017 року, «зіткнувшись зі стійкою ворожістю США та їхніх союзників, Японії й Південної Кореї, Північ відчувала надзвичайну стурбованість за своє виживання як держави; у результаті вона розглядала ядерну зброю як необхідність»⁵⁶¹. Лай, професор Воєнного коледжу Армії США, стверджував, що «на практиці ядерна спроможність КНДР атакувати Америку не загрожуватиме безпеці Сполучених Штатів», оскільки «Північ шукає фактор стримування воєнних дій США». Я не згодний. Припущення, ніби Кім хоче ядерної зброї лише для стримування, ґрунтується на дзеркальному уявлюванні супротивника, який не є «таким, як ми», а також на спрощених історичних аналогіях з ядерним стримуванням Радянського Союзу під час Холодної війни. Чон, Ячі та я дійшли згоди, що диктатура родини Кімів прагне здобути таку зброю не лише для оборонних цілей, і на цьому має ґрунтуватися наш підхід.

Голова Кім є третім поспіль ультранаціоналістичним лідером, легітимність якого ґрунтується на обіцянці «остаточної перемоги»⁵⁶². Важливо щонайменше взяти до уваги пояснення самого режиму Кіма, чому він стільки вклав і пожертвував заради ядерної зброї та ракет. І Кім Чен Ин, і його батько говорили про свій планований ядерний арсенал як про «заповітний меч», покликаний розколоти союз між США та Південною Кореєю і змусити Америку двічі подумати, перш ніж прийти на допомогу Півдню у війні. Оскільки Сполучені Штати,

найпевніше, визнають, що безпека Південної Кореї не варта ядерного Голокосту на їхній території, зброя масового знищення допоможе виштовхнути американські сили з півострова, що стане першим кроком до «червоного об'єднання», або «остаточної перемоги», після якої Південна Корея підкориться пануванню родини Кімів⁵⁶³. Прийшовши до влади, Кім Чен Ин, як повідомляють, наказав військовикам розробити новий план війни, за яким Корейська народна армія мала окупувати Сеул за три дні, а весь півострів — за сім. Запуски північнокорейських ракет у 2016 та 2017 роках мали втілити воєнний план, який містив відпрацювання ядерних вибухів над аеродромами й портами в Південній Кореї та базами США в Японії⁵⁶⁴.

Ба більше, якби Північна Корея переймалася переважно стримуванням Південної та Сполучених Штатів, то не потребувала б ядерних бомб. КНДР має величезні конвенційні можливості стримування: понад 21 тисяча її артилерійських і ракетних систем здатні бомбардувати місто Сеул, розташоване лише за 50 кілометрів від демілітаризованої зони⁵⁶⁵. Але що саме так хотіла стримати Північна Корея? Саме Північ ініціювала кожен акт агресії й насильства проти Сполучених Штатів, Південної Кореї та Японії після вторгнення на Південь у червні 1950 року. КНДР безпосередньо атакувала керівництво Південної Кореї під час нападів командос на Блакитний будинок 1968 року та замаху на президента Чон Ду Хвана в Рангуні (Бірма) 1983-го, щоб створити підстави для кінцевої мети — «червоного об'єднання». Північ без вагань застосовувала тероризм проти невинних. У 1987 році, менш ніж за рік до Олімпійських ігор у Сеулі, двоє північнокорейських агентів підірвали рейс 858 авіакомпанії Korean Air і вбили 113 цивільних громадян Південної Кореї. Один агент, який вижив попри спробу самогубства, пізніше зізнався, що замовником нападу був Кім Чен Ир. Від часів перемир'я Північна Корея також викрала тисячі південнокорейців та із сотню громадян Японії⁵⁶⁶. Свідчення північнокорейських перебіжчиків повідомляють про різні мотиви цих викрадень — від пошуку вчителів мови для шпигунів і до довгострокового проєкту виховання таємних агентів з дітей викрадених осіб⁵⁶⁷.

Щойно режим Кіма дістане бажану зброю, Північна Корея радше стане агресивнішою та схильнішою розпочати війну, ніж стримуватиме конфлікт. Під прикриттям ядерних можливостей Кім Чен Ин зможе посилити фізичні напади на Південну Корею та кібератаки в усьому світі⁵⁶⁸. Пхеньян майже напевно вимагатиме від Південної Кореї, Японії, США й інших держав виплат і поступок⁵⁶⁹. І якщо Північна Корея розробить міжконтинентальну балістичну ракету, здатну донести ядерну боєголовку до Сполучених Штатів, легко уявити собі, як Пхеньян висуне ультиматум Вашингтону про виведення сил США з півострова. Але навіть якщо Кім Чен Ин справді хотів отримати ядерну зброю заради менш амбітної мети — запобігти зусиллям покласти край пануванню родини Кімів, — є й інші причини, чому така зброя у володінні Північної Кореї становить серйозну небезпеку, стримування якої є неадекватним рішенням.

Як і у випадку з Іраном та Близьким Сходом, прийняття й стримування ядерно озброєної Північної Кореї створило б сильні стимули для подальшого розповсюдження зброї масового ураження в регіоні. Якщо КНДР матиме змогу завдати ядерного удару по США, чим викликатиме додаткові сумніви в здатності Сполучених Штатів утримувати Південну Корею та Японію під захистом своєї «ядерної парасольки», то стане лише питанням часу, коли Японія та Південна Корея дійдуть висновку про необхідність власного ядерного арсеналу. І досить швидко інші країни Азії та решти регіонів можуть вирішити так само.

Ще один чинник — досвід північнокорейського режиму в продажі кожного виду зброї, яким він коли-небудь володів, а також ядерних та ракетних технологій. Наприкінці 2006 року генерал Амос Ядлін, начальник розвідки Сил оборони Ізраїлю зробив висновок, що кубоподібна структура в сирійській пустелі — це ядерний реактор, призначений для виробництва плутонію з військовою метою⁵⁷⁰. Через кілька місяців агенти «Моссаду» (ізраїльської розвідки) проникли у віденський готельний номер Ібрагіма Отмана, голови Сирійської комісії з атомної енергії. Серед зображень, які вони завантажили з його комп'ютера, були фотографії північнокорейських науковців і працівників у цьому місці. О 22:30 5 вересня 2007 року Ізраїль розпочав операцію «Поза межами», коли винищувачі Сил оборони

пролетіли над сирійською пустелею на висоті лише сто метрів від землі. Літаки скинули на об'єкт 17 тонн вибухівки й повністю його зліквідували. Ізраїль не визнавав цієї атаки до 2018 року. І Сирія, можливо, не бажаючи розкривати безсилля своєї оборони та характеру власних програм ядерної зброї, визнала лише вторгнення у свій повітряний простір. Вважають, що під час удару загинули десятеро північнокорейських науковців⁵⁷¹.

Північна Корея переправляла зброю повстанцям-хуситам у Ємені, ополченцям у Лівії та збройним силам у Судані — і все це всупереч санкціям ООН. КНДР не тільки продала Сирії свою ядерну програму, а й допомогла їй у виробництві хімічної зброї, використаної потім для масового вбивства мирного населення під час громадянської війни⁵⁷². Північна Корея поділилася своїми ракетними та ядерними технологіями й з Іраном. А той профінансував ядерний реактор «Аль-Кібар» у Сирії та став посередником у кількох продажах північнокорейської зброї Башарові Асаду⁵⁷³. Переорієнтувати свої злочинні мережі з контрабанди озброєння на маркетинг і продаж ядерних засобів ураження буде для Пхеньяна простим завданням. Є підстави передбачати, що Північна Корея продаватиме ядерні пристрої тому, хто запропонує найвищу ціну, навіть якщо покупець буде терористичною організацією. Як і у випадку з Іраном, рішення про ядерну програму Північної Кореї не слід відділяти від природи її порочного керівництва. Ми з Ячі та Чоном дійшли спільного висновку, що ставки високі для нашої безпеки та безпеки всіх держав.

* * *

Ми розробили три первинні принципи. По-перше, треба було переконати інші країни підтримати стратегію максимального тиску та протистояти спокусі приєднатися до слабких початкових угод, аби лише потрапити за стіл переговорів. У минулому слабкі угоди, такі як «заморожування в обмін на заморожування», за якими Сполучені Штати та Південна Корея призупинили військові навчання в обмін на непевні обіцянки КНДР припинити випробування ядерної зброї та ракет, давали Північній Кореї те, що вона хотіла, послаблюючи санкції

та зумовлюючи виплати, які зменшували тиск на режим. Таких угод не має бути взагалі⁵⁷⁴.

По-друге, ми не могли розглядати дипломатію та розробку військових опцій як окремі послідовні напрями. Успішна дипломатія залежатиме від продемонстрованої волі та здатності в разі потреби застосувати проти Північної Кореї силу. Відповідно до теорії ведення переговорів і посередництва, яку викладають у бізнес-школах, нам треба зробити так, щоб «найкраща альтернатива укладеній угоді» (відомій з англomовної абревіатури BATNA) для Пхеньяна була суворою, а денуклеаризація водночас мала привабливий вигляд з огляду на економічну вигоду та запевнення, що режиму Кіма ніхто не чіпатиме.

По-третє і найголовніше — ми чинитимемо опір спробам скасувати санкції завчасно або винагородити уряд КНДР лише за його слова. Санкції проти режиму залишатимуться чинними, поки рух до денуклеаризації стане незворотним. Я вважаю, дотримання цих принципів дало нам найкращий шанс переконати Кіма, що перевірена десятиліттями «методичка» його родини більше не працює; він уже не міг утримувати свої програми ядерної зброї та ракет і водночас вимагати поступок. Але події, що трапилися після нашої попередньої зустрічі в серпні 2017 року, вже випробували здатність наших держав підтримувати цю новонароджену стратегію.

* * *

Наприкінці 2017 року, після вересневого ядерного випробування Північної Кореї, спроби застосувати максимальний тиск почали давати результати. Рада Безпеки ООН схвалила безпрецедентні санкції. Збройні сили США, Південної Кореї та Японії навчалися і готувалися до непередбачуваних обставин. Голова Кім опинився в ізоляції. У грудні Сполучені Штати й Канада оголосили, що в січні приймуть у Ванкувері представників держав з усього світу, щоб продемонструвати солідарність проти ядерної програми КНДР. За вісімнадцять місяців адміністрація Трампа наклала санкції на більше північнокорейських структур, ніж адміністрація Обама за вісім років. Напевно, Кім вирішив, що настав час відкритись і послабити тиск.

Його перший крок полягав у тому, щоб прийняти пропозицію президента Муна започаткувати політику відкритості до Півночі.

У 2018 році, 9 січня, коли представники КНДР уперше після 2015-го зустрілися з делегатами Південної Кореї в демілітаризованій зоні, вони оголосили, що приймають запрошення президента Муна до участі в майбутніх Зимових Олімпійських іграх у Пхьончхані (Південна Корея). Під час ігор, які відбулися через кілька місяців, заподаливі розповіді про північнокорейських спортсменів, їхніх уболівальників, спільну жіночу збірну двох Кореї з хокею, а особливо — про керівницю делегації північан, диктаторову молодшу сестру Кім Йо Чжон, здавалося, дали Кіму те, чого він хотів. Південна Корея посадила делегацію США — віцепрезидента з дружиною і «першу доньку» Іванку Трамп — навпроти делегації КНДР на чолі з майже дев'яносторічним номінальним главою держави Кім Йон Намом⁵⁷⁵. Президент Мун вочевидь сподівався, що делегації можуть зламати лід і почати розмову, але жодна зі сторін не заговорила з іншою. Проте піднесене сприйняття Олімпіади підсилює підтримку примирливішого підходу до Пхеньяна, особливо в Сеулі. Відроджувалися старі надії: можливо, участь у Зимових Олімпійських іграх у Пхьончхані стане початком перетворення Пхеньяна на щось на зразок Ханоя⁵⁷⁶.

Після Олімпіади, 27 квітня 2018 року, прагнучи продовжити міжкорейський діалог і зменшити напруженість на півострові, Мун зустрівся з Кімом у демілітаризованій зоні. Лідери взялися за руки, показово переступаючи лінію, що розділяє ту зону, а потім провели розмову в «Селі перемир'я» — Пханмунджомі. Здавалося, нездорова атмосфера на Корейському півострові розвіюється.

Після зустрічі Муна й Кіма, Чон і Су Хун, керівник розвідки Південної Кореї, відвідали Сполучені Штати, щоб повідомити мені та виконавчці обов'язків директора ЦРУ Джині Гаспел про результати зустрічі. Я домовився, щоб вони також поінформували про них членів кабінету президента перед зустріччю з Дональдом Трампом в Овальному кабінеті. Головною метою їхньої поїздки було передати повідомлення про готовність Кім Чен Ина зустрітися з президентом США, донести прохання Муна про позитивну відповідь Трампа та

сповістити нам про плани президента Південної Кореї щодо постійної взаємодії з Північчю.

Я скептично ставився до саміту Трамп — Кім, бо цей захід, найімовірніше, послабив би дипломатичний та економічний тиск на диктатора. Інші країни, особливо Китай і Росія, напевно, уникатимуть імплементації санкцій. Понад те — стратегія «максимального тиску» все ще перебувала на початковій стадії, деякі санкції мали набути повної сили лише наприкінці 2019 року. Я вважав, що саме тому Кім Чен Ин погодився на участь в Олімпіаді, зустрівся з Муном і позитивно відреагував на його пропозицію зустрічі з Трампом. Кім шукав способу послабити тиск, покращити свою репутацію та вирватися з ізоляції. Крім того, залучення Сеула та Вашингтона зробило б його привабливішим в очах інших світових лідерів. Голова Сі, наприклад, без сумніву, побоювався б пропустити діалог Пхеньяна з нами та південнокорейцями, результати якого могли б не відповідати інтересам Китаю.

Але я також знав, що президент Трамп погодиться на саміт. Він не встоїть перед спокусою провести першу в історії зустріч між лідером КНДР і президентом США. Його покладання на особисті стосунки як на метод вирішення проблем, а також на свої власні навички ведення переговорів подолали б будь-який аргумент щодо потреби зачекати, поки Пхеньян почне відчувати наслідки кампанії максимального тиску. Зважаючи на гарантованість цього результату, наша команда співпрацювала з працівниками Держдепартаменту й іншими урядовцями, щоб якнайповніше використати майбутній саміт, зберігаючи кампанію тиску недоторканною.

Незважаючи на свої побоювання, я також вважав, що саміт з Кімом дасть певну можливість. Трамп був неординарним президентом, а виклик Північної Кореї виявився невирішуваним для ординарних підходів. Саміт став би драйвером процесу, радше спрямованого «зверху вниз», ніж «знизу вгору», і це здавалося позитивним. У минулому беззмістовними та марними виявилися тривалі переговори за схемою «знизу вгору» з північнокорейськими чиновниками, які не мали реальних повноважень на рішення й повністю підтримували статус-кво. Ми знали, що Кім Чен Ин спроможний на неймовірну жорстокість, і все-таки не були впевнені в тому, як він відреагує на

аргумент президента Трампа, що денуклеаризація — це в його, Кімових інтересах. Особистість молодого правителя відрізнялася від особистостей його батька та діда. Він був щонайменше дивний. Успадкував від батька інтерес до американської Національної баскетбольної асоціації і, зокрема, до славетної команди-чемпіона 1990-х років «Чикаго Буллз». Незвичайний союз Кіма з ексцентричним, укритим пірсингом і татуюванням майстерним захисником тієї команди Деннісом Родманом (який брав участь і в реаліті-шоу Трампа «Учень») виявив його схильність до непомікованості, а може, й до несподіваних рішень⁵⁷⁷. Ба більше, за свої перші п'ять років на посту Великого Наступника Кім створив безпрецедентний клас багатих підприємців, офіцерів армії та партійних чиновників, відомий як дондзю, у вільному перекладі — «володарі грошей». Їхній широкий доступ до контрабандних товарів та іноземної валюти допоміг економіці залишатися стабільною, попри посилення санкцій⁵⁷⁸. Кім міг не захотіти розчарувати дондзю, очікування яких зростали. Еллісон Гукер, котра кілька разів їздила до Північної Кореї і розуміла країну так само добре, як і будь-хто в уряді США, погоджувалася, що існує принаймні невеликий шанс на прорив.

Під час зустрічі ми з Ячі та Чоном зосереджувались на тому, як, мінімізуючи ризики та діючи за нашими принципами, максимально використати можливості, які відкриває міжкорейський діалог і саміт Трамп — Кім. Утримання Південної Кореї, Японії та Сполучених Штатів у союзниках продемонструє Північній Кореї та світу нашу рішучість. Послухавши Чона і Ячі, я узагальнив їхні коментарі до трьох пунктів, у яких ми доходили згоди. По-перше, хоча покращення у відносинах між Кореями має знизити напруженість, ми залишалися відданими збереженню санкцій доти, доки відбудеться незворотний і підтверджений прогрес у напрямі денуклеаризації. По-друге, ми наголосимо перед Кімом та іншими, що зобов'язання за резолюціями Ради Безпеки ООН стосуються дій КНДР, а не поступок США чи Південної Кореї. Зокрема, нам слід відкинути розмови про «заморожування в обмін на заморожування» або інші попередні угоди, які не зможуть розв'язати проблеми та зменшать тиск на Північ. Нарешті, ми попросимо всі країни, серед яких і Китай та Росію, заохотити Кіма скористатися можливістю задля міцного миру та

процвітання. Я все ще мав глибокі застереження щодо саміту, але Кім насолоджувався тимчасовим союзом з неординарним і готовим до ризиків президентом США та президентом Південної Кореї, який бажав будувати принципово нові відносини між Північчю та Півднем.

Я покинув Білий дім наступного місяця, 9 квітня 2018 року. Мої жалі у зв'язку із залишенням роботи радника з питань національної безпеки були потрійнні, й усі вони перегукувалися зі згаданою зустріччю в Сан-Франциско. Мені бракуватиме співпраці з відданими іноземними колегами, такими як Ячі та Чон. Також не вистачатиме колег з РНБ, як-от Метт Поттінджер, Еллісон Гукер та Ерік Джонсон. І я шкодуватиму, що залишив незавершеною спільну роботу над вирішальними викликами нашої свободі й безпеці. Але я також розумів, що токсичне середовище у Вашингтоні, в адміністрації та Білому домі, зв'язує мені руки в справі, корисній для президента й нашої держави.

На момент зустрічі в Сан-Франциско я вже говорив із президентом про найкращий час для передачі справ своєму наступникові. Ячі знав про мій відхід, оскільки офіс керівника апарату Білого дому вже злив відповідні чутки пресі. Після нашої зустрічі я сидів зі своїм другом біля великого каміна в бібліотеці «Меморіального клубу морської піхоти». Коли він висловив своє та прем'єр-міністра Абе сподівання на продовження моєї служби, я відповів ухильно і сказав, як високо ціную можливість працювати разом з ним. Я знав — ніщо не гарантує досягнення денуклеаризації «максимальним тиском», але завершив свою службу радника з питань національної безпеки, сподіваючись, що стратегія виживе і що ми не піддамося тенденції повертатися до невдалих моделей минулого.

* * *

Після моєї останньої зустрічі з Ячі й Чоном минуло два роки, і загроза з боку ракетних та ядерних програм Північної Кореї досі зростає, попри всі намагання президента Трампа здійснити прорив. Хоча його перший саміт з Кімом у Сінгапурі завершився на позитивній ноті з неоднозначним зобов'язанням КНДР денуклеаризувати Корейський півострів, подальший перебіг подій

показав несумісність Кімового й Трампового бачень денуклеаризації. Улітку 2018 року, можливо, задля жесту доброї волі, президент Трамп дещо дав Кіму, нічого не отримавши взамін, коли відклав спільні військові навчання США та Південної Кореї, які він означив у твіттері як «сміховинні й дорогі»⁵⁷⁹. Але Кім міг проінтерпретувати жест Трампа й інші примирливі дії та слова — наприклад те, що наш президент скасував нові санкції Міністерства фінансів проти КНДР, або його заяву про небажання застосовувати термін «максимальний тиск», бо «ми ладнаємо», або ж його слова про небажання додаткових санкцій через власні стосунки з Кім Чен Ином — як ознаку того, що Трамп повертається до попередньої неефективної тактики на кшталт «заморожування в обмін на заморожування» та передчасного послаблення санкцій⁵⁸⁰. На початку 2019 року президент США нагадав, що Північну Корею очікує набагато краще майбутнє, якщо Кім денуклеаризується. Президентський твіт передрікав, що королівство-відлюдник може стати «великою економічною потугою». Бум у сферах інвестицій і нерухомості, що мав початися після «відкриття» Північної Кореї, — це для Заходу звучало гарно, але для Кіма перспектива відкритості Північної Кореї до світу могла означати початок кінця династійного правління його родини. У цьому самому твіті Трамп похвалив Кіма як «здібного лідера»⁵⁸¹.

Американський президент намагався відділити свої стосунки з Кімом від переговорів. На мітингу в Західній Вірджинії, невдовзі після саміту в Сінгапурі, Трамп підбив підсумок їхньої першої зустрічі. Він сказав своїм захопленим прихильникам: «Кожен з нас стояв на своєму. І ми не могли зрушити з мертвої точки. А тоді ми закохались один в одного. Ні, справді. Він писав мені красиві листи»⁵⁸². Президент Трамп навіть вибачив Кіму за смерть Отто Вормбіра, заявивши, що «повірить йому на слово», ніби він нічого не знав про знущання та смертельні травми, завдані студенту в корейській в'язниці⁵⁸³. Такі виправдання та вирази прихильності, здавалося, викликали в Кіма небажання критикувати особисто Трампа, але їх було недостатньо для досягнення спільного з лідером КНДР прориву.

Північна Корея вміло підживлювала надії. У травні 2018 року, щоб розчистити шлях до сінгапурського саміту, Кім віддав державному секретареві Майку Помпео трьох американських заручників — Тоні

Кіма, Кім Хак Сона та Кім Дон Чула. Після саміту в червні 2018-го Кім, як і підконтрольні його режиму ЗМІ, стримували свою провокаційну риторику. Тим часом Кім і Мун продовжили міжкорейський діалог. У вересні 2018-го Мун Чже Ін і його дружина Кім Чжон Сук відвідали з триденним візитом Пхеньян, де підписали «Пхеньянську спільну декларацію», яка передбачала взаємні візити, економічну співпрацю, возз'єднання сімей і знищення двох ракетних об'єктів. Під час цього історичного візиту Мун виступив з потужною промовою, у якій повідомив, що вони з Великим Наступником «домовилися про конкретні заходи задля повного усунення страху війни та ризику збройних конфліктів на Корейському півострові», щоб замість цього «перетворити нашу прекрасну територію від гори Пекту до гори Халла на країну вічного миру, вільну від ядерної зброї та ядерних загроз, і заповісти її наступним поколінням»⁵⁸⁴. Мун, як і Трамп, обіцяв процвітання, оскільки поділяв бачення «трьох економічних поясів», які об'єднують Кореї між собою та з їхніми сусідами. Він намагався створити додатковий імпульс до змін і продемонструвати добру волю, розмінувавши демілітаризовану зону та частково обмеживши доступ військових літаків до прикордонного регіону. Він зробив усе можливе, щоб цього разу справді почати поступову трансформацію режиму та викорінити його ворожість. На жаль, як і в минулому, Мун, подібно до Трампа, не зміг досягти прориву.

Як уже зазначено, стратегічний нарцисизм працює в обох напрямках. Другий саміт Трампа і Кіма, що відбувся в лютому 2019 року в Ханой (В'єтнам), виявив непорозуміння з обох сторін. Один із чиновників Кіма переглядав телевізійні серіали «Західне крило» та «Пані секретар», щоб зрозуміти, як адміністрації США ухвалюють політичні рішення⁵⁸⁵. Видавалося, що Кім Чен Ін, якому, можливо, погано радили китайські чиновники та помічники-телеглядачі, вірив, що президент Трамп так прагне «перемоги» в зовнішній політиці напередодні президентських виборів 2020 року і настільки ослаблений поразкою Республіканської партії на проміжних виборах 2018-го та поточним розслідуванням Мюллера, що буде готовий промінати часткове зняття санкцій на символічне знищення відпрацьованого ядерного об'єкту в Йонбйоні⁵⁸⁶. А президент Трамп, можливо, був

занадто впевнений у своєму вмінні переконувати та в непереборності економічних стимулів, тож, здається, переоцінив здатність Кіма і його режиму відмовитися від ідеології чучхе — ідей Кім Ир Сена про самодостатність, пріоритетність інтересів і чистоту північнокорейського народу. Чучхе прославляє злидні як ознаку чеснот і перевагу північнокорейців. Можливо, президент Трамп також недооцінив і готовність диктатора знехтувати можливістю покращити життя співвітчизників.

Після невдачі саміту в Ханой дехто стверджував, що Трамп провалив свою спробу укласти угоду з КНДР, оскільки відмовився піти на поступки Кіму. Але це відтворило б модель Рамкової угоди 1994 року, коли санкції було послаблено в обмін на припинення ракетних випробувань, а в обмін на припинення діяльності в Йонбйоні було обіцяно енергетичну допомогу. З вірністю принципу не скасовувати санкції завчасно і не винагороджувати КНДР лише за слова зберігалася можливість переконати Кіма, можливо, колись у майбутньому, що без ядерної зброї йому безпечніше, ніж із нею.

У 2019 році Сполучені Штати та Південна Корея намагалися тримати двері для Півночі відчиненими, але Кім уперто продовжував їх зачиняти. Президент Трамп надалі підкреслював свої приязні особисті стосунки з головою Кімом і навіть на хвилюку заскочив у червні після візиту на саміт Великої двадцятки в Осаці (Японія) до демілітаризованої зони, щоб зустрітися з Кімом. Тим часом режим відновив свою агресивну риторику, назвавши радника з питань національної безпеки Джона Болтона «людським сміттям» і накинувшись на держсекретаря Майка Помпео за те, що той нібито «вигадує байки як літератор»⁵⁸⁷. Президент Мун продовжував пропонувати гуманітарну допомогу та напями співпраці, наприклад спільний карантин для захисту від чуми свиней. Наприкінці 2019 року Кім Чен Ин провів п'яте пленарне засідання Сьомого центрального комітету. Він, як видавалося, категорично відкидав бачення квітучої, денуклеаризованої Північної Кореї, заявляючи, що «ми додатково утвердились у своєму переконанні ніколи ні на що не міняти безпеки та гідності держави, упевненості в її майбутньому»⁵⁸⁸. Виходило так, що любов президента Трампа залишилася нерозділеною, оскільки Кім змалював взаємодію американської адміністрації з ним як «лицемірну

поведінку бандитської держави, що намагається остаточно задушити КНДР своїми провокаційними політичними, військовими й економічними маневрами». Він погрожував «перейти до шоківих дій, щоб відплатити за біль, який довелося пережити нашому народові». Іншими словами, наша пісня гарна й нова... У новорічному зверненні у 2019-му він тридцять дев'ять разів згадав економіку та передбачив, що рік буде «сповненим надії», одночасно передаючи привітання «співвітчизникам на півдні та за кордоном, які поділяють нашу волю до написання нової історії примирення, єдності, миру і процвітання»⁵⁸⁹. Натомість у 2020 році Кім передбачав ще більші злидні, адже «тепер протистояння КНДР і США нарешті звелось до протистояння між упевненістю у власних силах і санкціями». Однак у січні 2020-го президент Трамп надіслав Кіму до дня народження теплого листа⁵⁹⁰. Великий Наступник намагався не ображати Трампа особисто, але його речник звинуватив Сполучені Штати в обманюванні Північної Кореї протягом останніх вісімнадцяти місяців переговорів.

Тим часом Північна Корея не демонструвала жодних ознак сповільнення своєї ядерної чи ракетної програми. Невдовзі після саміту в Ханой вона випробувала «тактичну керовану зброю» невідомої дії й запустила кілька ракет малої дальності в Японське море⁵⁹¹. У 2019 році Північна Корея використала 26 ракет, що стало максимумом порушень резолюцій ООН з боку КНДР за один рік. Щоправда, Кім утримався від запуску ракет дальнього радіусу дії й інших ядерних випробувань. Та коли перспективи поліпшення відносин згасли, запрацювали захисні механізми. Кім відкинув гуманізм Муна як «офіційний» і «лицемірний» та зробив усе можливе, щоб розвіяти надії на відкритість до Півдня, заявивши, що південнокорейці «мають опікуватися власними справами»⁵⁹². Після того як початкові симпатії втратили новизну, Кім, можливо, відчув, що застряг у стосунках із президентом Трампом, і задумався про те, наскільки щирими були «освідчення в коханні» та обіцянки безпеки для його режиму.

Сміливий дипломатичний випад президента Муна і президента Трампа міг би стати початком світлого і кращого майбутнього для народу Північної Кореї та усунути серйозну загрозу для світу. Як свідок величезного зрушення геополітичного ландшафту вздовж

кордону Східної та Західної Німеччини — явища, яке в жовтні 1989 року багато хто не вважав можливим, — я дозволив собі хоча б сподіватися. Але Кім ще не міг подолати глибокої заздрості до успіхів Півдня, нездатний був перебороти своє небажання відкритися світу, щоб доступ його народу до правди не викрив ідеології чучхе як шахрайства і не показав, що династія Кімів не є ні найкращою, ні найдоброчеснішою.

* * *

У 2020 році, коли починався дев'ятий рік диктатури Кім Чен Ина, а Дональд Трамп готував кампанію свого переобрання, стратегія «максимального тиску» досі діяла, але цілей не досягала. Імплементували санкції не повною мірою, а Китай і Росія взагалі закликали їх послабити. Ці дві країни також намагалися відкинути свої зобов'язання повернути північнокорейських «гастарбайтерів», приблизно 100 тисяч людей, які працюють у Росії та Китаї в умовах, що межують з рабством. Зростала кількість повідомлень про ухиляння Китаю від санкцій, навіть з'являлися докази того, що КНР надає компоненти, критично важливі для виробництва в Північній Кореї транспортно-підйомно-пускових установок (ТППУ) для ракет, тоді ж істотно зріс імпорт з Китаю пального, яке передавали з корабля на корабель, а також збільшився незаконний експорт звідти вугілля⁵⁹³. Коли стало зрозуміло, що раптового прориву в денуклеаризації не буде, настав час посилити тиск, зокрема зробити жорсткішою імплементацію санкцій, а також активізувати викриття порушень прав людини, кібердій та інформаційних операцій.

Сполученим Штатам і їхнім союзникам слід покарати ті країни, які не впроваджують санкцій, і вжити низку заходів, щоб зробити застосування цих заходів ефективнішим. Вторинні санкції проти фінансових установ, які уможливають незаконну торгівлю з Північною Кореєю — як припускають, ідеться про два найбільші банки Китаю, — можуть бути особливо доречними. Тридцять представників північнокорейських банків працюють за кордоном — у Китаї, Росії, Лівії, Сирії та ОАЕ, — щоб допомагати обходити санкції. КНДР також використовує дипломатичні привілеї та майно, щоб

генерувати більше твердої валюти, потрібної для програм озброєння. Послідовна кампанія штрафів, санкцій і правозастосовних актів може зірвати обхід санкцій з боку Північної Кореї. Кіберзаборона має доповнювати ці зусилля так само, як і наступальні віртуальні дії проти кіберзлочинців КНДР, яких фінансує держава та багато яких діють за її межами. Наприклад, перебіжчики свідчили, що команди північнокорейських хакерів проходять навчання і здійснюють кібератаки в китайському Шеньяні⁵⁹⁴. Сполучені Штати та держави-однодумці мають накласти санкції на країни й комерційні організації, які допомагають режиму Кіма ухилятися від санкцій і продовжувати свою ядерну програму через використання, по суті, рабської праці.

Дипломатичні заходи мають зосередитися на тому, щоб змусити інші країни не тільки впроваджувати санкції, а й виходити за межі цих санкцій і докладати зусилля, щоб збільшити витрати Пхеньяна на продовження його ядерної та ракетної програм. Наприклад, Державний департамент США та його дипломати за кордоном ефективно заохочували інших уживати заходів проти розгалуженої північнокорейської мережі організованої злочинності⁵⁹⁵. Ці зусилля слід активізувати та постійно адаптувати, адже Північна Корея знаходить нові способи ухилятися від санкцій і втілює нові незаконні види діяльності, як-от кіберзлочинність.

Дехто стверджує, що санкції проти КНДР не були ефективними, але їх ніколи й не імплементували повністю. Ядерні та ракетні програми Північної Кореї залежать від ерозії санкцій, оскільки жодного з основних компонентів для озброєнь у самій країні не виробляють. Схвалені 2017 року санкції в разі виконання чинитимуть на Північ безпрецедентний тиск. Наприклад, примусове повернення північнокорейських гастарбайтерів з Китаю та Росії ще дужче обмежить доступ режиму до твердої валюти і змусить його до поступок у балансі між асигнуваннями на ядерну й ракетну програми та витратами на покращення життя північнокорейців.

Пообіцявши у своїй новорічній промові 2019 року подбати про економіку, у 2020-му Кім повернувся до пріоритетності військового потенціалу перед якістю життя, заявивши своєму народові, що «наша тверда революційна віра полягає в тому, щоб захищати гідність країни та перемагати імперіалізм через самостійне процвітання, навіть якщо

доведеться затягнути пояси»⁵⁹⁶. Після періоду зростання очікувань не тільки величезний селянський клас Півночі, а й привілейований у Пхеньяні можуть почати сумніватись у мудрості й ефективності Великого Наступника. Здається ймовірним, що пов'язане з коронавірусом серйозне обмеження торгівлі на початку 2020 року здатне не тільки скоротити економічні обміни, а й стати ненавмисним засобом запровадження санкцій проти Північної Кореї.

Американські дипломати мають співпрацювати й з іншими країнами та міжнародними організаціями, щоб викривати і карати порушення прав людини з боку Північної Кореї, включно зі зловживаннями щодо власних громадян, які працюють за кордоном. Спеціальна комісія з розслідування щодо прав людини в КНДР 2014 року дійшла такого висновку: «Серйозність, масштаби і характер цих порушень свідчать, що ця держава не має аналогів у сучасному світі»⁵⁹⁷. Наступними роками жорстокість режиму не зменшилася. Дехто може стверджувати, що тиск на Пхеньян у зв'язку з правами людини знизить імовірність переговорів. Але будь-які переговори з КНДР, як було видно під час саміту в Ханой, є передчасними, якщо Кім ще не зробив висновку, що йому жилося б краще без ядерної зброї.

Для кампанії тиску важливими є армії США, Південної Кореї, Японії та інших країн. Нам треба шукати юридичного обґрунтування на основі «раціональних підстав», щоб затримувати та обшукувати судна, пов'язані з Північною Кореєю, вилучати контрабанду, піддавати санкціям судна і судноплавні компанії-порушниці. Військові навчання та підготовка до швидкої й невідпорної відповіді на агресію Північної Кореї теж є вирішальними в переконуванні Кіма, що Сполучені Штати та їхні союзники мають достатньо можливостей і волі, щоб, зіткнувшись із потенційним ядерним ударом, провести денуклеаризацію воєнним шляхом без співпраці з диктатором. Успіх примусової дипломатії у формі максимального тиску частково залежатиме від упевненості Кіма, що Сполучені Штати із союзниками більше прагнуть досягти денуклеаризації, ніж він прагне отримати ядерну зброю та ракети⁵⁹⁸.

Ті, хто вестиме переговори з Кімом і його покровителями, мають надалі підкреслювати, що усунення режиму не є метою політики США. Але вони також могли б донести таке: мета може змінитися,

якщо Кім відмовиться від денуклеаризації і якщо лідери зроблять висновок, що загроза від ядерної зброї КНДР більша за ризик розвалу режиму. Звичайно, усім варто визнати: агресивні дії проти Півночі можуть призвести до кривавої війни. Такі терміни, як «обмежений удар», вводять в оману, бо Північна Корея може мати власну відповідь на те, що після такого удару станеться. Ось чому варто перевірити тезу, що денуклеаризації може досягти поєднання «максимального тиску», гарантій безпеки та перспектив успішної Північної Кореї. А проте американським лідерам розумно обговорювати із союзниками, передусім з Південною Кореєю та Японією, сценарії, які могли б привести до висновку, що єдиний спосіб усунути неприйнятну загрозу ядерного шантажу чи катастрофічної атаки — це діяти проти режиму Кіма та його армії войовничо.

Дехто стверджує, що сама вже така дискусія спонукала б Кіма будь-якою ціною зберегти свою ядерну зброю заради стримування. Цілком можливо, як привід триматися за ядерну зброю Кім розглядає приклад Лівії, зокрема рішення Муаммара Каддафі скасувати свою ядерну програму, після чого його скинули і жорстоко вбили. Трапилося це лише за місяць до того, як Кім перейняв владу від свого померлого батька. Але Каддафі повалило внутрішнє повстання, яке уможливила повітряна кампанія НАТО. На випадок, якщо власний народ або оточення Кіма вирішать, що його політика зазнає краху, йому слід значно більше турбуватися через внутрішні, ніж через зовнішні загрози.

З огляду на особливості Кімового режиму та розвиток його ядерного потенціалу, хіба можуть Сполучені Штати, Південна Корея, Японія чи будь-хто із сусідів КНДР бути впевнені, що північнокорейська транспортно-підйомно-пускова установка, яка викочується з тунелю та несе ракету, прямує на випробування, а не на реальну атаку? І хіба можуть у будь-якій із цих країн знати — боєголовка, яку несе ракета, є інертною чи вибухонебезпечною, хімічною чи ядерною? Сполучені Штати, Південна Корея та Японія мають розширити можливості розвідки й протиракетної оборони, а також здатності завдавати ударів із суші, моря та повітря, щоб стримувати і, якщо знадобиться, запобігти нападу КНДР.

Дипломатам треба працювати із союзниками так само, як з Північною Кореєю та її покровителями. Через серйозну небезпеку для свого населення лідери Південної Кореї та Японії мають бути повноцінними партнерами в розробці шляхів до подолання північнокорейського виклику. Відносини між двома союзниками США погіршились у 2019 році через вердикт Верховного суду Південної Кореї про те, що жертви примусової праці під час японської окупації зберігають права на репарації від японських фірм. У відповідь Японія запровадила торговельні обмеження на низку промислових виробів свого виробництва, як-от хімікати й точні верстати, потрібні для високотехнологічних фірм Південної Кореї⁵⁹⁹. Тоді Сеул мало не скасував незграбно названий договір про обмін розвідувальними відомостями між двома країнами — «Про загальну безпеку військової інформації» (GSOMIA). Багато південнокорейців почали закликати до бойкоту Японії, що призвело до скасування подорожей, відмови від послуг японських бізнесів і купівлі японських товарів. Конфлікт став подарунком Пекіну, що дало Китаю змогу виступити посередником. У грудні 2019 року Сі прийняв Муна й Абе в Пекіні. Китай використав цю та наступні тристоронні зустрічі між Муном, Абе та прем'єр-міністром Лі Кецяном, щоб представити Китай найвпливовішим посередником у регіоні.

Посередництво в досягненні згоди й поступовому зміцненні відносин між Південною Кореєю та Японією має стати для Сполучених Штатів пріоритетом. Ці відносини важливі не тільки для злагодженого підходу до Північної Кореї, а й щоб переконати Китай і Росію відігравати позитивнішу роль. Чон, Ячі та я пообіцяли, що кожна північнокорейська провокація буде приводом для зближення Сеула, Токіо й Вашингтона. Оскільки стара Сан-Франциська система союзів є протилежною прагненням Пекіна і Москви, Сі та Путін могли б зробити висновок, що існування ядерних і ракетних програм КНДР більше не відповідає їхнім інтересам. Наприклад, розширений оборонний потенціал Південної Кореї та Японії у сфері протиракетної оборони і звичайних балістичних ракет середньої дальності може показати, що США та їхні союзники посилюються у відповідь на загрозу з боку Півночі.

Як завжди, інформація може бути потужнішим інструментом, ніж найкращі військові чи кібернетичні можливості. Міністерство охорони держави КНДР повністю блокує всі інформаційні канали, крім державних ЗМІ, і переслідує тих, кого підозрюють в ідеологічних злочинах. Політичні дебати про Північну Корею часто розгортаються навколо того, чи варто продовжувати політику відкритості із цією країною або максимізувати тиск. Це хибний вибір. Південній Кореї, зокрема, слід спиратися на досвід впливу на північнокорейський народ за допомогою радіопередач, листівок, компакт-дисків і флешок. Щоб проникнути через інформаційну блокаду Півночі, нам також варто скористатися перевагами нових технологій. У 2015 році підприємці та науковці Кремнієвої долини продемонстрували деякі корисні інновації, зокрема компактні супутникові антени, що їх розробили двоє американських підлітків корейського походження в співпраці з колишнім інженером Google. Розумні повітряні кулі допоможуть доставляти USB в потрібні місцевості. Розповсюджувати цифрову контрабанду можна через мережу крихітних комп'ютерів, послідовно з'єднаних між собою і підключених до однорангової мережі Wi-Fi⁶⁰⁰.

І якщо ми здолаємо інформаційний захист Півночі, що саме наші повідомлення мають доносити північнокорейцям? Можна почати з протистояння наративам режиму й ідеології чучхе. Злидні — не ознака чесноти, і вони не накинуті північнокорейцям ззовні. Сусіди КНДР, як і США, — не вороги північнокорейському народові, як і не причина його бідності й ізоляції. Існує альтернатива життю в їхньому фізичному та психологічному гулагу. «Володарям грошей», що оточують Кіма і мешкають у Пхеньяні, ми могли б описати альтернативне майбутнє, у якому їм та їхнім родинам можуть пробачити минулі злочини й дозволити процвітати. А найголовніше, що зміст, який доходить до північнокорейців, має надавати їм альтернативні погляди, щоб вони могли відновити свою здатність формувати думки, відмінні від схвалених режимом⁶⁰¹. Президент Мун зробив своїм пріоритетом усунення блокпостів і мін у демілітаризованій зоні, але набагато складнішими й гіднішими були б спроби стерти у свідомості лінії, що розділяють дві дуже різні системи.

Південній Кореї треба скористатися кожною можливістю, щоб підкреслити різкий контраст між своїм вільним, відкритим

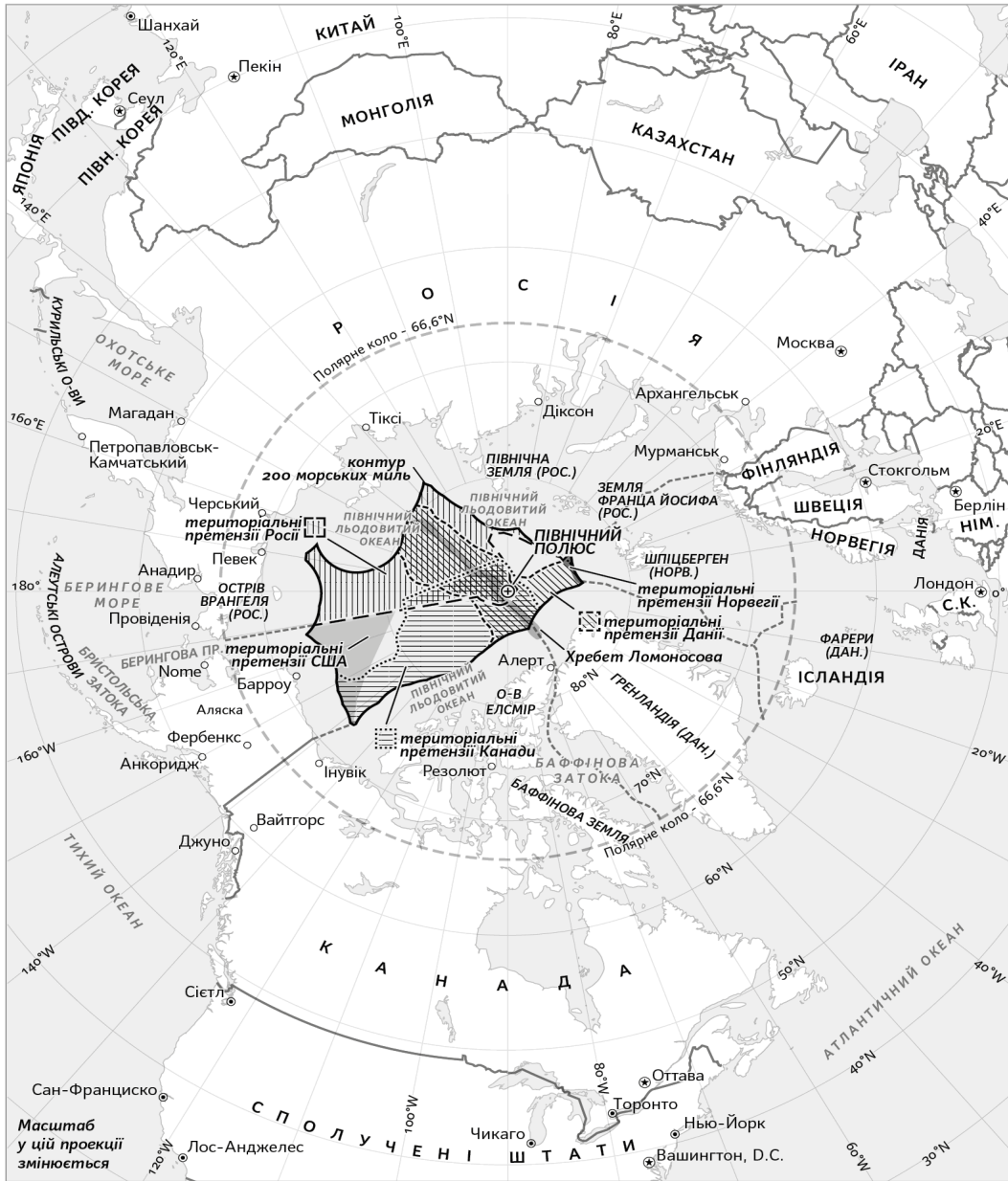
суспільством і провальною, закритою, авторитарною системою Півночі. Один зі способів зробити це — оприлюднити історії про втікачів з Північної Кореї та запропонувати таким людям теплий прийом, працевлаштування й освіту. Ті, хто втікає з КНДР, також можуть сформувати команду експертів, знання яких були б життєво необхідними, щоб допомогти Північній Кореї на перехідному етапі після падіння чи трансформації режиму⁶⁰².

Багато дослідників КНДР вважають її режим нестійким. Неочевидно, однак, що він упаде або трансформується до того, як Кім Чен Ин створить неприйнятну небезпеку для світу. Але Сполучені Штати та їхні союзники й партнери можуть підготуватися до цілої низки сценаріїв. Період після падіння режиму може бути складним і сповненим насильства. За оцінками, возз'єднання коштуватиме понад 3 трильйони доларів. Дві Кореї розійшлись у своєму розвитку не лише економічно, а й культурно та інтелектуально. Отже, найважливішими для Кореї після Кіма є ініціативи у сфері освіти, заходи для подолання психологічних травм і приниження, яких можуть зазнати люди Північної Кореї, коли виявлять у себе відсутність певних навичок і відчують свій низький соціальний статус, порівняно з південнокорейцями, які будували успішне суспільство протягом кількох поколінь. Однак через просування ядерної та ракетної програм Північної Кореї немає часу чекати падіння режиму. У найближчій перспективі стратегія «максимального тиску» покликана переконати Кіма, що йому безпечніше без засобів масового ураження з погляду і зовнішніх, і внутрішніх загроз

Частина съома

Арени

КИТАЙ НАМАГАЄТЬСЯ ЗАКРУТИТИ ГАЙКИ В ІНТЕРНЕТІ. УДАЧІ!... • На фейсбуку розпалили геноцид... • ДЖИН СВОБОДИ НЕ ПОВЕРНЕТЬСЯ ДО ПЛЯШКИ... • Чи переграв Китай Америку в інформаційних технологіях?... • Ми повинні глянути в обличчя палючій нагальності сьогоднішнього дня... • КОНГРЕС РОЗЛЮТИВСЯ НА GOOGLE ЗА ВІДМОВУ ВІД ПРОЄКТУ MAVEN ТА ПРОДОВЖЕННЯ СПІВПРАЦІ З HUAWEI... • **Найбільша небезпека штучного інтелекту полягає в тому, що люди передчасно вирішують, що розуміють його...** • Поки Путін вихваляється надзвуковою зброєю, Америка готує власний надзвуковий арсенал... • ДОМІНУВАННЯ КИТАЮ В МЕРЕЖАХ 5G СТАВИТЬ НА КІН ЕКОНОМІЧНЕ МАЙБУТНЄ США... • **Китай планує багатомільйонні інвестиції, щоб позбавити нас лідерства у найшвидших суперкомп'ютерах...** • Ісламська республіка Іран і Китай виступають єдиним фронтом... • КОСМІЧНІ ВІЙСЬКА ЧИ КОСМІЧНИЙ КОРПУС?... • **Переглянути знання про себе, нашу планету, нашу сонячну систему, наш всесвіт...** • Ми залежні від супутників майже так само, як і від самого сонця... • ШАЛЕНІ ІНВЕСТИЦІЇ КОМПАНІЇ TENCENT У СТАРТАПИ ТЕПЕР І В КОСМІЧНІЙ СФЕРІ... • **Проблема, що визначить контури цього століття найдраматичнішим чином, — це нагальна загроза зміни клімату...** • Трамп надіслав повідомлення про вихід з Паризької кліматичної угоди... • **МИ — ПЕРШЕ ПОКОЛІННЯ, ЯКЕ ЗМОЖЕ ПОДОЛАТИ БІДНІСТЬ, І ОСТАННЄ ПОКОЛІННЯ, ЯКЕ ЗМОЖЕ ВЖИТИ ЗАХОДІВ, ЩОБ УНИКНУТИ НАЙГІРШИХ НАСЛІДКІВ ЗМІНИ КЛІМАТУ...** • **На кліматичному саміті ООН брак зобов'язань і мовчанка США...** • Забруднення повітря в Індії конкурує з китайським за звання найсмертоноснішого у світі... • АРКТИКА «НЕ ДЛЯ ЗАХОПЛЕНЬ», КАЖЕ ПОСОЛ НОРВЕГІЇ... • **Сполучені Штати втрачають Латинську Америку на користь Китаю...** • «Вона просто не працює»: результати тестів PISA викликають сумнів в освіті США...

Джерело інформації про територіальні претензії на арктичні території: IBRU, Durham University

Розділ 13

Вийти на арену

Ми потребуємо цілісного підходу, який не прагне ізолювати відкриті системи від їхнього середовища, а бере до уваги їхню глибоку взаємопов'язаність.

Антуан Буске,

«Науковий спосіб ведення війни», 2009

Минуло лише шість місяців після того, як я відвідав Інститут досліджень зовнішньої політики у Філадельфії, щоб зорієнтуватись у ситуації в армії з вивченням російської війни нового покоління, як ми з працівниками РНБ стали цілями нового аспекту тривалої підривної діяльності Кремля в політичній сфері. Спираючись на сповнений ненависті політичний дискурс у соціальних мережах навколо Дональда Трампа та його нової адміністрації, агенти російської розвідки використовували великою мірою тих самих ботів, тролів та американських союзників, що й під час президентських виборів 2016 року, намагаючись підважити ефективність уряду США. Працівники РНБ, особливо ті, чії прізвища не мали північноєвропейського походження, зазнавали в соцмережах наклепів і переслідувань. Кампанія робила акцент на посиленні наративу «глибинної держави», який стверджував, що втілення програми президента Трампа активно підривають нелояльні державні службовці. Кремль, очевидно, вважав мене й ефективних працівників РНБ перешкодою для свого зовнішньополітичного впливу на територіях від Сирії до України й Афганістану, а також для своїх намагань посприяти зняттю санкцій США та Європейського Союзу. Тож росіяни скористалися тим, що лабораторія цифрової криміналістичної експертизи Атлантичної ради свого часу назвала «найкраще організованою кампанією в історії альтернативних правих», щоб витурити мене з Білого дому та

підірвати упевненість у колегах з РНБ і довіру до них. Альтернативні праві та росіяни вважали мене завадою в досягненні своїх цілей, тому співпрацювали в соціальних мережах у межах кампанії під хештегом #FireMcMaster (#ЗвільниМакмастера).

Як і властиво російському «потоківі брехні», кампанія «Звільни Макмастера» часто містила непослідовні теорії змови та наклепницький фанатичний зміст. Наприклад, одна з карикатур у соцмережах зображувала мене як маріонетку мільярдера Джорджа Сороса та родини Ротшильдів (які нерідко стають мішенями антисемітських теорій змови), а статті в псевдомедіа звинувачували мене й інших працівників РНБ в «антиізраїльських» настроях і м'якому ставленні до Ірану. Я вважав, що не можна називати терористів «ісламськими», бо це приховує перекручування ними релігійних догм і посилює наратив терористів про боротьбу з невірними для встановлення халіфату. Тож, попри те, що я багато років безпосередньо воював проти терористичних організацій, мене виставляли надто м'яким і щодо джихадистського тероризму⁶⁰³.

Я хвилювався за колег з РНБ, які стали мішенями цієї кампанії, однак практично не звертав уваги на атаки, бо мав багато роботи. А втім, цей досвід підкреслив нагальну потребу вийти на нові арени протистоянь. Використання кіберінструментів у намаганні підірвати ефективність зовнішньої політики США через паплюження й провокування розколів ставатиме дедалі поширенішим і небезпечнішим з появою дипфейків та інших нових технологій. Мусимо краще розуміти й самі ці нові технології, і як супротивники можуть застосувати їх проти нас.

У лютому 2017 року представники РНБ разом з Кабінетом президента працювали над визначенням основних викликів для національної безпеки. Деякі з тих викликів були геостратегічні, деякі стосувалися галузевого суперництва, наприклад у космосі чи кіберпросторі. Поки ми розробляли всеохопні стратегії для подолання цих проблем, стало зрозуміло, що ті самі елементи стратегічного нарцисизму, які послаблювали позиції Сполучених Штатів у боротьбі з ревізіоністськими державами, джихадистськими терористами та ворожими силами, зумовили також наше відставання в

технологічному й економічному змаганні, важливому для безпеки й процвітання в майбутньому.

Пріоритетом для нашої команди стали висококонкурентні сфери кіберпростору та космосу, але ми також працювали з колегами з Національної економічної ради, щоб визначити інструменти посилення американської безпеки і процвітання в енергетиці й торгівлі, а також у сфері, яку ми охрестили «базою інновацій національної безпеки» (БІНБ). Ми визначили БІНБ — здається, кожна урядова ініціатива претендує на абревіатуру — як мережу знань, спромог і осіб, включно з дослідниками, національними лабораторіями та приватним сектором, яка перетворює ідеї на інновації, а відкриття — на успішні комерційні продукти й компанії, яка також захищає і вдосконалює американський спосіб життя. Ми визнали, що технології (наприклад пов'язані зі зв'язком п'ятого покоління (5G), штучним інтелектом, квантовими обчисленнями та біогенетикою) будуть життєво важливими для утримання лідерства Америки в обороні й глобальній економіці. Але змагальний підхід не означає припинення співпраці, особливо з приватним сектором та іншими вільними й відкритими суспільствами. Нам навіть доведеться шукати нових способів співпраці з ворогами і суперниками, особливо в запобіганні розповсюдженню найруйнівнішої зброї на землі та подолання взаємопов'язаних проблем зміни клімату, забруднення, охорони здоров'я, продовольчої й водної безпеки. Ефективна конкуренція і плекання співпраці спонукають до свідомих зусиль для подолання нарцисичних тенденцій, зокрема упередженості оптимізму та видавання бажаного за дійсне.

* * *

Поява інтернету спочатку породила величезний оптимізм. Вона змінила глобальну економіку, прискорила комунікації та передавання даних, проте також мала непередбачувані політичні наслідки. Усі очікували, що інтернет зробить авторитаризм нежиттєздатним. На рубежі XXI століття президент США Білл Клінтон висміював спроби Комуністичної партії Китаю контролювати інтернет. «Удачі, — сказав він у промові перед студентами Школи передових міжнародних

досліджень Пола Нітце при Університеті Джона Хопкінса. — Це скидається на спробу прибити цвяхом желе до стіни». Він передбачив, що в новому столітті «свобода поширюватиметься за допомогою мобільних телефонів і кабельних модемів»⁶⁰⁴. Не тільки Клінтон припускав, що інтернет змінить Китай. Тоді було важко навіть уявити, наскільки КПК й інші авторитарні режими змінять інтернет. Але, як і всі технології, глобальна мережа сама по собі є нейтральною: важливо, як люди її використовуватимуть. У Китаї та інших країнах експоненційний прогрес у використанні інтернету й смартфонів, замість посприяти політичним можливостям і свободі, фактично дав авторитарним режимам нові інструменти для репресій і контролю над своїм населенням⁶⁰⁵.

У демократичних суспільствах вільний і загальнодоступний інтернет, за задумом, мав надавати свободу й розширювати можливості. У багатьох аспектах саме так він і працював, провокуючи неймовірні зміни завдяки миттєвому доступові до нескінченної кількості інформації та через електронне єднання людей, і таким чином справив глибокий позитивний вплив на соціальну взаємодію, продуктивність і освіту. Але в цього добра були й темні сторони. Компанії, що володіли соціальними мережами, спонукали громадян відмовлятися від конфіденційності та збирали особисту інформацію, щоб заради отримання прибутку маніпулювати поведінкою користувачів. Інтернет-платформи виявились ідеальними інструментами для посилення ненависті, інспірування суспільних розколів і навіть розпалювання насильства, як у випадку з геноцидом народу рохінджа в М'янмі, що розпочався 2016 року⁶⁰⁶. Ба більше, оскільки люди тепер електронно пов'язані тісніше, ніж будь-коли, вони відірвались одне від одного соціально й емоційно. Інтернет мав жити гуманізм, але терористична пропаганда та інший насильницький зміст прославляють убивства невинних і притупляють чутливість людей до насильства. Багато молодих людей покинуло ігрові та спортивні майданчики заради своїх джойстиків і смартфонів⁶⁰⁷.

У 2020 році стало ясно, що джерелом небезпеки кібервійни для нас та інших демократій є далеко не лише Росія Владіміра Путіна. Наприклад, у 2017 році Іран почав використовувати свої державні ЗМІ, видаючи їх за незалежні, для пропаганди антисаудівських,

антиізраїльських і пропалестинських настроїв у Сполучених Штатах⁶⁰⁸. Північна Корея розпочала дезінформаційні кампанії, щоб вплинути на міжнародні переговори, наприклад на міжкорейський діалог і переговори зі США про денуклеаризацію⁶⁰⁹. Від 2019 року КПК зніщувала кампанії для дискредитації протестувальників у Гонконгу на материковій частині Китаю, а ще провела невдалу операцію впливу на результати президентських виборів на Тайвані⁶¹⁰.

Але не лише диктатори використовують особисті дані та зазіхають на конфіденційність. Те саме роблять й інтернет-компанії, які продають ці дані або використовують їх для дуже прибуткової реклами. Сполученим Штатам і країнам-однодумцям слід вимагати дотримання стандартів та розвивати технології, які захищатимуть конфіденційність і запобігатимуть зловживанню персональними даними. Європа й штат Каліфорнія ухвалили закони про захист персональних даних, але їх варто доопрацювати та поширити на інші уряди, які цінують конфіденційність і належні законні процедури. Удосконалення на кшталт захисту даних за допомогою шифрування та встановлення принципу конфіденційності за замовчуванням украй потрібні для захисту громадян і від зовнішніх, і від внутрішніх кіберзагроз свободі. Вони також життєво важливі для здоров'я особистості та суспільства.

Розглядати інтернет і соціальні медіа як арени конкуренції, а не як безумовні блага, — така настроєність нам необхідна, щоб скористатися перевагами вільного обміну інформацією й водночас захиститися від його небезпек. На додаток до заходів, окреслених у розділі 2, захист від інформаційної війни з використанням кіберзасобів мусить мати наступальний компонент, щоб вносити інформацію в закриті системи, протистояти дезінформації та ставити під сумнів урядові наративи. Демократіям варто розробити інструменти для обходу механізмів контролю, наприклад «Великого китайського фаєрволу» або інтернет-обмежень, запроваджених в Ірані. Такі технології, як космічний ширококутовий зв'язок, можуть ускладнити диктаторам закриття доступу до інформації.

Найголовніше, мабуть, що громадянам не треба чекати, поки політичні лідери чи ЗМІ почнуть протидіяти кіберзасобами інформаційній війні. Окремі особи можуть узяти й відмовитися від

токсичності та дезінформації в екосистемі соціальних медіа, відновити цивілізовану поведінку в дискусіях, важливих для процвітання демократії. Спілкування з тими, хто мислить інакше, слід цінувати як частину активного громадянського життя не лише в кіберпросторі, а й в аудиторіях, кафе, органах місцевої влади, на баскетбольних майданчиках і полях для регбі. Коли люди сперечаються про проблеми, які їх розділяють, їм варто приділяти стільки само часу для обговорення того, що їх єднає. Громадяни вільних і відкритих суспільств можуть дорожити свободами та можливостями, які їм заповіли предки, і водночас визнавати, що жодна демократія чи ринкова економіка не є досконалою і що над ними треба постійно працювати. І кожен може вдатися до самоосвіти в плані ключових викликів для своєї безпеки, здоров'я та процвітання як до засобу самозахисту від дезінформації.

* * *

Досягнення в галузі штучного інтелекту (ШІ) тільки посилюватимуть загрозу кібервійни. Технології ШІ дають змогу системам виконувати завдання, зазвичай призначені для людей. Машини вчитимуться на даних і використовуватимуть алгоритми для приймання рішень без втручання людини. У поєднанні з мережами високошвидкісного мобільного зв'язку на кшталт 5G, суперкомп'ютерами й «інтернетом речей» (тобто інтернетом комп'ютерних пристроїв, вбудованих у повсякденні речі) це може вплинути на все, від електромереж до громадського транспорту, фінансових транзакцій, глобальної логістики, безпілотних автомобілів і побутової техніки.

Технології штучного інтелекту можуть спростити застосування кібератак, оскільки фізичний світ чимдалі більше пов'язаний з кіберпростором і зловмисниками, які в ньому діють. Лише в грудні 2019 року атаки вимагачів (погрози, які ставлять жертву перед вибором: заплатити за відновлення доступу до своєї мережі й даних чи витратити мільйони доларів на їх відновлення) завдали шкоди найбільшому американському виробникові дротів і кабелів у Джорджії, медичній мережі в Нью-Джерсі, а також меріям міст

Рів'єра-Біч (штат Флорида) та Новий Орлеан (Луїзіана)⁶¹¹. У 2019 році місто Балтімор вирішило не платити викупу обсягом 75 тисяч доларів і втратило приблизно 18 мільйонів.

Щоб запобігти таким атакам, Сполучені Штати та їхні союзники мають бути готові діяти проти ворожих кібергравців і за межами комп'ютерних мереж. Але санкції та інші погрози карними заходами часто не досягають мети. Вони передбачають створення ризиків для чогось цінного для супротивника чи ворога, а це складно у випадку з невловимими терористами чи злочинцями, організації яких приховують своїх керівників і важливі активи. Й оскільки міжнародний і внутрішній тиск на ворожі режими, такі як іранський і північнокорейський, посилюється, їхні лідери можуть зробити висновок, що не мають чого втрачати. Ось чому важливим є стримування через заперечення, тобто переконання супротивників у тому, що вони не можуть досягти своїх цілей за допомогою кібератак.

Стимування через заперечення потребує поєднання наступальних та оборонних можливостей, підвищення стійкості систем і високого рівня співпраці між урядом, бізнесом і науковими колами. На жаль, для наших децентралізованих демократичних систем така співпраця є справжнім викликом. За словами директора Національної розвідки Джеймса Клеппера, коли Північна Корея 2014 року хакнула студії Sony, відповідь планували «через інфраструктуру іншої країни, юристи злетіли з катушок, тому на кіберфронті ми нічого не робили». Натомість: «Ми зрештою наклали санкції на групу північнокорейських генералів»⁶¹².

Протягом першого року адміністрації Трампа РНБ працювала над усуненням цих бюрократичних перешкод. Я був розчарований повільністю прогресу, але щойно було надано відповідні повноваження, Сполучені Штати почали краще реагувати й стали конкурентоспроможнішими. Ефективним виявився кіберзахист проміжних виборів 2018 року під керівництвом генерала Пола Накасоне, надзвичайно компетентного директора АНБ й очільника Кіберкомандування США. У лютому 2019 року Накасоне відвідував Конгресу: «Ми досягли постійної присутності в кіберпросторі, щоб відстежувати дії супротивника, і розробили інструменти й тактику, щоб зірвати зусилля [росіян]»⁶¹³.

Несамочевидним, але ключовим заходом оборони має стати розробка кібермереж і кіберсистем у спосіб, який передбачатиме їхню поступову деградацію з огляду на припущення про те, що їх невпинно атакуватимуть. Коли Росія в грудні 2015 року атакувала українську енергосистему, її застарілість, по суті, виявилася перевагою, адже це дало змогу відновити електропостачання менш ніж за шість годин за допомогою аналогового резервного копіювання. Досконалі, базовані на новітніх технологіях системи можуть бути уразливими до катастрофічних збоїв. Треба, щоб у сферах комунікацій, енергетики, транспорту та фінансової інфраструктури стійкість стала критичним параметром проектування. Заради неї потрібно тримати ненадійне обладнання та програмні засоби поза мережами, постійно виявляти атаки противника та за кожної загрози запобігати їм. Першим кроком стане усвідомлення, що дозвіл компаніям на кшталт китайських Huawei або ZTE працювати в наших комунікаційних мережах рівносильний тому, щоб відкрити ворота Трої для міфічного троянського коня. Пильність має стати звичкою, інтегрованою в корпоративну культуру компаній та уряду. Найкраща практика — винагороджувати хакерів, які викривають слабкі місця. Прикладом може бути компанія Microsoft, що змінила свою політику і, замість погрожувати хакерам судовими позовами, запрошує їх на конференції з безпеки та виплачує «призи за баги», якщо вони виявлять уразливі ланки безпеки.

Також потрібна дуже активна співпраця державного та приватного секторів. Як зауважив Джейсон Гілі, експерт із кібербезпеки Колумбійського університету, «кіберсила Америки зосереджена не у Форт-Міді, де базується АНБ та Кіберкомандування США. Натомість центр кібернетичної потуги США розташований у Кремнієвій долині, на трасі 128 у Бостоні, у Редмонді (штат Вашингтон) і в усіх місцях, де американці створюють і підтримують кіберпростір»⁶¹⁴. Проте стосунки уряду США з технологічним сектором часто бувають конфліктними.

Ефективне протистояння в кіберсфері потребує спільних підходів. Інженерам технологічних фірм важливо знати, як супротивники використовують віртуальний простір і новітні технології, а також усвідомлювати, що вони конкурують не лише з іншими компаніями, а й з ворожими країнами. Фірми, які відкидають можливості співпраці

зі Сполученими Штатами й іншими демократичними урядами, але водночас допомагають авторитарним режимам придушувати власний народ, можуть не усвідомлювати небезпеки, яку роблять можливою. Рішення працівників Google опротестувати свою участь в контракті з розвідкою США, тимчасом як ця компанія допомагала КПК посилити державний нагляд, вочевидь частково ґрунтувалося на нерозумінні того, що поставлено на карту в протистоянні Сполучених Штатів з Китаєм⁶¹⁵.

Комерційні структури, які спеціалізуються на кібербезпеці та боротьбі з кібершпигунством, потенційно здатні подолати розрив між технологічним сектором і урядом. Одним із прикладів є Strider, компанія з кібербезпеки. Її засновник Грег Левеск має досвід роботи і в уряді, і в технологічній фірмі. Strider використовує власні бази даних, машинне навчання та людський інтелект для боротьби з крадіжками інтелектуальної власності у фірмах. Більше і більше приватників, імовірно, розумітимуть, що їм варто бути активними в мережах супротивника, щоб виявляти та відбивати атаки на свої системи чи інтелектуальну власність. А дії комерційного сектору, які збігаються з діями урядів, можуть вести до кращої координації між цивільними та військовиками й до розподілу навантаження з кіберзахисту. Компанії, які поводяться в кіберпросторі наступально, ризикують зазнати санкцій від іноземних урядів, понести відповідальність за шкоду для невинних третіх сторін, посприяти ескалації збройного конфлікту, тому для поєднання атаки та захисту в кіберпросторі координація державного і приватного секторів така важлива.

* * *

Для минулого століття новою конкурентною сферою був космос. У 1957 році, коли Радянський Союз запустив на орбіту «Спутнік», очільники США побоювалися, що програють це змагання. Страх надихнув на низку реформ, серед яких — оновлення наукової освіти, посилена увага до розробки ракет, створення Національного управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (NASA)⁶¹⁶. Однак після Холодної війни зацікавленість США лідерством у космосі падала, оскільки багато хто припускав, що то

буде безпечне середовище, у якому світові держави взаємовигідно співпрацюватимуть⁶¹⁷. Сполучені Штати проявили оптимізм, подібний до оптимізму щодо вільного та відкритого інтернету, і дійшли висновку, що якщо вони вирішать не використовувати космічних можливостей, то й інші братимуть їхній приклад. Цей напад стратегічного нарцисизму передбачувано спричинив відставання Америки в космічній галузі. Після припинення роботи «Спейс-шатла» у 2011 році США стали залежними від Росії в пілотованих космічних польотах. Міжнародна співпраця в навколосемному просторі справді розширилася, але Росія та Китай усвідомили, що космічні можливості дають Сполученим Штатам значні економічні та військові переваги, тож вирішили не лише розробляти власні програми, а й створювати зброю для виведення з ладу або знищення зброї США і їхніх союзників⁶¹⁸.

У 2007 році Китай збив ракетою один із власних супутників. Наступними роками Росія та КНР розробили цілу низку руйнівних протикосмічних засобів, які варіювалися від протисупутникової лазерної зброї та ракет до орбітальної зброї й радіоелектронного заглушування⁶¹⁹. Дружні до Сполучених Штатів країни розвивають власні можливості для стримування ворогів. Наприклад, у березні 2019 року Індія використала протисупутникову ракету, щоб підірвати один із своїх супутників і показати світові, що вона теж має наступальну протикосмічну зброю.

У 2017 році, визнавши необхідність ефективнішої конкуренції в космосі у державному та комерційному секторах, адміністрація Трампа відновила Національну космічну раду під керівництвом віцепрезидента Майка Пенса. Я попросив колег з РНБ попрацювати з командою Пенса в розробці стратегії активізації для нашої космічної програми. Нашою командою керував надзвичайно обізнаний та ефективний офіцер ВПС, на той час генерал-майор Білл Лікурі. Він розумів, що ставки високі й що співпраця із союзниками та приватним сектором потрібна і для боротьби з потенційними небезпеками мілітаризації космосу, і для повного використання можливостей, пов'язаних з комерціалізацією навколосемного простору. Космічна рада встановила цілі, щоб стримувати та за потреби долати космічні й протикосмічні загрози супротивника, щоб американські компанії й

надалі лідирували в галузі інноваційних космічних технологій і щоб можна було використовувати космічні дослідження для «перегляду знань про себе, нашу планету, нашу Сонячну систему, наш Всесвіт»⁶²⁰.

Як і в кіберпросторі, стримування агресії й тут залежить від переконання противника в тому, що він не може досягти цілей, атакуючи космічні засоби США. Уряд і технологічний сектор Сполучених Штатів мають охороняти доступ до технологій, здатних сприяти розвитку в Китаї чи Росії передових космічних засобів для використання проти нас. Комерційним структурам США варто з підозрою ставитися до іноземних інвесторів на кшталт китайської компанії Tencent, яка придбала великі частки американських космічних стартапів Moon Express, Planetary Resources, NanoRacks, World View Enterprises⁶²¹. Ця компанія володіє WeChat і QQ, одними з провідних застосунків для соціальних мереж, і діє як продовження КПК, оскільки цензурує і моніторить приватні комунікації й особисті дані та інформує про них китайську владу. Надалі вона діятиме як рука партії в космосі.

Незважаючи на ці загрози, космічна конкуренція дає реальні можливості для безпеки, процвітання та задоволення деяких найнагальніших потреб Землі. Доставлені в космос системи надаватимуть постійний усесвітній доступ до хмарних сховищ, поки негеостаціонарні супутники (які рухаються відносно поверхні Землі) оброблятимуть дані та підтримуватимуть комунікації. Ці супутники можуть гарантувати стале дистанційне зондування земної поверхні в режимі реального часу, що сприятиме захисту навколишнього середовища та швидкому реагуванню на природні й техногенні катастрофи. Planet, компанія, яку 2010 року заснувала команда колишніх науковців NASA, прагне щодня відображати всю Землю, щоб зміни були видимими, доступними та сприяли подальшим діям. Чіткість, про яку дбають її 150 супутників спостереження за планетою, дає змогу відстежувати різноманітні важливі для безпеки процеси, такі як маніпуляції з ракетами в Північній Кореї, знищення тропічних лісів у Бразилії, лісові пожежі в Австралії, забруднення й руйнування екосистем в Індії та Китаї, протести в Ірані. У найближчому майбутньому ще більше засобів використання космосу для вирішення проблем Землі стануть технічно можливими й економічно

виправданими. Одним із прикладів є виробництво сонячної енергії в космосі.

Щоб сповна скористатися можливостями та захиститися від небезпек у космосі й кіберпросторі, потрібне розуміння того, як технології взаємодіють між собою і людством. Занадто часто застосування якогось перспективного ноу-хау відстає, бо його розглядають ізольовано від інших технологій, у поєднанні з якими воно розкрило б величезний потенціал. Ось чому співпраця між науковцями та між ними й політиками життєво важлива для інновацій. Потреба у співпраці навколо ключових викликів для національної безпеки зростає, оскільки провідна роль у галузі технологічних інновацій переходить від урядів до приватного сектору.

* * *

До закінчення Холодної війни американська модель технологічного розвитку була порівняно закритою, тобто доступ до основних напрямків, як-от ядерна зброя, реактивні винищувачі та високоточні боеприпаси, фінансував і контролював уряд. Ці програми були захищені класифікаціями рівнів безпеки, патентами й авторськими правами. Коли уряд вирішив розсекретити такі технології, як мікрочипи, сенсорні екрани та активовані голосом системи, інженери і підприємці приватного сектору поєднали й удосконалили ці технології, щоб започаткувати нові галузі, наприклад виробництво смартфонів.

У XXI столітті технологічні інновації справді стали відкритими. Вони чимраз частіше походять від розрізнених досліджень, які фінансує держава. Тим часом Китай зреалізував свою ієрархічну стратегію військово-цивільного синтезу, щоб викрадати технології та прямі інвестиції й випереджати Сполучені Штати в нових стратегічних галузях і військових можливостях. Терміново потрібна нова модель застосування технологічних винаходів для вирішення проблем національної безпеки, щоб Сполучені Штати та їхні союзники не опинились у дуже не вигідному становищі.

Більшість наукових, комерційних і владних кіл не зважали на те, що противники можуть красти й застосовувати розроблені в Сполучених

Штатах технології, щоб загрозувати нашій національній безпеці та правам людини. Багато таких прикладів я вже наводив у розділі про Китай, але тут хотів би підкреслити, що американський капітал сприяє зусиллям КПК перевершити Америку в низці критично важливих нових технологій, наприклад у галузях штучного інтелекту й інших, що мають значення для військового домінування. Акції 700 китайських компаній, більшість із яких перебуває у власності або під контролем держави, котируються на ринках боргових зобов'язань і цінних паперів США. Американські громадяни фінансують приватні структури, які створюють наступне покоління військових літаків, кораблів, підводних човнів, безпілотних систем і десантної зброї для НВАК. У 2018 році венчурні інвестиції Сполучених Штатів у китайські підприємства, пов'язані з розробками штучного інтелекту, перевищили аналогічні капіталовкладення в американські компанії. Багато очільників і фінансистів США та союзників ідуть навіть далі, ніж цитата, приписувана Владіміру Леніну: «Капіталісти продадуть нам мотузку, на якій ми їх повісимо». Вони фактично фінансують придбання мотузки китайською компартією.

У 2017 році Меттові Поттінджеру, Наді Шедлоу, бригадному генералові Роберту Сполдінгу та іншим працівникам РНБ було зрозуміло, що настав час Сполученим Штатам знову вийти на арену технологічних змагань. Будь-які рішення, що стосуються розвитку технологій та інфраструктури, треба ухвалювати з огляду на те, як запропоновані технологія та інфраструктура поєднуюватимуться з геополітичними планами. Однією з найважливіших сфер конкуренції є контроль даних. Той, хто контролює обладнання 5G, матиме доступ до потоків інформації та впливатиме на створення протоколів даних, які можуть не тільки вплинути на конфіденційність, а й надати нечесну економічну перевагу. Контроль даних у поєднанні з технологіями штучного інтелекту здатний привести до домінування в ключових секторах світової економіки.

Але навіть прискіпливіший погляд на китайські розробки штучного інтелекту та військових технологій може бути занадто короткозорим. Адже амбітна стратегія КПК полягає в контролі за фізичною та цифровою інфраструктурою для домінування в майбутній глобальній логістиці й ланцюгах постачання. Авангардом цього завоювання у XXI

столітті є державні та фінансовані державою підприємства Китаю в галузях телекомунікацій і управління портами, судноплавні компанії. Демократична, вільна ринкова економіка досі дає компартії «мотузку», оскільки Китай узявся за придбання в усьому світі морської інфраструктури, яка доповнює його контроль над інфраструктурою зв'язку. У здобутті контролю над портами КПК націлилася на країни ЄС та інших союзників США, як-от Ізраїль. Багато таких портів, як Антверпен, Трієст, Марсель і Хайфа, розташовані поблизу кластерів наукових і промислових дослідних установ. За даними Міністерства транспорту Китаю, до 2020 року в 34 країнах було 52 порти, керовані чи збудовані китайськими компаніями, і ці цифри продовжували зростати⁶²².

Сполучені Штати й інші країни перебувають у невідповідному становищі через нездатність цілісно зрозуміти амбіції Китаю, а також через неспроможність усвідомити дедалі більшу прірву в культурних, філософських і бізнес-процесах між своїми спільнотами національної безпеки та інноваційними екосистемами на кшталт Кремнієвої долини. Надалі так тривати не може. У Сполучених Штатах керівники технологічних компаній і високопоставлені урядовці починають визнавати, що брак співпраці між ними змістив перевагу від вільних суспільств і ринкових економічних систем до закритих авторитарних утворень. Вони визначили три перешкоди для співпраці: неузгодженість державних і бізнесових процесів, нерозуміння ваги технологічних змагань для безпеки серед науковців та інженерів і складність переміщення людей між посадами в державному й приватному секторах. Подолання цих перешкод потребує дій. Робота таких організацій, як Підрозділ оборонних інновацій, який дбає про інтереси Міністерства оборони США в Кремнієвій долині, є чудовою організаційною практикою, яку можна легко відтворювати.

Сполучені Штати, Китай і Європейський Союз використовують різні підходи до того, як держава, компанії чи окремі особи можуть контролювати дані. Сполучені Штати із країнами-однорумцями мають працювати над політикою, яка надасть доступ до потрібних даних, водночас захищаючи конфіденційність і довіру споживачів. Вільним і відкритим суспільствам треба мати спільні стандарти взаємодії своїх урядів з приватним сектором та одне з одним, коли йдеться про те, як

управляти даними, їх збирати, обробляти, зберігати і передавати⁶²³. Зростає розрив між вільними моделями управління даними й авторитарними. Сполученим Штатам та іншим демократичним країнам слід домовитися про спільні стандарти, що відповідатимуть їхнім демократичним принципам.

* * *

Деякі виклики спонукають до співпраці не лише із союзниками та партнерами, а й з конкурентами та супротивниками. Співпраця необхідна для запобігання поширенню або використанню найруйнівнішої зброї на землі. Не дати в руки ядерну бомбу ворожим режимам, таким як Іран і Північна Корея, — це має відповідати інтересам усіх країн. Треба укласти угоди про контроль над ядерною зброєю, які встановлять заходи для зміцнення довіри, критично важливі, щоб запобігати непорозумінням або прорахункам, здатним призвести до застосування засобів масового ураження. Договори та міжнародні конвенції про контроль над озброєннями можуть обмежити ядерні запаси, призупинити розробку або зліквідувати дестабілізаційні види зброї, наприклад хімічну чи біологічну. Конвенція 1997 року забороняє виробляти, накопичувати і використовувати хімічну зброю та інгредієнти для її виготовлення. Новий договір про СНО від 2010 року між Сполученими Штатами та Росією вдвічі зменшив кількість пускових установок стратегічних ракет в обох країнах, а також запровадив новий режим інспектування й верифікації. Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (РСМД) від 1988 року допоміг позбутись ядерної зброї наземного базування середньої дальності, але з 2014 року Росія порушувала угоду, а Китай, який її не підписав, створив заборонені документом ракети.

Очевидно, що угода про контроль над озброєннями, якої дотримується лише одна сторона, існує виключно на папері. У 2017 році Державний департамент повідомив Росії про намір США вийти з договору про РСМД в надії мотивувати Кремль повернутися до виконання того документа. Це не спрацювало, і в лютому 2019 року адміністрація Трампа оголосила про вихід Америки з договору — таке

рішення я вважав правильним і давно назрілим. Зростало занепокоєння, що новий договір про СНО, термін дії якого спливає у 2021 році, спіткає та сама доля. На початку 2020-го здавалося, що серйозні шанси на успіх мають спроби оновити угоду про СНО і залучити Росію та Китай до підписання договору — наступника РСМД. Угоди, які обмежують ядерні й інші засоби масового знищення, за умови належного моніторингу та впровадження допомагають знизити ризики катастрофи, яку важко навіть уявити. Вони також можуть звільнити кошти на проекти, які приносять людству користь, а не загрожують армагедоном.

Але з подальшим поширенням ядерної зброї та ракет великої дальності додаткового значення для захисту американської батьківщини, а також союзників і громадян США за кордоном набуває протиракетна оборона. У 2019 році адміністрація Трампа завершила огляд цієї галузі й у результаті зробила висновок про необхідність значних інвестицій у покращення національної та регіональної протиракетної оборони. Підтримка науково-технічних дослідних програм, здатних запропонувати економічно ефективні варіанти подолання чимраз більших ракетних загроз, не має бути контроверсійним питанням. Як зазначено в огляді 2019 року, ці рішення мають поєднувати «наступальні та оборонні інструменти стримування» й давати змогу «перехоплювати ракети на всіх етапах польоту»⁶²⁴.

Поширюються й інші загрози для цивільного населення та інфраструктури. Значну небезпеку становлять автономні літальні та наземні транспортні засоби, оборона від яких ще не до кінця розроблена. Попередженням можна вважати ройову атаку дронів на об'єкт Aramco в Саудівській Аравії 2019 року, у результаті чого видобуток нафти скоротився майже вдвічі (це приблизно 5 відсотків світового видобутку). Те саме можна сказати й про активність дронів навколо лондонського аеропорту «Гатвік», яка заблокувала авіарух у грудні 2018-го. Одиначні та ройові атаки дронів здатні змусити наших громадян жити в страху, подібному до того, якого лондонці зазнали у Другу світову війну, під час бомбардувальної операції «Бліц» ракетами V1 і V2 — безпілотниками першого покоління, які запустила нацистська Німеччина.

* * *

Серед головних ідей цієї книжки — те, що стратегічний нарцисизм і пов'язана з ним тенденція штучно розділяти взаємопов'язані проблеми спонукають ухвалювати в складних ситуаціях короткострокові, спрощені рішення. Упередженість до довгострокового підходу, як і інші недуги політики США, коріняться у відсутності емпатії. Джаміль Закі, професор психології Стенфордського університету та директор Стенфордської лабораторії соціальної нейронауки, у своїй книжці «Війна за доброту: розвиток емпатії в роз'єднаному світі» зауважує, що час і відстань зменшують емпатію, оскільки людські «інстинкти турботи короткозорі». Наша здатність відчувати емпатію до подій майбутнього обмежена, бо «ми зазвичай не бачимо себе в майбутньому. Шукати вирішення проблем, з якими нам ще не довелося зіткнутися, суперечить нашим інстинктам. Ми з меншою імовірністю вкладатимемося сьогодні в дії чи бездіяльність, які віддалені від нас і шкодять ще не народженим, незнайомим людям». Ця тенденція проявляється в усьому світі у підході до взаємопов'язаних проблем зміни клімату, забруднення навколишнього середовища, енергетичної безпеки, продовольчої та водної безпеки.

Як і дискусії з президентом Трампом про ядерну угоду з Іраном, обговорення Паризької кліматичної угоди були емоційними. Я далеко не експерт у цьому питанні, але розумів, що проблема зміни клімату зазвичай розводить людей на полярні позиції. Кліматичні активісти обстоювали непрактичні заходи, а ті, хто заперечує зміни клімату чи скептично ставиться до них, нехтували переконливими доказами того, що глобальне потепління справді відбувається, його спричинили люди, і якщо його не зупинити, воно матиме катастрофічні наслідки. Може, це було наївно, але я думав: коли ми просто зосередимося на тих пунктах, у яких американці доходять згоди, то зможемо розробити варіанти кліматичної стратегії, вийти за межі розбіжностей між прихильниками різноспрямованих радикальних позицій і досягти реального прогресу.

Я рекомендував президенту, щоб Сполучені Штати залишились у Паризькій угоді. Це документ про захист довкілля, який 2015 року прийняли майже всі країни. Він покликаний зменшити викиди парникових газів у всьому світі та обмежити підвищення температури на планеті у XXI столітті до 2 °С понад доіндустріальний рівень. Я вважав, що зміна клімату спричинена людьми і що ми маємо розробити розумне рішення для багатьох держав одночасно. Угода не мала обов'язкової сили, тому я не бачив мінусів у тому, щоб у ній залишатися. Крім того, я відчував, що вихід США призведе до втрати американського впливу не лише в питаннях, пов'язаних із кліматом, а й у протистоянні викликам, які потребують міжнародних зусиль.

Однак прихильники виходу вважали, що якщо Сполучені Штати не досягнуть передбачених в угоді цілей у скороченні викидів вуглецю, активісти ініціюватимуть судові процеси проти уряду та промисловості. Також, на їхню думку, досягнення цілей угоди обмежить економічне зростання та принесе збитки американському народові, тоді як найбільші забруднювачі світу не тільки погодилися на менш амбітні цілі, а й отримували платежі від Сполучених Штатів та інших країн, щоб стимулювати перехід на відновлювані джерела енергії. Цієї угоди, як і ядерного договору з Іраном, Конгрес не ратифікував: багато хто вважав її зазіханням на суверенітет. У червні 2017 року в Трояндовому саду Трамп виголосив промову, у якій заявив про своє рішення розпочати процес виходу. Він сказав, що угода «несе шкоду для Сполучених Штатів і користь виключно іншим країнам, змушуючи американських робітників, яких я люблю, і платників податків зазнавати втрат після зменшення кількості робочих місць, зниження заробітної плати, закриття заводів і значного скорочення економічного виробництва»⁶²⁵. Одне слово, президент вважав, що угода стане економічним тягарем для Сполучених Штатів і на додаток призведе до масштабної втрати робочих місць, що поставить США в не вигідне міжнародне становище. До того ж договір нічого не дасть, щоб зупинити зміни клімату на довгострокову перспективу.

Я не погоджувався із цим рішенням, але, дізнавшись більше про те, які дії потрібні для захисту навколишнього середовища в глобальному вимірі — скорочення викидів вуглецю та метану, надання доступу до енергії, захисту від ризиків для здоров'я, підвищення продовольчої й

водної безпеки, — дійшов висновку, що крізь темну хмару над репутацією Америки, яка виникла після виходу з угоди, пробивається промінь надії. Вихід з угоди міг привернути увагу до її невідповідності та переконати не лише Сполучені Штати, а й інші країни застосувати принципово інший підхід до зміни клімату. Паризька угода, як я із часом почав вважати, є небезпечною, оскільки підживлює самовдоволення. Хоча підписання дало її прихильникам змогу почуватися молодцями, незобов'язливий, невиконуваний характер угоди ніяк не зменшив того, що стане найбільшим джерелом антропогенного глобального потепління найближчими десятиліттями, — зростання викидів вуглецю в Китаї та Індії, а також можливих у майбутньому викидів в африканських країнах, що розвиваються. Через чотири роки після підписання Паризької угоди викиди зростали зі швидкістю 1,5 відсотка за рік⁶²⁶. Нам потрібні були недорогі та вигідні рішення, які могли б зменшити продукування парникових газів у Китаї, Індії та в усіх країнах, що розвиваються.

Розчаруванням стала конференція в Мадриді (Іспанія) у грудні 2019 року, на якій треба було доопрацювати правила, що впливають із Паризької угоди. Як і в попередніх спробах розв'язати проблему глобального потепління, дискусії здебільшого зосереджувалися на псевдорішеннях — або непрактичних, або неадекватних варіантах подолання комплексних проблем, пов'язаних зі зміною клімату. Учасники конференції підтримали «Зелений новий курс» — нереалістичну пропозицію, яка закликала задовольнити весь попит на електроенергію в США за допомогою джерел енергії з нульовим рівнем викидів, покласти край усім викидам парникових газів від транспорту, виробництва та сільського господарства в країні, реконструювати всі будівлі та побудувати нові для підвищення енергоефективності, гарантувати гідне житло, якісне медичне обслуговування та робочі місця з платнею, що даватиме змогу утримувати сім'ю, запровадити відпустки з догляду за дитиною, лікарняні та пенсії для кожного в Сполучених Штатах. Дехто пропонував, щоб Європа застосувала такий самий нереалістичний підхід. Потрібна була принципово інша пропозиція, але, здавалося, псевдорішення мали тенденцію множитися. Прихильники екологічної справедливості рекомендували масштабні вливання капіталу в країни,

що розвиваються, щоб компенсувати їхнє історично невідповідне становище. Однак чисті та прибуткові рішення у сфері енергетики є найкращим способом виправити помилки минулого, створити можливості для економічного зростання та вирішити проблеми екологічної справедливості. Мета скоротити відношення викидів вуглекислого газу до ВВП підкреслить необхідність рішень, застосованих до країн, що розвиваються, а не пропозицій передавати капітал розвинених держав тим державам, які негативно впливають на Землю та власних громадян.

Знову ж таки, стратегічний нарцисизм заважає виробляти рішення, оскільки деякі кліматичні активісти уявляють світ відповідно до бажаних досягнень, але не роблять жодних практичних кроків, щоб для подолання проблеми скористатися наявними можливостями. Через зарозумілість вони не звертають уваги на політичні й економічні реалії, які розходяться з їхніми мріями. Ті, хто заперечує зміни клімату, демонструють іншу форму стратегічного нарцисизму, засновану на навмисному незнанні. Світ потребує цілісної стратегії, яка ґрунтуватиметься на визнанні того, що країни не підуть проти власних безпекових та економічних інтересів, щоб приєднатися до міжнародної угоди. Пропозиціям треба мати значну комерційну та політичну привабливість не лише для успішних країн, а й для тих, що розвиваються⁶²⁷. І цим рішенням не слід зосереджуватися лише на одному аспекті складної проблеми, створюючи негаразди в інших сферах.

Поширеною вадою багатьох кліматичних пропозицій є те, що вони пропонують розв'язувати світову проблему заходами в межах однієї країни. Оскільки забруднення не зважає на кордони, рішення належить застосовувати глобально. Науковці-кліматологи сходяться на тому, що світове виробництво електроенергії на основі вугілля потрібно скоротити на 70 відсотків до 2030 року і повністю — до 2050-го. Вугілля дає 72 відсотки електроенергії в Індії. А між 2006 роком, коли Китай обігнав Сполучені Штати як найбільше джерело викидів вуглекислого газу, і 2020-м КНР щороку будувала від 50 до 70 великих електростанцій на вугіллі. Нині країна є найбільшим споживачем твердого палива у світі, й у 2019 році там будували вугільні електростанції загальною потужністю 121 гігават — більше за решту

світу разом узяті. Кожна станція спалює приблизно тонну вугілля що десять секунд⁶²⁸. Хоча Сі Цзіньпін багато просторікує про навколишнє середовище, за 2019 рік Китай здійснив більше викидів вуглецю, ніж Сполучені Штати та Європейський Союз разом. Ще гірше те, що він експортує будівництво понад 260 вугільних електростанцій в Азію та Африку. Одна із цих установок у Кенії, за 25 кілометрів від об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, стане найбільшим джерелом екологічних проблем у країні⁶²⁹. Забруднення навколишнього середовища в Африці не менш руйнівне, ніж збільшення викидів вуглецю на глобальному рівні. Тенденції в Індії так само погані.

Вади інших пропонованих рішень полягають у тому, що ті не базуються на системному та цілісному баченні, а зосереджуються на одному аспекті проблеми. Але питання довкілля, клімату, енергії, охорони здоров'я, продовольчої та водної безпеки і навіть бідності й міграції є взаємопов'язаними. Наприклад, сільське господарство впливає на клімат, а клімат — на сільське господарство. Якби велика рогата худоба була країною, то вона стала б третім за обсягами джерелом викидів парникових газів. Ліси вирубують, щоб зробити землю доступною для худоби або вирощувати аграрні культури та перетворювати їх на біопаливо. Але вирубування лісів ліквідує дерева, які витягують CO₂ з повітря, а під час спалювання рослини викидають весь свій вуглець і парникові гази назад в атмосферу.

Зміна клімату обертається дефіцитом їжі та води, сприяє поширенню хвороб серед людей, тварин і рослин. Наслідки можуть бути і негайними, й довгостроковими, особливо з огляду на те, що фактори напруженості, які спричинила людина, такі як війна та злочинність, можуть спровокувати дефіцит їжі та води і посилити його⁶³⁰. Показовим прикладом є сьогоднішня трагедія в Ємені. Наслідки таких взаємопов'язаних проблем у плані міграції уразили не лише Африку, а й Великий Близький Схід, Європу, Центральну та Північну Америку. Як показало недавнє дослідження Інституту Гувера, «ми спостерігаємо глобальне пересування людей у масштабі, аналогічному до трансформаційного руху товарів і капіталу останніми десятиліттями»⁶³¹.

Зусилля, спрямовані на подолання лише одного виклику, можуть поглибити й зробити постійними інші проблеми, а не знизити загрози безпеці та процвітанню. У Китаї очікуваний вибух виробництва електромобілів збільшить викиди вуглекислого газу та знизить і без того жалюгідну якість повітря, оскільки електромобіль, який заряджає свої акумулятори електрикою з вугільної установки, фактично виробляє більше CO₂ на кілометр, ніж автомобіль з бензиновим двигуном⁶³². В Індії прем'єр-міністр Нарендра Моді пообіцяв питну воду кожному домогосподарству в країні, але це становить лише 4 відсотки від загальної кількості води, яку використовують індійці: майже 80 відсотків іде на зрошення сільськогосподарських угідь. За оцінками експертів, щороку в Індії через гострий дефіцит води гине 200 тисяч людей, а ще приблизно 600 мільйонів переживають значний брак води. Очікують, що до 2030 року потреба перевищить наявні запаси⁶³³. Тому зосередження лише на водній безпеці без проведення реформ у способах ведення сільського господарства, є намаганням вилікувати симптоми, тимчасом як основна хвороба посилюється.

Маємо проявити трохи стратегічної емпатії, щоб розробити рішення, які давали б раду цьому взаємопов'язаному набору проблем. І рішення ті мають генерувати стимули, які сприятимуть їх широкому впровадженню. Реалістичний підхід, зосереджений на чотирьох висвітлених далі цілях, має звести до мінімуму поляризовані політичні дискусії, що підсилюють тих, хто заперечує кліматичні зміни, приховує точки згоди та відкладає ініціативи, які роблять вибір між економічним зростанням і виживанням планети хибною дилемою.

- По-перше, щоб гарантувати, що Сполучені Штати залишаться світовим лідером у скороченні забруднення, і водночас розвивати нашу економіку, будь-який план має охоплювати енергетику, сільське господарство, виробництво, транспорт і будівництво. Відновлювані джерела енергії залишатимуться важливими, але ще важливішими є сміливі короткострокові дії, такі як заохочення переходу в усьому світі від вугілля до природного газу та розширене використання ядерної енергетики.

- По-друге, Сполученим Штатам треба подати світові приклад, розробляючи цілісні рішення, насамперед з використанням нових технологій, що передбачатимуть удосконалені відновлювані джерела енергії, ядерні реактори наступного покоління, кращі батареї й способи вловлювання вуглецю. Вартість багатьох із цих технологій суттєво знизилася.
- По-третє, Сполучені Штати мають співпрацювати з іншими країнами над екологічно чистою енергетикою, новими методами ведення сільського господарства та організації ланцюгів постачання, водною безпекою, транспортом, захистом навколишнього середовища та охороною здоров'я. Ми могли б розпочати широкомасштабне довгострокове партнерство з Індією щодо цих взаємопов'язаних проблем — з акцентом на очікуваних результатах.
- По-четверте, усім слід віддавати пріоритет заощадженню енергії, харчових продуктів та інших ресурсів, зокрема виробляти енергоефективніші транспортні засоби⁶³⁴. Система «вуглецевих» кредитів могла б заохотити населення зменшувати викиди та більше заощаджувати. Економія харчів завдяки скороченню кількості відходів матиме вирішальне значення. На вирощування продуктів, які ми викидаємо, води йде більше, ніж використовує будь-яка окремо взята країна, а обсяги вуглецю від цієї викинутої їжі вдвічі перевищують викиди всіх легкових і вантажних автомобілів у Сполучених Штатах⁶³⁵.

Існує багато інноваційних рішень для досягнення цих чотирьох цілей. Прикладом, який я знаю особисто, є Zume — компанія зі штаб-квартирою в Сан-Франциско. Я входжу в дорадчу раду цієї структури. Zume прагне інтегрувати відомі вже та новітні технології в нові системи, щоб змінити весь ланцюжок постачання харчових продуктів через краще збалансування попиту й пропозиції, скорочення харчових і транспортних відходів, а також інтеграцію нових сільськогосподарських технологій, які дадуть змогу викидати набагато менше вуглецю. Цілісні рішення, подібні до тих, які використовує Zume, можуть мати величезний позитивний вплив на міжнародному рівні на перетині сфер захисту навколишнього середовища,

енергетики, зміни клімату, охорони здоров'я, а також водної та продовольчої безпеки.

Хоча міжнародні організації та форуми можуть допомогти координувати та надихати міжнародні рішення, реальний прогрес має відбуватися в суверенних державах. Варто зазначити, що під час глобальних кліматичних протестів у вересні 2019 року до дій закликали величезні натовпи, загалом приблизно 4 мільйони людей, в усьому світі: у Нью-Йорку, Сеулі, Кабулі, Стамбулі й інших містах⁶³⁶. Однак протестів у Китаї не було⁶³⁷. Міжнародні організації та держави, громадяни яких стали жертвами безвідповідальної поведінки, мають чинити тиск на країни, які не є хорошими господарями планети. Інформування населення про потенційні рішення та наслідки бездіяльності може допомогти зсередини чинити соціальний тиск на авторитарні режими.

Обговорення цих тем варто починати з точок згоди. Переважна більшість американців визнає, що зміна клімату є проблемою, що її спричинила людина і що вона пов'язана з викидами вуглецю; що для неї немає єдиного унікального рішення; що в рішеннях слід передбачати економічні стимули, які сприятимуть їх ухваленню серед широких верств; що переведення вугільних установок на природний газ або інше джерело з низьким рівнем викидів має бути невідкладним і найближчим пріоритетом. І щоб викликати емпатію, яка спонукатиме до дій, ми маємо думати про наших дітей та онуків з усвідомленням того, що це не проблема лише майбутнього. Це набір взаємопов'язаних проблем сьогодення, які стосуються клімату, енергетики, довкілля, здоров'я, продовольчої та водної безпеки.

* * *

Енергія — найвагомійший з усіх складників, пов'язаних зі зміною клімату, здатний запропонувати найвищі можливості у виправленні ситуації. Найбільше скорочення викидів парникових газів, наприклад, відбулося не завдяки великій урядовій програмі чи регулюванню, а внаслідок певної революції в Сполучених Штатах. Фрекінг — це процес буріння в породі з подальшим закачуванням рідини під високим тиском у свердловини для утворення тріщин, крізь котрі

виходять газ і нафта, які відтак можна зібрати. Це була неочікувана технологічна інновація, яка несподівано зробила недорогий природний газ доступним у великих кількостях. Таке дешеве джерело енергії простимулювало капітальні інвестиції для переведення вугільних електростанцій на природний газ. Частка вугілля у виробництві енергії в Америці впала із 48 відсотків у 2008 році до 22 відсотків у 2020-му. Комунальні підприємства США не будують вугільних електростанцій, оскільки газові й ті, що працюють на відновлюваних джерелах, виробляють енергію дешевше⁶³⁸. Заміна вугілля на природний газ у всьому світі є найкращою короткостроковою можливістю скоротити обсяги викидів в енергетичному та промисловому секторах.

Сучасні ядерні реактори дають ще одну можливість досягти суттєвого скорочення викидів парникових газів, не уповільнюючи економічного зростання. Ці реактори з модулем помножувача енергії (Energy Multiplier Module, EM2) дають мережеве джерело живлення, на створення якого йде трохи більше ніж три роки. Вони також ефективніші та безпечніші за стандартні реактори, які відправляють відпрацьоване паливо на захоронення. Після видалення деяких продуктів поділу EM2 переробляють використане паливо. Переробка рідини не потрібна, важкі метали не відокремлюються. Ще краще, що ці продукти поділу потребують лише приблизно 500 років зберігання, перш ніж розпадуться до фонового рівня, проти понад 10 тисяч років у випадку зі стандартними атомними реакторами. Крім того, EM2 мають потенціал для зменшення обсягу відходів, оскільки можуть працювати на вже використаному паливі⁶³⁹.

Сучасні реактори також дадуть змогу Сполученим Штатам відновити свою конкурентоспроможність на світовому ринку ядерної енергії порівняно з іншими державами, включно з Китаєм і Росією. У США наразі будується лише два реактори, тимчасом як Китай нарощує власні ядерні потужності доволі швидко. Росія домінує в експорті ядерних реакторів, КНР скорочує відставання від неї⁶⁴⁰. Останній успішний американський проект експорту та збирання реактора зrealізовано якраз у Китаї, після чого той змодифікував його і тепер експортує. Якщо ми побудуємо безпечніші, дешевші, новіші

реактори, то зможемо повернути собі лідерство в галузі та зробити внесок у скорочення викидів парникових газів⁶⁴¹.

Можна легко визначити інші протистояння, вирішальні для захисту вільного світу. Це змагання в географічному аспекті за вплив і контроль над ресурсами, наприклад в Арктиці, Антарктиді та Східному Середземномор'ї. У Західній півкулі посилюється ідеологічне суперництво між капіталізмом вільного ринку та соціалізмом. Можна згадати авторитарні режими на Кубі та в Нікарагуа, занепад диктатури у Венесуелі, намагання невдоволеного населення покласти край практикам державного контролю над економікою в Еквадорі та Болівії, виступи за відновлення таких практик у Мексиці, Аргентині й, меншою мірою, Чилі. Криміналітет і організована злочинність у Мексиці та Центральній Америці ослаблюють держави, завдають страждань людям і стимулюють масштабну міграцію. Багато африканських держав є ареною протистояння між молодими амбітними людьми, які прагнуть мати голос в управлінні державою, і тими, хто хоче розширити авторитарне правління, щоб зберегти владу вузького кола привілейованих осіб. Пандемія нового коронавірусу у 2020 році підкреслює необхідність міжнародної співпраці в галузі охорони здоров'я. Збереження миру й перемога в цих та інших протистояннях потребуватиме відмови від стратегічного нарцисизму, вимагатиме прагнення усвідомити складність проблем як першого кроку до вироблення рішень.

* * *

Я закінчую протистоянням, яке може виявитися найважливішим для майбутньої безпеки та процвітання, — конкуренцією у сфері освіти. Настав час для нової ініціативи, подібної до закону «Про освіту в галузі національної оборони», ухваленого 1958 року у відповідь на запуск у Радянському Союзі «Спутніка». Ця подія сприяла тому, що обидві провідні партії визначили пріоритетом в освіті не лише суто наукові дисципліни, а й історію, політологію та мову. Тоді законодавці визнали, що це питання національної безпеки. Зважаючи на переваги Китаю в галузях штучного інтелекту й інших нових технологій,

сьогодні законодавці мають підходити до реформи освіти з усвідомленням невідкладності.

Можемо нагадати собі, що освіта потрібна не лише молоді. Як зауважив у 1966 році історик технологій Елтінг Моррісон, «розвиток інструментів промислової організації та наші емоційні й інтелектуальні реакції на них — цього не можна навчитися раз і назавжди в середній школі, університеті, аспірантурі, за один рік на стипендії Слоуна чи за десять тижнів на програмі професійного розвитку вищого керівництва. Щоб безпечно жити в нашому суспільстві, не кажучи вже про управління ним, людині до самої смерті потрібна безперервна освіта»⁶⁴². Навчання має вирішальну вагу й для збереження наших конкурентних переваг, адже освічені громадяни — це підприємці, які починають новий бізнес, і науковці, які здійснюють медичні прориви та розробляють рішення для складних проблем, як-от зміна клімату або коронавірус. Освічені громадяни вивчають мови, щоб спілкуватися з іншими суспільствами, розвивати стратегічну емпатію та будувати мирний світ. Освічені громадяни цінують великі дари нашого вільного й відкритого суспільства, як і наші спільні зусилля задля його вдосконалення. Освічені громадяни найкраще підготовлені для того, щоб завадити спробам розділити спільноти, налаштувати їх одна проти одної. Вони також мають найбільше можливості реалізувати свій суверенітет у нашій демократичній системі, обираючи принципових, розважливих лідерів і контролюючи їх заради зміцнення нашої республіки.

Висновки

Чимало наших сучасників надзвичайно неохоче визнають реальність подій минулого і вперто заперечують будь-які аргументи щодо можливості чи користі історичного знання.

Девід Гекет Фішер,
«Помилки істориків: до логіки
історичної думки», 1970

Трап літака морської піхоти «MV-22 Оспрі» торкнувся землі. Перекрикуючи ревіння гвинтомоторної групи, я подякував екіпажу, схопив свої дві сумки і вийшов назустріч членам новопризначеної команди Секретної служби, які протягом наступних тринадцяти місяців стануть практично членами нашої родини. Команда відвезла мене безпосередньо до Білого дому, де я розпочав свій перший робочий день на посаді радника з національної безпеки. На підготовку до нової роботи часу було небагато.

Двадцять чотири шалені години минули відтоді, як Дональд Трамп у Президентський день оголосив про моє призначення журналістам, що зібрались у Мар-а-Лаго. Тоді я разом із президентом, першою леді та їхнім оточенням полетів «Бортом номер один» назад на авіабазу Ендрюс. Звідти розміщений на злітній смузі «оспрі» доставив мене назад у Форт-Юстіс (штат Вірджинія). Там зустрів і підвіз додому мій ад'ютант, майор Кевін Кілбрайд. Разом з моїм начштабу полковником Нілом Корсоном і сержантом-ад'ютантом Хуаном Санчесом вони допомогли владнати справи, пов'язані з тим, що я раптово залишив посаду заступника командувача з питань майбутнього (deputy commander, futures) в Командуванні навчання та доктрини Армії США. За два місяці до того, як ми з Кеті переїхали до Вашингтона, я лише раз відвідав свій дім у Форт-Юстісі.

Удома посеред зливи телефонних дзвінків (переважно від людей, які бажали мені успіху на новій роботі) я обговорив свій перехід до, безперечно, цікавого та складного переліку обов'язків з Кеті та

нареченим нашої дочки, лейтенантом Лі Робінсоном. Лі служив у 75-му полку рейнджерів Армії США. Він саме повертався до Форт-Беннінга (штат Джорджія) через Вірджинію і зупинився, щоб переночувати. Наступного дня, коли ми повернулися з ранкового тренування, він запитав мене, чому я витрачаю більше часу на пакування книжок, ніж одягу.

Я пояснив йому, що маю намір використовувати історію, щоб сформулювати сучасні виклики, які постають перед національною безпекою. На мою думку, важливим першим кроком у розробці політики та стратегії є розуміння, як саме сьогодні стало з минулого. Також я вважав, що історія того, як ухвалювали рішення, творили політику та розробляли стратегії попередні президенти, їхні кабінети і працівники Ради національної безпеки, містила уроки того, як надавати президенту найкращі поради й раціональні варіанти дій. Історія — моє покликання. Свій вільний час я присвячував написанню статей, рецензуванню книжок і редагуванню журналу «Вживання: глобальна політика та стратегія» (Survival: Global Politics and Strategy). Як вищий офіцер я усвідомлював, що дослідження історії нової посади допоможе мені поставити правильні запитання і краще зрозуміти можливості й труднощі, пов'язані з поточними викликами. Наприклад, як командир Форт-Беннінга я базував наші освітні реформи на змінах, які свого часу, після Першої світової війни, там запроваджував тоді ще підполковник Джордж Маршалл. Армійське дослідження на тему анексії Криму та вторгнення в Україну, яке я замовив 2015 року, провели за зразком дослідження з ініціативи генерала Донна Старрі стосовно арабо-ізраїльської війни 1973 року. Для мене історія оживала, коли її застосовували до сучасних викликів і обставин. Готуючи нашу команду до служби в Іраку у 2004-му, як командир полку я ознайомився з літературою про боротьбу з повстанцями, щоб визначити найкращі методи. Під час війни в Перській затоці 1991 року наша розвідувальна рота використовувала бойові прийоми (відрепетирувані відповіді на передбачувані обставини в бою), сформовані на основі мого читання звітів генерал-майора США Ернеста Гармона та німецького фельдмаршала Ервіна Роммеля про бронетанкові війни в Північній Африці під час Другої світової. Для воєначальників вивчення історії та роздуми про неї —

невіддільна частина священного обов'язку перед нашим народом і солдатами. Оскільки війна ставить питання життя і смерті руба, бойові командири, які вирішують учитися лише на особистому досвіді, є безвідповідальними. Тому для мене не було перебільшенням вважати військову та дипломатичну історію основою підвищення стратегічної компетенції США, тобто нашої здатності поєднати елементи сили нашої держави та зусилля партнерів-однодумців для просування й захисту життєво важливих інтересів Америки.

Мій майбутній зять Лі дістав довшу відповідь, ніж очікував, і це була ціна, яку він заплатив за те, що запитав історика про цінність історії. Читачі, які досі залишилися зі мною, знають: важливість історії для розуміння та подолання сучасних викликів є наскрізною ідеєю цієї книжки.

Кожна людина, котрій пощастило працювати в Західному крилі Білого дому, уперше заходячи туди, мала б проявляти смирення. Коли я увійшов в офіс, який п'ятдесят два роки тому займав Макджордж Банді, один із головних героїв моєї книжки, написаної за двадцять років до цього, я відчув доречність смирення особливо виразно. У творі «Нехтування обов'язками: Ліндон Джонсон, Роберт Макнамара, Об'єднаний комітет начальників штабів і брехня, яка призвела до В'єтнаму» я намагався пояснити, як і чому війна у В'єтнамі стала американською. Пишучи про ухвалення рішень у сфері національної безпеки, і гадки не мав, що одного дня стану відповідальним за цей процес. Перш ніж зайти в офіс і зустрітися з працівниками РНБ, я сформулював чотири принципи, необхідні для підвищення стратегічної компетенції США. Усі вони відштовхувалися від підводних каменів, які в часи адміністрації Джонсона сприяли ухваленню нерозумних рішень, принципово хибної стратегії та, зрештою, програшу у війні, яка забрала життя 58 тисяч американців і значно більше від мільйона в'єтнамців, змарнувала мільярди доларів і завдала Сполученим Штатам однієї з найбільших політичних травм від часів Громадянської війни в Америці⁶⁴³.

По-перше, наші процеси ухвалення рішень у РНБ надаватимуть варіанти дій для просування та захисту інтересів американського народу і розв'язання проблем національної безпеки. Історія, описана в «Нехтуванні обов'язками», — це великою мірою історія зречення

відповідальності. Президент Ліндон Джонсон ухвалював рішення під час війни, ґрунтуючись головню на своєму внутрішньополітичному порядку денному — на обранні його повноцінним президентом у 1964 році та на ухваленні законодавства про «Велике суспільство» у 1965-му. Оскільки він назагал вважав В'єтнам загрозою для досягнення цих цілей, то вибрав серединний курс і сподівався, що це допоможе уникнути важких рішень. Шлях найменшого опору Джонсона виявився нежиттєздатним, оскільки здебільшого базувався на брехні американському народові та його представникам у Конгресі. Щойно американці зрозуміли, що їх ввели в оману щодо масштабів і вартості американської військової інтервенції в Південно-Східній Азії, багато хто втратив віру в ту операцію. Тепер же у своїй роботі над комплексними стратегіями подолання найгостріших викликів перед нашою національною безпекою ми надаватимемо президенту варіанти, що відрізнятимуться за рівнем ризику для американських інтересів і для громадян, за кількістю необхідних ресурсів, за перспективами в подальшому поступі у сфері національної безпеки та в досягненні зовнішньополітичних цілей і завдань. Потім президент заслуховуватиме посадових осіб свого кабінету, які рекомендуватимуть йому курс дій відповідно до власних преференцій і обґрунтовуватимуть свої рекомендації. Процес РНБ не братиме до уваги впливу політичних рішень на розрахунки партійної політики, відштовхуючись від засновку, що успішна політика служить усьому американському народові. Крім того, представлення кількох варіантів дій даватиме політичним радникам багато можливостей запропонувати власні оцінки та рекомендації.

По-друге, ми витратимемо більше часу на глибше розуміння та формулювання природи проблем і викликів, з якими стикалися раніше. Розглядатимемо їх крізь призму життєво важливих інтересів США, визначаючи загальні цілі та конкретніші завдання. У період, коли війна у В'єтнамі стала американською, Макджордж Банді стверджував, що цілі в Південно-Східній Азії мають залишатися неоднозначними, щоб у разі провалу воєнної кампанії президент міг проявити гнучкість⁶⁴⁴. Відсутність чітко зрозумілих цілей у поєднанні з переважанням внутрішньополітичних розрахунків призвели до створення стратегії щодо В'єтнаму, базованої на преференціях її

творців у Вашингтоні (округ Колумбія), а не на тому, до чого спонукала ситуація в азійській країні. Усі подальші кроки вгору «щаблями» поступового тиску (наприклад початок таємних операцій проти Північного В'єтнаму в 1964 році, старт кампанії бомбардувань «Гуркіт грому» (Rolling Thunder) у лютому 1965-го або розгортання численних бойових підрозділів США в Південному В'єтнамі влітку того самого року) прийняли без обговорення по суті — розгляду того, як саме ці рішення вписуються в загальну стратегію, розроблену для досягнення чіткої та узгодженої політичної мети. Щоб гарантувати, що ми не повторимо помилок В'єтнаму, переплутавши діяльність із поступом, наші працівники запровадять «рамкові сесії», потрібні, на мою думку, передусім для досягнення спільного розуміння, а вже тоді — для розробки варіантів дій для президента. Результатом цих сесій будуть: стислий аналіз конкретного виклику національній безпеці; відповідь на запитання «і що з того?» або ж опис значення цього виклику для американської безпеки, добробуту і впливу; рекомендовані цілі та завдання. За спостереженням давньогрецького філософа Арістотеля — варто обговорювати лише те, що нам підвладне, — рамкування передбачало оцінку ступеня впливу Сполучених Штатів та інших гравців на цю проблему. Лише після того, як ключові члени кабінету президента обговорять, змодифікують і затвердять запропоноване рамкування, вони обмінюються ідеями й дадуть рекомендації, як поєднати всі складники спроможності держави та зусилля партнерів-одномумців для досягнення узгоджених цілей.

По-третє, ми наполягатимемо на представленні президенту кількох варіантів дій, оскільки так можна надати найкращі поради від усіх урядових підрозділів і агенцій. Коли стало зрозуміло, що президент Джонсон прагнув стратегії, яка допомогла б йому уникнути важких рішень щодо В'єтнаму, Макджордж Банді та Роберт Макнамара придумали «поступовий тиск», щоб заспокоїти і прихильників рішучого збройного втручання у війну, і противників інтервенції, яких Джонсон називав «сентиментальними писаками та збіговиськом пацифістів»⁶⁴⁵. Однак прихованих хибних припущень, що лежали в основі стратегії, сумніву не піддавали. Важливо представляти будь-якому президентові кілька варіантів дій, бо, на відміну від членів

кабінету чи працівників РНБ, президент є виборною особою, яка має визначати курс зовнішньої політики та стратегії національної безпеки США. Запропонувавши главі держави єдиний варіант дій, розроблений або щоб сказати те, що він чи вона хоче почути, або щоб представити консенсусну позицію кабінету, ми зробимо йому чи їй ведмежу послугу.

По-четверте, не передбачатимемо лінійного поступу в досягненні наших цілей, а натомість усвідомлюватимемо ступінь впливу, який на майбутній перебіг подій мають інші (чи то авторитарні потуги, як-от Росія та Китай, чи то транснаціональні загрози на кшталт джихадистських терористичних організацій, чи то ворожі держави штибу Ірану або Північної Кореї, чи то численні дійові особи на нових аренах протистоянь у кіберпросторі або космосі). Дві навчальні симуляції війни в 1964 році викрили хибність базової гіпотези «поступового тиску»: «Застосовуючи обмежені, поступові воєнні дії, посилені політичним та економічним тиском на державу, яка підтримує повстання, ми можемо змусити цю державу вирішити значно скоротити або взагалі припинити свої дії. Метою атак і тиску є не знищити здатність держави надавати повстанцям підтримку, а радше вплинути на розрахунок щодо її інтересів»⁶⁴⁶. Цей вінтажний приклад стратегічного нарцисизму вражає повним відривом від ідеології та прагнень, які рухали діями Північного В'єтнаму і в'єтнамських комуністичних лідерів, а також шокує завуальованим припущенням, що основною причиною небезпеки в Південному В'єтнамі була зовнішня підтримка з Півночі. Остання воєнна симуляція прогнозувала ситуацію, що складеться через три роки — у 1968-му. Згідно з нею, Сполучені Штати змушені були б тримати у В'єтнамі понад 500 тисяч військовиків без жодної надії на успіх. Народне невдоволення війною зростало б. Однак симуляції та їхні моторошно пророчі результати було проігноровано. Банді вважав ці висновки занадто похмурими. Аби подбати про те, щоб президент отримав найкращі оцінки ситуації, для кожної затвердженої стратегії ми передбачатимемо показники ефективності. Оцінки надаватимемо президенту періодично або коли відбуватиметься подія, що становитиме нову небезпеку чи даватиме якусь можливість. А ще ми уважно вивчатимемо гіпотези, на яких базуються стратегії, і будемо

готові переформулювати проблеми, якщо припущення не підтверджуватимуться.

Практичний досвід не менше за вивчення історії сформував мій підхід до нових обов'язків. Служба в Афганістані й Іраку переконала, що наші непослідовні та хибні стратегії в тих війнах не задовольняли простого визначення стратегії, якого навчають у системі американської військової освіти: розумна ідентифікація, використання та координація ресурсів (або шляхів і засобів) задля успішного досягнення певної мети. Але стратегія на війні виходить за межі логіки та розуму, оскільки містить моральний компонент. Я вважав, що в поточних війнах стратегії стали морально неспроможними, оскільки не пояснювали американському народові, як жертвовність їхніх синів і дочок досягне результатів, гідних сплаченої кров'ю та грошима ціни⁶⁴⁷. Як і у В'єтнамі, «війни 11 вересня» із самого початку страждали на різновид стратегічного нарцисизму, ґрунтованого на уявленні, що американська військово-технічна перевага позбавляє необхідності глибоко замислюватися над природою ворога або над політичними та людськими складнощами цих воєн. Таку зарозумілість породило нехтування історією і, зокрема, незмінністю самої природи війни. Цю незмінність легко проігнорувати й припустити, що майбутні війни або конфлікти на межі війни принципово відрізнятимуться від минулих. Тому я робив усе можливе, щоб заохочувати розробку для конфліктів у Південній Азії та на Близькому Сході варіантів дій, що відповідатимуть чотирьом фундаментальним особливостям природи війни.

По-перше, війна — явище політичне. Стратегії в Афганістані й Іраку, а згодом і в Сирії порушували афоризм, який сформулював Карл фон Клаузевіц, філософ війни XVIII століття: «Війну завжди слід розглядати не як щось автономне, а як інструмент політики»⁶⁴⁸. Так само як не існувало простого чи суто військового розв'язання проблеми В'єтнаму, не було й єдиного суто військового вирішення для сучасних конфліктів в Афганістані та на Близькому Сході. Замість зробити висновки з нездатності поставити в центр своїх зусиль силу й легітимність уряду і збройних сил Південного В'єтнаму, наступні американські лідери розглядали в'єтнамську кампанію як помилку, якої слід уникати⁶⁴⁹. Вони припускали, що політична консолідація

військових здобутків в Афганістані й Іраку не була невіддільною частиною війни. Проте успішні військові операції проти ІДІЛ у Сирії та Іраку не є самоціллю, це результати лише одного інструмента сили, який треба координувати з іншими для досягнення та підтримання політичних цілей. Урок, який можна винести з американського досвіду у В'єтнамі, Афганістані й Іраку, полягає в тому, що треба скептично ставитися до концепцій, які відокремлюють війну чи конфлікти на межі війни від їхньої тривкої політичної природи, а особливо до концепцій, які обіцяють швидку і дешеву перемогу завдяки технологіям.

По-друге, війна — людська справа. Сьогодні люди воюють з тих самих базових причин, які майже два з половиною тисячоліття тому визначив грецький історик Фулідід: страх, честь та вигода. У В'єтнамі, як і передбачалося, приховані рейди й бомбардування «око за око» не переконали Хо Ши Міна та лідерів Північного В'єтнаму відмовитися від підтримки в'єтнамського комуністичного повстання на Півдні. Комуністичні лідери були віддані перемозі навіть надзвичайно високою ціною. Вони продемонстрували цю відданість не лише у військових симуляціях адміністрації Джонсона, а й під час Першої індокитайської війни проти французів. В Афганістані, Іраку і загалом у війні проти терористів-джихадистів стратегії, які спрямовані лише проти ворожих лідерів або військ, не беруть до уваги людських, а також політичних рушіїв насильства. Ось чому розрив кола насильства, відновлення надії, реформування освіти та ізолювання уразливих верств населення від ідеології джихадизму важливі для перемоги над тими, хто розпалює ненависть, щоб виправдати насильство проти невинних. Саме тому стратегічна емпатія і, зокрема, намагання зрозуміти, як емоції та ідеологія керують і обмежують дії інших, є основоположними для підвищення стратегічної компетентності.

По-третє, війна не піддається передбаченню. Вона така, бо це політичний і людський феномен, до того ж вона інтерактивна. Ні майбутній перебіг подій, ні наші вороги не діятимуть відповідно до заяв про наші лінійні плани, наприклад згідно з проголошеним терміном виведення військ на роки вперед. Як зауважив професор Г'ю Страчан, «один тип війни може перерости в інший»⁶⁵⁰. Конфлікти в

Афганістані й Іраку еволюціонували протягом майже двох десятиліть, але Сполучені Штати адаптувалися повільно, частково через базове нерозуміння війни — через неспроможність усвідомити, що майбутній перебіг подій залежить не тільки від того, що ви вирішите робити далі, а й від реакції та ініціатив ворога, які важко передбачити. Північнов'єтнамці не встановлювали собі обмежень і не дотримувалися стратегії «поступового тиску», вони активізували воєнні дії та скористались американськими обмеженнями⁶⁵¹. Відповідно до концепції «поступового тиску», Сполучені Штати обирали воєнні дії через їхню доступність, а не на основі потенційних наслідків їх застосування. В Афганістані й Іраку підхід «легкого сліду» до війн дав змогу рішуче налаштованим ворогам відновити сили і почати різноманітні повстання. Урок полягає в тому, що під час війни та конфліктів на межі війни Америка не контролює майбутнього перебігу подій, тож потрібно не тільки певний час дотримуватися стратегії, а й постійно її адаптувати, щоб утримувати ініціативу.

По-четверте, війна — це змагання волі. Генерал Джордж Маршалл у своїй промові на щорічних зборах Американської історичної асоціації в 1939 році зауважив, що «в нашій демократії, де уряд справді є агентом волі народу», зовнішня та військова політика «залежна від громадської думки», і наша політика та стратегія «будуть настільки хорошими чи поганими, наскільки громадськість буде добре чи погано поінформована про чинники, які впливають на цю тему»⁶⁵². У випадку В'єтнаму, коли американці дивилися свою першу війну по телевізору, вони зрозуміли не тільки те, що їх увели в оману, а й те, що їхній уряд не розробив стратегії досягнення бажаного результату за прийнятну ціну. Що стосується Афганістану й Іраку, рішуче налаштування уникнути ще одного В'єтнаму не тільки спонукало застосувати підхід «легкого сліду», а й призвело до короткострокового мислення та передчасних заяв про «виконану місію» в обох війнах. Несподівана тривалість і складність цих воєн похитнули американську волю, а також базовані на хибних припущеннях непослідовні стратегії, які суперечили політичній, людській та інтерактивній природі війни. Понад те — американські лідери не доклали достатніх зусиль, щоб пояснити, що саме поставлено на карту в цих війнах та як жертви американських співгромадян сприяють гідному результаті.

Відсутність лідерства під час війни заохочувала нарцисизм громадськості, яка не розуміла ні своїх ворогів, ні досвіду своїх синів і дочок, котрі мали справу з тими ворогами. Звіти про війну зосереджували увагу на втратах або кількості військ, а солдатів зображували як жертв, які не мали впливу на свою долю. Тож «нескінченні війни» після 11 вересня 2001 року поєдналися з травмою В'єтнаму і почали виснажувати американську волю.

Так званий синдром В'єтнаму (віра, ніби Сполучені Штати мають просто уникати військового втручання за кордоном) був найяскравішим, безпосереднім проявом поширеного уявлення про те, що ця війна не мала ні виправдання, ні шансів на перемогу. Мантра «більше ніяких В'єтнамів» часто заглушала дискусії про потенційні уроки цього досвіду. Аналогію з В'єтнамом застосовували нерозбірливо і поверхово. Протягом трьох десятиліть після Паризьких мирних угод 1973 року, які припинили участь США у війні, твердження, ніби будь-яке застосування сили за кордоном призведе до «наступного В'єтнаму», з'являлись у зв'язку з військовими операціями в Латинській Америці, на Сомалійському півострові, на Балканах, у Південно-Західній та Центральній Азії. Після Першої війни в Перській затоці президент Джордж Буш-старший заявив, що Америка «раз і назавжди подолала в'єтнамський синдром»⁶⁵³. Але прихована в риторичі припинення нескінченних воєн аналогія з В'єтнамом змішалася з аналогією з Афганістаном та Іраком і породила щось на зразок в'єтнамського синдрому на стероїдах.

Спрощена інтерпретація американського досвіду в Афганістані й Іраку приховує відмінності в характері цих конфліктів. Деякі інтерпретації викривають американське «прагнення збройного панування» або спробу переробити світ за подобою США. Ці інтерпретації не беруть до уваги того факту, що Сполучені Штати та їхні союзники вторглися в Афганістан після найсмертоноснішого терористичного нападу в історії. І хоча більшість американців сьогодні може стверджувати, що вторгнення в Ірак було нерозумне — або принаймні нерозумно було думати, що зміна режиму в Багдаді дасться легко, — аргументи на користь самоусунення не враховують таких наслідків швидкого виходу Америки з Іраку у 2011 році, як уможливлення появи Ісламської Держави; не враховують і того, що

непослідовне виведення військ США із Сирії у 2019-му створило умови для посилення цього конфлікту за участю багатьох гравців і ускладнило досягнення остаточної поразки ІДІЛ. Маємо усвідомлювати, що спрощені інтерпретації американського досвіду в Афганістані й Іраку може бути використано для виправдання хибної політики та невдалих рішень. Подібно до того, як пам'ять про військове втручання Америки у В'єтнамі та сильні емоції, які позначили чимало ранніх інтерпретацій цієї війни, затьмарили її розуміння та залишили багато можливостей для маніпуляцій з історичними даними, американське тлумачення останніх досвідів в Афганістані й Іраку має більше символічний, ніж історичний характер. Дехто використовує «війни 11 вересня», як і «в'єтнамський синдром», для провокування емоцій замість розуміння ситуацій.

Багато тих, хто глибоко скептично ставиться до військових втручань США за кордоном, вважають себе представниками реалістичної школи міжнародних відносин. Але в цьому контексті «реаліст» — неправильне слово. Вони хибно розуміють світ, оскільки відштовхуються від ідеологічного підходу до глобальних взаємодій США. Вони виступають проти будь-якої форми військового втручання за кордоном і не лише за виведення сил США з Іраку, Сирії та Афганістану, а й за відмову від інших військових зобов'язань за межами Америки. Замість розглядати «в'єтнамський синдром» і надмірну довіру до наших військових технологій 1990-х років як те, що породило труднощі Сполучених Штатів в Афганістані й Іраку, багато прихильників цієї школи думки говорять про зарозумілість Америки в прямуванні до «ліберальної гегемонії», тобто в намаганні перетворити якомога більше країн на ліберальні демократії. Один із прихильників цієї школи, професор Джон Міршаймер, стверджує, що американський «менталітет хрестоносців» керує зовнішньою політикою, покликаною «переробити світ за власним образом», яка є помилковою, дорогою та веде до поразок⁶⁵⁴. Реалісти знайшли точки перетину з тими, хто дотримується інтерпретації історії від нових лівих, яка здобула вплив у наукових колах під час і після війни у В'єтнамі. Реалістів і нових лівих підтримали значні вливання готівки від мільярдерів Джорджа Сороса та Чарльза Коха, які не мають спільних позицій у політиці, окрім того, що виступають за зменшення

глобального залучення США. Ці двоє вклали мільйони доларів у нові аналітичні центри, такі як Інститут відповідального державного управління Квінсі, та профінансували програми в межах наявних аналітичних центрів, як-от Atlantic Council та RAND⁶⁵⁵. Готівка і звернення до емоцій виявились ефективними, незважаючи на те, що професор Пол Міллер описав як намагання створити, а потім знести опудало ліберальної гегемонії за допомогою «історично короткозорих, морально кульгавих і стратегічно непослідовних» аргументів⁶⁵⁶.

Оскільки прихильники реалізму та нові ліві вважають, що Сполучені Штати є основною причиною світових проблем, то вони стверджують: якби США втрималися від протистоянь за кордоном, нам було б безпечніше. Їхні улюблені вирази — «стриманість» та «офшорне балансування», які передбачають зменшення акценту на союзах і скорочення військової присутності Америки за кордоном. Але ці погляди роблять їх взірцями стратегічного нарцисизму через тенденцію нехтувати впливом «іншого» на майбутній перебіг подій. На їхню думку, саме Сполучені Штати змушують інших діяти: наша присутність за кордоном створює ворогів — наша відсутність за кордоном відновить гармонію. Інші держави, відповідно до цієї ортодоксії, лише реагують на Сполучені Штати й не мають власних прагнень і цілей. Отже, Америка винна в протистоянні з Росією та Китаєм: із першою — через розширення НАТО, а з другим — через надмірну військову присутність США в Індо-Тихоокеанському регіоні. Сполучені Штати, на їхню думку, винні в джихадистському тероризмі, бо злочин перебування американців на святих землях мусульман викликав природну реакцію проти нас, невірних. Вони вважають Сполучені Штати причиною розповсюдження ядерної зброї, адже такі держави, як Іран і Північна Корея потребують цієї зброї для захисту від надмірно агресивних США. Тож американська політика примирення з обома країнами перетворить їх на відповідальних гравців і навіть переконає їхніх лідерів, що їм більше не потрібно жорстоко репресувати власний народ⁶⁵⁷.

Ці реалісти XXI століття та попутники нових лівих вірять, що обмеження американських втручань не тільки зробить світ безпечнішим, а й заощадить гроші, які можна буде використати на потреби внутрішньої політики. Але, як показує історія описаних у цій

книжці викликів, американська поведінка не спричиняла російської та китайської агресій, джихадистського тероризму, ворожості Ірану та Північної Кореї. Самоусунення теж не спростить подолання жодної із цих проблем. Америка заплатила б набагато менше за збереження військової присутності на Корейському півострові в 1950 році, ніж становила кінцева вартість Корейської війни, а стале залучення в Іраку після 2011 року коштувало б набагато дешевше, ніж кампанія після 2014-го зі звільнення Іраку та сирійської території від ІДІЛ. Також набагато вигідніше стримувати Росію в Європі через присутність США сьогодні, ніж відновлювати безпеку після агресії завтра. І зараз легше подбати про свободу навігації та польотів у Південно-Китайському морі й інших місцевостях, ніж боротися за відновлення їх пізніше.

Аргумент «реалістів» на користь обмеження американської участі подобається тим, хто глибоко скептично ставиться до зусиль із просування демократії. Такий скептицизм частково спричинили надмірні надії. Дев'яності роки породили сподівання, що світ невпинно просувається до ліберально-демократичного врядування і гармонійної глобальної системи держав. Глобалізація мала б призвести до поступового зближення націй у міру поступу демократизації. Такий оптимістичний світогляд не пережив випробування часом. Його місце після провалу зайняли поразництво та зневіра. Значною мірою нереалістичний оптимізм щодо історичного моменту був пов'язаний із припущеннями, які дехто зробив після краху комуністичних авторитарних урядів у 1989 році: нібито зміни режиму в Східній Європі можна відтворити на Близькому Сході, в Африці й Азії. Однак таке мислення не приділяло належної уваги місцевому контекстові, зокрема політичній, соціальній, культурній і релігійній динаміці, яка створює складнощі для правління більшості, захисту прав меншин і верховенства права. Зрозуміло, що Сполучені Штати можуть впливати, але вони не можуть визначати еволюцію світового порядку на користь вільних і відкритих суспільств. Як зауважив філософ XIX століття Джон Стюарт Мілль: «Чесноти, необхідні для збереження свободи, мають культивувати самі люди»⁶⁵⁸. Однак також правильним є — і це засвідчують протести 2019 і 2020 років у Гонконгу, Москві, Тегерані, Багдаді, Хартумі, Каракасі та Бейруті, — що люди хочуть мати право голосу стосовно того, як ними керують.

Існування вільних і відкритих суспільств за кордоном сприяє безпеці, оскільки такі суспільства є природним захистом від ворожих, агресивних, авторитарних сил. Як сказано в цій книжці, сприяти демократії та верховенству права є найкращим способом підтримувати мир і змагатися з тими, хто пропагує авторитарні, закриті системи. Сполучені Штати й інші країни покликані також надалі сприяти базовим і невідчужуваним правам, які викладено в Загальній декларації прав людини, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року. Водночас потрібно визнавати, що Америка та її союзники не можуть бути гарантами цих прав. І ті, хто вважає себе реалістами, мають рацію, скептично ставлячись до здатності міжнародних організацій сприяти миру, справедливості та процвітанню в усьому світі. Оскільки авторитарні й ворожі режими роблять усе можливе, щоб кооптувати такі структури, як Організація Об'єднаних Націй, сильні держави, які керуються принципом суверенітету народу, є найкращими захисниками пригноблених. Як зазначено в Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів від 2017 року, можна визнати, що «світ, який підтримує американські інтереси та відображає наші цінності, робить Америку безпечнішою та успішнішою», і підтвердити «прихильність Америки до свободи, демократії та верховенства права», водночас визнаючи, що «американський спосіб життя не може бути нав'язаний іншим і він не є неминучою кульмінацією прогресу»⁶⁵⁹.

Сподіваюся, ця книжка зробить свій внесок у підвищення стратегічної компетентності США, давши змогу краще зрозуміти історію ключових викликів національній безпеці, розібратися в ідеології, емоціях і прагненнях, які керують іншими гравцями. Але щоб зберегти наші конкурентні переваги, американцям треба зосередитися на внутрішньому порядку денному так само, як і на зовнішньому. Наприклад, найкращим засобом протидії «путінській методичці» є зміцнення наших демократичних інститутів і процесів, відновлення віри в наші демократичні принципи та ринкову економіку. Щоб підвищити свою стратегічну компетентність, маємо вирощувати лідерів, які вміють швидко думати і розуміють, що саме потрібно для реалізації ідей і стратегій на місцях. Дуже важливо

розуміти місцеві реалії та знати реальних людей. Суперництво, зрештою, — це прояв людської поведінки. І хоча протидія кампанії Комуністичної партії Китаю із кооптації, примусу та приховування є важливою, виключно оборонна позиція не тільки відправить Америку на друге місце в критично важливих протистояннях, а й підтримає наратив КПК про те, ніби Сполучені Штати намагаються підпорядкувати Китай собі. Хоч інвестиції в дослідження і розробки, військовий потенціал та інфраструктуру є життєво важливими, удосконалення освіти може стати найвагомішою ініціативою в гарантуванні того, що майбутні покоління зможуть впроваджувати інновації та створювати можливості для своїх дітей і онуків.

Щоб перемагати сьогодні на аренах протистоянь, потрібен безпрецедентний рівень співпраці між урядом, наукою та приватним сектором. Спроба директивно налагодити таку взаємодію суперечитиме демократичній і децентралізованій природі Америки. Однак розуміння сучасних змагань і особливо того, що в них поставлено на карту, може послужити основою для спільної протидії ворожій поведінці, такої як інформаційна війна кіберзасобами, та для спільного підтримування конкурентних переваг у технологіях і новій економіці даних. Заохочення до участі в державній службі, спрощення переходу на неї та залишення її мають бути пріоритетами. Оскільки нові арени протистоянь виходять за межі географії та охоплюють суспільство і промисловість, кожному громадянину важливо зрозуміти природу цих змагань. Спільні зусилля потрібні й для захисту свободи, і для роботи над комплексами проблем, наприклад пов'язаними з кліматом, навколишнім середовищем, енергетикою, продовольчою та водною безпекою. Загрози російської інформаційної війни за допомогою кіберзасобів, промислове шпигунство та кампанії впливу з боку Китаю, спроби терористів-джихадистів спрямувати або надихнути атаки на нашу Батьківщину, наступальні кіберможливості Ірану, ракети Північної Кореї — усе це долає кордони і цілить в уразливі місця всіх сегментів нашого суспільства. Тому виключно урядові зусилля для захисту вільного світу є справою минулого.

Для ефективнішої конкуренції на війні та в конфліктах на межі війни Сполучені Штати й інші вільні країни мають інвестувати в стратегічну компетенцію. Особливо важливо інформувати

громадськість про аспекти протистоянь сьогодення і завтрашнього дня. Дуже важливо відкрити нове дихання у викладанні історії у вищих навчальних закладах, адже багато курсів дипломатичної та військової історії замінено теоретичними курсами міжнародних відносин. Останні зазвичай маскують складний причиново-наслідковий зв'язок між подіями та приховують культурні, психологічні, соціальні й економічні елементи, якими різняться окремі випадки. Деякі теорії ризикують позбавити студентів стратегічної емпатії та спонукати їх уписувати складні комплекси проблем у рамки, які створюють лише ілюзію розуміння. Зростання інтересу до прикладної історії в деяких університетах — це багатообіцяльна тенденція.

Але багато університетів не викладають військової та дипломатичної історії або викладають лише в поєднанні з історією соціальною. Після війни у В'єтнамі багато хто піддався тенденції, яку породив антивоєнний рух, — плутати вивчення війни з підтримкою мілітаризму. Однак чітке мислення у сфері дипломатії, національної безпеки та оборони є і необхідністю, і найкращим способом запобігти війні. Світлої пам'яті історик Денніс Шоволтер провів влучну аналогію: ніхто ніколи не звинувачує онколога в тому, що той захищає хворобу, яку вивчає.

Інститут досліджень зовнішньої політики визначає геополітику як «підхід до сучасних міжнародних відносин, який базується на вивченні історії, географії та культури». З огляду на нові аспекти протистоянь, розглянуті в розділі 13, до цього визначення можна додати технологію з тим, щоб навчити майбутніх лідерів максимізувати потенціал і мінімізувати небезпеки від нових винаходів, які можуть потрапити в руки геополітичних конкурентів⁶⁶⁰.

Щоб стримувати конфлікт, сучасні безпекові виклики потребують спільних зусиль. Є два основні способи стримати конфлікт. Перший — це погроза каральними заходами, здатними завдати шкоди, більшої за очікувані вигоди зловмисника. Це вимагає від лідерів переконати потенційного противника в тому, що існує і воля, і здатність відповісти на його агресію. Спосіб також потребує вміння створити загрозу чомусь цінному для потенційного агресора. Іран зміг ескалювати свою сорокарічну проксі-війну зі Сполученими Штатами

на власних умовах, бо ситуація дала його лідерам змогу припустити, що за проксі-атаки на людей та об'єкти США на Близькому Сході Вашингтон прямо не відплатить. Ось чому й удар, який убив Касема Сулеймані та Абу Махді аль-Мухандіса, й економічні санкції у відповідь на іранську агресію були частково спрямовані на те, щоб відновити стримування Ірану. Але стримування шляхом погрози каральними заходами часто буває безуспішним.

Якщо ідеологічні режими або супротивники не мають цінних активів, яким могли б загрожувати Сполучені Штати, доцільнішим є інший спосіб. «Стимування через заперечення» ґрунтується на здатності переконати недругів у тому, що вони не можуть досягти своїх цілей через використання сили чи інші форми агресії. Якщо цей спосіб застосувати до «методички Путіна», «стримування через заперечення» вимагатиме подолати розколи в наших суспільствах і відновити довіру до демократичних принципів, інститутів і процесів. «Стимування через заперечення» в кіберпросторі викликає потребу в стійких системах і ефективному, багатошаровому, активному захисті критичних мереж та інфраструктури. Для стримування потенційних військових наступів, таких як вторгнення Росії в країни Балтії або китайське вторгнення на Тайвань, потрібно переконати потенційних агресорів, що оборона там достатньо сильна й здатна унеможливити їхній успіх⁶⁶¹.

Союзники Америки в материковій Євразії та на островах Індо-Тихоокеанського регіону надзвичайно цінні не тільки для стримування агресії, а й для залучення до надважливих протистоянь, які не перетнули межі безпосереднього конфлікту⁶⁶². Зміцнення оборони союзників і підсилення їх американськими оборонними можливостями зменшує навантаження для США і водночас сприяє безпеці наших прибічників. Але союзники надають нам і такі конкурентні переваги, які виходять за межі стримування потенційної агресії. З геополітичного погляду наші партнери на «периферії» євразійського континенту ставлять перед Росією та Китаєм дилеми і мають найбільший потенціал запобігання руйнівним війнам. Союзи є й інструментом для накопичення більшого морального та військового потенціалу, ніж той, яким Сполучені Штати володіють самі по собі. Вони посилюють голос Америки й ускладнюють для інших країн

зазіхання на суверенітет своїх сусідів або свободу власних громадян. І коли союзники стикаються з такими формами економічної агресії, як застосування Росією тиску через енергоносії або намагання Китаю використати держави та компанії, то вони можуть звернутися до партнерів-однодумців і допомогти переконати їх не йти на компроміс у справах принципів чи безпеки заради короткострокових прибутків або великої знижки на інфраструктуру зв'язку 5G.

Адміністрація Трампа мала рацію, вимагаючи вищого рівня розподілу оборонного навантаження між союзниками та реформування всередині НАТО, щоб здолати загрози ХХІ століття. Але публічні сумніви в цінності союзників тоді, коли Росія та Китай роблять усе можливе, щоб знищити альянси, є контрпродуктивними. Союзники, знання історії та технологій, а також співпраця між військовими, урядовими, промисловими й академічними колами підвищують нашу стратегічну компетентність.

Однак здатність ефективно конкурувати потребує не лише компетентності, а й упевненості. Загальне розуміння ролі Америки у світі важливе, оскільки війна та протистояння без війни (наприклад боротьба проти «російської війни нового покоління» або проти витонченої стратегії КПК із кооптації, примусу і приховування) є, по суті, змаганням воль. Надмірний оптимізм і обмеження своєї участі у віддалених конфліктах впливають зі стратегічного нарцисизму і, зокрема, невизнання ступеня свободи та контролю, які над перебігом подій має «інший». Коли ми розробляли стратегію національної безпеки та комплексні стратегії для наших найнагальніших викликів, я сподівався допомогти президенту випрацювати прагматичний підхід, який не ґрунтуватиметься ні на надмірному оптимізмі, ні на відстороненості. Й оскільки американський вплив значно залежить від упевненості у здатності Сполучених Штатів вести ефективну, довгострокову зовнішню політику, наша команда розробляла обґрунтовані та стійкі варіанти, які могли здобути підтримку американського народу.

Гарячі міжпартійні конфлікти в політичному керівництві США створюють у друзів і ворогів враження, що Америка не здатна ефективно конкурувати через двопартійну зовнішню політику.

Покійний професор і філософ Річард Рорті зазначив: «Національна гордість для країн є тим самим, що й самоповага для окремих людей, — необхідною умовою для самовдосконалення». Якщо нам бракує національної гордості, то звідки взяти впевненість для ефективної боротьби у війні чи для провадження конкурентної зовнішньої політики? Варто спробувати переорієнтувати громадянську освіту в США від зосередженості на мікродентичностях та уваги до жертв, щоб плекати те, що політолог Френсіс Фукуяма описує як «ширші й інтегративніші ідентичності»⁶⁶³. Щоразу, коли американці говорять або твітять про речі, які їх розділяють, їм варто присвячувати принаймні не меншу кількість часу тому, що їх єднає, — передусім їхній відданості основним особистим свободам, які містяться в Декларації незалежності, Конституції та Біллі про права. Роль наукової спільноти у відродженні нашої впевненості та національної гордості може передбачати перегляд навчальних програм з історії, літератури та філософії. Це допоможе переконатися, що вони містять не лише самокритику і широкий спектр культурних поглядів, а й визнання шляхетності та досягнень нашого великого незавершеного американського експерименту з демократії й свободи. У початковій і середній освіті треба провести важливу роботу, щоб відродити в молоді розуміння нашої історії в розрізі не тільки суперечностей і проблем нашого експерименту, а й чеснот і величних перспектив Америки. Наші вчителі не мають ігнорувати темні сторінки нашої історії — глибокі помилки насильницького підкорення корінних американців, рабство, інтернування американців японського походження під час Другої світової війни, інституціоналізований расизм, гендерну нерівність або погане поводження з різними меншинами. Вони можуть помістити ці історії в контекст. Освітняни могли б запропонувати прогресивний наратив, який висвітлює переваги та стійкість американської конституції, що передала суверенітет у руки народу й поширила рівні права на раніше виключені спільноти відповідно до основоположних принципів держави⁶⁶⁴. На додаток до освіти ще один спосіб зміцнити стратегічну впевненість і національну гордість — це державна служба. Подолання нерівностей можливостей за допомогою освітніх і економічних реформ є невіддільним від боротьби за захист вільного світу, оскільки довіра

до нашої демократії та ринкової економіки важлива для підтримання нашої волі до конкуренції⁶⁶⁵.

Іммігранти були й залишаються однією з найбільших конкурентних переваг Америки. Представники пригноблених народів, приїжджаючи до Сполучених Штатів за власним вибором, мають сміливість розпочати нове життя і цінують американські свободи та можливості. Один зі способів сприяти подоланню розламів у нашому суспільстві — менше говорити про те, кого ми не хочемо бачити в Америці, а більше — про те, кого Америка потребує. У нашій ліберально-демократичній культурі варто вітати тих, хто вірить у нашу конституцію, верховенство права й можливість наполегливо працювати задля кращого життя.

Зусилля з відновлення довіри мають поширюватися на інші вільні та відкриті суспільства. Здобутки в справі представницьких урядів та економічних реформ у Західній півкулі не слід сприймати як даність. І оскільки Європа особливо важлива для безпеки США, для американських дипломатів має залишатися пріоритетом підтримка європейських зусиль у їхній боротьбі з політикою ідентичності та спробами Росії сіяти розбіжності в європейських країнах і між ними.

Я написав цю книжку на одинадцятому поверсі вежі Гувера, в центрі кампусу Стенфордського університету. Століття тому Герберт Гувер, ставши свідком жахів Великої війни, заснував установу, яка тепер зветься його ім'ям. Сирота і випускник першого набору Стенфорду, він згодом стане тридцять першим президентом Америки. У Бельгії наприкінці Першої світової війни Гувер очолив масштабну ініціативу з надання допомоги, що врятувало від голоду понад 10 мільйонів людей⁶⁶⁶. Саме там він став свідком жахів війни і вирішив зробити все можливе, щоб запобігти новим. Досвід Першої світової, яка забрала життя понад 16 мільйонів людей, підкреслив потребу зрозуміти політичну й історичну основу насильницького конфлікту як життєво важливу умову для збереження миру та припинення війн. Гувер заклав воєнну колекцію, пізніше названу Інститутом Гувера з питань війни, революції та миру. Тут науковці можуть вивчати минулі війни, щоб запобігати майбутнім. Однак, як ми знаємо, «війна, що мала покласти край усім війнам» натомість стала першою з двох світових

трагедій, які ознаменували найкривавіше століття в історії людства. Вежа в Стендфорді містить величезну бібліотеку й архів Гувера — ця колекція покликана надавати науковцям матеріали, здатні допомогти пояснити джерела війн і розкрити перспективи встановлення миру. Зводили споруду закінчили в 1941 році, коли Сполучені Штати вступили у Другу світову. Я написав цю книжку, власне, в дусі цього архіву, намагаючись використати дослідження минулого, щоб висвітлити сьогодення як найкращий спосіб вплинути на майбутнє.

Як зауважив історик Закарі Шор, «найбільше джерело національної сили — освічене населення»⁶⁶⁷. Сподіваюся, ця книжка зробить внесок у зміцнення нашої та інших держав вільного світу. Робота над нею багато чого навчила і мене самого. Вважатиму, що книжка була варта зусиль, якщо вона надихне на жваву, вдумливу та цивілізовану дискусію про те, як краще захистити вільний світ і зберегти мирне майбутнє, сповнене можливостей для майбутніх поколінь.

Подяки

Коли я долучився до Інституту Гувера в Стенфордському університеті, це була моя перша зміна кар'єри із часу вступу у Вест-Пойнт у сімнадцять років. Коли через тридцять чотири роки я вийшов у відставку, то знав, що сумуватиму за службою поруч із відданими й талановитими молодими чоловіками та жінками в Армії США. Сьогодні я вдячний за можливість працювати з аспірантами і студентами Стенфорду, які теж прагнуть докластися до звершень заради нашої держави та всього людства. Я не міг би завершити проект такого масштабу й амбіцій без допомоги величезної команди студентів-дослідників, які заповнювали незліченні аркуші з прикладами, підчищали текст і покликання, організовували критичні зауваження рецензентів і розшифровували мій почерк, що для покоління, яке виросло перед комп'ютером, напевно, було схоже на транскрибування клинопису. Наші семінарські дискусії про виклики національній і міжнародній безпеці та про зв'язки між ними збагатили мене й допомогли впорядкувати складні проблеми. Я особливо вдячний Челсі Берріс Беркі, Кейт Їгер, Джеффри Чену, Шрі Маппіді, Сільві Ешфорд, Едуардові Асмару, Лі Бегану, Меган Чанг Гейнс, Ренду Дуарте, Едді Розалесу Чавесу, Арону Рамірезу, Нолану Матковичу, Гріффіну Бове, Кайлу Дучиньскі, Софії Боєр, Джонатанові Дімеру, Девіду Джаффе, Саманті Томпсон, Еммі Бейтс, Лізі Ейнштейн, Вільяму Гоулетту, Ісааку Кіпусту, Сайрусу Резі, Картерові Клелланду, Кетрін Ду, Хіротомо Сайто, Тео Велезу та Джеймсові Каноффу. Знайомство із цими талановитими молодими людьми зміцнило мою впевненість у нашій здатності подолати виклики, які є предметом цієї книжки.

Немає кращого місця для досліджень, ніж Інститут Гувера у Стенфордському університеті. Мої колеги з нього, а також із Інституту Фрімана Споглі і Стенфордської вищої школи бізнесу дали мудрі поради й допомогли своїми науковими працями. Я вдячний Наді Шедлоу, Якубові Грігелю, Майклові Осліну, Вікторові Девісу Генсону, Тоомасові Гендріку Ільвесу, Расселові Берману, Майклові Макфолу, Аббасу Мілані, Кетрін Стоунер, Деніелові Снайдеру, Кевіну

Воршу, Нілові Фергюсону, Емі Зегарт, Джеймсу Тімбі, Кондолізі Райс, Девіду Малфорду, Скоттові Сагану, Джорджеві Шульцу, Ларрі Даймонду, Стівену Коткіну, Тімоті Гартону Ешу, Майклові Бернстаму, Арі Цві Кармону, Гленнові Тіфферту, Тімові Кейну, Пітерові Робінсону, Карлу Ейкенберрі, Гербу Лін, Алексові Стамосу, Раджеві Шаху, Девіду Беркі, Саумітрі Джа та Чарльзу О'Рейлі. Ерік Дженсен зі Стенфордської школи права теж дав цінні поради. Дякую всім працівникам Інституту Гувера які під керівництвом директора Тома Гіллігана дали мені натхнення й створили ідеальне середовище для написання тексту. Особлива подяка Ерін Вітчер Тіллман, Деніз Елсон, Джеффу Джонсу, Менді Маккалла, Хуаніті Родрігес, Еріці Монро, Сільвії Сандовал, покійній Селесті Сето, Лорі Гарсії, Дену Вільгельмі, Шані Фарлі, Меган Кінг, Джеймсові Шінбаші та Ріку Джарі. Написання цієї книжки змусило мене ще повніше оцінити привілей стипендії Фуада і Мішель Аджамі для старших наукових співробітників. Ця стипендія називається ім'ям людини, якою я захоплювався; здобув її завдяки люб'язності Мішель Аджамі та Патріка Бірна.

Друзі, колишні колеги й експерти з відповідних тем скеровували мене на ранніх стадіях, читали частини рукопису, вносили корисні правки і пропозиції. Я багато що дізнався від Закарі Шора, Фіони Гілл, Маріна Стрмекі, Клер Локгарт, Майкла Брауна, Джанана Мосазаї, Хуссейна Хаккані, Сета Центера, Джона «Міка» Ніколсона, Норін Макдональд, Меліси Скорки, Гретхен Пітерс, Роба Кі, Ларрі Гудсона, Фернандо Лухана, Лізи Кертис, Майкла Белла, Меттью Поттінджера, Тобі Доджа, Трістана Еббі, Томаса Лафлера, Джо Вана, Омара Хоссіно, Кенана Рахмані, Реджіса Матлака, Емми Скай, Дани Ейр, Кеннета Поллака, Девіда Пірса, Раяна Крокера, Елтона Буланда, Діани Стерн, Кірстен Фонтенроуз, Алі Ансарі, Ілла Байрактарі, Ільбера Байрактарі, Метта Терпіна, Джеремі Вотермана, Чеса Фрімана, Чарльза Евеслейджа, Джиммі Гудрича, Орвілла Шелла, Александра Бернарда, Дональда Спаркса, Джозефа Баерлі, Крістофера Старлінга, Скотта Мура та Джордана Грімшоу.

Удячний Маркові Дубовіцу, Хуану Сарате, Саманті Равіч, Бредлі Боумену, Біллу Роджіо, Томасові Жосліну, Кліффові Роджерсу та команді Фонду захисту демократій за можливість повчитися на їхніх зусиллях у підвищенні нашої стратегічної компетентності. Цей проєкт

також дуже виграв від моєї можливості попрацювати з Кеном Вайнштейном, Патріком Кроніном, Беном Гілманом, Таро Хаяші та Масаші Мурано на кафедрі Японії Гудзонівського інституту.

Інші академічні установи надавали майданчики для дискусій, які допомогли покращити окремі розділи. Спасибі Гремові Еллісону та Фредові Лоґеваллу — представникам робочої групи з прикладної історії Гарвардського університету, які зібрали гурт талановитих науковців, як-от Джош Голдстейн, Джастін Вінокур, Колдер Волтон, Карл Форсберг, Філіп Балсон, Пол Берінджер, Енн Каралекас, Юджин Коган, Чарльз Маер, Кріс Міллер, Натаніель Мойр, Лорі Слєп, Пітер Слезкін та Емілі Вейлен.

Дуже корисними були дискусії, які зорганізував Майкл Горовіц у Світовому домі Перрі Пенсильванського університету. Крістіан Рул, Лашон Рене Джефферсон, Ейвері Голдштейн, Александер Вайсгер, Емі Гадсден, Скотт Майкл Мур, Мітчелл Оренштейн, Шира Ейні Піндик, Крістофер Вільям Блер, Кейсі Вільям Махоні, Джошуа Шварц, Майкл Нунан і Дункан Голліс дали конструктивні відгуки та поради до перших чернеток тексту. Огірхи, які залишилися, — лише мої.

Я працював з найкращою командою професіоналів, яка допомогла втілити цей проєкт у життя. Вдячний за допомогу Рейфові Саґаліну й Аманді Урбан з ICM Partners. Приємно було трудитися з редактором Джонатаном Джао, також Сарою Гоґен, Дженною Долан, Тіною Андреадіс і чудовою командою видавництва HarperCollins. Покійна Меріон (Буз) Ваєт, з якою я мав честь працювати два десятиліття тому, пишалася б ними. Також дякую Енн Візерс, Майкові Сміту та Кіганові Барберу з Білого дому.

Цього проєкту я не зміг би завершити без любові та підтримки моєї родини. Спасибі, Кеті, за опору, розуміння й за те, що ти створила основу для нашої дедалі більшої родини. Вдячний моїм дочкам Кетрін, Коллін і Карі, зятям Алексу та Лі, моїй сестрі Летиції: усі вони прочитали частини рукопису й дали корисні поради. І, нарешті, дякую своїм онукам, Генрі та Джеку Робінсонам, які принесли нашій родині велику радість і нагадали мені про обов'язок нашого покоління передати майбутнім генераціям спадщину миру та свободи.

Рекомендована література

Росія

Про захист від російської війни нового покоління: *The Lands in Between: Russia vs. the West and the New Politics of Hybrid War*, by Mitchell Alexander Orenstein.

Про Путіна як політичного гравця: *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, by Clifford Gaddy and Fiona Hill.

Про російських силовиків: *All the Kremlin's Men: Inside the Court of Vladimir Putin*, by Mikhail Zygar.

Про провал російських реформ у 1990-х: *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism*, by Chrystia Freeland.

Розповідь від першої особи про зміни в Росії у 1990-х роках і надалі: *From Cold War to Hot Peace: An American Ambassador in Putin's Russia*, by Michael McFaul.

Про правління Путіна та його вплив на майбутнє: *Kremlin Winter: Russia and the Second Coming of Vladimir Putin*, by Robert Service.

Китай

Про відносини США та Китаю: *The Beautiful Country and the Middle Kingdom: America and China, 1776 to Present*, by John Pomfret.

Про історичну пам'ять та амбіції Комуністичної партії Китаю: *Everything Under the Heavens: How the Past Helps Shape China's Push for Global Power*, by Howard French.

Про одержимість контролем Комуністичної партії Китаю: *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*, by Sulmaan Wasif Khan.

Про згорання Сі Цзіньпінем реформ і творення авторитарної поліцейської держави наглядю: *The Third Revolution: Xi Jinping and the New Chinese State*, by Elizabeth Economy.

Про майбутнє Індо-Тихоокеанського регіону: *The End of the Asian Century: War, Stagnation, and the Risks to the World's Most Dynamic Region*, by Michael R. Auslin.

Про сучасні трансформації Китаю, *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-First Century*, Orville Schell and John Delury.

Південна Азія

Про війни в Афганістані: *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers*, by Peter Tomsen.

Про цілі та стратегії терористів-джихадистів: *The Master Plan: ISIS, Al-Qaeda, and the Jihadi Strategy for Final Victory*, by Brian Fishman.

Про угруповання Хакані як осердя джихаду в Південній Азії: *The Fountainhead of Jihad: The Haqqani Nexus, 1973–2012*, by Vahid Brown and Don Ressler.

Про проблеми американсько-пакистанських відносин: *Magnificent Delusions: Pakistan, the United States, and an Epic History of Misunderstanding*, by Husain Haqqani.

Про найважливіші елементи ефективної антитерористичної стратегії: *How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns*, by Audrey Kurth Cronin.

Близький Схід

Про досвід США в Іраку з 2003 по 2011 рік: *The Endgame: The Inside Story of the Struggle for Iraq, from George W. Bush to Barack Obama*, by Michael R. Gordon and General Bernard E. Trainor.

Про внутрішньополітичну динаміку Іраку після Саддама Хусейна: *Iraq After America: Strongmen, Sectarians, Resistance*, by Joel Rayburn.

Про багаторічну боротьбу США з тероризмом на Близькому Сході: *Blood Year: The Unraveling of Western Counterterrorism*, by David Kilcullen.

Про ІДІЛ: *ISIS: Inside the Army of Terror*, by Michael Weiss and Hassan Hassan; та *Shatter the Nations: ISIS and the War for the Caliphate*, by Mike Giglio.

Про наслідки Арабської весни для народів регіону: *A Rage for Order: The Middle East in Turmoil, from Tahrir Square to ISIS*, by Robert F. Worth.

Про громадянську війну в Сирії: *Assad or We Burn the Country: How One Family's Lust for Power Destroyed Syria*, by Sam Dagher.

Іран

Про Іранську революцію: *The Persian Sphinx: Amir Abbas Hoveyda and the Riddle of the Iranian Revolution*, by Abbas Milani.

Про чотири десятиліття проксі-війн Ірану на Близькому Сході: *The Twilight War: The Secret History of America's Thirty-Year Conflict with Iran*, by David Crist; та *Confronting Iran*, by Ali M. Ansari.

Про роль Корпусу вартових Ісламської революції в експорті Іранської революції: *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*, by Afshon Ostovar.

Про суперництво Саудівської Аравії та Ірану й джерела міжконфесійного насильства на Близькому Сході: *Black Wave: Saudi Arabia, Iran, and the Forty-Year Rivalry that Unraveled Culture, Religion, and Collective Memory in the Middle East*, by Kim Ghattas.

Північна Корея

Про історію взаємодії між США та Північною Кореєю: *The Impossible State: North Korea, Past and Future*, by Victor Cha.

Про природу північнокорейського режиму: *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia*, by Andrei Lankov.

Про південнокорейське диво: *Nation Building in South Korea*, by Gregg A. Brazinsky.

Про стосунки США з Японією в повоєнний період: *Japan in the American Century*, by Kenneth B. Pyle.

Про Кім Чен Ина: *The Great Successor: The Divinely Perfect Destiny of Brilliant Comrade Kim Jong Un*, by Anna Fifield.

Арени

Про захист від інформаційної війни, яку ведуть з використанням кіберзасобів, та від інших загроз для демократії: *Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency*, by Larry Diamond.

Про взаємопов'язані проблеми кліматичної, енергетичної та продовольчої безпеки: *Food Foolish: The Hidden Connection Between Food Waste, Hunger, and Climate*, by John M. Mandyc and Eric B. Schultz.

Про технології та їхній вплив на довкілля й безпеку: *Energy for Future Presidents: The Science Behind the Headlines*, by Richard A. Muller.

Про шкідливий вплив соціальних мереж на суспільство: *The Square and the Tower*, by Niall Ferguson; та *LikeWar: The Weaponization of Social Media*, by P. W. Singer and Emerson T. Brooking.

Про наступальні кібератаки: *Bytes, Bombs, and Spies: The Strategic Dimensions of Offensive Cyber Operations*, edited by Herbert Lin and Amy Zegart.

Про технології та безпеку: *Power to the People: How Open Technological Innovation Is Arming Tomorrow's Terrorists*, by Audrey Kurth Cronin.

Висновки / Загальна тематика

Про конкуренцію великих потуг і значення союзів: *The Unquiet Frontier: Rising Rivals, Vulnerable Allies, and the Crisis of American Power*, by Jakub J. Grygiel and A. Wess Mitchell.

Про історичний контекст боротьби з терористичними організаціями: *Return of the Barbarians: Confronting Non-State Actors from Ancient Rome to the Present*, by Jakub Grygiel.

Про значення стратегії для ведення війни: *The Direction of War: Contemporary Strategy in Historical Perspective*, by Hew Strachan.

Про потребу перетворити військові здобутки на тривкі політичні результати: *War and the Art of Governance: Consolidating Combat Success into Political Victory*, by Nadia Schadlow.

Про уявлювання противника: *A Sense of the Enemy: The High Stakes History of Reading Your Rival's Mind*, by Zachary Shore.

Вибрана бібліографія

Першоджерела

- Belasco, Amy. "The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11." Congressional Research Service, December 8, 2014. <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf>.
- Bush, George W. *Decision Points*. New York: Crown Publishers, 2010.
- Carter, Jimmy. "Listen to North Korea." The Carter Center, November 23, 2010. https://www.cartercenter.org/news/editorials_speeches/jc-listen-to-north-korea.html.
- Department of Defence, "Defending Australia in the Asia Pacific Century: Force 2030," Australian Government, Defence White Paper, 2009.
- Department of State, Office of the Historian, "Document 12: Memorandum of Conversation, Beijing, February 17–18, 1973." *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*. Volume XVIII, *China, 1973–1976*. Washington, DC: Government Printing Office, 2007. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v18/d12>.
- Dinh Thi Kieu Nhung, "Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People," Asia Foundation. <https://asiafoundation.org/publication/afghanistan-in-2018-a-survey-of-the-afghan-people/>.
- Gerasimov, Valery. "The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying Out Combat Operations." *Military Review*, January — February 2016. https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art008.pdf
- Hecker, Siegfried. "A Return Trip to North Korea's Yongbyon Nuclear Complex." NAPSNet Special Reports, Nautilus Institute, November 22, 2010. <https://nautilus.org/napsnet/napsnet-special-reports/a-return-trip-to-north-koreas-yongbyon-nuclear-complex/>.
- Mueller, Robert S. "Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election." Volume 1 of 2. U. S. Department of Justice. Washington, DC, March 2019. <https://www.justice.gov/storage/report.pdf>.
- Obama, Barack. "Remarks by the President on Ending the War in Iraq." Office of the Press Secretary. The White House, October 21, 2011. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/10/21/remarks-president-ending-war-iraq>.
- . "Statement by the President on Afghanistan." Office of the Press Secretary. The White House, October 15, 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/10/15/statement-president-afghanistan>.
- Pence, Michael. Remarks by Vice President Pence on the Administration's Policy Toward China. Hudson Institute. Washington, DC, October 4, 2018.
- Putin, Vladimir. "Russia at the Turn of the Millennium," 1999. <https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm>.
- Rhodes, Ben. *The World as It Is: A Memoir of the Obama White House*. New York: Random House, 2018.
- Rice, Condoleezza. *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom*. New York: Hachette Book Group, 2017.
- Rudd, Kevin. "China's Political Economy into 2020: Pressures on Growth, Pressures on Reform." Speech delivered at the Conference on China's Economic Future: Emerging Challenges at Home and Abroad, Chatham House, London, July 11, 2019,

- https://asiasociety.org/sites/default/files/2020-01/4.%20China%27s%20Political%20Economy%20into%202020_0.pdf
- Select Committee on Intelligence. “Russian Active Measures Campaigns and Interferences in the 2016 U. S. Election,” Volume 2: “Russia’s Use of Social Media with Additional Views.” United States Senate, October 2019. https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/Report_Volume2.pdf
- Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, “January 30, 2017, Quarterly Report to the United States Congress,” January 30, 2017, <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2017-01-30qr.pdf>.
- Tzu, Sun, and Thomas F. Cleary. *The Art of War*. Boston, MA: Shambhala, 2005.
- United Nations Assistance Mission in Afghanistan. “Protection of Civilians in Armed Conflict Annual Report 2015.” United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, February 2016. <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports>.
- United Nations Security Council. “Tenth Report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team Submitted Pursuant to Resolution 2255 (2015) Concerning the Taliban and Other Associated Individuals and Entities Constituting a Threat to the Peace, Stability and Security of Afghanistan.” June 13, 2019. <https://www.undocs.org/S/2019/481>.
- United States Department of State. “Deputy Secretary Armitage’s Meeting with Pakistan Intel Chief Mahmud: You’re Either with Us or You’re Not.” Unclassified September 12, 2001. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB358a/doc03-1.pdf>.
- United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs. “Threats to the U. S. Research Enterprise: China’s Talent Recruitment Plans.” November 18, 2019. <https://www.hsgac.senate.gov/imo/media/doc/2019-11-8%20PSI%20Staff%20Report%20-%20China%27s%20Talent%20Recruitment%20Plans.pdf>.

Вторинні джерела: книжки

- Ansari, Ali. *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East*. New York: Basic Books, 2006.
- . *Modern Iran Since 1797: Reform and Revolution*. New York: Routledge, 2019.
- Barfield, Thomas J. *Afghanistan: A Cultural and Political History*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012.
- Barrett, Roby C. *The Gulf and the Struggle for Hegemony: Arabs, Iranians, and the West in Conflict*. Washington, DC: Middle East Institute, 2016.
- Beardson, Timothy. *Stumbling Giant: The Threats to China’s Future*. New Haven, CT: Yale University Press, 2013.
- Bousquet, Antoine J. *The Scientific Way of Warfare: Order and Chaos on the Battlefields of Modernity*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Brown, Vahid, and Don Rassler. *Fountainhead of Jihad: The Haqqani Nexus, 1973–2012*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Cha, Victor. *The Impossible State: North Korea, Past and Future*. New York: HarperCollins, 2012.
- . *Powerplay: The Origins of the American Alliance System in Asia*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.
- Challenges to Security in Space*. Washington, DC: Defense Intelligence Agency, 2019.
- Chau, Donovan, and Thomas Kane. *China and International Security: History, Strategy, and 21st-Century Policy*. Westport, CO: Praeger, 2014.
- Coll, Steve. *Directorate S: The CIA and America’s Secret Wars in Afghanistan and Pakistan*. New York: Penguin Press, 2018.

- . *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001*. New York: Penguin Press, 2004.
- Conley, Heather, James Mina, Ruslan Stefanov, and Martin Vladimirov. *The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Volumes I and II. Lanham, MA: Rowman and Littlefield, 2016; Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.
- Crist, David. *The Twilight War: The Secret History of America's Thirty-Year Conflict with Iran*. New York: Penguin Books, 2013.
- Dagher, Sam. *Assad or We Burn the Country: How One Family's Lust for Power Destroyed Syria*. New York: Little, Brown and Company, 2019.
- Demchak, Chris C., and Yuval Shavitt. "China's Maxim — Leave No Access Point Unexploited: The Hidden Story of China Telecom's BGP Hijacking." *Military Cyber Affairs* 3, no. 1 (2018): 5–7.
- Diamond, Larry, and Orville Schell, eds. *China's Influence and American Interests: Promoting Constructive Vigilance*. Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2018.
- Fifield, Anna. *The Great Successor: The Divinely Perfect Destiny of Brilliant Comrade Kim Jong Un*. New York: Hachette Book Group, 2019.
- Freeland, Chrystia. *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution*. London: Little, Brown and Company, 2000.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 2006.
- George, Alexander. *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*. Washington, DC: United States Institute of Peace, 1991.
- Hersh, Seymour M. *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib*. New York: HarperCollins, 2005.
- Hill, Fiona, and Clifford G. Gaddy. *Mr Putin: Operative in the Kremlin*. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2015.
- Kagan, Frederick W. *Finding the Target: The Transformation of American Military Policy*. New York: Encounter Books, 2017.
- Kang, David. *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*. New York: Columbia University Press, 2010.
- Kennan, George. *Russia and the West Under Lenin and Stalin*. Boston: Little, Brown and Company, 1961.
- Khan, Sulmaan. *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018.
- Kilcullen, David. *The Dragon and the Snakes: How the Rest Learned to Fight the West*. New York: Oxford University Press, 2020.
- Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs the Climate*. Toronto: Vintage Canada, 2015.
- Kolbert, Elizabeth. *Sixth Extinction: An Unnatural History*. New York: Picador USA, 2015.
- Lankov, Andrei. *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Morison, Elting Elmore. *Men, Machines, and Modern Times*. Cambridge, MA: MIT Press, 2016.
- Muller, Richard A. *Energy for Future Presidents: The Science Behind the Headlines*. New York: W. W. Norton, 2013.
- Murray, Williamson, and Kevin M. Woods. *The Iran-Iraq War: A Military Strategic History*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014.
- Naylor, Sean. *Not a Good Day to Die: The Untold Story of Operation Anaconda*. New York: Berkley Caliber Books, 2006.
- Noman, Omar. *The Political Enemy of Pakistan, 1988*. New York: Routledge, 1988.
- Ostovar, Afshon. *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*. New York: Oxford University Press, 2016.

- Packer, George. *Our Man: Richard Holbrooke and the End of the American Century*. New York: Alfred A. Knopf, 2019.
- Porter, Patrick. *Military Orientalism: Eastern War Through Western Eyes*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Rayburn, Joel D., and Frank K. Sobchak, eds. *The U. S. Army in the Iraq War Volume 2: Surge and Withdrawal 2007–2011*. Carlisle Barracks, PA: United States Army War College Press, 2019.
- Rubin, Michael. *Dancing with the Devil: The Perils of Engaging Rogue Regimes*. New York: Encounter Books, 2014.
- Schadlow, Nadia. *War and the Art of Governance: Consolidating Combat Success into Political Victory*. Washington, DC: Georgetown University Press, 2017.
- Schell, Orville, and John Delury. *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-first Century*. New York: Random House, 2013.
- Singer, P. W., and Emerson T. Brooking. *Like War: The Weaponization of Social Media*. Boston, MA: Mariner Books/Houghton Mifflin Harcourt, 2019.
- Solomon, Jay. *Iran Wars: Spy Games, Bank Battles, and the Secret Deals that Reshaped the Middle East*. New York: Random House, 2016.
- Swaine, Michael D., and Ashley J. Tellis. *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2000.
- Thornton, Patricia. *Disciplining the State: Virtue, Violence, and State-making in Modern China*. Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2007.
- Tomsen, Peter. *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers*. New York: PublicAffairs, 2013.
- Vogel, Ezra F. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press, 2013.
- Wallace-Wells, David. *The Uninhabitable Earth: Life After Warming*. New York: Random House, 2020.
- Warrick, Joby. *Black Flags: The Rise of ISIS*. New York: Doubleday, 2015.

Вторинні джерела: статті, дослідження, промови, свідчення

- Adesnik, David, and Behnam Ben Taleblu. "Burning Bridge: The Iranian Land Corridor to the Mediterranean." Foundation for Defense of Democracies, 2019. <https://www.fdd.org/analysis/2019/06/18/burning-bridge/>.
- Ansari, Ali, and Kasra Aarabi. "Ideology and Iran's Revolution: How 1979 Changed the World," Tony Blair Institute for Global Change, February 11, 2019. <https://institute.global/policy/ideology-and-irans-revolution-how-1979-changed-world>.
- Bechtol, Bruce E., Jr. "North Korea's Illegal Weapons Trade: The Proliferation Threat from Pyongyang." *Foreign Affairs*, June 6, 2018. <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-korea/2018-06-06/north-koreas-illegal-weapons-trade>.
- Bowman, Bradley, and David Maxwell, eds. *Maximum Pressure 2.0: A Plan for North Korea*, Washington, DC: Foundation for Defense of Democracies, December 2019.
- DiResta, Renee, Jonathan Albright, and Ben Johnson. "The Tactics and Tropes of the Internet Research Agency." New Knowledge, 2018. <https://disinformationreport.blob.core.windows.net/disinformation-report/NewKnowledge-Disinformation-Report-Whitepaper.pdf>.
- Gartenstein-Ross, Daveed, and Nathaniel Barr. "How Al-Qaeda Works: The Jihadist Group's Evolving Organizational Design." Hudson Institute, June 1, 2018. <https://www.hudson.org/research/14365-how-al-qaeda-works-the-jihadist-group-s-evolving-organizational-design>.

- Geist, Edward. "Deterrence Stability in the Cyber Age." *Strategic Studies Quarterly* 9, no. 4 (2015): 44–61.
- Gronvall, Gigi. "The Security Implications of Synthetic Biology." *Survival* 60, no. 4 (2018): 165–80. DOI: 10.1080/00396338.2018.1495443.
- Healey, Jason, and Robert K. Knake. "Zero Botnets: Building a Global Effort to Clean up the Internet." Council on Foreign Relations, New York, 2018.
- Johnson, Jeff. "Testimony Before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on 'Chinese Investment in the United States: Impacts and Issues for Policy Makers.'" U.S.-China Economic and Security Review Commission, January 26, 2017.
- Jong Kun Choi, "The Perils of Strategic Patience with North Korea," *Washington Quarterly* 38, no. 4 (2016): 57–72.
- Kong Ji Young et al., "The All-Purpose Sword: North Korea's Cyber Operations and Strategies." Eleventh International Conference on Cyber Conflict, Tallinn, Estonia, May 28–31, 2019. https://ccdcoe.org/uploads/2019/06/Art_08_The-All-Purpose-Sword.pdf.
- Lai, David, and Alyssa Blair. "How to Learn to Live with a Nuclear North Korea." *Foreign Policy*, August 7, 2017. <https://foreignpolicy.com/2017/08/07/how-to-learn-to-live-with-a-nuclear-north-korea/>.
- Livingston, Ian S., and Michael O'Hanlon. "Afghanistan Index." Brookings Institution, September 29, 2017. <https://www.brookings.edu/afghanistan-index/>.
- Milani, Abbas. "Islamic Republic of Iran in an Age of Global Transitions: Challenges for a Theocratic Iran." Hoover Institution, Stanford, CA, April 22, 2019. <https://www.hoover.org/research/islamic-republic-iran-age-global-transitions-challenges-theocratic-iran>.
- Nouwens, Meia, and Helena Legarda. "China's Pursuit of Advanced Dual-Use Technologies." IISS, December 18, 2018. <https://www.iiss.org/blogs/research-paper/2018/12/emerging-technology-dominance>.
- Paul, Christopher, and Miriam Matthews. "The Russian 'Firehose of Falsehood' Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It." RAND Corporation, 2016. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.
- Speier, Richard, George Nacouzi, Carrie A. Lee, and Richard M. Moore. "Hypersonic Missile Nonproliferation: Hindering the Spread of a New Class of Weapons." RAND Corporation, 2017. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2137.html.
- United States Institute of Peace. "Syria Study Group Final Report." United States Institute of Peace. Washington, DC, 2019.
- Zegart, Amy. "Cheap Fights, Credible Threats: The Future of Armed Drones and Coercion." *Journal of Strategic Studies* 43, no. 1 (2020): 6–46.

Періодичні видання

Long War Journal (Foundation for Defense of Democracy)
The New Yorker
New York Times
Philadelphia Inquirer
Time
Wall Street Journal
Washington Post

Примітки

1 Alan R. Millet and Williamson Murray, *Military Innovation in the Interwar Period* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2007); Eugenia C. Kiesling, *Arming Against Hitler: France and the Limits of the Military Planning* (Lawrence: University Press of Kansas, 1996); Robert A. Doughty, *The Breaking Point: Sedan and the Fall of France, 1940* (Mechanicsburg, PA: Stackpole Books, 2014).

2 Trud y Rubin, *Willful Blindness: The Bush Administration and Iraq* (Philadelphia, PA: Philadelphia Inquirer, 2004).

3 Тут і надалі, покликаючись на цю організацію, ми використовуватимемо абревіатуру ІДІЛ — Ісламська Держава в Іраку та Леванті (замість ІДІС — Ісламська Держава в Іраку та Сирії), оскільки вона поширеніша в українському медійному та професійному середовищах. Сам автор послуговується абревіатурою ISIS. — *Прим. пер.*

4 Про «залізну завісу» див. Phil McKenna, “Life in the Death Zone,” *Nova*, PBS, February 18, 2015, <https://www.pbs.org/wgbh/nova/article/european-green-belt/>; John Pike, “2nd Stryker Cavalry Regiment,” [Globalsecurity.org](https://www.globalsecurity.org/military/agency/army/2acr.htm), January 13, 2012, <https://www.globalsecurity.org/military/agency/army/2acr.htm>.

5 Істинг (від англ. east — схід) — лінія координат УТМ північ — південь, їх зчисляли в кілометрах на схід від вихідної точки і зчитували GPS-пристроями. Такі координати використовували для замірів у пересуванні військ коаліції нібито непрохідною пустелею. — *Прим. пер.*

6 Більше про «битву 73 Істинг» див. Н. R. McMaster, “Eagle Troop at the Battle of 73 Easting,” *The Strategy Bridge*, February 26, 2016, <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2016/2/26/eagle-troop-at-the-battle-of-73-easting>.

7 Hans Morgenthau and Ethel Person, “The Roots of Narcissism,” *Partisan Review* 45, no. 3 (Summer 1978): 337–47, Howard Gotlieb Archival Research Center, <http://archives.bu.edu/>.

8 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 2006).

9 Statement of Richard N. Haass, President, Council on Foreign Relations Before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, On U. S.-China Relations in the Era of Globalization, May 15, 2008, U. S. Senate: Committee on Foreign Relations, March 15, 2008, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/HaassTestimony080515p.pdf>.

10 Frederick W. Kagan, *Finding the Target: The Transformation of American Military Policy* (New York: Encounter Books, 2007); Herbert R. McMaster, “Crack in the Foundation Defense Transformation and the Underlying Assumption of Dominant Knowledge in Future War,” July 2003, <https://doi.org/10.21236/ada416172>.

11 Linda D. Kozaryn, “U. S. Aircrew Detained in China Heads Home,” U. S. Department of Defense, April 12, 2001, <https://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=44964>.

12 Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11* (New York: Vintage Books, 2007).

13 На цю тему: David Kilcullen, *The Dragons and the Snakes: How the Rest Learned to Fight the West* (New York: Oxford University Press, 2020); Douglas Jehl, “C.I.A. Nominee Wary of Budget Cuts,” *New York Times*, Feb. 3, 1993.

- 14 David Kilcullen, *The Dragons and the Snakes: How the Rest Learned to Fight the West* (New York: Oxford University Press, 2020).
- 15 The White House, “A National Security Strategy for a Global Age,” December 2000, <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/>.
- 16 Institute for the Analysis of Global Security, “How Much Did the September 11 Terrorist Attack Cost America?” Institute for the Analysis of Global Security, <http://www.iags.org/costof911.html>.
- 17 План порятунку був частиною Акта 2008 року про надзвичайну економічну стабілізацію.
- 18 “Obama on Afghan War Drawdown: ‘The Tide of War Is Receding,’” *PBS NewsHour*, PBS, June 23, 2011, <https://www.pbs.org/newshour/show/obama-on-afghan-troop-drawdown-the-tide-of-war-is-receding#transcript>.
- 19 Обама цитується за статтею: Jeffrey Goldberg, “The Obama Doctrine,” *The Atlantic*, June 25, 2018, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>.
- 20 Zachary Shore, *A Sense of the Enemy: The High-Stakes History of Reading Your Rival’s Mind* (New York: Oxford University Press, 2014), 258.
- 21 Nadia Schadlow, “Competitive Engagement: Upgrading America’s Influence,” *Orbis*, September 13, 2013, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0030438713000446>.
- 22 Niall Ferguson, *Kissinger: 1923–1968: The Idealist* (New York: Penguin Press, 2015).
- 23 Sun Tzu and Thomas F. Cleary, *The Art of War* (Boston, MA: Shambhala, 2005).
- 24 Winston S. Churchill, “Painting as a Pastime,” in *Amid These Storms* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1932).

Розділ 1. Страх, гонор та амбіції: як Путін намагається зарізати корову західного сусіда

- 25 Про гадане втручання Росії див. “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections,” *Intelligence Community Assessment, Office of the Director of National Intelligence*, January 6, 2017, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf; Becky Branford, “Information Warfare: Is Russia Really Interfering in European States?” *BBC*, March 31, 2017, <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-39401637>.
- 26 Sarah Marsh, “US joins UK in blaming Russia for NotPetya cyberattack,” *The Guardian*, February 15, 2018, <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/15/uk-blames-russia-notpetya-cyber-attack-ukraine>.
- 27 Andy Greenberg, “The Untold Story of NotPetya, the Most Devastating Cyberattack in History,” *Wired*, December 7, 2018, <https://www.wired.com/story/notpetya-cyberattack-ukraine-russia-code-crashed-the-world/>.
- 28 Andrew Kramer, “Russian General Pitches ‘Information’ Operations as a Form of War,” *New York Times*, March 2, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/02/world/europe/russia-hybrid-war-gerasimov.html>.
- 29 “Statement from Pentagon Spokesman Capt. Jeff Davis on U. S. Strike in Syria,” *Department of Defense*, April 6, 2017, <https://www.defense.gov/Newsroom/Releases/Release/Article/1144598/statement-from-pentagon-spokesman-capt-jeff-davis-on-us-strike-in-syria/>.
- 30 Про Герасимова та Сирійську громадянську війну: Kramer, “Russian General Pitches ‘Information’ Operations as a Form of War.” Про використання сирійською владою нервово-паралітичних газів: Daryll Kimball and Kelsey Davenport, “Timeline of Syrian Chemical Weapons

Activity, 2012–2019,” *Fact Sheets & Briefs*, Arms Control Association, March 2019, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Syrian-Chemical-Weapons-Activity>. Про інтервенцію Путіна в Сирію: Maksymilian Czuperski et al., “Distract Deceive Destroy: Putin at War in Syria,” *The Atlantic*, April 2016, <https://publications.atlanticcouncil.org/distract-deceive-destroy/assets/download/ddd-report.pdf>; а також Thomas Gibbons-Neff, “How a 4-Hour Battle Between Russian Mercenaries and U. S. Commandos Unfolded in Syria,” *New York Times*, May 24, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/middleeast/american-commandos-russian-mercenaries-syria.html>.

31 Neil MacFarquhar, “Yevgeny Prigozhin, Russian Oligarch Indicted by U.S., Is Known as ‘Putin’s Cook,’” *New York Times*, February 16, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/02/16/world/europe/prigozhin-russia-indictment-mueller.html>.

32 Mariam Tsvetkova, “Russian Toll in Syria Battle Was 300 Killed and Wounded: Sources,” Reuters, February 15, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-casualties/russian-toll-in-syria-battle-was-300-killed-and-wounded-sources-idUSKCN1FZ2DZ>.

33 Лавров був рупором режиму за кордоном, легендарним дипломатом, який бездоганно володів англійською і використовував дипломатичні хитрощі в іноземних столицях, щоб замаскувати злочини Кремля. Однак не було зрозуміло, чи має міністерство закордонних справ Лаврова бюрократичну вагу в здомінованій спецслужбами російській системі, щоб зшити докупи двосторонні відносини, перервані спецслужбами внаслідок втручання Росії у вибори 2016 року. Patrick Jackson, “Europe | Profile: Putin’s Foreign Minister Lavrov,” BBC News, June 29, 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6242774.stm>. Про прихід Патрушева до влади: Andrew Monaghan, “Power in Modern Russia” (Manchester, UK: Manchester University Press, 2017), 21.

34 Цитати в попередньому параграфі взято з книжки: Fiona Hill and Clifford G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2015), 185–89, 388. Про кар’єрне зростання Путіна та Патрушева: Hill and Gaddy, 41, 185–89.

35 Це було порушенням Основоположного акта Росія — НАТО 1997 року — угоди, яка відкрито обстоювала повагу до суверенітету кожної держави та її права обирати найкращі засоби гарантувати власну безпеку й водночас передбачала мирне врегулювання суперечок. Ці три занепокоєння також відповідають аналізу російських політичних переконань у Monaghan, “Power in Modern Russia,” 26–27; North Atlantic Treaty Organization, “Summary: Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security Between NATO and the Russian Federation,” May 27, 1997, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25470.htm?selectedLocale=en. & NATO; “Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security Between NATO and the Russian Federation Signed in Paris, France,” https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm.

36 Jakub J. Grygiel and A. Wess Mitchell, *The Unquiet Frontier: Rising Rivals, Vulnerable Allies, and the Crisis of American Power* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017), 49.

37 Про Кеппі: John Kerry, “Face the Nation Transcripts March 2, 2014: Kerry, Hagel,” *Face the Nation*, March 2, 2014, <https://www.cbsnews.com/news/face-the-nation-transcripts-march-2-2014-kerry-hagel/>. Про «маскіровку»: “Maskirovka: From Russia, with Deception,” October 30, 2016, https://www.realcleardefense.com/articles/2016/10/31/maskirovka_from_russia_with_deception_110282.html. Більше інформації про Першу світову війну: Niall Ferguson, *The Pity of War* (New York: Basic Books, 1999).

38 Більше про санкції: “President Donald J. Trump Is Standing Up to Russia’s Malign Activities,” Fact Sheets, The White House, April 6, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/presidentdonald-j-trump-standing-russias-malign-activities/>; Office of the Spokesperson, “Sanctions Announcement on Russia,” U. S. Department of State, December 19, 2018, <https://www.state.gov/sanctions-announcement-on-russia/>.

39 Про спробу перевороту: Andrew E. Kramer and Joseph Orovic, “Two Suspected Russian Agents Among 14 Convicted in Montenegro Coup Plot,” *New York Times*, May 9, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/05/09/world/europe/montenegro-coup-plot-gru.html>; Adam Casey and Lucan Ahmad, “Russian Electoral Interventions, 1991–2017,” Scholars Portal Dataverse, December 15, 2017, <https://dataverse.scholarsportal.info/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.5683/SP/BYRQQS>. Щодо санкцій: Jeremy Herb, “Senate Sends Russia Sanctions to Trump’s Desk,” CNN, July 27, 2017, <https://www.cnn.com/2017/07/27/politics/russian-sanctions-passes-senate/index.html>.

40 Tak Kumakura, “North Koreans May Have Died in Israel Attack on Syria, NHK Says,” Bloomberg, April 27, 2008, <https://web.archive.org/web/20121103011551/http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aErPTWRFZpJI&refer=japan>; IDF, “The Secret Operation Revealed a Decade Later,” IDF Press Center, March 21, 2018, <https://www.idf.il/en/articles/operations/the-secret-operation-revealed-a-decade-later/>.

41 Vladimir Putin, “Russia at the Turn of the Millennium,” <https://pages.uoregon.edu/kimball/Putin.htm>.

42 Donald Kagan, *Thucydides: The Reinvention of History* (New York: Penguin Books, 2010), 1, 9, 14–16.

43 Vladimir Putin, “Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation,” President of Russia, April 25, 2005, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.

44 Про Росію наприкінці 1990-х років: Michael McFaul, “Russia’s Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin” (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001). Див. також: Chrystia Freeland, *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (London: Little, Brown and Company, 2000).

45 Про використання допомоги: Рахункова палата США, “Foreign Assistance: International Efforts to Aid Russia’s Transitions Have Had Mixed Reviews.” GAO, November 2000, 33, <https://www.gao.gov/products/GAO-01-8>. Про політику щодо Росії часів адміністрації Обами див. Carter Ash, *Inside the Five-Sided Box: Lessons from a Lifetime of Leadership in the Pentagon* (New York: Dutton, 2019), 272–77. Про промову Путіна: Washington Post Editorial Board, “After the Fall of the Soviet Union, the U.S. Tried to Help Russians,” *Washington Post*, May 4, 2015, https://www.washingtonpost.com/opinions/after-the-fall-of-the-soviet-union-the-us-tried-to-help-russians/2015/05/04/cc4f7c20-f043-11e4-8666-a1d756d0218e_story.html.

46 Про Путіна див. джерело у російських ЗМІ: РІА Новості, «Путин: цветные революции в ряде стран — это урок для России», РІА НОВОСТИ, November 20, 2014, <https://ria.ru/20141120/1034329699.html>. Про підрахунки кількості цивільних осіб, яких було вбито або піддано тортурам: Simon Shuster, “Putin’s Secret Agents,” *Time*, <https://time.com/putin-secret-agents/>; Eli Lake, “Georgia’s Democracy Recedes into Russia’s Shadow,” Bloomberg Opinion, September 14, 2018. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-09-14/georgia-s-rose-revolution-recedes-into-russia-s-shadow>. Про кольорові революції: Lake, “Georgia’s Democracy

Recedes Into Russia's Shadow"; також William Schneider, "Ukraine's 'Orange Revolution,'" *The Atlantic*, December 2004, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2004/12/ukraines-orange-revolution/305157/>; Anthony H. Cordesman, "Russia and 'The Color Revolution': A Russian Military View of a World Destabilized by the U.S. and the West," Center for Strategic and International Studies, May 28, 2014, <https://www.csis.org/analysis/russia-and-%E2%80%9Ccolor-revolution%E2%80%9D>. Щодо реакції Путіна на кольорові революції: Leonid Bershidsky, "Why 'Color Revolutions' Can't Be Exported," *Bloomberg Opinion*, February 14, 2018, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-02-15/saakashvili-and-why-color-revolutions-can-t-be-exported>. Про вибори Путіна: "Putin Declared President-elect," RT, March 5, 2012, <https://www.rt.com/news/putin-win-presidential-election-813/>.

47 Про погляди Путіна на кольорові революції та їхню мотивацію: Dmitri Simes, "Senior Kremlin Official Accuses NATO of Plotting 'Color Revolutions' in Russia's Neighborhood," *CNSNews.com*, July 5, 2019, <https://www.cnsnews.com/news/article/dimitri-simes/senior-kremlin-official-accuses-nato-plotting-color-revolutions-russias>; Julia Gurganus and Eugene Rumer, "Russia's Global Ambitions in Perspective," Carnegie Endowment for International Peace, February 20, 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/20/russia-s-global-ambitions-in-perspective-pub-78067>.

48 Статистика Світового банку, "GDP per Capita — United States" and "GDP per Capita — Russian Federation," World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>. U.S. GDP per capita in 2017 was \$59,927.93. Статистика зібрана з даних Світового банку, «Індексу сприйняття корупції 2017», *Transparency International*, February 21, 2018, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017. Щодо корупції в Росії див. *Transparency International*, "Corruption Perceptions Index 2017."

49 Прогнози щодо скорочення населення Росії див. David Holloway, "Russia and the Solecism of Power," *Governance in an Emerging World, Fall Series, Issue 118*, October 3, 2018, <https://www.hoover.org/research/russia-and-solecism-power>. Щодо статистики в галузі охорони здоров'я див. Rachel Nuwer, "Why Russian Men Don't Live as Long," *New York Times*, February 17, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/02/18/science/why-russian-men-dont-live-as-long.html>. Дані щодо очікуваної тривалості життя взято у Світовому банку, "Life Expectancy at Birth, Total (Years): Russian Federation," World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=RU&name_desc=false.

50 Я вдячний доктору Кетрін Стоунер зі Стенфордського університету за цей і чимало інших інсайтів щодо російської стратегії. Більше про схильність Путіна руйнувати, а не відновлювати порядок — див. Jakub Grygiel, "The Geopolitical Nihilist," *American Interest*, December 10, 2014, <https://www.the-american-interest.com/2014/12/10/the-geopolitical-nihilist/>.

51 Valery Gerasimov, "The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying Out Combat Operations," trans. Robert Coalson, *Military Review*, January–February 2016 (вперше опубліковано в *Military-Industrial Kurier*, February 27, 2013), https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art008.pdf.

52 Christopher Paul and Miriam Matthews, "The Russian 'Firehose of Falsehood' Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It," RAND Corporation, 2016, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>; Margaret L. Taylor, "Combating

Disinformation and Foreign Interference in Democracies: Lessons from Europe,” Brookings Institution, July 31, 2019, <https://www.brookings.edu/blog/techtank/2019/07/31/combating-disinformation-and-foreign-interference-in-democracies-lessons-from-europe/>.

53 У березні 2022 року YouTube заблокував канали мережі RT та інформагенції Sputnik. — Прим. наук. ред.

54 Amy Zegart, “The Dark Arts of Deception: What’s Old? What’s New? What’s Next?” Global Populisms Conference, March 1–2, 2019, Stanford University, https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/zegart_populisms_memo_2.21.2019_1.pdf.

55 Див. Stanford Internet Observatory Paper, “Evidence of Russia-Linked Influence Operations in Africa,” <https://cyber.fsi.stanford.edu/io/news/prigozhin-africa>.

56 Щодо президентських виборів в Україні: Office for Democratic Institutions and Human Rights, “Ukraine Presidential Election 31 October, 21 November and 26 December 2004: OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report,” May 11, 2005, <https://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/14674?download=true>; а також Steven Pifer, *The Eagle and the Trident: U. S.-Ukraine Relations in Turbulent Times* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2017), 274.

57 Про втручання Росії в Молдові: Andrey Makarychev, “Russia’s Moldova Policy: Soft Power at the Service of Realpolitik,” [ponarseurasia.org](http://www.ponarseurasia.org), March 2010, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_094.pdf.

58 Авторське трактування подій в Україні подано максимально близько до тексту оригіналу. — Прим. пер.

59 Gabe Joselow, “Election Cyberattacks: Pro-Russia Hackers Have Been Accused in Past,” NBC, November 3, 2016, <https://www.nbcnews.com/mach/technology/election-cyberattacks-pro-russia-hackers-have-been-accused-past-n673246>.

60 Про підривну діяльність Росії в кожній із цих країн: Jamie Doward, “Malta Accuses Russia of Cyber-attacks in Run-up to Election,” *The Guardian*, May 27, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/27/russia-behind-cyber-attacks-says-malta-jseph-muscat>; Oren Dorell, “Alleged Russian Political Meddling Documented in 27 Countries Since 2004,” *USA Today*, September 7, 2017, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/09/07/alleged-russian-political-meddling-documented-27-countries-since-2004/619056001/>; Ann M. Simmons, “Russia’s Meddling in Other Nations’ Elections Is Nothing New. Just Ask the Europeans,” *Los Angeles Times*, March 30, 2017, <https://www.latimes.com/world/europe/la-fg-russia-election-meddling-20170330-story.html>; а також Larry Diamond, “Russia and the Threat to Liberal Democracy,” *The Atlantic*, December 9, 2016, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/12/russia-liberal-democracy/510011/>.

61 Слов’янське населення в Чорногорії становить більшість. — Прим. пер.

62 Про вибори в Чорногорії: David Shimer, “Smaller Democracies Grapple with the Threat of Russian Interference,” *The New Yorker*, December 8, 2018, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/smaller-democracies-grapple-with-the-threat-of-russian-interference>.

63 Milivoje Pantovic, “Vucic: Serbia Arrests People Involved in ‘Illegal Acts’ in Montenegro,” *Balkan Insight*, October 25, 2016, <https://balkaninsight.com/2016/10/25/serbian-pm-failed-to-explain-coup-in-montenegro-10-24-2016/>.

64 Kramer and Orovic, “Two Suspected Russian Agents.”

65 Під час перепису 2010 року Департамент сільського господарства підрахував, що 11,5 мільйона бідних американців (4,1 відсотка населення США) мешкали в «продовольчих пустелях».

66 Про прогноз розвитку американської економіки див. Eduardo Porter, “Where Were Trump’s Votes? Where the Jobs Weren’t.” *New York Times*, December 13, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/12/13/business/economy/jobs-economy-voters.html>. Michelle Ver Ploeg, “Access to Affordable, Nutritious Food Is Limited in ‘Food Deserts,’” U. S. Department of Agriculture Economic Research Service, March 1, 2010, <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2010/march/access-to-affordable-nutritious-food-is-limited-in-food-deserts/>.

67 Aaron Blake, “More Young People Voted for Bernie Sanders than Trump and Clinton Combined — By a Lot,” *Washington Post*, June 20, 2016, <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/06/20/more-young-people-voted-for-bernie-sanders-than-trump-and-clinton-combined-by-a-lot/>.

68 Про цитату щодо Трампа й історичну перспективу його обрання: Victor Davis Hanson, *The Case for Trump* (New York: Basic Books, 2020); Colleen Kelley, *A Rhetoric of Divisive Partisanship: The 2016 American Presidential Campaign Discourse of Bernie Sanders and Donald Trump* (Lanham, MD: Lexington Books, 2018), 15.

69 Ці та наведені в наступних абзацах дані про діяльність АІД узяті в Renee DiResta, et al., “The Tactics and Tropes of the Internet Research Agency,” *New Knowledge*, 2018, <https://disinformationreport.blob.core.windows.net/disinformation-report/NewKnowledge-Disinformation-Report-Whitepaper.pdf>.

70 У доповіді New Knowledge «Тактика і тропи Агенції інтернет-досліджень» зроблено висновок, що метою було «підважити довіру громадян до уряду, використати соціальні розколи, створити недовіру до інформаційного середовища, затерти межі між реальністю та вигадкою, підірвати довіру між спільнотами і викоринити віру в демократичні процеси». Renee DiResta et al., “The Tactics and Tropes of the Internet Research Agency.”

71 Niall Ferguson, “Silicon Valley and the Threat to Democracy,” *The Daily Beast*, January 21, 2018, <https://www.thedailybeast.com/social-media-shreds-the-social-fabric-one-click-at-a-time>; Report of the Select Committee of Intelligence, “U. S. Senate: Russian Active Measures Campaigns and Interferences in the 2016 U. S. Election, Volume 2: Russia’s Use of Social Media with Additional Views,” U. S. Senate, n.d., https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/Report_Volume2.pdf.

72 Select Committee of Intelligence, “Russian Active Measures Campaigns and Interferences in the 2016 U. S. Election, Volume 2: Russia’s Use of Social Media with Additional Views.”

73 Harvey Klehr and William Tompson, “Self-determination in the Black Belt: Origins of a Communist Party,” *Labor History* 30, no. 3 (1989): 355, <https://doi.org/10.1080/00236568900890231>.

74 Про використання АІД чужих імен див. Robert S. Mueller, *United States of America v. Viktor Borisovich Netyksho*, Defendants: Case 1:18-cr-00215-ABJ, U. S. Justice Department, <https://www.justice.gov/file/1080281/download>. Щодо Guccifer 2.0, див. Robert S. Mueller, “Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election,” U. S. Department of Justice, Washington, DC, March 2019, <https://www.justice.gov/storage/report.pdf> (hereafter cited as “Mueller Report”); про меми та використання їх для нових цілей див. New Knowledge report, “The Tactics and Tropes of the Internet Research Agency”; and U. S. Justice Department, “United States of

America v. Internet Research Agency,” July, 2018, pdf-файл на <https://www.justice.gov/file/1035477/download>.

75 Див. David Folkenflik, “Behind Fox News’ Baseless Seth Rich Story: The Untold Tale,” NPR, August 1, 2017, <https://www.npr.org/2017/08/01/540783715/lawsuit-alleges-fox-news-and-trump-supporter-created-fake-news-story>; а також U. S. Senate Select Committee on Intelligence, “New Reports Shed Light on Internet Research Agency’s Social Media Tactics,” Washington, DC, December 2018, <https://cryptome.org/2018/12/ssci-ru-sm-aid-trump.pdf>; Janine Zacharia, “Facebook, Others Must Do More to Protect National Security,” *San Francisco Chronicle*, October 17, 2017, <http://janinezacharia.net/reporting/facebook-and-others-must-protect-national-security/>.

76 Див. Mueller, *United States of America v. Viktor Borisovich Netyksho*.

77 Tom LoBianco, “Trump Falsely Claims ‘Millions of People Who Voted Illegally’ Cost Him Popular Vote,” CNN, November 28, 2016, <https://www.cnn.com/2016/11/27/politics/donald-trump-voter-fraud-popular-vote/index.html>.

78 Adam Goldman, Jo Becker, and Matt Apuzzo, “Russian Dirt on Clinton? ‘I Love It,’ Donald Trump Jr. Said,” *New York Times*, July 11, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/07/11/us/politics/trump-russia-email-clinton.html>. Див. також звіт Мюллера.

79 Щодо Cambridge Analytica: Nicholas Confessore, Matthew Rosenberg, and Sheera Frenkel, “Facebook Data Collected by Quiz App Included Private Messages,” *New York Times*, April 10, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/10/technology/facebook-cambridge-analytica-private-messages.html>.

80 Shimer, “Smaller Democracies”; Amy Zegart and Michael Morrell, “Why U. S. Intelligence Agencies Must Adapt or Fail,” *Foreign Affairs*, May/June 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-04-16/spies-lies-and-algorithms>.

81 Philip Rucker, Anton Troianovski, and Seung Min Kim, “Trump Hands Putin a Diplomatic Triumph by Casting Doubt on U. S. Intelligence Agencies,” *Washington Post*, July 16, 2018, https://www.washingtonpost.com/politics/ahead-of-putin-summit-trump-faults-us-stupidity-for-poor-relations-with-russia/2018/07/16/297f671c-88c0-11e8-a345-a1bf7847b375_story.html.

82 Про реакцію ДНК на хакерські атаки: Donna Brazile, *Hacks: The Inside Story of the Break-ins and Breakdowns that Put Donald Trump in the White House* (New York: Hachette Books, 2017), 95–103. Про Обаму: Philip Bump, “What Obama Did, Didn’t Do, and Couldn’t Do in Response to Russian Interference,” *Washington Post*, February 21, 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/politics/wp/2018/02/21/what-obama-did-didnt-do-and-couldnt-do-in-response-to-russian-interference/>. Щодо цитати Трампа: Paul Waldman, “Trump Sucks Up to Putin, Embarrassing Us Yet Again,” *Washington Post*, June 28, 2019, <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/06/28/trump-sucks-up-putin-embarrassing-us-yet-again/>.

83 Anton Troianovski and Joby Warrick, “Agents of Doubt: How a Powerful Russian Propaganda Machine Chips Away at Western Notions of Truth,” *Washington Post*, December 10, 2018, <https://www.washingtonpost.com/graphics/2018/world/national-security/russian-propaganda-skrripal-salisbury/>.

84 Про замах на Скрипалів: Andrew Roth and Vikram Dodd, “Salisbury Novichok Suspects Say They Were Only Visiting Cathedral,” *The Guardian*, September 13, 2018, <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/sep/13/russian-television-channel-rt-says-it-is-to-air->

interview-with-skrimal-salisbury-attack-suspects; Trojanovski and Warrick, “Agents of Doubt.”

85 “Statement from the Press Secretary on the Expulsion of Russian Intelligence Officers,” Statements and Releases, The White House, March 26, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-press-secretary-expulsion-russian-intelligence-officers/>.

86 Carl Gershman, “Remembering a Journalist Who Was Killed for Standing Up to Putin,” Washington Post, October 6, 2016, https://www.washingtonpost.com/opinions/remembering-a-journalist-who-was-killed-for-standing-up-to-putin/2016/10/06/d3a9e176-8bf7-11e6-bff0-d53f592f176e_story.html; David Filipov, “Here Are 10 Critics of Vladimir Putin Who Died Violently or in Suspicious Ways,” Washington Post, March 23, 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/03/23/here-are-ten-critics-of-vladimir-putin-who-died-violently-or-in-suspicious-ways/>.

87 BBC News, “Syria War: What We Know About Douma ‘Chemical Attack,’” BBC, July 10, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43697084>; Sheena McKenzie, “Suspected Syria Chemical Attack Might Have Affected 500 People, WHO Says,” CNN, April 11, 2018, <https://www.cnn.com/2018/04/11/middleeast/syria-chemical-attack-500-affected-who-intl/index.html>.

88 Про угруповання Вагнера: Mike Giglio, “How a Group of Russian Guns for Hire Are Operating in the Shadows,” BuzzFeed News, April 19, 2019, <https://www.buzzfeednews.com/article/mikegiglio/inside-wagner-mercenaries-russia-ukraine-syria-prighozhin>. Про рейс «Малайзійських авіаліній»: “Russia’s Role in Shooting Down an Airliner Becomes Official,” The Economist, May 30, 2018, <https://www.economist.com/europe/2018/05/30/russias-role-in-shooting-down-an-airliner-becomes-official>.

89 Peter Ford, “Russia’s Retreat Ends Chechnya War but Leaves a Long-Term Impact,” The Christian Science Monitor, January 6, 1997, <https://www.csmonitor.com/1997/0106/010697.intl.intl.2.html>.

90 “Alert (TA18-074A) Russian Government Cyber Activity Targeting Energy and Other Critical Infrastructure Sectors,” CISA, March 16, 2018, <https://www.us-cert.gov/ncas/alerts/TA18-074A>.

91 Nicole Perlroth and David E. Sanger, “Cyberattacks Put Russian Fingers on the Switch at Power Plants, U. S. Says,” New York Times, March 15, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/03/15/us/politics/russia-cyberattacks.html>.

92 Alexander Cooley, “Whose Rules, Whose Sphere? Russian Governance and Influence in Post-Soviet States,” Carnegie Endowment for International Peace, June 30, 2017, <https://carnegieendowment.org/2017/06/30/whose-rules-whose-sphere-russian-governance-and-influence-in-post-soviet-states-pub-71403>.

93 “Nord Stream: The Gas Pipeline Directly Connecting Russia and Europe,” Gazprom, <http://www.gazprom.com/projects/nord-stream/>; Editorial Board, “The Right (and Wrong) Way to Deal with Nord Stream 2,” Bloomberg Opinion, November 27, 2018, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-11-27/nord-stream-2-the-right-and-wrong-response-for-america>.

94 George Frost Kennan, Russia and the West Under Lenin and Stalin (Boston, MA: Little, Brown and Company, 1961), 13.

95 Philipp Ther, Europe Since 1989: A History, trans. Charlotte Hughes-Kreutzmuller (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016), 302–3.

96 Про роль Кремля в кожній із цих криз: Michael Stott, “Russia Blames U. S. for Global Financial Crisis,” Reuters, June 7, 2008, <https://www.reuters.com/article/us-russia-forum-medvedev/russia-blames-u-s-for-global-financial-crisis-idUSL0749277620080607>; Timothy Heritage, “Russia Waits in Wings as Greek Debt Crisis Deepens,” Reuters, July 3, 2015, <https://www.reuters.com/article/us-eurozone-greece-russia/russia-waits-in-wings-as-greek-debt-crisis-deepens-idUSKC N0PD0YH20150703>; Peter Walker, “Russia ‘Spreading Fake News about Refugees to Sow Discord in Europe’ Says Ex-Spy,” *The Independent*, March 22, 2017, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-europe-threat-refugee-crisis-europe-aggravate-propaganda-kremlin-farenc-katrei-hungarian-spy-a7642711.html>; David D. Kirkpatrick, “Signs of Russian Meddling in Brexit Referendum,” *New York Times*, November 15, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/15/world/europe/russia-brexit-twitter-facebook.html>; Andrew Roth and Angélique Chrisafis, “Gilets Jaunes: Grassroots Heroes or Tools of the Kremlin?” *The Guardian*, December 17, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/17/gilets-jaunes-grassroots-heroes-or-kremlin-tools>; Matt Bradley, “Europe’s Far-Right Enjoys Backing from Russia’s Putin,” *NBC News*, February 12, 2017, <https://www.nbcnews.com/news/world/europe-s-far-right-enjoys-backing-russia-s-putin-n718926>.

97 Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin Books, 2005), 737.

98 Про європейський погляд на розворот Америки: Bjonar Sverdrup-Thygeson, Marc Lanteigne, and Ulf Sverdrup, “For Every Action. . .: The American Pivot to Asia and Fragmented European Responses,” Project on International Order and Strategy, Brookings and the Norwegian Institute of International Affairs, January 27, 2016, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/The-American-pivot-to-Asia-and-fragmented-European-responses-2.pdf>.

Про цитати Макрона див. Alexandra Ma, “French President Macron Dunked on Trump for Pulling out of Syria Without Telling His NATO Allies,” *Business Insider*, n.d., <https://www.businessinsider.sg/macron-trump-withdraw-syria-without-telling-nato-economist-2019-11/>; Maegan Vazquez and Allie Malloy, “Macron Refuses to Back Down After Trump Attack,” *CNN*, December 4, 2019, <https://www.cnn.com/2019/12/03/politics/donald-trump-nato/index.html>.

99 Andrew Rawnsley, “Interview: Madeleine Albright: ‘The Things That Are Happening Are Genuinely, Seriously Bad,’” *The Guardian*, July 8, 2018, <https://www.theguardian.com/books/2018/jul/08/madeleine-albright-fascism-is-not-an-ideology-its-a-method-interview-fascism-a-warning>.

Розділ 2. Здолати «путінську методичку»

100 House Permanent Select Committee on Intelligence, House Committee on Oversight and Reform, House Committee on Foreign Affairs, “Excerpts from Joint Deposition: Dr. Fiona Hill Former Deputy Assistant to the President and Senior Director for Europe and Russia, National Security Council,” Washington, DC, October 14, 2019, https://intelligence.house.gov/uploadedfiles/20191108_hill_transcript_excerpts_-_137591.pdf.

101 Bill Keller, “Major Soviet Paper Says 20 Million Died as Victims of Stalin,” *New York Times*, February 4, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/02/04/world/major-soviet-paper-says-20-million-died-as-victims-of-stalin.html>.

102 Keir Giles, *Moscow Rules: What Drives Russia to Confront the West* (Washington, DC: Brookings

Institution Press), 38.

103 Згідно з даними Бюро економічного аналізу Міністерства торгівлі США, ВВП Техасу на кінець 2018 року сягав приблизно 1,8 трильйона доларів. Російський номінальний ВВП на початку 2019 року складав приблизно 1,65 трильйона доларів, а італійський — 2 трильйона доларів. Цифри взято у Світовому банку, “Gross Domestic Product by State, First Quarter 2019,” July 25, 2019.

104 Nan Tian et al., “Trends in World Military Expenditure, 2018,” April 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018.pdf.

105 Timothy Garton Ash, “Europe’s Crises Conceal Opportunities to Forge Another Path,” *Financial Times*, November 21, 2018, <https://www.ft.com/content/160d11b6-ec25-11e8-89c8-d36339d835c0>.

106 Замість *perezagruzka* на кнопці було помилково написано *peregruzka*. Це слово («перезагрузка») автор додав до цитат, з яких починається розділ. — *Прим. наук. ред.*

107 Jill Dougherty, “U. S. Seeks to ‘Reset’ Relations with Russia” CNN, March 7, 2009, <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/03/07/us.russia/index.html>; Sue Fleming, “U.S. and Russia Pledge Fresh Start to Relations,” Reuters, March 6, 2009, <https://www.reuters.com/article/us-russia-usa/u-s-and-russia-pledge-fresh-start-in-relations-idUSTRE52522420090307>.

108 Щодо цитат Клінтон: Glenn Kessler, “Clinton ‘Resets’ Russian Ties—and Language,” *Washington Post*, March 7, 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/03/06/AR2009030600428.html>. Щодо Обами: J. David Goodman, “Microphone Catches a Candid Obama,” *New York Times*, March 27, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/03/27/us/politics/obama-caught-on-microphone-telling-medvedev-of-flexibility.html>.

109 Jillian Rayfield, “Obama: The ‘80s Called, They Want Their Foreign Policy Back,” *Salon*, October 23, 2012, https://www.salon.com/2012/10/23/obama_the_80s_called_they_want_their_foreign_policy_back/

110 “Press Conference by President Bush and Russian Federation President Putin,” The White House, President George W. Bush, National Archives and Records Administration, June 16, 2001, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010618.html>.

111 Peter Baker, “The Seduction of George W. Bush,” *Foreign Policy*, November 6, 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/11/06/the-seduction-of-george-w-bush/>.

112 Tyler Pager, “Putin Repeats Praise of Trump: He’s a ‘Bright’ Person,” *Politico*, June 17, 2016, <https://www.politico.com/story/2016/06/putin-praises-trump-224485>.

113 Sophie Tatum, “Trump Defends Putin: ‘You Think Our Country’s So Innocent?’” CNN, February 6, 2017, <https://www.cnn.com/2017/02/04/politics/donald-trump-vladimir-putin/index.html>.

114 “Remarks by President Trump in Press Gaggle Aboard Air Force One en Route Hanoi, Vietnam,” The White House (U. S. Government), <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-press-gaggle-aboard-air-force-one-en-route-hanoi-vietnam/>; and Jeremy Diamond, “Trump Sides with Putin over U. S. Intelligence,” CNN, July 16, 2018, <https://www.cnn.com/2018/07/16/politics/donald-trump-putin-helsinki-summit/index.html>.

115 Про стосунки між адміністрацією Буша та Путіним див. Condoleezza Rice, *Democracy: Stories from the Long Road to Freedom* (New York: Twelve, 2018).

116 FP Staff, “Here’s What Trump and Putin Actually Said in Helsinki,” *Foreign Policy*, July 18, 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/07/18/heres-what-trump-and-putin-actually-said-in-helsinki/>.

117 Scott Shane, “Stephen Bannon in 2014: We Are at War with Radical Islam,” *New York Times*, February 2, 2017, <https://www.nytimes.com/interactive/2017/02/01/us/stephen-bannon-war-with-radical-islam.html>.

118 За різними підрахунками, Радянський Союз загалом втратив у Другій світовій війні від 20 до 27 мільйонів загиблими. — *Прим. пер.*

119 Див., наприклад, Donald J. Trump, “Trump: I’m Not Pro-Russia, I Just Want Our Country Safe,” interview by Tucker Carlson, *Tucker Carlson Tonight*, Fox News, July 17, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=MB8etvUSag0>; див. також Anne Applebaum, “The False Romance of Russia,” *The Atlantic*, December 12, 2019, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/12/false-romance-russia/603433/>.

120 George Kennan, *Russia and the West Under Lenin and Stalin* (Boston, MA: Little, Brown and Company, 1961), 349–69.

121 Jason Schwartz, “Senate Approves Supplemental Lend-Lease Act, Oct. 23, 1941,” *Politico*, October 23, 2017, <https://www.politico.com/story/2017/10/23/senate-approves-supplemental-lend-lease-act-oct-23-1941-243990>.

122 Про неонацистів та Росію: Vegas Tenold, “My Six Years Covering Neo-Nazis: ‘They’re All Vying for the Affections of Russia,’” interview by Lois Beckett, *The Guardian US*, February 17, 2018, <https://www.theguardian.com/books/2018/feb/17/vegas-tenold-everything-you-love-will-burn-q-and-a-nazis>; про Угорщину: Rick Lyman and Alison Smale, “Defying Soviets, Then Pulling Hungary to Putin,” *New York Times*, November 7, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/11/08/world/europe/viktor-orban-steers-hungary-toward-russia-25-years-after-fall-of-the-berlin-wall.html>; про Православну Церкву див. Ishaan Tharoor, “The Christian Zeal Behind Russia’s War in Syria,” *Washington Post*, October 1, 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/10/01/the-christian-zeal-behind-russias-war-in-syria/>; про зв’язки Російської православної церкви з російською розвідкою: Paul A. Goble, “FSB, SVR Divide Control of Moscow Patriarchate Church at Home and Abroad, Ukrainian Intelligence Official Says,” *Euromaidan Press*, January 29, 2019, <http://euromaidanpress.com/2019/01/29/fsb-svr-divide-control-of-moscow-patriarchate-church-at-home-and-abroad-ukrainian-intelligence-official-says/>.

123 Звіт Мюллера.

124 “Specially Designated Nationals List Update,” news release, March 15, 2018, Resource Center, Office of Foreign Assets Control, U. S. Department of the Treasury, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/OFAC-Enforcement/Pages/20180315.aspx>.

125 Звіт Мюллера.

126 Adam Goldman, Julian E. Barnes, Maggie Haberman, and Nicolas Fandos, “Lawmakers Are Warned That Russia Is Meddling to Re-elect Trump,” *New York Times*, February 20, 2020.

127 Книжка засновника Bellingcat Еліота Гітінза «Ми — Bellingcat. Онлайн-розслідування міжнародних злочинів та інформаційна війна з Росією» вийшла у видавництві «Наш Формат» у 2022 році. — *Прим. ред.*

128 U. S. Cyber Command, “Achieve and Maintain Cyberspace Superiority, Command Vision for U. S. Cyber Command,” April, 2018, <https://www.cybercom.mil/Portals/56/Documents/USCYBERCOM%20Vision%20April%202018.pdf?ver=2018-06-14-152556-010>.

129 U. S. Cyber Command, “Achieve and Maintain Cyberspace Superiority.”

130 Ellen Nakashima, “U. S. Cyber Command Operation Disrupted Internet Access of Russian Troll Factory on Day of 2018 Midterms,” *Washington Post*, February 27, 2019, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-cyber-command-operation-disrupted-internet-access-of-russian-troll-factory-on-day-of-2018-midterms/2019/02/26/1827fc9e-36d6-11e9-af5b-b51b7ff322e9_story.html.

131 Про помилкові звіти див. Damien McGuinness, “How a Cyber Attack Transformed Estonia,” BBC, April 27, 2017, <https://www.bbc.com/news/39655415>. Про відповідь Естонії на тривалу дезінформаційну кампанію з боку Росії див. Emily Tamkin, “10 Years After the Landmark Attack on Estonia Is the World Better Prepared for Cyber Threats?” *Foreign Policy*, April 27, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/04/27/10-years-after-the-landmark-attack-on-estonia-is-the-world-better-prepared-for-cyber-threats/>.

132 Цитати колишнього президента Естонії Тоомаса Генріка Ільвеса взято з його інтерв'ю автору від 31 травня 2019 року.

133 The Security Committee, “Finland’s Cyber Security Strategy,” October 4, 2018, <https://turvallisuuskomitea.fi/en/finlands-cyber-security-strategy/> та <https://www.kyberturvallisuuskeskus.fi/en/>.

134 “Empowering Users to Discover What Matters,” *Soap Public Media*, <https://www.getsoap.org/the-impact/.html>.

135 “How Soap Works to Deliver Clarity,” *Soap Public Media*, <https://www.getsoap.org/how-does-soap-work/>.

136 “Our Mission, Clean and Simple,” *Soap Public Media*, <https://www.getsoap.org/mission/>.

137 Lionel Barber, Henry Foy, and Alex Barker, “Vladimir Putin Says Liberalism Has ‘Become Obsolete,’ ” *Financial Times*, June 27, 2019, <https://www.ft.com/content/670039ec-98f3-11e9-9573-ee5cbb98ed36>.

138 Andrew Radin et al., “The Outlook for Russia’s Growing Military Power,” RAND Corporation, June 18, 2019, https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10038.html.

139 Senate Judiciary Committee, “Testimony of William Browder to the Senate Judiciary Committee on FARA Violations Connected to the anti-Magnitsky Campaign by Russian Government Interests,” July 26, 2017, <https://www.judiciary.senate.gov/imo/media/doc/07-26-17%20Browder%20Testimony.pdf>.

140 Robert Coalson, “Analysis: After ‘Significant’ Regional Elections, Russia’s Opposition Looks to the Future,” *Radio Free Europe/Radio Liberty*, September 17, 2019, <https://www.rferl.org/a/russia-analysis-opposition-future-regional-election-putin-navalny-protests/30169846.html>.

141 Matthew Luxmoore, “‘With Smart Voting Strategy,’ Russian Opposition Takes Aim at Putin’s ‘Party of Crooks and Thieves,’ ” *Radio Free Europe /Radio Liberty*, September 8, 2019, <https://www.rferl.org/a/russia-smart-voting/30153235.html>.

142 Ellen Barry, “Putin Contends Clinton Incited Unrest Over Vote,” *New York Times*, December 8, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/12/09/world/europe/putin-accuses-clinton-of-instigating-russian-protests.html>.

143 Rice, *Democracy*, 74.

144 Про роль США в Росії після Путіна див. Herman Pirchner, *Post Putin: Succession, Stability, and Russia’s Future*, American Foreign Policy Council (London, UK: Rowman & Littlefield, 2019). Також

див. James M. Goldgeier and Michael McFaul, *Power and Purpose: U S Policy Toward Russia After the Cold War* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2003), 346, 351.

145 Rice, *Democracy*, 73–74.

146 Holly Ellyatt, “China’s Xi Calls Putin His ‘Best Friend’ Against a Backdrop of Souring U. S. Relations,” CNBC, June 5, 2019, <https://www.cnbc.com/2019/06/05/putin-and-xi-meet-to-strengthen-ties-as-us-relations-sour.html>.

147 Grygiel and Mitchell, *The Unquiet Frontier*, 61–74.

148 Про сотні польотів з порушеннями див. the Heritage Foundation, “Russia: Assessing Threats to U. S. Vital Interests,” October 30, 2019, <https://www.heritage.org/military-strength/assessing-threats-us-vital-interests/russia>; Emma Chanlett Avery, Caitlin Campbell, and Joshua A. Williams, “The U. S.-Japan Alliance,” Congressional Research Service, June 13, 2019, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33740.pdf>. Щодо інциденту в липні 2019 року див. Mike Yeo, “Russian-Chinese Air Patrol Was an Attempt to Divide Allies, Says Top U. S. Air Force Official in Pacific,” *Defense News*, August 23, 2019, <https://www.defensenews.com/global/asia-pacific/2019/08/23/russian-chinese-air-patrol-was-an-attempt-to-divide-allies-says-top-us-air-force-official-in-pacific/>.

149 James Dobbins, Howard Shatz, and Ali Wyne, “A Warming Trend in China-Russia Relations.” RAND Corporation, April 18, 2019, <https://www.rand.org/blog/2019/04/a-warming-trend-in-china-russia-relations.html>.

Розділ 3. Одержимі контролем: Комуністична партія Китаю як загроза свободі та безпеці

150 Gerald F. Seib, Jay Solomon, and Carol E. Lee, “Barack Obama Warns Donald Trump on North Korea Threat,” *Wall Street Journal*, Dow Jones and Company, November 22, 2016, <https://www.wsj.com/articles/trump-faces-north-korean-challenge-1479855286>.

151 Політику адміністрації Обами щодо Китаю підсумовано тут: Cheng Li, “Assessing U. S.-China Relations Under the Obama Administration,” Brookings Institution, September 5, 2016, <https://www.brookings.edu/opinions/assessing-u-s-china-relations-under-the-obama-administration/>.

152 Кооптація — явище, коли авторитарний режим пропонує групі населення стати частиною панівного апарату та отримати від цього вигоду. — *Прим. наук. ред.*

153 John Fairbank, *The United States and China* (Cambridge: Harvard University Press, 1948), 9.

154 “Xi Jinping: ‘Time for China to Take Centre Stage,’” BBC, October 18, 2017, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-41647872>.

155 Про посилення Китаю: Gideon Rachman, *Easternisation: War and Peace in the Asian Century* (London: The Bodley Head, 2016).

156 Про подорож Маккартні з метою відвідати імператора Хунлі див. Howard French, *Everything Under the Heavens: How the Past Helps Shape China’s Push for Global Power* (New York: Alfred A. Knopf, 2017), 5–8. Як зауважив у 2015 році декан Школи міжнародних досліджень Пекінського університету Ван Цзісі: «Від самого заснування “Нового Китаю” в 1949 році... зовнішні відносини та торговельно-економічна політика мали відповідати наративу національної величі, щоб правитель — чи то імператор XVIII століття, чи то сучасний авторитарний очільник — міг обґрунтувати свої претензії на правління». Цит. за French, *Everything Under the*

Heavens, 7–8.

157 Про відчуття небезпеки в Китаї часів Сі Цзіньпіня: Michael D. Swaine and Ashley J. Tellis, *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2000), 12–13; Sulmaan Khan, *Haunted by Chaos: China's Grand Strategy from Mao Zedong to Xi Jinping* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018), 7–8 та 209–35.

158 Наприклад, майбутній прем'єр-міністр Чжоу Еньлай, широко відомий як інтелігентний співрозмовник Генрі Кіссінджера в 1970-х роках, у 1930-х роках наказав убити родину свого політичного суперника. Benjamin Elman, *Civil Examinations and Meritocracy in Late Imperial China* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013), 30.

159 Пам'ять про «століття приниження» вкорінена в Китаї передовсім у таких образах: поразка від Великої Британії в Першій і Другій опіумних війнах (1839–1842 та 1856–1860 роки); нерівноправні договори в середині й наприкінці XIX століття; Тайпінське повстання (1850–1864 роки); поразка в китайсько-французькій війні (1884–1885 роки); поразка в Першій і Другій китайсько-японських війнах (1894–1895 і 1937–1945 роки); Альянс восьми держав, який придушив Боксерське повстання (1899–1901 роки); британське вторгнення в Тибет (1903–1904 роки); Двадцять одна вимога Японії (1915 рік); японське вторгнення в Маньчжурію (1931–1932 роки). У багатьох випадках Китай мусив платити значні суми репарацій, відкривати порти для торгівлі, здавати в оренду території або поступатися ними, а також іти на різні інші поступки суверенітетом на користь іноземних «сфер впливу» після військових поразок.

160 Про історію Культурної революції: Khan, *Haunted by Chaos*, 111–26. Про політику та реформи Дена Сяопіна див. Ezra F. Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China* (Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press, 2013). Заяву 1981 року можна знайти в “Resolution on Certain Questions in the History of Our Party Since the Founding of the People's Republic of China,” The Sixth Plenary Session of the Eleventh Central Committee of the Communist Party of China, June 27, 1981.

161 Про вплив примусової праці на особистість Сі: Chris Buckley and Didi Kirsten Tatlow, “Cultural Revolution Shaped Xi Jinping, From Schoolboy to Survivor,” *New York Times*, September 24, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/09/25/world/asia/xi-jinping-china-cultural-revolution.html>; а також Evan Osnos, “Born Red,” *The New Yorker*, March 30, 2015, <https://www.newyorker.com/magazine/2015/04/06/born-red>. Про те, як це впливає на політику Сі: Patricia Thornton, *Disciplining the State: Virtue, Violence, and State-making in Modern China* (Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2007), 168–69.

162 Orville Schell and John Delury, *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-first Century* (New York: Random House, 2013), 386.

163 «На відміну від Мао, Сі не долучився до партії в якийсь момент часу, а завжди до неї належав. Культура партії повністю визначає його життя, без найменшої автономії». Kerry Brown, *CEO, China: The Rise of Xi Jinping* (New York: I. B. Tauris, 2017), 230.

164 Timothy Beardson, *Stumbling Giant: The Threats to China's Future* (New Haven, CT: Yale University Press, 2013), 435.

165 Про економічне зростання Китаю див. Wei Chen, Xilu Chen, Chang-Tai Hsieh, and Zheng Song, “A Forensic Examination of China's National Accounts,” *Brookings Papers on Economic Activity*, March 7, 2019, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/03/bpea_2019_conference-1.pdf. Про підприємства в державній власності

див. Greg Levesque, “China’s Evolving Economic Statecraft,” *The Diplomat*, April 12, 2017, <https://www.nytimes.com/2016/10/14/world/asia/china-soe-state-owned-enterprises.html>.

166 Lily Kuo and Kate Lyons, “China’s Most Popular App Brings Xi Jinping to Your Pocket,” *The Guardian*, February 15, 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/15/chinas-most-popular-app-brings-xi-jinping-to-your-pocket>.

167 Austin Ramzy and Chris Buckley, “‘Absolutely No Mercy’: Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims,” *New York Times*, November 16, 2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/16/world/asia/china-xinjiang-documents.html>.

168 “Mass Rally Thanks U. S. for ‘Supporting Hong Kong,’” *Radio Television Hong Kong*, November 28, 2019, <https://news.rthk.hk/rthk/en/component/k2/1494997-20191128.htm>.

169 Benjamin Lim and Ben Blanchard, “Xi Jinping Hopes Traditional Faiths Can Fill Moral Void in China: Sources,” Reuters, September 29, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-china-politics-vacuum/xi-jinping-hopes-traditional-faiths-can-fill-moral-void-in-china-sources-idUSBRE98S0GS20130929>.

170 Christian Shepherd, “Disappearing Textbook Highlights Debate in China over Academic Freedom,” Reuters, February 1, 2019, <https://www.reuters.com/article/us-china-law/disappearing-textbook-highlights-debate-in-china-over-academic-freedom-idUSKCN1PQ45T>.

171 Про систему союзів Китаю див. Christopher Ford, *The Mind of Empire: China’s History and Modern Foreign Relations* (Lexington: University Press of Kentucky, 2010), 92–96; та French, *Everything Under the Heavens*, 10–12, 244. Див. також David Kang, *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute* (New York: Columbia University Press, 2010), 107.

172 U. S. Energy Information Administration, “World Oil Transit Chokepoints,” July 25, 2017, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/special_topics/World_Oil_Transit_Choke_points/wotc.pdf.

173 Jun Ding and Hongjin Cheng, “China’s Proposition to Build a Community of Shared Future for Mankind and the Middle East Governance,” *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 11, no. 4 (2017): 3.

174 Про ініціативу «Один пояс — один шлях» див. Audrye Wong, “China’s Economic Statecraft under Xi Jinping,” Brookings Institution, January 22, 2019, <https://www.brookings.edu/articles/chinas-economic-statecraft-under-xi-jinping/#footref-1>; and Dylan Gerstel, “It’s a (Debt) Trap! Managing China-IMF Cooperation Across the Belt and Road,” Center for Strategic and International Studies, October 17, 2018, <https://www.csis.org/npfp/its-debt-trap-managing-china-imf-cooperation-across-belt-and-road>.

175 Про намагання Китаю вплинути на вибори на Мальдівах див. Brahma Chellaney, “Beijing Loses a Battle in the Maldives — but the Fight for Influence Goes On,” *Nikkei Asian Review*, September 25, 2018, <https://asia.nikkei.com/Opinion/Beijing-loses-a-battle-in-the-Maldives-but-the-fight-for-influence-goes-on>; Oki Nagai and Yuji Kuronuma, “Maldives Election Marks Setback for China’s Belt and Road,” *Nikkei Asian Review*, September 25, 2018, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Belt-and-Road/Maldives-election-marks-setback-for-China-s-Belt-and-Road2>.

176 Tom Wright and Bradley Hope, “WSJ Investigation: China Offered to Bail Out Troubled Malaysian Fund in Return for Deals,” *Wall Street Journal*, January 7, 2019.

177 David Ndii, “China’s Debt Imperialism: The Art of War by Other Means?” *Elephant*, August 18,

2018, <https://www.theelephant.info/op-eds/2018/08/18/chinas-debt-imperialism-the-art-of-war-by-other-means/>.

178 Nicholas Casey and Clifford Krauss, “It Doesn’t Matter if Ecuador Can Afford This Dam. China Still Gets Paid,” *New York Times*, December 24, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/12/24/world/americas/ecuador-china-dam.html>.

179 Про Мальдіви: Simon Mundy and Kathrin Hille, “The Maldives Counts the Cost of Its Debts to China,” *Financial Times*, February 10, 2019, <https://www.ft.com/content/c8da1c8a-2a19-11e9-88a4-c32129756dd8>. Про Малайзію: Tom Wright and Bradley Hope, “WSJ Investigation: China Offered to Bail Out Troubled Malaysian Fund in Return for Deals,” *Wall Street Journal*, January 7, 2019, <https://www.wsj.com/articles/how-china-flexes-its-political-muscle-to-expand-power-overseas-11546890449>. Щодо Еквадору див. Nicholas Casey and Clifford Krauss, “It Doesn’t Matter If Ecuador Can Afford This Dam. China Still Gets Paid,” *New York Times*, December 24, 2018. Про Венесуелу: “China to Lend Venezuela \$5 Billion as Maduro Visits Beijing,” *Bloomberg*, September 13, 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-13/china-to-give-venezuela-5-billion-loan-as-maduro-visits-beijing>.

180 Erik Sherman, “One in Five U. S. Companies Say China Has Stolen Their Intellectual Property,” *Fortune*, March 1, 2019, <https://fortune.com/2019/03/01/china-ip-theft/>.

181 William Hannas, James Mulvenon, and Anna Puglisi, *Chinese Industrial Espionage: Technology Acquisition and Military Modernisation* (Abingdon: Routledge, 2013), 165–71, 216–25, 230.

182 Про нетрадиційний збір розвідувальних даних див. Hearing on China’s Non-Traditional Espionage Against the United States: The Threat and Potential Policy Responses, Before the Senate Comm. on the Judiciary, 115th Congress (2018) (statement of John Demers, Assistant Attorney General, National Security Division, U. S. Department of Justice), <https://www.judiciary.senate.gov/meetings/chinas-non-traditional-espionage-against-the-united-states-the-threat-and-potential-policy-responses>. Більше про КІП: Greg Levesque, “Testimony Before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on What Keeps Xi Up at Night: Beijing’s Internal and External Challenges,” U.S.-China Economic and Security Review Commission, February 2019, https://www.uscc.gov/sites/default/files/Levesque_USCC%20Testimony_Final_0.pdf.

183 “PRC Acquisition of U. S. Technology,” U. S. National Security and the People’s Republic of China, *GovInfo*, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CRPT-105hrpt851/html/ch1bod.html>; Office of the Under Secretary of Defense, “Defense Budget Overview: United States Department of Defense Fiscal Year 2019 Budget Request,” February 2018, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/FY2019-Budget-Request-Overview-Book.pdf>.

184 Про Міністерство енергетики: Department of Justice, “Former Sandia Corporation Scientist Sentenced for Taking Government Property to China,” United States Attorney’s Office, District of New Mexico, November 24, 2014, <https://www.justice.gov/usao-nm/pr/former-sandia-corporation-scientist-sentenced-taking-government-property-china>. Про примусове передавання технологій: Michael Brown and Pavneet Singh, “China’s Technology Transfer Strategy,” Defense Innovation Unit Experimental, January 2018, 19, [https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_\(1\).pdf](https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_(1).pdf). Про групу «Куанг-Чі» див. Greg Levesque, “Testimony”

185 Про Африканський союз: John Aglionby, Emily Feng, and Yuan Yang, “African Union Accuses

China of Hacking Headquarters,” *Financial Times*, January 29, 2018, <https://www.ft.com/content/c26a9214-04f2-11e8-9650-9c0ad2d7c5b5>. Щодо цитати генерала Александера: Claudette Roulo, “Cybercom Chief: Culture, Commerce Changing Through Technology,” U. S. Department of Defense, October 12, 2012, <https://archive.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=118201>. Дослідження провела Рада економічних радників, “The Cost of Malicious Cyber Activity to the U. S. Economy,” February 2018, 36, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/03/The-Cost-of-Malicious-Cyber-Activity-to-the-U.S.-Economy.pdf>.

186 United States of America v. Zhu Hua and Zhang Shilong, 2018 S.D.N.Y. (2018), <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1121706/download>.

187 Неповний список підтверджених передач технологій і спроб їх утилити включає: радіаційно стійкі мікропроцесори й напівпровідники, технічні дані армії про судноплавство та спроможності завдавати точних ударів, технічні специфікації бомбардувальника B-2 Stealth і крилатих ракет, електроніка для військових радарів і технологія військового шифрування. Більше деталей, див “Summary of Major U. S. Export Enforcement, Economic Espionage, Trade Secret and Embargo-Related Criminal Cases,” Department of Justice, February, 2015, <https://www.justice.gov/file/347376/download>.

188 China Power Team, “Is China at the Forefront of Drone Technology?” *China Power*, May 29, 2018, <https://chinapower.csis.org/china-drones-unmanned-technology/>.

189 Про вербування Китаєм шпигунів: Mike Giglio, “China’s Spies Are on the Offensive,” *The Atlantic*, August 26, 2019, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/08/inside-us-china-espionage-war/595747>. Про протести в Гонконгу: Steven Myers and Paul Mozur, “China Is Waging a Disinformation War Against Hong Kong Protesters,” *New York Times*, August 13, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/08/13/world/asia/hong-kong-protests-china.html>; та Tom Mitchell, Nicolle Liu, and Alice Woodhouse, “Cathay Pacific Crisis Ushers in Nervous New Era for Hong Kong Inc.,” *Financial Times*, August 28, 2019, <https://www.ft.com/content/cb6f5038-c7ac-11e9-a1f4-3669401ba76f>.

190 Про кампанії впливу Китаю: Tara Francis Chan, “A Secret Government Report Uncovered China’s Attempts to Influence All Levels of Politics in Australia,” *Business Insider*, May 28, 2018, <https://www.businessinsider.com/secret-australian-government-report-uncovered-china-influence-campaign-2018-5>; David Shullman, “Protect the Party: Chinas Growing Influence in the Developing World,” Brookings, October 4, 2019, <https://www.brookings.edu/articles/protect-the-party-chinas-growing-influence-in-the-developing-world/>.

191 Більше інформації про всі цитати та твердження у цій частині взято в Larry Diamond and Orville Schell, eds., *China’s Influence and American Interests: Promoting Constructive Vigilance* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2018), 20, 60 63–68, 146–51, and 169–73. Більше інформації про китайський вплив: John Garnaut, “How China Interferes in Australia,” *Foreign Affairs*, March 9, 2018, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-03-09/how-china-interferes-australia>.

192 Hardina Ohlendorf, “The Taiwan Dilemma in Chinese Nationalism,” *Asian Survey* 54 no. 3 (2014): 471–91.

193 Про експорт Тайваню: Da-Nien Liu, “The Trading Relationship Between Taiwan and the United States: Current Trends and the Outlook for the Future,” Brookings Institution, November 2016, <https://www.brookings.edu/opinions/the-trading-relationship-between-taiwan-and-the-united->

states-current-trends-and-the-outlook-for-the-future/; and “TW’s Top 10 Export Destinations,” Bureau of Foreign Trade, Taiwan Ministry of Economic Affairs, [https://www.trade.gov.tw/english/Pages/Detail.aspx?](https://www.trade.gov.tw/english/Pages/Detail.aspx?nodeID=94&pid=651991&dl>DateRange=all&txtSD=&txtED=&txtKeyword=&Pageid=0)

[nodeID=94&pid=651991&dl DateRange=all&txt SD=&txt ED=&txt Keyword=&Pageid=0.](https://www.trade.gov.tw/english/Pages/Detail.aspx?nodeID=94&pid=651991&dl>DateRange=all&txtSD=&txtED=&txtKeyword=&Pageid=0)

194 Jason Li, “China’s Surreptitious Economic Influence on Taiwan’s Elections,” *The Diplomat*, April 12, 2019, <https://thediplomat.com/2019/04/chinas-surreptitious-economic-influence-on-taiwans-elections/>.

195 Chris Horton, “China, an Eye on Elections, Suspends Some Travel Permits to Taiwan,” *New York Times*, July 31, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/07/31/world/asia/taiwan-china-tourist-visas.html>.

196 Щодо цитати Ван І: Thomas Wright, “Taiwan Stands Up to Xi,” *The Atlantic*, January 15, 2020, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/01/taiwans-new-president-is-no-friend-of-beijing/605020/>.

197 Щодо цитати Сі: “Xi Jinping Says Taiwan ‘Must and Will Be’ Reunited with China,” BBC, January 2, 2019, <https://www.bbc.com/news/worldasia-china-46733174>. Про військові приготування Китаю: the Office of the Secretary of Defense, “Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2019,” Office of the Secretary of Defense, 15, [https://media.defense.gov/2019/May/02/2002127082/-1/-1/1/2019 CHINA MILITARY POWER REPORT.pdf](https://media.defense.gov/2019/May/02/2002127082/-1/-1/1/2019_CHINA_MILITARY_POWER_REPORT.pdf).

198 Andreo Calonzo, “Duterte Will Ignore South China Sea Ruling for China Oil Deal,” Bloomberg, September 11, 2019, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-09-11/duterte-will-ignore-south-china-sea-ruling-for-china-oil-deal>; Cliff Venzon, “Duterte Struggles to Sell His China Pivot at Home,” *Nikkei Asian Review*, October 9, 2019, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Cover-Story/Duterte-struggles-to-sell-his-China-pivot-at-home>.

199 Patrick M. Cronin and Ryan Neuhard, “Total Competition: China’s Challenge in the South China Sea,” Center for a New American Security, January 8, 2020, <https://www.cnas.org/publications/reports/total-competition>.

Розділ 4. Перетворення слабкості на силу

200 Donovan Chau and Thomas Kane, *China and International Security: History, Strategy, and 21st-Century Policy* (Westport, CO: Praeger, 2014), 64.

201 Hillary Rodham Clinton, *Hard Choices* (New York: Simon and Schuster, 2014).

202 Про це див. у Michael H. Hunt, *The Making of a Special Relationship: The United States and China to 1914* (New York: Columbia University Press, 1983), та John Pomfret, *The Beautiful Country and the Middle Kingdom: America and China, 1776 to the Present* (New York: Henry Holt, 2016), 570–71.

203 Department of State, Office of the Historian, “Document 12: Memorandum of Conversation,” *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XVIII, China, 1973–1976*, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v18/d12>.

204 Як зазначив Джозеф Райлі у своєму дослідженні відносин США та Китаю після завершення Холодної війни, «переважна більшість творців політики США від адміністрації Джорджа Буша-старшого до адміністрації Обами вірила, що широкі економічні, політичні та культурні обміни з Китаєм заохотять Пекін лібералізувати свою меркантилістську економічну політику

й авторитарну політичну структуру». Joseph Riley, *The Great Gamble: Washington's Ill-Fated Attempt to Reform Beijing* (рукопис).

205 Див. "CRACKDOWN IN BEIJING: Excerpts from Bush's News Session," *New York Times*, June 6, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/06/06/world/crackdown-in-beijing-excerpts-from-bush-s-news-session.html>.

206 "Clinton's Words on China: Trade Is the Smart Thing," *New York Times*, March 9, 2000, <https://www.nytimes.com/2000/03/09/world/clinton-s-words-on-china-trade-is-the-smart-thing.html>.

207 Yuka Koshino, "How Did Obama Embolden China? Comparative Analysis of 'Engagement' and 'Containment' in Post-Cold War Sino-American Relations," U. S. Japan Research Institute, 2015, 14, http://www.us-jpri.org/wp/wp-content/uploads/2016/07/CSPC_Koshino_2015.pdf.

208 Susan Rice, "Remarks as Prepared for Delivery by National Security Advisor Susan E. Rice," Office of the Press Secretary, The White House, November 21, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-pres-office/2013/11/21/remarks-prepared-delivery-national-security-advisor-susan-e-rice>.

209 "China Already Violating U. S. Cyber Agreement, Group Says," CBS News, October 19, 2015, <https://www.cbsnews.com/news/crowdstrike-china-violating-cyberagreement-us-cyberespionage-intellectual-property/>.

210 Del Quentin Wilber, "China 'Has Taken the Gloves Off' in Its Thefts of U. S. Technology Secrets," *Los Angeles Times*, November 16, 2018.

211 Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine," *The Atlantic*, April 2016, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>.

212 Про супутникові знімки див. базу даних Ініціативи прозорості судноплавства в Азії Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), "A Look at China's SAM Shelters in the Spratlys," Center for Strategic and International Studies, February 23, 2017, <https://amti.csis.org/chinas-sam-shelters-spratlys/>. Про подальшу милітаризацію Південно-Китайського моря: "How Much Trade Transits the South China Sea?" Center for Strategic and International Studies, <https://chinapower.csis.org/much-trade-transits-south-china-sea/#easy-footnote-bottom-1-3073>; Jeremy Page, Carol E. Lee, and Gordon Lubold, "China's President Pledges No Militarization in Disputed Islands," *Wall Street Journal*, September 25, 2015, <https://www.wsj.com/articles/china-completes-runway-on-artificial-island-in-south-china-sea-1443184818>.

213 Див. Joseph Riley, *The Great Gamble* (рукопис).

214 Michael Pence, "Remarks by Vice President Michael Pence on the Administration's Policy Toward China," Remarks, The White House, October 4, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-vice-president-pence-administrations-policy-toward-china/>.

215 United States Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs, "Threats to the U. S. Research Enterprise: China's Talent Recruitment Plans," November 18, 2019, 31-32, <https://www.hsgac.senate.gov/imo/media/doc/2019-11-18%20PSI%20Staff%20Report%20-%20China's%20Talent%20Recruitment%20Plans.pdf>.

216 Edward Wong, "Competing Against Chinese Loans, U. S. Companies Face Long Odds in Africa," *New York Times*, January 13, 2019.

217 Pomfret, *The Beautiful Country*.

218 Наприклад, Комітет із закордонних інвестицій у Сполучених штатах (CFIUS) допоміг

захистити чутливі технології. У 2018 році закон «Про оновлення перегляду ризиків у сфері іноземних інвестицій» розширив юрисдикцію CFIUS і зліквідував лазівки, які використовувала КПК.

219 Sui-Lee Wee, “China Uses DNA to Track Its People, with the Help of American Expertise,” *New York Times*, February 21, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/02/21/business/china-xinjiang-uighur-dna-thermo-fisher.html>.

220 Roger Robinson Jr., “Why and How the U. S. Should Stop Financing China’s Bad Actors.” *Imprimis* 48, no. 10 (2019), <https://imprimis.hillsdale.edu/roger-w-robinson-stop-financing-china/>.

221 Michael Brown and Pavneet Singh, “China’s Technology Transfer Strategy: How Chinese Investments in Emerging Technology Enable a Strategic Competitor to Access the Crown Jewels of U. S. Innovation,” *Defense Innovation Unit-Experimental*, January 15, 2018, [https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_\(1\).pdf](https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_(1).pdf).

222 У 2018 році КПК присвятила одну із сесій XVIII Партійного конгресу верховенству права, але її тлумачення цього поняття ґрунтується на тотальному провіді партії, а не на загальнішому розумінні того, що й саму державу контролюють закони, ухвалені публічно, впроваджені на засадах рівності та підкріплені незалежними судами. Ronald Alcala, Eugene Gregory, and Shane Reeves, “China and the Rule of Law: A Cautionary Tale for the International Community,” *Just Security*, June 28, 2018, <https://www.justsecurity.org/58544/china-rule-law-cautionary-tale-international-community/>.

223 «Китайська ініціатива» Міністерства юстиції США, висунута 2018 року, підвищила рівень обізнаності із загрозами від викрадачів комерційних таємниць, наприклад нетрадиційних збирачів розвідувальної інформації в лабораторіях, університетах і оборонній промисловості, а також із ризиками в ланцюгах поставок телекомунікаційного й інших секторів. Katharina Buchholz, “Which Countries Have Banned Huawei?” *Statista*, August 19, 2019, <https://www.statista.com/chart/17528/countries-which-have-banned-huawei-products/>.

224 Department of Justice, “Chinese Telecommunications Conglomerate Huawei and Subsidiaries Charged in Racketeering Conspiracy and Conspiracy to Steal Trade Secrets,” February 13, 2020.

225 Покраїнний аналіз: Larry Diamond and Orville Schell, eds., *China’s Influence and American Interests: Promoting Constructive Vigilance* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2018), 163–209.

226 U. S. Department of Justice, “Two Chinese Hackers Associated with the Ministry of State Security Charged with Global Computer Intrusion Campaigns,” U. S. Department of Justice Press Office, December 20, 2018, <https://www.justice.gov/opa/pr/two-chinese-hackers-associated-ministry-state-security-charged-global-computer-intrusion>.

227 Навіть камбоджійський диктатор Хан Сен не зміг уникнути посиленої уваги громадськості до провальних марнотратних проєктів, наприклад побудови міста-курорту для грального бізнесу з пустими готелями й недобудованим казино, задля якого відселено тисячі людей і завдано значних екологічних збитків. А у 2018–2019 роках австралійські парламентарі ухвалили нові закони, спрямовані на зменшення впливу КПК, які заблокували можливості іноземних внесків у виборчі кампанії та обмежили іноземні інвестиції в чутливих секторах економіки. Yinka Adegoke, “Chinese Debt Doesn’t Have to Be a Problem for African Countries,” *Quartz*, May 13, 2018, <https://qz.com/africa/1276710/china-in-africa-chinese-debt-news-better-management-by-african-leaders/>.

228 Про субсидії: Ellen Nakashima, “U. S. Pushes Hard for a Ban on Huawei in Europe, but the Firm’s

5G Prices Are Nearly Irresistible,” *Washington Post*, May 29, 2019, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/for-huawei-the-5g-play-is-in-europe-and-the-us-is-pushing-hard-for-a-ban-there/2019/05/28/582a8ff6-78d4-11e9-b7ae-390de4259661_story.html. Див. також Huawei, “Huawei Investment & Holding Co., Ltd. 2018 Annual Report,” Huawei.com, <https://www.huawei.com/en/press-events/annual-report/2018>.

228 Про експансію Huawei та роль КПК, див. Chuin-Wei Yap, “State Support Helped Fuel Huawei’s Global Rise,” *Wall Street Journal*, December 25, 2019, <https://www.wsj.com/articles/state-support-helped-fuel-huaweis-global-rise-11577280736>. Huawei неодноразово це заперечувала, див. Karl Song, “No, Huawei Isn’t Built on Chinese State Funding,” Huawei.com, February 25, 2020, <https://www.huawei.com/ke/facts/voices-of-huawei/no-huawei-isnt-built-on-chinese-state-funding>.

228 Про кампанію кібершпигунства див. the U. S. Department of Justice’s indictment, Department of Justice, “Chinese Telecommunications Conglomerate Huawei and Subsidiaries Charged in Racketeering Conspiracy and Conspiracy to Steal Trade Secrets,” February 13, 2020, <https://www.justice.gov/opa/pr/chinese-telecommunications-conglomerate-huawei-and-subsidiaries-charged-racketeering>. Див. також Andrew Grotto, “The Huawei Problem: A Risk Assessment,” *Global Asia* 14, no. 3 (2019): 13–15, <http://www.globalasia.org/v14no3/cover/the-huawei-problem-a-risk-assessment-andrew-grotto>; Klint Finley, “The U. S. Hits Huawei with New Charges of Trade Secret Theft,” *Wired*, February 13, 2020, <https://www.wired.com/story/us-hits-huawei-new-charges-trade-secret-theft/>.

229 Про стратегічні вигоди, які КПК може отримати від Huawei: David E. Sanger, Julian E. Barnes, Raymond Zhong, and Marc Santora, “In 5G Race with China, U. S. Pushes Allies to Fight Huawei,” *New York Times*, January 26, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/26/us/politics/huawei-china-us-5g-technology.html>.

229 Про невіддільність Huawei від впливу КПК: Christopher Balding and Donald C. Clarke, “Who Owns Huawei?” *Social Science Research Network*, April 17, 2019, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3372669; Raymond Zhong, “Who Owns Huawei? The Company Tried to Explain. It Got Complicated,” *New York Times*, April 25, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/25/technology/who-owns-huawei.html>.

229 Huawei заперечив ці звинувачення, див. Associated Press, “Huawei Denies U. S. Violations, ‘Disappointed’ by Criminal Charges,” Associated Press, January 28, 2019, <https://www.marketwatch.com/story/huawei-denies-us-violations-disappointed-by-criminal-charges-2019-01-28>.

230 Про звинувачення в обході санкцій проти Ірану та Північної Кореї: Department of Justice, “Chinese Telecommunications Conglomerate Huawei and Subsidiaries Charged in Racketeering Conspiracy and Conspiracy to Steal Trade Secrets,” U. S. Department of Justice, February 13, 2020, <https://www.justice.gov/opa/pr/chinese-telecommunications-conglomerate-huawei-and-subsidiaries-charged-racketeering>.

231 Chris Demchak and Yuval Shavitt, “China’s Maxim — Leave No Access Point Unexploited: The Hidden Story of China Telecom’s BGP Hijacking,” *Military Cyber Affairs* 3, no. 1 (2018): 5–7.

232 Про одночасне працевлаштування робітників Huawei у Міністерстві внутрішніх справ і безпеки та в Народній-визвольній армії Китаю: Robert Mendick, “Huawei Staff CVs Reveal Alleged Links to Chinese Intelligence Agencies,” *Telegraph*, July 5, 2019, <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/07/05/huawei-staff-cvs-reveal-alleged-links-chinese->

intelligence-agencies/. Huawei багато разів відкидала подібні звинувачення: Isobel Asher Hamilton, “Huawei’s Security Boss Says the Company Would Sooner “Shut Down” than Spy for China,” *Business Insider*, March 6, 2019, <https://www.businessinsider.com/huawei-would-sooner-shut-down-than-spy-for-china-2019-3?rs=US&IR=T>. Репортаж про те, як Huawei допомагала авторитарним правителям африканських країн використовувати технології, щоб шпигувати за їхніми політичними опонентами: Joe Parkinson, Nicholas Bariyo, and Josh Chin, “Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents,” *Wall Street Journal*, August 15, 2019, <https://www.wsj.com/articles/huawei-technicians-helped-african-governments-spy-on-political-opponents-11565793017?mod=breakingnews>. Заперечення Huawei цього репортажу: Huawei, “A Legal Demand Letter to The Wall Street Journal,” Huawei.com, August 16, 2019, <https://www.huawei.com/ke/facts/voices-of-huawei/a-legal-demand-letter-to-the-wall-street-journal>.

233 Джерела щодо Huawei: Kate O’Keeffe and Dustin Volz, “Huawei Telecom Gear Much More Vulnerable to Hackers Than Rivals’ Equipment, Report Says,” *Wall Street Journal*, June 25, 2019, <https://www.wsj.com/articles/huawei-telecom-gear-much-more-vulnerable-to-hackers-than-rivals-equipment-report-says-11561501573>; Arjun Kharpal, “Huawei Staff Share Deep Links with Chinese Military, New Study Finds,” CNBC, July 8, 2019, <https://www.cnbc.com/2019/07/08/huawei-staff-and-chinese-military-have-deep-links-study-claims.html>. Joe Parkinson and Nicholas Bariyo, “Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents,” *Wall Street Journal*, August 15, 2019, <https://www.wsj.com/articles/huawei-technicians-helped-african-governments-spy-on-political-opponents-11565793017>; Akito Tanaka, “China in Pole Position for 5G Era with a Third of Key Patents,” *Nikkei Asian Review*, May 3, 2019, <https://asia.nikkei.com/Spotlight/5G-networks/China-in-pole-position-for-5G-era-with-a-third-of-key-patents>; Jeffrey Johnson, “Testimony Before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on ‘Chinese Investment in the United States: Impacts and Issues for Policy Makers,’” U.S.-China Economic and Security Review Commission, January 26, 2017, https://www.uscc.gov/sites/default/files/Johnson_USCC%20Hearing%20Testimony012617.pdf.

234 Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides’s Trap?* (Melbourne, Australia: Scribe Publications, 2019).

235 John Lee, “China’s Economic Slowdown: Root Causes, Beijing’s Response and Strategic Implications for the US and Allies,” Hoover Institute, December 16, 2019.

236 James Legge, *Confucian Analects: The Great Learning and the Doctrine of the Mean* (Mineola, NY: Dover Publications, 1971), 263–64; Keegan Elmer, “U. S. Tells China: We Want Competition...but Also Cooperation,” *South China Morning Post*, October 1, 2018, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/2166476/us-tells-china-we-want-competition-not-cooperation>.

Розділ 5. Двадцять однорічних воєн: ілюзії Америки в Південній Азії

237 Оригінальне джерело: Abdullah Azzam, “Al-Qa’idah al-Sulbah,” *Al-Jihad* 41 (April 1988): 46. Джерело англійською мовою: Rohan Gunaratna, “Al Qaeda’s Ideology,” Hudson Institute, May 19, 2005, <https://www.hudson.org/research/9777-al-qaeda-s-ideology>. Примітка до перекладу: «Оригінальний текст арабською мовою було перекладено англійською Реувеном Пасом,

академічним директором Інституту міжнародної політики з боротьби з тероризмом (Ізраїль)».

238 Генерал Ніколсон повідомляв, що 2017 року в Афганістані та Пакистані було сконцентровано 20 груп. Brian Dodwell and Don Rassler, “A View from the CT Foxhole: General John W. Nicholson, Commander, Resolute Support and U. S. Forces — Afghanistan,” *CTC Sentinel* 10, no. 2 (February 2017): 12–15, <https://ctc.usma.edu/a-view-from-the-ct-foxhole-general-john-w-nicholson-commander-resolute-support-and-u-s-forces-afghanistan/>.

239 St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica* (AD 1265–1274), n.p.

240 Sun Tzu, *The Art of War* (Leicester, UK: Allandale Online Publishing, 2000), [https://sites.ualberta.ca/~enoch/Readings/The Art Of War.pdf](https://sites.ualberta.ca/~enoch/Readings/The%20Art%20Of%20War.pdf).

241 Kevin Sullivan, “Embassy in Kabul Reopened by U.S.,” *Washington Post*, December 18, 2001, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/12/18/embassy-in-kabul-reopened-by-us/f89df7ec-a332-4156-98bc-81df3c951cfd/>.

242 Sean Naylor, *Not a Good Day to Die: The Untold Story of Operation Anaconda* (New York: Berkley Caliber Books, 2006), 8.

243 Steve Coll, *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001* (New York: Penguin Press, 2004), 582; Steve Coll, *Directorate S: The CIA and America’s Secret Wars in Afghanistan and Pakistan* (New York: Penguin Press, 2018), 20–21.

244 Точна хронологія подій у Кабулі така: ЦРУ прибуло 26 вересня, «Талібан» утік з Кабула 12 листопада, лідери Північного союзу разом із ЦРУ ввійшли в Кабул 14 листопада. Див. Coll, *Directorate S*, 80, 93. Цю цитату зазвичай приписують Сунь-цзи, вона звучить так: «Тому хороший боєць здатен уникнути поразки, але не може гарантувати перемоги над ворогом», Sun Tzu, *The Art of War*.

245 Ці розрахунки включають і представників Міжвідомчої розвідки Пакистану, які втекли. Seymour M. Hersh, *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib* (New York: HarperCollins, 2005), 132; Naylor, *Not a Good Day to Die*.

246 Nadia Schadlow, *War and the Art of Governance: Consolidating Combat Success into Political Victory* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2017), 220–26.

247 CNN, “Rumsfeld: Major Combat Over in Afghanistan,” CNN, May 1, 2003, <http://www.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/central/05/01/afghan.combat/>.

248 Більше інформації див. у Thomas J. Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012).

249 Patrick Porter, *Military Orientalism: Eastern War Through Western Eyes* (New York: Oxford University Press, 2013).

250 Schadlow, *War and the Art of Governance*, 223.

251 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, 25, 50–51, 284–93.

252 Wright, *The Looming Tower*, 133.

253 Самі твердження див. Thomas Joscelyn, “Al Qaeda Leader Argues Taliban’s ‘Blessed Emirate’ a Core Part of New Caliphate,” *FDD’s Long War Journal*, August, 24, 2018, <https://www.longwarjournal.org/archives/2018/08/al-qaeda-leader-argues-talibans-blessed-emirate-a-core-part-of-new-caliphate.php>; Thomas Joscelyn, “Ayman al Zawahiri Pledges Allegiance to the Taliban’s New Emir,” *FDD’s Long War Journal*, August 13, 2015, <https://www.longwarjournal.org/archives/2015/08/ayman-al-zawahiri-pledges-allegiance-to-the->

[talibans-new-emir.php](#).

254 Coll, *Directorate S*, 311.

255 Про операції НАТО того часу: NATO OTAN, “Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures,” NATO, February, 2017, https://www.nato.int/nato-static-f/2014/assets/pdf/pdf_2017_02/20170209_2017-02-RSM-Placemat.pdf. Цитата, приписувана Вінстону Черчиллю, була виголошена в його резиденції у Чекерсі (Велика Британія) 1 квітня 1945 року.

256 Щодо зростання ІДІЛ: Joby Warrick, *Black Flags: The Rise of ISIS* (New York: Doubleday, 2015), 303.

257 Shaun Gregory, “The ISI and the War on Terrorism,” *Studies in Conflict and Terrorism Journal* 30, no. 12 (March 2007): 1013–31, DOI: 10.1080/10576100701670862.

258 Про атаку на школу в Пешаварі: Declan Walsh, “Taliban Besiege Pakistan School, Leaving 145 Dead,” *New York Times*, December 16, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/12/17/world/asia/taliban-attack-pakistani-school.html>. Більше про «Талібан» у Пакистані: Philip J. Crowley, “Designations of Tehrik-e Taliban Pakistan and Two Senior Leaders,” U. S. State Department press release, September 1, 2010, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/09/146545.htm>. Про операції «Аль-Каїди» на афгансько-пакистанському кордоні: UN Security Council, “Tenth Report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team Submitted Pursuant to Resolution 2255 (2015) Concerning the Taliban and Other Associated Individuals and Entities Constituting a Threat to the Peace, Stability and Security of Afghanistan,” June 13, 2019, 22, <https://www.undocs.org/S/2019/481>.

259 Anahad O'Connor, “Weak Times Sq. Car Bomb Is Called Intentional,” *New York Times*, July 21, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/07/21/nyregion/21bomb.html>. Щодо Шахзада: Coll, *Directorate S*, 450–52; а щодо дронів у Північному Вазірістані: Coll, *Directorate S*, 438.

260 Jibran Ahmed and Yeganeh Torbati, “U. S. Drone Kills Islamic State Leader for Afghanistan, Pakistan: Officials,” Reuters, August 12, 2016, <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-islamicstate-idUSKCN10N21L>.

261 Mujib Mashal and Fahim Abed, “After Deadly Attack on Kabul Hospital, ‘Everywhere Was Full of Blood,’” *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/world/asia/kabul-military-hospital-in-afghanistan-comes-under-attack.html>.

262 Ian S. Livingston and Michael O'Hanlon, “Afghanistan Index,” Brookings Institution, September 29, 2017, 4, <https://www.brookings.edu/afghanistan-index/>.

263 “Clinton Extends Hand to the Taliban,” ABC News, July 15, 2009, <https://www.abc.net.au/news/2009-07-16/clinton-extends-hand-to-taliban/1355022>.

264 Про рамкування «Талібану» Обамою: President Obama, “Statement by the President on Afghanistan,” The White House, October 15, 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/10/15/statement-president-afghanistan>. Про конкретні обмеження військової діяльності США: Rowan Scarborough, “Rules of Engagement Limit the Actions of U. S. Troops and Drones in Afghanistan,” *Washington Times*, November 16, 2013, <https://www.washingtontimes.com/news/2013/nov/26/rules-of-engagement-bind-us-troops-actions-in-afgh/>. Детальна інформація про зв'язки «Талібану» з Міжвідомчою розвідкою Пакистану: Coll, *Directorate S*.

265 Про кількість поранених афганських солдатів: Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, “January 30, 2017, Quarterly Report to the United States Congress,” January 30, 2017,

98. <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2017-01-30qr.pdf>; Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, “April 30, 2016 Quarterly Report to the United States Congress,” April 30, 2016, 94, <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2016-04-30qr.pdf>. Щодо жертв серед цивільних осіб, Місія ООН з допомоги Афганістану (UNAMA) доповідає про 2315 смертей цивільних осіб від рук антиурядових сил у 2015-му та 2131-у 2016 році, що разом складає 4446 осіб. UNAMA, “Protection of Civilians in Armed Conflict Annual Report 2015,” United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, February 2016, 33, <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports>; UNAMA, “Protection of Civilians in Armed Conflict Annual Report 2016,” United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, February 2017, 50, <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports>. 266 Coll, *Directorate S*, 371; “ARG (Presidential Palace),” Islamic Republic of Afghanistan, Office of the President, <https://president.gov.af/en/history-of-arg-presidential-palace/nggallery/image/bg1o8456-1/>.

267 Mark Mazzetti and Jane Perlez, “C.I.A. and Pakistan Work Together, Warily,” *New York Times*, February 24, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/02/25/world/asia/25intel.html>.

268 George W. Bush, *Decision Points* (New York: Crown Publishers, 2010), 206.

269 Про оголошення завершення масштабних бойових операцій: CNN World, “Rumsfeld: Major Combat Over in Afghanistan,” CNN, May 1, 2003, <http://www.cnn.com/2003/WORLD/asiapcf/central/05/01/afghan.combat/>.

270 Про рішення Буша збільшити кількість військ: Bush, *Decision Points*, 207; Amy Belasco, “The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations Since 9/11,” Congressional Research Service, December 8, 2014, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL33110.pdf>.

271 Coll, *Directorate S*, 458–59. Наприклад, після нападу «Талібану» на Лоя Джиргу в мирний час Карзай викликав директора національної безпеки Амруллу Салеха й міністра внутрішніх справ Ханіфа Атмара. Президент заявив, що напад спланували Сполучені Штати, щоб підірвати його мирні переговори з «Талібаном». Салех і Атмар, двоє найталановитіших міністрів в уряді Карзая, не погодилися. Наприкінці зустрічі обидва подали у відставку.

272 Більше про стосунки президента Карзая та посла Голбрука див. George Packer, *Our Man: Richard Holbrooke and the End of the American Century* (New York: Alfred A. Knopf, 2019), 4–6.

273 Alissa J. Rubin, “Karzai’s Antagonism Corners the West; Afghan President Is Seen as Only Viable Option, Even as He Alienates Allies,” *New York Times International Edition*, April 6, 2010, Nexis Uni.

274 Frud Bezhani, “Karzai to Move Up After Stepping Down,” *Radio Free Europe/Radio Liberty*, October 13, 2013, <https://www.rferl.org/a/karzai-finances/25135480.html>.

275 Coll, *Directorate S*, 409–10.

276 Peter Baker and Eric Schmitt, “Afghan War Debate Now Leans to Focus on Al Qaeda,” *New York Times*, October 7, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/10/08/world/asia/08prexy.html>. Чиновники адміністрації заявили не під запис у травні 2010 року, що в Афганістані було менш ніж сто бойовиків «Аль-Каїди». Joshua Partlow, “In Afghanistan, Taliban Leaving al-Qaeda Behind,” *Washington Post*, November 11, 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/11/10/AR2009111019644.html>.

277 Про початок мирних переговорів з «Талібаном» див. Rathnam Indurthy, “The Obama Administration’s Strategy in Afghanistan,” *International Journal on World Peace* 28, no. 3 (September 2011): 7–52, https://www.jstor.org/stable/23266718?seq=1#metadata_info_tab_contents. BBC, “How

Qatar Came to Host the Taliban,” BBC News, June 22, 2013, <https://www.bbc.com/news/world-asia-23007401>; Karen DeYoung, “U.S. to Launch Peace Talks with Taliban,” *Washington Post*, June 18, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-to-relaunch-peace-talks-with-taliban/2013/06/18/bd8c7f38-d81e-11e2-a016-92547bf094cc_story.html.

278 Rob Nordland, “For Swapped Taliban Prisoners from Guantanamo Bay, Few Doors to Exit Qatar,” *New York Times*, May 31, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/06/01/world/middleeast/us-presses-qatar-on-travel-ban-for-swapped-taliban-prisoners.html>.

279 Peter Tomsen, *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers* (New York: PublicAffairs, 2013), 105–14.

280 John F. Burns, “Afghan President, Pressured, Reshuffles Cabinet,” *New York Times*, October 11, 2008, <https://www.nytimes.com/2008/10/12/world/asia/12afghan.html>.

Розділ 6. Війна за мир

281 George Packer, “Afghanistan’s Theorist-in-Chief,” *The New Yorker*, July 9, 2019, www.newyorker.com/magazine/2016/07/04/ashraf-ghani-afghanistans-theorist-in-chief.

282 Таракі був лідером фракції «Хальк» у комуністичній Народно-демократичній партії Афганістану. Він став учасником комуністичного перевороту відразу після Саурської революції, яка закінчилась убивством Мохаммеда Дауда Хана та приходом до влади комуністів. Таракі повалили і вбили невдовзі після його здобуття влади. Ці події стали прологом для подальших дій Радянського Союзу.

283 Ashraf Ghani and Clare Lockhart, *Fixing Failed States: A Framework for Rebuilding a Fractured World* (New York: Oxford University Press, 2008).

284 Politico Staff, “Full Text: Trump’s Speech on Afghanistan,” Politico, August 22, 2017, <https://www.politico.com/story/2017/08/21/trump-afghanistan-speech-text-241882>; Central Intelligence Agency, “Field: Listing: Terrorist Groups,” CIA, February 1, 2018, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/397.html>).

285 Див. відповідний розділ у книжці, яку буде видано незабаром: Thomas Joscelyn, “Chapter 9, Al Qaeda Survived the War in Afghanistan.” Сучасний Афганістан має величезну символічну цінність для членів «Аль-Каїди» й інших терористів-джихадистів, оскільки це наріжний камінь, на якому планують будувати халіфат. З географічного погляду ця країна була ідеальним місцем для організації та підготовки кампанії терору «Аль-Каїди» проти її «ближнього ворога», тобто Ізраїлю й урядів переважно мусульманських країн Близького Сходу, а також проти її «дальнього ворога», тобто Сполучених Штатів, Європи та Заходу.

286 Human Rights Watch, “Pakistan Coercion, UN Complicity,” February 13, 2017, <https://www.hrw.org/report/2017/02/13/pakistan-coercion-un-complicity/mass-forced-return-afghan-refugees>; World Population Review, “Kabul Population 2020,” <http://worldpopulationreview.com/world-cities/kabul-population/>.

287 Про парламентські вибори: Radio Free Afghanistan, “Voting Ends in Afghanistan’s Parliamentary Elections Marred by Violence, Delays,” Radio Free Europe/Radio Liberty, October 21, 2018, <https://www.rferl.org/a/afghans-cast-ballots-for-second-day-in-chaotic-general-elections/29555274.html>. Про явку виборців на президентських виборах: Mujib Mashal, Mohamed Fahim Abed, and Fatima Faizi, “Afghanistan Election Draws Low Turnout Amid Taliban Threats.”

New York Times, September 28, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/09/28/world/asia/afghanistan-president-election-taliban.html>.

288 Про кількість тих, хто здобуває освіту: Ian S. Livingston and Michael O'Hanlon, "Afghanistan Index," Brookings Institution, September 29, 2017, <https://www.brookings.edu/afghanistan-index/>; Afghan Ministry of Education, "About Us: 7 Million in 2010 with Goal of 10 Million by 2015 USAID," Education — Afghanistan, USAID Afghanistan, July 22, 2019, <https://www.usaid.gov/afghanistan/education>.

289 Відповідно до дослідження афганського населення Asia Foundation, доступ до інтернету в респондентів зріс на 400 відсотків від 2013 до 2018 року, а 40 відсотків респондентів сказали, що в їхній місцевості є доступ до інтернету. Dinh Thi Kieu Nhung, "Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People," The Asia Foundation, <https://asiafoundation.org/publication/afghanistan-in-2018-a-survey-of-the-afghan-people/>, 156. Про статистику щодо ЗМІ див. урядову статистику, зацитовану в TOLONews, "Explosion Targets Media Workers in Kabul, Kills Two," August 4, 2019, <https://tolonews.com/afghanistan/explosion-targets-media-workers-kabul-kills-two>.

290 United Nations Assistance Mission in Afghanistan, "Protection of Civilians in Armed Conflict Annual Report 2018," United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, February 24, 2019, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/afghanistan_protection_of_civilians_annual_report_2018_final_24_feb_2019.pdf.

291 Ashraf Ghani, interview by Nikhil Kumar, *Time*, May 18, 2017, <https://time.com/4781885/ashraf-ghani-afghanistan-president-interview/>.

292 Яскравим епізодом була реформа громадянської служби під проводом талановитого і принципового Надера Надері.

293 Про демографічну статистику Афганістану: "Afghanistan," CIA World Factbook, CIA.gov, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/af.html>. У Кабулі мешкає й чимало дрібніших меншин, серед яких кизилбаші (тюркський народ) і нуристанці (також відомі як кафіри, оскільки вони спочатку відкидали іслам). Thomas J. Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012), 53.

294 Steve Coll, *Directorate S*, 452–57.

295 Ray Rivera and Sangar Rahimi, "Afghan President Says His Country Would Back Pakistan in a Clash with the U.S.," *New York Times*, October 23, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/10/24/world/asia/karzai-says-afghanistan-would-back-pakistan-in-a-conflict-with-us.html>; Frud Behzan, "The Eminently Quotable Karzai," *Radio Free Europe/Radio Liberty*, September 29, 2014, <https://www.rferl.org/a/afghanistan-karzai-quotes/26610215.html>.

296 United Nations Assistance Mission in Afghanistan, "Protection of Civilians in Armed Conflict Annual Report 2010," United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, March, 2011, 3–4, <https://unama.unmissions.org/protection-of-civilians-reports>.

297 Euan McKirdy and Ehsan Popalzai, "American University of Afghanistan Reopens After 2016 Attack," CNN, March 28, 2017, <https://www.cnn.com/2017/03/28/asia/kabul-american-university-reopens/index.html>; Mujib Mashal, Mohamed Fahim Abed, and Zahra Nader, "Attack at University in Kabul Shatters a Sense of Freedom," *New York Times*, August 25, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/08/26/world/asia/afghanistan-kabul-american-university.html>.

298 United States Department of State, "Deputy Secretary Armitage's Meeting with Pakistan Intel

Chief Mahmud: You're Either with Us or You're Not," unclassified, September 12, 2001, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB358a/doc03-1.pdf>.

299 World Bank Data, "Pakistan — Population, total," World Bank, n.d., https://data.worldbank.org/indicator/SP.POPTOTL?end=2018&locations=PK&name_desc=true&start=2003.

300 Peter L. Bergen, "September 11 Attacks," Encyclopedia Britannica, June 21, 2019, <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks>.

301 Associated Press, "Pakistani Court Indicts Finance Minister on Graft Charges," Associated Press, September 26, 2017, <https://apnews.com/c96efe1cc2b24a1391860c3ebd31e223>. On Sharif, see interview of Nadeem Akhtar, Shamil Shams, "Why Ousted Pakistani PM Nawaz Sharif Turned Against the Powerful Military," DW, March 13, 2018, <https://p.dw.com/p/2uECV>; REFL, "Pakistani Finance Minister Indicted on Corruption Charges," *Radio Free Europe/Radio Liberty*, September 27, 2017, <https://www.rferl.org/a/pakistan-finance-minister-corruption-idictment/28759837.html>.

302 Через два роки після мого візиту вибух замінованого автомобіля вбив 40 індійських поліцейських. Відповідальність узяло на себе пакистанське збройне угруповання Джаїш-е-Мохаммед, однак індійський уряд звинувачував пакистанську армію. Країни обмінялись обмеженими авіаударами. Індія цілилась у гірський тренувальний табір терористів, однак існування такого табору Пакистан заперечував. У процесі Пакистан збив індійський літак і взяв пілота в полон, а за кілька днів удався до «жесту миру» й повернув його Індії. М. Шьяс Хан, "Abhinandan: Villagers Recount Dramatic Capture of Pilot," BBC, March 1, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-asia-47397418>; "Article 370: India Strips Disputed Kashmir of Special Status," BBC, August 5, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-49231619>. Це викликало сильний спротив багатьох парламентарів і посилило страхи, що Нью-Делі сприятиме переїзду індуїстів у регіон, щоб послабити там голос мусульман.

303 Більше про культуру пакистанської армії та її роль у суспільстві див. Christine Fair, *Fighting to the End: The Pakistan Army's Way of War* (New York: Oxford University Press, 2014); Aqil Shah, *The Army and Democracy: Military Politics in Pakistan* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014).

304 Salman Masood, "More Bodies Pulled from Hotel Rubble in Pakistan," *New York Times*, September 21, 2008, <https://www.nytimes.com/2008/09/22/world/asia/22marriott.html>; "Suicide Attack on Pakistani Hotel," BBC News, June 10, 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8092147.stm.

305 Rachel Roberts, "Pakistan: Three Years after 140 Died in the Peshawar School Massacre, What Has Changed?" *The Independent*, December 16, 2017, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/pakistan-peshawar-school-shooting-massacre-what-has-changed-happened-three-years-a8113661.html>; BBC News, "Pakistan Taliban: Peshawar School Attack Leaves 141 Dead," BBC, December 16, 2014, <https://www.bbc.com/news/world-asia-30491435>.

306 Omar Waraich, "Pakistan Takes Fight to the Taliban," *The Independent*, December 20, 2014.

307 Naveed Mukhtar, "Afghanistan: Alternative Futures and Their Implications" (master's thesis, U. S. Army War College, 2011), 73, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a547182.pdf>.

308 Neta C. Crawford, "Update on the Human Costs of War for Afghanistan and Pakistan, 2001 to mid-2016," Costs of War Project, Watson Institute International and Public Affairs, Brown University, August 2016, 14.

https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2016/War%20in%20Afghanistan%20and%20Pakistan%20UPDATE_FINAL_corrected%20date.pdf

309 Richard P. Cronin, K. Alan Kronstadt, and Sharon Squassoni, "Pakistan's Nuclear Proliferation Activities and the Recommendations of the 9/11 Commission: U. S. Policy Constraints and Options," *Congressional Research Service Report for Congress*, May 24, 2005, 8, <https://fas.org/sgp/crs/nuke/RL32745.pdf>.

310 Акція сил спеціальних операцій США, під час якої вбито Осаму бін Ладена у 2011 році, мала зрештою продемонструвати ненадійність номінальних союзників Америки в Пакистані. Бункер лідера терористів містився неподалік від пакистанського відповідника Військової академії США у Вейст-Пойнті (штат Нью-Йорк). Реакція Пакистану, який симулював незнання і скаржився на порушення США його суверенітету, була ворожою. Ще ворожішим жестом стало ув'язнення доктора Шакіля Афріді, інформатора, який допоміг ЦРУ визначити місце розташування бункера. Associated Press, "Pakistan: Doctor Who Aided C. I.A. Should Face Charges, Panel Says," *New York Times*, October 6, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/10/07/world/asia/pakistan-doctor-who-aided-cia-should-face-charges.html>.

311 Vahid Brown and Don Rassler, *Fountainhead of Jihad: The Haqqani Nexus, 1973–2012* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

312 Brown and Rassler, *Fountainhead of Jihad*.

313 Omar Noman, *The Political Enemy of Pakistan, 1988* (New York: Routledge, 1988).

314 Ahmed Rashid, *Descent into Chaos: The US and the Disaster in Pakistan, Afghanistan, and Central Asia* (New York: Penguin Books, 2009), 22.

315 Про прогнози щодо зростання населення Індії див. Hannah Ritchie, "India Will Soon Overtake China to Become the Most Populous Country in the World," *Our World in Data*, University of Oxford, <https://ourworldindata.org/india-will-soon-overtake-china-to-become-the-most-populous-country-in-the-world>. Про бідність в Індії див. World Bank, "Supporting India's Transformation," *Results Briefs*, October 15, 2019, <https://www.worldbank.org/en/results/2019/10/15/supporting-indias-transformation>; "Global Multidimensional Poverty Index 2019: Illuminating Inequalities," *United Nations Development Programme*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/mpi_2019_publication.pdf. Більше демографічних даних про Індію див. CIA World Factbook, "India," CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>.

316 Shreeya Sinha and Mark Suppes, "Timeline of the Riots in Modi's Gujarat," *New York Times*, April 6, 2014, [https://www.nytimes.com/interactive/2014/04/06/world/asia/modi-gujarat-riots-timeline.html#/.](https://www.nytimes.com/interactive/2014/04/06/world/asia/modi-gujarat-riots-timeline.html#/) У 2016 році прем'єр-міністр Моді відвідав США вчетверте із часу обрання у 2014-му. Rishi Iyengar, "As India's Prime Minister Modi Visits President Obama, Both Leaders Look to Cement a Legacy," *Time*, June 7, 2016, <https://time.com/4359522/india-modi-obama-visit-us/>.

317 House of Representatives: Committee on Foreign Affairs, "Bad Company: Lashkar e-Tayyiba and the Growing Ambition of Islamist Militancy in Pakistan," March 11, 2010, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-111hrg55399/html/CHRG-111hrg55399.htm>.

Mehreen Zahra-Malik, "Militant Leader Hafiz Saeed Is Released by Pakistani Court," *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2017/11/23/world/asia/hafiz-saeed-pakistan-militant.html>.

318 The White House, "Remarks by the President on the Way Forward in Afghanistan," Office of the

Press Secretary, June 22, 2011, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/06/22/remarks-president-way-forward-afghanistan>.

319 The White House, National Security Strategy of the United States of America, December 2017, 46, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

320 U. S. Senate: Committee on Foreign Relations, “Al Qaeda, the Taliban, and Other Extremists [sic] Groups in Afghanistan and Pakistan,” <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-112shrg67892/html/CHRG-112shrg67892.htm>.

321 Clinton Thomas, “Afghanistan: Background and U. S. Policy Brief,” Congressional Research Service, January 31, 2020, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45122.pdf>.

322 Thomas Joscelyn, “Disconnecting the Dots,” *Washington Examiner*, July 13, 2010, <https://www.washingtonexaminer.com/weekly-standard/disconnecting-the-dots>; Thomas Joscelyn, “Al Qaeda Is Very Much Alive,” *Washington Examiner*, September 11, 2018, <https://www.washingtonexaminer.com/weekly-standard/sept-11-anniversary-17-years-later-al-qaeda-is-alive>.

323 Vanda Felbab-Brown, “Why Pakistan Supports Terrorist Groups, and Why the US Finds It So Hard to Induce Change,” Brookings Institution, January 5, 2018, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/01/05/why-pakistan-supports-terrorist-groups-and-why-the-us-finds-it-so-hard-to-induce-change/>.

324 Amy Held, “Death Toll in Kabul Blast Surpasses 150, Afghan President Says,” NPR, June 6, 2017, www.npr.org/sections/thetwo-way/2017/06/06/531729176/death-toll-in-kabul-blast-surpasses-150-afghan-presidentsays; Laura Smith-Spark and Faith Karimi, “Afghanistan Explosion: Blast Kills 90 near Diplomatic Area,” CNN, June 1, 2017, www.cnn.com/2017/05/31/asia/kabul-explosion-hits-diplomatic-area/.

325 Цитати з Білого дому: “Remarks by President Trump on the Strategy in Afghanistan and South Asia,” August 21, 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-strategy-afghanistan-south-asia/>.

326 Michael D. Shear and Salman Masood, “Trump Tries Cooling Tensions with Pakistan to Speed Afghan Peace Talks,” *New York Times*, July 22, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/07/22/world/asia/trump-pakistan-afghanistan.html>.

327 Це число включає загальну кількість загиблих в Афганістані під час операції «Нескорена свобода» й операції «Страж свободи» станом на лютий 2020 року. U. S. Department of Defense, “Casualty Status,” Department of Defense, February 3, 2020, <https://www.defense.gov/casualty.pdf>, <https://www.fdd.org/analysis/2019/09/19/the-trump-administrations-afghanistan-policy/>.

328 Оцінка розвідувальним співтовариством ризиків по всьому світу: Senate Select Committee on Intelligence, Worldwide Threat Assessment, Statement for the Record (Daniel R. Coates, Director of National Intelligence), January 29, 2019, 12, <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/2019-ATA-SFR-SSCI.pdf>. Щодо аналізу політики ООН: Thomas Joscelyn, “The Trump Administration’s Afghanistan Policy,” Congressional Testimony, Foundation for Defense of Democracies, September 19, 2019, <https://www.fdd.org/analysis/2019/09/19/the-trump-administrations-afghanistan-policy/>.

329 Про атаку в місті Газні: Mujib Mashal, “Afghan Talks with Taliban Reflect a Changed Nation,” *New York Times*, July 7, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/07/07/world/asia/afghanistan-peace-talks-taliban.html>. Michael Crowley, Lara Jakes, and Mujib Mashal, “Trump Says He’s Called Off Negotiations with Taliban After Afghanistan Bombing,” *New York Times*, September 10, 2019,

<https://www.nytimes.com/2019/09/07/us/politics/trump-taliban-afghanistan.html>. Про цитати президента Трампа: “Remarks by President Trump Before Marine One Departure,” The White House, September 9, 2019, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-marine-one-departure-63/>.

330 Bill Roggio, “U. S. Military Buries Press Release that Would Announce Killing of Al Qaeda in the Indian Subcontinent’s Emir,” *FDD’s Long War Journal*, January 15, 2020, <https://www.longwarjournal.org/archives/2020/01/u-s-military-buries-press-release-that-would-announce-killing-of-al-qaeda-in-the-indian-subcontinents-emir.php>.

331 Statista Research Department, “Soldiers Killed in Action in Afghanistan 2001–2019,” *Statista*, August 22, 2019, <https://www.statista.com/statistics/262894/western-coalition-soldiers-killed-in-afghanistan/>; Matthew Pennington, “Pentagon: Afghan War Costing U. S. \$45 Billion per Year,” *Military Times*, February 6, 2018, <https://www.militarytimes.com/news/pentagon-congress/2018/02/07/pentagon-afghan-war-costing-us-45-billion-per-year/>.

332 Neta C. Crawford, “United States Budgetary Costs of Post-9/11 Wars Through FY 2018,” *Costs of War Project*, Watson Institute International and Public Affairs, Brown University, November 2017, 9, <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/economic>.

333 Про президентські вибори у вересні 2019 року: Pamela Constable, “Afghanistan’s Ghani Wins Slim Majority in Presidential Vote, Preliminary Results Show,” *Washington Post*, December 22, 2019, https://www.washingtonpost.com/world/afghanistans-ghani-wins-slim-majority-in-presidential-vote/2019/12/22/73355178-2441-11ea-b034-de7dc2b5199b_story.html. Про настрої афганського народу стосовно «Талібану» див. Nhung, “Afghanistan in 2018: A Survey of the Afghan People,” 43.

Розділ 7. А хто думає, що буде легко? Від оптимізму до зневіри на Близькому Сході

334 U. S. Department of State, “Casualty Status as of 10 a. m. EST Jan. 20, 2020,” <https://www.defense.gov/casualty.pdf>; Leith Aboufadel, “Over 26,000 Iraqi Soldiers Killed in 4 Year War with ISIS,” *AMNNews*, December 13, 2017, <https://www.almasdarnews.com/article/26000-iraqi-soldiers-killed-4-year-war-isis/>.

335 Garrett Nada and Mattisan Rowan, “Pro-Iran Militias in Iraq,” *Wilson Center*, April 27, 2018, <https://www.wilsoncenter.org/article/part-2-pro-iran-militias-iraq>.

336 George Packer, “The Lesson of Tal Afar,” *The New Yorker*, July 10, 2017, <https://www.newyorker.com/magazine/2006/04/10/the-lesson-of-tal-afar>. Confession of Abdul Ghafur Abdul Rahman Mustafa from August 28, 2008, власність автора; Joseph L. Galloway, *McClatchy Newspapers*, “Regiment’s Rotation out of Tal Afar Raises Questions about U. S. Strategy,” *McClatchy Washington Bureau*, January 18, 2006, <https://www.mcclatchydc.com/opinion/article24452989.html>.

337 Joel Rayburn, *Iraq After America: Strongmen, Sectarians, Resistance* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2014), 74–75.

338 Про те, як Джафарі змінив Міністерство внутрішніх справ, див. John F. Burns, “Torture Alleged at Ministry Site Outside Baghdad,” *New York Times*, November 16, 2005, <https://www.nytimes.com/2005/11/16/world/middleeast/torture-alleged-at-ministry-site-outside-baghdad.html>; див. також Joel Rayburn, *Iraq After America: Strongmen, Sectarians, Resistance* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2014), 79.

- 339 Репортаж про знущання з в'язнів-сунітів: Ned Parker, "Torture by Iraqi Militias: The Report Washington Did Not Want You to See," Reuters, December 14, 2015, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/mideast-crisis-iraq-militias/>.
- 340 Про вплив Ірану на іракський уряд: International Institute for Strategic Studies, "Iranian Influence in Iraq: Assessing Tehran's Strategy," *Strategic Comments* 13, no. 10 (December 2007): 1–2, <https://doi.org/10.1080/13567880701870027>. Див. також Rayburn, *Iraq After America*, 80–81.
- 341 Rayburn, *Iraq After America*, 80.
- 342 Richard Spencer, "Isil Carried Out Massacres and Mass Sexual Enslavement of Yazidis, UN Confirms," *Telegraph*, October 14, 2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11160906/Isil-carried-out-massacres-and-mass-sexual-enslavement-of-Yazidis-UN-confirms.html>.
- 343 Department of Defense, "Department of Defense Press Briefing by Secretary Mattis, General Dunford and Special Envoy McGurk on the Campaign to Defeat ISIS in the Pentagon Press Briefing Room," U. S. Department of Defense Archives, May 19, 2017, <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/1188225/departement-of-defense-press-briefing-by-secretary-mattis-general-dunford-and-sp/>.
- 344 Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), 397–98.
- 345 Reuters, "Syria's Alawites, a Secretive and Persecuted Sect," Reuters, February 2, 2012, <https://www.reuters.com/article/us-syria-alawites-sect-idUSTRE8110Q720120202>.
- 346 Williamson Murray and Kevin M. Woods, *The Iran-Iraq War: A Military and Strategic History* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014), 242, doi:10.1017/CBO9781107449794.
- 347 Patrick Cockburn, *Muqtada Al-Sadr and the Battle for the Future of Iraq* (New York: Scribner, 2008), 28.
- 348 Такі дії Хомейні не були безпрецедентними. Династія Сафавідів у VII столітті використовувала шиїзм для об'єднання перського суспільства проти сунітської Османської імперії.
- 349 Central Intelligence Agency, "The Demographic Consequences of the Iran-Iraq War," May 22, 1984, released April 4, 2011, CIA-RDP85T00 287R001301610001, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00287R001301610001-1.pdf>.
- 350 Luke Harding, "Haider al-Abadi: From Exile in Britain to Iraq's Next Prime Minister," *Guardian*, August 11, 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/11/haider-al-abadi-profile-iraqs-next-prime-minister>.
- 351 Sam Dagher, *Assad or We Burn the Country: How One Family's Lust for Power Destroyed Syria* (New York: Little, Brown and Company, 2019), 55–56.
- 352 Michael Knights, "Helping Iraq Take Charge of Its Command-and-Control Structure," *The Washington Institute*, September 30, 2019, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/helping-iraq-take-charge-of-its-command-and-control-structure>.
- 353 Документи «Аль-Каїди», захоплені в північноіракському прикордонному районі Синджар у вересні 2007 року (сумнозвісні «синджарські документи»), показали, що переважна більшість моджахедів, які в'їжджали до Іраку — понад сто на місяць на той час, — робила це через аеропорт Дамаска, налагоджену мережу безпечних будинків і дружніх сирійських чиновників. Їх проводили через іракський кордон до провінцій Анбар або Ніневія. У такій поліцейській

державі, як Сирія Башара Асада, зафіксована в синджарських документах діяльність не могла відбуватися без повного відома та схвалення режиму. Див. Brian Fishman and Joseph Felter, "Al-Qa'ida's Foreign Fighters in Iraq: A First Look at the Sinjar Records," *Combatting Terrorism Center at West Point*, January 2, 2007, <https://ctc.usma.edu/al-qaidas-foreign-fighters-in-iraq-a-first-look-at-the-sinjar-records/>.

354 Fouad Ajami, "America and the Solitude of the Syrians," *Wall Street Journal*, January 6, 2012, <https://www.hoover.org/research/america-and-solitude-syrians>; David Remnick, "Going the Distance: On and Off the Road with Barack Obama," *The New Yorker*, January 20, 2014, <https://www.newyorker.com/magazine/2014/01/27/going-the-distance-david-remnick>.

355 Про заворушення в Хомсі: Michael Weiss and Hassan Hassan, *ISIS: Inside the Army of Terror* (New York: Regan Arts, 2016), 132; Warrick, *Black Flags*, 228. Приклади цих репресій можна знайти у Warrick, *Black Flags*, 266; Weiss and Hassan, *ISIS*, 132.

356 Murray and Woods, *The Iran-Iraq War*, 242.

357 H. R. McMaster, "Why the U. S. Was Right in Not Trying to Take Over All of Iraq," *Philadelphia Inquirer*, June 23, 1991.

358 Conrad C. Crane and W. Andrew Terrill, "Reconstructing Iraq: Insights, Challenges, and Missions for Military Forces in a Post-Conflict Scenario," *Strategic Studies Institute*, U. S. Army War College, February 1, 2003, 17, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/display.cfm?pubID=182>.

359 Stephen D. Biddle and Peter Feaver, "Assessing Strategic Choices in the War on Terror," in Beth Bailey and Richard Immerman, eds., *Understanding the U S Wars in Iraq and Afghanistan* (New York: NYU Press, 2015).

360 Michael R. Gordon and General Bernard E. Trainor, *The Endgame: The Inside Story of the Struggle for Iraq, from George W Bush to Barack Obama* (London: Atlantic Books, 2013).

361 Ayman al-Zawahiri, "Knights Under the Prophet's Banner," FBIS translation of the newspaper *Asharq-Al-awsat*, 2001.

362 Gordon and Trainor, *The Endgame*, 302.

363 Kimberly Kagan, *Surge: A Military History* (New York: Encounter Books, 2009).

364 Більше даних щодо насильства в Іраку див. Anthony H. Cordesman, "Iraq: Patterns of Violence, Casualty Trends, and Emerging Threats," *Center for Strategic and International Studies*, February 9, 2011, https://csisprod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/110209_Iraq-PattofViolence.pdf.

365 Peter Baker, "Relief over U. S. Exit from Iraq Fades as Reality Overtakes Hope," *New York Times*, June 22, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/06/23/world/middleeast/relief-over-us-exit-from-iraq-fades-as-reality-overtakes-hope.html>.

366 Baker, "Relief over U. S. Exit from Iraq Fades as Reality Overtakes Hope."

367 Про смерть Хашемі див. Jack Healy, "Arrest Order for Sunni Leader in Iraq Opens New Rift," *New York Times*, December 19, 2011. Про відлучення сунітського населення Іраку див. Rayburn, *Iraq After America*; Emma Sky, *The Unraveling: High Hopes and Missed Opportunities in Iraq* (New York: PublicAffairs, 2015), xii.

368 Beatrice Dupuy, "President Obama Did Not Free Islamic State Leader Al-Baghdadi from Prison," *Associated Press*, October 30, 2019, <https://apnews.com/afs:Content:8037620747>.

369 Martin Chulov, "Gaddafi's Last Moments: 'I Saw the Hand Holding the Gun and I Saw It Fire,'" *The Guardian*, October 20, 2012.

370 Barrack Obama, “Remarks by the President on Ending the War in Iraq,” The White House, October 21, 2011, transcript, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/10/21/remarks-president-ending-war-iraq>.

Розділ 8. Розірвати коло

371 Kenneth Michael Pollack, *A Path out of the Desert: A Grand Strategy for America in the Middle East* (New York: Random House, 2008), xxxix.

372 «Те, що сталося у Вегасі, залишається у Вегасі» (англ. What happens in Vegas, stays in Vegas). — Прим. пер.

373 Про цитату Кеннета Поллака: Kenneth M. Pollack, “Drowning in Riches,” *New York Times*, July 13, 2008, <https://www.nytimes.com/2008/07/13/opinion/13pollack.html>.

374 Населення Сирії до початку громадянської війни (2011 рік) сягало 21 мільйона осіб. Станом на 2018-й воно становить 16 мільйонів людей. The World Bank, “Syrian Arab Republic,” <https://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic>.

375 The Syrian Network for Human Rights, “Statistics of 2019,” SNHR, <http://sn4hr.org/>.

376 United Nations, “Libya Country Profile,” UN, <http://data.un.org/CountryProfile.aspx/Images/CountryProfile.aspx?crName=Libya>.

377 Успіх операції «Надання підтримки» міг би сприяти стабілізації Сирії. Thomas E. Ricks, “Operation Provide Comfort: A Forgotten Mission with Possible Lessons for Syria,” *Foreign Policy*, February 6, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/02/06/operation-provide-comfort-a-forgotten-mission-with-possible-lessons-for-syria/>.

378 Efraim Benmelech and Esteban F. Klor, “What Explains the Flow of Foreign Fighters to ISIS?” National Bureau of Economic Research, Working Paper 22190, April 2016, 16, <http://www.nber.org/papers/w22190>.

379 Статистика про переміщених осіб базується на дослідженнях Eurostat, Phillip Connor, “Most Displaced Syrians Are in the Middle East, and About a Million Are in Europe,” FactTank, Pew Research Center, January 29, 2018, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/01/29/where-displaced-syrians-have-resettled/>. The UNHCR count as of October 31, 2019, was 3,680,603, UNHCR, “Syria Regional Refugee Response,” UNHCR, October 31, 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>.

380 Детальніше про історію Омрана Дакніша: Anne Bernard, “How Omran Daqneesh, 5, Became a Symbol of Aleppo’s Suffering,” *New York Times*, August 18, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/08/19/world/middleeast/omran-daqneesh-syria-aleppo.html>.

Трагічна статистика жертв у Сирії між 2012 і 2016 роками становила 30 тисяч смертей. Російські бомбардування в Сирії розпочалися наприкінці 2015 року, у той період часу в Алеппо загинуло 7800 осіб. Violations Documentation Center in Syria, “Aleppo Death Statistics: 2015/09/01–2016/12/30,” VDC, <http://www.vdc-sy.info/index.php/en/martyrs/1/c29ydGJ5PWEua2lsbGVkX2RhdGV8c29ydGRpcj1ERVNDfGFwcHJvdmVkPXZpc2libGV8ZXh0cmFkaXNwbGF5PTB8cHJvdmluY2U9NnxzdGFydERhdGU9MjAxNS0wOS0wMXxlbmREYXRlPTIwMTYtMTItMzB8>.

381 Steve Simon and Jonathan Stevenson, “Don’t Intervene in Syria,” *New York Times*, October 6, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/10/06/opinion/dont-intervene-in-syria.html>. Але виникли

побоювання, що загрози для інтересів США не обмежаться Сирією. У січні 2014 року, за кілька місяців до того, як президент Обама застосував силу проти ІДІЛ, колишній директор національної розвідки Джеймс Клеппер заявив, що Сирія перетворюється «в деяких аспектах на нові ФКПТ» — Федерально керовані племенні території Пакистану, віддавна відомі як база «Аль-Каїди», — і що ця країна приваблює тисячі джихадистів, які одного дня можуть створити потенційну базу для терористичних атак з території Сирії на Захід.

382 @realDonaldTrump: "...almost 3 years, but it is time for us to get out of these ridiculous Endless Wars, many of them tribal, and bring our soldiers home. We will fight where it is to our benefit, and only fight to win. Turkey, Europe, Syria, Iran, Iraq, Russia and the Kurds will now have to..." Twitter, October 7, 2019, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1181172465772482563>. Тези президента щодо Сирії див. President Trump, "Remarks by President Trump in Cabinet Meeting," The White House, January 3, 2019, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-cabinet-meeting-12/>.

383 Аргументи на користь самоусунення див. Steve Simon, "After the Surge: The Case for U. S. Military Disengagement from Iraq," Council Special Report No. 23, Council on Foreign Relations Press, February 2007, <https://www.cfr.org/report/after-surge>.

384 Candace Dunn and Tim Hess, "The United States Is Now the Largest Global Crude Oil Producer," U. S. Energy Information Administration (EIA), Independent Statistics and Analysis, EIA, September 12, 2018, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=37053>.

385 Michael Schwartz, "U. N. Links North Korea to Syria's Chemical Weapons Program," *New York Times*, February 27, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/02/27/world/asia/north-korea-syria-chemical-weapons-sanctions.html>. On IDF attribution, see IDF, "The Secret Operation Revealed a Decade Later," IDF Press Center, March 21, 2018, <https://www.idf.il/en/articles/operations/the-secret-operation-revealed-a-decade-later/>.

386 Про стратегії та місію джихадистів: Brian Fishman, *The Master Plan: ISIS, al-Qaeda, and the Jihadi Strategy for Final Victory* (New Haven, CT: Yale University Press, 2016), 36; Jonathan Randal, *Osama: The Making of a Terrorist* (New York: Vintage Books, 2005), 86–87, 95. Щодо світового економічного зростання див. Office of the Historian, "Oil Embargo, 1973–1974," U. S. Department of State, <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>.

387 Colin Clarke, "Expanding the ISIS Brand," RAND Corporation, February 19, 2018, <https://www.rand.org/blog/2018/02/expanding-the-isis-brand.html>.

388 Audrey Kurth Cronin, *Power to the People: How Open Technological Innovation Is Arming Tomorrow's Terrorists* (New York: Oxford University Press, 2020), 161–239.

389 Anna Borshchevskaya, "Will Russian-Saudi Relations Continue to Improve? What Their Recent Summit Means for the Relationship," *Foreign Affairs*, October 10, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/saudi-arabia/2017-10-10/will-russian-saudi-relations-continue-improve>.

390 Judah Ari Gross, "IDF Says It Has Bombed over 200 Iranian Targets in Syria Since 2017," *Times of Israel*, September 4, 2018, https://www.times_ofisrael.com/idf-says-it-has-carried-out-over-200-strikes-in-syria-since-2017/.

391 Secretary of State Rex W. Tillerson, "The Way Forward in Syria," speech, Hoover Institution, Stanford, CA, January 17, 2018, https://www.hoover.org/events/tillerson_11718.

392 Щодо рішення про «безпечну зону» див. Julian E. Barnes and Eric Schmitt, "Trump Orders

Withdrawal of U. S. Troops from Northern Syria” *New York Times*, October 13, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/10/13/us/politics/mark-esper-syria-kurds-turkey.html>.

393 Kareem Khadder, Jennifer Deaton, and Sharif Paget, “Kurdish Politician and 10 Others Killed by ‘Turkish-Backed Militia’ in Syria, SDF Claims,” CNN, October 13, 2019, <https://www.cnn.com/2019/10/13/middleeast/syria-turkey-kurdish-politician-intl/index.html>.

394 Alissa J. Rubin, “Iraqis Rise Against a Reviled Occupier: Iran,” *New York Times*, November 4, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/11/04/world/middleeast/iraq-protests-iran.html>.

395 Проксі (англ. проху) — представник, довірена особа. Проксі-війна — війна, що ведеться державами не безпосередньо, а використовуючи керовані та підтримувані ними треті сторони (проксі-сили), якими можуть бути інші держави, політичні організації, приватні армії, бандформування, терористичні організації тощо. — *Прим. наук. ред.*

396 Tim Arango and Neil MacFarquhar, “Grief and Fear in Sacramento over a Death That Set the World on Edge,” *New York Times*, January 15, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/15/us/contractor-killed-in-iraq-sacramento.html>.

397 DeirezZor 24, “Al-Sha’itat Massacre in Deir Ezzor...the 5th Anniversary,” DeirezZor 24 News, September 8, 2019, <https://en.deirezzor24.net/al-shaitat-massacre-in-deir-ezzor-the-5th-anniversary/>.

398 Michael Shear, “Obama Administration Ends Effort to Train Syrians to Combat ISIS,” *New York Times*, October 9, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/10/10/world/middleeast/pentagon-program-islamic-state-syria.html>; World Bulletin News Desk, “Syrian Opp Withdraw from U.S. ‘Train and Equip’ Program,” World Bulletin, June 23, 2015, <https://www.worldbulletin.net/middle-east/syrian-opp-withdraw-from-us-train-and-equip-program-h161073.html>; Ibrahim Hamidi, “Syrian Opposition Fighters Withdraw from U.S. ‘Train and Equip’ Program,” *Syrian Observer*, June 22, 2015, <https://syrianobserver.com/EN/news/29743>

[/syrian opposition fighters withdraw from us train equip program.html](/syrian%20opposition%20fighters%20withdraw%20from%20us%20train%20and%20equip%20program.html).

399 Marc Lynch, “Welcome to the Syrian Jihad,” *Foreign Policy*, June 6, 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/06/06/welcome-to-the-syrian-jihad/>.

400 “Readout of the President’s Call with Prime Minister Haider Al-Abadi of Iraq,” The White House (The United States Government), March 29, 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/readout-presidents-call-prime-minister-haider-al-abadi-iraq-2/>.

401 Gonul Tol and Omer Taspinar, “Erdogan’s Turn to the Kemalists,” *Foreign Affairs*, November 10, 2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-10-27/erdogans-turn-kemalists>.

402 Про Ердогана та ПСР: Adam Withnall @adamwithnall, “Erdogan Just Made His Most Worrying Claim Yet over the Attempted Coup in Turkey,” *Independent*, August 2, 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/erdogan-turkey-coup-latest-news-blames-us-west-terrorism-gulen-a7168271.html>; Ihsan Yilmaz and Galib Bashirov, “The AKP After 15 Years: Emergence of Erdoganism in Turkey,” *Third World Quarterly* 39, no. 9 (2018), <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2018.1447371#i9>.

Про взяття заручників див. Karen DeYoung and Kareem Fahim, “U.S.-Turkey Tensions Boil over After Arrest of Consulate Employee,” *Washington Post*, October 9, 2017, https://www.washingtonpost.com/world/turkey-summons-another-us-consulate-employee-as-crisis-deepens/2017/10/09/5fbaecf6-ac7b-11e7-9b93-b97043e57a22_story.html.

403 Про Туреччину та Росію див. Kirisci Kemal, *Turkey and the West: Fault Lines in a Troubled Alliance* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2018), 175–78. Про вплив біженців у 2020

році див. France 24, “[Fighting Continues in Idlib as Turkey Talks End Inconclusively](https://www.france24.com/en/20200211-fighting-continues-in-idlib-as-turkey-russia-talks-end-inconclusively),” France 24, February 11, 2020, <https://www.france24.com/en/20200211-fighting-continues-in-idlib-as-turkey-russia-talks-end-inconclusively>. Kareem Fahim and Robyn Dixon, “[Turkey Vows to Escalate Military Action After 33 Soldiers Die in Syria](https://www.washingtonpost.com/news/middle-east/wp/2020/02/28/turkey-vows-to-escalate-military-action-after-33-soldiers-die-in-syria/),” *Washington Post*, February 28, 2020.

404 Eric Schmitt, “[Killing of Terrorist Leader in Yemen Is Latest Blow to Qaeda Affiliate](https://www.nytimes.com/2020/02/10/us/politics/al-qaeda-yemen-qassim-al-rimi.html),” *New York Times*, February 10, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/02/10/us/politics/al-qaeda-yemen-qassim-al-rimi.html>.

405 Про смерті Багдаді та аль-Мухаджира: Ben Hubbard and Karam Shoumali, “[Likely Successor to Dead ISIS Leader Also Reported Killed](https://www.nytimes.com/2019/10/27/world/middleeast/al-baghdadi-successor-reported-killed.html),” *New York Times*, October 27, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/10/27/world/middleeast/al-baghdadi-successor-reported-killed.html>.

Про звільнення Асадом в'язнів терористів-джихадистів: Daniel Byman, “[The Resurgence of Al Qaeda in Iraq](https://www.brookings.edu/testimonies/the-resurgence-of-al-qaeda-in-iraq/),” Brookings, December 12, 2013, <https://www.brookings.edu/testimonies/the-resurgence-of-al-qaeda-in-iraq/>.

406 Ваххабізм названий на честь недждійського богослова XVIII століття Мухаммеда Ібн Абдул Ваххаба, котрий розробив базову ідеологію, яку використовують для радикалізації та вербування терористів у XXI столітті. Ваххабізм і салафізм (споріднена радикальна теологія XIX століття) відкидають толерантність ісламу до «людей книги» — євреїв і християн, — які поклоняються одному Богові на основі вчень пророків, попередників Магомета. Ваххабізм традиційно відкидає такліду, або сліпе наслідування шкіл права, натомість вимагає від послідовників прямо звертатися до пуританської та буквальної інтерпретації Корану і Сунни. У Великій мечеті в Мецці раніше були чотири макамати, або молитви, кожна з яких представляла одну із чотирьох шкіл права. У 1926 році король Абдулазіз і ваххабіти позбулися макамату, який представляв чотири різні сунітські школи, і цієї практики й запровадили єдину молитву. Тому покликання МБС на чотири школи важливе для саудівського лідера. Дискусію про макамат арабською, див. Al Masjid al Haram, Makkawi, <https://www.makkawi.com/Article/872/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B1%D8%A8%D8%B9-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%85>.

407 Про поширення саудитських релігійних підручників: David Andrew Weinberg, “[Textbook Diplomacy](https://www.fdd.org/analysis/2014/03/21/textbook-diplomacy/),” Foundation for Defense and Democracies, October 24, 2018, <https://www.fdd.org/analysis/2014/03/21/textbook-diplomacy/>; David D. Kirkpatrick, “[ISIS’ Harsh Brand of Islam Is Rooted in Austere Saudi Creed](https://www.nytimes.com/2014/09/25/world/middleeast/isis-abu-bakr-baghdadi-caliph-wahhabi.html),” *New York Times*, September 24, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/25/world/middleeast/isis-abu-bakr-baghdadi-caliph-wahhabi.html>.

408 Більше про посилення шіїтського екстремізму див. у розділах 9 та 10.

409 Donald J. Trump, “[President Trump’s Speech to the Arab Islamic American Summit](https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/),” Riyadh, Saudi Arabia, Statements and Releases, The White House, May 21, 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/>.

410 Julian E. Barnes, “[C.I.A. Concludes that Saudi Crown Prince Ordered Khashoggi Killed](https://www.nytimes.com/2018/11/16/us/politics/cia-saudi-crown-prince-khashoggi.html),” *New York Times*, November 16, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/11/16/us/politics/cia-saudi-crown-prince-khashoggi.html>.

Розділ 9. Погана угода: чотири десятиліття проксі-воєн Ірану та провал політики примирення

411 “Nuclear,” Joint Comprehensive Plan of Action, U. S. Department of State, July 14, 2015, 6–9, <https://2009–2017.state.gov/documents/organization/245317.pdf>.

412 Barack Obama, “Statement by the President on Iran,” Speech, The White House, Office of the Press Secretary, July 14, 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/14/statement-president-iran>.

413 Про інспекції див. William Tobey and Judith Miller, “Are Iranian Military Bases Off-Limits to Inspection?” RealClearPolitics, September 8, 2015, https://www.realclearpolitics.com/articles/2015/09/08/are_iranian_military_bases_off_limits_to_inspection_128007.html; Olli Heinonen, “The IAEA’s Right and Obligation to Inspect Military Facilities in Iran,” Foundation for Defense of Democracies, April 4, 2018, <https://www.fdd.org/analysis/2018/04/04/the-iaeas-right-and-obligation-to-inspect-military-facilities-in-iran/>.

414 Glenn Kesler, “President Trump’s Claim that Democrats Gave Iran \$150 Billion,” *Washington Post*, December 13, 2018, <https://www.washingtonpost.com/politics/2018/12/13/president-trumps-claim-that-democrats-gave-iran-billion/>.

415 Matthew Levitt, “Iran’s Support for Terrorism Under the JCPOA,” Washington Institute for Near East Policy, July 8, 2016, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-support-for-terrorism-under-the-jcpoa>.

416 Spencer Ackerman, “U. S. Central Command Nominee Has ‘Concerns’ About Progress Against Isis,” *Guardian*, March 9, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/09/us-isis-syria-strategy-central-command-nomination-joseph-votel>.

417 Lou Barletta, “H.R.1191—Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015: 114th Congress (2015–2016)” <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1191/text>.

418 Rex W. Tillerson, “Secretary of State Rex Tillerson. Press Availability,” U. S. Embassy & Consulates in Russia, April 19, 2017, <https://ru.usembassy.gov/secretary-state-rex-tillerson-press-availability/>.

419 President Donald J. Trump, “President Donald J. Trump Is Ending United States Participation in an Unacceptable Iran Deal,” Fact Sheets, The White House, May 8, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-ending-united-states-participation-unacceptable-iran-deal/>.

420 Див. “Treasury Targets Persons Supporting Iranian Military and Iran’s Islamic Revolutionary Guard Corps,” Press Center, U. S. Department of the Treasury, July 18, 2017, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/sm0125.aspx>; Jesse Chase-Lubitz, “Trump Slaps Sanctions on Iran While Keeping Nuclear Deal in Place — for Now,” July 18, 2017, *Foreign Policy* (blog), <https://foreignpolicy.com/2017/07/18/trump-slaps-sanctions-on-iran-while-keeping-nuclear-deal-in-place-for-now/>.

421 “Excerpts: Donald Trump’s Interview with the Wall Street Journal,” *Wall Street Journal*, July 25, 2017, <https://blogs.wsj.com/washwire/2017/07/25/donald-trumps-interview-with-the-wall-street-journal-edited-transcript/>.

422 Donald J. Trump, “Statement by the President on the Iran Nuclear Deal,” speech, Washington, DC,

Statements and Releases, The White House, January 12, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/>.

423 Trump, “Statement by the President on the Iran Nuclear Deal.”

424 Donald J. Trump, “Statement from the President on the Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps as a Foreign Terrorist Organization,” Statements and Releases, The White House, April 8, 2019, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-designation-islamic-revolutionary-guard-corps-foreign-terrorist-organization/>.

425 Мулли є ісламськими вченими мужами, мають значну політичну владу та суспільний вплив у теократії Ісламської республіки.

426 Про наслідки санкцій див. “How Renewed U. S. Sanctions Have Hit Iran Hard,” BBC News, May 2, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109>. Про Європу та санкції див. Kenneth Katzman, “Summary,” Iran Sanctions, Congressional Research Service, April 22, 2019, 1, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RS/RS20871/291>.

427 Про цитату Рухані: Alastair Gale, “Iran Presses Japan to Break with U. S. Sanctions on Tehran,” *Wall Street Journal*, June 12, 2019, <https://www.wsj.com/articles/japans-abe-looks-to-mediate-between-u-s-iran-11560340410>. Про епізод з листом див. “I Don’t Consider Trump Worth Sending a Message to, We Won’t Negotiate with U.S.,” *Khamenei.ir*, June 13, 2019, <http://english.khamenei.ir/news/6844/I-don-t-consider-Trump-worth-sending-a-message-to-we-won-t-negotiate>.

428 Про інцидент із «Кокука Карейджес»: “Gulf of Oman Tanker Attacks: What We Know,” BBC News, June 18, 2019, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-48627014>; Amanda Macias, “U. S. Military Releases New Images of Japanese Oil Tanker Attack,” CNBC, June 17, 2019, <https://www.cnbc.com/2019/06/17/us-military-releases-new-images-of-japanese-oil-tanker-attack.html>.

429 Про рішення президента Трампа зупинити удар: Patrick Wintour and Julian Borger, “Trump Says He Stopped Airstrike on Iran Because 150 Would Have Died,” *Guardian*, June 21, 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/21/donald-trump-retaliatory-iran-airstrike-cancelled-10-minutes-before>; Luis Martinez, Elizabeth McLaughlin, and Meredith McGraw, “Trump Says Iranian Shootdown of U. S. Military Drone May Have Been a ‘Mistake,’” ABC News, June 20, 2019, <https://abcnews.go.com/Politics/iran-shoots-american-drone-international-air-space-us-official/story?id=63825990>.

430 Про цитату Обама: Thomas L. Friedman, “Iran and the Obama Doctrine,” *New York Times*, April 5, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/04/06/opinion/thomas-friedman-the-obama-doctrine-and-iran-interview.html>. Щодо цитати Родеса: Gardiner Harris, “Deeper Mideast Aspirations Seen in Nuclear Deal with Iran,” *New York Times*, July 31, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/08/01/world/middleeast/deeper-mideast-aspirations-seen-in-nuclear-deal-with-iran.html>.

431 The Learning Network, “Jan. 20 1981: Iran Releases American Hostages as Reagan Takes Office,” *New York Times*, January 20, 2012, <https://learning.blogs.nytimes.com/2012/01/20/jan-20-1981-iran-releases-american-hostages-as-reagan-takes-office/>.

432 Про атаку на казарми морської піхоти: Lynn Maalouf, Luc Cote, and Theo Boudruche, “Lebanon’s Legacy of Political Violence,” International Center for Transitional Justice, September 2013, 53. Скандал, відомий як «справа Іран — контрас», почався з незаконного продажу Ірану

зброї для звільнення заручників. Він розширився, коли прибуток від цих продажів використали з іншою метою — закупівлі зброї для антикомуністичних повстанців, відомих як контрас, які воювали за повалення марксистського уряду в Нікарагуа. Про звільнення заручників, розкриття угоди зі зброєю, використання зброї контрас див. David Crist, *Twilight War: The Secret History of America's Thirty-Year Conflict with Iran* (New York: Penguin House, 2012), 197–98.

433 Richard N. Haass, “The George H. W. Bush Administration,” *The Iran Primer*, United States Institute of Peace, <https://iranprimer.usip.org/resource/george-hw-bush-administration>.

434 Crist, *Twilight War*, 382–85.

435 Про вбивства видатних іранських курдів: Claude Moniquet, “The Recent Iranian Terrorist Plots in Europe,” *European Strategic Intelligence and Security Center*, February 2019, <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/the-recent-iranian-terrorist-plots-in-europe/IRAN%20-%20RECENT%20TERRORIST%20PLOTS%20IN%20EUROPE.pdf>. Про фетву проти Салмана Рушді див. Patricia Bauer, Carola Campbell, and Gabrielle Mander, “The Satanic Verses: Novel by Rushdie,” *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/The-Satanic-Verses>.

436 “Iran,” *Heritage Foundation*, October 30, 2019, <https://www.heritage.org/military-strength/assessing-threats-us-vital-interests/iran>.

437 “Transcript of interview with Iranian president Mohammad Khatami.” *CNN Archive*, January 7, 1998, <http://www.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html>. Ухвалення рішення в США відразу після вибуху було ускладнене позицією Саудівської Аравії — мовляв, відповідальність за бомбардування несе «Аль-Каїда». Саудити знали, що це не так, але не хотіли, щоб у Сполучених Штатах розуміли: у Саудівській Аравії існує велика організація саудитської «Хезболли».

438 Mir Sadat and James Hughes, “U.S.-Iran Engagement Through Afghanistan,” *Middle East Policy* 17, no. 1 (2010): 35, <https://mepc.org/us-iran-engagement-through-afghanistan>.

439 Про промову Хатамі: Michael Rubin, “Khatami and the Myth of Reform in Iran,” *The Politic* (Spring 2002), Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/khatami-and-the-myth-of-reform-in-iran>. Про завод у Натанзі див. Kelsey Davenport, “Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran,” *Fact Sheets and Briefs*, Arms Control Association, updated November 2018, <https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>.

440 Adrian Levy and Cathy Scott-Cook, “Al-Qaeda Has Rebuilt Itself — with Iran’s Help,” *The Atlantic*, November 11, 2017, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/11/al-qaeda-iran-cia/545576/>.

441 Crist, *The Twilight War*, 521, 529.

442 Про аргументи адміністрації Буша: Michael Rubin, “Iran’s Revolutionary Guard: A Rogue Outfit,” *Middle East Quarterly* 15, no. 4 (Fall 2008), <https://www.meforum.org/1990/irans-revolutionary-guards-a-rogue-outfit>; George W. Bush, “Press Conference by the President,” *The White House*, February 14, 2007, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/02/20070214-2.html>.

443 Kyle Rempfer, “Iran Killed More U. S. Troops in Iraq Than Previously Known, Pentagon Says,” *Military Times*, April 4, 2019, <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2019/04/04/iran-killed-more-us-troops-in-iraq-than-previously-known-pentagon-says/>.

444 Про атаку в Карбалі: Crist, *Twilight War*, 529. Про план убити посла Саудівської Аравії див. Charlie Savage and Scott Shane, "Iranians Accused of a Plot to Kill Saudis' U. S. Envoy," *New York Times*, October 11, 2011, https://www.nytimes.com/2011/10/12/us/us-accuses-iranians-of-plotting-to-kill-saudi-envoy.html?_r=1. Про зрив плану правоохоронцями США: "Iranian Plot to kill Saudi Ambassador Thwarted, U. S. Officials Say," CNN, October 12, 2011, <https://www.cnn.com/2011/10/11/justice/iran-saudi-plot/index.html>. Про двох осіб, яким висунули звинувачення в участі у змові: "Two Men Charged in Alleged Plot to Assassinate Saudi Arabian Ambassador to the United States," Department of Justice Office of Public Affairs, October 11, 2011, <https://www.justice.gov/opa/pr/two-men-charged-alleged-plot-assassinate-saudi-arabian-ambassador-united-states>. Про атаку на посольство Великої Британії див. Robert F. Worth and Rick Gladstone, "Iranian Protesters Attack British Embassy," *New York Times*, November 29, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/11/30/world/middleeast/tehran-protesters-storm-british-embassy.html>.

445 Crist, *Twilight War*, 530.

446 Seymour M. Hersh, "The Iran Plans," *The New Yorker*, April 10, 2006, <https://www.newyorker.com/magazine/2006/04/17/the-iran-plans>.

447 Із 2012 по 2014 рік іранська економіка скорочувалася на 9 відсотків щороку, експорт нафти-сирцю різко впав, а понад 120 мільярдів доларових резервів за кордоном були для режиму недоступні. Згодом влада перевела активи в Південну Азію та Ісламський банк «Нур» в Об'єднаних Арабських Еміратах, але той призупинив бізнес із Іраном, що призвело до падіння курсу ріала на 30 відсотків. Режим більше не міг проводити операції в доларах. Про цю статистику див. Jay Solomon, *The Iran Wars* (New York: Random House, 2016), 167.

448 Navid Hassibi, "Why Can't Iran and Israel Be Friends?" *Guardian*, February 20, 2014, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2014/feb/20/why-cant-iran-and-israel-be-friends>.

449 Jonathan Saul and Parisa Hafezi, "Iran Boosts Military Support in Syria to Bolster Assad," Reuters, February 21, 2014, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-iran-insight/iran-boosts-military-support-in-syria-to-bolster-assad-idUSBREA1K0TV20140221>; Hashmatallah Moslih, "Iran 'Foreign Legion' Leans on Afghan Shia in Syria War," *Aljazeera*, January 22, 2016, <https://www.aljazeera.com/news/2016/01/iran-foreign-legion-leans-afghan-shia-syria-war-160122130355206.html>; Margherita Stancati, "Iran Backs Taliban with Cash and Arms," *Wall Street Journal*, June 11, 2015, <https://www.wsj.com/articles/iran-backs-taliban-with-cash-and-arms-1434065528>.

450 "White House Rebuffed Clinton-Petraeus Plan to Arm Syrian Rebels: Report," Reuters, February 2, 2013, <https://www.reuters.com/article/us-usa-syria-clinton/white-house-rebuffed-clinton-petraeus-plan-to-arm-syrian-rebels-report-idUSBRE91201220130203>.

451 Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy," *Mosaic*, February 2, 2015, <https://mosaicmagazine.com/essay/politics-current-affairs/2015/02/obamas-secret-iran-strategy/>.

452 Katherine Bauer, "Iran on Notice," Washington Institute for Near East Policy, February 16, 2017, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iran-on-notice>.

453 Про фінансування «Хезболли»: Nathan Sales, "Countering Iran's Global Terrorism," U. S. State Department, November 13, 2018, <https://www.state.gov/countering-irans-global-terrorism/>. Про війська Ірану в Сирії: Laila Bassam, "Assad Allies, Including Iranians, Prepare Ground Attack in Syria: Sources," Reuters, October 1, 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria->

[iranians-exclusi/assad-allies-including-iranians-prepare-ground-attack-in-syria-sources-idUSKCN0RV4DN20151001](#). Про випробування балістичних ракет: Behnam Ben Taleblu, “Iranian Ballistic Missile Tests Since the Nuclear Deal,” *Foundation for the Defense of Democracies*, February 9, 2017, https://s3.us-east-2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/documents/20917_Behnam_Ballistic_Missile.pdf;

“Why Iran Targets ISIS Positions in Syria’s Deir Ezzor?” *Iran’s View*, June 9, 2017, <http://www.iransview.com/why-iran-targets-isis-positions-in-syrias-deir-ezzur/1729/>. “کشف ۳ شبکه” *بزرگ فساد اقتصادی/ انهدام ۱۵۷ کانال مستهجن* 454 *Mehr News*, February 23, 2017, <https://www.mehrnews.com>

455 “Victory for a Religious Hardliner in Iran,” *The Economist*, June 27, 2005, <https://www.economist.com/news/2005/06/27/victory-for-a-religious-hardliner-in-iran>.

456 Bill Chappell, “Iranians Vote in Parliamentary Election, After 1 Week of Campaigning,” *NPR*, February 21, 2020, <https://www.npr.org/2020/02/21/807857001/iranians-vote-in-parliamentary-election-after-1-week-of-campaigning>.

457 Hamid Dabashi, “What Happened to the Green Movement in Iran?” *Al Jazeera*, June 12, 2013, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/05/201351661225981675.html>.

458 Про грощі KBIP: Bradley Bowman and Andrew Gabel, “Hold IRGC Accountable for Targeting U. S. Troops,” *Foundation for Defense of Democracies*, April 12, 2019, <https://www.fdd.org/analysis/2019/04/12/hold-irgc-accountable-for-targeting-u-s-troops/>. Про контрольовані державою компанії та іранську економіку: Yeganeh Torbati, Bozorgmehr Sharafedin, and Babak Dehghanpisheh, “After Iran’s Nuclear Pact, State Firms Win Most Foreign Deals,” *Reuters*, January 19, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-contracts-insight/after-irans-nuclear-pact-state-firms-win-most-foreign-deals-idUSKBN15328S>.

459 Wendy R. Sherman, *Not for the Faint of Heart: Lessons in Courage, Power, and Persistence* (New York: PublicAffairs, 2018), 13.

460 Про документи Моссадека: James C. Van Hook, ed., *Foreign Relations of the United States, 1952–1954: Iran, 1951–1954*, Office of the Historian, U. S. State Department, June 15, 2017, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951–54Iran>; Ali M. Ansari, *Modern Iran: The Pahlavis and After*, 2nd ed. (Harlow, UK: Pearson Longman, 2008), 164–67. Щодо наративу про переворот 1953 року в університетах США див. Gregory Brew, “The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953,” *Texas National Security Review*, August 2019, https://2llqix3cnhb21kcxpr2u9o1k-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/11/Brew_TNSR-Vol-2-Issue-4.pdf. Про медіанаратив щодо перевороту 1953 року див. Lawrence Wu and Michelle Lanz, “How the CIA Overthrew Iran’s Democracy in 4 Days,” *NPR*, February 7, 2019, <https://www.npr.org/2019/01/31/690363402/how-the-cia-overthrew-irans-democracy-in-four-days>.

461 “CIA’s Role in 1953 Iran Coup Detailed,” *Politico*, August 20, 2013, <https://www.politico.com/story/2013/08/cias-role-in-1953-iran-coup-detailed-095731>.

462 Ray Takeyh, “What Really Happened in Iran: The CIA, the Ouster of Mosaddeq, and the Restoration of the Shah,” *Foreign Affairs*, July/August 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2014-06-16/what-really-happened-iran>.

463 Щодо цитати Бена Родеса: Rhodes, *The World as It Is: A Memoir of the Obama White House* (New York: Random House, 2018), 329–30. Про дилему «СВПД або війна»: “Ben Rhodes on Iran:

'You Either Have a Diplomatic Agreement with These Guys or There's Something That Can Escalate into a War,' MSNBC, June 22, 2019, <https://www.msnbc.com/saturday-night-politics/watch/ben-rhodes-on-iran-you-either-have-a-diplomatic-agreement-with-these-guys-or-there-s-some-thing-that-can-escalate-this-into-a-war-62498885877>.

464 Ali Ansari, *Modern Iran Since 1797: Reform and Revolution* (New York: Routledge, 2019).

465 Rhodes, *The World as It Is*, 325.

Розділ 10. Вимушений вибір

466 Про цитату Обама: Firouz Sedarat and Lin Noueihed, "Obama Says Ready to Talk to Iran," Reuters, January 27, 2009, <https://www.reuters.com/article/us-obama-arabiya/obama-says-ready-to-talk-to-iran-idUSTRE50Q23220090127>.

467 Про атаки на танкери: "Gulf of Oman Tanker Attacks: What We Know," BBC, June 18, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48627014>. Про атаку дронів на нафтову установку: Ben Hubbard, Palko Karasz, and Stanley Reed, "Two Major Saudi Oil Installations Hit by Drone Strike, and U. S. Blames Iran," *New York Times*, September 14, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/09/14/world/middleeast/saudi-arabia-refineries-drone-attack.html>.

Про збиття дрона: Helene Cooper, "What We Know About Iran Shooting Down a U. S. Drone," *New York Times*, June 20, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/06/20/us/politics/drone-shot-down-iran-us.html>.

468 "Iran During World War II," United States Holocaust Museum, <https://www.ushmm.org/m/pdfs/Iran-During-World-War-II.pdf>.

469 Про перебування у Франції: Elaine Ganley, "Khomeini Launched a Revolution from a Sleepy French Village," AP News, February 1, 2019, <https://apnews.com/d154664bcfed47e49b0ae0ff3648779c>.

Про інтерв'ю див. Crist, *Twilight War*, 14. Про оцінку шаха з боку Хомейні див. Suzanne Maloney, "1979: Iran and America," Brookings, January 24, 2019, <https://www.brookings.edu/opinions/1979-iran-and-america/>. Про повернення Хомейні, див. "1979: Exiled Ayatollah Khomeini Returns to Iran," On This Day, BBC, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/february/1/newsid_2521000/2521003.stm.

Про слогани див. Associated Press, "AP WAS THERE: Ayatollah Ruhollah Khomeini Returns to Iran," *U. S. News & World Report*, February 1, 2019, <https://www.usnews.com/news/world/articles/2019-02-01/ap-was-there-ayatollah-ruhollah-khomeini-returns-to-iran>. "The Iranian Hostage Crisis," Office of the Historian, U. S. State Department, <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/iranian-crises>.

470 Про протести: "Iran Petrol Price Hike: Protesters Warned that Security Forces May Intervene," BBC, November 17, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50444429>. Щодо зростання цін: Peter Kenyon, "Higher Gasoline Prices in Iran Fuel Demonstrations," NPR, November 19, 2019, <https://www.npr.org/2019/11/19/780713507/higher-gasoline-prices-in-iran-fuel-demonstrations>.

471 "IRGC Head Calls Iran Protests 'World War,'" *Al-Monitor*, November 25, 2019, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/11/iran-protests-number-deaths-mp-irgc.html>.

472 Ali Ansari, *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East* (Basic Books: New York, 2006), 153–54.

473 Farnaz Calafi, Ali Dadpay, and Pouyan Mashayekh, "Iran's Yankee Hero," *New York Times*, April

18, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/04/18/opinion/18calafi.html>.

474 Про демографічні дані: Bijan Dabell, “Iran Minorities 2: Ethnic Diversity,” United States Institute of Peace, September 3, 2013, <https://iranprimer.usip.org/blog/2013/sep/03/iran-minorities-2-ethnic-diversity>.

475 “Iran: Targeting of Dual Citizens, Foreigners,” *Human Rights Watch*, September 26, 2018, <https://www.hrw.org/news/2018/09/26/iran-targeting-dual-citizens-foreigners>.

476 Ansari, *Modern Iran Since 1797*, 407–9.

477 Ansari, *Modern Iran Since 1797*, 274.

478 Про цитати Хаменеї: Ayatollah Ruhollah Khamenei, “The Election of Donald Trump Is a Clear Sign of the Political and Moral Decline of the U.S.,” Khamenei.ir, June 4, 2019, <http://english.khamenei.ir/news/6834/The-election-of-Donald-Trump-is-a-clear-sign-of-the-political>.

479 Про Європу та СВПД: Davenport, “Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran.”

480 Про цитату Саламі: “Tehran,” Flashpoint, International Crisis Group, November 28, 2019, <https://www.crisisgroup.org/trigger-list/iran-us-trigger-list/flashpoints/tehran>.

481 Editorial Board, “Justice Arrives for Soleimani,” *Wall Street Journal*, January 3, 2020, [https://www.wsj.com/articles/justice-arrives-for-soleimani-11578085286?](https://www.wsj.com/articles/justice-arrives-for-soleimani-11578085286?emailToken=e11bad7a48ad072ad8c3a7b409690538UNGHGeR+Gsa+R3fS5fT6VKBXwaoQHV/gUgQIC3GVRFNRnoUquqzK1B+0GtEll5XH8b2y5QxMjRlCjX3ki8UzLA%3D%3D&ref)

[emailToken=e11bad7a48ad072ad8c3a7b409690538UNGHGeR+Gsa+R3fS5fT6VKBXwaoQHV/gUgQIC3GVRFNRnoUquqzK1B+0GtEll5XH8b2y5QxMjRlCjX3ki8UzLA%3D%3D&ref](https://www.wsj.com/articles/justice-arrives-for-soleimani-11578085286?emailToken=e11bad7a48ad072ad8c3a7b409690538UNGHGeR+Gsa+R3fS5fT6VKBXwaoQHV/gUgQIC3GVRFNRnoUquqzK1B+0GtEll5XH8b2y5QxMjRlCjX3ki8UzLA%3D%3D&ref)
[link=article_email_share](#).

482 Про витрати: John E. Pike, “Iran — Military Spending,” *Globalsecurity.org*, updated July 20, 2019, <https://www.globalsecurity.org/military/world/iran/budget.htm>; “SIPRI Military Expenditure Database,” Stockholm International Peace Institute, 2018, <https://www.sipri.org/databases/milex>.

483 David Adesnik and Behnam Ben Taleblu, “Burning Bridge: The Iranian Land Corridor to the Mediterranean,” Foundation for Defense of Democracies, June 18, 2019, <https://www.fdd.org/analysis/2019/06/18/burning-bridge/>.

484 Це фінансування включає понад 800 мільйонів доларів для «Хезболли» та 100 мільйонів на рік для ХАМАС і Організації ісламського джихаду разом узятих. Див. Yaya J. Fanusie and Alex Entz, “Hezbollah Financial Assessment,” *Terror Finance Briefing Book*, Center on Sanctions and Illicit Finance, Foundation for Defense of Democracies, September 2017; David Adesnik, “Iran Spends \$16 Billion Annually to Support Terrorists and Rogue Regimes,” Foundation for Defense of Democracies, January 10, 2018, <https://www.fdd.org/analysis/2018/01/10/iran-spends-16-billion-annually-to-support-terrorists-and-rogue-regimes/>; Daniel Levin, “Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad,” *The Iran Primer*, United States Institute of Peace, July 9, 2018, <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>.

Про ракетні удари див. Shawn Snow, “Drone and Missile Attacks Against Saudi Arabia Underscore Need for More Robust Air Defenses,” *Military Times*, October 25, 2019, <https://www.militarytimes.com/flashpoints/2019/10/25/drone-and-missile-attacks-against-saudi-arabia-underscore-need-for-more-robust-air-defenses/>. Про атаки на кораблі див. Michael Knights and Farzin Nadimi, “Curbing Houthi Attacks on Civilian Ships in the Bab Al-Mandab,” *Washington Institute*, July 27, 2018, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/curbing-houthi-attacks-on-civilian-ships-in-the-bab-al-mandab>.

485 “Saudi Crown Prince Calls Iran Leader ‘New Hitler’: NYT,” *Reuters*, November 23, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-saudi-security-iran/saudi-crown-prince-calls-iran-leader-new->

[hitler-nyt-idUSK BN1DO0G3](#).

486 Про зв'язок з таборами ОБП: Tony Badran, "The Secret History of Hezbollah," *Foundation for Defense of Democracies*, November 18, 2013, <https://www.fdd.org/analysis/2013/11/18/the-secret-history-of-hezbollah/>. Про надання «Хезболлю» соціальних послуг див. Daniel Byman, *Understanding Proto-Insurgencies: RAND Counterinsurgency Study — Paper 3*, RAND Corporation, 2007, https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP178.html.

487 Про боротьбу «Хезболли» в Ізраїлі та проти ІДІЛ: Nicholas Blanford, "Lebanon: The Shiite Dimension," *Wilson Center*, August 27, 2015, <https://www.wilsoncenter.org/article/lebanon-the-shiite-dimension>. Про напади сунітів на шіїтів: "Lebanon: Extremism and Counter-Extremism," *Counter Extremism Project*, November 1, 2019, <https://www.counterextremism.com/countries/lebanon>. Про захист «Хезболлю» священних місць шіїтів див. Joseph Daher, "Hezbollah, the Lebanese Sectarian State, and Sectarianism," *Middle East Institute*, April 13, 2017, <https://www.mei.edu/publications/hezbollah-lebanese-sectarian-state-and-sectarianism>. Про карту бойових дій «Хезболли» див. "Hezbollah: A Recognized Terrorist Organization," *Israel Defense Forces*, <https://www.idf.il/en/minisites/hezbollah/hezbollah/hezbollah-a-recognized-terrorist-organization/>.

488 Про рекомендації: Yaya J. Fanusie and Alex Entz, "Hezbollah Financial Assessment," *Terror Finance Briefing Book*, Center on Sanctions and Illicit Finance, Foundation for Defense of Democracies, September 2017.

489 Про жертви з «Хезболли»: Aryeh Savir, "Study: 1,139 Hezbollah Terrorists Killed While Fighting in Syria," *Jewish Press*, March 28, 2019, <https://www.jewishpress.com/news/us-news/study-1139-hezbollah-terrorists-killed-while-fighting-in-syria/2019/03/28/>.

490 Про протести: Rebecca Collard, "Untouchable No More: Hezbollah's Fading Reputation," *Foreign Policy*, November 27, 2019, <https://foreignpolicy.com/2019/11/27/lebanon-protests-hezbollah-fading-reputation/>.

491 Про «Хезболду» та Сили оборони Ізраїлю: William M. Arkin, "Divine Victory for Whom? Airpower in the 2006 Israel-Hezbollah War," *Strategic Studies Quarterly* 1, no. 2 (Winter 2007): 104–5. Про КВІР та Ізраїль: Daniel Levin, "Iran, Hamas and Palestinian Islamic Jihad," *The Iran Primer*, United States Institute of Peace, July 9, 2018, <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>; Michael Bachner and Toi Staff, "Iran Said Increasing Hamas Funding to \$30m per Month, Wants Intel on Israel," *Times of Israel*, August 5, 2019, <https://www.timesofisrael.com/iran-agrees-to-increase-hamas-funding-to-30-million-per-month-report/>. Про загрозу від КВІР див. Ahmad Majidiyar, "IRGC General: Any Future War Will Result in Israel's Annihilation," *Middle East Institute*, April 20, 2018, <https://www.mei.edu/publications/irgc-general-any-future-war-will-result-israels-annihilation>.

492 Більше про ідеологію КВІР: Ali Ansari and Kasra Aarabi, "Ideology and Iran's Revolution: How 1979 Changed the World," *Tony Blair Institute*, February 11, 2019, <https://institute.global/insight/co-existence/ideology-and-irans-revolution-how-1979-changed-world>. Про втрати в Ірано-іракській війні: "Iran's Networks of Influence in the Middle East," *International Institute for Strategic Studies*, November 2019, chap. 1: "Tehran's Strategic Intent," <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier/iran-19-03-ch-1-tehrans-strategic-intent>.

493 Про удари Сил оборони Ізраїлю див. Joseph Hincks, "Israel Is Escalating Its Shadow War with Iran. Here's What to Know," *Time*, August 29, 2019, <https://time.com/5664654/israel-iran-shadow->

war/. Ізраїльський погляд на цю тему: TOI Staff, “Gantz Positive on Gaza Disengagement in First Interview, Drawing Right’s Ire,” *Times of Israel*, February 6, 2019, <https://www.timesofisrael.com/gantz-positive-on-gaza-disengagement-in-first-interview-drawing-rights-ire/>.

494 John Kifner, “400 Die as Iranian Marchers Battle Saudi Police in Mecca; Embassies Smashed in Tehran,” *New York Times*, August 2, 1987, <https://www.nytimes.com/1987/08/02/world/400-die-iranian-marchers-battle-saudi-police-mecca-embassies-smashed-teheran.html?pagewanted=all>.

495 Про страту шейха: Florence Gaub, “War of Words: Saudi Arabia v Iran,” European Union Institute for Security Studies, February 2016, [https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief 2 Saudi Arabia Iran 01.pdf](https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%20Saudi%20Arabia%20Iran%2001.pdf). Про висунуті шейху звинувачення: “Saudi Arabia Executes 47 on Terrorism Charges,” *Al Jazeera*, January 2, 2016, <https://www.aljazeera.com/news/2016/01/saudi-announces-execution-47-terrorists-160102072458873.html>.

496 Про спроби посередництва США: Jackie Northam, “Saudi Arabia Sought Dialogue with Iran. Then the U.S.-Iranian Conflict Escalated,” *NPR*, January 9, 2020, <https://www.npr.org/2020/01/09/794519810/saudi-arabia-sought-dialogue-with-iran-then-the-u-s-iranian-conflict-escalated>.

497 Про невдалий напад 1987 року: John E. Pike, “Iran Ajr Class Landing Ship,” *Globalsecurity.org*, updated July 12, 2019, <https://www.globalsecurity.org/military/world/iran/ajr.htm>; Bradley Peniston, “Capturing the Iran Ajr,” *Navybook.com*, <http://www.navybook.com/no-higher-honor/timeline/capturing-the-iran-ajr>. Про кібератаку на Aramco: David E. Sanger, *The Perfect Weapon: War, Sabotage, and Fear in the Cyber Age* (New York: Crown, 2018), 51–52.

498 Про Осаму бін Ладена: Thomas Joscelyn and Bill Roggio, “Analysis: CIA Releases Massive Trove of Osama bin-Laden Files,” *FDD’s Long War Journal*, Foundation for Defense of Democracies, November 2017, <https://www.longwarjournal.org/archives/2017/11/analysis-cia-releases-massive-trove-of-osama-bin-ladens-files.php>; Osama bin Laden, “Letter to Karim,” Files, Office of the Director of National Intelligence, October 18, 2007, <https://www.dni.gov/files/documents/ubl2016/english/Letter%20to%20Karim.pdf>. Про Чабахарську атаку: “Deadly Bomb Attack in Iran City of Chabahar,” *BBC News*, December 15, 2010, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-11997679>. Про атаки 2017 року див. “Islamic State Claims Stunning Attacks in Heart of Iran,” *Associated Press*, June 7, 2017, <https://apnews.com/510f0af4615443c08ff7f52c2657bb76/Islamic-State-claims-attacks-on-Iran-parliament-shrine>. Про стрілянину на параді: Erin Cunningham and Bijan Sabbagh, “Gunmen Kill at Least 2 Dozen in Attack on Military Parade in Iran,” *Washington Post*, September 22, 2018, https://www.washingtonpost.com/world/several-killed-at-least-20-injured-in-attack-on-military-parade-in-iran/2018/09/22/ec016b97-a889-4a7d-b402-479bd6858e0a_story.html.

499 Про цитату з бігборда: Murray, *The Iran-Iraq War*, 263.

500 Kenneth D. Ward, “Statement by Ambassador Kenneth D. Ward,” Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, November 2018, https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/2018/11/USA_0.pdf.

501 Більше про хронологію ядерної угоди з Іраном: Davenport, “Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran”; Kelsey Davenport, “Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue, 2003–2013,” *Fact Sheets & Briefs*, Arms Control Association, August 2017,

[https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran Nuclear Proposals](https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals).

502 Про цитату Буша: Crist, *Twilight War*, 538.

503 Ellen Nakashima and Joby Warrick, “Stuxnet Was Work of U. S. and Israeli Experts, Officials Say,” *Washington Post*, June 2, 2012, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/stuxnet-was-work-of-us-and-israeli-experts-officials-say/2012/06/01/gJQAlnEy6U_story.html.

504 Про тестові підриви ракет: Crist, *Twilight War*, 552–53. Про вбивства науковців-атомників: Sanger, *The Perfect Weapon*, 26.

505 Міленіалізм («міленаризм», «хіліазм») — релігійна концепція, поширена в авраамічних релігіях (християнство, іслам, юдаїзм), щодо встановлення Царства Божого на землі в кінці історії після апокаліптичних потрясінь. — *Прим. наук. ред.*

506 Про обіцянку Хаменеї помститися: “Qasem Soleimani: U. S. Kills Top Iranian General in Baghdad Air Strike,” BBC News, January 3, 2020, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-50979463>. Про відплатну ракетну атаку: “Iraq,” International Crisis Group, January 12, 2020, <https://www.crisisgroup.org/trigger-list/iran-us-trigger-list/flashpoints/iraq>; Associated Press, “Military Contractor Slain in Iraq Buried in California,” *New York Times*, January 7, 2020, <https://www.nytimes.com/aponline/2020/01/07/us/ap-us-iraq-attack-contractor.html>.

507 Різниця в підрахунках — від 106 до 1500. Див. Farnaz Fassihi and Rick Gladston, “With Brutal Crackdown, Iran Convulsed by Worst Unrest in 40 Years,” *New York Times*, December 3, 2019 <https://www.nytimes.com/2019/12/01/world/middleeast/iran-protests-deaths.html>; “Iran: Thousands Arbitrarily Detained and at Risk of Torture in Chilling Post-Protest Crackdown,” Amnesty International, December 16, 2019, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/12/iran-thousands-arbitrarily-detained-and-at-risk-of-torture-in-chilling-post-protest-crackdown/>. Про гасла протесту: Farnaz Fassihi, “Iran Blocks Nearly All Internet Access,” *New York Times*, December 5, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/11/17/world/middleeast/iran-protest-rouhani.html>; Lenah Hassaballah and Leen Alfaisal, “Death to the Dictator: Iran Protests Intensify After Petrol Price Hike,” Al Arabiya English, November 16, 2019, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2019/11/16/-Severe-protests-erupt-in-Iran-after-petrol-price-hike-State-media.html>.

508 Michael Safi, “Iran: Protests and Teargas as Public Anger Grows Over Aircraft Downing,” *Guardian*, January 13, 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/12/iran-riot-police-anti-government-backlash-ukraine>.

509 Office of Public Affairs, U. S. Department of Justice, “Seven Iranians Working for Islamic Revolutionary Guard Corps–Affiliated Entities Charged for Conducting Coordinated Campaign of Cyber Attacks Against U. S. Financial Sector,” Justice News, United States Department of Justice, March 24, 2016, <https://www.justice.gov/opa/pr/seven-iranians-working-islamic-revolutionary-guard-corps-affiliated-entities-charged>.

510 Про інцидент із Vincennes: Crist, *Twilight War*, 369.

511 Про відтік мізків з Ірану: Ali Ansari, *Modern Iran Since 1797*, 407–9; Cincotta and Karim Sadjadpour, “Iran in Transition: The Implications of the Islamic Republic’s Changing Demographics,” Carnegie Endowment for International Peace, December 18, 2017, <https://carnegieendowment.org/2017/12/18/iran-in-transition-implications-of-islamic-republic-s-changing-demographics-pub-75042>. Про витрати Ірану на оборону: John E. Pike, “Iran — Military Spending,” [Globalsecurity.org](http://www.globalsecurity.org), updated July 20, 2019, <https://www.globalsecurity.org/military/world/iran/budget.htm>.

Розділ 11. **Визначення божевілля**

512 Марджа — вище духовне звання шиїтських духовних лідерів, чільних авторитетів у питаннях права і богослов'я, які виносять правові рішення, що обов'язкові до виконання для всіх шиїтів. Цей титул носять аятоли Ірану. — *Прим. пер.*

513 Про візит 2002 року: James Kelly, “Dealing with North Korea’s Nuclear Programs,” U. S. Department of State Archive, July 15, 2004, <https://2001-2009.state.gov/p/eap/rls/rm/2004/34395.htm>. Про легководний реактор: International Atomic Energy Agency, “Agreed Framework of 21 October 1994 Between the United States of America and the Democratic People’s Republic of Korea,” Information Circular, November 2, 1994, <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1994/infcirc457.pdf>.

514 Victor Cha, *The Impossible State: North Korea, Past and Future* (New York: Ecco, 2013), 292.

515 “Hyundai Chief Admits to N. Korean Summit Payoff-2003-02-16,” Voice of America, October 29, 2009, <https://www.voanews.com/archive /hyundai-chief-admits-n-korean-summit-payoff-2003-02-16>.

516 Adam Taylor, “Analysis: Why the Olympics Matter When It Comes to North Korea,” *Washington Post*, January 3, 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/01/03/why-the-olympics-matter-when-it-comes-to-north-korea/>.

517 Andrei Lankov, *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia* (New York: Oxford University Press, 2013), 202–3. Ланьков доходить висновку, що робітники отримували менше за 35 відсотків зарплати, а оскільки щорічний прибуток Кесонської промислової зони становив понад 40 мільйонів, це було найбільше джерело готівки для північнокорейського уряду.

518 International Atomic Energy Agency, “IAEA and DPRK: Chronology of Key Events,” July 25, 2014, www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/chronology-of-key-events.

519 Choe Sang-Hun, “North Korea Claims to Conduct 2nd Nuclear Test,” *New York Times*, May 25, 2009, www.nytimes.com/2009/05/25/world/asia/25nuke.html.

520 Про атаку підводних човнів: Victor Cha, “The Sinking of Cheonan,” Center for Strategic and International Studies, April 22, 2010, <https://www.csis.org/analysis/sinking-cheonan>. Про Йонпхьондо: “North Korea Shells Southern Island, Two Fatalities Reported,” *Korea JoongAng Daily*, November 23, 2010, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11818005>.

521 Siegfried Hecker, “A Return Trip to North Korea’s Yongbyon Nuclear Complex,” NAPSNet Special Report, Nautilus Institute, November 22, 2010, <https://nautilus.org/napsnet/napsnet-special-reports/a-return-trip-to-north-koreas-yongbyon-nuclear-complex/>.

522 Michael Rubin, *Dancing with the Devil: The Perils of Engaging Rogue Regimes* (New York: Encounter Books, 2014), 129–30.

523 Jimmy Carter, “Listen to North Korea,” Carter Center, November 23, 2010, https://www.cartercenter.org/news/editorials_speeches/jc-listen-to-north-korea.html.

524 Carter, “Listen to North Korea.” Про зауваження президента Обами: “Obama, Barack H., Public Papers,” Presidents of the United States: Barack Obama, 2011 (Washington, DC: Office of the Federal Register, National Archives and Records Administration, 2015), 2:1265.

525 Jong Kun Choi, “The Perils of Strategic Patience with North Korea,” *Washington Quarterly* 38, no. 4 (2016): 57–72.

526 Gerald F. Seib, Jay Solomon, and Carol E. Lee, “Barack Obama Warns Donald Trump on North Korea Threat,” *Wall Street Journal*, November 22, 2016, <https://www.wsj.com/articles/trump-faces-north-korean-challenge-1479855286>.

527 Benjamin Haas, “South Korea: Former President Park Geun-Hye Sentenced to 24 Years in Jail,” *Guardian*, April 6, 2018, www.theguardian.com/world/2018/apr/06/former-south-korea-president-park-geun-hye-guilty-of-corruption.

528 В оригіналі — Sunshine Policy та Moonshine Policy. Останнє містить кілька шарів іронії. Виникає асоціація між прізвиськом корейського президента (Moon) і протиставленням сонячного та місячного світла (sunshine та moonshine). Також слово moonshine на сленгу означає «самогон» — це натяк на численні саміти президента Муна з Північною Кореєю, які закінчувалися бенкетами. — Прим. пер.

529 Uri Friedman, “The ‘God Damn’ Tree that Nearly Brought America and North Korea to War,” *The Atlantic*, June 12, 2018, www.theatlantic.com/international/archive/2018/06/axe-murder-north-korea-1976/562028/.

530 Див. Anna Fifield, *The Great Successor: The Divinely Perfect Destiny of Brilliant Comrade Kim Jong Un* (New York: PublicAffairs, 2019), 16–19.

531 Central Intelligence Agency, “Consequences of U. S. Troop Withdrawal from Korea in Spring, 1949,” CIA, February 28, 1949, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000258388.pdf.

532 Запис у щоденнику Джеймса Форрестала від 25 квітня 1947 року, цит. за Nadia Schadlow, *War and the Art of Governance: Consolidating Combat Success into Political Victory* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2017), 178–179. У 1947 році Об’єднані начальники штабів уже доходили висновку, що Корея не варта тривалої американської присутності. Див. William Stueck and Boram Yi, “An Alliance Forged in Blood: The American Occupation of Korea, the Korean War, and the U.S. — South Korean Alliance,” *Journal of Strategic Studies* 33, no. 2 (2010), 177–209.

533 Один із закликів Кім Ір Сена до Сталіна, щоб той підтримав агресію Півночі проти Півдня, покликався на те, що війна закінчиться швидко, ще до того, як Сполучені Штати встигнуть утрутитися. Kathryn Weathersby, “Soviet Aims in Korea and the Origins of the Korean War, 1945–1950: New Evidence from Russian Archives,” *Cold War International History Project Working Paper Series* (1993): 28–31.

534 CIA, “Consequences.”

535 John Quincy Adams, “An Address Delivered at the Request of a Commission of Citizens of Washington; on the Occasion of Reading the Declaration of Independence” (Washington, DC: Davis and Force, 1821), 29. Там написано про Америку таке: «Хоч би де було або буде розгорнуте знамено свободи й незалежності, там будуть її серце, її благословення та її молитви. Але вона не вирушає за кордон у пошуках монстрів, яких треба знищити. Вона прихильниця свободи та незалежності для всіх. Вона захисниця і поборниця лише себе самої».

536 United Nations Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, “Country Profile: Democratic People’s Republic of Korea” and “Country Profile: Republic of Korea,” <https://unstats.un.org/UNSD/snaama/CountryProfile?ccode=408> та <https://unstats.un.org/UNSD/snaama/CountryProfile?ccode=408>. ВВП Південної Кореї у 2017 році становив 1,5 трильйона доларів — до порівняння з 13 мільярдами доларів ВВП Північної Кореї.

537 Observatory of Economic Complexity, “Country Profile: North Korea,” ОЕС, <https://oec.world/en/profile/country/prk/>.

538 Підсумовано за Lankov, *The Real North Korea*, 32–33.

539 Andrei Lankov, “Fiasco of 386 Generation,” *Korea Times*, February 5, 2008, https://www.koreatimes.co.kr/www/news/special/2008/04/180_18529.html.

540 Fifield, *The Great Successor*, 88.

541 Julian Ryall, “Kim Jong Un Was Child Prodigy Who Could Drive at Age of Three, Claims North Korean School Curriculum,” *Telegraph*, April 10, 2015, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/northkorea/11526831/Kim-Jong-un-was-child-prodigy-who-could-drive-at-age-of-three-claims-North-Korean-school-curriculum.html>.

542 Fifield, *The Great Successor*, 203–5.

543 Institute for National Security Strategy, “The Misgoverning of Kim Jong Un’s Five Years in Power,” December 2016, http://www.inss.re.kr/contents/publications_yc.htm

544 Choe Sang-Hun, “In Hail of Bullets and Fire, North Korea Killed Official Who Wanted Reform,” *New York Times*, March 12, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/03/13/world/asia/north-korea-executions-jang-song-thaek.html>.

545 Justin McCurry, “North Korea Defence Chief Reportedly Executed with Anti-aircraft Gun,” *Guardian*, May 13, 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/may/13/north-korean-defence-minister-executed-by-anti-aircraft-gun-report>.

546 Lankov, *The Real North Korea*, 43–44.

547 Fifield, *The Great Successor*, 124–27.

548 Підсумування на основі Davenport, “Chronology of U.S. — North Korean Nuclear and Missile Diplomacy,” *Fact Sheets & Briefs*, Arms Control Association, November 2019, <https://www.armscontrol.org/factsheets/dprkchron#2016>.

549 Ministry of Justice, “Immigration and Foreigner Policy Monthly Statistics,” December 2018, http://www.korea.kr/archive/expDocView.do?docId=38330&call_from=rsslink.

550 Пізніше Китай примусить Південну Корею до поступок в обмін на зняття власних санкцій, запроваджених через ТНААД. Див. David Voldzko, “China Wins Its War Against South Korea’s U.S. TNAAD Missile Shield — Without Firing a Shot,” *South China Morning Post*, November 18, 2017, <https://www.scmp.com/week-asia/geopolitics/article/2120452/china-wins-its-war-against-south-koreas-us-thaad-missile>.

551 Ankit Panda, “U. S. Intelligence: North Korea’s Sixth Test Was a 140 Kiloton ‘Advanced Nuclear’ Device,” *The Diplomat*, September 6, 2017, <https://thediplomat.com/2017/09/us-intelligence-north-koreas-sixth-test-was-a-140-kiloton-advanced-nuclear-device/>.

552 Donald Trump, @realDonaldTrump, “I told Rex Tillerson, our wonderful Secretary of State, that he is wasting his time trying to negotiate with Little Rocket Man... Save your energy Rex, we’ll do what has to be done!” *Twitter*, October 1, 2017, 6:31 a. m. <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/914497947517227008>.

Розділ 12. Без неї він має почуватися безпечніше

553 Choe Sang-Hun, “Happy Birthday, Trump Tells Kim. Not Enough, North Korea Says,” *New York Times*, January 11, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/11/world/asia/trump-kim-jong-un-birthday.html>.

554 Більше про швидкий економічний розвиток Японії див. Ezra Vogel, *Japan as Number 1*:

Lessons for America (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979), 9–10.

555 “Full Text of Abe’s Speech before U. S. Congress,” *Japan Times*, April 30, 2015, https://www.japantimes.co.jp/news/2015/04/30/national/politics-diplomacy/full-text-abes-speech-u-s-congress/#.XhQ_P0dKiMo.

556 Про Сан-Франциську систему і появу нової безпекової архітектури в Азії після Другої світової війни див. Victor Cha, *Powerplay: The Origins of the American Alliance System in Asia* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016).

557 Macrotrends, “South Korea GDP 1960–2020,” <https://www.macrotrends.net/countries/KOR/south-korea/gdp-gross-domestic-product>. Див. також Macrotrends, “South Korea Life Expectancy 1950–2020,” <https://www.macrotrends.net/countries/KOR/south-korea/life-expectancy>.

558 World Bank, “Access to Electricity (% of Population) — Korea, Dem. People’s Rep.,” <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.ACCS.ZS?locations=KR>. Див. також Rick Newman, “Here’s How Lousy Life Is in North Korea,” *US News*, April 12, 2013, <https://www.usnews.com/news/blogs/rick-newman/2013/04/12/heres-how-lousy-life-is-in-north-korea>.

559 Elizabeth Shim, “Stunted Growth, Acute Anemia Persists in North Korean Children, Says Report,” United Press International, September 18, 2015, https://www.upi.com/Top_News/World-News/2015/09/18/Stunted-growth-acute-anemia-persists-in-North-Korean-children-says-report/4351442628108/.

560 Як сказав Лю Мінфу, довірена особа Сі Цзіньпіна, японському репортеру Кендзі Мінемурі: «Зараз настав час для Японії позбутися надмірної залежності від Сполучених Штатів і «повернутися до Азії». З тим, як Китай бореться із зусиллями США стримати його зростання, Японія має відмовитися від контролю з боку Сполучених Штатів і співпрацювати з Китаєм для створення нового порядку в Східній Азії». Kenji Minemura, “Interview: Liu Mingfu: China Dreams of Overtaking U. S. in Thirty Years,” *Asahi Shimbun*, May 28, 2019, <http://www.asahi.com/ajw/articles/AJ201905280016.html>.

561 David Lai and Alyssa Blair, “How to Learn to Live with a Nuclear North Korea,” *Foreign Policy*, August 7, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/08/07/how-to-learn-to-live-with-a-nuclear-north-korea/>.

562 Див. Kim Jong-un, “Let Us March Forward Dynamically Towards Final Victory, Holding Higher the Banner of Songun,” April 15, 2012, 9, <http://www.korean-books.com.kp/KBMbooks/ko/work/leader3/1202.pdf>.

563 Chong Bong-uk, *Uneasy, Shaky Kim Jong-il Regime* (Seoul, South Korea: Naewoe Press, 1997), 17. Див. також Kim Tae-woon et al., “Analysis on the Practical Characteristics of Kim Jong-Il Era’s Major Ruling Narratives, Unification Policy Studies (2006) 27–31, <http://repo.kinu.or.kr/bitstream/2015.oak/1610/1/0001423170.pdf>.

564 Jeffrey Lewis, “North Korea Is Practicing for Nuclear War,” *Foreign Policy*, March 9, 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/03/09/north-korea-is-practicing-for-nuclear-war/>.

565 Cha, *The Impossible State*, 216.

566 United States Congress, “U. S. Congress Resolution Condemning North Korea for the Abductions and Continued Captivity of Citizens of the ROK and Japan as Acts of Terrorism and Gross Violations of Human Rights,” 109th Congress, 2005, <https://www.congress.gov/bill/109th->

[congress/house-concurrent-resolution/168](https://www.congress.gov/house-concurrent-resolution/168).

567 Див. Robert S. Boynton, “North Korea’s Abduction Project,” *The New Yorker*, December 21, 2015, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/north-koreas-abduction-project>.

568 Див. Cha, *The Impossible State*, 238–39.

569 Більше про ядерний шантаж Північної Кореї: Tristan Volpe, “The Unraveling of North Korea’s Proliferation Blackmail Strategy,” Kim Sung Chull et al., eds. *North Korea and Nuclear Weapons: Entering the New Era of Deterrence* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2017), 73–88. Див. також Patrick McEachern, “More than Regime Survival,” *North Korean Review* 14, no. 1 (2018): 115–18.

570 Amos Harel and Aluf Benn, “No Longer a Secret: How Israel Destroyed Syria’s Nuclear Reactor,” *Haaretz*, March 23, 2018, <https://www.haaretz.com/world-news/MAGAZINE-no-longer-a-secret-how-israel-destroyed-syria-s-nuclear-reactor-1.5914407>.

571 Toi Staff, “North Korea Offered Israel a Halt to Its Missile Sales to Iran for \$1b — Report,” *Times of Israel*, July 9, 2018, <https://www.timesofisrael.com/north-korea-offered-israel-a-halt-to-its-missile-sales-to-iran-for-1b-report/>.

572 Michael Schwartz, “U. N. Links North Korea to Syria’s Chemical Weapons Program,” *New York Times*, February 27, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/02/27/world/asia/north-korea-syria-chemical-weapons-sanctions.html>; see also Bruce E. Bechtol Jr., “North Korea’s Illegal Weapons Trade: The Proliferation Threat from Pyongyang,” *Foreign Affairs*, June 6, 2018, <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-korea/2018-06-06/north-koreas-illegal-weapons-trade>.

573 Про контрабанду зброї: United Nations Security Council, “Report of the Panel of Experts Established Pursuant to Resolution 1874 (2009),” United Nations Security Council, 2019, 4, <https://www.undocs.org/S/2019/171>. Більше про зв’язки Північної Кореї з Іраном та Сирією: Bruce Bechtol Jr., “North Korea’s Illegal Weapons Trade.”

574 Про стратегію адміністрації Трампа щодо Північної Кореї у 2017 році: Donald J. Trump, “Remarks by President Trump to the National Assembly of the Republic of Korea — Seoul, Republic of Korea,” Remarks, The White House, November 7, 2017, [whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-national-assembly-republic-korea-seoul-republic-korea/](https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-national-assembly-republic-korea-seoul-republic-korea/);

James Jeffrey, “What If H. R. McMaster Is Right About North Korea?” *The Atlantic*, January 18, 2018, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/hr-mcmaster-might-be-right-about-north-korea/550799/>; Duane Patterson, “National Security Advisor General H. R. McMaster on MSNBC with Hugh,” *HughHewitt.com*, August 5, 2017, <https://www.hughhewitt.com/national-security-advisor-general-h-r-mcmaster-msnbc-hugh/#>.

575 “Kim Yong-chol: North Korea’s Controversial Olympics Delegate,” BBC News, February 23, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-asia-43169604>.

576 Південнокорейська газета стверджувала: Кім Чен Ин під час саміту з президентом Мунм у 2018 році заявляв, що йому більше подобається економічна відкритість у в’єтнамському стилі, ніж китайська модель. Див. Park Ui-myung and Choi Mira, “North Korean Leader Envisions Vietnam-like Opening for North Korea: Source,” *Pulse*, May 4, 2018, <https://pulsenews.co.kr/view.php?year=2018&no=285653>. Див. також John Reed and Bryan Harris, “North Korea Turns to Vietnam for Economic Ideas,” *Financial Times*, November 28, 2018, <https://www.ft.com/content/c8a4fc68-f2cd-11e8-ae55-df4bf40f9d0d>.

577 Про «господарів грошей» і про Денніса Родмана: Fifield, *The Great Successor*, 142–43 та 174–

80.

578 Jeong Yong-soo et al., “Donju Are Princes of North Korean Economy,” *Korea JoongAng Daily*, October 18, 2019, <http://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=3054069>.

579 Див. твіт Трампа: <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1160158591518674945?s=20>.

580 White House, “Remarks by President Trump after Meeting with Vice Chairman Kim Yong Chol of the Democratic People’s Republic of Korea,” Remarks, The White House, June 1, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-meeting-vice-chairman-kim-yong-chol-democratic-peoples-republic-korea/>.

581 Див. твіт Трампа про потенційне перетворення Північної Кореї на «потужного економічного гравця» й окреслення Кіма як «здібного лідера»: <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1094035813820784640?s=20>.

582 Roberta Rampton, “We Fell in Love’: Trump Swoons over Letters from North Korea’s Kim,” *Reuters*, September 29, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-northkorea-usa-trump/we-fell-in-love-trump-swoons-over-letters-from-north-koreas-kim-idUSKCN1MA03Q>.

583 Jordan Fabian, “Trump Says Kim Not Responsible for Otto Warmbier’s Death: ‘I Will Take Him at His Word,’” *The Hill*, February 28, 2019, <https://thehill.com/homenews/administration/431962-trump-says-kim-not-responsible-for-otto-warmbiers-death-i-will-take>.

584 Повний текст промови див. “Address by President Moon Jae-in at May Day Stadium in Pyeongyang,” *Chung Wa Dae*, <https://english1.president.go.kr/briefingspeeches/speeches/70>.

585 Fifield, *The Great Successor*, 277.

586 Eric Beech, “N. Korea Wanted Most Sanctions Lifted in Exchange for Partial Yongbyon Closure — U. S. Official,” *Reuters*, February 28, 2019, <https://www.reuters.com/article/northkorea-usa-briefing/nkorea-wanted-most-sanctions-lifted-in-exchange-for-partial-yongbyon-closure-us-official-idUSL3N20O1I7>.

587 Timothy Martin, “North Korea Fires Insults at U.S., Spares Trump,” *Wall Street Journal*, June 15, 2019, <https://www.wsj.com/articles/north-korea-fires-insults-at-u-s-spares-trump-11560596401?mod=searchresults&page=1&pos=1>.

588 KCNA Watch, “Report on 5th Plenary Meeting of the 7th Central Committee of the Workers’ Party of Korea,” *KNCA Watch*, January 1, 2020, <https://kcnawatch.org/newstream/1577829999-473709661/report-on-5th-plenary-meeting-of-7th-c-c-wpk/>.

589 The National Committee on North Korea, “Kim Jong Un’s 2019 New Year Address,” *NCNK*, January 1, 2019, https://www.ncnk.org/resources/publications/kimjongun_2019_newyearaddress.pdf/file_view.

590 Choe, “Happy Birthday, Trump Tells Kim,” *New York Times* [date] <https://www.nytimes.com/2020/01/11/world/asia/trump-kim-jong-un-birthday.html>.

591 Див. David Sanger and Choe Sang-Hun, “North Korea Tests New Weapon,” *New York Times*, April 17, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/17/world/asia/north-korea-missile-weapons-test.html>; а також BBC News, “North Korea: Kim Jong-un Oversees ‘Strike Drill’ Missile Component Test,” *BBC*, May 5, 2019, <https://www.bbc.com/news/world-asia-48165793>.

592 Choe Sang-Hun, “New North Korean Missile Comes with Angry Message to South Korea’s President,” *New York Times*, July 26, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/07/26/world/asia/north-korea-missile-moon-jae-in.html>.

593 Neil Connor and Nicola Smith, “Beijing Forced to Defend Trade with North Korea after Chinese-

made Truck Used to Showcase Missiles,” *Telegraph*, April 18, 2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/18/china-made-truck-used-showcase-missiles-north-korea-parade/>. Також North Korean Economy Watch, “Report of the Panel of Experts Established Pursuant to Resolution 1874 (2009),” NKEW, 4, <http://www.nkeconwatch.com/nk-uploads/UN-Panel-of-Experts-NORK-Report-May-2011.pdf>.

594 Про навчання хакерів КНДР у Китаї: Kong Ji Young et al., “The All-Purpose Sword: North Korea’s Cyber Operations and Strategies,” Eleventh International Conference on Cyber Conflict, 2019, 14–15, https://ccdcoe.org/uploads/2019/06/Art_08_The-All-Purpose-Sword.pdf. Про наслідки санкцій: Mathew Ha, “U. S. Sanctions North Korean Companies for Profiting from Overseas Slave Labor,” Foundation for Defense of Democracies, January 15, 2020, <https://www.fdd.org/analysis/2020/01/15/us-sanctions-north-korean-companies-for-profiting-from-overseas-slave-labor/>.

595 Bruce E. Bechtol Jr., “North Korean Illicit Activities and Sanctions: A National Security Dilemma,” *Cornell International Law Journal* 57 (2018): 51, <https://www.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Bechtol-final.pdf>.

596 “Report on 5th Plenary Meeting of the 7th C.C. WPK,” KNCA Watch, January 1, 2020, <https://kcnawatch.org/newstream/1577829999-473709661/report-on-5th-plenary-meeting-of-7th-c-c-wpk/>.

597 UN Human Rights Council, “Report of the Commission of Inquiry on Human Rights in the Democratic People’s Republic of Korea,” United Nations Human Rights Council, 15, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/CoIDPRK/Pages/ReportoftheCommissionofInquiryDPRK.aspx>.

598 Alexander George, *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War* (Washington, DC: United States Institute of Peace, 1991), 76–81.

599 Більше на цю тему: Ben Dooley and Choe Sang-Hun, “Japan Imposes Broad New Trade Restrictions on South Korea,” *New York Times*, August 1, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/08/01/business/japan-south-korea-trade.html>.

600 Andy Greenberg, “Silicon Valley Has a Few Ideas for Undermining Kim Jong-un,” *Wired*, March 10, 2015, <https://www.wired.com/2015/03/silicon-valley-ideas-undermining-kim-jong-un/>.

601 Lankov, *The Real North Korea*, 252–54.

602 Lankov, *The Real North Korea*, 254–58.

Розділ 13. Вийти на арену

603 Damon Wilson and Maks Czurperski, *Digital Resilience, Hybrid Threats*, Digital Forensic Research Lab, Atlantic Council, December 20, 2017, у власності автора. Цей звіт детально розглядає скоординовану твіттер-кампанію #FireMcMaster (#ЗвільниМакмастера) і доходить висновку, що більшість учасників кампанії була ботами із джерел дезінформації альтернативних правих.

604 William Clinton, “Speech on China Trade Bill,” Speech, Washington, DC, March 8, 2000, https://www.iatp.org/sites/default/files/Full_Text_of Clintons_Speech_on_China_Trade_Bi.htm.

605 Adrian Shahbaz, “Freedom on the Net 2018: The Rise of Digital Authoritarianism,” *Freedomhouse.org*, November 16, 2018, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2018/rise-digital-authoritarianism>.

606 Paul Mozur, “A Genocide Incited on Facebook, with Posts from Notes Myanmar’s Military,” *New York Times*, October 15, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/myanmar-facebook-genocide.html>.

607 Про вплив технологій на дітей: Nicholas Kardaras, *Glow Kids: How Screen Addiction Is Hijacking Our Kids — and How to Break the Trance* (New York: St. Martin’s Griffin, 2017). On the rise of addictive technology, see Adam L. Alter, *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked* (New York: Penguin Books, 2018).

608 Emerson T. Brooking and Suzanne Kianpour, “Iranian Digital Influence Efforts: Guerrilla Broadcasting for the Twenty-First Century,” Atlantic Council, 2020, <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/02/IRAN-DIGITAL.pdf>.

609 Tae-jun Kang, “North Korea’s Influence Operations, Revealed,” *The Diplomat*, July 25, 2018, <https://thediplomat.com/2018/07/north-koreas-influence-operations-revealed/>.

610 Про Гонконг: Louise Matsakis, “China Attacks Hong Kong Protesters with Fake Social Posts,” *Wired*, October 19, 2019, <https://www.wired.com/story/china-twitter-facebook-hong-kong-protests-disinformation/>. Щодо Тайваню: Raymond Zhong, “Awash in Disinformation Before Vote, Taiwan Points Finger at China,” *New York Times*, January 6, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/06/technology/taiwan-election-china-disinformation.html>.

611 Madeleine Carlisle, “New Orleans Declared a State of Emergency and Took Down Servers After Cyber Attack,” *Time*, December 14, 2019, <https://time.com/5750242/new-orleans-cyber-attack/>.

612 James Clapper, “The Battle for Cybersecurity,” Keynote Presentation, ICF CyberSci Symposium 2017, Fairfax, VA, September 28, 2017.

613 Todd C. Lopez, “Cyber Command Expects Lessons from 2018 Midterms to Apply in 2020,” U. S. Department of Defense, February 14, 2019, <https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/1758488/cyber-command-expects-lessons-from-2018-midterms-to-apply-in-2020/>.

614 United States Congress, House of Representatives, Hearing Before the Armed Services Committee, “Cyber Warfare in the 21st Century: Threats, Challenges, and Opportunities,” 115th Congress, 75 (statement of Jason Healey, Columbia University’s School of International and Public Affairs, 2017), <https://govinfo.gov/content/pkg/CHRG-115hhr24680/pdf/CHRG-115hhr24680.pdf>.

615 Mia Shuang Li, “Google’s Dragonfly Will Intensify Surveillance on Journalists in China,” *Columbia Journalism Review*, December 11, 2018, https://www.cjr.org/tow_center/dragonfly-censorship-google-china.php.

616 John Noble Wilford, “With Fear and Wonder in Its Wake, Sputnik Lifted Us into the Future,” *New York Times*, September 25, 2007, <https://www.nytimes.com/2007/09/25/science/space/25sput.html>; Larry Abramson, “Sputnik Left Legacy for U. S. Science Education,” NPR, September 30, 2007, <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=14829195>.

617 Smithsonian National Air and Space Museum, “Reflections on Post-Cold War Issues for International Space Cooperation,” *Smithsonian*, May 23, 2010, <https://airandspace.si.edu/stories/editorial/reflections-post-cold-war-issues-international-space-cooperation>.

618 “Challenges to Security in Space,” Defense Intelligence Agency, January 2019, [https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/Space Threat V14 020119 sm.pdf](https://www.dia.mil/Portals/27/Documents/News/Military%20Power%20Publications/Space%20Threat%20V14%20020119%20sm.pdf).

619 Про антисупутникову зброю див. “Counterspace Capabilities,” United Nations Institute for Disarmament Research, August 6, 2018, <https://www.unidir.org/files/medias/pdfs/counterspace-capabilities-backgrounder-eng-0-771.pdf>.

620 Коментарі автора на установчій зустрічі Національної космічної ради, 5 жовтня 2017 року.

621 Sean Kelly, “China Is Infiltrating U. S. Space Industry with Investments,” *The Hill*, Peter Greenberger, December 26, 2018, <https://thehill.com/opinion/international/422870-chinese-is-infiltrating-us-space-industry-with-investments-and>.

622 Yaakov Lappin, “Chinese Company Set to Manage Haifa’s Port, Testing U. S.-Israeli Alliance,” *South Florida Sun Sentinel*, January 29, 2019, <https://www.sun-sentinel.com/florida-jewish-journal/fl-jj-chinese-company-set-manage-haifa-port-20190206-story.html>.

623 Samm Sacks and Justin Sherman, “Global Data Governance: Concepts, Obstacles, and Prospects,” *New America*, <https://www.newamerica.org/cybersecurity-initiative/reports/global-data-governance/>.

624 Department of Defense, “Missile Defense Review,” 2019, [https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/The%202019%20MDR Executive%20Summary.pdf](https://www.defense.gov/Portals/1/Interactive/2018/11-2019-Missile-Defense-Review/The%202019%20MDR%20Executive%20Summary.pdf).

625 “Statement by President Trump on the Paris Climate Accord,” Remarks, *The White House*, June 1, 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-paris-climate-accord/>.

626 Patrick Herhold and Emily Farnworth, “The Net-Zero Challenge: Global Climate Action at a Crossroads (Part 1),” *World Economic Forum in collaboration with Boston Consulting Group*, December 2019, <https://www.weforum.org/reports/the-net-zero-challenge-global-climate-action-at-a-crossroads-part-1>.

627 Richard Muller, *Energy for Future Presidents: The Science Behind the Headlines* (W. W. Norton and Company, 2012).

628 Steve Inskeep and Ashley Westerman Inskeep. “Why Is China Placing a Global Bet on Coal?” *NPR*, April 19, 2019, <https://www.npr.org/2019/04/29/716347646/why-is-china-placing-a-global-bet-on-coal>; розрахунки автора щодо вугільної електростанції потужністю 1000 мегават. Див. Jordan Hanania et al., “Energy Education — Coal Fired Power Plant,” *EnergyEducation.CA*, February 14, 2019, https://energyeducation.ca/encyclopedia/Coal_fired_power_plant.

629 David Obura, “Kenya’s Most Polluting Coal Plant Could Poison Coastline,” *Climate Change News*, September 20, 2017, <https://www.climatechangenews.com/2017/09/20/kenyas-polluting-coal-plant-poison-coastline/>.

630 John Mandyck and Eric Schultz, *Food Foolish: The Hidden Connection Between Food Waste, Hunger, and Climate Change* (Carrier Corp., 2015).

631 Міграція має не лише фізичні, а й психологічні наслідки, сприяючи популістичному повороту в політичних системах відповідних держав.

632 Muller, *Energy for Future Presidents*, 260.

633 NITI Aayog, «відомий урядовий аналітичний центр», стверджував, що «понад 600 мільйонів індійців стикаються з «гострою нестачею води». Водопостачання в країні на 70 відсотків забруднене, що викликає приблизно 200 000 смертей щороку. Зо два десятки міст можуть повністю залишитися без підземних вод до наступного року, а приблизно 40 відсотків Індії до 2030 року не матиме «доступу до питної води». James Temple. “India’s Water Crisis Is Already

Here. Climate Change Will Compound It,” MIT Technology Review, April 24, 2019, <https://www.technologyreview.com/s/613344/indias-water-crisis-is-already-here-climate-change-will-compound-it/>.

634 Muller, *Energy for Future Presidents*.

635 Mandyck and Schultz, *Food Foolish*.

636 Eliza Barclay and Brian Resnick, “How Big Was the Global Climate Strike? 4 Million People, Activists Estimate,” Vox, September 22, 2019, <https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/9/20/20876143/climate-strike-2019-september-20-crowd-estimate>.

637 “No Planet B’: Millions Take to Streets in Global Climate Strike,” Al Jazeera, September 20, 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/09/planet-thousands-join-global-climate-strike-asia-190920040636503.html>.

638 Elizabeth Weise, “On World Environment Day, Everything You Know About Energy in the U. S. Might Be Wrong,” USA Today, June 4, 2019, <https://www.usatoday.com/story/news/2019/06/04/climate-change-coal-now-more-expensive-than-wind-solar-energy/1277637001/>.

639 Alison St. John, “A Better Nuclear Power Plant?,” KPBS, May 21, 2012, <https://www.kpbs.org/news/2012/may/21/better-nuclear-power-plant/>.

640 World Nuclear Association, “Plans for New Reactors Worldwide,” оновлено в січні 2020 року, <https://www.world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide.aspx>.

641 Bloomberg, “Made-in-China Reactor Gains Favor at Home as U. S. Nuclear Technology Falters,” *Japan Times*, April 2, 2019, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/04/02/business/corporate-business/made-china-reactor-gains-favor-home-u-s-nuclear-technology-falters/#.Xi6NWBKicW>.

642 Elting E. Morison, *Men, Machines, and Modern Times* (Cambridge, MA: MIT Press, 2016), 85.

643 Парафраз із книжки Н. Р. McMaster, *Dereliction of Duty* (New York: Harper Perennial, 1997), ix

644 McMaster, *Dereliction of Duty*, 180–96.

645 McMaster, *Dereliction of Duty*, 260.

646 McMaster, *Dereliction of Duty*, 156.

647 Моє розуміння відповідало визначенню стратегії професора Річарда Беттса як «основного інгредієнта для того, щоб зробити війну політично ефективною або морально допустимою. Це зв'язок між військовими засобами та політичними цілями, схема, як з одного має постати інше. Без стратегії немає обґрунтування того, як військова сила досягатиме цілей, вартих пролитої крові та витрачених грошей». Див. Betts, “Is Strategy an Illusion?” *International Security* (Fall 2000), http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/strategy_betts.pdf.

648 Carl von Clausewitz, *On War* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & C., 1918).

649 Conrad Crane, *Avoiding Vietnam: The US Army’s Response to Defeat in Southeast Asia* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U. S. Army War College, 2002).

650 Hew Strachan, “Strategy and the Limitation of War,” *Survival* 50, no. 1 (February/March 2008): 31–54, DOI: 10.1080/00396330801899470. Див. також Hew Strachan, *The Direction of War* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014), 54–55.

651 Щодо відповіді Північного В’єтнаму див. Mark Moyar, *Triumph Forsaken: The Vietnam War* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006), 413.

652 Speech to the American Historical Association, December 28, 1939,

<https://www.marshallfoundation.org/library/speech-to-the-american-historical-association/>.
653 E. J. Dionne Jr., “Kicking the Vietnam Syndrome,” *Washington Post*, March 4, 1991.
654 John J. Mearsheimer, *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities* (New Haven, CT: Yale University Press, 2018), 121 and 41.
655 Kelsey Piper, “George Soros and Charles Koch Team Up for a Common Cause: An End to ‘Endless War,’” *Vox*, July 1, 2019, <https://www.vox.com/2019/7/1/20677441/soros-koch-end-interventionist-wars-military>; Nahal Toosi, “Koch Showers Millions on Think Tanks to Push a Restrained Foreign Policy,” *Politico*, February 13, 2020, <https://www.politicocom/news/2020/02/13/charles-koch-grants-foreign-policy-thinktanks-114898>; Beverly Gage, “The Koch Foundation Is Trying to Reshape Foreign Policy. With Liberal Allies,” *New York Times Magazine*, September 10, 2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/09/10/magazine/charles-koch-foundation-education.html>.
656 Paul D. Miller, “H-Diplo/ISSF State of the Field Essay: On the Unreality of Realism in International Relations,” *H-Diplo*, October 2, 2019, <https://networks.h-net.org/node/28443/discussions/4846080/h-diploissf-state-field-essay-unreality-realism-international>. For another trenchant critique of this school of thought, see Hal Brands, “Retrenchment Chic: The Dangers of Offshore Balancing,” SSRN August 2015, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2737594.
657 З усіма цими аргументами можна ознайомитися в есе директора з досліджень фінансованого Соросом і Кохом Інституту відповідального державництва Квінсі, див. Stephen Wertheim, “The Price of Primacy: Why America Shouldn’t Dominate the World,” *Foreign Affairs*, March/April 2020, 19–29.
658 John Stuart Mill, “On Liberty” (London: John W. Parker and Son, West Strand, 1859).
659 The White House, *National Security Strategy of the United States of America*, December 2017, 4, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
660 Обидві цитати взяті у Ronald Granieri, “What Is Geopolitics and Why Does It Matter?” *Foreign Policy Research Institute* (Fall 2015), 492, <https://www.fpri.org/article/2015/10/what-is-geopolitics-and-why-does-it-matter/>. Audrey Kurth Cronin, *Power to the People: How Open Technological Innovation Is Arming Tomorrow’s Terrorists* (New York: Oxford University Press, 2020).
661 Про стисле окреслення обох способів стримування див. A. Wess Mitchell, “The Case for Deterrence by Denial,” *The American Interest*, August 12, 2015, <https://www.the-american-interest.com/2015/08/12/the-case-for-deterrence-by-denial/>.
662 Про переваги союзів див. Grygiel and Mitchell, *The Unquiet Frontier*, 117–54.
663 Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018), 165–66 [Укр. вид.: Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Тетяна Сахно. — К.: Наш Формат, 2022. — 192 с.].
664 Fukuyama, *Identity*, 170–71.
665 Про зв’язок між нерівністю доходів і нерівністю можливостей див. Robert D. Putnam, *Our Kids: The American Dream in Crisis* (New York: Simon and Schuster, 2015), насамперед сторінки 227–61.
666 Paul Reynolds, «History’s Other Great Relief Effort,» *BBC*, January 11, 2005, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4164321.stm>.

667 Zachary Shore, "The Spirit of Sputnik: Will America Ever Fund Education Again?" *Medium*, September 3, 2018, <https://medium.com/@zshore/the-spirit-of-sputnik-881b8f720736>.

Суспільно-політичне видання

Макмастер Герберт

ПОЛЯ БИТВ

Боротьба за захист вільного світу

Керівник проєкту *Федір Левчук*
Координаторка проєкту *Ірина Григоренко*
Науковий редактор *Роман Скляр*
Літературний редактор *Євген Будько*
Коректорка *Марина Гетманець*
Технічна редакторка *Галина Харук-Бачуро*
Верстальник *Олександр Гончар*
Художня редакторка *Ольга Старостіна*
Обкладинку адаптував *Орест Підлісецький*

Залишайте відгуки й отримуйте знижки на купівлю нових книжок
Знайшли помилку? Маєте інші зауваження чи слова вдячності?

[Напишіть нам про це](#)

Ми хочемо ставати кращими!

Хочете прочитати враження інших про книжку чи поділитися своїм?

[Долучайтеся!](#)

Видавець: ТОВ «НФ»

Свідоцтво ДК № 4722 від 19.05.2014

Пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032

☎(044) 222 53 49 ✉pub@nashformat.ua